

El moment Alomar i el procés nacionalitzador català, 1901-1931

Roc Solà González

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=ca>

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=es>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

UAB

Universitat Autònoma de Barcelona

Facultat de Filosofia i Lletres
Departament d'Història Contemporània

Tesi Doctoral

El moment Alomar i el procés nacionalitzador
català, 1901-1931.

Autor: Roc Solà González
Director: Xavier Domènech Sampere

Doctorat en Història comparada política i social
Barcelona, 2024

*Rojos d'incendi, baf de sang fumosa,
com a vinguent de les sinistres places
on al llampec del xop tallant un dia
rodolaven les testes*

Gabriel Alomar

*«[...]ara, quan he abraçat Alomar, he pogut pensar que potser tot aquest gran trasbals
era obra seva».*

Josep M. Massip. «Passa Gabriel Alomar», La Rambla, 11 de maig de 1931.

AGRAÏMENTS

«Yo, pues, agradecido a la merced que aquí se me ha hecho, no pudiendo corresponder a la misma medida, conteniéndome en los estrechos límites de mi poderío, ofrezco lo que puedo y lo que tengo de mi cosecha...»

Miguel de Cervantes, Segunda parte del ingenioso caballero don Quijote de la Mancha. Capítol 58.

Hi ha una frase que em va llegir un amic que he tingut present durant tota la redacció de la tesi. Diu Umberto Eco que «una tesis doctoral [...] constituye un trabajo original de investigación con el cual el aspirante ha de demostrar que es un estudioso capaz de hacer avanzar la disciplina a la que se dedica»¹. Així s'ha tractat de fer durant els sis anys en què la investigació ha durat i que sempre he vist més com un punt de partida, que no pas d'arribada. Per avançat, voldria agrair a una conjunt de persones que han guiat, permès, recolzat, inspirat, suportat, enardit, previngut, i, fins i tot, gaudit aquest trajecte. Vagi per endavant que qualsevol error que es pugui detectar és, evidentment, responsabilitat de l'autor.

En aquest guiatge, el Xavi Domènech, Director d'aquesta Tesi Doctoral, ha esdevingut sempre una referència clara i un exemple de rigor en el treball d'historiador. Ell ha estat qui m'ha suggerit sempre la següent lectura, el pròxim interrogant i a ell dec la paciència. També li dec que em mostrés un camí metodològic fèrtil d'investigació sobre un objecte d'estudi, al seu torn, tan ampli com apassionadament compartit. Només puc que agrair una generositat infinita, en tots els sentits de la paraula.

Així mateix, en aquesta passió tan historiogràfica com compromesa en la reflexió i l'estudi de la història de les esquerres a Catalunya, he pogut trobar inspiració i discussions en molts companys i companyes. Conservo especial afecte a tot el que va envoltar el curs «Allò nacional-popular a Catalunya» i a les tardes de biblioteca i CamScanner amb el Juma en aquella tardor de 2018. La possibilitat de treure el curs de la Universitat i portar-

¹ Umberto Eco, *Cómo de hace una tesis*, Barcelona, Gedisa, p. 15.

lo al barri, és un regal —i una feina— que mai podré agrair suficient a la bona gent del CSO L'Obrera i a la Cristina. Com ens van obrir les portes a col·laborar i organitzar el mateix curs de lectura els diumenges durant la primavera de 2019, és també un bagatge de difícil oblit.

De l'estiu de 2019 i la seva consecutiva tardor, em cal mencionar al grup de *Debats pel Demà*. A la immisericòrdia i la temeritat, així com l'austeritat pimargalliana del Jaume Montés dec sempre la seguretat transmesa en la realització dels propòsits. Fins al seu vist-i-plau, no he sabut que aquest tesi estava acabada. Vagi per avançada la meua perpètua gratitud. A l'Albert Portillo dono gràcies per molt. Per les suggerències en girs —o *volantazos*— historiogràfics, per l'altruisme, per la incansable militància, la voracitat lectora i la determinació blanquista. Al Xavi Granell dec l'honor d'haver estat la primera persona que, en el seu lliure exercici de drets i llibertats individuals, va llegir la tesi. Però li dec encara més la sort d'haver pogut conèixer la fina ironia valenciana així com l'incansable rigor en l'argumentació.

Al meu amic Iván Montemayor, amb qui he compartit moltes conversacions i a qui dec bones troballes i importants rastres dels familiars d'Alomar. Al Blai Burgaya tampoc li puc obviar el tràngol d'aparèixer. A ell vull agrair la lectura d'algun capítol, els seus comentaris i, sobretot, la passió de la discussió política. De la mateixa manera, a l'Eloi Gummà, que m'ha tret molts cops del confort i m'ha suposat un estímul constant, dono les gràcies per la seva lectura. Les classes conjuntes a la Universitat de Girona sobre Teories del nacionalisme i Pensament polític català ens han mostrat la importància que no se sap res fins que se sap *sap explicar*. També al grup de la UdG, especialment al Ricard Vilaregut, l'Alberto Martín i el Macià Serra perquè he sentit una familiaritat i confiança que tampoc es pot mai agrair suficient. Ha sigut un privilegi també haver tingut els alumnes com els que he tingut. Admeto que m'han fet sentir quelcom quasi indistingible al que podríem situar en l'orgull.

Al Juanka Solórzano, no li puc agrair altra cosa que les converses sobre William Morris, i molt més. Al Jordi Mariné, per la seva minuciositat de qui saps que sempre has d'escoltar i llegir, i per l'aconseguint massiu de PDF's que he necessitat. Al Ferran Wesselo, pel seu interès primigeni en Alomar i l'orgull en la història del pensament de la tradició pròpia. Als asturians, David Sánchez i al Diego Díaz, per una amistat llunyana que sempre

he sentit propera. I al Gerard Serralabós, tot i ser l'últim en arribar, per les passions republicanes compartides i els compromisos dels sense permís.

De la bona gent de la UAB, i del projecte d'investigació «Estado y dinámicas nacionales en España (1931-1978)²», vull agrair al Pau Casanellas i al Ricard Martínez, pel suport i la resistència. Al Francesc Vilanova, pels rails que m'ha posat en la direcció del meu estudi, i per l'encoratjament anual. També del CEDID, al Jordi Sancho, per haver-me ofert ajuda sempre. Sense el Jauoad més d'una situació *ad laberintum* hagués pogut caure per camins indesitjats. Tampoc em vull oblidar del Pau Baraldés i la seva capacitat per posar els punts sobre les is, així com l'interès històric compartit pel període de la Restauració (que també va ser filla del segle XIX). A l'Azahara pel seu suport indirecte del que implica fer una tesi, i perquè estic d'acord amb la seva opinió sobre els historiadors. Així mateix, del seminari d'història contemporània, no puc no afegir aquí el rigor i la intel·ligència del Julio Martínez-Cava i l'Aina Casassas, pels seus comentaris, opinions i punts de vista a qui sempre convé escoltar.

A la gent del curs de «Les arrels polítiques de les esquerres catalanes» i la feinada del Quim, així com a totes les persones que arran d'aquest vaig poder conèixer. La insistència, generositat i entrega no em permeten altre sentiment que l'agraïment cap a Jordi Serrano. Igualment, la disponibilitat i voluntat del Giaime Pala, la Carme Bernat, el Martí Marín, el Gerardo Pisarello i el Jordi Mir.

A la fundació Darder Mascaró i a l'Institut Sobiranies, per l'organització de les Jornades del Moment Alomar, a la tardor de 2021, i que finalment acabarien inspirant el propi títol del present treball. A la Mercè Cortina i l'Ana Sánchez, de quan vam treballar el protocol. Als Miquel Rosselló, tant sènior com el júnior, per apropar-me a Mallorca, físicament i política. Al Pere Rosselló, perquè la seva feina ingent d'edició amb les obres completes mereix res altre que un monument. Al Damià Pons per la disposició a l'ajuda, i la contundència en el debat. A l'Antoni Trobat i al Sebastià Sansó, la Pilar Arnau Jordi Pons i la Margalida Moner per la confiança.

² Aquest treball de tesi doctoral s'emmarca en aquest projecte d' I+D+i PID2019-105464GB-I00, finançat per MICIU/ AEI/10.13039/501100011033.

A la Rita perquè la seva confiança ha sigut un estímul constant. I també perquè quasi ho aconseguim.

A la banda de Sant Feliu, el Frederic Sala i el Jordi Romano, dec tant que la simple enumeració de motius condicionaria el format d'aquests agraïments. Només dir que d'ells he tractat d'aprendre i aplicar tot el que implica el pensament científic. Com Borges deia que a l'Alcorà no apareixen camells, hi ha amics tan universals i vinculats a la pròpia noció de la pròpia vida que, a voltes, no s'agraeixen suficient. Valgui aquesta explicitació per a que, almenys, en quedi constància per un cop.

A la Mireia amb qui vam compartir bones converses sobre modernisme i literatura, des de la sortida dels FFCC en la meva estada municipal a l'Escola Santa Clara. També vull agrair a Assumpta Camps que manifestés la seva sorpresa davant del meu menysteniment inicial d'aquesta faceta en la meva tesi.

Estic convençut que si alguna de les línies que segueixen, s'apropen, no al plaer literari però potser a la llegibilitat, això ho dec a les lectures lúdiques que m'han fet costat durant els dos anys de redacció. Dec als consells de Marcus Rediker haver-me pres seriosament aquest aspecte. Quan vaig llegir els seus *writing tips*, en vaig prendre especialment el primer: «as I write a Book I bury myself in a brilliant work of fiction about the same time period»³. Així que aquí vull agrair —llicenciosament i perquè sí— a George R. Martin, Anaïs Nin, Llorenç Villalonga, Manuel Vázquez Montalbán, Santiago Rusiñol i a Pablo Martín Sánchez.

Tampoc vull obviar el grup del bàsquet santsenc dels dijous, el Pol Julià, el Quim Guinovart, l'Adrià Porta i el Xavi Calafat que amb la seva amistat m'han permès, pensant que podria airejar-me una mica de la redacció, entrar en uns debats posteriors que acabarien implicant ordre del dia.

³ Rediker, Marcus (@MarcusRediker). «Writing tip no. 1: as I write a book I bury myself in a brilliant work of fiction about the same time period, to fill my mind with its literacy power. Example: as I wore *The fearless Benjamin Lay* I read Barry Unsworth's *Scard Hunger* (for the fifth or sixth time).19/3/2022, 12:06. Tweet.

Per anar acabant, als meus pares, que biològicament han fet possible aquest treball. I en moltes més maneres. Crec poder intuir el que és ser afortunat degut a la seva existència. Al meu pare, li agraeixo ser una referència moral i l'haver-me ensenyat el valor de la història com a educadora des de petit. A la meva mare, per l'amor i la contundència en la persecució dels propòsits i l'alegria de fer el que un vol realment fer. Igualment, li haig de donar les gràcies a la meva tieta Mila, perquè potser sense saber-ho, és un model d'amor i generositat, entre d'altres. Igualment, em sento orgullós d'haver pogut jugar al mateix equip que el Pau Solà, en la campanya 2018-2019 i, malgrat no arribar al títol, sí haver après el que possiblement sigui la fraternitat. De la mateixa manera que en la meva germana, la Júlia Solà, amb qui hem compartit —i patit— conjuntament, professió i lloc de treball, però també facultat i dedicació per les Lletres. Haig d'agrair al meu tiet Isaac el descobriment adolescent de la Història com a disciplina i del compromís llibertari com a mode de vida. Tampoc puc oblidar-me de la meva tieta Àngels per tots els serveis i la implicació des de l'arxiu de l'Ardiaca, ni de la meva àvia Josefina, a qui he començat a escoltar tard, però de qui crec haver pogut copsar el que implicaria combinar les primeres classes en català als anys trenta amb el refugi antiaeri del carrer Rosselló.

Per últim, vull donar les gràcies —o millor, acreditar—, la potser causa subjacent de la present investigació. Vull agrair-li no sé exactament el què a una persona que no vaig poder conèixer. A una dona que al 1912 arribaria a viure Hospitalet de l'Infant, provinent del poble manxec de Fuente el Fresno, al qual ja mai tornaria. Que a principis de la dècada dels anys trenta, es mudaria junt als seus dos fills i marit a viure al Paral·lel per a què els *nanus*, Pepe i Paco, poguessin prosseguir amb els estudis. L'Esperanza, la meva besàvia, qui decidiria ser catalana i que com sempre va recordar: «Mai va ser tan feliç com durant els anys de la República a Barcelona». Prengui's doncs aquest treball com un tribut a aquells que van fer possible, obrint els afluents de drets i llibertats, que tantes i tants no només es fessin seu aquell procés de construcció nacional, sinó que en gran part construïssin ells i elles mateixes un capítol impressionant de la nostra pròpia història com a país. Potser —o segur—, sentimentalment, vull reconèixer que dec a aquella família que va voler que els seus fills aprenguessin a llegir, que ara el seu besnét es disposi també a llegir una tesi doctoral.

RESUM

El present treball analitza el procés nacionalitzador català i la seva dinàmica pròpia a partir de l'enfocament metodològic i evolució dels estudis sobre els fenòmens nacionals i els nacionalismes. En aquesta tesi s'ha tractat d'incorporar la visió de la nació com una relació social —la nacionalització— en la que hi entra en interacció la idea de nacional catalana amb la població —els catalans i catalanes—. En aquest marc, hi ha juguen un paper determinant des de les aportacions de la història cultural, a la història social així com altres parts d'història contextual del pensament polític. Tot plegat, es recorre en ordre cronològic, de 1901 a 1931, i emprant la biografia d'un dels protagonistes d'aquest procés de nacionalització, Gabriel Alomar, com a eix vertebrador on es recús una història multidisciplinar.

ABSTRACT

This work analyzes the Catalan nation-building process and its own dynamics based on the methodological approach and evolution of studies on national phenomena and nationalisms. This thesis tries to incorporate the vision of the nation as a social relationship —nationalization— in which the idea of the Catalan nation comes into relation with the population —the Catalans—. In this framework, play a decisive role the introduction of cultural history, to social history as well as other parts of the contextual history of political thought. Everything is covered in chronological order, from 1901 to 1931, using the biography of one of the protagonists of this nationalization process, Gabriel Alomar, as the axis on which a multidisciplinary history is drawn.

Agraïments.....	3
Resum	8
Abstract.....	8
1. Prefaci.....	11
1.1. Estudis sobre nacions i nacionalismes.....	12
1.2. Historiografia al <i>ruedo ibérico</i> : de la dèbil nacionalització a la competència de processos nacionalitzadors	22
1.3. El moment Alomar	29
1.4. Fonts i metodologia	36
2. Alomar i el seu temps	42
2.1. El sorgiment de la societat de masses.....	43
2.2. El fet nacional a Europa. 1870-1913	48
2.3. El nacionalisme espanyol, el Règim de la Restauració (i la crítica d'Alomar) 57	
2.4. Perfil biogràfic de la joventut de Gabriel Alomar: orígens familiars, infància i període formatiu	66
3. El procés nacionalitzador català: substrat, plantejament i organització des de la societat civil.....	83
3.1. Romanticisme, republicanisme i <i>Renaixença</i> . la catalanitat popular, un poble diferenciat i el mite	84
3.2. El naixement del Catalanisme polític. De Valentí Almirall a la Lliga Regionalista (1879-1901)	103
3.3. El catalanisme cultural i la disputa: El modernisme.....	111
4. Activació de la fase electoral i de masses del catalanisme.....	129
4.1. Les eleccions municipals de 1901 i la Democratització, porres lerrouxistes i interventors catalanistes.....	129
4.2. La vaga General de 1902	142
4.3. El futurisme: «sols la revolta salva».....	151
4.4. El Poble Català i el Centre Nacionalista Republicà: escissió, sucursalisme i inicis d'una travessia minoritària del catalanisme popular (1904-1907).....	170
4.5. De la Solidaritat Catalana i la seva superació (1906-1909).....	188
4.6. La setmana de juliol de 1909 i «aquests bons senyors del catalanisme insincer».....	204
4.7. «El programa seria aquest...»: Les bases del model nacionalitzador d'Alomar i la creació de la Unió Federal Nacionalista Republicana	215
4.8. El Noucentisme: La represa lligaire i la Mancomunitat	242

4.9.	Del centrisme a «fer un acte de presència»: les creacions del Bloc Republicà Autonomista i del Partit Republicà Català	262
4.10.	1917: La crisi del Règim i, «l'escamoteig del catalanisme»?	276
5.	Canvi de fase: 1918 i l'agonia del Règim.....	284
5.1.	Debat sobre l'Estatut d'Autonomia	290
5.2.	La vaga de la Canadenca, l'elecció de Gabriel Alomar com a Diputat, Locaut i el cop d'Estat	302
5.3.	«Entre un hecho extra legal y la corrupción del sistema político. En el dilema, optamos por el primero». La Dictadura de Primo de Rivera i els efectes sobre el procés nacionalitzador català	328
5.4.	Les tres catalunyes o l'articulació de catalanisme, republicanisme i obrerisme	338
5.5.	La realització d'un procés nacionalitzador: del «record de la comuna persecució» a la «veritable riuada de grans masses vers el catalanisme»	360
6.	<i>Encontres en la tercera fase: una aportació als factors nacionalitzadors en la fase C</i> 376	
7.	Epíleg: I Alomar a la Segona República?.....	395
8.	Adenda.....	413
9.	Annexos	421
9.1.	Annex 1: <i>Solidaridad Obrera</i> , 19 d'octubre de 1907 (Primer número).....	421
9.2.	Annex 2: Article de Gabriel Alomar a l' <i>Humanité</i>	421
9.3.	Annex 3: La Campana de Gràcia, 8 de maig de 1909	424
9.4.	Annex 4: «La conferencia de Gabriel Alomar constituí una clamorosa afirmació de les esquerres catalanes», <i>La Humanitat</i> , 23 d'abril de 1935.	424
10.	Hemeroteca.....	436
11.	Arxius consultats	437
12.	Bibliografia.....	438

1. PREFACI

Manuel Vázquez Montalbán afirmava en una entrevista que «si aquest fos un país normal, jo seria un escriptor en català»⁴. Més enllà de l'infructífer concepte de normalitat i de l'especificitat de l'ofici d'escriptor, la problemàtica que presenta pot ben servir-nos com a punt de partida intuïtiu per a la investigació històrica que aquí ens plantejem.

Alhora, com que l'historiador ha d'elaborar un saber científic quan treballa sobre l'objecte d'estudi, és convenient que expliciti la seva metodologia així com la seva projecció exacta dins els debats del camp historiogràfic als que pretén aportar. La reflexió sobre la pròpia pràctica no és només un obligació, sinó que és el que permet avaluar l'èxit o no en els propòsits marcats pel propi autor.

Així, l'obra que presento aquí és fruit de sis anys de treball en la meua tesi doctoral i es proposa ser una contribució als estudis sobre les nacions i els nacionalismes a través de l'examen d'un cas particular. La perspectiva que s'ha pres segueix els últims avenços historiogràfics que han consolidat la visió de la nació com a procés de nacionalització, una dinàmica d'interacció i de competència entre diversos actors històrics, que es plasma en elements de pràctiques quotidianes, que troba la seva capacitat de difusió d'una determinada visió nacional entre una població concreta, en canals com les organitzacions de masses —centralment els partits, sindicats—, així com la premsa, i la construcció de simbologia, i que la població pot o no admetre, combatre, transfigurar, o construir.

Aquest treball doncs, partirà de la definició de la nació com una relació social, i en concret, una relació social entre una abstracció, en aquest cas *Catalunya*, i una realitat social que és sempre canviant i heterogènia, que anomenarem metodològicament *catalans*. Convé també definir els processos nacionalitzadors com a trajectes mai tancats i que sempre es troben amb possibilitats de reversibilitat relativa, com es trasllueix literàriament de l'aforisme de Montalbán.

Voldria resseguir, a continuació, i previ al cos central de l'estudi, l'evolució historiogràfica sobre el camp d'investigació en el que s'inscriu aquesta tesi per copsar la inserció intel·lectual exacta del que aquí es vol estudiar

⁴ RTVE (6 de febrero de 2020). *Caleidoscopio Montalbán*. Recuperat de: <https://www.youtube.com/watch?v=55fh-bTPcJ4>

1.1. ESTUDIS SOBRE NACIONS I NACIONALISMES

Si repassem el desenvolupament dels estudis sobre nacions i nacionalismes cal destacar-ne les seves obres centrals, així com les seves aportacions i rellevància en aquesta obra. Així, als anys 80 es van publicar, al menys, tres llibres que van representar una reformulació ineludible en aquest camp d'investigació. Al 1983, van aparèixer: *Nacions i nacionalisme*, d'Ernest Gellner, *La Invenció de la Tradició*, d'Eric Hobsbawm i Terence Ranger i *Comunitats Imaginades*, de Benedict Anderson. El seu èxit no va ser tant perquè els seus arguments centrals fossin radicalment nous — Carlton Hayes⁵ i Karl Deutch⁶ havien albirat algunes d'aquestes idees anys enrere— i els mateixos Gellner i Hobsbawm ja havien publicat sobre el tema des dels 60s, sinó que gràcies al seu èxit aquests tres llibres van suposar un boom en els estudis sobre el nacionalisme i el triomf del paradigma modernista en les dècades següents. Tot i així, aquestes obres tenen diferències determinants en termes d'idees centrals i contingut, especialment pel que fa a Anderson. Comencem per Gellner. Aquest afirmarà que el «nacionalisme no és el despertar de les nacions a una auto-consciència: inventa les nacions allà on no existeixen»⁷. Per a ell, l'origen i la pròpia existència del nacionalisme estava estretament lligat a la industrialització i a la urbanització. Per a desenvolupar les seves idees, es basaria en una oposició de la societat agrària i la industrial i argumentaria que el nacionalisme només va sorgir quan era socialment necessari. Segons ell, aquest era el cas de la societat mòbil de l'industrialisme modern amb el seu sistema educatiu universal i estandarditzat monopolitzat per l'Estat. En aquest marc, la funció del nacionalisme havia de ser identificar una alta cultura antiga —o inventar-la— i difondre-la entre tots els seus ciutadans per a atorgar l'igualitarisme necessari per a la mobilitat social. Gellner, doncs no només aprofundia en la idea de la modernitat de les nacions, sinó que seria central en fixar la perspectiva d'estudi del fenomen en relació als processos d'industrialització i de canvi de l'estructura social dels casos particulars. En realitat, ja des del seu llibre de 1965, *Thought and Change*, Gellner treballava des d'aquesta perspectiva: «l'argument és, en efecte, aquest: a mesura que l'onada de la industrialització i modernització avança, trenca

⁵ Carlton Hayes, *Essays on Nationalism*, Nova York, The Macmillian Company, 1926.

⁶ Karl Deutch, *Nationalism and Social Communication*, Nova York, Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology, 1953.

⁷ Ernest Gellner, *Thought and Change*, Weidenfeld and Nicholson, Londres, 1965, p. 168, citat a Ferran Archilés (ed.), *La persistència de la nació*, Catarroja-València, Afers, 2014, p. 19.

les unitats polítiques precedents»⁸. Gellner, que venia de la sociologia funcionalista, el que elaborava era, en realitat, una teoria de la modernització on el nacionalisme era *necessari* durant la industrialització i que la unificació lingüística era una *necessitat* mercantil de trencament de barreres de l'Antic Règim per a crear mercats. Aquesta perspectiva funcionaria per a explicar els casos dels nacionalismes sorgits fonamentalment del centre i l'est d'Europa, però tindria infranquejables dificultats per a analitzar els casos de moviments nacionals en societats d'industrialització relativament baixa. Posteriorment, s'ha criticat a les teories gellnerianes, la visió idealitzada de les societats premodernes i no industrialitzades —com a societats tancades i immòbils⁹— a la vegada que tampoc semblen servir-nos en les nostres societats europees amb economies de serveis i d'indústries deslocalitzades en les que no sembla haver desaparegut l'actualitat de la qüestió¹⁰. No obstant, els seus estudis i plantejaments influirien a molts autors posteriors, entre ells el propi Hobsbawm.

En primer lloc, l'historiador britànic prendria plenament el paradigma modernista i a *La invenció de la tradició*¹¹, junt a Ranger i altres autors, parteix de què el nacionalisme compta entre aquells «moviments ideològics» que no tenien precedents «que fins i tot la continuïtat històrica s'havia d'inventar» mitjançant la creació d'un passat llunyà a través de la pura falsificació i posant a la nació com una element aparentment antic però, de fet, «completament» nou en els seus «símbols i dispositius», com els himnes nacionals, els retards i les personificacions femenines de la nació. En una obra més extensa de Hobsbawm, de 1990, *Naciones y nacionalismo desde 1780*, aprofundiria en l'evolució del significat del concepte nació des de la Il·lustració i la Revolució Francesa fins a arribar a l'època de l'imperialisme. Per a ell, el concepte havia passat de tenir potencial revolucionari a esdevenir només un artefacte cultural fabricat per les elits del poder —o les excloses del mateix— amb voluntat de mantenir-lo o de formar-ne part. A més,

⁸ Ernest Gellner, *Thought and...*, p. 171. La traducció és meva.

⁹ Joan Cocks, *Passion and Paradox. Intellectuals confront the National question*, Princeton, Princeton University Press, 2002, pp. 111-112.

¹⁰ Així, si als anys 80 havia escrit que «es pot esperar que la societat industrial tardana [...] sigui una societat en la que el nacionalisme persisteixi, però d'una forma sorda i menys virulenta», Ernest Gellner, *Naciones y nacionalismos*, Alianza, Madrid, 2008, 157. (ed. Or. 1983).

¹¹ Eric Hobsbawm, Terence Ranger (eds.), *The invention of tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

Hobsbawm compartirà amb Gellner els punts centrals de la seva perspectiva sobre el tema. També pel que fa al pronòstic respecte el futur de les qüestions nacionals «el nacionalismo, por mucho que sea ineludible, sencillamente ha dejado de ser la fuerza histórica que fue en la época comprendida entre la Revolución francesa y el final del colonialismo imperialista después de la Segunda Guerra Mundial»¹². Així, malgrat Hobsbawm n'elaborés una lectura des d'una perspectiva marxista, la influència de les teories de la modernització de Gellner seria patent.

Davant de les limitacions que oferia aquesta visió, apareixeria el llibre de Benedict Anderson que concebria les nacions com a «comunitats imaginades», abstraccions grupals de les què se'n podia rastrejar els orígens en els canvis cognitius produïts als segles XVIII i XIX. Anderson començarà el seu llibre posant de relleu tres importants paradoxes amb les que s'han trobat sovint els teòrics del nacionalisme. En primer lloc, l'objectiva modernitat de les nacions als ulls de l'historiador contra la subjectiva antiguitat d'aquestes per als nacionalistes. La segona seria la universalitat formal de la nacionalitat com a concepte sociocultural contra la particularitat irremeiable de les seves manifestacions concretes. La tercera paradoxa que en destacaria seria el poder polític del nacionalisme contraposat a la seva pobresa filosòfica¹³. A partir d'aquí, l'historiador anglo-irlandès relaciona l'auge del nacionalisme amb la decadència de la religió tradicional provocada per tres factors: la substitució de les llengües literàries sagrades per vernacles seculars, el desencant amb la monarquia —que va portar a la separació de l'Estat i la dinastia— i la transformació del sentit del temps d'una unitat màgica de passat, present i futur a una disposició mecànica fixada per rellotge i calendari. Els factors més crucials per a la invenció de la nació, segons ell, van ser les noves formes de comunicació creades pel capitalisme de la impremta als segles XVIII i XIX. Els mitjans de comunicació creixentment de masses, com ara diaris i novel·les, van permetre als lectors imaginar-se compartint informació i valors amb altres persones que no coneixien. Aquesta idea de simultaneïtat anònima va ser determinant per a la representació de la nació com «una camaraderia profunda i horitzontal». A la vegada, aquest llibre, marcat

¹² Eric Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Planeta, Barcelona, 2000, p. 179. (ed. Or. 1990).

¹³ Benedict Anderson, *Comunitats imaginades*, Afers/Universitat de València, València, 2005, p. 23. (ed. Or. 1983)

també d'una inspiració marxista, junt a la influència dels dominis de la literatura i l'antropologia, si bé mantenia els principals elements del modernisme i la construcció de les nacions, plantejaria divergències centrals amb els models explicatius de Gellner i Hobsbawm. Anderson afirma que «Gellner s'afanya tant a mostrar que el nacionalisme es fa passar per falses pretensions que assimila “invenció” a “fabricació” i “falsedat”, més que a “imaginació” i “creació”. En aquest sentit, dona a entendre que existeixen les comunitats “vertaderes”, les quals es poden juxtaposar avantatjosament a les nacions. De fet, totes les comunitats més grans que els vilatges primigenis del contacte cara a cara (i potser fins i tot aquests) són imaginades»¹⁴. I afegeix: «Hem de distingir les comunitat no per les seua falsedat/genuïtat, sinó per l'estil en què són imaginades». Així, aquest plantejament acabaria inspirant sensibilitats de noves corrents que revitalitzarien el modernisme¹⁵. De la consolidació dels enfocaments modernistes, com és natural, n'emergirien tant crítiques com noves preguntes. En la mesura que s'establia com a consens historiogràfic la modernitat de les nacions i la seva creació, l'interès es desplaçaria, a grans trets, a tractar d'explicar la seva forma particular i el perquè havien emergit algunes nacions i no altres. En aquesta conjuntura historiogràfica, sorgirien i es revaloritzarien algunes obres a destacar. És en aquest marc, malgrat les diferències entre ells, que podem ubicar el sorgiment del paradigma etnosimbolista, formulat per Anthony Smith, la republicació i actualització de l'estudi del sorgiment de les nacions sense Estat de Miroslav Hroch, els estudis de la relació entre identitat nacional i la vivència quotidiana de Michael Billig, i la incorporació de la història cultural als estudis sobre les nacions i nacionalismes, de Jeop Lerssen.

El paradigma etnosimbolista, representat per A.D. Smith —alumne de Gellner a la London School of Economics— amb la publicació del seu llibre *Els orígens ètnics de les nacions*¹⁶ al 1988, oferia algunes crítiques al paradigma modernista. En primer lloc, Smith considerava que la millor forma d'estudiar la complexitat del fenomen de les nacions i el nacionalisme passava per atorgar major importància als recursos simbòlics o elements culturals, però sense menystenir la rellevància dels factors materials. En segon

¹⁴ *Ibid.*, p. 24.

¹⁵ Ferran Archilés (ed.), *La persistència de la nació...*, pp. 9-43.

¹⁶ A.D. Smith, *Els orígens ètnic de les nacions*, Afers/Universitat de València, València, 2008. (ed. Or. 1988)

lloc, negava que les nacions siguin fenòmens exclusivament moderns. Smith afirmava que moltes nacions enfonsen les seves arrels en èpoques de la història molt anteriors a la modernitat i, per tant, cal prendre un enfoc d'anàlisi de llarga duració. En tercer lloc, Smith utilitzaria de manera central el concepte d'ètnia i etnicitat degut als nombrosos casos en els que les nacions s'han construït a partir de l'etnicitat entesa com una cultura intercompartida i simbòlica per un grup de persones. En quart lloc, defensaria un enfocament de les dinàmiques “des de baix” en contraposició als modernistes que, segons el criteri de Smith, entendrien tota construcció nacional només com un element derivat de les elits. Com afirma Raúl M. Almendral, «Smith utiliza el tropo de que puede que sean las élites la principal fuente de los discursos y acciones nacionalizadoras, pero sus esfuerzos serían incapaces de atraer a nadie si su formulación y contenidos no sintonizaran con unas condiciones determinadas; si no tocaran “el acorde adecuado” para establecer esas relaciones, aprovechando esa predisposición o sensibilidad cuyo origen no se puede encontrar en las élites»¹⁷. I en cinquè lloc, Smith discuteix la idea modernista que la nació emergeixi amb els processos de modernització. Els etnosimbolistes consideren que s'ha atorgat una rellevància excessiva a l'element modern de les nacions i s'ha considerat un tall excessivament central al fenomen. Més aviat, considera que cada procés de construcció nacional és independent i s'explica més pels conflictes interns i externs de cada cas. No obstant, les aportacions de Smith rebrien algunes crítiques. En mencionarem dues centrals per al marc teòric del present estudi. Per una banda, Andrew Thompson, afirmaria que el paradigma etnosimbolista no tenia una teoria que permetés a analitzar el paper de l'individu en la construcció, vivència o contestació de la identitat nacional¹⁸. Un fet que se'ns dubte té a veure amb els pocs casos d'aplicació d'aquesta escola a estudis concrets¹⁹. Aquest seria precisament un dels canvis que, a mitjans dels noranta, es començarien a viure a nivell de corrents majoritaris de la historiografia sobre aquesta qüestió. Un exemple, precisament, d'aquesta evolució d'aquest període serà el

¹⁷ Raúl Moreno Almendral, “Corrientes teóricas para el estudio de las naciones y el nacionalismo: críticas y alternativas al paradigma modernista, *Revista de Estudios Políticos*, 171, pp. 225-253.

¹⁸ Andrew Thompson: “Nations, national identities and human agency: putting people back into nations *The Sociological Review*, 49, febrer de 2001, p. 27.

¹⁹ Amb el permís d'alguna aportació, Caspar Hirschi, *The Origins of nationalism. An alternative History from ancient Rome to Early Modern Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

concepte de nacionalisme banal de Michael Billg²⁰, que ja no pretenia construir una gran teoria però sense renunciar a una mínima abstracció i sobretot capacitat operativa per a l'estudi dels casos pràctics. Com descriu Almendral:

Ahora no hay tanta preocupación por encontrar «grandes teorías» y «metanarrativas» que lo expliquen todo, por hallar «los orígenes» de tal o cual nación, o por discutir cuándo podemos dar un proceso de construcción nacional «por acabado». Dado que el *nation-building* es más bien una continua (re)creación y actualización tensionada que no puede separarse de los individuos que le dan sentido, datar el comienzo o certificar «el éxito» no parece tan importante como estudiar el proceso en sí y sus implicaciones en las sociedades en las que tiene lugar²¹.

Retornant a les crítiques al paradigma etnosimbolista l'ha formulat Ferran Archilés que, si bé considera que «Smith posa el dit a la nafra en insistir que identitat i interès no són sinònims, la configuració de la primera s'ha d'explicar d'una manera més complexa, entre d'altres coses perquè les idees, les doctrines i creences compten. Unes idees que poden comportar disputa i conflicte sobre la definició de la nació, un aspecte al qual, en canvi Smith sembla no haver prestat tanta atenció»²². Així, Smith tot i pretendre capgirar la perspectiva respecte el modernisme, hauria mantingut algunes de les seves idees centrals, especialment la concepció homogènia de la nació i l'oblit que «la nació és, precisament, un espai de conflicte»²³. Aquest, a més, es podia manifestar tant en una multiplicitat de visions sobre la construcció nacional —en les seves interpretacions progressista,

²⁰ Michael Billig, *Nacionalisme banal*, Afers/Universitat de València, València, 2006. A nivell de context, cal destacar que les perspectives a nivell de la desaparició del paper social de la nació que fa l'autor divergeixen de les que preconitzaven Gellner o Hobsbawm: «és com si l'estat nació ja s'hagués extingit; com si els compromisos nacionals de la gent s'haguessin aplanat fins al nivell d'una tria de consumidor; com si milions de nens a la nació més poderosa del món no saludessin un tipus de bandera, i només un; com si, en aquest moment, arreu del planeta, vasts exèrcits no estiguessin practicant maniobres de batalla sota els colors nacionals», citat a Michael Billig, *op.cit.*, p. 213.

²¹ Raúl Moreno Almendral: "Corrientes teóricas..."

²² Ferran Archilés (ed.), *La persistència...*, p. 33.

²³ *Ibid.*

conservadora, amb l'accent en el passat, en el futur, oberta, tancada, etc.— o també podia produir-se amb l'emergència de reivindicacions nacionals alternatives a les de l'Estat. És en aquest marc que Miroslav Hroch escriuria *La naturaleza de la nación*, escrit al 1968 però publicat en anglès al 1985, on formularia el seu conegut esquema de tres fases. Aquest llibre s'emmarcava en les aportacions d'aquells anys viscuda amb la revifalla també a nivell polític de les demandes nacionals minoritzades²⁴. En l'inici del llibre, deixarà clar quin havia de ser el propòsit del seu estudi: «Una anàlisi de l'estructura social i territorial del desvetllament nacional entre les nacions petites no hauria de ser un simple resum de les diverses dades estadístiques discretes que serveixen per a instruir-nos, sinó un pas endavant que, malgrat tota la seua parcialitat, tinga el propòsit d'eixamplar el nostre coneixement de les forces socials i de les relacions que determinen el procés de formació de les nacions modernes»²⁵. Així, la present tesi, es mantindrà un diàleg crític amb els plantejaments d'aquest autor al llarg del treball —especialment pel que fa a la relació de les fases A i B pel cas català on sembla allunyar-se més de les teoritzacions hrochianes—, però es mantindrà el propòsit indicat per ell mateix: el cas concret com a indicador de les forces socials i relacions que determinen la formació de les nacions modernes. Ell, a més, en els seus estudis havia centrat més l'estudi i havia situat el punt determinant de l'èxit del reeiximent dels processos nacionalitzadors de les nacions sense Estat en la fase B. Tot i així, ell mateix senyalava que «fóra útil que el mateix tipus d'atenció dedicada aquí a la fase B es dediqués també a la fase C del moviment nacional»²⁶. D'alguna manera, doncs, aquest treball tracta, per una banda, d'oferir un exemple empíric d'estudi d'aquesta fase de masses i, per l'altra, plantejar que es tracti precisament en aquesta fase on és possible que es jugui els elements claus per a la consecució dels objectius nacionals de les nacions alternatives. D'aquesta manera, s'asseverarà aquí que el cas català representarà una cas d'èxit en el seu procés de nacionalització i la seva fase C. Especialment, aquest argument pren solidesa si es posa en comparació els casos gal·lès, escocès, flamenc o bretó, o els més propers, basc i gallec.

²⁴ També des del marxisme i en relació al cas escocès, Tom Nairn, *The Break-Up of Britain*, Londres, NLB, 1977. En castellà, Tom Nairn, *Los nuevos nacionalismos en Europa*, Barcelona Península, 1979.

²⁵ Miroslav Hroch, *La naturaleza de la nación*, València, Afers, 2001 (ed. Or. 1985), p. 13.

²⁶ *Ibid.*, p. 31.

Retornant a l'evolució dels estudis sobre el fet nacional, ja amb l'entrada dels dos mil s'incorporaria una nova aportació que val la pena remarcar. Joep Leerssen va escriure al 2006 *El pensament nacional a Europa. Una història cultural*²⁷. En aquest llibre, l'autor comença per fer-se càrrec de la mateixa evolució de l'estudi del fet nació fins llavors: «el nacionalisme sol estudiar-se com un fet que emana bé dels processos de modernització, bé d'una categoria social que anomenem “nació” o “etnicitat”». A partir d'aquest plantejament, la seva aportació seria incorporar-hi les noves perspectives de la història cultural. Ell proposa «adoptar un enfocament i descriure el nacionalisme com quelcom que emana de la manera com les persones veuen i descriuen el món, en altres paraules, com un concepte cultural que pren forma en la interrelació constant entre els desenvolupaments polítics i materials d'una banda, i la reflexió i l'articulació intel·lectual i poètica, d'una altra»²⁸. Així, Leerssen en la seva obra destacarà el substrat cultural i geopolític des del que sorgiria la concepció de nació. L'estructuració dels Estats europeus, en gran part delineada entre el Concili de Basilea i el Tractat de Westfàlia hauria estat vinculada a la recuperació dels imaginaris tribals ancestrals (Gots, Gals, Tribus germàniques, etc.) i hauria permès que «ara es podia concebre i articular, com a col·lectiu demòtic, una cosa anomenada *nació*»²⁹. Així doncs, aquest primitivisme demòtic hauria estat present en el pensament il·lustrat i hauria conformat part de la tradició del republicanisme clàssic del segle XVIII. Com ho explica:

En altres paraules, la nació s'entenia no simplement com una vaga referència a un entorn històric regional o territorial, o un estrat social (tots els 'súbdits' obligats a obeir a un mateix senyor o superior) sinó també com una tribu: exactament en els temps en què Cèsar i Tàcit l'havien emprada. Això tenia dues implicacions de gran importància. Si les poblacions dels diversos Estats de l'Europa moderna eren «nacions», cadascuna amb el seu nom i els seus ancestres, llavors es podia atorgar a cadascuna el seu caràcter o cultura col·lectiva. I, més important encara, aquest mite històric contenia [...] una segona lectura altament subversiva i implícitament democràtica: si els súbdits dels diversos sobirans d'Europa estaven lligats tribalment com a «nacions», llavors podien considerar-se portadors de virtuts, tradicions i costums que feien d'ells una força autònoma de la

²⁷ Joep Leerssen, *El pensament nacional a Europa. Una història cultural*, València, Afers/Universitat de València, , 2019 (ed. or. 2006).

²⁸ *Ibid.*, p. 25.

²⁹ *Ibid.*

política constitucional. La nació podia convertir-se en contrapart del rei o fins i tot en el seu adversari³⁰.

Malgrat la diversa cronologia, en el present treball s'ha tractat d'adherir el gir assumit per la obra de Leerssen, i incorporar elements de la història cultural per a poder copsar l'autonomia de l'actuació dels propis protagonistes tant en la nacionalització de les masses com en la seva pròpia. D'aquesta manera, es tractarà d'estudiar el substrat social, cultural i polític popular del segle XIX a Catalunya des del que emergiria el posterior projecte de construcció nacional; d'avaluar la influència del modernisme literari en la definició nacional dels primers catalanistes republicans i de descriure el futurisme plantejat per Gabriel Alomar en la concreció del model nacionalitzador exitós de la fase C; o la ponderació tant dels elements nacionalitzadors com dels desnacionalitzadors durant període hegemònic del noucentisme en relació al primer moment d'institucionalització d'una cultura catalana oficial.

Per últim, els estudis sobre nacions i nacionalismes trobaran alguns precedents anteriors que serien de gran rellevància en el moment en què confluïrien amb els canvis que s'anaven produint en el camp d'estudi. En aquest cas, val la pena destacar dues obres que tindrien una influència determinant en la manera en què la historiografia s'ha enfrontat a analitzar el fet nacional des de llavors. Així, als anys 70 veurien la llum tant *De Campesinos a Franceses. La modernización del mundo rural, 1870-1914*, d'Eugene Weber, com *La nacionalización de las masas*, de George Mosse. Dos estudis que redirigien l'atenció a la dinàmica, al procés pròpiament en el qual s'havia produït la construcció nacional i com havia arribat a ser una noció compartida per tots els seus habitants. Ho feien, a més, amb dos estudis de cas particular —França i Alemanya— que malgrat comptaven amb una ingent quantitat de bibliografia, l'enfocament permetria que es tractés de dues obres amb aportacions noves. Tant seria així que, en els últims 40 anys s'ha pogut veure un creixement important en el camp de la investigació sobre nacions i nacionalismes, de l'estudi de casos concret³¹. En aquest camp caldrà tenir en compte algunes aportacions rellevants com: Peter Uwe, *Building a National Literature (The Case*

³⁰ *Ibid.*, p. 85

³¹ Christophe Roux, «Forty yeats later. Eugene Weber's contribution to an empirical approach of European state-led nation-building», *National Identities*, núm. 21, 2019.

of Germany, 1830-1870)³²; Linda Colley: *Britons. Forging the Nation, 1707-1837*³³; Anne-Marie Thiesse: *Faire les Français. Quelle identité nationale?*³⁴ o Alberto Mario Banti: *Sublime Madre Nostra. La Nazione Italiana dal Risorgimento al fascismo*³⁵. Al seu torn, però, aquest enfocament també seria problematitzat per diversos autors. Així, Edward P. Thompson destacaria del llibre de Linda Colley que més que *forging the Nation*, es tractava de la formació d'una classe dominant on s'assimilava les experiències de totes les classes socials en el projecte de construcció nacional de les classes rectores³⁶. La crítica era pertinent, que tot i ser altre cop particular, oferia lliçons que el transcendien i havien de ser preses en consideració metodològica. Aquesta idea va en concordança amb el que destacarien Ferran Archilés i Marta García en relació al model ofert per Weber en l'estudi del cas francès. Per a ell, consistia en un punt de vista excessivament *top-down*, des de l'Estat³⁷ del procés nacionalitzador. Aquesta perspectiva es podria entreveure si el llegim els factors fonamentals d'aquest desenvolupament. A part de la «[...] l'homogeneïtat cultural que segueix a la integració econòmica», Weber detecta tres elements centrals de nacionalització:

Entre 1880 y 1910 se produjeron en al menos tres frentes. Las carreteras y los ferrocarriles pusieron en contacto fácilmente a regiones hasta entonces remotas e inaccesibles con los mercados y las formas de vida del mundo moderno. La escuela enseñó a millones de

³² Peter Uwe, *Building a National Literature (The Case of Germany, 1830-1870)*, Ithaca, Cornell University Press, 1989.

³³ Linda Colley: *Britons. Forging the Nation, 1707-1837*, Londres, Vintage, 1996 (ed orig 1996).

³⁴ Anne-Marie Thiesse: *Faire les Français. Quelle identité nationale?*, París, Stock, 2010. (En català: Anne-Marie Thiesse, *França. Quina identitat nacional?*, València, Afers/Publicacions de la Universitat de València, 2017).

³⁵ Alberto Mario Banti: *Sublime Madre Nostra. La Nazione Italiana dal Risorgimento al fascismo*, Bari, Laterza, 2011.

³⁶ Edward P. Thompson, «La formación de una clase dirigente», *Debats*, núm. 45, setembre de 1993, pp. 119-123.

³⁷ Ferran Archilés, Marta García Carrión: «En la sombra del Estado. Esfera pública nacional y homogeneización cultural en la España de la Restauración», *Historia Contemporánea*, núm. 45, 2012, p. 488.

personas, hasta entonces indiferentes, el lenguaje de la cultura dominante y sus valores, entre ellos el patriotismo. Y el servicio militar hizo que estas lecciones se impusiesen³⁸.

Així, si bé Eugene Weber serà central en estudiar com «la unidad nacional se forjó dolorosamente en una fecha más tardía de lo que se suele suponer»³⁹ —mirall, no pocs cops deformat, per al nacionalisme espanyol del període que estudiem, i posterior—, mostrarà les seves debilitats per a l'estudi dels casos de nacions sense Estat. Com es pot portar a terme la integració econòmica sense els aparells estatals (l'exèrcit o l'escola, etc.) que ell situa en la centralitat de la nacionalització? L'obra de Mosse⁴⁰ divergeix aquí de l'enfocament de Weber en plantejar el rol important per a la nacionalització dels partits polítics o sindicats de masses —de “nova política”—, la premsa i la simbologia, les festes públiques i els teatres. D'aquesta manera, la incorporació de les idees nacionalitàries en els espais de sociabilitat obrera i popular esdevenien un dels espais privilegiats per a la realització d'aquesta nacionalització. Aquesta intuïció esdevé molt més operativa com a pla d'investigació quan es vol avaluar un cas de nacionalització d'una nació sense Estat. Per això, l'anàlisi tant dels partits catalanistes, com de la seva premsa i la seves pràctiques és una de les columnes mestres del present estudi.

1.2. HISTORIOGRAFIA AL *RUEDO IBÉRICO*: DE LA DÈBIL NACIONALITZACIÓ A LA COMPETÈNCIA DE PROCESSOS NACIONALITZADORS

La dinàmica per la què els habitants de les províncies de Barcelona, Girona, Lleida i Tarragona, en què es dividia Catalunya amb el Règim de la Restauració, passarien a concebre de manera compartida que formaven una nació ha estat el període més estudiat de la història de Catalunya i, al seu torn, el motiu de les més airades discussions historiogràfiques. Als anys noranta, s'iniciava un debat entorn a aquesta qüestió i, en particular, en relació a la tesi que Borja de Riquer va anomenar la *dèbil nacionalització*⁴¹. Aquest plantejament afirmava, a grans trets, que «la escasa eficacia del proceso de

³⁸ Eugene Weber, *De Campesinos a Franceses. La modernización del mundo rural, 1870-1914*, Barcelona, Taurus, 2023 (ed. or. 1976), p. 639.

³⁹ *Ibid.*

⁴⁰ George L. Mosse, *La nacionalización de las masas*, Madrid, Marcial Pons, 2005 (ed. or. 1975).

⁴¹ Borja de Riquer: «La débil nacionalización española del siglo XIX», *Historia Social*, núm. 20, tardor 1994, pp. 97-114.

nacionalización del siglo XIX, su lentitud y superficialidad, provocó una débil conciencia de la identidad española. Y esto permitió que, a finales de siglo, se pudieran consolidar identidades nacionales alternativas a la española y surgir movimientos políticos que se definen como nacionalistas en territorios en los que, junto a particularidades históricas, culturales y lingüísticas, también existía un distinto grado de desarrollo económico y de cohesión social»⁴². Aquesta tesi tindria una importància remarcable tant pel que ella mateixa tenia d'explicatiu i il·lustratiu sobre la qüestió, com per les seves repercussions i reaccions. En primer lloc, en front de perspectives essencials, incorporava la perspectiva dels processos nacionalitzadors com a construccions i centrava l'estudi en la dinàmica en la què aquests es produeixen. En segon lloc, tractava d'oferir una explicació entorn als orígens històrics del sorgiment dels anomenats nacionalismes subestats o perifèrics i les causes del seu reeiximent fent entrar en interrelació aquests fenòmens amb l'actuació estatal amb voluntat de trencar comunicacions i historiografies massa voltes desconnectades entre sí. D'alguna manera, podem entreveure que es tractava de portar a la pràctica aquell propòsit expressat junt a Ucelay Da-Cal i Miquel Barceló, en el seu balanç historiogràfic català de principis dels 80 on es diagnosticaven dues mancances. De moment, només en veurem la primera:

Esmentarem només dues qüestions que mostren la impotència de la nostra historiografia. Són qüestions que fins ara han estat obviades per així inhibir-se del risc que comportava afrontar-les seriosament.

La primera, les implicacions derivades, a tots nivells, de les especials relacions entre nació i estat, entre nació catalana i estat espanyol. Aquesta complexa qüestió ha estat deixada al marge per la majoria dels nostres historiadors [...]»⁴³.

Per ara, cal dir que una de les conseqüències sorprenents del debat generat per la tesi de la débil nacionalització va ser la difusió de l'interès historiogràfic pel fenomen del nacionalisme espanyol⁴⁴, mentre que la tesi inicial pretenia explicar centralment el

⁴² Borja de Riquer, *Escolta, Espanya. La qüestió catalana en l'època liberal*, Madrid, Marcial Pons, 2001, p. 38.

⁴³ Miquel Barceló, Borja de Riquer, Enric Ucelay Da-Cal: «Sobre la historiografia catalana», *L'Avenç*, núm. 50, 1982, p. 461.

⁴⁴ Per mencionar-ne alguns: Álvarez Junco, *Mater Dolorosa*, Madrid, Taurus, 2001; Juan Pablo Fusi, España. *La evolución de la identidad nacional*, Madrid, Temas de Hoy, 2000; Javier Moreno

sorgiment dels nacionalismes alternatius al de l'Estat. Una de les conseqüències d'aquest desplaçament respecte el propòsit inicial seria l'adopció d'una perspectiva en clau de debilitat-potència de l'Estat⁴⁵, en la què es podia copsar a una certa revifalla de l'esquema dels *peripheral nationalisms* com a amenaça de l'Estat que Juan Linz ja havia codificat als anys 70⁴⁶. Per un costat diferent, Ferran Archilés posaria de relleu les insuficiències de la de la tesi de Borja de Riquer a través de l'exemple valencià⁴⁷. En aquest text conjunt amb Manuel Martí, es demostra a través del cas del País Valencià un exemple on la nacionalització cultural podia mostrar graus semblants als de Catalunya a finals del XIX —a nivell de ús social estès del català, cultura regionalitzada, etc.— però, en canvi, no sorgeix un valencianisme polític fins algunes dècades més endavant del catalanisme i amb una amplitud diferent. D'aquesta manera, la seva puntualització plantejava un contra exemple a la tesi de la dèbil nacionalització espanyola i recalca la importància de l'element nacionalitzador de la nació política. Però, al seu torn, aquest plantejament ens evoca una altra puntualització. Si l'Estat i la seva potència nacionalitzadora es miraven en termes de debilitat-potència, els nacionalismes alternatius apareixien només com un *fracàs* de l'Estat i es corre el risc de menystenir la pròpia acció afirmativa dels actors polítics que activarien tant el catalanisme com el nacionalisme basc, el gallec, etc. Posteriorment, i en sintonia amb aquests plantejaments, Archilés proposaria la utilització de tècniques de la història social per a estudiar les dinàmiques de nacionalització per a corregir una mirada massa des de l'Estat en l'estudi dels processos nacionalitzadors⁴⁸. Trobem que aquestes puntualitzacions coincideixen amb l'acceptació cada cop més

Luzón (coord.). *Construir España: nacionalismo español y procesos de nacionalización*, Madrid, CEPC, 2007, pp. 25-58; Félix Luengo, Fernando Molina (eds.), *Los caminos de la nación*, Granada, Comares, 2016;

⁴⁵ Juan Pablo Fusi, *España*, Madrid, Turner, 2012, pp. 187-229; Juan Pablo Fusi: «Los nacionalistas no surgieron por opresión, sino por debilidad», *ABC cultura*, 26 de desembre de 2020.

⁴⁶ Juan Linz: «Early Nation Building and late Peripheral Nationalism against the State: The Case of Spain», *S. N. Eisenstadt and Stein Rokkan eds., Building States and Nations*, vol. II, 1973, pp. 32-116.

⁴⁷ Manuel Martí, Ferran Archilés: «La construcción de la Nación española durante el siglo XIX: logros y límites de la asimilación en el caso valenciano», *Ayer*, núm. 35, 1999, pp. 171-190.

⁴⁸ Ferran Archilés: «Lenguajes de la nación. Las “experiencias de la nación” y los procesos de nacionalización: propuesta para un debate», *Ayer*, núm. 90, 2013, pp. 91-114;

generalitzada de la necessitat d'una perspectiva on els diversos processos s'estudiessin en la seva interrelació. El que es comença a fixar és, per tant, una conceptualització dels estudis de les nacions com a competència de processos nacionalitzadors⁴⁹. Com a exemple d'aquesta tendència, val la pena destacar a part un bon treball que incorpora aquestes noves perspectives a l'estudi d'un cas particular. Alejandro Quiroga en el seu treball, *Haciendo españoles: la nacionalización de las masas en la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*⁵⁰, analitzaria el projecte de *nation-building* endegat pel dictador tant a través de les pràctiques ja conegudes de l'exèrcit, l'escola o el partit, així com el paper dels intel·lectuals que mobilitzarien el nacional-catolicisme. Per últim però, a l'epíleg del llibre, l'autor destacaria com es va produir en algunes zones, especialment a Catalunya però també en menor mesura al País Basc i Galícia, una nacionalització negativa. Així, explica com la imposició de la visió nacional de la dictadura hauria produït un efecte invers del que volia generar. Aquesta lògica de competència i interacció de projectes nacionalitzadors durant la dictadura, és un bon exemple del que hem d'entendre per competència entre processos nacionalitzadors. Així mateix, la pròpia interpretació obria noves preguntes que se'n podien derivar. Si aquesta voluntat nacionalitzadora de la dictadura s'havia exercit homogèniament a nivell de tot l'Estat, per què en les diverses parts del mateix el resultat havia esdevingut diferent? O, també, per què dins les diverses nacions sense Estat, l'extensió de la identificació de la població amb la idea de nació alternativa divergiria? Aquestes preguntes no es poden respondre amb satisfacció sense un estudi que vagi més enllà del projecte des de l'Estat. És en aquesta consciència que, la

⁴⁹ Justo Beramendi: «La competencia entre procesos nacionalizadores en Galicia, 1808-1936. Una primera aproximación», Documento de trabajo del Seminario de Historia impartido en la Fundación Ortega y Gasset, 2008, pp. 2-57; Mariano Esteban de Vega, María Dolores de la Calle Velasco (eds.), *Procesos de nacionalización en la España contemporánea*, Salamanca, Ediciones Universidad Salamanca, 2010; Pere Gabriel, Jordi Pomés, Francisco Fernández, *España Res pública. Nacionalización española e identidades en conflicto (siglos XIX y XX)*, Granada, Comares, 2013; César Rina Simón (ed.), *Procesos de nacionalización e identidades en la Península Ibérica*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2017; Justo Beramendi, Miguel Cabo, Lourenzo Fernández, Alfonso Iglesias (eds.), *La nación omnipresente*, Granada, Comares, 2020; Jordi Roca: «Vétérans de la milicie et des coprs francs: nationaliser la mémoire des guerres civiles et coloniales (1839-1910)», *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine*, núm. 30, 2023.

⁵⁰ Alejandro Quiroga, *Haciendo españoles: la nacionalización de las masas en la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008.

pròpia historiografia, en la mesura que ha anat incorporant l'estudi des de baix de les dinàmiques nacionalitzadores al cas hispà, aquest ha acabat revelant que «des de principis del segle XX, Espanya començà a ser un espai plurinacional»⁵¹.

No obstant, la recepció d'aquest enfocament metodològic en el propi cas català no ha donat una producció historiogràfica pròpia amb el mateix nivell d'extensió que amb la perspectiva del procés espanyol⁵². Per fer un breu recorregut (necessàriament incomplet) per la recent historiografia catalana, i en especial en relació al catalanisme, cal dir que després de la història escrita durant el propi període que és objecte d'estudi⁵³ i dels aïrats debats dels anys 60⁵⁴, a la proliferació de treballs monogràfics dels 70 i 80⁵⁵, a la

⁵¹ Borja de Riquer, *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo, 2000, p. 16. Sobre aquest aspecte, es pot llegir, com a precedent llunyà a, Josep M. Prats, Carles Gispert, *España: un estado plurinacional*, Barcelona, Blume, 1978; Més recentment, Xavier Domènech, *Un haz de naciones. El Estado y la plurinacionalidad en España (1830-2017)*, Barcelona, Península, 2020.

⁵² Es pot llegir el text assagístic de Jordi Casassas, *La nació dels catalans. El difícil procés històric de nacionalització de Catalunya*, Catarroja-València, Afers, 2014; o l'article d'Antoni G. Motis: «El procés nacionalitzador a La Cataluña», *Cercles*, núm. 5, 2002, pp. 104-115.

⁵³ Josep Pella i Forgas, *La crisis del catalanismo*, Barcelona, Imp. De Henrich y Cía., 1906; Emilio Navarro, *Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década (1905-1914)* (prólogo de Pere Corominas), Barcelona, Ortega-Artís Impresores, 1915; Antoni Rovira i Virgili, *El nacionalismo catalán*, Barcelona, Minerva, 1917; Francesc Pujols, *Història de l'hegemonia catalana en la política espanyola*, vol. II, Barcelona, Ed. Ramon Tobella impressor, 1926.

⁵⁴ Per anotar alguns llibres senyers del període en relació al catalanisme i sobre els que versarien bona part dels debats de llavors, es poden esmentar: Josep Benet, *Maragall i la Setmana Tràgica*, Barcelona, Edicions 62, 1964; Pierre Vilar, *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1964; Jordi Solé Tura, *Catalanisme i revolució burgesa*, Barcelona, Edicions 62, 1967; Josep Termes, *El nacionalisme català. Problemes d'interpretació*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill, 1974.

⁵⁵ Isidre Molas, *La lliga catalana*, 2 vol., Barcelona, Edicions 62, 1973; Josep Antoni González Casanova, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974; Borja de Riquer, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1889-1904)*, Barcelona, Edicions 62, 1977; Enric Ucelay-Da Cal, *La Catalunya populista*, Barcelona, La Magrana, 1982; Anna Sallés, *Quan Catalunya era d'Esquerra*, Barcelona, Edicions 62; Joan B. Culla, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya, (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986; M. Dolors Ivern,

incorporació de la història cultural⁵⁶ i els debats en torn a *La cultura del catalanisme* dels 90⁵⁷, passant pels treballs amb voluntat d'historització del pensament polític català⁵⁸ o les publicacions de volums monogràfics que han esdevingut cànons en el seu camp d'estudi⁵⁹, ens permeten oferir un bon estudi incorporant les renovacions metodològiques indicades així com elements fructífers d'altres disciplines com la sociolingüística⁶⁰, la demografia⁶¹, la sociologia⁶² o la història de la literatura⁶³. No és que la pregunta sobre la nacionalització, com s'ha afirmat, sigui nova en la historiografia sobre el catalanisme. Sense anar més lluny, quan Borja de Riquer es plantejava, en relació a la tesi de la dèbil nacionalització, «quina situació sociopolítica i cultural facilita la politització de la identitat sigui efectiva i que s'aconsegueixi de mobilitzar diferents sectors socials?»⁶⁴, entomava la qüestió en una perspectiva clarament de *nation-building*. Com així hi seria

Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936) vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988; Ricard Vinyes, *La presencia ignorada. La cultura comunista a Catalunya (1840-1931)*, Barcelona, Edicions 62, 1989.

⁵⁶ Josep M. Fradera, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial, 1992; Pere Anguera, *El català al segle XIX. De llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, Empúries, 1997; Gabriel, Pere (dir.). *Història de la cultura catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1994.

⁵⁷ Joan-Lluís Marfany, *La cultura del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1995.

⁵⁸ VV.AA., *El pensament polític català (del segle XVIII a mitjans segle XX)* (a cura d'Albert Balcells), Barcelona, Edicions 62, 1988; Isidre Molas, *Les arrels teòriques de les esquerres catalanes*, Barcelona, Llibres a L'Abast, 2001.

⁵⁹ Enric Ucelay-Da Cal, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003; Àngel Duarte, *Història del republicanisme a Catalunya*, Lleida-Vic, Eumo Editorial-Pagès Editors, 2004.

⁶⁰ Francesc Vallverdú, *La normalització lingüística a Catalunya*, Laia, Barcelona, 1979.

⁶¹ Anna Cabré, *El sistema català de reproducció*, Barcelona, Institut Català de la Mediterrània, 1999.

⁶² Carlota Solé, Faustino Miguélez, *Clases sociales i poder polític a Catalunya*, Barcelona, Promociones Publicaciones Univesitarias, 1987.

⁶³ Jordi Castellanos, Jordi Marrugat (dirs.), *Història de la literatura catalana. Literatura contemporània (II). Modernisme. Noucentisme. Avantguardes*, Barcelona Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino, 2020; Enric Cassany, Josep M. Domingo (dir.), *Història de la literatura catalana. Vol. V. Literatura contemporània (I). El Vuit-cents*, Enciclopèdia Catalana–Editorial Barcino, 2018.

⁶⁴ Borja de Riquer, *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo, 2000, p. 56.

en tantes publicacions recents: des dels estudis de Josep Pich sobre Valentí Almirall i les primeres organitzacions culturals i sociopolítiques del catalanisme⁶⁵, passant pels treballs sobre la difícil consolidació del catalanisme d'esquerres a les primeries del segle XX desenvolupats per Santiago Izquierdo⁶⁶ o els treballs sobre historiografia i catalanisme de Giovanni Cattini⁶⁷, fins a les monografies d'Angel Smith⁶⁸ i Andrew Dowling⁶⁹, o l'enciclopèdica revisió de la *Renaixença* de Joan Lluís Marfany⁷⁰ i la definitiva biografia de Francesc Cambó elaborada per Borja de Riquer⁷¹.

Tot i així, sí que ens trobem en condicions d'afirmar que, quan s'han buscat les raons històriques de la consolidació del catalanisme, s'ha tendit a cercar aquests motius en les condicions sociopolítiques i culturals prèvies a l'activació del catalanisme. L'aportació que el present treball té la voluntat d'oferir és la de posar l'accent en la pròpia dinàmica política en què la idea de Catalunya com a nació creixeria, s'establiria i es consolidaria de manera compartida entre els catalans en competència amb el procés nacionalitzador espanyol. És per això que la investigació que es podrà llegir tot seguit proposa un desplaçament del focus d'estudi cap a la dinàmica nacionalitzadora en la fase de masses que s'ubicarà entre 1901 i 1931, més que no pas als orígens o les precondicions.

⁶⁵ Josep Pich, *El Centre Català. La primera associació política catalanista*, Barcelona, Afers, 2002; Josep Pich, *Almirall i el Diari Català, 1879-1881. L'inici del projecte polític ideològic del catalanisme progressista*, Vic, Eumo, 2003.

⁶⁶ Santiago Izquierdo, *República i autonomia. El difícil arrelament del catalanisme d'esquerres, 1904-1931*, Barcelona-Catarroja, Afers, 2006; Izquierdo Ballester, Santiago, Maria Gemma Rubí i Casals, *Els Orígens del republicanisme nacionalista: el Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1910)*, Barcelona, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2009; Santiago Izquierdo, *El republicanisme nacional a Catalunya*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2010.

⁶⁷ Giovanni Cattini, *Historiografia i catalanisme Josep Coroleu i Inglada (1839-1895)*, Catarroja, Afers, 2007; Giovanni Cattini, *Prat de la Riba i la historiografia catalana*, Catarroja, Afers, 2008.

⁶⁸ Angel Smith, *Los orígenes del nacionalismo catalán, 1770-1898*, Marcial Pons, Madrid, 2019.

⁶⁹ Malgrat escapi del període estudiat aquí, és important destacar-ne especialment la primera part del llibre: Andrew Dowling, *La reconstrucció nacional de Catalunya (1939-2012)*, Barcelona, Pasado y Presente, 2013.

⁷⁰ Joan Lluís Marfany, *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona, Llibres a L'Abast, 2017.

⁷¹ Borja de Riquer, *Francesc Cambó. L'últim retrat*, Barcelona, Edicions 62, 2022.

1.3.EL MOMENT ALOMAR

«El moment Alomar» és una composició que, a part de ser en part manllevada de John Pocock⁷², pretén transmetre dues informacions. En primer lloc, vol denotar el context en el que el pensament d'un personatge històric nodal de la història del catalanisme com és Gabriel Alomar, seria elaborat, transmès i portat a la pràctica. Es vol recalcar que aquesta denominació va més enllà del simple situar en el temps el corpus teòric d'un pensador — com si es fes una “Història del pensament polític de Gabriel Alomar en la crisi de la Restauració” — sinó que la noció de *moment Alomar* ha de ser entesa com la presentació d'un problema històric. Una metodologia que Pierre Vilar descrivia:

La historia ni puede ser un simple retablo de las instituciones, ni un simple relato de los acontecimientos, pero no puede desinteresarse de estos hechos que vinculan la vida cotidiana de los hombres a la dinámica de las sociedades de las que forman parte.

Delante de esta compleja materia histórica, el historiador plantea cuestiones, resuelve *problemas*: cuándo, por qué, cómo, en qué medida...⁷³

En aquest cas, la problemàtica a la que s'enfrontaran Alomar i la seva generació no serà altra que la de la *nacionalització de Catalunya*. Al llarg del present treball, es tractarà doncs de dibuixar totes les arestes que ens permetin entendre, en les seves màximes dimensions, un procés nacionalitzador que, en aquest cas, tindria èxit. Si bé, les línies mestres del que implica una *nacionalització* —la identificació amb una concreta construcció nacional per part d'una determinada població— és un fenomen bastant simple de definir en abstracte, en canvi, la dinàmica concreta en què aquesta es desenvolupa varia en cada lloc i en cada moment històric. Hi entren en joc un complex d'enfrontaments i aliances dels diversos grups socials, d'antagonismes de classes, d'influències transnacionals, de codificacions culturals i, en la situació particular que ens ocupa, de la competència i interacció entre processos nacionalitzadors diferents. Els diversos projectes

⁷² John Pocock, *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*, Princeton, Princeton University Press, 2016.

⁷³ Pierre Vilar, *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, Crítica, 1980, p. 43. La cursiva és de l'autor.

de construcció nacional, a més, poden tenir diferents graus de realització, poden arribar a desenvolupar-se fins a una determinada fase i no avançar més enllà o no aconseguir atreure's a la majoria del propi poble que es pretén nacionalitzar. En les pàgines d'aquesta tesi, s'han analitzat les característiques fonamentals de la «via catalana» de nacionalització, tal com es produiria a través de la obra del principal codificador de propi model que tindria èxit en aquest període. Així, abans del cos central del treball, es podrà llegir una contextualització del pensament europeu sobre la qüestió nacional entre 1870 i 1913, una breu descripció dels fonaments del model nacionalitzador espanyol preconitzat per les elits del Règim de la Restauració amb el que entrarà en competència el procés català, un breu perfil biogràfic de la joventut i orígens de Gabriel Alomar, una interpretació del substrat cultural, polític i social de Catalunya des del qual el catalanisme actuaria i, finalment, un breu pas per la fase sociopolítica del catalanisme entre 1879 i 1901.

A partir d'aquí, durant els trenta anys que segueixen la data de la fundació del primer partit polític del catalanisme —la Lliga Regionalista, al 1901—, s'avaluarà la dinàmica de construcció, disputa i articulació política que Hroch ha considerat com a fase de masses, o fase C. El començament a 1901 es justifica per ser el primer moment en què el catalanisme opta per esdevenir-se en una opció electoral. Es podria haver triat la canonitzada data del 98, la de la crisi *nacional*, però s'ha considerat que podia transmetre una visió massa de “reacció a la crisi” —malgrat aquest aspecte hi sigui—, i no tant amb l'accent en l'actuació de construcció catalanista com a realitat pròpia. Així mateix, es podria haver situat també la data d'inici a 1902, on Alomar escriu el primer text on començarà la seva síntesis teòrica de catalanisme i socialisme —un element que es trobarà al cor de la consecució del procés nacionalitzador—, però s'ha preferit conferir a l'element contextual i d'acció el pes determinant de l'estudi. Pel que fa a la data final podria haver-se escollit 1932, la de la consecució del primer Estatut de la història de Catalunya, però s'ha preferit detenir-se en l'any anterior, per a utilitzar els resultats electorals que es produïrien l'any de l'adveniment republicà a manera de termòmetre social de la nacionalització. El final de 1931 no es refereix a la realització definitiva del procés nacionalitzador, ja que aquest no es clausura mai, sinó al moment en què es farà possible prendre el pols d'una dinàmica que durant 30 anys s'havia produït sense una institució com seria la Generalitat. S'ha decidit deixar fora l'estudi de la dinàmica nacionalitzadora en els anys republicans i d'autogovern català —aquells anys de «país normal», seguint, si se'm permet, amb l'acientífic aforisme montalbanià— perquè l'inici

d'aquella nova fase implicaria una disparitat de característiques, on la dinàmica nacionalitzadora arribaria a una potència molt superior al període que aquí s'estudia i ens obligaria a afrontar altres preguntes, altres discussions metodològiques fins al punt que ens abocaria a la realització, molt probablement, d'una altra tesi doctoral.

En segon lloc, el *moment Alomar* denota una forma particular de confrontar —i resoldre— la problemàtica d'un temps comú, al menys, a nivell de context europeu. Val la pena resseguir pausadament els diversos arguments per poder assentar bé l'argumentació continguda en el present treball. Eric Hobsbawm, a *Naciones y nacionalismo desde 1780*, oferiria un model de tres característiques per a l'estudi del sorgiment de les nacions sense Estat en el seu període de major efervescència, de finals del XIX a principis del XX. Llegim-ne el fragment sencer:

En primer lugar, abandonó el «principio del umbral» que, como hemos visto, ocupaba un lugar central en el nacionalismo de la era liberal. En lo sucesivo cualquier conjunto de personas que se consideraran como «nación» reivindicó el derecho a la autodeterminación, que, en último término, significaba el derecho a un estado aparte, soberano e independiente para su territorio. En segundo lugar, y a consecuencia de esta multiplicación de naciones «no históricas» en potencia, la etnicidad y la lengua se convirtieron en los criterios centrales, cada vez más decisivos o incluso únicos de la condición de nación en potencia. Sin embargo, hubo un tercer cambio que afectó no tanto a los movimientos nacionales no estatales, que ahora se volvieron cada vez más numerosos y ambiciosos, sino a los sentimientos nacionales dentro de los estados-nación establecidos: un marcado desplazamiento hacia la derecha política de la nación y la bandera, para el cual se inventó realmente el término «nacionalismo» en el último decenio (o los últimos decenios) del siglo XIX⁷⁴.

Jeop Leerssen ofereix un punt de vista similar:

Les caòtiques dècades inaugurals del segle XX van presenciar la caiguda del poder imperial a Alemanya, Àustria, Rússia i Turquia, cosa que va conduir a l'emergència de nous Estats (sobirans o autònoms), des de Finlàndia i Noruega fins a Irlanda i Islàndia per la vora nord d'Europa, fins Bulgària i Albània al sud. A la resta, l'emergència de

⁷⁴ Eric Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo...*, 2000, p. 112.

moviments nacionals o regionals va ser avortada, però havia tingut lloc de tota manera: al País Basc, a Catalunya o a Flandes.[...]

Tot això podia semblar, doncs, la fase prèvia a una gran racionalització del paisatge politicocultural europeu en la línia d'una «autodeterminació dels pobles justa i equitativa». De fet, però, hi va haver una part fosca important. El trasllat dels programes d'emancipació nacional a divisions territorials, el pas de la cultura a la geopolítica, estava ple de defectes; i al cor profund dels moviments nacionals hi havia velles actituds xenòfobes i etnocèntriques que inexorablement desplaçaven la seua ideologia cap a la dreta, o fins i tot l'extrema dreta, de l'espectre polític⁷⁵.

Així, aquesta tesi ofereix un cas que pretén dialogar, enfrontar i contradir el plantejament compartit que atribueix amb generalitat una morfologia dretana a les reivindicacions de les nacions sense Estat en el període que aquí s'estudia⁷⁶. Per contra, quan es va a veure el cas català, ens apareixen arguments que desmenteixen els punts centrals d'aquest consens historiogràfic, especialment en la seva generalització. Així, pot considerar-se aquest treball com una temptativa de provar aquesta argumentació no només amb un contra-model, sinó amb l'anàlisi a través de l'estudi del procés nacionalitzador català que diferirà, al menys, en tres punts centrals: no seran majoritàries les opcions polítiques que reivindicuin un Estat independent durant el període; tampoc trobarà el seu èxit en situar l'etnicitat com a criteri central, sinó que el trobarà en la defensa i promoció d'un model de construcció nacional cívica i oberta que en alguns casos tindrà una potència major que el propi model espanyol; i en tercer lloc, tampoc la consolidació del moviment pels drets nacionals generarà un marcat desplaçament cap a la dreta política —fet que no negarà l'existència d'un nacionalisme dretà i antidemocràtic que en alguns moments sigui hegemònic—, sinó que la culminació nacionalitzadora catalana —sempre de manera relativa—, anirà estretament vinculada a la construcció d'una ampla hegemonia política de les forces d'esquerres que es cristal·litzarà al 1931. És aquí on es pot reprendre la segona intuïció d'oblit i de futur de la historiografia catalana que mencionaven Barceló, de Riquer i Ucelay al 1982: «La segona, la confusa problemàtica sobre l'hegemonia social

⁷⁵ Joep Lerrssen, *op. cit.*, pp. 283-284.

⁷⁶ Un bon estudi panoràmic ampli sobre els nacionalismes europeus del període es pot llegir a, Xosé Manoel Núñez Seixas, *Movimientos nacionalistas en Europa. Siglo XX*, Madrid, Síntesis, 2004.

en el nacionalisme català»⁷⁷. El *moment Alomar* prendrà doncs en consideració, com a marc fonamental d'estudi, tant la competència de processos nacionalitzadors català i espanyol, com també la pròpia tensió i antagonisme entre definicions nacionals per part del catalanisme progressista i el catalanisme conservador.

Per últim, si anem a veure el estudis historiogràfics sobre la figura i obra de Gabriel Alomar, veiem una evolució que val la pena destacar. Sobre la seva persona, cal que partim de la consideració que als 60 es parlava encara del mallorquí com a figura maleïda⁷⁸ i no seria fins al 8 d'agost de 1977 que les seves restes serien retornats a Palma des del Caire on va morir exiliat. En aquest marc de reconeixements, al 1982 seria nomenat com a fill il·lustre de la ciutat de Palma. Més recentment, al 2015, se'l atorgaria l'homenatge com a fill predilecte de Mallorca. Pel que fa a la seva obra, els primers dels seus textos que serien reeditats a principis dels anys 70 serien aquells dedicats més a qüestions culturals⁷⁹, amb algun primer ressò internacional⁸⁰, i la reedició de la seva conferència *La pena de mort*⁸¹ o alguna aparició molt breu a la premsa⁸². No seria fins als 80 que, des de la seva terra natal mallorquina es contribuiria al redescobriment de la seva figura. D'aquesta manera, apareixerien un primer text biogràfic⁸³, una reedició d'alguns

⁷⁷ Miquel Barceló, Borja de Riquer, Enric Ucelay Da-Cal: «Sobre la historiografia...

⁷⁸ Baltasar Pòrcel: «Alomar i l'ombra dels maleïts» a, Baltasar Pòrcel, *Exercicis més o menys espirituals*, Barcelona, Edicions 62, 1969, pp. 97-101.

⁷⁹ Gabriel Alomar, *El futurisme i altres assaigs* (a cura d'Antoni-Lluc Ferrer), Barcelona, Edicions 62, 1970. Es reeditaria a mitjans dels 80 a, Jaume Brossa, Gabriel Alomar, *Assaig*, Barcelona, ORBIS, 1987.

⁸⁰ Giuseppe Sansone: «Gabriel Alomar e il Futurismo italiano», *Lettere italiane*, vol. 28 (2), 1976, pp. 178-196. Francesc Vallverdú: «Sobre el pensament progressista català de la Restauració a la Dictadura: Almirall, Brossa, Alomar, Salvat-Papasseit», *Problemes de llengua i literatura catalanes. Actes del II Col·loqui sobre el Català/Amsterdam*, 1970, pp. 329-353.

⁸¹ Gabriel Alomar, *La pena de mort*, Palma de Mallorca, J. Mascaró Pasarius, 1972.

⁸² Josep Benet: «Gabriel Alomar i l'autonomia», *Nous Horitzons*, 1978, pp. 47-48.

⁸³ Antoni Serra Bauzá, *Gabriel Alomar (l'honestedat difícil)*, Palma, Ajuntament de Palma, 1984.

primers articles polítics⁸⁴ i una part de la seva obra poètica⁸⁵. Amb l'entrada dels anys 90, floririen alguns primers estudis des de disciplines molt diverses de les ciències socials i humanitats: des de la filosofia⁸⁶, des dels historiadors de l'exili⁸⁷, també des del pensament polític⁸⁸, la filologia⁸⁹ o des dels estudis literaris⁹⁰ i la història cultural⁹¹. Aquesta brotada d'estudis sobre l'intel·lectual mallorquí rebria però, un impuls nou amb l'entrada del mil·lenni. Seria llavors que s'endegaria la vasta tasca —encara no avui conclusa— de l'edició de les obres completes⁹², així com la reedició de dos dels seus

⁸⁴ Gabriel Alomar, *Sobre liberalisme i nacionalisme*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1988; Gabriel Alomar, *Negacions y afirmacions del catalanisme. Catalanisme Socialista*, Barcelona, Fundació Rafel Campalans, 1989.

⁸⁵ Gabriel Alomar, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, *Antologia Poètica* (pròleg de Miquel Dolç), Palma de Mallorca, Biblioteca Bàsica de Mallorca, 1987.

⁸⁶ Camille Lacau St Guily: «La philosophie espagnole des années 1900-1930, une philosophie poétique? », *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine*, núm. 14, 2015.

⁸⁷ Francesc Vilanova: «Entre les restes del naufragi: els darrers temps de Gabriel Alomar a Egipte», a, a VV. AA., *Miscel·lània Joan Fuster* (ed. Antoni Ferrando i Albert G.Hauf), Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, pp. 133-247.

⁸⁸ Isidre Molas, «El liberalisme democràtic de Gabriel Alomar», *Recerques: història, economia, cultura*, 1990, Núm. 23, pp. 91-111.

⁸⁹ Héctor Olea, *O futurismo catalao antes do futurismo: Gabriel Alomar*, Sao Paulo, Editora da Universidade de Sao Paulo, 1993.

⁹⁰ Kristine Doll, «The traditional and the visionary in the works of Gabriel Alomar», *Catalan Review*, vol. IX, núm. 1, 1995, pp. 61-71.

⁹¹ Damià Pons, «L'afirmació de la individualitat en l'obra inicial de Gabriel Alomar», *Revista de Catalunya*, núm. 121, set. 1997, pp. 59-81.

⁹² Gabriel Alomar, *Obres completes, I. Articles inicials (Primera època mallorquina) Una vila que es mor, 1905* (amb Introducció biogràfica d'Antoni Ignasi Alomar Canyelles; i Introducció de Pere Rosselló), Palma de Mallorca, Editorial Moll, 2004; Gabriel Alomar, *Obres completes, II. El Futurisme. Articles d'«El Poble Català» (1904-1906)* (amb Jordi Castellanos: «Gabriel Alomar i el Modernisme»), Palma de Mallorca, Editorial Moll, 2000; Gabriel Alomar, *Obres completes, III. Sportula. Articles d'«El Poble Català»* (amb Assumpta Camps: «Un periodisme “poètic”: Gabriel Alomar a El Poble Català»), Palma de Mallorca, Editorial Moll, 2000; Gabriel Alomar, *Obres completes, IV. Articles d'«El Poble Català» (1907-1908)* (amb Pere Rosselló: «Els articles de Gabriel Alomar a El Poble Català en els anys de la Solidaritat Catalana»), Palma de Mallorca, Institució Francesc Borja Moll, 2018; Gabriel Alomar, *Obres completes, V. Articles*

llibres centrals⁹³, *La política idealista* i *La columna de foc*, política i poesia. En els darrers anys, a més, l'interès per la seva figura no només no ha decaigut sinó que ha viscut un renovat interès en forma d'una nova biografia actualitzada⁹⁴ i una voluminosa obra col·lectiva, publicada entorn a la commemoració del 80è aniversari de la mort d'Alomar, i que es presenta com una obra d'obertura per a nous estudis⁹⁵. Igualment, jo mateix he pogut participar d'aquest interès amb noves preguntes per la obra d'Alomar amb anterioritat tant amb la publicació d'una antologia⁹⁶, editada conjuntament amb Xavi Milian, i en la redacció d'un breu perfil biogràfic⁹⁷. Vegi's aquesta tesi també com una aportació als estudis alomarians, i al seu torn, com un resultat dels mateixos.

d'«*El Poble Català*» (1909-1910) (amb Pere Rosselló: «Gabriel Alomar i El Poble Català després de la desfeta de la Solidaritat Catalana»), Palma de Mallorca, Nova Editorial Moll, 2019; Gabriel Alomar, *Obres completes, VI. Articles a La Veu de Catalunya (1899-1906) Articles a El Poble Català (1911-1916) La pena de mort i altres assaigs*, (Sebastià Sansó: «Els articles de Gabriel Alomar a *La Veu de Catalunya*»), Palma de Mallorca, Nova Editorial Moll, 2020; Gabriel Alomar, *Obres completes, VII. Articles a L'Esquella de la Torratxa. L'Almanac de l'Esquella de la Torratxa (1910-1924 i La Campana de Gràcia (1907-1909)* (amb Introduccions d'Agnès A. Cerdà: «Gabriel Alomar i *L'Esquella de la Torratxa*»; i Francisca Niell: «Els articles de Gabriel Alomar a *La Campana de Gràcia*»), Palma de Mallorca, Nova Editorial Moll, 2021; Gabriel Alomar, *Obres completes, VIII. Articles a La Campana de Gràcia (1910-1912)*, (amb Estudi introductori de Francisca Niell, Palma de Mallorca, Nova Editorial Moll, 2022; Gabriel Alomar, *Obres completes, X. Articles a Los Lunes De El Imparcial (1917-1919)*, (amb estudi introductori de Pere Rosselló: «Gabriel Alomar i la crítica literària a *Los Lunes de El Imparcial*»), Palma de Mallorca, Nova Editorial Moll, 2023.

⁹³ Gabriel Alomar, *La política idealista* (edición introducción y notas de Bernardo Martí), Palma de Mallorca, calima, 2006; Gabriel Alomar, *La columna de foc* (estudi introductori de Pere Rosselló), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.

⁹⁴ Jordi Pons Bosch, Catalina Moner Mora, *Gabriel Alomar. Pedagog, publicista, escriptor, poeta i polític*, Palma, Illa, 2017.

⁹⁵ Damià Pons, Pere Rosselló Bover (coord.), *Gabriel Alomar (1873-1941). L'intel·lectual, el periodista i el polític*, Palma de Mallorca, Lleonart Muntaner, 2021.

⁹⁶ Gabriel Alomar, *Republicanisme, catalanisme i socialisme* (amb estudis introductoris de Roc Solà i Xavi Milian i epíleg d'Antoni Trobat), Manresa, Tigre de Paper, 2021.

⁹⁷ Roc Solà, *Gabriel Alomar. La columna de foc del catalanisme*, Barcelona, Manifest-UPEC, 2023.

1.4.FONTS I METODOLOGIA

La metodologia emprada en aquest treball és, com no pot ser de cap altra manera, una síntesi de diverses escoles que permetin oferir una imatge de la dinàmica nacionalitzadora a Catalunya. En la mesura que l'objecte d'estudi és complex i requereix de matisacions, podem anomenar multifocal la perspectiva presa. Així, amb la voluntat d'observar des dels més punts de vista possible aquest procés aquí analitzat, es treballarà tant des de la consciència de l'evolució dels estudis sobre nacions i nacionalismes prèviament resseguida, com també des d'un enfocament contextualista d'aproximar-se a la història del pensament polític, amb elements renovadors de la metodologia biogràfica.

En primer lloc, en la mesura que la obra d'un pensador i publicista polític esdevé central per a aquest estudi, s'ha tractat de fer pròpies algunes de les reflexions metodològiques de l'escola contextualista en la història del pensament polític⁹⁸. Centralment, en els autors John Pocock i Quentin Skinner, aquesta perspectiva posaria diverses qüestions de la història de les idees en alerta. Per una banda, proposarien situar l'accent en el context intel·lectual, polític, cultural i social en el que emergiria un pensament concret per a combatre alguns dels errors més freqüents en aquesta disciplina. Entre aquests, Skinner mencionaria la tendència a avaluar les idees en el passat com a prefiguracions de conceptes posteriors. Aquesta perspectiva portava a una investigació condicionada per preconcepcions prèvies que han portat en massa ocasions a plantejaments on es veia la idea "encara en estat latent", immanent en la història i només no activada. Aquesta qüestió també la podem trobar en algunes reflexions metodològiques de Marc Bloch a *L'Apologia per a la història o l'ofici d'historiador* quan parla del que ell anomena «l'obsessió pels orígens» que ha portat massa voltes a «otro enemigo satánico de la verdadera historia: «la manía de enjuiciar»⁹⁹. Així, l'historiador francès plantejava que a la història li havia

⁹⁸ Quentin Skinner: «Significado y comprensión en la historia de las ideas», *Prismas: revista de historia intelectual*, núm. 4, 2000, pp. 149-194. També es pot llegir al recull, Enrique Borcado (ed.), *El giro contextual. Cinco ensayos de Quentin Skinner, y seis comentarios*, Madrid, Tecnos, 2007.

⁹⁹ Marc Bloch, *Apología para la historia o el oficio de historiador*, Ciutat de Mèxic, 1996, p. 61. Un bon exemple de les limitacions d'aquest enfocament que vol superar Bloch es pot trobar en els plantejaments de Hobsbawm respecte als moviments de reivindicació de les nacions sense Estat, on ell es limita a situar l'origen a la dreta, més que no desenvolupar un estudi de les evolucions posteriors dels mateixos. Escriu l'historiador: «De hecho, los antepasados ideológicos

d'interessar més, no els ingredients originaris d'una creença, mentalitat col·lectiva — faci's extensiu a cultura política—, sinó el què fa que tantes persones en els seus moments històrics creuen, se senten part i actuen en l'interior d'una determinada tradició política. Per llegir-ho en les seves paraules:

En pocas palabras, la cuestión no es saber si Jesús fue crucificado y después resucitó. Lo que ahora debe entenderse es por qué tantos hombres a nuestro alrededor creen en la Crucifixión y en la Resurrección. Ahora bien, la fidelidad a una creencia evidentemente no es más que uno de los aspectos de la vida general del grupo donde esta característica se manifiesta. Se ubica en el nudo donde se intercala una multitud de características convergentes, sea de una estructura social, sea de una mentalidad colectiva. En pocas palabras, plantea un problema del ambiente humano. El roble nace de la bellota. Pero llega a ser roble y sigue siendo roble sólo si encuentra las condiciones favorables del medio que no dependen de la embriología. [...] El proverbio árabe lo dijo antes que nosotros: «Los hombres se parecen más a su tiempo que a sus padres».¹⁰⁰

La importància d'aquests plantejaments era la d'oposar-se a la categorització d'alguns fets ocorreguts en els anys anteriors a la consecució d'un procés històric —sigui en aquest cas nacional, però també identificables en històries estatals, religioses o del moviment obrer—, com a episodis que “s'inscriuen” en la prehistòria de del moment madur o reeixit. Amb aquest enfoc, en veure com a quasi necessari una arribada a la cima, no poques vegades s'ha perdut de vista les dinàmiques, contradiccions i desenvolupaments reals del període històric de formació. Alhora, però, aquest enfocament blochià, que també podríem categoritzar de contextualista, podria ser problematitzat des d'una altra banda. L'atenció a les circumstàncies ajuda, és clar, a matisar les enfocaments teleològics, però és l'ambient suficient per explicar un creixement, o el canvi històric? Si l'aglà només

de la mayor parte de los movimientos separatistas-regionalistas de la europa occidental de finales del siglo XX (bretones, galeses, occitanos, etc.) se hallan en la derecha intelectual de los años anteriores a 1914», (Eric Hobsbawm, *Sobre el nacionalismo*, Barcelona, Crítica, 2021, p. 102). Així, no és que el judici manqui de rigor, sinó que menysté tant la varietat de casos a un model excessivament simplificat i, sobretot, no avalua les evolucions dels propis moviments nacionals alternatius que en alguns casos —i amb cronologies diferents— podran veure aparèixer opcions amb accent cívica i esquerrà.

¹⁰⁰ *Ibid.*, pp.62-64. La traducció és meua.

«arriba a ser roure i continua essent roure només si troba les condicions favorables del mitjà», qui crea aquest mitjà? Ja ve donat i és extern? Quin paper agent hi té la pròpia acció humana en la creació de les seves pròpies circumstàncies? La resposta a aquesta qüestió serà quelcom que tractarà de ser abordat en el propi treball.

En aquest mateix gir contextualista, i retornant a Skinner, aquest destacava que, per altra banda, en no poques ocasions s'havia fet història del pensament polític posant el focus en la cerca de la coherència interna d'una obra al llarg de la vida de l'autor. Aquest fet portaria a parlar de talls en les biografies intel·lectuals dels autors, a dicotomitjar entre “el jove i el vell”, etc. No és que aquest element no sigui o pugui ser present, però la mirada des d'aquest costat podia tenir dues conseqüències: el menysteniment de l'avaluació de la rellevància social real d'un pensament i el reenviament a una qüestió epistemològica pura del canvis de les situacions i contextos. En aquest treball també s'ha tractat de fer pròpies aquestes advertències. Una tercera advertència de Skinner té a veure amb un altre excés en l'estudi de la història de les idees i que ha vingut de l'abús de l'explicació de les idees per la influència d'altres autors en un. Així, per posar un exemple, podem trobar que el federalisme de Pi i Margall s'explica sovint per influència de Proudhon¹⁰¹. Altre cop, no és que l'estudi de les influències no ens serveixi, però pot fer explicacions excessivament simplificadores que ometin les particularitats d'allò propi, ja sigui a nivell de tradicions polítiques com de conjuntures polítiques. És clar que no és tant estrany que diversos autors visquin en un univers alhora compartit, tant d'idees com de pensament polític, però el que especialment se sol trobar en història són problemàtiques d'època, que són comunes, en les que diversos autors tracten d'oferir solucions o punts de vista i que, en una síntesi amb el seu propi bagatge polític i cultural, proposen idees tant originals com influïdes. No poques voltes, aquesta voluntat de rastrejar les influències ha portat a un excés d'explicació a través, precisament, de la influència aliena i a desatendre el que de particular i de contextual tenen alguns pensaments, i, a la vegada que les continuïtats en termes de tradició política dels propis agents, especialment pel que fa amb les cultures polítiques “prenacionals”.

¹⁰¹ Inclús un dels majors teòrics del federalisme a Catalunya assumiria aquesta explicació, «las teories econòmiques i socials de Pi i Margall estan inspirades en l'obra de Proudhon, a qui va traduir en la seva major part al castellà», a Miquel Caminal, *El federalismo pluralista. Del federalismo nacional al federalismo plurinacional*, Barcelona, Paidós, 2002, pp. 65-66.

Una segona caixa d'eines per al present estudi ha sigut la introducció de la perspectiva biogràfica en la avaluació del procés de *nation-building* català. Tal com ha destacat Isabel Burdiel, la història biogràfica pot esdevenir-se en un punt de condensació de les diverses innovacions historiogràfiques¹⁰². Susana Tavera, en relació a la seva biografia de Frederica Montseny, ha afirmat que aquest enfocament biogràfic no li ha impedit parlar del seu entorn, de «la presència coral del conjunt del moviment» així com sintetitzar la personalitat del personatge biografiat «però dins d'un entramat plural i molt sovint presidit pels conflictes»¹⁰³. Així, una de les prevencions centrals quan s'adopta aquest plantejament, ha sigut el d'atorgar una importància excessiva a l'experiència individual del subjecte estudiat fins al punt de distorsionar la capacitat d'aquesta història per aprehendre l'objecte d'estudi de forma fidedigna i ponderada. Aquesta qüestió, junt al període de predomini de l'estudi de les estructures i l'oblit del subjecte en la historiografia, van contribuir al llarg desprestigiament de l'enfocament biogràfic. No obstant, amb les renovacions historiogràfiques que s'han succeït, aquest gènere ha anat trobant un interès nou des dels últims vint anys¹⁰⁴. D'alguna manera, en el present treball es tractarà de reflectir aquestes prevencions metodològiques, a la vegada que, com és evident, la metodologia biogràfica serà a la medul·la del recorregut que es traça, almenys durant les dues primeres dècades del segle XX. A partir de llavors, en la mesura que el protagonisme polític d'Alomar anirà minvant, s'atenuarà també el seu propi pes en

¹⁰² Isabel Burdiel: «Historia política y biografía: más allá de las fronteras», *Ayer*, núm. 93, 2014, pp. 47-83. També es pot llegir, Hans Renders (ed.), *The biographical turn*, Nova York, Routledge, 2017. Un molt bon repàs metodològic el fa Ester García: *Roque Barcia Martí (1821-1885). Una biografia intel·lectual de un republicano federal*, Tesi doctoral, Universitat de València, 2018.

¹⁰³ Giovanni Cattini: «Història social / Biografia històrica. Entrevista a Susanna Tavera», *Cercles: revista d'història cultural*, 2007, Núm. 10, p. 284.

¹⁰⁴ Només per mencionar-ne algunes: Eduardo Higuera, *Manuel Ruiz Zorrilla. Con los Borbones, jamás*, Madrid, Marcial Pons, 2016; Enric Ucelay-Da Cal, Arnau González Vilalta, *Joan Lluhi i Vallescà. L'home que va portar la República*, Barcelona, Base, 2017; VV.AA., *Frederica Montseny. Més enllà del mite*, Girona, Documenta Universitaria, 2020; Vidal Aragonès. *Francesc Layret: vida, obra i pensament*, Manresa, Tigre de Paper, 2020; Ester García, *Roque Barcia. Auge y caída de un mesías revolucionario*, Granada, Comares, 2021; Borja de Riquer, *Francesc Cambó. L'últim retrat*, Barcelona, Edicions 62, 2022; Eduardo Higuera, *La pluma roja de la prensa federal. Pablo Correa y Zafrilla (1842-1888)*, Santander, Editorial de Cantabria, 2023.

l'estudi. Especialment, a partir de l'any 1923 amb la publicació del seu últim llibre, i el paper secundari que tindria durant la Segona República —que al present treball només s'hi dedica un epíleg—, el focus serà situat en els elements que he jutjat corresponents per a la comprensió del procés nacionalitzador català.

Per últim, en relació a les fonts emprades cal dir que han estat fonamentalment de tipus bibliogràfiques, d'hemeroteca i arxivístiques. Així, si bé vaig poder consultar l'arxiu personal de Gabriel Alomar a la Biblioteca Nacional de España (BNE), en el que fonamentalment s'hi poden trobar correspondència personal, quartilles de discursos i esborranys d'articles, el seu contingut no constitueix el brollador principal del que s'ha nodrit aquesta tesi. No és que no es puguin trobar en aquest treball elements inèdits pel que respecta a la vida de Gabriel Alomar —sí que els conté, i especialment en relació als seus orígens familiars—, sinó que la principal font d'informació de la tesi es troba en les fonts hemerogràfiques. De la mateixa manera, les visites i troballes als diferents arxius —el Pavelló de la República, la Casa de l'Ardiaca (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), Arxiu Nacional de Catalunya i la Biblioteca de Catalunya— constitueixen elements perifèrics, però no superflus, del present estudi. Tot i així, pel tipus de personatge que s'estudia —un intel·lectual, un publicista, que el que més faria al llarg de la seva vida seria escriure— aquest punt no tindria per què ser una debilitat.

D'aquesta manera, el cor de la tesi ha estat elaborat amb les publicacions d'Alomar, tant en forma de llibres i, especialment, a través de les seves conferències i els seus articles a premsa. Els principals textos del mallorquí s'han pogut consultar entre els IX volums de les obres completes ja editades, on he trobat un bon gruix dels seus principals treballs, així com diverses hemeroteques i arxius digitals. A l'Arxiu de Revistes Catalanes Antiques de la Biblioteca de Catalunya he pogut buidar tant *L'Avens/L'Avenç*, *La Veu de Montserrat*, *La Publicidad*, *La Publicitat*, *El Diluvio*, *El Poble Català*, *La Campana de Gràcia*, *La Veu de Catalunya* i *L'Esquella de la Torratxa*; a la Biblioteca Virtual de Prensa Històrica, hi he llegit *El Día*, *El Pueblo*, *La Última Hora*, *La Libertad*, *El Luchador*, *La Tarde* i *El Liberal*; a l'hemeroteca de la mateixa BNE, *España*, *El Liberal*, *El Imparcial* i *El País*; a l'hemeroteca de la Universitat Autònoma de Barcelona, he buidat *La Lucha*; a l'hemeroteca de la Fundació Irla he pogut trobar *L'Opinió*; les intervencions al Congrés de Diputats les he llegit al Archivo del Congreso i la seva Sèrie Històrica; a l'hemeroteca de la Fundació Rafael Campalans he consultat la *Justícia Social*; a l'hemeroteca Municipal de Gijón, *el Noroeste Democrático*; i, finalment, a la

biblioteca digital de la Bibliothèque nationale de France, *Le Mercure*, *l'Humanité* i *Le Mondain Egyptien*. A més, cal destacar el paper de les digitalitzacions i repositoris online de bona part de la premsa del període. En aquest sentit, les possibilitats de cerca i accés a la informació que han obert en els últims anys les noves tecnologies han permès la consulta d'una àmplia varietat i nombre de fonts.

Finalment, cal dir que bona part de la informació sobre els fets de la seva vida provenen de les dues biografies anteriorment publicades, les ja mencionades d'Antoni Serra i Jordi Pons i Catalina Moner. Les dades d'aquestes dues obres s'han corroborat amb les informacions recollides en premsa i del seu Arxiu Personal. El fet que la seva vida transcorregués fonamentalment entre el Principat i Mallorca, a excepció de poc menys de dos anys en el període republicà en els que residiria a Roma, m'ha portat a una investigació on no ha calgut les visites a arxius internacionals. D'aquesta manera, la visita a la recerca de llibres descatalogats, tant d'autoria alomariana com amb pròlegs del mateix, a la Biblioteca de Cort de Palma de Mallorca ha estat de gran ajuda. Igualment ho han estat les mencionades Biblioteca de Catalunya i la Casa de l'Ardiaca en aquest sentit, ja que tots a excepció d'un dels seus llibres no es troben reeditats.

Sobre els criteris lingüístics, he decidit mantenir les cites en castellà en la seva llengua original amb el propòsit, per una banda, de tractar d'alterar en el més mínim el sentit original de les paraules escollides pels protagonistes de la història, i, per l'altra, amb la voluntat d'oferir una visió el més fidedigna possible, on la forma pugui aportar contingut, de la dinàmica nacionalitzadora talment com es va produir. Les cites en altres llengües han estat traduïdes per mi mateix al català.

2. ALOMAR I EL SEU TEMPS

Lo primer que veieu d'ell és el front: un front gran, rodó, un front ple, un front d'home; després els ulls: uns ulls brillants, exaltats, encesos, que diuen lo que el front dicta; després un coll llarg que sosté el cap, i un cos fornit, però anèmic, un cos menjat per l'arna de les lletres i per l'amargor de la tinta.

[...] Perquè l'Alomar, sabent tant, s'ha deslliurat d'un perill molt difícil de deslliurar-se'n: no és un savi, en el mal sentit, és més que un savi: és un poeta. Ell no té la fredor del savi. Té passions, té grans odis, té grans amors [...] és... terriblement romàntic.

Ho és, perquè és l'escriptor que he vist que tingui més arrelat el sentit de la utopia; ho és per l'entusiasme que té per Víctor Hugo, ho és per l'afany d'engrandir, de ponderar, d'eixamplar, de fer gran i ample; ho és quan menys ho sembla: quan dignifica amb la forma i l'exaltament de la volada, coses tan planes i pedestres com el Sufragi Universal, com en Clemenceau, com l'Hervé, com l'Estat, com els Drets de l'Home, i ho és d'una manera esplèndida, colossal quan parla del seu gran somni, de l'apoteosi romàntica: la seva Ciutat Futura¹⁰⁵.

Aquest home, de front gran i rodó, de grans passions i terriblement romàntic —en paraules de Rusiñol— seria el gran definidor del catalanisme popular que, durant el període que aquí estudiem, forniria el model de nacionalització de les masses que reeixiria en els seus propòsits amb la gran obertura republicana de 1931.

Com podem veure al llarg del present treball, el catalanisme esquerrà propugnat per Alomar disputaria durant les tres dècades de crisi de la Monarquia i del Règim de la Restauració l'exercici de l'hegemonia dins el catalanisme i, al seu torn, s'esforçaria en la realització pràctica d'aquest procés nacionalitzador. Per posar els fonaments de la anàlisi detallada d'aquest, convé primerament situar l'autor en el seu temps, en el context social i polític europeu en el que aquesta dinàmica històrica es desenvoluparia. En segon lloc, val la pena situar tant els primers debats sobre el fet nacional, que es produirien els primers anys del segle XX a Europa, així com els fonaments del nacionalisme espanyol amb el que entraria en competència el cas català. Per últim, s'ha considerat interessant aportar un breu perfil biogràfic de la infància i els orígens de Gabriel Alomar, per a arribar a les portes de la part central de la seva contribució al catalanisme amb una comprensió de la seva trajectòria.

¹⁰⁵ Gabriel Alomar, *La Columna de foc* (pròleg de Santiago Rusiñol), Mallorca, Moll, 1973, pp. 11-12.

2.1. EL SORGIMENT DE LA SOCIETAT DE MASSES

Gabriel Alomar i Villalonga va néixer a Palma el 7 d'octubre de 1873, dos anys després de la repressió de la Comuna de París, noranta dies abans del cop d'Estat del General Pavía contra la Primera República i sis anys abans de la fundació del primer diari del catalanisme polític, el *Diari Català*. Alomar va néixer en mig d'un període històric de transformació de les societats europees que suposaria un procés de canvis socials, polítics, econòmics i culturals no només d'unes dimensions desconegudes fins llavors, sinó que serien produïts a uns ritmes vertiginosos de conseqüències duradores. Durant els anys de joventut i adolescència d'Alomar coincidirà amb el sorgiment de la societat de masses¹⁰⁶: l'aparició d'una nova premsa popular, l'aparició de partits i sindicats de masses¹⁰⁷, l'inici del període de l'Imperialisme —la Conferència de Berlín se celebraria entre 1884-85—, el desenvolupament de la indústria pesada, química i de transports en la segona industrialització¹⁰⁸, el creixement de les burocràcies estatals, —amb un nodrit aparell policial i un sistema de documentació i registre dels habitants—, la formació de noves classes socials, la conflictiva democratització dels Estats liberals i les grans migracions de masses¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Un bon text general sobre aquest element és el de, Norman Stone, *La Europa transformada (1878-1919)*. Madrid, Siglo XXI, 2019.

¹⁰⁷ Sobre l'expansió del sindicalisme i els moviments obrers com a element central del sorgiment de la societat de masses, «[...]a 1904-1907, i durant aquests anys els afiliats als sindicats austríacs es van triplicar; els alemanys, noruecs I suecs van augmentar a més del doble i els hongaresos quasi van fer el mateix, per no parlar de la militància localitzada a França, Itàlia i Espanya i les turbulència revolucionària a Rússia, on els sindicats van ser legalitzats per primera vegada» (Geoff Eley, *Historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica, 2003, pp. 79-83)

¹⁰⁸ Amb aquesta segona industrialització, va aparèixer i proliferar la fàbrica com a gran unitat centralitzada de producció junt a les noves expressions de les societats de masses, amb els seus sindicats i partits obrers. Vegi's el treball de Eric Hobsbawm, «La formación de la clase obrera», 1870-1914», a *El mundo del Trabajo*, Barcelona, Crítica, 1987, pp. 238-263.

¹⁰⁹ «[...] entre 1850 i 1914, unos 20 millones de rusos, polacos, alemanes e italianos hicieron la travesía hacia los Estados Unidos», citat a C. A. Bayly, *El nacimiento del mundo moderno*, Madrid, Siglo XXI, 2023, p. 253. En el cas català, a finals del segle XIX la població catalana a Amèrica Llatina —que era el lloc d'arribada preferent dels catalans, més que els EEUU— era de

Pel que fa al cas hispà, el procés de consolidació del mode capitalista de producció que s'havia iniciat en el propi segle XIX, i aquest sorgiment de la societat moderna de masses, va generar tensions per a les quals «el Estado liberal oligárquico establecido durante el siglo XIX no estaba preparado», tant per «su naturaleza antidemocrática» com per «su incapacidad para articular el conjunto de la Sociedad con el Estado»¹¹⁰. És llavors quan s'endeguen els processos nacionalitzadors de les poblacions on «la legitimidad del Estado y el poder se fundamentaba no en ser el órgano representativo de la ciudadanía con sufragio, sino en la nación, de la exaltación nacional sublimada en el creciente imperialismo»¹¹¹. D'aquesta manera, el moment de naixement de Gabriel Alomar serà precisament l'inici d'aquest moment on la problema nacionalitari passi a prendre un ordre cada cop major en la política dels Estats. A la vegada, serà també un període en què la lluita per la democratització de la vida política dels Estats liberals a Europa es produiria en forma de batalla per la legalització de les organitzacions sindicals i obreres i en una lluita per una defensa del sufragi universal, mentre que les elits tractaven de neutralitzar-lo per mitjans de control de les eleccions com el caciquisme. El sufragi universal masculí havia estat instaurat per primer cop a Espanya al 1869, durant el Sexenni Democràtic, després seria revocat i posteriorment aprovat al 1890. Aquesta contesa per la democratització dels Estats liberals partiria, en el propi començament de la Restauració canovista, d'una situació fortament marcada per la repressió¹¹² fins al punt que «de 1874 a 1881 la clandestinidad del movimiento obrero hace difícil evaluar su influencia real en la sociedad española»¹¹³.

Aquest context, marcava també la situació en la que Alomar coneixeria la tradició política en la que es mouria tota la seva vida: el republicanisme. Aquesta cultura política però,

100.000 i s'enfilaria fins als 170.000 entre 1912 i 1936. («Les migracions», enciclopedia.cat. Última consulta: 5 d'abril de 1924).

¹¹⁰ Xavier Domènech, *Un haz de naciones. El Estado y la plurinacionalidad en España (1830-2017)*, Barcelona, Península, 2020, p. 89.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² Una narració d'aquesta repressió, clandestinitat i limitació del sufragi pel republicanisme en els primers anys de la Restauració es pot trobar a, Óscar Anchorena: *El republicanismo en Madrid. Movilización política y formas de sociabilidad, 1874-1923*, Tesi doctoral, Universidad Autónoma de Madrid, 2019 pp. 73-136

¹¹³ Pierre Vilar, «El socialismo español de sus orígenes a 1917», a VV.AA., *Historia general del socialismo*, Barcelona, Destino, vol. 2., 1984, p. 316.

que al llarg del segle XIX havia encarnat una de les veus de la protesta centrals entre les classes populars, es convertiria després de la Primera República —els anys de joventut del mallorquí— en un llit de impotències i discussions escolàstiques, a la vegada que de censures i repressions. El cop del 74 produiria desplaçaments remarcables en la relació entre societat de masses que estava naixent, i que havia rebut un fort impuls en el creixement de la societat civil durant el Sexenni, i les tradicions polítiques del vuitcents ¹¹⁴. En el cas hispà, aquest tall generaria almenys dos desplaçaments remarcables. En l'àmbit *social*, els moviments antagonistes passaven de plantejar un model alternatiu d'Estat fonamentat en noves bases, a construir aquestes noves bases *en* la societat, en alguns casos, i en altres, a defensar directament la destrucció de l'Estat. Era l'arrelament del socialisme i l'anarquisme entre les masses obreres. En la qüestió nacional, generaria un moviment que acabaria implicant el naixement dels projectes nacionalitzadors alternatius al de l'Estat. Amb les seves cronologies diverses, apareixien des del catalanisme al nacionalisme basc o el galleguisme. Aquesta problemàtica seria en certa manera europea, ja que, després de l'acabament amb la Comuna a França i la República a Espanya, es plantejaria la construcció d'Estats autoritaris, repressius i tancats que, però, ja no podien tornar enrere l'emergència de les masses i les demandes democratitzadores i socials. En aquest atzucac, es sorgiria també el problema de legitimació dels propis edificis estatals i la demanda de reconeixement de nous estats o autonomies a l'interior dels mateixos.

Sobre el mudament en l'aspecte social, l'evolució del moviment obrer i el període de construcció política de la contra-societat, Antoni Domènech en fa una descripció extensa que ens serveix per copsar aquesta fase transversal, però amb diverses declinacions nacionals, en la qual es va escometre la «construcción de un inmenso capital social y organizativo de los trabajadores de la ciudad y, no pocas veces, del campo: grandes sindicatos bien disciplinados y capaces de luchar por mejoras en los salarios y en las condiciones de trabajo; cooperativas agrícolas; mutualidades; bolsas de trabajo (sobre todo en Francia y en Italia); ligas campesinas; secciones y círculos socialistas y

¹¹⁴ La importancia del sexenni en relació a la construcció de la societat de masses és posade de relleu també per, Sergio Sánchez Collantes, Eduardo Higuera Castañeda, "El pueblo en masa: el impulso republicano y radical a la movilización política del Sexenio Democrático (1868-1874)", *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, núm. 55, 2020.

anarquistas; asociaciones deportivas y recreativas; círculos culturales; una muchedumbre de periódicos e imprentas diseminados a escala local, regional y nacional; casas del pueblo; ateneos obreros; bibliotecas y teatros populares; universidades populares; escuelas de formación de cuadros sindicales y políticos; círculos obreros y sociedades de amigos; asociaciones fraternales; cajas de seguros de enfermedad; cooperativas de consumo; oficinas sindicales de colocación; círculos de ferroviarios».¹¹⁵ Així, amb totes les variacions d'un context general, la tendència europea en el moviment obrer en els anys 80 del XIX és, a la vegada, una lluita contra la il·legalització i la repressió i una organització d'amplis sectors de la classe obrera en múltiples formes. Josep Termes ho explica així també quan afirma que finals del XIX és també un moment d'un «sindicalisme obert a tots els obrers, [...] així com a tota mena de coordinació estable i centralitzada de les organitzacions»¹¹⁶. Aquest desplaçament, a més, podia prendre un color diferent en funció de les diverses realitats. Ho explica George Lichtheim, «vemos así que, en 1889, no existían dos, sino tres movimientos socialistas: la Socialdemocracia continental, oficialmente marxista o cuasi marxista; el Anarquismo o el Anarcosindicalismo, i el Fabianismo»¹¹⁷. Malgrat l'esquematisme, podem afirmar que a Àustria i, especialment, a Alemanya aquest procés seria comandat per la socialdemocràcia, fins al punt de què s'ha projectat el cas germànic com a model en la pròpia història del socialisme quan mirat de prop en representa més bé l'excepció. Mentre a Alemanya, al 1890, el SPD ja obtenia quasi un 20% dels vots¹¹⁸, amb cent deu diputats, al cas espanyol el PSOE no n'obtenia el primer fins al 1910. De fet, al voltant d'aquest any, el Partit Laborista britànic comptava amb 40 parlamentaris; la Secció Francesa de la Internacional Obrera, en tenia 75; El Partit Socialista italià, 41 i el partit Social-Demòcrata alemany en tenia 110 amb quatre milions de vots¹¹⁹. A més, la zona més

¹¹⁵ Antoni Domènech, *El eclipse de la fraternidad. Una revisión republicana de la tradición socialista*, Madrid, Akal, 2019, p. 183.

¹¹⁶ Josep Termes, *Història del moviment anarquista a Espanya (1870-1980)*, Barcelona, L'Avenç, 2011, p. 97.

¹¹⁷ George Lichtheim, *Breve historia del socialismo*, Madrid, Alianza, 1975, p. 227.

¹¹⁸ Una descripció panoràmica de la situació dels partits socialistes del període la trobem a Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*, Londres-Nova York, I.B.Tauris, 2010, pp. 5-26.

¹¹⁹ Javier Moreno Luzón, *Historia de España. Restauración y dictadura*, vol. 7, Barcelona, Crítica-Marcial Pons, p. 396.

industrialitzada de la península que era Barcelona, les organitzacions de masses que n'ocuparien el *seu* potencial espai anirien des del primer republicanisme radical a l'anarcosindicalisme i al catalanisme esquerrà dels anys trenta.¹²⁰ Així doncs, a alguns països com Espanya, Argentina i algunes parts d'Holanda i Bèlgica i el sud d'Itàlia aquest camí de la organització proletària estaria empavesat per l'anarquisme. Si ens apropem al cas propi de Catalunya, són d'aquest període dels anys 80, la formació de les federacions regionals d'oficis, sindicats sectorials —que ja entrat el segle XX, donaran lloc a les grans confederacions/generals nacionals d'agrupacions obreres¹²¹— com la creació, l'any 1881, de la Federació de Treballadors de la Regió Espanyola —que venia de la secció espanyola dins l'AIT i després passaria a ser la Federació de Resistència al Capital— i de la pròpia UGT, al 1888, ambdues a Barcelona. Aquesta era una organització en clau obrerista nova.

A començaments de segle XX, l'adaptació o no a la nova societat massificada determinarà l'èxit o fracàs d'algunes organitzacions polítiques i culturals d'intervenció. En el cas espanyol, des de la krausista Institución Libre de Enseñanza, fins a l'anarquista *Revista Blanca* i al modernisme barceloní, maldarien per a emmotllar-s'hi. La tensió que implicaria la política de masses amb una concepció molt de notables heretada del XIX, deturaria fortament la seva capacitat d'influència en aquest nou món. Pocs serien els casos, si tenim en compte el conjunt de revistes, partits i organitzacions de les esquerres del moment, que aconseguirien renovar-se i fer-se una base social. Precisament, el republicanisme catalanista que defensarà Alomar tindrà en aquesta qüestió un dels seus reptes determinants. Del propi context, hi haurà algun cas concret en el que sí que hi trobarem èxits immediats en l'adaptació a les societats de masses. Ferrer i Guàrdia va ser algú que aconseguir crear una escola lliure de l'església i adaptada a les noves corrents

¹²⁰ La consciència de què el partit socialista espanyol no tenia vertadera implantació a la zona amb més obrers d'Espanya, es pot trobar en els propis militants socialistes catalans que tractarien de produir aquesta articulació. Al 1908, Antoni Fabra i Ribas li escriuria a Karl Kautsky, el patriarca de la socialdemocràcia alemanya, que «el partido español no será nunca potente hasta que haya triunfado en Cataluña», a Maximiliano Fuentes, Ángel Duarte, Patrizia Dogliani (eds.), *Itinerarios reformistas, perspectivas revolucionarias*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2016, p. 55.

¹²¹ Edouard Dolleans, *Historia del movimiento obrero, Tomo II*, 1961, pp. 30-53

modernes i científiques¹²². Un altre cas seria el del republicanisme radical¹²³, vinculat a la figura d'Alejandro Lerroux. Ambdós projectes tindrien relació —de competència, col·laboració i fins aspiració— amb la opció política que Gabriel Alomar tractaria de construir en tota la seva vida. Així, per seguir de copsant el context en el que s'inserirà el projecte nacionalitzador que defensarà Alomar en totes les seves dimensions, veiem els primers debats europeus sobre el *fet nació*, amb els que Alomar concordarà en alguns aspectes i en altres s'anticiparà.

2.2. EL FET NACIONAL A EUROPA. 1870-1913

Com ja hem pogut mencionar, el desplaçament nacional de camp marcat pel derrocament de la Primera República, seria a la vegada un element que pot trobar concordances del context europeu. Així ho explica Hobsbawm: «la creciente importancia de “la cuestión nacional” en los cuarenta años anteriores a 1914 no se mide sencillamente por su intensificación dentro de los antiguos imperios multinacionales de Austria-Hungría y Turquía. Ahora era un asunto significativo en la política interior de virtualmente todos los estados europeos»¹²⁴. També ho considera d'aquesta manera Pierre Vilar, que circumscriu al període de 1904 a 1913 el moment de major densitat de plantejaments sobre el plet nacionalist¹²⁵. Descriu el context polític cultural referint-se a «una atmosfera espiritual en la qual el grup “nació” —de vegades el “grup” només— està sotmès aquí a la mistificació, allà a l'anàlisi històrica [...] és l'època en què l'escola pública francesa instal·la un veritable culte a la pàtria; una petita burgesia, desviada pel buit religiós

¹²² La seva biografia també és il·lustrativa d'aquest canvi en el canal d'expressió de la revolta del republicanisme vuitcentista —ell seria secretari del vell Ruiz Zorrilla a l'exili a París— i en tornar a Barcelona actuaria en els ambients llibertaris.

¹²³ John Randolph Mosher el considera el primer cas pròpiament de política de masses a tota Espanya en la seva tesi doctoral, John Randolph Mosher, *The birth of Mass Politics in Spain: Lerrouxismo in Barcelona 1901-1909*, Tesi doctoral, University of California, 1977. Ramir Reig amplia la definició al republicanisme radical que emergirà posteriorment a la crisi del 98 i en el que inclou en cas valencià del Blasquisme, a Ramir Reig: «El republicanisme popular», Ayer, núm. 39, 2000, pp. 83-102.

¹²⁴ Eric Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo...*, p. 114.

¹²⁵ Pierre Vilar, *Reflexions d'un historiador*, València, PUV, 1992, p. 61.

ressentit de sobte, crea el tema difús de la deïficació del grup [...] es deixa sentir el pas del racionalisme burgès al misticisme sociològic»¹²⁶. Si ens situem dins dels quaranta anys anteriors a 1914, trobarem les primeres temptatives d'anàlisi i descripció del fenomen nacional. Aquesta tendència la descriu Otto Bauer a l'inici del seu llibre clàssic, *La qüestió de les nacionalitats i la socialdemocràcia*, del 1907, quan afirma que «fins ara, la ciència ha deixat de manera gairebé exclusiva la nació en mans dels poetes lírics, els columnistes, els oradors que prenien la paraula a l'assemblea popular, al parlament, a la tertúlia de taverna. En època de grans combats nacionals gairebé no disposem dels primers inicis d'una teoria satisfactòria de l'essència de la nació»¹²⁷. Eren els primers intents d'estudi per les ciències socials del tema de les nacions i els nacionalismes. En podem veure un breu recorregut.

Entre les primeres teories del fet nació modern se situa Ferdinand Tönnies, qui és considerat el precursor a delinear una categorització dels grups socials dividits per dos tipus de comunitats, unes modernes i unes altres tradicionals, la *Gemeinschaft* i la *Gesellschaft*. La primera, tradicionalment traduïda per *comunitat*, era, a l'entendre de l'autor, una tipus de grup humà que ell atribuïa intemporalment al passat, i que persistia al món rural, on les relacions eren sòlides, compactes, ben integrades, amb suport mutu i solidaritat, però on no hi havia mobilitat social ni hi havia lloc per a l'individu. La segona, traduïda normalment com *societat*, era la societat moderna, anònima, de masses, burocràtica i no autèntica, en ella hi havia dinamisme i llibertat al preu de la soledat i la indiferència. Aquesta visió, que posaria les bases per a futures dicotomitzacions, contribuiria a assentar la visió bucòlica del món rural en el pensament del fet nacional com una *Gemeinschaft* intocada per les despossessiones i les privatitzacions que implicaven la implantació del capitalisme i la societat moderna, *Gesellschaft*, contraposada a una societat moderna atomitzada i individualitzada.

¹²⁶ Pierre Vilar, *Catalunya a l'Espanya...*, p. 36.

¹²⁷ Otto Bauer, Karl, Renner, *Escrits sobre nació i federalisme. Selecció de textos d'autors austromarxistes*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Institut d'Estudis de l'Autogovern, 2016, p. 137.

El 1887, escrivia la seva definició de nació en què apareixen conceptes centrals d'aquest moment *durkheimià*¹²⁸ en què, especialment des de la renovació de la sociologia¹²⁹, es comença a oferir reflexió des de les ciències socials sobre el concepte modern de nació:

La nación, al igual que el animal y sus órganos especiales, gira hacia el exterior, se defiende, busca, conquista, es decir, lucha, pero de modo que conserva las funciones vegetativas porque les son esenciales y las demás sólo sirven para sus fines. [...] La nación en sí no es el ejército, sino un sistema de familias, clanes y comunidades; sin embargo, el ejército, como encarnación de la voluntad y el poder unitarios, representa a la nación en el mundo exterior. [...] El sistema nervioso provee al animal de la facultad de las sensaciones sincronizadas. En la nación, el ejército sirve para lo mismo. [...] La unidad está representada de forma perfecta por la armonía y unanimidad de las masas. Pero también puede encarnar en las resoluciones comunes de los jefes y, por último, en la voluntad decisiva de un príncipe único. Todas estas fuerzas deben estar coordinadas para realizar acciones concertadas. Esto resulta improbable o difícil cuando las normas obligatorias dejan de ser veneradas por la costumbre o el credo y se mantienen por tanto independientes de las decisiones¹³⁰.

Així, amb una influència clara del pensament organicista, es plantejaven alguns dels vectors centrals que configurarien el pensament i els debats del canvi de segle sobre la nació. La unanimitat de les masses arribarà al continent europeu de forma sagnant el 1914, però tornarem sobre el tema després amb el particular moment d'unanimitat nacional que tindria el catalanisme a la primera dècada del segle XX.

¹²⁸ Utilitzo la conceptualització de Michael Billig, «El nacionalismo banal y la reproducción de la identidad nacional», *Revista Mexicana de Sociología*, Vol. 60, No. 1. (Gen. - Mar., 1998), p. 48.

¹²⁹ Josep Fontana explica que la sociologia i l'antropologia havien «iniciat a finals del segle XIX la seva renovació: una reacció contra els “excessos” de l'evolucionisme —contra l'idea de que els fets socials poguessin estudiar-se a través de la seva gènesi i la seva evolució—, com una proposta per analitzar globalment la societat, considerada com un sistema dins del qual era necessari examinar la funció que exercia cada un dels objectes estudiats. Amb això es volia arribar a una imatge de la societat com un sistema en equilibri estàtic, les regles del qual es podien estudiar amb el fi de saber com s'havia d'actuar per a restablir-lo en els casos que fos pertorbat». (Josep Fontana, *La historia de los hombres*, Barcelona, Crítica, 2001, p.183).

¹³⁰ Ferdinand Tönnies, *Comunidad y asociación*, Barcelona, Península, 1979 (ed. or. 1887) pp. 251-252.

Seguint a la mateixa dècada dels 80 del XIX, cal situar l'aportació del teòleg Ernest Renan, el 1882, i la seva conferència, *Què és una nació?*, on plantejava la seva coneguda definició de la nació com a *plebiscit quotidià*. Si bé és cert que ha de ser també contextualitzada en el marc de la Guerra francoprussiana¹³¹, la seva contribució cal contemplar-la com una contribució a la qüestió de la relació de la nació amb l'individu. Es pot considerar que Renan —i així s'ha fet— va introduir al pensament nacional un element contrari al determinisme i va posar la voluntat com a element central de la pertinença a la comunitat nacional. Tot i això, no cal perdre de vista que aquest no negava una matriu cultural en què s'insereix tot ésser humà, diu

La nación, como el individuo, es la consecuencia de un largo pasado de esfuerzos, de sacrificios y de despertares. El culto a los antepasados es el más legítimo de todos; los antepasados nos han hecho lo que somos. Un pasado heroico, grandes hombres, la gloria (me refiero a la verdadera); he aquí el capital social sobre el que se asienta una idea nacional. Tener glorias comunes en el pasado, una voluntad común en el presente, haber hecho grandes cosas juntos, querer hacerlas todavía, he aquí las condiciones esenciales para ser un pueblo¹³².

El 1907, trobem una altra de les teoritzacions que també han transcendit el seu propi període. Friedrich Meinecke establiria al seu llibre de 1907, *Cosmopolitisme i Estat nacional*, una divisió entre tipus de nació que categoritzaria com *Staatsnation* i *Kulturnation*, nació política i nació cultural. Si bé avui s'estudia més com a teoria de l'Estat que de nació, Meinecke seguia l'estela delineada per Tönnies i entenia per *Staatsnation* aquelles nacions que es construïen posant l'accent al component polític i cívic dels seus elements, mentre que la *Kulturnation* posava en primer pla l'element de la matriu cultural, substancial i amb fort suport organicista. No obstant això, alhora que plantejava la seva dicotomia —que podia recordar la de Tönnies—, proposava una mena de taxonomia on cada nació encarnava una d'aquestes tipologies, especialment pensant

¹³¹ Renan afirmaria doncs que «Alsacia es alemana por lengua y por raza; pero no quiere formar parte del Estat alemán; esto cierra la cuestión», a Ernest Renan, *Qué es una nación? / Cartas a Strauss*, op. cit., pàg. 115-116, Alberto Trejo Amezcua, «El plebiscito de cada día: la idea de nación en Ernest Renan», *Política i cultura*, núm. 39, abr. 2013.

¹³² *Ibid.*

des del cas alemany i fent servir el francès com a mirall. D'aquesta manera, Alemanya quedaria definida com la quinta essència de la *Kulturnation*, una nació on els alemanys quedaven principalment definits per atributs culturals i de la qual formaven part «vulguin o no els individus de la qual es compon formar part de la nació»¹³³. Com a gran admirador d'Otto Von Bismarck, Meinecke podia oferir una lectura justificativa particularitzant de l'expansionisme prussià i de la manca de drets i llibertats, sota la qual el Reich s'havia unificat:

La extensa y profunda diferencia entre las naciones alemana y francesa es evidente en las infinitamente mayores ramificaciones y lentitud del propio desarrollo en Alemania. Esta difusión parece a menudo sugerir una falta de fuerza, y esta impresión aparece particularmente donde la influencia del ejemplo francés es sentido y particularmente donde ésta aparece sólo como pálida imitación. Pero la verdad del asunto probablemente es que la idea nacional alemana se desarrolló más lentamente y maduró más tarde debido a que tuvo que asimilar mucho material heterogéneo y porque el suelo histórico en el que creció no era todavía tan claro como el suelo de la nación francesa¹³⁴.

Posteriorment, la historiografia primerenca en l'estudi del fet nacional¹³⁵ adoptarien aquesta dicotomització per sostenir que aquestes dues opcions representaven concepcions de la nació excloents entre sí. Per una banda, una versió liberal, il·lustrada, cívica, i per l'altra la cultural, anti-il·lustrada, organicista i ètnica on la primera representava el nacionalisme progressista i la segona el conservador. En l'actualitat, s'ha superat aquesta visió taxonòmica per a plantejar l'entrellaçament d'ambdues visions en totes les nacions, el conflicte constant en la seva definició nacional i la heterogeneïtat cultural real per a tots els casos. Tal com ho afirma Joep Leerssen, «la distinció entre nacionalisme “cívic” i “ètnic” —un derivat de l'herència democràtica republicana de Rousseau i l'altre del plantejament cultural de Herder— no és que no siga útil, però seria de poca ajuda si no entenguéssim que, en la majoria de casos, els moviments nacionals comparteixen els dos aspectes: sol haver-hi vestigis de liberalisme fins i tot en el nacionalisme ètnic, i al cor

¹³³ Friedrich Meinecke, *Cosmopolitanism and the National State*, Princeton, Princeton University Press, 1970, p. 205.

¹³⁴ *Ibid.* p. 25.

¹³⁵ Hans Kohn, *The idea of nationalism: A study in its Origins and Background*, New York, The Macmillan Company, 1944.

del nacionalisme cívic trobem sovint assumpcions ètniques no explícites pel que fa a qui hi pertany i qui no¹³⁶.

Retornant al període dels primers debats europeus del fet nacional, cal mencionar també les aportacions del camp del marxisme. Així, són conegudes tant les reflexions en la relació amb el federalisme plantejada per l'austromarxisme de Bauer i Renner com el debat entre Rosa Luxemburg i Vladimir Lenin sobre l'autodeterminació. Així, entre 1907 i 1913 apareixien les principals aportacions marxistes a la teorització i interpretació del fenomen nacional¹³⁷ que, a més, tindrien molt a veure amb què fer en relació al destí dels imperis multinacionals i les dissidències nacionals que no trigarien en ser a la primera plana política. Veiem-ne només les traces de les principals argumentacions. Les posicions més enconades i conegudes serien les de Lenin i Luxemburg. La segona, considerava que els moviments d'emancipació nacional no eren més que fenòmens burgesos ja superats, que al seu entendre podrien fer de casos com el de Polònia un baluard de l'Europa capitalista contra la revolució a l'est. Per contra, Lenin, els consideraria realitats força més àmplies, profundament populars i que podien constituir vectors democràtics dins la revolució —que en el cas polonès podia implicar un baluard contra l'absolutisme rus. Tal i com ho plantejava Lenin des del propi cor dels esdeveniments: «el imperialismo conduce a las anexiones, al aumento de la opresión nacional y, por tanto, también al aumento de la resistencia»¹³⁸. Tot i les posicions radicalment enfrontades sobre el tema, podem entreveure un element central del pensament marxista sobre aquest tema i que val la pena mencionar. La mateixa Rosa Luxemburg, al cor de la seva argumentació s'hi troba la vinculació de la qüestió nacional a un fet burgès ja superat, al seu torn però, afirmarà

¹³⁶ Joep Leerssen, *op. cit.*, p. 283; Timothy Baycroft, Mark Hewitson, *What is a nation? Europe, 1789-1914*, Londres, Oxford University Press, pp. 1-16; Paul Lawrence, *Nationalism: History and Theory*, Londres, Pearson, 2005.

¹³⁷ Cal destacar-ne: Otto Bauer, *La cuestión de las nacionalidades y la socialdemocracia*, 1907; Karl Kautsky, *Nacionalidad e internacionalidad*, 1908; Rosa Luxemburg, *La cuestión nacional y la autonomía*, 1908; Josef Stalin, *El marxismo y la cuestión nacional*, 1913; Vladimir Lenin, *Notas críticas sobre la cuestión nacional*, 1913.

¹³⁸ Vladimir Lenin, *El imperialismo, fase superior del capitalismo*, Madrid, Fundación Federico Engels, ed. or. 1917, p. 74. Sobre el debat, Paul Frolich, *Rosa Luxemburg*, Chicago, Haymarket Books, 2010, pp. 30-39; Un altre bon desenvolupament el trobem a, M. Roca Monet: «La cuestión nacional: Rosa versus Lenin», *Filosofía, política y economía en el Laberinto*, núm. 2, 2000.

quelcom en el que coincidiria amb Lenin, a saber, que els «Estados-nación y el nacionalismo son innatamente cáscaras vacías en qué cada época histórica y las relaciones de clase de cada país en particular vuelcan su contenido material particular»¹³⁹. Així, segons Pierre Vilar, la crítica marxista cap a la teorització nacional es fonamentaria en 4 eixos centrals: la desaparició de les classes socials a les teories del fet nacional, la personificació i fetixització del grup nacional per influència de l'organicisme, la confusió entre Estat i nació i la vinculació del segle XIX “nacionalitari” amb la colonització d'Àfrica i Àsia i l'imperialisme¹⁴⁰. A aquests punts, hi podríem afegir dos elements més: la crítica a la historiografia nacionalista clàssica del segle XIX i l'apropriació de l'herència nacional per una classe. Sobre aquestes dues últimes qüestions, les contribucions d'Antonio Gramsci en serien la millor mostra. A més, el comunista sard és especialment útil en aquesta comprensió ja que, com explica Jean-Numa Ducange, «Gramsci defensa amb gran claredat això que no havia estat afirmat o definit abans de la guerra del 1914 pels partits obrers, però de facto ja posat a la seva obra a través de les seves pràctiques»¹⁴¹. Així, com una crítica a la historiografia oficialista del *Risorgimento*, Gramsci deixava entreveure la seva perspectiva sobre la tendència d'aquest tipus d'història a la personificació de la nació deia que

Aquesta forma d'història comença amb el naixement del sentiment nacional. Es pressuposa que allò que es desitja ha existit des de sempre i no s'ha pogut afirmar per la intervenció de forces estranyes o per l'adormiment de les virtuts íntimes. [la nació] és pensada realment com una cosa abstracta. [...] Es fa la seva biografia contraposant-la als fills degenerats, o desviats, etcètera. Aquesta història va néixer per raons pràctiques. de propaganda. Però, per què continuar aquesta tradició? Avui resulta doblement antihistòrica: perquè aquesta en contradicció amb la realitat i perquè impedeix valorar adequadament l'esforç del Risorgimento, disminuint la figura i l'originalitat dels protagonistes¹⁴².

¹³⁹ Rosa Luxemburg, *Die russische Revolution (The Russian Revolution)*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am Main, 1963, p 83, citado en Paul Frolich, *op. cit.*, p. 37.

¹⁴⁰ Pierre Vilar, «Reflexiones sobre los fundamentos de las estructuras nacionales», en Pierre Vilar, *Hidalgos, amotinados y guerrilleros*, Barcelona, Crítica, pp. 281-306.

¹⁴¹ Jean-Numa Ducange, *Quand la Gauche pensait la Nation, Nationalités et socialismes à la Belle Époque*, Paris, Fayard, 2021, p. 272. La traducció és meua.

¹⁴² Antonio Gramsci, *Quaderno del carcere 3*, § <159>. La traducció és meua.

A la «història com a biografia nacional», ell hi contraposaria tota una indagació sobre la història italiana recent a la recerca de moments d'orientació «nacional-popular». Inicialment, aquest concepte l'aplicarà als dominis de la llengua i la història de la literatura italianes per a referir-se com a crítica a la manca d'aquesta direcció en la història italiana, en contraposició al cas francès, però ràpidament n'ampliarà el significat. Escriu

A Itàlia el terme “nacional” té un significat ideològic molt restrictiu i en tots els casos no coincideix amb “popular”, perquè a Itàlia els intel·lectuals són lluny del poble, o sigui de la “nació”, i al contrari, està vinculada a una tradició de casta, que mai no ha estat trencada per un fort moviment polític popular o nacional des de baix: la tradició és “llibresca” i abstracta i l'intel·lectual típic modern se sent més lligat a Annibal Caro o Ippolito Pindemonte que a un pagès pullès o sicilià. El terme “nacional” està vinculat a Itàlia a aquesta tradició intel·lectual i llibresca, de la qual és fàcil i en el fons perillós del llenguatge “antinacional” que ningú no tingui aquesta concepció arqueològica i arnada dels interessos del país¹⁴³.

A partir d'aquí, Gramsci subratllarà la importància de l'apropiació popular i progressista de la història nacional per part del moviment obrer, i, en un moment posterior de la victòria del feixisme al seu país, considerarà que aquest element formava una part central del desenvolupament estratègic comunista si no volia trobar-se amb més derrotes. A la vegada, de la visió de Gramsci se'n trasllueix una visió de la construcció nacional fràgil i inacabada i que, inclús en els Estats d'aparença més consolidada, són sempre contestats. Per això, per a Gramsci, només quan l'obrerisme es capaciti per a esdevenir el millor defensor de l'herència nacional contra la burgesia, la nació trobarà una construcció reeixida.

Si seguim en els eixos de crítica marxista a les primeres teoritzacions del fet nacional, i en quant a la fetixització d'aquest, ja Otto Bauer havia obert aquesta senda amb la seva crítica al seu text de 1907, on escrivia que «si la teoria nos enseña a comprender el carácter nacional como el precipitado de las relaciones humanas, la experiencia inmediata lo ve más como determinado y regulando estas relaciones. Este es el fetichismo del carácter

¹⁴³ Antonio Gramsci, *Quaderno del carcere* 21, §5. La traducció és meua.

nacional. Nuestra teoría disipa este espectro de un golpe»¹⁴⁴. Un plantejament que va saber veure Pi i Margall:

Hoy se quiere hacer de las naciones poco más que ídolos: se las supone eternas, santas, inviolables; se las presenta como algo superior a la voluntad de nuestra ascendencia, como estas formas naturales, abre de siglos. Hay que confesar que el hombre es esencialmente idólatra: arrancamos a Dios de los altares, echamos a los reyes de sus truenos y pondremos ahora sobre los altares las imágenes de las naciones¹⁴⁵.

Per últim, Jean Jaurès, dirigent del socialisme francès oposat a l'ortodòxia guesdista, també portarà al primer pla d'importància la dialèctica entre classe i nació¹⁴⁶. Podem llegir la proclama fundant del seu òrgan d'expressió, *L'Humanité*, al 1904:

[...] per a la realització de la humanitat que treballem tots els socialistes. La humanitat encara no existeix o amb prou feines existeix. Dins de cada nació, està compromesa i com trencada per l'antagonisme de classe, per la lluita inevitable de l'oligarquia capitalista i el proletariat.

Només el socialisme, en absorbir totes les classes en la propietat comuna dels mitjans de treball, resoldrà aquest antagonisme i farà de cada nació, finalment reconciliada amb ella mateixa, una partícula d'humanitat¹⁴⁷.

Així, doncs, el plantejament jauresià posarà sobre la taula de forma central el vincle de la nació amb l'internacionalisme però consideraria que «la lluita socialista internacional

¹⁴⁴ Otto Bauer, *La cuestión de las nacionalidades y la socialdemocracia*, Madrid, Akal, 2020, p. 233. Un bon text sobre l'austromarxisme és el de, Michael Lowy, *Comunismo e questione nazionale*, Milà, Meltemi editore, 2021.

¹⁴⁵ Francisco Pi i Margall, *Lecciones de federalismo*, Barcelona, J. Pi y Arsuaga Seguí (ed.), 1931., p. 59.

¹⁴⁶ Per veure una bona descripció del seu pensament sobre el fet nació: Madeleine Rebérioux: «Jaurès et la nation», a Madeleine Rebérioux, *Pour que vive l'histoire*, parís, Belin, 2017; Jean Jaurès. *Anthologie* (Prefaci de Madeleine Rebérioux), França, Calmann-Lévy, 1983.

¹⁴⁷ Jean Jaurès, «Notre but», *L'Humanité*, 18 d'abril de 1904. Citat a Aurelio Martí, *Internacionalisme o nacionalisme. Socialisme i nació als territoris de llengua catalana (1931-1936)*, Catarroja-Barcelona, 2018, pp. 39-40.

s'havia d'arrelar en la pàtria, apel·lar a allò més noble de la seua tradició, història i geni; alhora, amb el seu triomf els proletaris s'inseririen plenament en la nació i aquesta trobaria garantida la seva persistència i independència»¹⁴⁸. Aquest era un cas particular dins el marxisme i representaria una visió que empeltava el socialisme amb la tradició republicana francesa. Els portadors dels principis de la democràcia, la república, la igualtat i la llibertat havien de ser al segle XX els proletaris en portar aquests elements al camp de la producció i la propietat. Per últim, seria també rellevant l'oposició de Jaurès a les concepcions nacionals del chauvinisme i que en gran part vindria de la imbricació d'aquesta tradició republicana en els plantejaments del modernisme, d'influència bergsoniana. Afirmarà en un discurs de 1910:

Barrès ens convida sovint a retornar cap al passat; ell té, per als qui ja no hi són i que són com sagrats per la immobilitat de les seves actituds, una mena de pietat i culte. I bé! Nosaltres també, senyors, tenim el culte del passat. Però la manera vertadera d'honorar-lo o de respectar-lo, no es pas girar-se cap als segles extints per contemplar una llarga cadena de fantasmes; el mitjà vertader de contemplar el passat, és el de continuar, vers l'avenir, l'obra de les forces vives van actuar en el passat¹⁴⁹.

D'aquesta manera, aquest serà el marc de debat europeu sobre el fet nacional on s'inscriurà el pensament de Gabriel Alomar. L'estudi del seu pensament —i el cas en què s'aplicaria— ens permetrà veure'n la sintonia a la vegada que es podrà plantejar l'aportació del mateix. Per ara, caldrà inscriure el nacionalisme espanyol amb el que interaccionaria el catalanisme en aquest lapse marcat, així com la crítica que d'ell en faria el propi Alomar.

2.3. EL NACIONALISME ESPANYOL, EL RÈGIM DE LA RESTAURACIÓ (I LA CRÍTICA D'ALOMAR)

A nivell de context, la remor de la crisi del 98 afecta profundament la vida cultural, social i política del país. La crisi de 1898 ha de ser llegida com la primera crisi del Règim de la

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ Jean Jaurès, *La Flamme du passé*, 1910, citat a Jean Jaurès. *Anthologie...*, p. 73. La traducció és meua.

Restauració i en especial en el seu model de construcció nacional. En aquest temps, cal emmarcar l'*Adéu, Espanya* de Maragall i també que Sabino Arana comencés a plantejar un nom per al conjunt de províncies basques, Euskadi, una bandera, la Ikurriña i un origen històric¹⁵⁰. És un moment en què es comença a plantejar la pregunta sobre la nacionalització, en quina mesura el projecte nacionalitzador que havia plantejat el model de l'Estat liberal a Espanya, que comença al 1833 i que, amb l'ofegament de la República, s'instaurava per Restauració de la monarquia. Així, al moment finisecular es publicarien una sèrie d'obres on diversos intel·lectuals plasmarien aquesta sensació de crisi nacional en un sentit molt concret. Al 1896, Ángel Ganivet publicava el *Idearium español*, text arquetípic de la coneguda generació del 98 on, sota una percepció de decadència d'Espanya, es lamenta en una caracterització psicologitzant i mistificada de la nació on apareixen l'abúlia o la tendència a la improvisació constant com a mals endèmics del ser espanyol i com a impossibilitzadors de la regeneració nacional¹⁵¹. L'anomenada generació del 98¹⁵² es veuria profundament influïda per aquest context de crisi imperial espanyola,

¹⁵⁰ Al 1892, Sabino Arana havia publicat *Bizkaya por su independencia*, on sintetitzava els plantejaments del nacionalisme basc i al 1895 fundava en Partit Nacionalista Basc. Les diferències en les bases del nacionalisme basc amb el catalanisme es poden veure en la lectura del conegut article escrit pel mateix Arana on escriu que: «La política catalana consiste en atraer a sí a los demás españoles; la vizcaína en rechazar de sí a los españoles como extranjeros. (...) Aquí padecemos muy mucho cuando vemos la firma de un Pérez al pie de unos versos euskéricos, oímos hablar nuestra lengua a un cochero riojano, a un liencero pasiego o a un gitano (...). Los catalanes quisieran que no sólo ellos, sino también todos los demás españoles establecidos en su región hablasen catalán; para nosotros sería la ruina el que los maketos residentes en nuestro territorio hablasen euskara. (...) Si nos dieran a elegir entre una Vizcaya poblada de maketos que sólo hablasen el euskara y una Vizcaya poblada de vizcaínos que sólo hablasen el castellano, escogeríamos sin dudar esta segunda», («Errores catalanistas», *Bizkaitarra*, 31 d'octubre de 1894).

¹⁵¹ Significativament, Valentí Almirall s'havia expressat amb un to semblant al de Ganivet en la primera part de *Lo Catalanisme* al 1886 en una barreja d'influència de la vulgarització del llenguatge científic, positivista i del naturalisme.

¹⁵² Una bona anàlisi crítica del propi concepte de generació del 98 es pot llegir a: Inman Fox, *La invención de España*, Madrid, Cátedra, 1997. Aquí l'hispanista rellegeix la construcció conceptual de la generació del 98 per part de Laín Entralgo (Pedro Laín Entralgo, *La generación del noventa y ocho*, 1945) una definició que se sotmet a unes determinacions ideològiques que

“la pobre honra nacional”, i educada en una concepció organicista i castellanista de la nació¹⁵³, buscaran en les particularitats espanyoles, cada autor destacant-ne algunes i no altres. Com explica Vilar¹⁵⁴, Una multitud d'autors, des d'un regeneracionista Joaquín Costa que les busca angoixat en el dret consuetudinari o el folklore, i l'economia rural als Unamuno, Baroja, Azorín o Maeztu que buscaran en el menyspreu al positivisme la manera de comentar líricament les seves decepcions nacionals i faran de les pròpies amargures, els seus motius d'orgull. Baroja rebutjarà la tradició, però negant lliçons de l'exterior. Antonio Machado centrarà la seva meditació poètica sobre el paisatge de Castella la Vella, però denunciarà el cainisme i «l'estomac buit» dels espanyols. Unamuno posarà la pàtria pròpia com a reacció contra el científicisme i la fe cega en el progrés burgès de l'època i plantejarà la hispanització d'Europa. Reivindicaria un retorn al “casticisme” en el seu llibre *En torno al casticismo* de 1895. Azorín, en la mateixa línia on es pretenia la cerca general del caràcter nacional espanyol i la definició de les seves qualitats publicava, al 1900, *El alma castellana*. Tot aquest conjunt d'obres, com afirma Pierre Vilar, mostraven que arribant a finals del segle XIX, «Espanya era qüestionada en

obeeixen a les necessitats justificatives del franquisme. Així la pròpia visió de l'historiador inclourà en aquesta categoria de grup del 98 només a autors que encaixen en el motlle nacionalitzador castellanista, deixant fora autors de cronologia concordant. Entre aquests, els integrants del modernisme català en serien els més afectats.

¹⁵³ L'organicisme social permearia en el cas hispà diversos sectors socials, des del krausisme de la Institución Libre de Enseñanza, a les classes governants liberals, a elements del republicanisme i del socialisme, i els faria especialment permeables a la visió castellanista de la nació —tal i com escriuria Francisco Giner de los Ríos, el Guadarrama era la «espina dorsal de España» (Francisco Giner de los Ríos, «Paisaje I», *La ilustración artística*, 8 de març de 1886)— que construiria el nacionalisme espanyol a partir de la Restauració on, com diria Guimersindo de Azcárate, «la autoridad absoluta y única es la de la pàtria, que està sobre todo» (Andrés de Blas Guerrero, *Enciclopedia del Nacionalismo*, Madrid, Tecnos, 1997, p. 274). Sobre la recepció i influència del organicisme de Spencer a Espanya, José Luis Moreno Pérez, «La ideología del “darwinismo social”: La política social de Herbert Spencer (I)», *Documentación Laboral*, núm. 87, 2009, pp. 11-80. Un detallat estudi sobre el socialisme espanyol, la influència del guesdisme i la concepció de la nació espanyola castellanista marcada per la historiografia liberal-kraussista, es pot llegir a, Aurelio Martí, *op. cit.*, pp. 23-90.

¹⁵⁴ Pierre Vilar, *Historia de España*, Barcelona, Crítica, 1986, pp. 113-115.

la seva forma d'Estat-Nació»¹⁵⁵. Tot i així, la paradoxa d'aquesta generació era que van voler, al mateix temps, criticar l'Estat-nació espanyol a la vegada que ho feien des de la pròpia visió nacional construïda pel model nacionalitzador de l'Estat liberal espanyol. Aquesta idea de nació havia estat definida per dues figures centrals. Cánovas definia España com «Una nación permanente [...] obra de Dios o, si alguno o muchos vosotros lo preferís, de la naturaleza [...] La patria es para nosotros tan sagrada como el cuerpo»¹⁵⁶. Aquesta visió perennialista i organicista era al seu torn un atac a la visió de la nació com a pacte polític democràtic que defensaven els republicans i que havia quedat exposada a *Las nacionalidades*, per Pi i Margall al 1877. Cánovas afirmava en la mateixa conferència: «Hace mucho tiempo que estamos convencidos todos de que no son las humanas asociaciones contratos, según se quiso un día; pactos de aquellos que, libremente y a cada hora, puede hacer o deshacer la voluntad de las partes». En els orígens de la codificació del nacionalisme espanyol¹⁵⁷, hi cal afegir la visió de l'altre gran definidor, Marcelino Menéndez Pelayo. La seva elaboració tenia un predomini catòlic, un pes central de la Monarquia com a unificadora dels regnes on «catolización equivalía a nacionalización»¹⁵⁸. A la seva *Historia de los heterodoxos españoles*, de 1882 també, oferia una descripció extensa d'aquesta matriu cultural en la que s'havia de fonamentar el model nacionalitzador de l'Estat:

¡Dichosa edad aquella, de prestigios y maravillas, edad de juventud y de robusta vida! España era o se creía el pueblo de Dios, y cada español, cual otro Josué, sentía en sí fe y aliento bastante para derrocar los muros al son de las trompetas o para atajar al sol en su carrera. [...] Por eso en los arcanos de Dios les estaba guardado el hacer sonar la palabra de Cristo en las más bárbaras gentilidades; el hundir en el golfo de Corinto las soberbias

¹⁵⁵ Pierre Vilar: "Estat, nació, pàtria, a España i França, 1870-1914", a Pierre Vilar, *Reflexions d'un historiador*, València, Publicacions de la València, Universitat de València, 1992, p. 64.

¹⁵⁶ Antonio Cánovas, *Discurso sobre la nación: inauguración del curso del Ateneo de Madrid*, Edición digital basada en la edición de Madrid, Biblioteca Nueva, 1997 (ed. or. 1882).

¹⁵⁷ Sobre el nacionalisme espanyol, consulti's: Xosé M. Núñez Seixas, *Suspiros de España. El nacionalismo español 1808-2018*, Barcelona, Crítica, 2018, pp. 20-64; Ferran Archilés: «El discreto encanto del centralismo o los límites de la diversidad en la España contemporánea», a Ferran Archilés (ed.), *No sólo cívica. Nación y nacionalismo cultural español*, València, Tirant humanidades, 2018, pp. 25-62; Xavier Domènech, *op. cit.*, pp. 27-122.

¹⁵⁸ Javier Moreno Luzón, *op. cit.*, p. 318.

naves del tirano de Grecia, y salvar, por ministerio del joven de Austria, la Europa occidental del segundo y postrero amago del islamismo; el romper las huestes luteranas en las marismas bátaas con la espada en la boca y el agua a la cinta y el entregar a la Iglesia romana cien pueblos por cada uno que le arrebatava la herejía¹⁵⁹.

Els fonaments d'aquest model de nacionalisme espanyol estarien a més en la lluita contra aquests *herejes*, contra l'enemic interior. D'aquest plantejament naixia el concepte de l'anti-Espanya. A més, en el plantejament de Menéndez Pelayo la nació espanyola es definia com: «España, evangelizadora de la mitad del orbe; España martillo de herejes, luz de Trento, espada de Roma y cuna de San Ignacio, esa es nuestra grandeza y nuestra unidad; no tenemos otra. El día en que acabe de perderse, España volverá al cantonalismo de los arévacos y de los vetones o de los reyes de taifas»¹⁶⁰. Així, categoritzava d'«antiespañol y anticatólico»¹⁶¹ aquests heterodoxos als que contraposava la unitat de la pàtria únicament vinculada al seu model catòlic i monàrquic, ho argumentava amb influència organicista al parlar de «la unidad sobre todo: unidad en el conocer, unidad en el ser, todos en mí y yo en todos los otros»¹⁶². A més, en la seva concepció posava també els fonaments de l'estat d'ànim pessimista d'ús intern que marcaria profundament a la generació del 98:

Dos siglos de incesante y sistemática labor para producir artificialmente la revolución, aquí donde nunca podía ser orgánica, han conseguido no renovar el modo de ser nacional, sino viciarle, desconcertarle y pervertirle. Todo lo malo, todo lo anárquico, todo lo desbocado de nuestro carácter se conserva ileso, y sale a la superficie cada día con más pujanza. Todo elemento de fuerza intelectual se pierde en infecunda soledad o sólo aprovecha para el mal. No nos queda ni ciencia indígena, ni política nacional, ni, a duras penas, arte y literatura propia¹⁶³.

¹⁵⁹ Marcelino Menéndez Pelayo, *Historia de los heterodoxos españoles*, Alacant, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2003, p. 1571.

¹⁶⁰ *Ibid.* p 1401., a Xavi Domènech, *op. cit.*, p. 90.

¹⁶¹ *Ibid.*

¹⁶² Marcelino Menéndez Pelayo, *La ciencia española. Tomo 2*, Alacant, Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2008, p. 232.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 1572

Aquesta concepció de la nació espanyola seria en la que s'educaria bona part de les elits que comandarien el turnisme durant els anys que duraria la Restauració. Un bon exemple de les implicacions que tenia en termes d'exclusions aquest model, el dona el propi Antonio Maura —qui seria president 5 cops durant el període i líder dels conservadors després de la mort de Cánovas— en un debat parlamentari de 1901:

La realidad es ésta: la inmensa mayoría del pueblo español está abstenida, no interviene para nada en la vida pública; de los que quedan, eliminad las muchedumbres socialistas, anarquistas y libertarias que están sobre el horizonte, en el firmamento, pero forman otra constelación y nada tienen que ver con este sistema planetario. De los que quedan, restad las masas carlistas y las masas republicanas de todos los matices; id contando mentalmente lo que os queda; subdividirlo entre las fracciones gobernantes, y decidme la fuerza verdadera que le queda en el país a cada una, la fuerza que representa cada organismo gobernante, con su mayoría, con su voto decisivo, con la acción y dirección que ejerce en los negocios de la nación. Esta es la realidad; y porque esta es la realidad, se pueden presenciar los hechos que estamos viendo, las pruebas, a veces lamentables, a veces asombrosas, del absoluto divorcio, de la falta de trato y comunicación entre el Gobierno y el pueblo¹⁶⁴.

En l'intent d'esmenar aquest hiat entre el poble i el govern és on apareixeria la preocupació per la relació entre la seva idea de nació i la societat, és a dir, la nacionalització de les masses. En realitat, el que generava aquesta separació entre institucions i població es trobava al cor del propi sistema d'exclusions de la Restauració, que bàsicament entenia per aquest *poble*, que bàsicament entenia que aquesta poble no sobrepassava els límits d'unes classes propietàries amb accés a l'educació, molt en concordança amb la visió sobre el sufragi censatari que havia defensat durant el segle XIX el liberalisme doctrinari. Aquesta visió restringida que tindrien les elits que ocuparien les places cupulars en la direcció de l'Estat liberal, també tindria la seva declinació en termes de concepció nacional. Com explica Luzón, a partir de la crisi del 98, el Règim de la Restauració es va iniciar un projecte de nacionalització de les masses que fins llavors s'havia menystingut. D'aquesta manera, «en las escuelas, donde se introdujeron más contenidos patrióticos a través de los libros de texto, se ordenaron

¹⁶⁴ Gabriel Maura, Melchor Fernández Almagro, *¿Por qué cayó Alfonso XIII?*, Madrid, 1948, pp. 37-38.

ceremonias diarias y cantos infantiles en torno a la bandera y se implantó la lectura obligada de Don Quijote [...] se revitalizaron archivos, bibliotecas y museos arqueológicos, depósitos de la memoria nacional, elaboraron catálogos de monumentos y fomentaron excavaciones en lugares sagrados de la nación, como Numancia [...] Este soplo culminó con la celebración del primer centenario de la guerra de Independencia del 1908»¹⁶⁵. El mateix any, es decretaria que la bandera espanyola havia d'ondejar a tots els edificis públics i es celebraria el centenari de la Guerra d'Independència a la vegada que l'Estat adquiria el Cerro de la Muela per a prosseguir en les excavacions de Numància i la seva commemoració en clau nacional¹⁶⁶. Amb l'arribada de Canalejas al poder al 1910, s'emprendrien diverses mesures amb les que podem veure més expressions del model nacionalitzador —i les seves limitacions— de les elits de la Restauració. Entre el grup de mesures que emprendria el seu govern, trobarem la continuació de celebració d'efemèrides en clau nacionalitària, com el centenari de la constitució de Cádiz, a la vegada que defensava el que ell anomenaria la «nacionalización de la monarquía» i «para ello, el sistema monárquico debía ampliar sus bases con el fin de que ninguna energía, ningún esfuerzo quedara fuera del mismo»¹⁶⁷. Al seu torn, aprovaria la Llei de Candados en la que posava fi a la possibilitat de substitució i redempció en metàl·lic del servei militar. També es nomenava a algú de la generació del 98 com Rafael Altamira per a ser a inspector general d'Ensenyança, i poc després es creava per a ell el primer l'òrgan de director general d'Ensenyança primària. Seria d'aquesta època també la creació del Centro de Estudios Históricos, fundat el 1910 i que sota la direcció de Ramón Menéndez Pidal seria fonamental en la difusió d'aquesta visió concreta de la nació espanyola¹⁶⁸.

¹⁶⁵ Javier Moreno Luzón, *op. cit.*, p. 359.

¹⁶⁶ Una explicació de la posada en pràctica d'aquest model nacionalitzador durant aquest inici de segle XX, la detalla el mateix autor a, Javier Moreno Luzón: «El nacionalismo español. Las políticas de la memoria», *Historia y Política*, núm. 12, 2004, pp. 207-235.

¹⁶⁷ Enrique Aquilar: «El asesinato de José Canalejas y su proyecto frustrado de nacionalización de la monarquía», *Ámbitos: revista de estudios de ciencias sociales y humanidades*, núm. 28, 2012, pp. 79-86.

¹⁶⁸ La seva obra central en aquest aspecte és *Orígenes del español*, de 1925. En ella defensa, que el castellà és una llengua de gran prestigi i de un «gusto artístico más certero» per haver adaptat abans les «formas más eufónicas de estos sonidos vocálicos» després del llatí. Pel que fa als «poetas de Levante, cansados de la disciplina erudita de una escuela amanerada» i al poble cansat

La interacció d'aquest model nacionalitzador del Règim de la Restauració, que trobarà en els elements del castellanisme —la preponderància de Castella i el castellà—, l'uniformisme —la negació de la heterogeneïtat cultural—, la monarquia i el catolicisme els seus punts nodals, amb la realitat social hispana entre 1876 i 1931 ens permetrà valorar-ne el seu èxit o fracàs en la seva capacitat per a atraure's les masses i identificar-les amb aquesta idea de nació espanyola.

Per ara és interessant avançar les crítiques que farà Gabriel Alomar a aquest model de construcció nacional que compartiran en bona mesura les elits de la Restauració:

La generación surgida del esfuerzo fracasado de 1868 había vulgarizado y hecho triviales los tópicos de la protesta revolucionaria: el odio a la negra tradición; la campaña antireligiosa; indocta todavía; los aires inasimilados del racionalismo germánico y del positivismo anglofrancés. De aquí la gallardía, tan española, tan castiza, de aquel joven universitario que osaba proclamar gloriosa la Inquisición y asumir audazmente en un juicio propio la vindicación de la España clásica, neófoba, ante los injertos precoces de extranjerismo en el árbol nacional. Y entonces se afirmó la categoría mental de Menéndez Pelayo como valor histórico en la constitución del alma española: no señalaría el comienzo de un espíritu nuevo, sino que sería el final esplendoroso del casticismo, la coronación del genio antiguo de la raza; sería, no un genio inicial, desbrozador de nuevos caminos, sino un genio reflejo, a través del cual se filtrarían los instintos primarios de la españolidad¹⁶⁹.

Alomar situa el paper sintetitzador d'aquesta visió nacional en el mestratge de Menéndez Pelayo. Segueix afirmant: «[...] indentificóse con la divinización colectiva de su patria y llegó a santificar las grandes culpas históricas, bendijo las instituciones bárbaras y convirtió en panegírico lo que debió ser disquisición serena sobre la herencia hispánica»¹⁷⁰. En criticar alguna de les lleis repressives que s'aprovarien en els primers anys del segle XX, considera que «una ley absurda e inicua, la llamada de Jurisdicciones,

de la «fría escuela lemosina» hauria optat per una llengua expansiva, amb «inflammat alè d'una literatura nacional». Citat a Xosé M. Nuñez Seixas, *Suspiros...*, pp. 52-53.

¹⁶⁹ Gabriel Alomar, *La formación de sí mismo...*, p. 173

¹⁷⁰ Gabriel Alomar, «El aniversario de Menéndez Pelayo», *Los Lunes de El Imparcial*, 24 de juny de 1918.

castiga las expresiones fuertemente adversar a la ortodoxia españolista gubernativa, como si se tuviese la secreta convicción de que un movimiento espontáneo y natural del afecto no sería capaz de imponer, sin violencias, esa ortodoxia [...] confunde la bandera y el himno regio con el sentido de la solidaridad nacional, que debe estar supeditado al de solidaridad humana para cuya finalidad la nación ha de ser un simple medio [...] Lectores: yo me honro no sintiéndome ciudadano de “esa” España. Yo soy separatista de ella»¹⁷¹. La seva crítica a la concreció política d’aquest nacionalisme espanyol de les elits de la Restauració estarà en plena sintonia amb els debats europeus del moment. Així, posarà l’accent en l’element de la imposició, així com la declinació concreta que prendria en el cas hispà la fetitxització o divinització de la nació:

-¡Viva España! - Analitzem-ho fredament. Què vol dir? És indubtable que, per a ells, España significa la continuació de l’Espanya actual, amb la mateixa constitució política que ells dirigeixen, amb la mateixa modalitat castellana dominant, amb la mateixa absorció de tota personalitat nacional localista en la personalitat amorfa i vaga d’un total, amb la mateixa supeditació de les entitats naturals a l’entitat artificial. I en la imposició furibunda, convulsionària, amb què volen involucrar-nos el seu fanatisme hi cal veure una secreta consciència de que llur Espanya, és dir, llur concepció subjectiva d’Espanya, és una cosa tan vana, tan poc consistent, tan desprovista de coherència, que és precis dictar-la o definir-la com un dogma, fora de tot examen i de tota discussió, per a compensar amb aqueixa energia la falta de realitat objectiva del concepte¹⁷².

Així, mentre veia que el patriotisme era utilitzat amb fins justificatius de la política de l’Estat —*para ellos, España significa la continuación de la España actual*— i de subjecció, ell mantindrà en un debat amb Ramiro de Maeztu, la mateixa posició. Escriurà: «Oh, amic Maeztu [...] a la vora d’aquest fort patriotisme qui consisteix en callar les febleses i els greus defectes de la pàtria, n’hi ha un per mi més intens patriotisme: el de dir-los»¹⁷³.

¹⁷¹ Gabriel Alomar, «La vieja ignominia», *El Pueblo: Diario republicano de Valencia*, 28 d’agost de 1920.

¹⁷² Gabriel Alomar, «Sobre el visca Espanya (petita disquisició sòfica)», *El Poble Català*, 17 de julio de 1907.

¹⁷³ Gabriel Alomar, «Dos patriotismes», *El Poble Català*, 26 de març de 1908.

2.4. PERFIL BIOGRÀFIC DE LA JOVENTUT DE GABRIEL ALOMAR: ORÍGENS FAMILIARS, INFÀNCIA I PERÍODE FORMATIU¹⁷⁴

Ja que la part central d'aquest treball partirà de l'estudi del procés nacionalitzador català a partir del segle XX, en el que el nostre fil conductor biogràfic ja haurà assolit l'edat adulta, val la pena presentar un breu perfil dels seus anys juvenils així com dels seus orígens familiars per poder-nos dibuixar una imatge més completa del procés en el seu conjunt. D'aquesta manera, cal començar dient que Gabriel Alomar i Villalonga era fill d'un militar i una dona descendent d'un llinatge aristocràtic que van tenir dos fills. La seva mare, Margalida Villalonga Puig, era una dona de la nissaga Villalonga de Tofla, amb una gran inclinació i proximitat amb el món de la cultura. Amb la informació que tenim d'ella, podem dir que el jove Alomar va tenir a l'abast un capital cultural molt superior a la mitja del moment, on per posar un exemple, a Espanya hi havia una d'analfabetisme de quasi 12 milions sobre 18,6 —un 64%— encara al 1900¹⁷⁵, quan a les mateixes dates a França trobem dades d'analfabetisme del 17% i a Gran Bretanya i Alemanya, del 5%¹⁷⁶. És difícil aventurar-se a fer un retrat de com era la seva mare i de la seva personalitat, i fins i tot, és complicat saber quina va ser la relació amb el seu fill els nou anys que van compartir. No obstant, és possible fer-se'n una idea si veiem un parell d'elements del seu entorn per a elaborar alguna hipòtesi. Margalida Villalonga, en la seva joventut, havia estat deixeble del pintor Francesc Parietti Rigo, pintor d'estil neoclàssic amb afecció a les composicions de petit format, a la sobrietat de les seves representacions humanes i amb una concepció naturalista dels paisatges. Sobra dir l'estret vincle entre la condició aristocràtica i el privilegi d'una educació estètica al segle XIX. Més encara, quan podem atrevir-nos a afirmar que Margalida Villalonga va ser una artista destacada o, almenys, digna d'aparèixer a *Dona i art a Espanya: Diccionari d'artistes d'abans de 1936*¹⁷⁷, junt a altres més de tres-centes dones. L'elevada erudició d'Alomar

¹⁷⁴ Aquest apartat en la seva versió inicial, ha vist la llum a, Roc Solà, *Gabriel Alomar. La columna de foc del catalanisme*, Barcelona, Manifest-UPEC, 2023.

¹⁷⁵ Alfredo Liébana Collado, «La educación en España en el primer tercio del siglo XX: la situación del analfabetismo y la escolarización», Conferencia pronunciada en la Universidad de mayores de experiencia recíproca, 4 de maig de 2009.

¹⁷⁶ Angel Smith, *Los orígenes...*, p. 98.

¹⁷⁷ Vicent Ibiza Osca, *Dona i art a Espanya: Diccionari d'artistes d'abans de 1936*, València: Institució Alfons el Magnànim, 2006.

estarà relacionada amb l'educació estètica i la familiaritat amb el pensament humanístic de via materna. Però si ella mateixa havia estat vinculada a la pràctica artística, a la seva pròpia família no en seria l'única. A través del seu cognom, podem saber que estava emparentada amb els germans Villalonga, Llorenç i Miquel. El primer, de més renom per haver estat autor de novel·les com *Mort de Dama*, i que és considerada la primera novel·la moderna en llengua catalana a les Illes Balears, així com la coneguda *Bearn o La sala de nines*. A la primera, feia un retrat satíric de la societat mallorquina del seu moment, amb una forta càrrega psicològica i gran influència de Proust, i, a la segona, hi representava el pas de la societat feudal al nou Estat liberal al segle XIX. En parts de les novel·les descriu la Mallorca de les classes altes dient: «Les senyores, els canonges i els gats viuen en una perpètua sesta. Les campanes de la Catedral, lentes, clamoroses, regulen la seva existència. Cap al tard, les senyores van a la novena i resen pels avantpassats. Totes descendeixen de la Conquesta de Mallorca. El pes dels segles els fatiga les espatlles i inhabilita per a l'acció. El més estàtic esdevé el més moral. Sobretot cap estridència, cap desordre»¹⁷⁸. En la seva narració, Villalonga expressarà, de manera literària, una de les tensions fonamentals del segle XIX: el pas de l'antic règim a l'Estat liberal¹⁷⁹. Començarà el seu llibre dient: «En aquest barri, en fi, i entre aquesta *aristocràtica burgesia* supervivent del segle XIX, és on haurem de situar la nostra narració»¹⁸⁰. L'autor apuntava als elements de continuïtat en les elits entre l'aristocràcia de la sang i l'aristocràcia del diner que es produiria durant el segle XIX.

Pel que fa al seu pare, Joan Alomar Barbarín, fill de metge, pertanyia a la família Alomar de Son Prim de la Serra de Muro. Era militar de professió, en concret formava part del cos d'intendència i aquest fet el va portar a tenir una vida plena d'itineràncies per Espanya. Aquesta professió li possibilitava tenir un «sou que li permetia viure bé»¹⁸¹ però implicava canvis en els seus llocs de residència arreu de l'Estat. Això els va portar a Àvila —on residien quan, al 1882, va morir la mare de Gabriel Alomar— i, com afirmen els seus biògrafs precedents, va suposar per a un Alomar molt jove poder conèixer realitats

¹⁷⁸ Llorenç Villalonga, *Mort de Dama*, Barcelona, Club Editor, 1975 (ed. Or. 1931), p. 54.

¹⁷⁹ Josep Fontana, *La crisis del Antiguo régimen, 1808-1833*, Barcelona, Crítica, 1992.

¹⁸⁰ *Ibid.*, p. 55.

¹⁸¹ Antoni Ignasi Alomar i Canyelles, «Notes per a la biografia de Gabriel Alomar i Villalonga», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: revista d'estudis històrics*, núm. 45, 1989, pp. 403-405

socials diferents «com un estímul d'observació més que no un trauma»¹⁸². Aquest aspecte concret de la vida del seu pare militar tindria ressonàncies en la pròpia trajectòria professional de Gabriel Alomar. De fet, si resseguim el seu currículum ja de gran ens adonem que va repetir en certa manera aquest canvi de residència per motius laborals arreu de l'Estat, des d'Astúries a Palma, de Madrid a Figueres. Malgrat aquest element d'homologia, el què no va voler compartir mai el jove Alomar amb el seu progenitor va ser la professió. Potser perquè el seu propi pare, segons Alomar mateix explicava, li diria: «Pots ser tot el que vulguis. Tot menys una cosa: Militar»¹⁸³. No eren casualitat aquestes paraules. Hem de tenir en compte, que «a lo largo del siglo XIX el ejército se creó la imagen de ser una institución clasista i aislada, marcada por un notable espíritu de casta»¹⁸⁴. La diferència, inclús en termes d'hipertrofia numèrica, de les capes altes de l'exèrcit, en forma de generals i coronels, era altíssima. A més, entre les nombroses intervencions com a força repressiva i l'element elitista, portaria el rebuig a la institució fins als límits on les quintes serien anomenades popularment com l'«impuesto de sangre»¹⁸⁵ que pagaven els pobres. És que cal tenir en compte que a Espanya entre 1833 i 1898 s'hi van donar tres guerres civils i quatre colonials. Un altre element que el farien més impopular seria l'alta taxa de mortalitat de l'exèrcit, no per motius de mort en camp de batalla, sinó vinculades a les pobres condicions de vida i alimentació. S'ha estimat que

¹⁸² Antoni Serra Bauzá, *Gabriel Alomar (l'honestedat difícil)*, Palma, Ajuntament de Palma, 1984, p. 15.

¹⁸³ Enrique Estévez-Ortega: «Los valores de la nueva política española. Gabriel Alomar», *Nuevo Mundo*, núm. 1946, 26 de juny de 1931, citat a Jordi Pons Bosch, Catalina Moner Mora, *Gabriel Alomar. Pedagog, publicista, escriptor, poeta i polític*, Palma, Illa, 2017.

¹⁸⁴ Borja de Riquer, *Escolta, Espanya. La cuestión catalana en la época liberal*, Madrid, Marcial Pons, 2001, p. 52.

¹⁸⁵ També podria prendre el nom de «redención en metálico» o «reemplazo» i Pierre Vilar explica: «2.000 o 2.5000 pessetes, ¿què són per a un gran d'Espanya, per a un banquer? Però, per a un pagès, un botigues, en cas d'un mal any, o de família nombrosa, pot significar l'endeutament, la ruïna. Resten, però, les assegurances, que anomenen "mutualitats". No són gratuïtes. Tots els grans noms hi tenen la seva "part", aparentment per caritat. De fet, durant la guerra de Cuba, els dividends assoliran el 16%! I, en les relacions socials de dependència —per exemple entre propietaris i mitgers—, se sol trobar natural que el fill de l'amo siga substituït pel fill del dependent. Ara bé en cas de guerra, i també de malaltia, la taxa de mortalitat entre els soldats pot ser d'un sobre dos» a, Pierre Vilar, *Reflexions...* p. 49.

només en el cas del conflicte colonial amb Cuba entre 1895 i 1898 haurien mort un mínim de 32.000 soldats¹⁸⁶ per malalties degut a les condicions insalubres i a una alimentació paupèrrima. No seria pas una exageració dir que al fervorós antimilitarisme d'Alomar hi hauria contribuït precisament la coneixença que en tenia del seu pare que, a més, era del cos d'intendència i no del comandament.

Si seguim rastrejant els elements presents a la infància i joventut de Gabriel Alomar, cal dir que a casa seva es podien trobar diversos elements vinculats amb la qüestió religiosa, inclús, com a parents més enllà del nucli familiar. Potser per això el que ell deia de petit era que volia ser era Bisbe. Sabem que no pocs materials culturals que es podien trobar a casa seva estaven vinculats econòmicament i temàtica a l'església. El *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* o el diari *La Almudaina* rebien finançament religiós. Alomar recordava que les seves primeres lectures havien estat la Bíblia, l'Alcorà, els poemes homèrics i històries eclesiàstiques¹⁸⁷. El llenguatge de l'Alomar adult estaria influït per aquesta educació religiosa rebuda així com es podrien aventurar l'origen dels elements de messianisme del seu pensament, a la vegada que el seu anticlericalisme impertorbable. Aquest apareixeria ben aviat, i per a veure-ho cal parlar del tercer dels membres del seu nucli familiar. La seva germana Aina moriria durant la joventut de Gabriel. Sobre ella es conserva poca informació. Sabem que patia de problemes cardíacs i que un tiet va fer les funcions de tutor d'ambdós nens amb la pèrdua dels pares. Els anteriors biògrafs d'Alomar, tant Antoni Serra com Catalina Moner i Jordi Pons, coincideixen en explicar la mort de la germana com a efecte detonant en l'anticlericalisme d'Alomar. Explica Antoni Serra que, al 1892, Alomar atribuiria el fet que Aina perdés la vida a l'aplicació de l'extremunció per part del mossèn, que probablement arribava quan poc s'hi podia fer. En qualsevol cas, això hauria estat el que l'hauria fet dirigir la seva ràbia contra el fet religiós. «Vos combatré tota sa meva vida!»¹⁸⁸, hauria afirmat en evident interpel·lació simbòlica a la Seu (la catedral) que es trobava molt propera a la seva casa del carrer Sant Pere Nolasc. Possiblement, considerés que la seva germana

¹⁸⁶ Jordi Maluquer de Motes, *Nación e inmigración: los españoles en Cuba (ss. XIX y XX)*, Archivo de Indianos, Colombres, Júcar, 1992, citat a Borja de Riquer, *Escolta, Espanya...*, p. 53.

¹⁸⁷ Santiago Valentí Camps, *Ideólogos, teorizantes y videntes*, Barcelona, Editorial Minerva, 1922.

¹⁸⁸ Antoni Serra, *op. cit.*, p. 23.

podria haver-se recuperat si enlloc d'un canonge hi hagués hagut un metge, però això és especulació. En qualsevol cas, l'anticlericalisme¹⁸⁹ de Gabriel Alomar seria una peça fonamental del seu pensament i és probable que calgui buscar-lo en elements del context més general així com a tries polítiques. Per una banda, com a republicà, qualsevol poder que se sostragués de la voluntat democràtica no tenia cabuda en els Estats¹⁹⁰. El poder de l'església, especialment en l'educació, era molt present. Degut a la Llei Moyano de 1857, que feia dependre l'ensenyança primària de les institucions municipals a la vegada que les desamortitzacions havien estrangulat el finançament municipal, s'havia generat un buit que copava el poder clerical. Per l'altra banda, és molt remarcable també del context, l'apropiació del clericalisme i de la religió per part de la reacció política en e'alliçonador llibre de Fèlix Sardà y Salvany, de 1884, *El liberalismo es pecado*. Alomar havia declarat anys després a Josep Plà: «—Als dotze anys vaig patir una crisi religiosa. La meua única crisi. Passava per un carrer de Palma i a l'aparador d'una llibreria vaig veure un exemplar d'*El liberalismo es pecado*, de Sardà i Salvany. El vaig literalment devorar. És un llibre molt fort, admirablement ben trobat, una estructura lògica, sense cap esquerra. Sardà demostra d'una manera irrefutable que el liberalisme és pecat. Però no vaig comprendre que pel fet de ser pecat es pugui deixar de ser liberal»¹⁹¹. També en l'obituari que escriuria el mallorquí del sacerdot integrista ho confirmaria:

Des d'aleshores odio coralment l'Església, però odio encara més aqueixa turba de “sens ànima” qui han contribuït a falsificar a la vegada la Llibertat i el catolicisme, fent possible pràcticament l'absurda aliança; [...] he sentit una doble repugnància; repugnància contra l'eclésiasticisme que ha acceptat una interessada cooperació amb aquell lliberalisme herètic, i repugnància contra els lliberals qui han besat com esclaus la mà fuetejadora de l'Església, [...] posseïdora del domini exterior de la societat, ha consentit en abandonar un lliberalisme prevaricador les engrunes del domini polític; i els governs, posseïdors de

¹⁸⁹ Per veure la relació de Gabriel Alomar amb diverses figures religioses mallorquines és interessant, «Gabriel Alomar i els clergues intel·lectuals», a Josep Massot i Muntaner, *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 48-58.

¹⁹⁰ «L'esperit de casta o de classe (teocràcia, estatocràcia, plutocràcia, oclocràcia) és un pernicios separatisme social, una *bandería*, un Estat dins de l'Estat [...]» a, Gabriel Alomar, *La política idealista*, Palma de Mallorca, Calima, 2006 (ed. or. 1923), p. 190.

¹⁹¹ Josep Plà, *Obra Completa. vol. XVII. Retrats de Passaport*, Barcelona, Destino, 1970, p. 206.

la força coactiva i fruidors del poder retributiu, han abandonat a l'Església l'educació i la formació del poble¹⁹².

En el llibre, el sacerdot confronta amb la separació entre Església i Estat apostant, clarament, per la defensa de *jurisdicció de Déu*. A la vegada, aprofita per negar els drets socials, col·lectius i individuals atribuint-los-hi la destrucció de les societats humanes que equipara, en definitiva, a la família patriarcal com a model únic. El llibre s'inseria en un context, on feia pocs anys que havia arribat un nou papa al Vaticà, Lleó XIII, i la pròpia Església seguia amb les disputes amb l'Estat liberal italià entorn a la acceptació de la seva legitimació i participació en ell o no (fins a 1929 amb Mussolini no s'arriba al tracte de Letran per la creació de l'Estat del Vaticà). A la vegada, hi havia el conflicte de la *kulturkampf* amb Bismarck i també es plantejava quina posició calia tenir sobre els estralls socials de la industrialització (que acabarien trobant la primera encíclica en la *Rerum Novarum* de 1891 on es parlava de la qüestió social i es plantejava una solució de tipus corporatiu). En aquest marc, el llibre de Salvany seria el plantejament de síntesi d'una reacció antidemocràtica —confonent liberalisme i democràcia— i de la defensa de projectes de modernització capitalista autoritària¹⁹³. Per aquest motiu, no seria casual doncs, que Alomar considerés que l'anti-militarisme i l'anti-clericalisme havien de ser les dues tendències «de insignia a las nuevas orientaciones progresistas»¹⁹⁴. De fet, no només Alomar ho sabia així, sinó que seria un patrimoni àmpliament compartit entre l'obrerisme, el republicanisme i fins a una part del liberalisme. Com ha dit Julio de la Cueva, la problemàtica plantejada per l'anticlericalisme a Espanya durant la primera dècada del segle XX es pot contemplar «en términos de *movimiento social*»¹⁹⁵ que, a través de la mobilització, «individuos anteriormente pasivos llegan a constituirse en grupo activamente participante en la vida pública»¹⁹⁶ i un paper determinant en la construcció de les primeres organitzacions de masses a Catalunya al trencant de segle. En tant que l'Església jugava un paper determinant en la subjecció de les masses per a

¹⁹² Gabriel Alomar, «En Sardá i Salvany», *La Campana de Gràcia*, 22 de gener de 1916.

¹⁹³ Santi Vila i Vicente, «Fèlix Sardà y Salvany, paradigma de una Iglesia reaccionaria y al mismo tiempo innovadora», *Ayer*, n. 44, p. 200.

¹⁹⁴ Gabriel Alomar: «Ecos. El clericalisme», *La Tarde*, 16 de juny de 1903.

¹⁹⁵ Julio de la Cueva Merino, «Movilización política e identidad anticlerical, 1898-1910», *Ayer*, 27, 1997, p. 102.

¹⁹⁶ *Ibid.*

l'explotació i en la mesura també que era una de les primeres organitzacions a nivell de propietats, la lluita contra el capitalisme i els seus efectes quedava profundament imbricada en les lluites anticlericals. Així ho veurien alguns dels més esporuguits per la Setmana Tràgica: «Que la generació que un dia ha cremat convents y temples, demà cremarà fàbriques y banchs [...]»¹⁹⁷. Aquest posicionament, però, no li portaria a Alomar grans amistats en les proximitats dels seus cercles de veïnatge, ans al contrari. La descripció de la seva laïcitat i el judici pels seus coetanis a la ciutat de Palma de Mallorca, era descrit de la següent manera pel mateix Llorenç Villalonga:

A l'ombra de la catedral gòtica, començada al segle XIII per Jaume I, en una casa “senyorial i modesta”, d'entrada descoberta, amb un jardí al fons, viu Gabriel Alomar, publicista “d'idees avançades”, el nom sol del qual ja entristeix l'esperit. Les senyores velles abaixen la vista en passar per davant d'aquella casa d'aparences austeres, que podria estar habitada per algun digne sacerdot. Moltes se senyen. Aquell nom tristament famós és una dissonància en el barri. Essent, com és, tan pervers, personalment no fa mal a ningú ni insulta els capellans. Els veïns han acabat per reconèixer-li el talent, sempre que no el mostri a Mallorca. Més fàcil que odiar és transigir. I ells volen, sobretot, dormir la sesta¹⁹⁸.

L'efecte discordant, descrit a la novel·la *Mort de Dama*, que generava Alomar en la seva ciutat —o almenys entre les parts assentades d'aquesta— ens planteja un altre dels aspectes biogràfics del palmèsà pel que fa a les seves orientacions polítiques i els seus orígens. Antoni Serra va explicar com una persona amb orígens aristocràtics, d'alta societat i militars va caminar cap al republicanisme i la protesta contra els poders establerts. Respecte d'aquest procés de politització Serra afirma que «l'Alomar adult, i

¹⁹⁷ «Manifest dels Senadors y Diputats regionalistes», *La Veu de Catalunya*, 18 d'agost de 1909.

¹⁹⁸ Llorenç Villalonga, *Mort de Dama*, Barcelona, Edicions 62 i la Caixa, 1981, p. 19. A l'edició anteriorment citada (Llorenç Villalonga, *Mort de Dama*, Barcelona, Club Editor, 1975) el nom de Gabriel Alomar queda substituït per “un escriptor” i en diverses parts s'hi troben fragments censurats respecte l'edició original de 1931. Les vicissituds de la reedició de la obra als anys 70 i 80 i les tensions entre el grup de “El Club”, encapçalat pels catòlics ortodoxos de Joan Sales i Núria Folch, amb “Edicions 62”, pilotat per Josep Maria Castellet i Joaquim Molas, són relatades per a, Jaume Vidal Alcover, *Llorenç Villalonga i la seva obra*, Barcelona, Curial, 1980, pp. 181-185.

fins i tot l'Alomar estudiant universitari, no representa de cap manera el prototipus del ciutadà mitjà d'aquella època mallorquina, ni és la conseqüència immediata de l'educació rebuda de nin ni la influència i l'exemple familiars. Hi ha un procés d'evolució intel·lectual en Alomar que no és concordant amb el d'altres contemporanis seus, que pertanyien a la mateixa classe social. I és que, en Alomar, es dona un procés de rebuig d'aquesta classe social que és la seva, però que, malgrat tot, el condicionarà en molts aspectes¹⁹⁹». És clar que si resseguim el conjunt de personalitats que es formaren en el seu mateix Institut i de la mateixa generació, no trobarem cap figura que arribi a les dimensions de projecció pública ni d'obra publicada. No hi ha dubte d'aquest element. El que sí que estem en condicions de qüestionar és que les seves orientacions polítiques progressistes no guardin en cap sentit cap relació amb *l'educació rebuda de nin ni la influència i exemple familiars*. Existeixen fonts que poden fer pensar que hi ha un ascendent més o menys proper que hauria pogut influenciar a Alomar de jove i impregnar de republicanisme i modernisme el seu pensament polític. Cal que veiem les implicacions del cognom Villalonga. Sabem que els Villalonga eren un llinatge ampli amb diverses ramificacions. Entre elles, una particular estirp que val la pena resseguir per la envergadura de les figures que la conformaren. Antoni Villalonga Pérez va ser una figura de gran rellevància per a Gabriel Alomar, però sobretot per a la història del republicanisme mallorquí. Un noble que seria alcalde de Palma durant la República de 1873, un membre important del Partit Republicà Democràtic Federal (PRDF) arribaria a ser breument diputat al Congrés, arxiver i ja durant la Restauració, al 1875, seria empresonat a València per motius polítics. Fins al final dels seus dies, seria actiu en la reconstrucció del republicanisme i participaria a la Unión Republicana de Nicolás Salmerón. També era l'oncle de Gabriel Alomar²⁰⁰ i el propietari de la major biblioteca de Palma de Mallorca. Aquesta branca del llinatge aristocràtic Villalonga, tenia a més arrels profundes. El pare d'Antoni Villalonga va ser Francesc Villalonga Escalada, un liberal exaltat, també aristòcrata, exiliat a París l'any 1823, destructor dels últims

¹⁹⁹ Antoni Serra, *op. cit.*, p. 14-15.

²⁰⁰ La dona d'Antoni Villalonga, Teodora Fàbregues i Santander, en una carta enviada a Alomar des de Tofle d'Alaró l'any 1900, per a informar del mal estat de salut del seu marit, es referia a en Gabriel Alomar com «querido sobrino», de la BNE, Arxiu personal de Gabriel Alomar, Correspondència, [Carta], *Tofle de Alaró, a Gabriel Alomar*, 28 de novembre de 1900, Arch.GA/9/10.

convents de la Inquisició a Mallorca ja que havia promès «lliurar una guerra a mort contra l'antic règim»²⁰¹. No és del tot sorprenent les figures dels aristòcrates revolucionaris, parafrasejant el que va dir Auguste Comte del socialista Henri de Saint-Simón, es podria dir de l'avi dels Villalonga que hauria estat «l'últim aristòcrata i el primer socialista» de l'Illa. Però si anem a la descendència d'Antoni Villalonga, encara hi trobarem més. El seu primer fill també s'anomenaria Francesc. Francesc Villalonga Fàbregues també seria batlle de Palma, i també durant un període republicà, però en aquest cas durant la Segona República. Entre d'altres, durant el seu mandat s'establiria un dels Plans Generals de Construccions Escolars de la ciutat. Sabem doncs que existia una filiació progressista en la família Villalonga i estem en condicions d'afirmar que aquesta va marcar absolutament a Gabriel Alomar. De fet, així ho explicaria en un obituari sobre el propi Antoni Villalonga al 1908:

Ha mort, aquests dies, un vell republicà. Jo vull consagrar-li, aquesta nota. Parlo de don Antoni Villalonga, degà del republicanisme de Mallorca. La seva figura de vell aristòcrata —baixa estatura, barbera blanca circumdant una cara fina, ulls blaus, perfil delicat, moviments nobles. 90 anys—, evocant la fisonomia d'un lord anglès tal com els veiem en les pintures de Reynolds o de Raeburn, comunicava no sé quina efusió a l'entusiasme romàntic del seu democratisme, herència de la caiguda d'Isabel. ¿No haveu begut mai, en la mirada d'un d'aquests vellets, tota l'aura d'història que ha batut el seu cap en la llargària d'una vida intensa? Ells han «vist» la història que nosaltres només hem «apresa». En llur divagar anecdòtic hi posen inconscientment la resurrecció sobtada dels temps morts. I lluny de sentir-se, al final de la vida, aquella desil·lusió tòpica que voldrien els escèptics vulgars, recomencen de bell nou a animar-se, sempre joves, amb les tanyades noves de l'entusiasme popular i amb la formació dels ideals novells.

Aqueix home va sentir amb mateixa força que els seus romanticismes de jove la brivada la nostra Solidaritat. En una de les manifestacions teatrals que contemplà la Barcelona d'aquells dies (crec que en la rebuda victoriosa d'en Salmerón), el bon vellet va ésser alçat sobre la multitud en braços dels joves, com en un lligar-se d'aquella democràcia maixanta i ja morta, amb els testimonis venerables del democratisme antic. Recordances de dies juvenils deuriem acariciar aquell cor de noble revolucionari, juntes a l'esperança de no morir abans de veure el retorn de la «seva» Madona-República...

²⁰¹ Memòries inèdites de Francesc Villalonga Fàbregues, citat a Baruch Braunstein, *Els xuetes de Mallorca: els conversos i la inquisició de Mallorca* (Vol. 16). Barcelona, Curial, 1976, p. 207.

Ell havia esta ademés, en l'Ajuntament de Palma, un dels primers en reprendre l'ús del llenguatge nostre en les discussions; bon deixeble d'en Pi, va passar, sense dificultats, a l'acceptació del catalanisme com a conseqüència natural de la doctrina federal.

La seva joventut d'enciclopedista va dedicar-se a la formació d'una nodrida biblioteca familiar, dispersa després per imposició d'un contracop de fortuna. Aquella biblioteca va ésser un dels petits nuclis on se congregava, en les terres mortes de l'Espanya clàssica, la invasió sanjadora de les doctrines modernes, terror de les negrors eclesiàstiques.

El sen enterrament va ésser un desfilarsolemniat de poble. Hi surava un silenci ple de majestat. La caixa, sota les flors, sobre la humiliat d'una carrossa pobra, imposada per aquella coneguda austeritat republicana corresponent a la concepció del republicanisme com a sacerdoci laic, o «quakerisme» civil, s'allunyava entre un flameig t'entorxes altes com a fars. Els curiosos obrien els ulls com a sentint que passava lo incomprens. I nosaltres, qui no participàrem dels desficiis d'antany que aqueix home sofria amb delícia, ens demanàvem tot mirant per darrera volta el fèretre: ¿És ahir, o és demà?²⁰²

Podríem trobar no pocs exemples d'altres persones nobles o d'origen noble que durant el segle XIX optarien per opcions de revolta i transformació amb la consolidació del capitalisme. A més del socialista Henri de Saint-Simón, podem mencionar els mateixos referents de l'anarquisme, Mihail Bakunin d'origen noble d'una família russa, i Piotr Kropotkin, que tenia el títol de príncep, Lord Byron i la seva defensa dels luddites en el seu conegut «discurso pronunciado en la Cámara de los Lords contra el proyecto de ley que convertía la destrucción de telares en delito capital»²⁰³ o ja més a prop, Valentí Almirall, pertanyent a una vella nissaga nobiliària, però que va lluitar en posicions política i socialment avançades, o el cas de José María Orense, un republicà federal, gran protagonista de la lluita contra l'esclavisme al segle XIX, que heretaria el marquesat d'Albaida pocs anys abans d'entrar a presó per la participació en les barricades al 1848²⁰⁴.

²⁰² Gabriel Alomar, «La mort d'un vell republicà», *El Poble Català*, 23 de maig de 1910, a Gabriel Alomar, *Obres completes. Vol. 5*, Palma de Mallorca, Nova editorial Moll, 2019, pp. 498-499.

²⁰³ Edward P. Thompson, *La formació de la classe obrera en Anglaterra*, Madrid, Capitán Swing, 2012, p. 591.

²⁰⁴ Sobre la seva figura es podia llegir, «Diez generaciones nobiliarias vino a heredar el Sr. Orense; y no obstant, en vez de buscar el falso brillo al de sus blasones seculares con alardes aristocráticos y ridículos altivises, quiso acreditar su nombre en las luchas por la libertad y rindiendo ferviente culto a la democracia moderna», *El Demócrata*, 30 de novembre de 1880,

Podríem buscar més exemples, i els trobaríem perquè aquestes figures representen un fenomen totalment comprensible en el propi context del que va representar el segle XIX. Així, trobarem una gran majoria de nobles que en aquest pas per les desamortitzacions serien capaços de mantenir el seu patrimoni, i d'altres, pocs, que veurien el seu patrimoni minvat. El cas dels Villalonga representa aquest fenomen. En una carta la dona d'Antoni Villalonga, Teodora Fàbregas escrivia que «Antonio Villalonga, mecido en noble cuna y dueño de una fortuna más que regular, se ve hoy día reducido a causa de especulaciones desgraciadas a entregar su hacienda a manos de tres acrehedores»²⁰⁵, cap a la dècada dels 90 del segle XIX «la situación ya no podía ser más crítica»²⁰⁶. La classe aristocràtica, que feia dels privilegis legals de tipus nobiliaris la base de la seva jerarquia social en el feudalisme, podia arribar a rebutjar el modern mandat capitalista que havia entronitzar el diner com a factor de prestigi social front a la vella i mitificada idea de la noblesa, cosa que els convertia en especialment sensibles a la crítica socialista i radical al nou sistema.

Tot i així, el canvi que es produiria seria l'ascens de la burgesia com a classe rectora. El procés de construcció de l'Estat liberal en termes socioeconòmics va ser la consolidació del capitalisme com a mode hegemònic de producció en la societat. Això significava, l'establiment de la propietat burgesa²⁰⁷, que es podia comprar i vendre sense estar sotmesa a drets comunals feudals. En aquest el plegament de tot el cos social al lliure canvi, «es van abolir els delmes, es va procedir a un llarg procés de desamortització eclesiàstica, es van tancar les terres, es van privatitzar els usos de l'aigua, i es van expropiar les terres comunals i les municipals, a la vegada que s'acabava la prerrogativa dels gremis a les ciutats, assegurant allà també la creació d'una força de treball sense cap regulació»²⁰⁸. Només així entenem, per exemple, el fenomen tant de l'ennobliment —com a cas exemplar, tant Antonio López com Eusebi Güell, rebien, al 1878, els títols de marquès de

citat a Florencia Peyrou: «José María Orense: Un aristócrata entre republicanos» a, Isabel Burdiel, Manuel Pérez Ledesma (ed.), *Liberales eminentes*, Madrid, Marcial Pons, 2008, pp. 179-212.

²⁰⁵ Antonia Morey Tous, «La participación de la noblesa mallorquina en el procés desvinculador (1768-1862)», *Recerques*, núm. 38, 1999, p. 95.

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ El procés és desenvolupat amb extensió a, Josep Fontana, *La revolució liberal a Catalunya*, Lleida-Vic, Pagès Editors-Eumo, 2003.

²⁰⁸ Xavier Domènech, *Un haz de...* p. 34.

Comillas i de compte de Güell, respectivament²⁰⁹— com de les continuïtats en els estrats propietaris, de l'*aristocràtica burgesia*²¹⁰ que escrivia Llorenç Villalonga. Sense els privilegis nobiliaris els propis títols per sí mateixos eren un simple element simbòlic i estrictament parlant la nova classe dirigent era la burgesia. D'aquesta manera, i malgrat gran part de la noblesa va mantenir el seu estatus a través de la propietat, el cas d'Antoni Villalonga, tot i no abandonar mai una vida de benestar, representa aquesta variació social en declivi. Juntament a la seva «joventut d'enciclopedista» que el va portar a «dedicar-se a la formació d'una nodrida biblioteca familiar» i on «se congriava, en les terres mortes de l'Espanya clàssica, la invasió sanejadora de les doctrines modernes, terror de les negrors eclesiàstiques», ens ofereixen un conjunt, potser no de determinacions, però sí de condicions que ens permeten albirar alguns dels elements que podrien haver portat a Alomar a fer les tries polítiques que va fer i, sense treure autonomia personal, tractar de presentar el republicanisme de Gabriel Alomar, tant *contra* els seus orígens, com també *a partir d'*ells mateixos.

L'any 1883, la família Alomar Villalonga retornaria d'Àvila —on havia residit uns anys per motius professionals paterns— a Palma. Llavors continuaria el batxillerat a l'Institut Balear, que havia estat fundat l'any 1835. És important recalcar l'any en el que es crearà perquè es troba en el mateix origen de la construcció de l'Estat liberal a Espanya. És d'aquest període la creació dels primers organismes d'extensió territorial de tot l'Estat — en el cas espanyol, el primer organisme que abastava vertaderament els límits nacionals

²⁰⁹ Un estudi interessant en aquest aspecte és el de: Gary Wray McDonogh, *Good Families of Barcelona: A Social History of Power in the Industrial Era*, Princeton, Princeton University, Press, 1986.

²¹⁰ Norman Stone ho explica en diversos exemples: «On va ser possible, les famílies nobles van treure profit de la seva propietat urbana (aquí l'aristocràcia anglesa ofereix "exemples" espectaculars, com amb la finca Grosvenor a Westminster o els Stanley [Derby] a Lancashire). Molts aristòcrates es van casar amb *new urban money*, sovint americà: el marquès francès Boni de Castellane es va casar amb Anna Gould que tenia un dot de 3.000.000 lliures procedents dels diners de la indústria pesada i del ferrocarril de la seva família; el duc de Marlborough es va casar amb Consuelo Vanderbilt; el comte hongarès Széhenyi es va casar amb el seu cosí; L'aliat de Gladstone, Rosebery, es va casar amb un Rothschild i va adquirir la casa i les col·leccions extraordinàries de Mentmore», citat Norman Stone, *op. cit.* p. 15.

és la de la Guàrdia Civil al 1844²¹¹—, també d'aquest any és la creació de les diputacions i la distribució territorial en províncies que coneixem avui en dia. Aquest procés de construcció de les institucions d'aquest nou Estat, però, no es portaria a terme en l'acceptació de la població i no es faria sense revoltes. Es produiria durant aquest lapse de temps les bullangues i protestes populars del trienni revolucionari de 1835-37 amb demandes que anaven des de l'extensió del sufragi, a Corts constituents, de limitació del poder clerical fins a protestes contra l'impopular “derecho de puertas”, (un impost indirecte als bens de consum en entrar a les ciutats). No casualment, cinc anys després de la seva obertura, el mateix Institut seria tancat per la Junta Revolucionària de Mallorca restaurant l'anterior institució, la Universitat Literària de Mallorca. I és que l'Institut Balear, on estudiaria Gabriel Alomar a partir de 1883, s'inspiraria en la idea de l'educació del despotisme il·lustrat de Jovellanos. Aquest «presuponía la preparación cuidadosa de los dirigentes; [ya que] una monarquía constitucional, como la que Jovellanos llegaría a proyectar para España, requería la instrucción de unas clases superior y mediana que diesen al poder político una base estable e ilustrada»²¹². Així, amb la posada en pràctica de l'Institut Balear—que en la seva idea inicial estava pensada perquè estiguessin a càrrec de les diputacions provincials però que al 1887 es centralitzarà a mans del Ministeri de Foment— es fundava un centre d'educació d'elits. Va ser un centre exitós en el seu propòsit. Només cal enumerar les personalitats que van passar per les seves aules per veure que es tractava de la flor i la nata de la societat mallorquina del seu temps. Entre elles hi trobem: Marià Aguiló, home de lletres que va tenir un paper destacat en el grup de la renaixença; Joan Alcover, poeta, assagista i polític; Eusebi Estrada, principal impulsor del ferrocarril a Mallorca; Bartomeu Ferrà, fundador de la Societat Arqueològica Lul·liana; Joaquim Fiol Pujol, republicà castelarista que va ajudar a eradicar una epidèmia de colera a Palma; Rafael Ballester, geògraf i historiador republicà; Guillem Fortesa, arquitecte i urbanista de edificis com el palau de Marivent; Antoni Maura, polític i president del govern en diverses ocasions; Faust Morell, pintor eclèctic; Alexandre Rosselló, advocat i Ministre de justícia; Pere d'Alcantara Penya, dramaturg de

²¹¹ Sobre aquest aspecte, en relació a la vertebració centralista de l'Estat, vegi's: Diego López Garrido, *La Guardia Civil y los orígenes del Estado centralista*, Barcelona, Crítica-Grijalbo, 1982, pp. 114-170.

²¹² John H. R. Polt, «Jovellanos y la educación», *Cuadernos de Estudio del Siglo XVIII*, (18.2), 1966, pp. 315-338.

la renaixença; Josep Tarongí, eclesiàstic i escriptor; Miquel Costa i Llobera, poeta i sacerdot i pioner de l'Escola mallorquina; i també Gabriel Alomar.

A l'Institut, rebria el mestratge de diversos professors d'alt rang, també li permetria la vinculació amb institucions culturals que si bé eren de caràcter religiós, li obririen la possibilitat de començar a desenvolupar les seves habilitats d'escriptura i expressió. Entre aquests professors, els biògrafs d'Alomar en destaquen a dos: Gabriel Llabrés Quintana i Josep Pons i Gallarza. El primer, havia tornat recentment de Barcelona on havia estat treballant a la Biblioteca Provincial, era un medievalista molt prolífic, catedràtic del mateix Institut Balear i fundador del *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*. Als 13 anys, Gabriel Alomar li entregaria un treball titulat *Origen e historia de las principales creencias, sectas y herejías de la tierra* i als 16 publicaria el seu primer article precisament al Butlletí fundat pel propi Llabrés. Aquest article portava per títol *Observaciones sobre escritores musulmanes nacidos en Mallorca*. En ell denunciava l'oblit al que s'havia condemnat tota la història àrab a Espanya i en feia una reflexió filològica i etimològica per reivindicar la matriu àrab que conformava la societat mallorquina i espanyola. Afirmava que «España puede ser, la nación que con más razones podría dedicarse al estudio del pueblo islamita, es de las que menos ha contribuido a la aclaración de esta confusa historia» i que la situació de la investigació sobre l'aspecte era «una verdadera laguna»²¹³.

L'altre professor que va tenir una influència en el jove Alomar va ser Josep Lluís Pons i Gallarza. Nascut a Catalunya, l'any 1823, seria Llicenciat en Filosofia i Lletres i Dret a Barcelona, poeta i catedràtic del Institut Balear l'any 1861, fet que el portaria a establir-se a l'illa. No seria sorprenent doncs que hagués estat precisament ell qui introduís a Alomar als primers contactes a Catalunya, en concret, a Joaquim Rubió i Ors. En el context de l'Alomar adolescent, les primeres relacions amb el món del catalanisme dels vuitanta del segle XIX, serien precisament a través dels impulsors dels Jocs Florals i dels patricis de la *renaixença*. L'any 1888, obtindria el títol de batxillerat i es matricularia a la Universitat de Barcelona en dues carreres, Dret i Filosofia i Lletres (només acabaria la de Filosofia i Lletres). El pròxims anys serien l'inici de la seva formació i l'inici de la seva introducció al món intel·lectual del catalanisme. Ho relata en un article posterior

²¹³ Gabriel Alomar, «Observaciones sobre escritores musulmanes nacidos en Mallorca», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 25 de desembre de 1889.

recordant la seva època universitària: «Jo vaig veure formar-se, en aqueix edifici universitari, la generació catalanista que va fer esdevenir polítics militants, per primera volta, els ideals de Catalunya. Eren els anys en que'l Centre Escolar Catalanista creixia a l'ombra de la Lliga de Catalunya, presidida per la figura d'en Guimerà, molt més poeta que polític y tan clarament simbolisador d'aquell instant evolutiu de la nacionalitat nostra. Eren els dies de la manifestació estudiantil contra en Cánovas, vingut a Barcelona sense sospitar la naixença d'una opinió encara netament romàntica».²¹⁴ Aquesta generació a la que es referia és la dels Prat de la Riba, Francesc Cambó²¹⁵ i Puig i Cadafalch, que després fundarien i dirigirien la Lliga Regionalista a partir del segle XX, amb els que ell pràcticament compartiria generació —Prat és del 1870, Cambó del 76 i Puig i Cadafalch del 1867— però que com reconeix Alomar en el fragment citat, farien el pas a la política electoral abans que ho fessin els seus homòlegs generacionals d'esquerres.

Així i tot, l'any 1896 es llicenciava en Filosofia i Lletres a la Universitat de Barcelona amb una dissertació que es titulava *De lo real e ideal en el arte*. D'aquesta etapa de joventut, són també les seves primeres col·laboracions amb mitjans mallorquins com *En Figuera*, el diari *La Almudaina* —on escrigué els seus «ecos»—, la revista literària *Mitjorn*, la revista *La Ciudad*, *La Veu de Mallorca* —el setmanari regionalista vinculat al òrgan de la Lliga, *La Veu de Catalunya*—, el diari *La Tarde*, el diari *La Última Hora*, el setmanari sota l'empenta de Miquel dels Sants Oliver *la Roqueta*, la revista de caire regionalista *La Nova Palma*. Entre tot aquest fervor de publicacions, per aquestes dates del període finisecular, també entraria en contacte amb personalitats de la anomenada Escola Mallorquina²¹⁶. Ja des de principis dels anys noranta del XIX a Mallorca, s'havia anar

²¹⁴ Gabriel Alomar, «Juvenilia (Divagacions estudiantils)», *La Campana de Gràcia*, 9 de desembre de 1911.

²¹⁵ «En els seus escrit memorialistes [Cambó] només es recorda de Manuel de Montoliu i Gabriel Alomar, a Filosofia i Lletres[...], a, Borja de Riquer, *Francesc Cambó. L'últim retrat*, Barcelona, Edicions 62, 2022, p. 20.

²¹⁶ El concepte ha estat objecte de debats entre filòlegs i historiadors quasi des del seu propi origen quan Pons i Gallarza l'empraria per a designar a finals del segle XIX l'especificitat mallorquina dins el corrent de la *Renaixença*. La pròpia evolució cronològica del seu significat (Gregori Mir, *Els mallorquins i la modernitat*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1981) en el temps l'ha portat a ser interpretada planament la literatura mallorquina entre 1900 i 1950 (Josep Maria Llompart, *Literatura mallorquina contemporània*, Palma de Mallorca, 1973), així com a la relectura, selecció i jerarquització en clau conservadora i catòlica feta pel noucentisme. En l'actualitat els

creant tot un ecosistema cultural per on passarien diversos membres d'aquest grup. Alguns noms entre els que es formarà doncs el jove Alomar, en els seus inicis com a escriptor, periodista i participant del debat públic, seran: Miquel dels Sants Oliver, Miquel Costa i Llobera, Joan Alcover, Maria Antònia Salvà i Ripoll. A més, és una època en què es comencen a estretir relacions amb Barcelona i el seu món cultural-polític. De fet, com explica Gregori Mir «és una època en què els mallorquins tenen múltiple influència dins Catalunya. Pensem en Costa i Llobera i els noucentistes; en Antoni Ma. Alcover i el seu projecte de Diccionari de la Llengua Catalana; en Joan Torrendell, durant els anys que resideix a Barcelona, etc. I, per descomptat, en Miquel dels Sants Oliver i Gabriel Alomar»²¹⁷. Dels Sants Oliver seria considerat el promotor de diversos mitjans en català, com la *Roqueta*, fundat al 1887 —de la mateixa manera que el seu pare ja ho havia fet amb *La Almudaina*, en castellà, i que també donaria nom al banc del que Oliver seria nomenat president al 1897— i que posarien les bases del procés de vigorització i modernització del món cultural a l'illa. Escriu Massot i Muntaner que «L'Oliver i l'Alomar, ànimes pariones, fraternalment oposades, n'enfortirien, amb les armes del pensament, l'un a la dreta, l'altre a l'esquerra, els principis doctrinals, eliminant intel·lectualment els darrers rastres de regionalisme, de cara a més amples horitzons»²¹⁸. Mentre que el projecte d'Alomar passarà pel vist universalisme modernista i «incorporar Mallorca a la vida universal, aportant una modalitat mallorquina a la civilització»²¹⁹, Oliver es plantejarà com a propòsit «facilitar la connexió del catalanisme amb la força política estatal que suposadament podia ser el seu millor interlocutor. Evidentment es tractava del maurisme[...]»²²⁰. Així, en els temps per venir els camins s'aniran

darrers estudis plantegen la necessitat de confrontar el concepte d'Escola Mallorquina com a creació des de Barcelona amb el mallorquisisme polític autocentrat posterior sorgit a partir dels anys 30. (Bartomeu Carrió: «Gabriel Alomar i el mallorquinisme polític. La consideració de Mallorca com a subjecte polític i cultural», a Damià Pons, Pere Rosselló, *op. cit.* p. 77).

²¹⁷ Gregori Mir, *Els mallorquins i la modernitat*, Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1981, p. 109.

²¹⁸ Josep Massot i Muntaner, *Cultura i Vida a Mallorca. Entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978, pp. 255.

²¹⁹ Gabriel Alomar, «L'aspiració de Mallorca», *La Veu de Catalunya*, 1903.

²²⁰ Damià Pons i Pons, *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905)*, Palma de Mallorca, Lleonart Muntaner Editor, 1998, p. 259. En l'obituari que Alomar escriuria sobre dels Sants Oliver en destaca aquesta fil·liació: «cuya principal expansión fueron *La Vanguardia* y los escritos reunidos bajo el título *El cas Maura*. Y voy a hacer una declaración

diversificant —fins arribar a punts confrontats—, no obstant, en aquest moment, als albirs del segle, i a l'interior d'aquest ecosistema cultural mallorquí, encara podem confirmar proximitat almenys en termes d'espais culturals i intel·lectuals compartits. En una carta d'abril de 1901 de Costa i Llobera a Alomar podem llegir les primeres friccions velades en aspectes culturalistes:

«Pollença, 2 d'abril de 1901.

Sr. D. Gabriel Alomar

Estimat poeta: La predilecció que m'inspiren les seves bellíssimes composicions, y singularment aquella en que vostè canta la Costa Brava de Pollença, me mou a ferli una observació d'amic, que no vaig tenir lleguda de ferli en les nostres converses de Can Alcover.

Jo qui passaria tant de gust en repetir i apropiarme aquelles intenses notes descriptives, m'en he de veure privat a causa d'aquelles blasfèmies que hi ha intercalades y que no formen part integrant y orgànica del concepte poètic. Aquella esplèndida composició, essencialment descriptiva, subsistiria perfectament si li llevasen allò de la no existent divinitat y lo de l'adoració panteística, etc. Fins me sembla que, fenthi tals supressions, l'obra guanyaria en sabor original, perquè no hi sentirien ressabis de Carducci...

Pot ser qu'això que li fic el faci riure y li sembli una estupidesa de capellà. Rigui, si li fa rialles la meua pobresa d'esperit... No per això m'he de donar per ofès. He cregut que'l meu dever era ferli aquesta advertència amistosa; la hi he escrita y n'estic tranquil. En la superioritat de la seua intel·ligència vostè comprendrà que no puc veure ab indiferència servir per temes d'impietat coses qu'estim tant com les nostres riberes, la nostra llengua, qu'es la de Llull, y la poesia de vostè, qu'es l'art exquisit de la pàtria.

Dispensi doncs aquest atreviment en gracia del bon afecte qui l'inspira y'm cregui sempre son gran admirador y amic, qui li desitja tot bé»²²¹.

Així, arribem a un any determinant per a *l'Escola* com és 1904, un any en el que es mostraria tota la seva rellevància en el cicle de conferències organitzat a l'Ateneu

previa: yo no creo en el Oliver político. Faltóle sinceridad, independencia [...]]», citat a Gabriel Alomar, «Miquel S. Oliver», *La Última hora*, 12 de febrer de 1920.

²²¹ BNE, Arxiu personal de Gabriel Alomar, [Carta], *Pollença, a Gabriel Alomar*, 2 d'abril de 1901, Arch.GA/3/33.

Barcelonès²²², que llavors tenia com a president a Joan Maragall. Hi intervindrien Joan Alcover, amb una ponència sobre la *Humanització de l'Art*, Miquel dels Sants Oliver, amb *Extensió i evolució del catalanisme*, Mateu Obrador, amb *La nostra arqueologia literària*, Joan Torrendell, amb *La política catalanesca*, Miquel Costa i Llobera, *La forma poètica*, i Gabriel Alomar, amb un títol que potser inesperadament, faria molta més fortuna internacional que a la pròpia Catalunya com veurem de manera detallada més endavant. En aquestes comunicacions, es poden trobar a manera de síntesi els plantejament enfrontats, tant en la qüestió estètica com en l'element de disputa ideològica. Com explica Pere Rosselló, a *La forma poètica* de Costa i Llobera, «es refusa el desequilibri a què han conduït els corrents espontaneista i formalista del Modernisme»²²³. Alomar, al 1904, començaria el seu camí com a inspirador teòric del grup dels catalanistes d'esquerres. Alhora, a nivell personal, l'any 1901 es casaria amb la pollencina Magdalena Cifre i Albertí —amb qui tindria 10 fills— i, a nivell professional, és el primer curs com a professor a l'Institut Balear, on ell mateix havia estudiat i on exerciria, en aquesta primera fase, fins el 1911. Així doncs, Alomar arribava a 1904 essent una de les veus joves destacades dins l'Escola Mallorquina però la seva col·laboració en premsa catalanista del Principat era encara escassa i incipient: havia escrit un article a la modernista *Catalònia* i algunes participacions a *La Veu de Catalunya*, centralment, parlant de qüestions vinculades al seu origen mallorquí. Amb la conferència que impartiria al juny del mateix any datem l'inici del seu paper com a intel·lectual i ideòleg de referència per a la primera generació que tractaria de bastir un catalanisme progressiu al segle XX. Però no avancem esdeveniments, per ara cal veure el substrat de cultura política, així com la situació sociopolítica de la que emergiria el catalanisme polític.

3. EL PROCÉS NACIONALITZADOR CATALÀ: SUBSTRAT, PLANTEJAMENT I ORGANITZACIÓ DES DE LA SOCIETAT CIVIL

²²² «Els mallorquins al Ateneu», *La Veu de Catalunya*, 19 de juny de 1904.

²²³ Pere Rosselló: «El canvi de segle a la literatura de Mallorca», *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'Estudis Històrics*, núm. 58, 2002, p. 192.

Per a analitzar la fase de masses del catalanisme, he considerat que convenia començar dibuixant almenys tres aspectes que ens permetran comprendre la dinàmica que seguiria. En primer lloc, veure el terreny social del que podria emergir el catalanisme polític posterior. De manera somera, es tractarà de mostrar el substrat cultural compartit de les masses catalanes durant el segle XIX, veure'n les seves característiques a nivell de cultures polítiques, de claus culturals i de socialització i de codis lingüístics. Així, es farà una descripció del que implicaria el romanticisme, el primer democratismes i republicanisme en la configuració d'una tradició política i cultural de les classes populars que serà determinant en la dinàmica posterior d'imbricació del catalanisme en les amples capes de la població catalana. En segon lloc, es resseguirà els plantejaments originaris del primer catalanisme polític en les pròpies paraules del seu codificador original, Valentí Almirall. També es dirigirà l'atenció a les organitzacions socials i la premsa que fundaria aquest moviment per a l'agitació i conscienciació nacional. Així, des de la fundació del *Diari Català*, al 1879, fins a la creació del primer partit polític del catalanisme, la Lliga Regionalista, al 1901, es produiran les formulacions originàries en les que actuaran posteriorment la promoció de Gabriel Alomar. En tercer lloc, i de la mateixa manera, serà clau comprendre com en el propi origen del catalanisme polític s'hi trobaran diverses definicions de grup, des de qui podrà definir Catalunya com a regió a qui ho farà com a nació. S'ha considerat que per a una anàlisi afinada precisament de la tensió i la disputa en les diverses visions de la construcció nacional, es fa necessari incorporar elements de la història cultural, sense la qual la visió podria només ser parcial. Així, s'acudirà a l'examen del que representaria el modernisme literari i filosòfic, que encarnaria la senyera revista *L'Avenç*, en conceptualització per primera vegada de Catalunya com a nació moderna, en les primeres campanyes per la normalització de la llengua catalana i en la promoció de l'intel·lectual públic en català.

3.1.ROMANTICISME, REPUBLICANISME I *RENAIXENÇA*. LA CATALANITAT POPULAR, UN POBLE DIFERENCIAT I EL MITE

«MOSSÈN: *Catalans! ja ha arribat el dia / de glòria! dia ditxós! / dia que deurà en los llibres / imprimir-se amb lletres d'or. / Vosaltres sou escollits / per mà de Déu poderós, / per venjar los agravis / fets a nostra religió.*

RAMON: *I no és mal escolliment! / tontos, lladres i traïdors.*

[...]

MOSSÈN: *No tingueu por als jueus, / que clamen Constitució, / que estan en pecat mortal / i no tenen salvació.*

RAMON: *Los que tu portes són purs / com les calces d'en Caló.*

MOSSÈN: *Val cada un de vosaltres / per ells com un batalló, / i sols la vostra presència / ja los infundeix terror, / no tingueu por a les bales, / pues vos asseguro jo, / que se tornaran de cera / o bombolles de sabó.*

RAMON: *Sí, fes que te'n toqui alguna / si pot ser al cervell, millor.*

MOSSÈN: *No penseu siguin mentides, / ni faules de ma invenció, / perquè tinc deu mil exemples / que dar-vos a mon favor, / certa vegada trenta homes / defensant la religió / trenta-dos mil ne mataren.*

RAMON: *Quina mentida, Senyor!*

MOSSÈN: *Vostres bales beneïdes / són per il·lustres rectors, / i encara que no los toquin, / veureu que los fan caure tots; / donau-vos l'enhorabona / valentíssims campions / que Déu s'ha dignat mirar-vos / per rescatar son honor.*

RAMON: *Lo que tu rescatar busques / són les gangues i els pinyons.*

MOSSÈN: *Jo tinc la fe i l'esperança / ficades dintre mon cor.*

RAMON: *La caritat hi tingueu / que no saps lo que és, traïdor».*

Josep Robrenyo, Mossèn Anton a les muntanyes del Montseny, 1822.

«No dubto jo que molts que em llegeixen coneixeran més d'un exemplar de l'espècie, així com crec també que pocs d'aqueixos homes em llegiran, perquè molts d'ells ni saben llegir català, ni els agrada llegir res més que les cartes de negocis i les notícies de preus corrents».

Robert Robert, «Uns homes de bé», Un tros de paper, 17 de desembre de 1865.

El significat que ha pres històricament el nom de *renaixença* hauria estat el moviment cultural que buscava la recuperació de l'ús i aprenentatge de la llengua catalana en les dècades dels trenta i quaranta del segle XIX. Entre les seves fites tradicionalment explicades hi hauríem trobat les publicacions de l'*Oda a la Patria* de Carles Aribau al 1833 i la de *Lo Gayté del Llobregat*, de Joaquim Rubió i Ors al 1839 o l'anomenada “restauració” dels Jocs Florals al 1859. Aquesta *renaixença*, provinent d'uns orígens patricis, hauria treballat pel recobriment d'una llengua completament perduda, que ja ningú parlava i hauria fet possible el *renaixement* d'una nació perduda. En realitat, aquest és un relat historiogràficament superat que feia de l'assumpció del propi punt de vista dels actors centrals d'aquest moviment, el relat històric. El que sabem és que el concepte *renaixença* començaria a ser usat a partir de finals dels anys 60 —coincidint amb el projecte dels Jocs Florals— i que era en inici plenament intercanviable amb els de renàixer, renaixement, restabliment, etc., però que es consolidaria a partir de la fundació,

l'any 1871, de la revista *La Renaixensa*. Així, un dels puntals d'aquesta perspectiva es posava en el fet que el català fos una llengua ja perduda —que s'expressava en un remorós relat de decadència— però si ens hi apropem a la llum de les investigacions històriques, veiem que no falten proves d'ús de la llengua catalana en els 30 anys anteriors al començament d'aquesta onada cultural dels anys trenta del XIX. Si rastregem el lloc on ens apareix l'ús literari de la llengua és en els ambients populars. Així, si anem al teatre plebeu, els romanços populars i els fulletons impresos ens trobem amb tota una realitat ben diferent i és que era en el poble on es revelava una vitalitat d'una cultura popular que se seguia expressant en català, mentre que era l'alta cultura de les esferes de respectabilitat burgesa les que l'havien abandonat. Josep Fontana afirma que es calcula que hi hagué «253 títols publicats [en català] apareguts entre 1801 i 1833, dels quals entorn de 170 haurien estat publicats al Principat, cosa que vindria a fer, limitant-nos a aquesta àrea, uns cinc títols a l'any»²²⁴. Entre elles, destaquen les obres de dos autors: Josep Robrenyo i Francesc Renart i Arús. D'aquesta manera, el primer publicaria entre d'altres, *Mossèn Anton a les muntanyes del Montseny a Numància a Catalunya i llliure poble de Porrera* o *La fugida la Regència de la Seu d'Urgell i les desgràcies del pare Llibri*, totes tres al 1822. Pel que fa a Renart, podem destacar *El sastre i l'assistent, o sigui, les bodes canviades* (1819), més endavant coneguda per *La Laieta de Sant Just* (1822)²²⁵. També en poesia és conegut el text en vers alexandrí, *Les comunitats de Castella* (1823), d'Antoni de Puigblanch. Només prenent això en consideració s'explica tant les temàtiques dominants com els enfocaments concrets dels sectors de la *renaixença* que es pretenia *tot* però era en realitat *part*. Des d'un pessimisme planyívol, al recurs a la melangia en la mirada al passat fins a una naturalització de les relacions socials d'exploració i dominació. N'és un bon exemple el que diria un dels principals impulsors, el dialectòleg Milà i Fontanals en l'acte d'obertura dels primers jocs florals de 1859,

²²⁴ Josep Fontana, *La fi de l'antic règim i la industrialització 1787-1868*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 430.

²²⁵ Hi ha qui ha considerat algunes d'aquestes obres, tant de Renart com de Robrenyo, com a bilingües per la presència del castellà. No obstant, aquests títols eren majoritàriament en català i en alguns es feia parlar en castellà als personatges vinculats a les institucions que denunciaven com a opressives, entre les que l'exèrcit era el principal blanc de les mofes.

donem al català «Amb un entusiasme barrejat d'un poc de tristesa, li donam aquí a aquesta llengua una festa, li dedicam un filial record, li guardam almenys un refugi»²²⁶.

La discordança amb la realitat popular de la llengua, en un moment d'industrialització de Catalunya, de construcció de l'Estat liberal i de transformacions profundes de l'estructura social pel pas al capitalisme, es podrà veure també en els enfocaments i les temàtiques que abordaria el grup dels *renaixents*. Aquest poema de Pons i Gallarza —considerat un dels impulsors dels Jocs Florals i professor del mateix Alomar—, *Lo treball de Catalunya*, de 1862, poetitzava una jornada laboral en una visió harmonitzant que naturalitzava la posició de les classes socials i en la qual «la lloa al treball s'aparella íntimament a l'idealisme bucòlic i pairalista»²²⁷:

Reposa Catalunya sots lo mantell de glassa
que exten per tu la boyra lliscant de vall en vall;
tot llarch fatich del dia ab somnis dolsos passa
y torna ab noves forces a ton gloriós treball.

Tu feres d'un sol aspre jardins per tes collades,
tu feres rius de plata brollar de tos talers;
devant sempre les altres avenssan tes armades,
als mars de mes borrasques fan cap tos mariners.

²²⁶ Manuel Milà i Fontanals: «Discurs Presidencial dels Jocs-Florals de 1859, any primer de llur restauració», citat a *Obres catalanes d'en Manuel Milà i Fontanals*, Barcelona, Gustau Gili, 1908, pp. 3-5.

²²⁷ Enric Cassany, Josep M. Domingo (dir.), *Història de la literatura catalana. Vol. V. Literatura contemporània (I). El Vuit-cents*, Enciclopèdia Catalana–Editorial Barcino, 2018, p. 324.

Per rica y poderosa te cridan la primera,
tes obres testifical? que ton orgull no es va;
l'empresa que no agosan prenentla per quimera;
—«Que's fassa a Catalunya)), lo poble diu... y's fa²²⁸.

Així, no és que no aparegués de manera *realista* «la desposseïció a la qual se'ls [als camperols] sotmetia de manera accelerada, de com se'ls forçava a marxar cap a la ciutat o a les colònies fabrils dels marges dels rius»²²⁹, —no tenia perquè fer-ho— és que les principals obres que hi trobem mostrarien una «vida ordenada del camp» i una «suposada innocència de la poesia rural» que no contenia mai «un interès legítim i desinteressat pels seus habitants o pels seus valors culturals, que menyspreaven clarament»²³⁰. Aquesta literatura de sublimació de la realitat, amb una profunda empremta medievalitzant, i d'idealització del passat com a evasió —el que Alomar descriuria com «el pessimisme i la negació actuals se consolen poetitzant les llunyanes tradicions i estraient les velles històries»²³¹—, es podia combinar en alguns casos, entre els que trobem el propi poema de Gallarza, amb una exaltació del sentit burgès i mesurat del treball. També es combinaria amb exaltacions patriòtiques i entusiasme colonial com les publicacions de *Los catalans en Àfrica*, de Rubió i Ors, o *Los voluntaris catalans*, de Víctor Balaguer —qui seria Ministre d'Ultramar al 1886— i la defensa de la monarquia isabelina com la poesia de Rubió i Ors, *Loa compuesta para celebrar la feliz llegada a Barcelona de S.M. la Reina Doña Isabel II*²³². Aquesta era la versió patrícia de la reivindicació cultural catalana durant el període. Però, per analitzar i mesurar en quina mesura aquest període ens pot aportar informació del procés nacionalitzador català, cal desplaçar la mirada al camp popular.

²²⁸ Josep Lluís Pons i Gallarza, *Lo treball de Catalunya*, 1862.

²²⁹ Josep M. Fradera, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial, 1992, p. 143.

²³⁰ *Íbid.*

²³¹ Gabriel Alomar, «L'esperit del nacionalisme en la commemoració d'avui», *El Poble Català*, 11 de setembre de 1907.

²³² Desagravios y homenajes. *Loa compuesta para celebrar la feliz llegada a Barcelona de S.M. la Reina Doña Isabel II*, Barcelona, Impr. J. Rubió, 1844, citat per *Íbid.*, p 270.

L'any 1838, Abdó Terrades, republicà federal, comunista i històric Alcalde de Figueres²³³, escriuria la primera obra de teatre en català que es coneix. La seva obra teatral antimonàrquica, *Lo rey Micomicó*, feia una sàtira social i una crítica de la corona. Pocs anys després, al 1842, composava l'himne revolucionari *La Campana*:

Ja la campana sona,
lo canó ja retrona...
Anem, anem, republicans, anem!
A la victòria, anem!
Ja és arribat lo dia
que el poble tant volia;
fugiu, tirans, lo poble vol ser rei.
Ja la campana sona...

[...]

Ja la campana sona...

La cort i la noblesa,
l'orgull de la riquesa,
caiguin d'un cop fins al nostre nivell!

Ja la campana sona...

La milícia i lo clero,
no tinguin més que un fuero:
lo poble sols d'un altre és lo rei

[...]

Ja sona la campana...

²³³ Per un bon treball sobre Terrades, vegi's: Josep Soler i Vidal, *Abdó Terrades. Primer apòstol de la democràcia catalana (1812-1856)*, Barcelona, La Magrana, 1983.

Que pagui qui té renda
o bé alguna prebenda:
lo qui no té tampoc deu pagar res.

Ja sona la campana...

Lo delme, la gabella,
lo dret de la portella.
No, jornalers, mai més no pagarem!
Ja la campana sona,
lo canó ja retrona....
Anem, anem, republicans, anem!

A la victòria, anem!

Aquestes mostres ens permeten començar a delimitar d'una manera més precisa la dinàmica cultural del que s'està produint a finals dels anys trenta i principis dels quaranta del segle XIX. El mateix Abdó Terrades, a l'inici del trienni progressista de 1840, plantejava una diferenciació i caracterització de grup català:

El pueblo español, dividido naturalmente su suelo por altas montañas, y ríos caudalosos, en provincias diferentes, que fueron poco ha reinos independientes, con usos, costumbres, lenguas, y aun leyes diversas, aislado en ellas por falta de comercio y comunicaciones, goza además de un espíritu de provincialismo, que resiste poderosamente a la centralización; y hace que un catalán repugne el que se le tenga por un castellano o andaluz y viceversa, que cada uno adhiera fuertemente a las leyes, usos y costumbres de su país, y se resista a admitir las del vecino; y hasta existen aún rastros y vestigios de la bandera que cada provincia siguió hace más de un siglo en la guerra de sucesión²³⁴.

Així mateix, en aquest moment històric, podem trobar altres reivindicacions de la llengua que traspuen consciència de poble diferenciats per part de sectors progressistes. Pere Mata, de joventut santsimoniana, que participaria en les bullangues de 1835 i que després acabaria deixant la política per dedicar-se a fer de metge forense, escrivia al 1836, com a nota que acompanyava al poema *Lo vot cumplert*, que

²³⁴ Abdó Terrades, [Sense títol], *El Huracán*, 31 d'agost de 1840.

Dos objetos se ha propuesto su publicación el autor de la preinserta poesía. Es el primero cantar al son del laúd del siglo XIX algunas trobas escritas en dialecto catalán, y el segundo usar en ellas del mismo lenguaje de que se valen actualmente los habitantes de su país para expresar sus ideas. El Romanticismo, que tan bellas producciones nos está dando todos los días en otros idiomas, no tiene, a lo que sepamos, ningún retazo original en idioma lemosín; y acaso los que le menosprecian sin percibir su armonía, su riqueza, su expresión y gala, han llegado a figurarse que no es en manera alguna susceptible de aquellas hermosuras tintas tiernas y terribles a la vez con que los poetas románticos suelen embellecer las figuras de sus cuadros y consiguen grabar la imagen de sus héroes en el corazón de sus lectores. Y aspirando a la justa gloria de ser el primero, o por lo menos uno de los primeros en rechazar prácticamente una idea tan sumamente errónea, nacida en unos de su ligereza, en otros de su fatuidad, ha ensayado pulsar el plectro catalán dando a sus cuerdas aquellas vibraciones melancólicas al par que terribles que caracterizan las composiciones del siglo.²³⁵

Aquest text era un dels primers on es parlava de la dignificació del català com a llengua vàlida per a les esferes de prestigi social. El text es publicava a *El Vapor*, un periòdic seria —en la seva etapa inicial—, com l’ha definit Mafany, el primer «diari modern de Catalunya»²³⁶ i que Pierre Vilar n’ha parlat afirmant que «la historia del *El Vapor* a principis dels anys trenta del segle XIX evoca la de la *Rheinische Zeitung* (Gaceta Renana), que a principis dels anys quaranta va tenir a Marx com a redactor»²³⁷, seria efectivament la seu del que s’ha caracteritzat com el romanticisme social²³⁸. Així, efectivament, aquesta publicació congregaria a Catalunya els elements progressistes i avançats del període que vindria marcat per la regència de Maria Cristina, la cesura que marcava la *Révolution de Juillet* de 1830 i la bullanga barcelonina de 1835. Entre els seus col·laboradors hi trobarem doncs des del mateix Pere Mata, a Ramón Xaudaró —que en

²³⁵ Pere Mata, Nota a «*Lo vot cumplert*», *El Vapor*, 27 de juliol de 1836, pp. 13-14, a Ed. facs. Joaquim Molas, et al. (eds.), *Un segle de vida catalana*, Barcelona, Alcides, pp. 260-261.

²³⁶ Joan-Lluís Marfany: «El Vapor, Aribau i López Soler o al César el que és del César», *Els Marges*, núm. 96, hivern 2012, p. 17

²³⁷ Pierre Vilar, *Breve historia de Cataluña*, Bellaterra, Edicions UAB, 2011, p. 71

²³⁸ Manuel Jorba, «Literatura, llengua i Renaixença: la renovació romàntica», a Pere Gabriel (dir.), *Història de la cultura catalana Vol. 4*, Barcelona, Edicions 62, pp. 78-134.

seria el director i qui havia redactat la primera constitució republicana federal per a Espanya al 1832²³⁹— Joseph Andrew de Covert-Spring²⁴⁰, un saintsimonià de jove, que tindria un paper important en la difusió del romanticisme a Catalunya, en especial de Dumas, Hugo i Heine, i que acabaria passant als sectors moderats després de 1836. En aquest diari és precisament on també es publicaria, per encàrrec, *A ma pàtria* de Carles Aribau, un text on l'autor lloava el banquer Gaspar Remisa, fent una equiparació entre el seu patró i la pàtria, i que en la reconstrucció posterior, Rubió i Ors renombraria com a *Oda a la Pàtria*. D'aquesta manera, si ho veiem en conjunt al llarg dels anys 30 apareixen diverses editorials on es parla de «l'idioma formós amb que ens expressem vulgarment»²⁴¹, els diversos poemes ja mencionats en català i varies reflexions entorn de la qüestió que permeten afirmar que mostren una concepció compartida de la situació lingüística i una consciència inicial de voluntat de valorització de la llengua. Llavors, és interessant fer-se la pregunta sobre les implicacions del període en el procés nacionalitzador posterior, què és el que succeeix en el que tradicionalment s'explica com el moment d'origen de la *renaixença*. És un inici en la recuperació d'una llengua perduda? És la dignificació moderna de la llengua catalana com a llengua de cultura encapçalat pels *renaixents* patricis a la Milà i Fontanals, Pons i Gallarza, Rubió i Ors o Teodor Llorente? És un moment primerenc en un procés de diferenciació i de caracterització de poble català impulsats pel vent del romanticisme social dels Terrades, Xaudaró, Clavé o Pere Mata? Per a respondre cal anar per parts. Per començar, el sociolingüista Francesc Vallverdú explicita que, en el període estudiat, «la llengua catalana és sobretot la llengua del poble»²⁴². Així, el català és una llengua parlada, i només en ambients populars escrita ja que la majoria de les classes populars no han tingut accés a l'educació per a saber llegir.

²³⁹ Sobre Ramón Xaudaró, vegi's: Anna Maria Garcia Rovira: «Ramón Xaudaró, el Marat barcelonès», a Isabel Burdiel, Manuel Pérez Ledesma (ed.), *op. cit.*, pp. 125-155.

²⁴⁰ La identitat real de Covert-Spring era, malgrat durant un temps es va pensar en Josep Andreu de Fontcuberta, el metge barcelonès Pere Felip Monlau. Per una visió detallada del grup, vegi's, Jordi Maluquer de Motes, *El socialismo en España, 1833-1868*, Barcelona, Crítica, 1977, pp. 98-107. El mateix autor aporta proves que el grup liderat per Covert-Spring no era santsimonià pur, sinó que també —i així ho reconeixien— es podia rastrejar la influència de l'universalisme nacionalitari de Giuseppe Mazzini a través d'una polèmica que el grup barcelonès manté amb *Die Junge Schweiz* (La Jove Suïssa) del mateix Mazzini.

²⁴¹ Francesc Vallverdú, *Dues llengües: dues funcions?*, Barcelona, Edicions 62, 1970, p. 52.

²⁴² *Ibid.*, p. 53.

Veiem que són doncs d'aquest període les organitzacions coristes d'obers organitzades que prendran més i més protagonisme en endavant el segle XIX. Anselm Clavé, cabetià, demòcrata i republicà, fundava la organització musical l'Aurora al 1845 i, poc temps, la primera societat coral de tot l'Estat: La Fraternidad. Aquestes plataformes, permetien, doncs alhora una elevació del nivell cultural dels obrers i una possibilitat d'acció republicana, i si ho analitzem posant el centre de l'atenció en el procés de respecte de la catalanització lingüística el 1857, s'esdevé una època nova per als cors de Clavé . Veiem com llavors aquest musicaria *La Campana* de Terrades, traduiria *La Marsellesa* al català, i publicaria reculls bilingües, com *Flors de Maig* que recolliria 48 peces en castellà i 28 en català. Joan Triadú va definir la seva funció en dir que «Clavé constituí a més un món romàntic per als seus cantaires. Així penetrà fins al poble, d'una manera majoritària, per via oral, i dit amb tota propietat, com a lírica coral, el moviment literari i artístic europeu que havia entrat a la Catalunya de la minoritària pre-renaixença per a expandir-se sense parar, durant més de cinquanta anys. *Les flors de maig*, de Clavé, és el poema més popular de la llengua catalana».²⁴³ A la cançó que porta el títol de *La Maquinista*, composta per ell mateix al 1867, apareixen uns versos que s'imbriquen amb l'experiència viscuda pels obrers d'una manera que val la pena contrastar amb els versos de Pons i Gallarza:

L'aurora del progrés,
manumitint esclaus,
lo estigma de la gleba
de nostres fronts borra.
En lo banquet del món
avui l'obrer ja hi cap;
los trobadors pregonen
les glòries del treball.
Progrés, virtut i amor
és nostre lema sant;
soldats som de la indústria,
soldats som de la pau.

²⁴³ Joan Triadú, *La literatura catalana i el poble*, Barcelona, Editorial Selecta, 1961, p. 14.

Serà també a partir dels anys 60, el moment de l'expansió del teatre i del periodisme²⁴⁴, entre els que destaquen figures com Serafi Pitarra, pseudònim de Frederic Soler, i altres com Conrat Roure, Robert i Robert o Valentí Almirall. Aquests es diferenciaven dels *renaixents* en diverses qüestions: no usaven la llengua arcaïtzant d'aquells, sinó que insistien a escriure en el "català que ara es parla" i empraven un to humorístic irreverent darrere del qual hi havia sempre una sàtira de la cultura conservadora —xaronisme—, amb un fort component polític demòcrata i un anticlericalisme evident²⁴⁵. Gabriel Alomar mateix ho explicaria anys després que els promotors de Jocs Florals «volgueren consagrar el premi de les englantines patriòtiques a la formació d'un Romancer»²⁴⁶ però només «aconseguien representar l'arcaisme falsament senyorial» i havien fet de la reivindicació cultural catalana «massa a imatge de l'antigor per què sospiren»²⁴⁷. La presència del català en els àmbits populars està fora de dubte així com també l'enfocament arcaïtzant dels sectors patricis de la renaixença.

Els conservadors *renaixents*, per la seva banda, escriuen per a la minoria, defensen un català més o menys desusat i compleixen els ideals de la burgesia —altar i corona. Hi ha elements per pensar que no hagués triomfat el procés nacionalitzador si aquest hagués estat únicament el que va representar aquest grup i si la presència del català s'hagués correspost al diagnòstic que en feien aquests sectors. A més, el seu esperit eclèctic i reaccionari respecte als sectors populars bloquejarà i retardarà la valoració dels elements estrictament vulgars o populars que postulava el Romanticisme en la cultura oficial i que l'haguessin pogut enriquir tal i com, per exemple, Víctor Hugo ja havia realitzat l'any 1830 «en incorporar molts dels elements dels teatres populars dels boulevards al Théâtre de la Comédie»²⁴⁸. Aquets element dificultava encara més que les masses populars

²⁴⁴ Un extens estudi del paper de la premsa en els orígens del procés nacionalitzador català es pot llegir a, Julen Lanes, Marie-Linda Ortega, «Setmanaris en català que ara's parla en los años 1860: nuevos espacios de popularización del catalanismo cultural», a Pere Gabriel, Jordi Pomés, Francisco Fernández, *España Res pública. Nacionalización española e identidades en conflicto (siglos XIX y XX)*, Granada, Comares, 2013, pp. 113-133.

²⁴⁵ En la ja clàssica distribució d'Àngel Carmona, *Dues Catalunyes. Jocfloralescos i xarons*, Palma, Lleonart Muntaner, 2010 (ed. or. 1967).

²⁴⁶ Gabriel Alomar, «Sobre en Guimerà», *El Poble Català*, 14 de març de 1909.

²⁴⁷ Gabriel Alomar, «Floralies de poble», *El Poble Català*, 6 de juny de 1911.

²⁴⁸ Joaquim Molas, *et al.* (eds.), *op. cit.*, pp. 263.

trobessin en la cultura oficial algun tipus d'interpel·lació. Per això, i pel tancament respecte la realitat social que imposava una provenença de classe patrícia, quan s'ha volgut buscar només en la literatura catalana les mostres de la *renaixença* s'ha tendit a veure com un moviment conservador o d'elits. A més, en la mesura que el món cultural oficial havia estat el més estudiat, la visió del període atribuït a la *renaixença* havia quedat reduïda a una part del mateix. Per això, l'anàlisi parcial al món literari exclusivament vinculat a les esferes de la respectabilitat burgesa portava a uns resultats que s'apropaven molt a la pròpia reconstrucció feta pels propis membres de la *renaixença*.

Si ampliem la mirada, per comprendre el període, cal fer uns apunts breus del dit moviment cultural a nivell europeu en el que inserim aquest període: el romanticisme. Raymond Williams n'ha parlat com «un movimiento general de Europa»²⁴⁹. Díaz Plaja n'ha destacat el fet que «el romanticismo, al popularizar unas ideas, las que se iban forjando en las mentes privilegiadas del siglo XVIII, nos da una primera noción importante: la de ser un movimiento “popular”, seguramente el primer movimiento de esta clase de la historia de la literatura universal»²⁵⁰. Altres han posat de relleu que es tracta d'un lapse de temps «que va coincidir amb transformacions revolucionaries de la política tradicional i els discursos dels drets humans, així com va testimoniar els avenços ràpids en tecnologia i un primitivista retorn a la natura»²⁵¹. En termes polítics, Andrew Stauffer ha escrit que el moviment romàntic sempre «s'ha associat amb la Revolució Francesa i la reacció napoleònica»²⁵². O Ernst Fisher qui afirma que el romanticisme va ser «un moviment de protesta —d'apassionada i contradictòria protesta contra el món capitalista burgès, el món de les “il·lusions perdudes”, contra l'àrida prosa del negoci i el benefici[...] el que tots els romàntics van tenir en comú era una antipatia cap al capitalisme (alguns des d'un punt de vista aristocràtic, altres des d'un plebeu[...]»²⁵³. Jeop Leersen considera que el romanticisme tindria molt a veure amb la supervivència dels ideals

²⁴⁹ Raymond Williams, *Cultura y sociedad, 1780-1950. De Coleridge a Orwell*, Buenos Aires, Nueva Visión, 2000, p. 46.

²⁵⁰ Guillermo Díaz Plaja, *La literatura universal*, Barcelona, Ediciones Danae, 1967, p. 424.

²⁵¹ Carmen Casaliggi, Porscha Fermanis, *Romanticism. A Literary and a Cultural history*, Nova York, Routledge, 2016, p. 2. La traducció és meva.

²⁵² Andrew M. Stauffer, *Anger, Revolution and Romanticism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, p. 3. La traducció és meva.

²⁵³ Ernst Fisher, *The necessity of Art*, Michigan, Penguin books, 1963, p. 49. La traducció és meva.

revolucionaris durant la Restauració així com en impossibilitar els objectius d'aquesta²⁵⁴. És clar que sense tenir en compte el que va representar el romanticisme al segle XIX a Europa, es complica tenir la imatge general del període ja que la «Renaixença només és un cas del moviment universal durant el segle de les nacionalitats»²⁵⁵, entre els que trobem el *rexurdimento* gallec, el *risorgimento* italià, etc. A Alemanya, el Romanticisme és inicialment favorable a la revolució i amb la invasió de Napoleó es revitalitza altre cop en aquest sentit. Per contra, a França el romanticisme comença essent de religiosos, reaccionaris i monàrquics, amb Chateaubriand i Lamartine. Serà a partir de 1830 que el romanticisme francès deixa de banda les primeres posicions, i amb figures com Alexandre Dumas o Victor Hugo camina vers a opinions de transformació. Com afirmarà Victor Hugo, «el Romanticisme no és altra cosa que el liberalisme en literatura». La vesant reaccionaria la defensarien a Europa, doncs, figures com Chateaubriand, Manzoni o Walter Scott mentre que la revolucionària la representarien el mateix autor de *Les Misérables*, Alexandre Dumas o Heinrich Heine. Si anem doncs més enllà de la literatura, el romanticisme influeix des del Principi de les Nacionalitats de Mazzini, com en el descobriment del folklore popular així com la seva invenció en un component d'evasió d'una realitat traumàtica o a les diverses tradicions revolucionàries del XIX que viurien gran part del temps en la clandestinitat o l'exili²⁵⁶. Així, sota aquesta alenada difusa, els diversos sectors socials i actors polítics a Catalunya n'experimentarien el seu influx de forma diferent. Tornant a posar el focus en l'ús social del català cal no veure la societat com un tot homogeni, sinó que l'element de classe constitueix aquí una brúixola necessària. D'aquesta manera, podem afirmar que durant aquest període, es farà servir el català per una banda, per qüestions historicistes de caire medievalitzant, i per l'altra, per a propòsits de tipus polític —mítings, fulletons—, i també, i com que el públic no llegeix, es farà teatre o cant populars. Tal i com afirma Vallverdú, «[però] si amplis sectors del poble no poden llegir en català, perquè són analfabets, el burgès en canvi no ho vol llegir, malgrat tenir-ne la possibilitat. En altres termes, la superació de la diglòssia serà

²⁵⁴ Joep Leersen, *El pensament nacional a Europa...*, p. 221.

²⁵⁵ Pierre Vilar, *Breve...*, pp. 74-76.

²⁵⁶ Edward Hallet Carr, *Los exiliados románticos (Bakunin, Herzen, Ogarev)*, Madrid, Sarpe, 1985; Jean Sigmann, 1848. *Las revoluciones románticas y democráticas de Europa*, Madrid, Siglo XXI, 1977; Iris Zavala, *Masones, comuneros y carbonarios*, Madrid, Siglo XXI, 1971.

determinada per les classes populars»²⁵⁷. Si bé com hem vist era la llengua del poble, en les pròpies capes superiors de la societat, la *renaixença* va poder significar, com a molt, una referència llunyana al pas de la llengua catalana com a llengua d'ús possible en ambients *seriosos* i oficials²⁵⁸. L'inici de la presa de consciència de *poble diferenciats*, que tindrà el seu motor inicial en el romanticisme social, les publicacions progressistes com *El Vapor* i la del que representava el republicanisme de demòcrates com Abdó Terrades, anirà doncs molt ràpidament vinculat a l'aparició de l'ús del català en creacions artístiques destinades a espais populars així com a la redacció de fulletons polítics. Això només ho podia fer qui tenia una concepció democràtica de la política, en la que un poble tenia dret a la política i a tenir una cultura. El sector conservador que seria convidat a emprar una llengua que menyspreava però que alhora considerava una relíquia del passat, un fòssil vivent —que no podia passar a ser llengua A— i aniria a remolc perquè aquesta recuperació de l'ús del català implicava una transformació més profunda de la societat i de l'Estat en el seu conjunt, cosa que no ho considerava desitjable. Per això, per molt que pugui semblar paradoxal, el període en què s'ubica la renaixença correspon per la part de les classes dominants a Catalunya a un període de consolidació del nacionalisme espanyol on les produccions renaixents constitueixen un imaginari d'allunyament de la realitat²⁵⁹. Una mateixa paradoxa que senyala Magí Sunyer en dir que «de textos escrits des de mentalitats clarament espanyolistes com les de Puigblanc i Aribau —i Piferrer, Milà i un llarg etcètera— van sorgir els referents mítics i simbòlics del catalanisme posterior»²⁶⁰.

Serà a partir de la Revolució de 1868 i de l'augment del protagonisme de les masses, que es produirà i consolidarà l'autèntica embranzida catalanitzadora. L'obertura d'aquest

²⁵⁷ Francesc Vallverdú, *op. cit.*, pp. 60-61.

²⁵⁸ Un procés que seria complicat i conflictiu per a aquesta classe i que ni molt menys es produiria de forma homogènia i lineal. A tall d'exemple, són coneguts els fets del discurs del president de l'Ateneu Barcelonès, Àngel Guimerà, del 1895. Davant d'un discurs en català d'aquest, diversos membres s'aixecaren de les seves cadires i llançaren crits de desaprovació i alguns membres com el jurista conservador, Manuel Duran i Bas, es donaren de baixa de l'entitat. Explicat a Angel Smith, *op. cit.*, p. 371.

²⁵⁹ Aquesta és la tesi central de, Joan-Lluís Marfany, *Nacionalisme espanyol i catalanitat. Cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona, Edicions 62, 2017.

²⁶⁰ Magí Sunyer: «La renaixença, una paradoxa en tres actes i un pròleg», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm XXVI (2015), p. 98.

moment democratitzador va donar un fort impuls a una esfera pública creixent i en formació, amb societats corals, biblioteques, diaris, noves plataformes socials, nous mitjans culturals que van crear una esfera pública allà on no existia i entre aquestes van aparèixer les primeres publicacions en la llengua del poble, les republicanes *La Campana de Gracia* i *L'Esquella de la Torratxa*, o la purament literària *La Renaixensa*. En aquest moment és en el que es produeix «no un replantejament, sinó [...] un començament»²⁶¹. Aquest fet és important de destacar perquè també seria d'inicis d'aquest període la creació de la *renaixença* com a mite, on des del catalanisme incipient es presentarà com la culminació d'aquest procés de *recuperació* cultural. De fet, apareixeran ja històries de la literatura catalana —com *Historia de la llengua y de la literatura catalana*, de Magí Pers—, s'anirà creant tot un aparell cultural que implicarà reedicions —com la de *Lo Gaiter del Llobregat*, de 1858— i agafarà especial embranzida amb la creació del grup La Jove Catalunya al 1868, com a precursora de la mencionada publicació *La Renaixensa*, de 1871. Aquests sectors molt llunyans a l'esfera cultural popular, es proposarien edificar tot un ecosistema cultural propi i per a fer-ho en concordança amb la seva narrativa històrica, cooptaran i patrimonialitzaran elements plebeus que li eren aliens com a precedents. En són bons exemples, la concessió del mestre en gai saber a Frederic Soler al 1875 o l'estàtua que es construirà a la Rambla a Anselm Clavé l'any 1886, per mencionar-ne alguns. Sota el mateix paraigües i en aquest sentit s'organitzaran homenatges a republicans federals com el mateix Clavé al costat de monàrquics com Aribau o es relacionarà el teatre popular de Robrenyo amb el conservadorisme d'un Rubió i Ors²⁶². Un exponent de la renaixença valenciana, Teodor Llorente, ho deixava clar en una explicació al propi Rubió i Ors al 1877: «Hoy hay muchos poetas dramáticos; però éstos no saben nada, ni quieren saber, del antiguo lemosín. Hay una diferencia completa, una separación absoluta entre los que cultivamos la poesia lemosina y los que escriben en

²⁶¹ Enric Cassany, Josep M. Domingo (dir.), *op. cit.*, p. 22.

²⁶² Aquest procés d'apropiació es produiria en els anys posteriors amb bona part de les diverses parts de la cultura popular. Anna Costal ho ha estudiat des de la musicologia i explica molt bé com en els casos de les diverses danses el catalanisme conservador absorbiria i neutralitzaria símbols del republicanisme federal per a transformar-los en símbols nacionals. Vegi's: Anna Costal, *Les sardanes de Pep Ventura i la música popular a Catalunya entre la restauració dels Jocs Florals i la Primera República (1859-1874)*, Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2014, pp. 393-401.

valenciano vulgar para el teatro o para los periódicos callejeros»²⁶³. Tota l'edificació cultural catalana, vinculada al radicalisme, al republicanisme i al romanticisme progressista que havia emprat el *teatro* i els *periódicos callejeros* eren devaluats en el relat del grup de la renaixença, però en realitat havia estat l'element de clau de volta per a la possibilitat d'edificació d'una cultura moderna catalana i en la dignificació de la llengua. Ja al 1865 es podia llegir aquesta tensió del procés d'*invenció de la tradició* i de construcció del mite de la renaixença a les planes de *Un tros de paper*, la principal revista del xaronisme: «Allí van dir quatre fàstics a tots los que han escrit català del que ara es parla, que es lo que s'ha parlat sempre, perquè no trovareu en la història de Catalunya cap època en que los catalans s'hajan tornat ximpls. Y aqueixos defensors de la llengua catalana ¿què han fet per restaurarla? Recorreu la història d'aqueixos últims Jochs Florals y veureu los progressos que han fet. Claman contra los autors que amb modèstia estremada han omplert lo Teatro amb produccions, casi totes originals y aqueixos sabis que tan enrahonan no son capasos de fer ni la mitat»²⁶⁴.

Així, en l'esquema que elabora Miroslav Hroch de les fases del sorgiment de les nacions sense Estat, situa a la fase primera A «en los prolegómenos de toda revitalización nacional, marcada por la preocupación apasionada por parte de un grupo de individuos, normalmente intelectuales, por el estudio del lenguaje, la cultura i la historia de la nacionalidad oprimida»²⁶⁵. Ens trobem que el cas català, quan s'analitza des de la perspectiva de la eficàcia nacionalitzadora de les masses, no és un esquema que encaixi, ja sigui per l'aspecte de la centralitat d'un grup d'intel·lectuals, com en l'estudi del llenguatge, cultura i història de la nacionalitat oprimida. Més aviat ens trobem amb una llengua que és parlada pel poble i menystinguda per les elits, que té presència popular i que té expressions culturals plebees —des del teatre i poesia antinapoleònica i antiabsolutista de Josep Robrenyo²⁶⁶, als sainets populars sobre els desplaçaments de

²⁶³ Manuel Sanchís Guarnier, *La Renaixença al País Valencià*, València, Tres i Quatre, 1968, pp. 41-42, citat a Enric Cassany, Josep M. Domingo (dir.), *op. cit.*, p. 172.

²⁶⁴ «Jochs Florals», *Un tros de paper*, 14 de maig de 1865.

²⁶⁵ «Entrevista a Miroslav Hroch. Aprendiendo de las naciones pequeñas», *New Left Review*, núm. 58, 2009, p. 47.

²⁶⁶ Josep Robrenyo, *Teatre revolucionari* (a cura de Joan Lluís Marfany), Barcelona, Edicions 62, 1965.

població a les ciutats del també liberal exaltat Francesc Renart, als articles de costumisme satíric, romàntic i anti-burgès de Robert i Robert²⁶⁷, a les mencionades societats obreres de cors d'Anselm Clavé o al dit teatre republicà i revolucionari d'Abdó Terrades— i que trobarà en aquest camp popular un substrat fèrtil en el que hi podria créixer la visió nacional posterior. Ho exposava de forma similar Josep Fontana:

És evident que els escriptors que de 1860 i 1868 s'adreçaren a un públic popular, des del teatre i des de les revistes d'humor, van contribuir en gran mesura a l'aclariment de la consciència col·lectiva dels catalans. Però no es pot dir que en fossin els creadors. Perquè és clar, per altra banda, que hi havia una sensibilització prèvia d'aquest públic, i que sense l'acollida que aquest els va donar —una acollida que els escriptors ni preveien ni esperaven— no haurien anat gaire més enllà de la innocent facècia crítica, que podia arribar a denunciar els errors dels altres —la tímides del jocfloralisme i el seu caràcter conservador—, però que no bastava per proposar una alternativa²⁶⁸.

D'aquesta manera, serà gràcies a l'existència *per baix* de totes aquestes tradicions progressistes que sortiran a la superfície i construiran la societat civil especialment a partir de la Revolució Gloriosa de 1868 que el catalanisme d'esquerrres posterior trobarà un pòsit que serà central per a la realització del procés nacionalitzador català ja entrat el segle XX. És particularment clarificador que quan els primers liberals, demòcrates i republicans van reclamar i recórrer al poble, emergiria llavors la llengua catalana. Aquest humus és en el que tractaria de créixer el moviment catalanista, a la vegada que aquest reassignificava tota aquesta tradició de protesta en clau nacional. Així, si com hem pogut veure seria en aquesta posterior fase B —per emprar la terminologia de Hroch— que es crearia i es mitificaria una fase A que no havia estat només tal com es descrivia pel sector de la *Renaixença*, quina rellevància té per al procés nacionalitzador català posterior aquest període del segle XIX? Si a més, com han explicat Martí i Archilés, la penetració de la nació política espanyola durant el segle XIX no va ser tan «dèbil», sinó que va ser a grans

²⁶⁷ Robert Robert, *La Barcelona del vuit-cents* (a cura de Joan Lluís Marfany), Barcelona Edicions 62, 1965.

²⁶⁸ Josep Fontana, «L'altra Renaixença: 1860 i la represa d'una cultura nacional catalana», a VV.AA., *Naturalisme, positivisme, i catalanisme 1860 1890*, Barcelona, Edicions 62, 1994, p. 33.

trets exitosa²⁶⁹, ens podem fer la pregunta que es fa Hroch: «per què va començar la fase B?»²⁷⁰ I inclús, si es mira comparativament amb el cas valencià estudiat per Archilés i Martí, on es parlava igual o més el català que a Catalunya, per què llavors va emergir el catalanisme polític? Borja de Riquer ens ofereix una bona traça des d'on pensar aquesta qüestió. Ell considera que el que explica «el surgimiento del catalanismo no fue solamente la existencia de unos elementos históricos previos (lengua, cultura, tradiciones), sino también el hecho de que, en una coyuntura concreta, aparezca la necesidad y la posibilidad de politizar estos elementos, reivindicarlos y convertirlos en elementos básicos de crítica al tipo de Estado-Nación que los liberales españoles pretendían consolidar»²⁷¹. Aquest fet explica la diferència amb altres territoris que també disposaven de factors culturals i històrics per a una activació però que en canvi no es desenvoluparien en projectes de construcció nacional alternatius.

Així, la conjuntura concreta en la que apareixeria i es desenvoluparia el catalanisme polític no és casualitat doncs que fos justament en el marc del Sexenni Democràtic, i més especialment, després del derrocament de la Primera República. Durant aquest lapse, com s'ha pogut veure doncs, havia emergit la societat civil i el poble a la vida pública i ho havia fet en la seva morfologia particular i diferenciada. No obstant, el tancament d'aquest període —«la gran oportunidad de construcción de un Estado sobre bases radicalmente diferentes»²⁷²—, portarien a un republicà federal com Valentí Almirall a organitzar i encetar una nova fase. Seria precisament des del principal pol del republicanisme hispà, que de la heterogeneïtat cultural, social, històrica i lingüística es passaria a un nou estadi que, ara sí, vindria caracteritzat «por la agitación patriótica llevada a cabo por un movimiento organizado que hace fermentar activamente la conciencia nacional»²⁷³. Tota aquesta tradició republicana, que havia estat precursora en

²⁶⁹ Manuel Martí, Ferran Archilés: «La construcción de la nación española durante el siglo XIX: logros y límites de la asimilación en el caso valenciano», *Ayer*, núm. 35, 1999, pp. 171-190.

²⁷⁰ Miroslav Hroch, *op. cit.*, p. 43.

²⁷¹ Borja de Riquer, *Escola...*, p. 251.

²⁷² Xavier Domènech, *op. cit.*, p. 67. Una bona mostra, es pot trobar en el propi projecte de constitució que elaborarà el partit federal de 1883 on podem llegir l'Article 58è, «Las regiones elegirán para su gobierno interior la lengua que consideren oportuno», citat de Proyecto de Constitución federal votada en la Asamblea Nacional del Partido reunida en Zaragoza, 1883.

²⁷³ «Entrevista a Miroslav Hroch...

el reconeixement de les particularitats culturals i lingüístiques diferencials catalanes, seria el substrat determinant no tant del sorgiment, sinó de la possibilitat de creixement i consolidació del catalanisme polític. Així, la fase A, seria en el cas català quelcom posterior, i en molts aspectes coincident amb la pròpia fase B. Seria doncs aquest riu subversiu, liberal, republicà i popular el que faria que, tal i com ho exposaria Pere Coromines, «la renaixença catalana no hagi fracassat com tantes d'altres que no saberen interessar al poble»²⁷⁴. Perquè la visió dels catalans com a grup particular modern va emergir abans com a poble diferenciat, i només posteriorment, ho faria com a nació moderna. I ho faria amb una llengua que no havia desaparegut, només havia estat deprecuada per unes elits integrades en el joc de poder estatal. Per a veure com es produiria el pas al catalanisme, cal analitzar les seves codificacions primerenques i les primeres organitzacions sociopolítiques que s'articularen en clau explícitament catalanista.

²⁷⁴ Pere Coromines, *Interpretació del vuitcents català*, Barcelona, Edicions de «La Revista», 1933, p. 29.

3.2. EL NAIXEMENT DEL CATALANISME POLÍTIC. DE VALENTÍ ALMIRALL A LA LLIGA REGIONALISTA (1879-1901)

«Lo catalanisme regionalista es fill en nosaltres dels principis particularistes, que creyem los mes civilisadors y fomentadors de la cultura general. Lo reconeixement del particularisme es la consagració de la llibertat, y la llibertat es no sols la font més abundosa de progrés y de millora, sinó que eleva la dignitat del home y de les societats y pobles»²⁷⁵.

Valentí Almirall

«A Catalunya la va fer Déu; no l'han feta els homes; els homes sols poden desfer-la»²⁷⁶.

Josep Torras i Bages

Situem l'inici de l'acció sociopolítica en clau de catalanisme en els últims anys setanta i principis dels vuitanta del segle XIX. Ubiquem també en aquest moment una certa consciència de pas de les reivindicacions literàries, al catalanisme com a organització de la societat civil. El propi Valentí Almirall expressa l'autoconsciència d'estar efectuant aquest desplaçament quan escriu que «Nosaltres creiem que el nostre renaixement no ha de limitar-se a escriure versos en català ni a ressuscitar antigalles, sinó que ha de proposar-se manifestacions de transcendència en totes les manifestacions de l'activitat»²⁷⁷, és a dir en el «terreno político-social de la mateixa manera que als demás terrenos s'han conreuat fins ara. Quan, anys enrere, va iniciar-se lo Renaixement literari [...]»²⁷⁸. En aquests primers 80, es van començar a crear les primeres organitzacions politico-socials per difondre les idees catalanistes. L'any 1879, Valentí Almirall fundaria el *Diari Català*, el primer diari plenament escrit i publicat en català. Un any després, el propi Almirall convocaria el Primer Congrés Catalanista, on es pretenia tractar temes relacionats amb la llengua, el dret i la política. Es decidiria crear una comissió per a la defensa del dret civil català —mentre que el francès datava de 1804 o l'italià era de 1865, fins a 1889 l'Estat

²⁷⁵ Valentí Almirall, *Lo catalanisme*, Barcelona, Imprenta Llibreria de Verdaguer, Llibreria de López, 1886, p. 94.

²⁷⁶ Josep Torras i Bages, *La tradició catalana*, 1892, p. 25.

²⁷⁷ Valentí Almirall, «Prospecte pera l'any 1881», *Diari Català*, 1 de gener de 1881.

²⁷⁸ Valentí Almirall, *Lo catalansime*, Barcelona, Edicions 62, 1979, p. 21.

liberal a Espanya no en crearia un—, la construcció d'una Acadèmia de la Llengua Catalana i la constitució d'una plataforma d'actuació que anés més enllà d'un diari. Aquesta prendria el nom de Centre Català, fundat al 1882. Al congrés també escollirien a Valentí Almirall²⁷⁹ com a president. Aquest era un republicà que havia militat molt activament des de 1868 a 1881 al Partit Republicà Democràtic Federal i en seria un dels principals dirigents de la seva secció barcelonesa. Havia estat redactor i fundador de diversos diaris com *El Estado Catalán* o *El Federalista* i havia jugat un rol protagonista com a regidor de l'Ajuntament de Barcelona en la Junta Provisional Revolucionària al 1868 i en el Pacte de Tortosa de 1869. Després de l'experiència de la República i el seu derrocament, Almirall consideraria que «los que som federals no podem dirnos-ho, mentres que'ls que ni ho són ni volen serho van baladrejant la paraula per aquestos carrers y plassas. Deixemlos, doncs, la paraula, ja que la fatalitat aixís ho vol, y quedemnos ab la cosa, que és lo que'ns interessa»²⁸⁰. Així, en aquests primers anys, Almirall entre articles —i el posterior text que compila els plantejaments germinals del catalanisme polític, *Lo catalanisme* de 1886— amb un gran coneixement dels models republicans federals americà i suís, esbossarà les característiques principals del moviment que ell anomenarà *particularista* o *catalanista*, indistintament, però ja no dit *federal*. De fet, paradoxalment, aquest primer catalanisme, no emprarà el mot «nació» per a referir-se a Catalunya sinó que ho farà com a «regió». Així, si hi ha algú a qui podem atorgar la paternitat del catalanisme polític, aquest seria Almirall. Ell en seria també el principal codificador en els seus principis fondants que havien de gravitar entorn a quatre elements centrals: la transversalitat ideològica, el catalanisme havia d'abastar totes les sensibilitats polítiques; havia d'emergir des de la societat civil, no originar-se com a partit; seria accidentalista en la forma d'estat; i els partits havien de ser d'obediència catalana perquè el centre d'acció passava a ser Catalunya. Això implicava que el catalanisme no era un partit que es presentava a les eleccions però tampoc es reduïa a una actitud purament culturalista.

²⁷⁹ Sobre Almirall per a aprofundir val la pena Jordi Solé Tura, *Ideari de Valentí Almirall*, Barcelona, Edicions 62, 1974; Juan Trias Vejarano, *Almirall y los orígenes del catalanismo*, Madrid, Siglo XXI, 1975; Josep Pich i Mitjana, *Almirall i el Diari Català (1879-1881): l'inici del projecte politicoideològic del catalanisme progressista (amb pròleg de Josep Fontana)*, Vic, Eumo, 2003; Josep Pich, *Federalisme i catalanisme: Valentí Almirall i Llozer (1841-1904) (Amb pròleg de Pere Gabriel)*, Vic, Eumo, 2004.

²⁸⁰ Valentí Almirall, *Lo catalanisme...*, p. 156.

D'aquesta manera doncs, aquest primer catalanisme polític estaria conformat per tres corrents determinades. El primer grup impulsor seria el republicanisme federal de Valentí Almirall que era laic i progressista. En segon lloc, trobem el grup de *La Renaixensa*²⁸¹, entre els que podíem trobar a figures com Àngel Guimerà i que eren molt puristes amb una tendència a la negació de la política cada cop que es fracassava. El seu enfocament ruralista era alhora una construcció feta des del món urbà. En tercer lloc, trobem el grup de *La Veu de Montserrat* que eren els sectors catòlics²⁸² i el grup dels vigatans com Torras i Bages o Jaume Collell. Aquests reclamaven el catolicisme com a part integrant de Catalunya, el «Catalunya serà cristiana o no serà» atribuït a Torras i Bages i gravat a la façana del monestir de Montserrat. Plantejaven un model de societat organicista i corporatiu «extret de l'edat mitjana i projectat, amb les acomodacions pertinents, sobre l'època contemporània»²⁸³, un regionalisme de matriu foral i un rebuig als nous drets i llibertats individuals i col·lectius d'influència en el pensament reaccionari de Joseph de

²⁸¹ Sebastià Farnés, una de les figures destacables dels col·laboradors de la publicació, l'advocat i folklorista de Sant Feliu de Codines, ens permet veure el seu pensament social: «los catalans no volem, no podem admetre aquest pacte dels municipis de Catalunya per formar la regió. L'individu, al néixer, ve lligat a una determinada família i aquesta ja es troba lligada a altres per poderosos lligams, tals com la raça, lo caràcter, la llengua, los sentiments, les creences, fins les preocupacions. ¿I tot això haurà de tirar-se a racó[...]», citat a Sebastià Farnés, «Amb pacte o sense pacte?» *La Renaixensa*, 26 de setembre de 1889.

²⁸² Una bona referència és el treball de, Maties Ramisa, *Els orígens del catalanisme conservador i "La Veu de Montserrat"*, 1878-1900, Vic Eumo, 1985.

²⁸³ Casimir Martí, «Torras i Bages: el regionalisme tradicionalista, un antítipus ètic històric del sistema de la Restauració», a *El pensament polític català (del segle XVIII a mitjans segle XX)*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 173. També així ho considera, Soledad Bengoechea, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya*, Barcelona, Publicacions de l'Adadia de Montserrat, 1994, pp. 288-293.

Maistre²⁸⁴ i una justificació antirrevolucionària als drets cívics moderns a través del pensament de Hypolite Taine²⁸⁵ i Frederic Le Play.

Així, els propis orígens del catalanisme polític estarien ja marcats per una disputa ideològica interna que hauria de determinar la pròpia capacitat nacionalitzadora del moviment al llarg de la seva història. D'aquesta manera, al llarg de la dècada dels anys 80, els sectors conservadors arrabassaria l'hegemonia en la direcció del moviment catalanista al projecte alimirallià. Al 1886, el mateix any que Valentí Almirall escrivia *Lo catalanisme*, Enric Prat de la Riba, Francesc Cambó i Josep Puig i Cadafalch creaven l'organització universitària, Centre Escolar Catalanista. L'any següent, Almirall cometia l'error polític d'oposar-se a l'Exposició Universal de Barcelona i començaria el seu aïllament polític. Així, una aliança entre el Centre Escolar Catalanista i la Lliga de Catalunya, d'Àngel Guimerà, Lluís Domènech i Montaner o Eusebi Güell —representativa dels sectors del diari *La Renaixença*— desplaçava a Valentí Almirall. Aquesta junció donaria llum a la Unió Catalanista, una agrupació amb el propòsit de treballar «en la propaganda de les idees regionalistes i en la realització del programa del catalanisme». Aquesta nova entitat promouria les assemblees convocades a Manresa (1892) i Reus (1893) on s'aniria perfilant els seus fonaments ideològics i programàtics que, finalment, serien plasmats a les Bases per a la Constitució Regional Catalana. En elles es defensaria un model social medievalitzant, el «sufragi de tots els caps de casa»; la substitució dels sindicats per «la corresponent organització gremial en lo que possible

²⁸⁴ La referencia intelectual al reaccionari comte De Maistre en realitat seria quelcom compartit entre els diversos actors del catalanisme conservador, Enric Prat de la Riba, «La filosofía política del conde J. de Maistre», «Miscelánea Jurídica», *Revista Jurídica de Cataluña*, 1895, I, 3, pp. 215-220, citat per Enric Ucelay-Da Cal, *El imperialismo catalán. Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003, pp. 132-133.

²⁸⁵ La part fonamental de l'argumentació es centrava en caracteritzar d'abstractes i poc conxectors de la realitat les propostes i el pensament de les esquerres des de la Revolució Francesa. Escriu Hippolyte Taine: «Appliquez le contrat social si vous semblez, mais ne l'appliquez qu'aux hommes pour lesquels il est fait. Sont des hommes abstraits qui ne sont à aucun temps, à aucun lieu, à aucun pays. Sont nés de besoins philosophiques [...] indépendants, égaux, sans passé, sans parents, sans engagements, sans traditions, sans habitudes, comme toutes les entités arithmétiques, toutes séparables, toutes équivalentes». Hipólito Taine, *Los orígenes de la Francia Contemporánea*, Madrid, España Moderna, II, 1900 (ed. or. 1881) p. 67.

sía»; que «la lengua catalana será la única que, ab [con] carácter oficial, podrá usarse á Catalunya» i «la conservació del ordre públich y seguitat interiors de Catalunya, estarán confiadas al sometent». Malgrat s'hagi escrit sobre les Bases, que «foren el primer intent seriós de delimitar les relacions entre Catalunya i Espanya, la primera concreció constitucional» i que «cal entendre les Bases com un final d'etapa, com una culminació en el camí d'organització del catalanisme»²⁸⁶, més aviat cal considerar-les com el desbancament del lideratge d'Almirall en el moviment catalanista i la consolidació hegemònica del seu sector dretà. Això era així perquè, per una banda, ja havien existit a Catalunya projectes de concreció constitucional per delimitar les relacions entre Catalunya i Espanya, al 1883 amb el Projecte de Constitució per a l'Estat Català que havia proposat el camp del republicanisme federal, amb la direcció de Vallès i Ribot. Per l'altra, perquè el moment de culminació d'aquesta fase del catalanisme —encara només de la societat civil i no com a partits de masses— es trobaria en la crisi del tombant de segle. Així doncs, són aquests finals dels 80 i principis dels 90 quan apareixen també dos llibres claus en aquest reemplaçament en la direcció del catalanisme. Torras i Bages publicava al 1892, *La Tradició Catalana* i Prat de la Riba, junt a Pere Muntanyola, escriurien el *Compendi de la Doctrina Catalanista*. El primer es tractava d'una oposició profunda a l'ideari escrit per Almirall uns anys abans a *Lo catalanisme*; el segon s'inspirava en la *Cartilla Foral* Navarra de Hermilio de Oloriz, també de 1894²⁸⁷ i pretenia ser un text més divulgatiu i esquemàtic de la doctrina del catalanisme conservador. Torras i Bages confrontaria de manera més bel·ligerant amb les idees progressistes:

El Renaixement matà l'esperit popular, informà la monarquia absoluta, revolució, són tres graus, tres situacions distintes d'un mateix esperit; això és, l'extermi de la franca vida popular i l'edificació, sense cap fonament en la naturalesa, d'una vida pública convencional i despòtica, personificada en la burocràcia i rematada lògicament en el socialisme. [...] el socialisme és la demostració *ab absurdum* de la inconsciència de la revolució, del caràcter antinatural i antihumà de tot absolutisme. La summa direcció de l'Estat, el fer d'aquest el suprem regulador de la vida civil comunal, domèstica i religiosa, porta com a corol·lari el donar-li també la distribució de la riquesa social, i establert el

²⁸⁶ Josep Termes, Agustí Colomines, *Les Bases de Manresa i els orígens del catalanisme*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992, pp. 152-153.

²⁸⁷ Jesús Etayo Zalduendo, *Navarra: Una soberanía secuestrada. Historia y periodismo (1923-1931)*, Bilbao, Txalaparta, 2004, p. 440.

principi que l'home desapareix restant sols el ciutadà, el funcionari, el servidor de la república, proclamen el culte a l'ídol de la Igualtat, aquest pareix l'esclavitud. Aleshores l'Estat no és sols l'únic legislador, sinó que a son albir distribueix la propietat immoble i es fa el patró i empresari universal. El socialisme és la darrera conseqüència de l'uniformisme o igualitarisme, que en sa substància s'identifiquen²⁸⁸.

A partir d'aquí, en l'última dècada del segle XIX, l'estratègia dels sectors més dinàmics d'aquest catalanisme conservador —centralment els que provenien del Centre Escolar Catalanista— va ser impulsar, per una banda, una política d'intervenció i apropament dels grans llocs del poder burgès de la ciutat de Barcelona. És d'aquest període el mencionat cas de l'entrada d'Àngel Guimerà a la presidència de l'Ateneu Barcelonès al 1895. Per altra banda, la vinculació amb el regionalisme barceloní descontent amb el govern central, i que representava de manera emblemàtica la figura del director del *Diario de Barcelona*, Joan Mañé i Flaquer. Aquest havia publicat precisament en aquelles dates properes una síntesi dels plantejaments al 1887 al seu llibre *El Regionalismo*²⁸⁹. També durant aquesta última dècada del XIX, es podien llegir les seves crítiques en sentit reaccionari als partits del torn dinàstic: «Declaró un día el Señor Cánovas que había aceptado no solo los principios sino también los procedimientos del partido liberal; desde ese momento nuestro divorcio con el partido conservador fue completo y definitivo [...] Había aceptado de nuestros adversarios el sufragio universal, el estado y las reformas políticas en Cuba que con tanta tenacidad combatimos juntos»²⁹⁰. Així, l'apropament del catalanisme a aquest sector es podia plasmar en l'intent de Prat de la Riba de presentar una candidatura catalanista a les eleccions municipals del 8 de maig amb el suport de Mañé —que no va reeixir— o les aproximacions al general Polavieja amb la publicació per part de Lluís Ferrer-Vidal —President de Foment i futur membre de la Lliga Regionalista— del 12 de novembre de 1898 del manifest de la Junta Regional d'adhesions al programa del general Camilo Polavieja. Aquest apropament portaria, a finals del mateix 1898, a la constitució d'un govern conservador amb Silvela de president, Polavieja de ministre de Guerra i que incorporaria alguns sectors del poder conservador català, amb la figura especialment

²⁸⁸ Josep Torras i Bages, *Consideracions sociològiques sobre el regionalisme*, 1893.

²⁸⁹ Joan Mañé i Flaquer, *El Regionalismo*, Barcelona Imprenta Barcelonesa, 1887.

²⁹⁰ Joan Mañé i Flaquer, «El señor Cánovas y el Diario», *Diario de Barcelona*, 26 de setembre de 1897.

representativa de Duran i Bas com a ministre de Gràcia i Justícia. L'accés del qui seria el pare del futur dirigent de la Lliga Regionalista, Lluís Duran i Ventosa, com a part del poder central mostrava aquest moment de dubtes i de possibilitats pel poder burgès de Barcelona. En aquest lapse de poder del partit conservador, es farien esforços per a integrar elements que posteriorment s'adscriurien al catalanisme i se'ls oferirien llocs de poder. Així, és llavors quan el Dr. Bartomeu Robert, president de la Societat Econòmica d'Amics del País, és nomenat Alcalde de Barcelona o Torras i Bages, bisbe de Vic. Tot i així, la situació del govern es toparia amb una oposició al ministre de finances, Raimundo Fernández Villaverde, i la seva proposta d'augment en els impostos. Aviat, Duran i Polavieja dimitien, així com el mateix Dr. Robert de l'alcaldia de Barcelona, per efecte de la protesta de l'octubre de 1899 que prendria el nom del Tancament de Caixes. D'aquesta manera, una burgesia catalana en una situació de preocupació creixent, deixarien de veure el Partit Conservador com una mediació política útil. La tensió que recorria l'espina dorsal de les classes de poder econòmic català queda retratada de manera directa per Francesc Cambó quan escrivia que «seriem espanyolistes si els governants d'Espanya emprenguessin seriosament el camí de les reformes i donessin a Catalunya una completa autonomia. Per això ajudariem en aquesta obra a qui ho fes, fos qui fos, s'anomenés com s'anomenés, sigui d'un partit o d'un altre o de cap, tant si fos home civil com militar, encara que abans hagués corromput cent eleccions o hagués afusellat a cent Rizals»²⁹¹.

Així, en aquest període finisecular, el grup de Prat de la Riba configurava el Centre Nacional Català i, a la vegada, *La Veu de Catalunya* esdevenia un diari, sota la direcció del mateix Prat. La fusió amb la Unió Regionalista, els seguidors polítics de Polavieja a Catalunya, portaria a la definitiva entrada de la burgesia al catalanisme tal com havia defensat Prat de la Riba ja al mateix 1898: «Ara ho veurà el poble català, sobretot aquexa part del poble català que creu complir amb lo seu deber cuidant-se només dels seus negocis, ara ho veurà si es urgent y d'absoluta necessitat que Catalunya tinga el govern dels seus interessos interiors i que influeixi en la direcció dels exteriors a proporció de la seva forsa. Ara ho veurà si'n teniam de rahó quan lo cridavam a axoplugarse sota la nostra bandera, dihentli que no n'hi havia prou de dominar en los tallers i magatzems mentre uns altres dominavan en assemblees ministeris i oficines[...] Ara ho veurà si n'és de perillós per la seva prosperitat l'actual desequilibri existent entre la nostra gran forsa

²⁹¹ Francesc Cambó, «El que som», *La Veu de Catalunya*, 25 de juliol de 1899.

econòmica i la nostra nul·litat política dintre d'Espanya»²⁹². La crisi del Règim que havia obert la pèrdua colonial era patent en les reflexions del moment i, en poc menys d'un any, portaria a iniciar un camí nou pel catalanisme. Cambó també escrivia en aquesta direcció: «Catalunya no té més que dos camins a seguir: la lluita electoral o la revolució. Més com aquesta no la creiem possible avui, ni encara que ho fos la creuríem convenient, aquests dos camins se redueixen a un de sol: a procurar que al parlament hi vagin homes que hi portin la seva veu»²⁹³.

D'aquesta manera, el 25 d'abril de 1901, es fundava una nova força política que prendria el nom de la Lliga Regionalista i d'aquesta manera també, el catalanisme entrava en una nova fase: de l'acció cívica, d'organització social es passava a la via electoral, al període de masses. Aquest pas de la fase B a la C es feia, però, a través d'un partit de coloració conservadora com la Lliga Regionalista. En veure'n les implicacions, per ara, el rellevament en la direcció hegemònica dins el catalanisme, per part del catalanisme conservador entre 1887-1892, ens obliga a parlar dels sectors catalanistes vinculats al progressisme durant el mateix període. Per a fer-ho, es fa imprescindible parlar de tot el que representaria el modernisme cultural ja que serà en aquest corrent cultural on es trobaran alguns dels ingredients que determinaran el model nacionalitzador del catalanisme popular posteriorment.

²⁹² «Als catalans», *La Veu de Catalunya*, 19 de juny de 1898.

²⁹³ Francesc Cambó, «Camí a seguir», *La Veu*, 20 de març de 1901, citat a Borja de Riquer, *Lliga Regionalista: La burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona, Edicions 62, 1977, pp. 192-193.

3.3. EL CATALANISME CULTURAL I LA DISPUTA: EL MODERNISME

«Ells no són, no, ni poden ser, modernistes. Ells estan satisfets del món que veuen i no senten desitjos de canviar ni de provar de millorar-lo; creuen en el present perquè hi viuen i en viuen»²⁹⁴.

Santiago Rusiñol

«[...] no coneixen encara prou lo que es Catalunya y lo que era, y per això la volen fer de modo que de Catalunya no'n guardaria sinó la llengua, quedant destituïda de lo que mes que aquesta, que's dir molt, ella s'estima, que son los sentiments que ficsan son verdader caràcter».

Narcís Verdaguer i Callís

El modernisme ha estat definit com el moviment literari, cultural i filosòfic «dels autors que van escriure en les dècades abans i després del tombant del segle XX»²⁹⁵. Una altra descripció del concepte ens diu que el modernisme pot ser vist com l'emergència d'una esfera cultural autònoma en el marc del procés de naixement de les societats modernes²⁹⁶. Segons Gerald Graff, es tractaria d'un corrent de crítica de l'ordre social burgès del segle XIX i la seva visió del món que pretendria el capgirament conscient de totes les convencions del realisme²⁹⁷. També se n'ha destacat el paper com a reacció contra l'esperit utilitari de l'època²⁹⁸, la inclinació a la distorsió subjectiva per destacar

²⁹⁴ Santiago Rusiñol, "Discurs llegit a Sitges en la tercera Festa Modernista", a Santiago Rusiñol, *Obres Completes*, 2 vol., Barcelona, Editorial Selecta, 1976.

²⁹⁵ Peter Childs, *Modernism*, Londres, Nova York, Routledge, 2000, p. 4.

²⁹⁶ Joan Ramón Resina, «Modernism in Catalonia», a VV.AA., *The Cambridge history of Spanish literature*, vol. VII, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, pp. 513-519.

²⁹⁷ Gerald Graff: «The myth of the Postmodernist breakthrough», *TriQuarterly*, vol. 26, 1973, pp. 383-417.

²⁹⁸ Eduardo Chavarri, «¿Qué es el modernismo y qué significa como escuela dentro del arte en general y de la literatura en particular?», a *El Modernismo* (ed. Lily Litvak), Barcelona, Taurus, 1975, p. 22.

l'evanescència de l'ordre social del segle XIX²⁹⁹ i se l'ha caracteritzat com una «palpitación más del romanticismo», del que hauria heretat «la estética de la revolución política»³⁰⁰. Herzovich parla de la diferència entre *modernism* en el món anglosaxó i el modernisme i com fou percebut «des d'un post-romanticisme a una proto-avanguardia, del tancament el segle XIX a l'obertura del XX».³⁰¹ Així, la definició del concepte no ha estat tasca senzilla i, més enllà de la directa evocació del propi mot, allò modern, i l'amplitud del que comprèn, s'ha optat des de fer-ne una explicació temporal, passant per les descripcions formals, fins a tractar-ne el seu contingut. Segurament sense la possibilitat d'oferir una definició concloent, Marshall Berman en dona una descripció contextual. Tot si ser extensa, val la pena llegir la cita sencera:

La vorágine de la vida moderna ha sido alimentada por muchas fuentes: los grandes descubrimientos en las ciencias físicas, que han cambiado nuestras imágenes del universo y de nuestro sitio en él; la industrialización de la producción, que transforma el conocimiento científico en tecnología, crea nuevos entornos humanos y destruye los antiguos, acelera el ritmo general de la vida, genera nuevas formas de poder colectivo y de lucha de clases; las inmensas alteraciones demográficas, que han separado a millones de personas de sus hábitats ancestrales, arrojándolas a nuevas vidas a través de medio mundo; el crecimiento urbano, rápido y con frecuencia caótico; los sistemas de comunicación de masas, de desarrollo dinámico, que rodean y unen a las sociedades y pueblos más diversos, los Estados cada vez más poderosos, estructurados y dirigidos burocráticamente, que se esfuerzan constantemente en ampliar sus poderes; los movimientos sociales masivos de personas y pueblos, que desafían a sus dirigentes políticos y económicos y se esfuerzan por conseguir cierto control sobre sus vidas; y por último, conduciendo y manteniendo a todas las personas e instituciones un mercado capitalista mundial siempre en expansión y drásticamente fluctuante. En el siglo XX, los procesos sociales que dan origen a esta vorágine, manteniéndola en un estado de perpetuo porvenir, han recibido el nombre de «modernización». Estos procesos de la historia

²⁹⁹ John Barth, «The literatura of replenishment», a John Barth, *The Friday Book*, Londres, The John Hopkins Press, 1997, p. 140.

³⁰⁰ Iris Zavala, «Lírica y fin de siglo: Rubén Darío bajo el signo del cisne», *Eutopías. Teoría/História/Discurso*, vol. III, núm. 1, hivern-primavera 1987, p. 186.

³⁰¹ Guido Herzovich: «On the Translability on Cultural Phenomena: Modernismo and Modernism within and without Mass Culture», *Comparative Literature*, núm. 73 (3), 2021, p. 346. La traducció és meva.

mundial han nutrido una sorprendente variedad de ideas y visiones que pretenden hacer de los hombres y mujeres a los sujetos tanto como a los objetos de la modernización, darles el poder de cambiar el mundo que está cambiando, abrirse paso a través de la vorágine y hacerla suya. A lo largo del siglo pasado, estos valores y visiones llegaron a estar agrupadas bajo el nombre de «modernismo»³⁰².

Sigui com sigui, el Modernisme s'associa a nivell internacional al camp de la història de la literatura, de les arts i de la filosofia. Pel que fa a la primera, situa en el seu ampli decàleg als autors que en serien els precursors, com Walt Whitman, Arthur Rimbaud, Charles Baudelaire, Gustave Flaubert o Dostoyevski, Henrik Ibsen a autors que el propi cànon com T.S. Eliott, Virginia Woolf, D.H. Lawrence, Ezra Pound, Rubén Darío, Franz Kafka, James Joyce, Marcel Proust o Maurice Maeterlinck. En el camp del pensament, es menciona la influència dels pensaments tan dispars com els de Charles Darwin, Friedrich Nietzsche, Karl Marx, William Morris o Sigmund Freud. Pel que fa a l'art, es trobaran entre el seu santoral a Pablo Picasso, Henri Matisse, Vasili Kandinsky o Piet Mondrian. Si apropem la mira al cas català, quan es parla del terme Modernisme, aquest ens transporta de manera quasi instintiva a parlar d'Arquitectura i a les obres d'Antoni Gaudí. El cert és que aquest fenomen és una excepció a nivell europeu. Aquest estil rebria diferents noms en cada país. A França rebria el nom de *Modern Style*, que per esnobisme li posarien un nom anglès; a Anglaterra en dirien *Art Nouveau*, que pel mateix motiu farien el contrari; A Itàlia, *Liberty*, perquè els italians compraven a una botiga d'Oxford que s'anomenava així; i a Alemanya, *Jugendstil* (estil de la joventut)³⁰³. Veiem doncs que el concepte de modernisme és vaporós i pot ser emprat per designar un ampli rang d'elements, però el que és interessant és tractar de descriure com i analitzar-lo en els paràmetres de la seva pròpia època i pels seus propis protagonistes, així com també pels seus rivals, i fins i tot, pels qui se l'apropriarien.

Els orígens del moviment modernista a Catalunya cal ubicar-los en les dues dècades finals del segle XIX que estarien molt determinades pel dit procés de modernització de les

³⁰² Marshall Berman, *Todo lo solido se desvanece en el aire. La experiencia de la modernidad*, Madrid, Siglo XXI, 1988, p. 2. (La traducció i la cursiva és meua).

³⁰³ VV.AA., *El temps del modernisme. Cicle de conferències fet a la Institució cultural del CIC de Terrassa, curs 1979/80*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, p. 102

societats europees amb profundes commocions socials. En el cas català, serien determinants des de la crisi econòmica de 1885 molt vinculada a la especulació en borsa —la «febre d'or» de la que escriuria Narcís Oller—; a la crisi de la fil·loxera, que els propietaris aprofitarien per acabar amb els drets dels rabassers i que junt al procés de mecanització del camp, generaria una cada cop major bossa treballadors agrícoles sense feina que migrarien a les ciutats; i la pèrdua colonial de Cuba i Filipines amb el conseqüent tancament de fàbriques per pèrdua de mercat d'exportacions³⁰⁴. Aquestes mutacions socials de gran profunditat es trobaven amb una situació política que després de la Restauració borbònica de l'any 1874, havia constituït un pacte social d'elits amb visos a la pacificació de l'experiència política del Sexenni. Aquest model, que es presentarà en el seu punt de culminació paradigmàtica en l'Exposició Universal de Barcelona de 1888³⁰⁵, es trobarà molt ràpidament amb el contrapunt dels milers d'habitats residents en barraques i en condicions insalubres, i es veurà obligat a encruelir la repressió de tot tipus de protestes amb el cas representatiu del Procés de Montjuïc de 1896. Serà doncs en aquest context que precisament que el modernisme a Catalunya plantejarà un

³⁰⁴ El mercat colonial havia arribat a representar un 22,2% de les seves exportacions durant la última dècada del segle XIX. *Conèixer la Història de Catalunya, Del segle XIX fins a 1931 – Vol. 4*, Barcelona, Vicens Vives, 1983, p. 121.

³⁰⁵ A *La febre d'or*, de Narcís Oller, de 1892, l'autor narra el triomfalisme i eufòria, la visió de l'Exposició Universal de Barcelona com a símbol de la modernització de la ciutat viscut des dels ambients burgesos: «Una nombrosa banda militar començà a tocar un vals de Strauss, que el públic no escoltava, xuclada tota sa atenció per la novetat de la festa, per l'animació creixent de cotxes, cavallers i gent de peu que anaven arribant. El soroll, les converses, la música, començaven a brogir dins l'atmosfera d'aquell espai extensíssim i descobert. Era ja el remoreig de les grans gentades, l'alè de vida de tot un poble que bull, que canta, que riu, que parla de tot, encès de gaudi, excitats sos sentits per la coloraina en moviment, per la vibració nerviosa d'una música sensual. Els arribats de nou entraven apressats, canviaven cortesies, s'ajuntaven ara amb uns, ara amb altres, o assaltaven corrent les tribunes per pescar-hi un bon lloc. Segons les classes, segons els genis, segons els sexes, es parlava de tot: de Borsa, de política, de negoci, del Líric, del Liceu, de l'skating-ring recentment obert, de Miss Lurline, la dona-peix que respirava sota l'aigua; de l'Exposició Bassols, dels projectes del ministre d'Hisenda, sempre temuts per les classes productores; d'històries escandaloses, de casaments, de creacions de noves companyies, de l'alça, de l'alça contínua de valor[...]», a, Narcís Oller, *La febre d'or*, Barcelona, Edicions 62, 1980, p. 220.

renovament cultural a la vegada que canviava la funció de l'artista i l'intel·lectual en la societat. Aquesta transformació tindria molt a veure amb el cas de l'affaire Dreyfus, en el que el compromís dels intel·lectuals, amb un paper més recordat d'Émile Zola i el seu *J'accuse* de 1898, portaria a canvis polítics i en mostraria la seva capacitat d'incidència social. Com explica Gisèle Sapiro, si bé ja existia la funció intel·lectual des de finals de XVIII, l'ampliació dels períodes d'escolarització, l'evolució de les universitats, l'auge del paradigma científic i la industrialització del llibre imprès van elevar el poder simbòlic dels intel·lectuals i van avalar la seva aparició com a categoria social a finals del segle XIX³⁰⁶. D'aquesta manera, amb el cas Dreyfus sorgia també la reacció dels sectors *antidreyfusards* que emprarien el terme intel·lectual com una desqualificació i posteriorment aquest seria reapropiat i desestigmatitzat. Aquest context d'emergència del concepte fa que aquest pugui significar tant el creador de cultura com aquells que intervenen en la esfera pública. Així, la definició política precediria a la professional ja que serien ells mateixos qui construirien una esfera pública amb el seu compromís social en el moment naixent de la societat de masses. No serà casualitat que Joaquim Molas parli del modernisme català dels anys noranta del XIX com un moment de ruptura entre la burgesia i la intel·lectualitat³⁰⁷, coincidint amb el moment de consolidació de la direcció conservadora dins el catalanisme. Així, si anem apropant la mirada a la seva naixença a Catalunya, cal anar a buscar l'aparició de la revista *L'Avenç*. Fundada per Jaume Massó i Torrents, al juliol de l'any 1881 aquesta publicació esdevindria la institució de referència del modernisme a Catalunya. Aquesta publicació, que començaria modestament essent una revista escrita a mà, descrivia el seu propòsit en el primer número que en la seva editorial es podia llegir:

Tant sols al mirar la primera plana de *L'Avenç* ja's pot formar càrrech de las nostres aspiracions. Son títol ja indica que perteneixem á un partit avansat, y al ferlo «periodich catalanista», manifestem tenir gran amor á la terra ahont havem vist la llum per primera volta.

³⁰⁶ Gisèle Sapiro: «Modelos de implicación política de los intelectuales: el caso francés», a Maximiliano Fuentes, Ferran Archilés (eds.), *Ideas Comprometidas. Los intelectuales y la política*, Madrid, Akal, 2018, p. 19. Vegi's també, Christophe Charle, *Los intelectuales en el siglo XIX: precursores del pensamiento moderno*, Madrid, Siglo XXI, 2000.

³⁰⁷ Seguim aquí una part de l'explicació de, Joaquim Molas: «El modernisme i les seves tensions» *Serra d'Or*, núm. 135, p. 52.

Prenem la denominació «catalanista», pera distingirnos dels que sent fills de Catalunya, no senten ó no tenen amor á la mare patria. Potser més endavant, además d'aquestas dues calificaciones, n'haurem d'adoptar una altra per a distingir en lo catalanisme la veritat de la «fanfarroneria».

En lo catalanisme existeixen avuy dos partits complertament oposats. Los unos son sectaris de las ideyas més endarreridas y rebuscan per làpides y pergamins, termes antiquats, pera que'ls qu'ells crehuen ignorants no las entenguin; los altres vislumbrant lo lluminós astre de la Llibertat, se fan cárrech de que las coses cambian ab lo transcurs dels sigles.

Los primers desitjant que'l catalanisme siga una arma de reacció per a usarla quan més convinga; y'ls altres desitjant col·locarlo en lo carro de la moderna civilisació. Los primers tenen móvils en la premsa y fora d'ella; y'ls segons acaban d'experimentar una pèrdua de molta valia, que, durant tres anys ha fet la mes noble campanya catalanista; nos referim al apreciable «Diari Català» que ab sa desaparició ha deixat vuit en lo camp avansat catalanista qu'es necessari s'ompli á la major brevetat.

[...]

Per acabar, direm, que nostre lema serà lo de l'inmortal Clavé:

Progrés, Virtut y Amor.³⁰⁸

Així, els modernistes que pretenien *col·locar el catalanisme en lo carro de la moderna civilisació*, el que endegarien és, tal i com ho ha definit Joan Lluís Marfany: «un procés global de renovació d'una cultura»³⁰⁹. En aquesta inicial etapa de la publicació, seria quan ja apareixia conscientment el mot *modernista* per primer cop a casa nostra, i, a més, veia la llum un més després del tancament del *Diari Català*. Així, l'objectiu central era el de seguir amb les actituds polítiques d'aquest impulsades per un Valentí Almirall que participaria activament en aquest moment naixent de *L'Avenç*. Aviat però, a partir de 1884, i sobretot amb la incorporació de Joan Sardà i Josep Yxart a la redacció —amb una orientació més de crítics literaris— «el pes de la revista es decantaria cap al naturalisme literari que havia deixat de banda els posicionaments més ideològics de Zola per acollir-se a justificacions ètniques, temperamentals que sostreien als nostres naturalistes la visió

³⁰⁸ «Nostre proposit», *L'Avenç*, núm 1, juliol de 1881, p. 1.

³⁰⁹ Joan Lluís Marfany, *Aspectes del modernisme*, Barcelona, Curial, 1975, p. 60.

combativa»³¹⁰. Aquesta primera fase tindria com a col·laboradors centrals al mateix Valentí Almirall, a Narcís Oller, a Ramón D. Perés i seria dirigit per Jaume Massó i Torrents. També en aquesta primera fase apareixerien les primeres crítiques al grup des de l'altra vora ideològica. Podem llegir per exemple, una de les primeres crítiques als modernistes que llançava el sector conservador del catalanisme. En aquest cas, era Narcís Verdager i Callís —cosí de Jacint Verdager i posterior marit de Francesca Bonnemaison— des de *La Veu de Montserrat*, que, en referència al grup de *L'Avenç*, considera que «no coneixen encara prou lo que es Catalunya y lo que era, y per això la volen fer de modo que de Catalunya no'n guardaria sinó la llengua, quedant destituïda de lo que mes que aquesta, que's dir molt, ella s'estima, que son los sentiments que ficsan son verdader caràcter, la seva pròpia personalitat [...] si L'Avenç persisteix en seguir tan fatal camí, poch haurà d'agrahirli la causa de la patria, perquè'ls pobles se regeneran tan sols ab sentiments virils y ab idees pures y fermes»³¹¹. A la visió dretana, hi responia Perés denunciant la seva voluntat de patrimonialitzar el moviment: «Costum vituperable es la nostra de que molts siguin los que consideren al catalanisme com a una espècie de fill que'ls hi deu eterna obediència y que no pot fer ni pensar mai lo que'ls pares no hagin pensat ni fet [...] vol que'l catalanisme pensi ab son cap y senti ab son sor. Tot lo innovador o ha d'inspirar resen o es condemnat per ells ja de primer cop amb la frase de que no es català per la senzilla rahó de que abans no s'havia fet a Catalunya»³¹². Així, la disputa per la direcció dins del catalanisme polític es podria llegir també en les publicacions culturals de tendències enfrontades en forma d'aquests intercanvis dialèctics de les tribunes corresponents.

En la segona etapa de *L'Avenç* —ara amb “ç” i amb Jaume Brossa i Alexandre Cortada portant la veu cantant, aportarien, com a mínim quatre novetats. És ara que es comença a parlar de Catalunya com a nació moderna, més enllà del mot de regió que s'havia emprat majoritàriament fins llavors en el catalanisme, tant en el llibre seminal d'Almirall o *Les Bases de Manresa*. D'aquesta manera, el projecte modernista a Catalunya trencarà amb

³¹⁰ Jordi Castellanos, 1985. *Literatura, modernisme i política*. Conferència organitzada per l'Ateneu Barcelonès en col·laboració amb Xarxa Cultural i emmarcada dins el cicle «Història del Catalanisme». Recuperat de <http://arxiudigital.ateneubcn.cat/items/show/102>.

³¹¹ Narcís Verdager i Callís: «La Musa Nova.—Quatre paraules á L'AVENS», *La Veu de Montserrat*, 15 de novembre de 1884.

³¹² Ramón Perés: «Quatre paraulas a altres quatre», *L'Avenç*, oct-des, 1884.

«tot el que representava la Renaixença, amb l'academicisme tronat, el romanticisme nostàlgic i el conservadorisme catòlic i rural»³¹³. Per una banda, s'obririen als vents més avançats provinents del continent europeu: des d'artistes de avantguarda francesos i del centre d'Europa com els impressionistes, els dramaturgs simbolistes com Maurice Maeterlinck, el teatre realista de Henrik Ibsen³¹⁴, cristianisme anarquitzant de Lev Tolstoi, el naturalisme de Émile Zola o el decadentisme de Gabriele D'Annunzio, l'esteticisme britànic d'Oscar Wilde³¹⁵ i la música de Wagner. A la vegada, en la voluntat de construir el que pròpiament havia de ser una cultura nacional moderna, tractarien d'abastar fins al més ampli aspecte del que aquesta implicava. Així, s'incorporaven des de la pintura, amb el mateix Santiago Rusiñol o Ramon Casas, a la música amb Enric Morera i la literatura i la crítica literària, especialment, amb Raimon Casellas i Joan Maragall. De la mateixa manera, *L'Avenç* prendria i assumiria tasques pràctiques en la promoció editorial com a causa catalanista. Seguint els postulats, del que havia

³¹³ Miquel Izard, Borja de Riquer, *Conèixer la Història de Catalunya. Del segle XIX fins a 1931-Vol. 4*, Barcelona, Vicens Vives, 1983, p. 116.

³¹⁴ El propi Alomar centraria el seu interès en l'impuls social que expressa i que hi ha darrere cada obra literària amb la voluntat de copsar el clima moral i polític que l'artista expressa en la seva individualitat. Sobre Ibsen, per exemple, escriuria que «els seus personatges senten en l'interior un món que es desvetlla; però són incapaços d'alçar-lo. Amb bells gestos de revolta, conculquen les lleis ambients, però no sabrien imposar les noves» a, Gabriel Alomar, «L'herència d'Ibsen», *El Poble Català*, 26 de juny de 1906.

³¹⁵ El modernisme reivindicarà l'esteticisme (per. ex., Gabriel Alomar, «Un rastre de Salomé», *El Poble Català*, 7 de març de 1910) en contra les traces del miserabilisme burgès i les seves incrustacions en els socialismes de la II Internacional. En el context posterior a la repressió de la Comuna de París, es produirà una construcció conservadora del treballador com un «bon home de família» que dedicava 15 hores al dia a treballar de forma disciplinada i on es veia negada la seva individualitat que es veia reservada als gustos refinats de les classes altes. Així, en aquest moment en què el treball estava essent deïficat per dreta i esquerra, algunes corrents d'esquerra veurien en el modernisme una bona eina per a plantejar crítiques i mostrar les tensions entre individu i l'alienació que implicava la societat burgesa. Per mencionar-ne les més destacades: *El dret a la peresa* (1883) de Paul Lafargue, *Els propòsits de l'art* (1886) de William Morris o *L'ànima de l'home sota el socialisme* (1891), del propi Oscar Wilde. Per veure més: Kristin Ross, *El surgimiento del espacio social*, Madrid, Akal, 2018, p. 46-52; André Reszler, *La estética anarquista*, Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1974, pp. 92-105.

representat el grup del “Català que ara es parla”, —també presents en la inspiració del *Diari Català*—, van optar per prendre com a base principal la llengua realment parlada pels habitants de Barcelona més que les recuperacions d'erudicions medievalitzants o la dialectalització. Així, l'any 1890, Jaume Massó i Torrents fundaria la editorial de *L'Avenç* i que, entre 1891 i 1912 publicaria uns 550 títols en català³¹⁶. A més no seria mai rentable econòmicament, el qual ens aporta claus per afirmar, com ho fa Gisèle Sapiro, que la figura de l'intel·lectual que intervé en el debat públic seria primerament política i només posteriorment una posició professional. Tot i així, han quedat d'aquest període del modernisme les més conegudes novel·les del cànon literari català: des de *Solitud* o *Drames rurals*, de Caterina Albert, *Els sots feréstecs*, de Raimon Casellas, *Josafat*, de Prudenci Bertrana, *Enllà*, de Joan Maragall, *L'auca de senyor Esteve* de Santiago Rusiñol, *Camí de llum*, de Miquel de Palol o *La vida i la mort d'en Jordi Fraginalls*, de Josep Pous i Pagès. En aquestes obres, si bé dispers, mantenien molts trets comuns del modernisme: la crítica a la visió del món rural construïda des de la ciutat, a l'utilitarisme burgès —en la imatge que arquetípicament faria fortuna “el senyor Esteve”³¹⁷, per exemple—, a la moralitat catòlica tradicionalista a través de la presència de l'erotisme i a l'alienació de l'individu en la societat burgesa reproduït en la figura de l'artista incomprès, la marginació tràgica, el lideratge messiànic o la soledat.

Cal destacar també que el modernisme promocionaria l'organització de la primera campanya en favor de la reforma ortogràfica i la normativització de la llengua catalana. D'aquesta manera, entre les primeres publicacions de l'editorial hi trobarem l'obra d'un jove Pompeu Fabra que publicaria el seu *Ensayo de gramàtica de catalán moderno*³¹⁸ que

³¹⁶ Angel Smith, *op. cit.*, p. 320.

³¹⁷ Aquesta denominació faria fortuna per a categoritzar amb una imatge de ràpida i estesa associació per a referir-se a la classe burgesa catalana i seria emprada tant des de pels polítics republicans fins a membres del moviment obrer. Per posar un exemple, qui seria Secretari General de la CNT, en una carta escrivia: «Cambó, en la dinámica política de España, pretende representar los intereses de la industria nacional. No creo que, excepto unos cuantos señores “Esteves”, que se han entregado a él en cuerpo y alma, haya nadie que crea en la misión providencial del Maquiavelo de Montserrat», citat a Salvador Seguí, «Carta desde el castillo de la Mola a Lluís Companys», *La voz*, 1 de abril de 1921.

³¹⁸ Pompeu Fabra, *Ensayo de gramàtica de catalán moderno*, Barcelona, Est. Y Llib. L'Avenç de Massó y Casas, 1891.

publicaria al 1891. En el text defensaria el català com una llengua moderna —en contraposició de la de dialecte o peça de museu— però que a la vegada es fes càrrec dels modismes, expressions i construccions lingüístiques de català popularment emprat. Un enfocament on l'ús, no el *legislador*, faria la norma. En aquest propòsit doncs, Fabra explicaria posteriorment que en la normativització de la llengua havia reflexionat sobre com la dialèctica entre la llengua escrita i la llengua oral, i afirmaria que «l'aptitud sorprenent que té el català parlat per a assimilar-se les innovacions operades en la llengua escrita [...], el llenguatge parlat està lluny d'ésser impermeable als progressos de la llengua literària»³¹⁹. Pere Coromines ho expressaria en un sentit semblant: «En el moviment de L'Avenç les dues literatures, la popular i l'erudita, vénen a refondre's»³²⁰. A la vegada, Fabra també explicaria les pròpies discussions i interpretacions de la pròpia llengua i del propi procés normativitzador, explicaria que «havia fustigat amb duresa els descastellanitzants a ultrança i els arcaïtzants exagerats, si bé considera que als anys trenta aquesta mena d'innovadors havia perdut bel·ligerància»³²¹.

Gabriel Alomar, provinent del modernisme literari, concebria de la mateixa manera el paper de la llengua en el sentit fabrià, així ho explicava: «l'idioma, el vol no per a limitar-se dins un petit cau familiar, isolant i reduint a una sola manera la noció, l'educació, la producció seves, emmurallant-se contra l'embat del temps i la iconoclàstica i renovadora invasió dels altres verbs; sinó [...] obrint l'aurella a la modulació de tots els altres idiomes; però obrint també la boca per a convertir en universal l'idioma familiar, fent-lo conviure gloriósament amb els altres idiomes universals, retorcent-lo sens pietat per a adaptar-lo al lèxic de les futures profecies, profanant sacrílegament la seva antigor venerable, convertint la llengua [...] d'idioma d'immemorials ascendències extingides en idioma de fortes i lluminoses descendències»³²². No era estrany doncs que l'element lingüístic tingués un paper central dins el modernisme en la mesura que concebien que la llengua havia de passar de ser «l'emblema del moviment de la Renaixença en un instrument apte

³¹⁹ Pompeu Fabra, *El català literari*, Barcelona, Editorial Barcino, 1932, p. 93.

³²⁰ Pere Coromines, *Interpretació del vuitcents català*, Barcelona, Edicions de «La Revista», 1933, p. 29.

³²¹ Pompeu Fabra, *op.cit.*, p. 93.

³²² Gabriel Alomar, «El fur i la federació», *El Poble Català*, 27 de juliol de 1906.

per a tots els àmbits de la vida moderna»³²³ i, a més, és tracta d'un fenomen que apareix en els diversos processos de nacionalització com un element comú. Benedict Anderson afirma que «l'estudi del folklore i el redescobriment i la vinculació conjunta de la poesia èpica popular van anar conjunts amb la publicació de gramàtiques i diccionaris, i va portar a la aparició de diaris»³²⁴. Així, Anderson posa com l'exemple del diccionari noruec de 1850, però podríem afegir-ne tants altres, el finès-suec de 1853, l'ucraïnès del Diccionari Oficial de la Llengua ucraïnesa, tots ells previs a la constitució d'Estats independents o veure's reconeguda la seva sobirania nacional³²⁵. L'èxit d'aquest projecte de codificació hauria d'esperar però a consagrar-se en la mesura que el catalanisme aconseguís institucionalització, capacitat d'incidència política i convenciment de la pròpia població. Al 1907, la Diputació de Barcelona fundaria la l'acadèmia de la llengua catalana, l'Institut d'Estudis Catalans, que codificaria el mateix Fabra. Les normes ortogràfiques es publicarien al 1913³²⁶, les gramàtiques de 1912 i 1918, el de la conjugació dels verbs en català de 1927 i caldria esperar fins al 1932, amb la República, per a que veiés la llum, finalment, el Diccionari General de la Llengua Catalana.

Així doncs, el modernisme, aquest nucli d'artistes, publicistes i escriptors, pretenia anar més enllà —inclús en oposició— de tot el que havia representat el jocfloralisme en la

³²³ Jordi Castellanos, Jordi Marrugat (dirs.), *Història de la literatura catalana. Literatura contemporània (II). Modernisme. Noucentisme. Avantguardes*, Barcelona Eiclopèdia Catalana, Edirtorial Barcino, 2020, p. 32.

³²⁴ Benedict Anderson, *Comunitats Imaginades*, Cataroja, Afers-Universitat de València, 2005, p. 74.

³²⁵ El fet que aquest procés no arriba mai a un punt d'irreversibilitat definitiu en un determinat moment troba un fonament en què «serbis i croats van proclamar la unitat de la seua llengua 'serbocroata' en 1850; en l'any 2000 s'estaven redactant diccionaris i gramàtiques independents»³²⁵, Joep Leerssen, *op. cit.*, p. 277.

³²⁶ En relació a la publicació del Diccionari ortogràfic, Gabriel Alomar participaria en un debat amb el propi Pompeu Fabra i en el que també té part Antoni Rovira i Virgili entorn a diverses paraules. En concret, Alomar plantejaria discrepàncies amb 24 paraules en l'article titulat «La nova ortografia catalana. Observacions d'un ciutadà». Entre d'altres, Alomar plantejaria l'ús del signe d'interrogació inicial, escriure *Janer* enlloc de *Gener*, l'acceptació de *llògic* junt a *lògic*, o *tranvia* amb *tramvia*. Es pot trobar un compendi dels diversos articles dels participants en el debat a, *Estudis de llengua i literatura catalanes /XVIII* (estudi introductori de Jordi Ginebra), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, pp. 203-229.

cultura catalana. El propi lema adoptat a la seva primera editorial de *L'Avenç* —«Progrés, Virtut y Amor»— es contraposava clarament al dels Jocs Florals —«Pàtria, Fe i Amor». Els seus plantejaments consideraven que si el conservadorisme s'imposava en el catalanisme, la construcció nacional catalana es dificultava. Jaume Brossa ho havia descrit dient que «l'excessiu culte al passat que s'apodera del regionalisme esterilitza tota concepció moderna, convertint el catalanisme literari en una resurrecció arqueològica»³²⁷. Ho exposava la posició de *L'Avenç* a 1893: «Nosaltros, no creiem en el catalanisme de la Lliga de Catalunya, ni en el de la *Renaixensa*, ni en el de Permanyer, ni en el d'en Guimerà, ni en el d'en Morgades, ni en el d'en Collell, ni en cap dels portanveus que passen el temps en celebrar congressos i inaugurar restauracions de monestirs»³²⁸. Des de les planes modernistes es podia veure els efectes de la consolidació conservadora dins el catalanisme a partir de la dècada dels 1890. El mateix Brossa afirmava que «el catalanisme sembla un fill de pares desconeguts»³²⁹. Així, mentre que el catalanisme conservador plantejava aquell «Catalunya serà catòlica o no serà», el modernisme hi oposarà la seva pròpia fórmula on «Catalunya serà moderna o no existirà»³³⁰. No era una simple explicitació d'una diversitat interna del catalanisme en el que a cada part li pertocava un paper, sinó que més aviat, s'estava exposant les diferències entre models nacionalitzadors on es jugava la possibilitat de l'esdevenidor real de Catalunya com a realitat nacional compartida pels seus habitants o la seva reclusió respecte aquests. Les implicacions pràctiques d'aquestes diferències es veurien de forma política en la posterior fase de masses. Per ara, és interessant destacar com, els sectors dretans adoptarien l'antimodernisme com a programa ideològic. Així, aquesta oposició es declinava en diverses formes. Per una banda, es pot llegir una combinació entre la desautorització ètica i la difamació personal on els modernistes eren presentats com a immorals i indecents, degenerats i efeminats i en alguns casos, fins acusats de bogeria³³¹. Un bon exemple el podem trobar en un discurs de Joan Alcover:

³²⁷ Jaume Brossa, «Viure del passat», *L'Avenç*, (segona època, any IV), núm. 9, setembre de 1892, pp. 257-264.

³²⁸ «El regionalisme d'en Mañé», *L'Avenç*, 15-31 de juliol de 1893.

³²⁹ *Ibid.*

³³⁰ Jaume Brossa, «Catalanismo y Socialismo», *La Revista Blanca*, 1 de desembre de 1899.

³³¹ Una bona descripció d'aquesta dinàmica es pot llegir a, Amelina Correa, «Nuevos asedios antimodernistas: relación discurso-poder en Historia crítica del Modernismo de Silva Uzcátegui»,

[...]alguns bromistes s'han divertit ab les aberracions del modernisme, en lo que té d'extravagant y neurastenich, y pera fer-ne una auca de redolins més o menys pintoresca los ha bastat inventariar quatre ximplses de quatre ninots de cabellera llarga y ayre sibil·lític. Verges lilials y fonedisses, afectacions de sentimentalisme pseudomístic y nebulositat gongorina, jochs de pirotècnia gramatical, indigestions y desvaris de cervells buyts qui s'han afartat d'En D'Annunzio y En Materlinck y En Nietzsche, ritmes trencats y senglotants... Més axò no es el modernisme; es la gorradura del modernisme³³².

En la confrontació del modernisme però, qui destacaria especialment entre les files conservadores seria altre cop Torras i Bages. El bisbe entenia que a través de la literatura s'estava infonent el «perill de subversió des de dins [...] el perill d'alteració de les relacions jeràrquiques»³³³ ja que «a voltes un sentimentalisme exageradament espiritual, una fantasia idealista, per parlar millor, ompla per algun temps la literatura, més després prompte cau en les brutícies pornogràfiques»³³⁴. En general, i en la mesura que la literatura contribuïa en la conformació del jo i la pròpia individualitat conscient, ho considerava «el sorral del modern individualisme egoista i xorc, massa fàcil d'ésser regirades per les passions socials que anomenem *revolucions*³³⁵». Al seu llibre paradigmàtic, *La Tradició catalana*, ja contraposava romanticisme al catalanisme: «Semblava que la resurrecció havia de venir amb forma romàntica... i no obstant, el símbol patriòtic de nacionalitat renaixenta, el canto poètic que cridava la morta resurrecció, l'oda que enclou per universal aclamació l'esperit catalanesc, té formes horacianes; és una oda romana i no gòtica, és un nou rebrot del bell arbre català, harmònic, moderat i al mateix temps enamorat de la pròpia terra³³⁶. El seu programa antimodernista el desenvoluparia al llarg en diverses obres al llarg del període, des de la conferència *De la fruïció artística* (1894)

a *Hacia la re-escritura del canon finisecular. Nuevos estudios sobre las «direcciones» del Modernismo*, Granada, Universidad de Granada, pp. 121-145.

³³² Joan Lluís Marfany, *Aspectes del modernisme...*, p. 49.

³³³ Eduard Valentí i Fiol, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona, Curial, 1973, p. 154.

³³⁴ Josep Torras i Bages, *La tradició catalana*, p. 83.

³³⁵ Josep Torras i Bages, *op. cit.*, p. 60.

³³⁶ Josep Torras i Bages, *La Tradició catalana...* p. 173, citat a Eduard Valentí i Fiol: «El programa antimodernista de Torras i Bages». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 1972, Vol. 34, p. 23.

o les obres *De l'infinit i del límit de l'art* (1896), *Del verb artístic* (1897) i *Llei de l'art* (1905).

Fos com fos, a finals de segle el mot modernisme havia anat patint el desprestigi. Al 1900, l'escriptor i crític d'art, Josep Maria Jordà, escrivia que «això del modernisme s'anava fent de moda[...] coincidint amb el “modernisme recargolat”. Alguns anuncis inglesos, tres o quatre revistes franceses y alemanyes d'art decoratiu, y uns quants cortinatges, inglesos també, van fer el miracle... Y Mare de Deu Santíssima, quina cullita de lliris blaus, y de fulles llargarudes y morades, y de senyores ab el perfil resseguit y'ls cabells fent giravoltes»³³⁷. La denuncia de l'apropiació diluïda dels elements menys problemàtics del moviment per part de les classes burgeses, a la vegada que es donava a si mateixa una imatge de modernitat, desacreditava al moviment. Xavier Viura, al 1902, escriuria a la revista modernista *Joventut* que «quan amb tal mot es vol anomenar l'esperit de l'època en lo que té de positiu i de vital, la paraula no deixa d'ésser justa;[...] però quan per Modernisme s'entén també els defectes de l'època, o lo decadent, lo carrincló de l'època, o bé una o més escoles (i així és com més se l'entén) aleshores tal mot es impropí»³³⁸. La confusió entre modernisme i *art nouveau*, entre els partidaris del progrés modern i l'esnobisme estetitzant —entre el “modernisme” i el “modernisme modern” que escriuria Cebrià Montoliu³³⁹—es realitzaria durant aquells anys³⁴⁰. Precisament, en aquest marc es fundaria l'altre revista modernista que es interessant destacar. Es tracta de la publicació *Catalònia*, apareguda l'any 1898, amb molta relació amb la crisi del 98 i els debats en el si del catalanisme en relació a la seva acció electoral, també advoca, com *L'Avenç*, per un model nacionalitzador vinculat al progressisme. De fet a l'editorial de l'inici de la seva segona etapa comença dient «El nostre ideal polític és: el major expandiment possible de

³³⁷ Josep Maria Jordà, «Comentaris y recorts», *Joventut*, 8 de novembre de 1900, citat a Joan Lluís Marfany, *Aspectes...*, p. 57.

³³⁸ Xavier Viura, «Las novas corrents», *Joventut*, 20 de març de 1902, p. 187.

³³⁹ John Ruskin (ed. Cebrià Montoliu), *Natura*, Barcelona, Publicació Joventut, 1904, p. 120, citat a Jordi Castellanos, *Intel·lectuals, cultura i poder*, Barcelona, Edicions La Magrana, 1998, p. 107.

³⁴⁰ Una bona imatge d'aquesta tendència cultural es pot veure'n la influència del desprestigi del modernisme a la publicació republicana com *L'Esquella de la Torratxa*, que en to més satíric s'hi podia llegir al 17 de juny de 1898: «La preponderancia del modernisme está doncs ben assegurada a Barcelona, i per axó fins *L'Esquella de la Torratxa* s'ha fet modernista entregant-se á una corrent tan general com irresistible».

la Nació Catalana en cada moment històric determinat»³⁴¹ a la vegada que es posen com a objectiu combatre el xovinisme cultural, «no ens dedicarem nosaltres a l'alabança incondicional de tot lo que a Catalunya es faci i es produeixi»³⁴². A partir d'aquí, cada cop *catalanisme modern* anirà apareixent de manera creixent per a diferenciar-se d'un catalanisme llavors apropiat pels sectors dretans. Entre aquests membres de *Catalònia*, hi hauria afectats per la repressió posterior als fets de Montjuïc de 1896 com Jaume Brossa, que marxaria a l'exili, i Pere Coromines seria empresonat. Aquest últim, escriptor modernista, afiliat a la Unió Republicana, seria acusat falsament dels atemptats del carrer dels Canvis Nous i sobre aquella experiència escriuria *Les presons imaginàries*³⁴³, un text sobre la seva reclusió, per altra banda, ben real.

D'igual manera, en aquest grup que imbricava el catalanisme amb el procés de radicalització que es vivia a la Barcelona finisecular, és on escriuria els primers articles modernistes un jove Gabriel Alomar. En aquesta última dècada del segle XIX, ja havia tingut experiència de publicació en premsa mallorquina, però seria a *Catalònia* un dels llocs on començaria el seu periple periodístic a Barcelona. Sota el nom de «Els dos esperits», el mallorquí parlava de la derrota de Cuba —era l'únic article de la publicació que ho feia—, i malgrat les parts censurades, podem trobar un plantejament positiu de l'alliberament colonial cubà:

³⁴¹ Pere Corominas, «Programa polític general», *Catalònia*, 25 de desembre de 1899.

³⁴² *Ibid.*

³⁴³ Pere Coromines, *Les presons imaginàries*, Barcelona, L'Avenç, 2022 (ed. or. 1899). Per al propòsit de l'estudi del procés nacionalitzador català, és de certa rellevància la prevenció metodològica que ofereix el propi autor a l'inici del llibre, especialment, per a veure les continuïtats amb la tradició vuitcentista del “català que ara es parla” en els modernistes i la situació de la llengua a 1899. Coromines escriu: «El català que avui es parla a Barcelona, centre literari de Catalunya, el que jo he pres com a nervi o matèria primera de la meua obra. Quan aquest llenguatge, netejat d'estrangerismes inútils, no m'ha donat les paraules que em feien falta, les he buscades en el dialecte empordanès, per ésser el que més bé coneixia; i quan encara no n'he tingut prou, he mirat de catalanitzar una paraula estrangera, o n'he derivat de velles conegudes una de nova. Gairebé mai he fet com els poetes acadèmics, tan afectats a aixecar morts, a revifar paraules d'una llengua rovellada. El dia que el català literari s'hagi enriquit amb paraules exclusives de cada un dels nostres dialectes, serà una llengua rica i viva a la vegada, que es podrà riure dels poetes funeraris», Pere Coromines, *op. cit.*, p.17.

Afortunadament la raó s'ha obert pas, i, a l'hora present, desapareguts els entusiasmes i moltes de les prudents reserves, ha retornat per a molts el sentit natural de les coses. Alegrem-nos-en i reconeguem que qualche profit, i no dels més despreciables, se pot treure també de la derrota. Convertim-la, doncs, en victòria profitosa; imaginem lo que haurà representat per a Espanya una victòria militar. Tota l'actual organització política s'hauria consagrat definitivament, i hauríem tingut de renunciar a les somniades millores: la ideologia nova per terra; els afanys d'autonomia i de llibertat progressiva desterrats i plens de descrèdit (censurat); l'avenç cap a la pau tranquil·la i desarmada, cap a l'Estat nou, aturat per la victòria de les armes; l'element progressiu sotmès a l'element conservador; la marxa de Cádiz fent callar l'himne dels moderns Segadors³⁴⁴.

Aquest posicionament d'oposició a la Guerra de Cuba seria compartit pel catalanisme i els federals seguidors del ja vell Francesc Pi i Margall³⁴⁵. En qualsevol cas, i pel que fa al modernisme d'Alomar, aquest article era el tret de sortida en una carrera de participació en premsa que l'ocuparia de manera pràcticament ininterrompuda durant les següents quatre dècades. Tot i així, la revista *Catalònia* serà una experiència breu. La seva curtesa s'explicarà per l'evolució general del propi catalanisme. En aquest sorgiment de la via electoral que representaria la Lliga al tombant de segle, la seva publicació per antonomàsia havia d'erigir-se com la portaveu d'aquesta vocació a representar tot el catalanisme. Serà durant aquest període en què alguns dels representants del modernisme català s'integraran com a col·laboradors a *La Veu de Catalunya*. Alomar hi serà convidat a escriure i hi participarà més o menys fins a 1906. Serà també en aquest moment d'intent unitarista del catalanisme, que *Catalònia* publicaria un article que ens permet veure tant el fràgil consens com el vent comú en direcció a la fase de masses. Joaquim Casas-Carbó sintetitzava la conjuntura amb un article en el que exposava que hi havia, per una banda, els catalanistes de «O tot o res.[...] Els que aixequen aquesta bandera es diuen a sí mateixos radicals, proclamen dogma nacional les Bases de Manresa i se'n fan definidors i depositaris[...] troben malament tot lo existent i tot lo que fan els altres per a modificar-lo». I per l'altra, els del «tant com se puga, diuen els altres, i tot dient-ho treballen per a

³⁴⁴ Gabriel Alomar, «Els dos esperits», *Catalònia*, 15 de setembre de 1898.

³⁴⁵ Per llegir la posició del partit federal, «¿Qué hubiera sido de nosotros si hubiéramos vencido? (Mitin federal del teatro Granvia, Barcelona)», *La Publicidad*, 1 d'abril de 1900, citat a Romero Maura, op. cit., p. 72; la posició del catalanisme de la Unió Catalanista es pot llegir a, «Manifest als catalans», *La Renaixensa*, 12 de juny de 1898.

obtenir de mica en mica, per evolució o per revolució, segons sigui oportú, lo que aquells, els integristes, no sabent i no podent-ho obtenir de cop i volta, envien *ad kalendas grecas*, a les generacions futures»³⁴⁶. D'aquesta manera, veiem com a finals de segle els debats sobre els camins del creixement del catalanisme eren un torrent comú de les seves tendències. La sensació que calia anar un pas qualitatiu més enllà pel catalanisme era al propi cor de les reflexions, articles i debats del moment al si del moviment nacional. Seria però el catalanisme dretà el que s'avançaria a la construcció d'un partit polític modern. El sector del catalanisme que des de *L'Avenç* havien descrit afirmant «¿Qui són, sinó els partits catalanistes, els que sempre parlen més de conservar tradicions, no ja dels pares, sinó dels avis i dels besavis? ¿Ont han trobat, sinó d'entre ells, més apoio totes aquestes idees rànries i antipàtiques de proteccionisme, clericalisme, agremiacionisme, jog-floralisme, menestralisme, romanticisme manso?»³⁴⁷, prenien la iniciativa.

Per concloure, cal dir que el modernisme va pretendre crear una cultura nacional i per fer-ho aquesta havia de ser compartida per les classes populars. És coherent amb aquest propòsit doncs que fossin els primers en parlar de Catalunya com a nació en un conscient sentit modern, que donessin els primers passos cap a l'elaboració dels diccionaris —n'és paradigmàtic el dit *Ensayo de gramàtica de catalán moderno* de Fabra, publicat al 1891— a la vegada que escrivien, traduïen i difonien obres en català —especialment des de la impremta de *L'Avenç*—. Com afirma Ucelay-Da Cal, «el modernisme havia portat amb ell l'entestament d'actuar professionalment com a intel·lectual en català»³⁴⁸. Si va reeixir o no el modernisme, en el cas de Catalunya, a portar la seva aspiració a la majoria de ciutadans catalans, és complicat respondre taxativament, almenys en el període que se sol definir pel modernisme, però sí que se'n pot fer alguna consideració. Per una banda, és important destacar que la tasca del modernisme en relació al fer de la cultura un element democratitzat, pren a Catalunya una particularitat de competència entre processos nacionalitzadors. Així, aquesta difusió popular de la cultura catalanista estarà sempre en disputa amb el projecte nacionalitzador patrocinat per la Restauració. Per això, la morfologia àmpliament catalanista que prendria el modernisme a Catalunya — que «constituían el sector más progresista y europeizante de la cultura humanística española

³⁴⁶ Joaquim Casas-Carbó, «O tot o res?», *Catalònia*, 6 de gener de 1900.

³⁴⁷ Alexandre Cortada, «El nou autonomisme català», *L'Avenç*, 15 de maig de 1893.

³⁴⁸ Enric Ucelay-Da Cal, *La Catalunya populista...*, p. 42.

finisecular»³⁴⁹ — ens ofereix també informació dels límits del propi procés nacionalitzador espanyol. Per l'altra banda, caldrà esperar uns anys per a poder avaluar l'abast del model nacionalitzador modernista. La capacitat de què els actors depositaris d'aquesta inspiració modernista en la seva visió de la construcció nacional reeixís en la seva pràctica política serà quelcom que s'avaluarà en la part central del present treball. A aquest punt però, els sectors modernistes es veurien en minoria i en situació desplaçada del propi catalanisme —tot i que en forma de patronatge o finançament existirien intents de vinculació— i destacarien els perills que el catalanisme quedés hegemonitzat pels sectors conservadors. En aquest propòsit, un modernista com Cortada valorava els èxits nacionalitzadors del catalanisme fins llavors: «[...] Tant malament ho han fet els catalanistes, tan poc penetrant i simpàtica ha sigut la llur campanya, que ningú s'els ha escoltat, quedant l'idea autonòmica i nacionalista, aquí a Catalunya, tant endarrerida[...]»³⁵⁰. Les conseqüències centrals d'aquest fet serien rellevants per a l'entrada en la fase C del procés nacionalitzador català: per primera vegada es conformava un republicanisme a Catalunya que quedava per fora del mateix catalanisme.

³⁴⁹ Inman Fox, *La invención de España...*, pp. 71-72.

³⁵⁰ Alexandre Cortada, «El nou...

4. ACTIVACIÓ DE LA FASE ELECTORAL I DE MASSES DEL CATALANISME

En el seu llibre ja clàssic, Miroslav Hroch escrivia que ell havia situat el punt determinant de l'èxit del reeiximent dels processos nacionalitzadors de les nacions sense Estat en la fase B: «l'agitació patriòtica portada a terme per un moviment organitzat que fa fermentar activament la consciència nacional», però abans de la fase de masses. En aquest convenciment, ell centraria els seus estudis en la composició social dels líders patriotes, en la seva capacitat per reassignificar la història en clau nacional o per construir institucions culturals així com la capacitat d'inserció d'elits perifèriques als Estats. Malgrat el seu focus d'estudi en aquestes qüestions, com s'ha vist, ell mateix recalcaria que fóra igualment útil d'analitzar la fase de masses si es volia donar una explicació satisfactòria del sorgiment i consolidació o no de les nacions minoritzades. D'aquesta manera, en aquest treball es defensarà que el cas català, que representarà una cas d'èxit en el seu procés de nacionalització, trobarà les seves claus en la seva fase C —tot i que ja hem vist que els elements de les fases es presenten sempre mesclats—. En les línies que segueixen, i que constitueixen el tronc central d'aquesta tesi, s'avaluarà doncs la dinàmica en com es produiria aquest fenomen. Es realitzarà, com també s'ha mencionat, aquest trajecte a través de la vida i obra del que es tractarà de demostrar a continuació en seria el seu artífex intel·lectual i no només intel·lectual. Així mateix, s'assumirà una perspectiva comparada que ens permeti introduir nous punts de vista per a la comparació amb els altres casos peninsulars, com el basc i gallec, com també la podríem establir amb els gal·lesos, escocesos, flamencs o bretons.

4.1. LES ELECCIONS MUNICIPALS DE 1901 I LA DEMOCRATITZACIÓ, PORRES LERROUXISTES I INTERVENTORS CATALANISTES

«[...]un fet honrosíssim per a Barcelona: els dos partits en lluita són dos partits de rebel·lia envers l'Espanya actual»³⁵¹.

Gabriel Alomar

³⁵¹ Gabriel Alomar, «Després de les eleccions», *El Poble Català*, 25 de novembre de 1905.

L'etapa electoral del catalanisme s'encetaria amb les eleccions generals del 19 de maig de 1901. La Lliga Regionalista presentaria la que va rebre el nom de Candidatura dels Quatre Presidents, una llista que representava els quatre principals nuclis de poder burgès de Catalunya. Aquests eren: Albert Rusiñol, ex-president de Foment, Domènech i Muntaner, ex-president de l'Ateneu Barcelonès, Sebastià Torres, president de la Lliga de Defensa Industrial i Comercial, i el mateix Dr. Robert, ex-alcalde i ex-president de la Societat Econòmica d'Amics del País. El cinquè que es presentava per Olot, era el Marquès de Camps, president de l'Institut de Sant Isidre, la patronal agrícola. Si llegim el seu manifest electoral del 29 d'abril de 1901, podem copsar el context d'idees que motivaven aquella nova opció electoral. Sota la firma de tota la plana major de la nova plataforma partidista, afirmaven: «Anem a enviar a les Corts gent que ho remogui tot i que no es doblegui davant ningú; —que cridin o no cridin els polítics de Madrid— faci comprendre als governants que aquesta ciutat de Barcelona no vol viure en estat de setge perpetu, sinó que vol llibertat per créixer i fer créixer Catalunya i fer respectar la personalitat de la pàtria catalana; que no es vol veure sobrecarregada d'impostos i d'inspectors; que si paga, vol manar en el que és seu i no vol traves i corrupció per tot arreu, ni quan reclama li tanquin a la presó els honorables representats dels gremis com si fossin lladres i criminals»³⁵². Aquells comicis donaven uns resultats de triomf per a la candidatura catalanista, que aconseguia obtenir quatre diputats, mentre que el turnisme n'obtenia un de sol. Malgrat la baixa participació — entre el 15 i el 20%—, aquell era un bon resultat. En segon lloc, però, havia quedat la candidatura republicana encapçalada per un vell Francesc Pi i Margall i per Alejandro Lerroux. Així, una de les conseqüències de la crisi del 98, havia de ser l'obertura d'un nou mapa polític a Catalunya diferenciat de la resta de l'Estat. Durant els següents anys, s'embrancharien en una disputa política la Lliga Regionalista i un republicanisme que tindria un pes extraordinari en relació a la resta de zones del país.

Així, a les eleccions de maig de 1901, aquestes dues forces desplaçarien els partits del torn pacífic. Des de llavors ni el partit lliberal ni el conservador tornarien a tenir a Catalunya el suport que havien tingut abans. Al novembre del mateix 1901, els dos partits dinàstics tornarien a quedar derrotats. La Lliga obtenia 11 regidors (1 dels quals era independent i 2 de Defensa Social) i els republicans 10 (amb els aliats socialistes en

³⁵² «El primer Meeting» *La Veu de Catalunya*, 29 d'abril de 1901.

tindrien 14)³⁵³. D'aquesta manera, feia camí una altra de les conseqüències de la crisi del 98 a Catalunya: la democratització de l'Ajuntament de Barcelona. Si bé qui havia estat Alcalde de Barcelona durant el 1899 i fins al tancament de caixes, el Dr. Robert, ja havia iniciat una neteja del cens electoral —on hi havia registrats més de 27.328 morts i més de 37.000 persones amb dret a vot estaven sense registrar³⁵⁴—, seria amb els bons resultats de dues forces que es situaven per fora del Règim canovista a l'Ajuntament que es produiria la democratització de la institució. Si ens fixem en com es va produir aquesta neteja del sufragi, cal parlar que, per la seva banda, la Lliga comptava amb interventors de tipus professional —molts d'ells eren advocats, enginyers, metges, etc.— així com oficines electorals pròpies que permetien evitar la falsificació dels resultats electorals clàssica del caciquisme. Per la seva banda, els republicans, empraven un aparell intimidatori, que anava des de la pròpia presència massiva a l'espai públic fins a les porres i les amenaces. Ambdues exercirien d'agents actius d'una vera democratització social, tant des del recompte electoral fins a l'acompanyament en les comprovacions de la inscripció al cens electoral als dies previs a les eleccions³⁵⁵. Ho resumeix Amadeu Hurtado en les seves memòries: «Els nous interventors de la Lliga eren per a tothom una garantia per al respecte del vot i permetien d'esperar que les votacions no podrien ésser falsejades. Estimulats els amics de Lerroux per aquesta esperança d'un èxit possible, els interventors catalanistes i els partidaris lerrouxistes anaven a ajudar-se recíprocament, que damunt de totes les diferències, per impedir les falsedats habituals, els primers amb la llei a la mà i els altres amb l'acció o l'amenaça d'uns escamots, formats no se sap com, disposats a donar força a la llei i a la mà»³⁵⁶. És que en aquestes primeres eleccions de 1901, el clima de tensió implicaria més de quinze hores de discussió sobre el recompte oficial en el Saló

³⁵³ Malgrat la confusió de les xifres en les diverses fonts, fruit en part, de la situació del caciquisme i les dificultats del procés democratitzador, el que és rellevant és l'extraordinari nombre de 10 o 11 regidors antimonàrquics. Les dades emprades es poden trobar a les de Borja de Riquer, *Lliga Regionalista...*, p. 222. Isidre Molas, *Lliga...*, p. 50; Joan B. Culla, *op. cit.*, p. 50; Romero Maura, *op. cit.*, p. 186.

³⁵⁴ Segons declarava el doctor Robert a, *La Publicidad*, 22 d'abril de 1899.

³⁵⁵ Els dies previs a les eleccions municipals de 1901, més de 17.000 ciutadans hi acudirien amb el propòsit d'assegurar-se la possibilitat de votació. (*La Publicidad*, 23 octubre de 1901, citat a Joan B. Culla, *op. cit.*, p. 47).

³⁵⁶ Amadeu Hurtado, *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps, 1894-1930*, Barcelona, Ariel, 1969, pp. 56-57.

de Cent de l'Ajuntament. Allà, l'aparell caciquista s'enfrontaria al grup d'interventors lligaires, organitzat per Jaume Carner, i a la presència expectant de les masses republicanes a la plaça³⁵⁷. Sota aquestes condicions seria doncs com s'escombraria els partits turnistes de Barcelona i es democratitzaria l'Ajuntament de Barcelona. A més, el compromís amb la justícia en el vot havia esperonat a un creixement de la participació, un dels factors claus en els processos democratitzadors i també nacionalitzadors. En la mesura que es crearia una situació per a la capacitació de les masses per a l'actuació política activa, també s'eixamplava el canal per a agitació catalanista. Després d'aclarir els resultats amb el caciquisme, s'obtenien les xifres reals que havien recollit els lligaires i republicans: l'escrutini general donava «12.825 vots a la coalició republicana, 10.961 a la candidatura regionalista i 7.284 als liberals»³⁵⁸. Es tractava doncs d'una important victòria republicana a la ciutat més poblada de l'Estat. A més, «el voto republicano era más de dos veces superior al cosechado en mayo. Su distribución por distritos confirmaba lo que todos sabían: que había sido un voto esencialmente obrero»³⁵⁹. Però, quina era la situació d'aquest republicanisme que estava mobilitzant el vot obrer amb aquella força i presència? Cal fer una breu descripció d'aquest aspecte.

Per començar, cal dir que l'emergència republicana era quelcom de nou i representava un canvi respecte a la tendència de la situació immediatament anterior. Com afirma Duarte, pel republicanisme, «finals del segle XIX no correspon a una etapa d'influx ascendent»³⁶⁰. El fet és que el vell republicanisme del vuitcents es trobava en aquell context finisecular més com un pòsit popular que com una força actuant ampla i operativa. En concret, el republicanisme federal —que havia estat el majoritari a Catalunya durant l'última obertura republicana de 1873— restava com una memòria col·lectiva difusa entre les classes populars, però el propi partit, i les altres famílies republicanes, es situava en una fase d'infertilitat política. D'aquesta manera, tenim un panorama conformat per

³⁵⁷ Són conegudes les paraules de Lerroux que quan havia d'entrar al mateix recompte, afirmaria, en la seva coneguda teatralitat, «si triunfamos saldré por la Puerta; si quieren atropellar mi derecho saldré por el balcón y espero que me recibirán vuestros brazos y que además sabrán vengarme»³⁵⁷, *La Publicidad*, 21 de maig de 1901, a Joan B. Culla, *op. cit.*, pp. 42-43.

³⁵⁸ Romero Maura, *op. cit.*, p. 186.

³⁵⁹ *Ibid.*

³⁶⁰ Àngel Duarte, *El Republicanisme català a la fi del segle XIX*, Vic, Eumo, 1987, p.15.

diverses agrupacions d'aquesta cultura política. A part del federal que dirigeix Josep Maria Vallès i Ribot, existeix també la Fusión Republicana, el conglomerat polític que tractava de mantenir unit el grup de la Unión Republicana que havia obtingut un bon resultat al 1893. *Gorsso modo*, era un espai on hi confluïen les diferents famílies republicanes que maldaven reorganitzar-se en el nou marc de la Restauració: des del grup de Salmerón, amb antics castelarians o zorrillistes —republicans més d'ordre i legalistes com Joan Sol i Ortega— o el grup representat llavors al diari *La Publicidad* com Eusebi Coromines. Amb el canvi de segle, havia de succeir-se una renovació que seria generacional, només cal pensar que entre 1895 i 1908 moriran els tres expresidents de la República que quedaven vius així com també Manuel Ruiz Zorrilla. Així, aquest republicanisme, si bé es trobava desvirtuat pel caciquisme i la manipulació electoral, es trobava encallat en rivalitats de capelletes, disquisicions d'abstrús doctrinarisme i mantingut en una visió encara molt de notables. No obstant, el resultat obtingut acreditava un cert renovellament en la interaccions amb una nova realitat social de masses, amb un obrerisme amb una nova morfologia que estava emergent. En aquesta nova imbricació —que «reactivà el lligam bàsic entre previsions polítiques i esperances socials que l'havia guiat en les dècades centrals del segle XIX»³⁶¹— apareixia un nou actor polític que amb els anys prendria el nom de lerrouxisme en referència al seu líder, Alejandro Lerroux.

Nascut a Córdoba al 1864, fill de veterinari i amb una infància itinerant per la professió paterna, als 22 anys arribaria a Madrid i es vincularia al Partido Republicano Progressista del conspiratiu Ruiz Zorrilla. Allà faria els seus primers passos en el periodisme de batalla en diaris republicans menors que li permetrien acostar-se als espais revolucionaris madrilenys, on coneixeria figures com el lliurepensador Francesc Ferrer i Guàrdia. Les disputes dins el món republicà realment existent llavors el portarien a confrontar-se als sectors més moderats i conservadors i a col·laborar amb els ambients llibertaris. Arran de la campanya per l'amnistia dels presos del Procés de Montjuïc de 1896³⁶²—que el

³⁶¹ Àngel Duarte, *Història del republicanisme...*, p. 158.

³⁶² El Procés de Montjuïc va ser un procés militar contra la processó del Corpus, el 7 de juny de 1896, que va acabar amb 12 morts, 35 ferits i més de 300 detinguts, entre els quals els anarquistes Teresa Claramunt, Fernando Tàrrida del Mármol i Anselmo Lorenzo. Aquests fets van desencadenar una campanya de protestes des de la premsa obrera i també a nivell internacional. Les figures més visibles que van participar en una intensa campanya per la revisió de les

portarien nou mesos a la presó— Lerroux esdevindria quasi un símbol, es formaria com a orador i la seva persona adquiriria projecció política rellevant per primera vegada. De fet, arribava a Barcelona a principis de 1901 amb aquesta aurèola de lluita antirrepresiva, amb un bagatge de més d'una dècada de periodisme de compromís social i amb estrets vincles amb l'obrerisme barceloní. No obstant, només amb l'atenció al seu cabdill no entenem la dimensió que prendria el lerrouxisme ja que aquest va ser una realitat que excedia la figura del seu propi líder³⁶³. Anomenat així inicialment pels rivals polítics³⁶⁴, el que s'ha entès per lerrouxisme va ser una corrent de l'ampli republicanisme a Catalunya, un moviment sociopolític de síntesi entre republicanisme i obrerisme que s'inspiraria en el model de “contra-societat” del partits socialdemòcrates europeus, que seria el principal vector de modernització de la tradició republicana a Catalunya i que va governar l'Ajuntament de Barcelona en gran part de les dues primeres dècades del segle XX. A més, va integrar elements del cooperativisme —amb la proximitat al conegut Salas Antón³⁶⁵—, les primeres organitzacions feministes de l'Estat —en la Societat Progressiva Femenina, les Damas Rojas i Radicales per on col·laborarien amb d'Ángeles López de Ayala o Teresa Claramunt —, i de l'obrerisme anarquista —en el cas de Ignasi Clarià, anarquista qui passaria a tenir un paper central al diari lerrouxista *El Progreso* al

sentències van ser Joan Montseny i Alejandro Lerroux des d'*El Progreso* i *La Revista Blanca*, i a Madrid, Pere Coromines a *Vida Nueva*. Seria executat el metge i militant filipí José Rizal a mans del Capità General Camilo Polavieja. Una narració dels fets molt detallada des d'una perspectiva dels imaginaris anticolonials es pot trobar a Benedict Anderson, *Bajo tres banderas. Anarquismo e imaginación anticolonial*, Madrid, Akal, 2008, pp. 175-243.

³⁶³ Tot i ser un fenomen polític molt incardinat en les coordenades de la política a Barcelona i Catalunya, teixiria des de ben aviat aliances amb altres experiències més enllà. El mencionat cas de Blasco Ibáñez i el blasquisme n'és un exemple rellevant. És pot llegir en el clàssic estudi de, Ramir Reig, *Blasquisme i moviment obrer: València, 1898-1906*, València, Alfons el Magnànim, 1982.

³⁶⁴ Comença a aparèixer el concepte *lerrouxisme* a partir de 1903 especialment a les pàgines del diari de la Lliga, *La Veu de Catalunya*. La primera vegada que es troba és a, «Generalisantse'l moviment», *La Veu*, 7 d'octubre de 1903 (ed. vespres).

³⁶⁵ Un bon text sobre aquest cooperativista es pot llegir a, Jordi Serrano, *Joan Salas Anton*, Valls, Cossetània, 2011.

1908³⁶⁶— i va construir vast un teixit d'ateneus, Cases del Poble d'inspiració francesa i belga, i còrcols de tradició republicana federal que li donaven una força *per baix* que els catalanistes de llavors coneixien bé i sabien no tenir. Al 1903, es fundava la primera organització deguda a les iniciatives de Lerroux —encara no partit—que prendria com a nom de *Fraternidad Republicana*, i que es faria cos en la Casa del Pueblo³⁶⁷. A *La Campana de Gràcia* es pot llegir com s'anunciava la novetat i amb quina vocació naixia: «el partit republicà l'ofereix a tots els correligionaris, a les associacions obreres i als amants de les idees progressives pels Meeting, reunions públiques i demés actes semblants que tinguin per convenient realitzar»³⁶⁸. Joan B. Culla ha descrit tot el teixit social que bastiria aquest republicanisme durant el període:

El desplegament assistencial que el lerrouxisme promou des del 1903 fins, almenys, el 1910 és —encara que hom hagi tendit sempre a trivialitzar-lo— un component bàsic de la seva força. En una ciutat i en un temps en què les classes treballadores pateixen greus problemes d'habitatge (rellogats, barraquisme, habitatges insalubres, etc), suporten una notable escalada dels preus (un 25% entre 1900 i 1910), l'estancament dels salaris i periòdiques crisis de feina i es veuen mancats dels més elementals equipaments públics (sanitaris, escolars, etc.), un partit que es faci present als barris obrers i les zones suburbials i que hi ofereixi —sense mediacions antipàtiques, com les de la beneficència catòlica— uns serveis paral·lels modestos però efectius (metge i advocat de franc, medicines amb descompte, alguna instrucció per als fills, queviures una mica més barats, un espai físic per al lleure i estones de diversió semigratuïta, un cert coixí de solidaritat en situacions crítiques i, amb el temps, ocasió d'aconseguir una col·locació), tot això quan cap altra formació no pot ni somniar res comparable, no solament pot obtenir un allau d'adhesions interessades, [sinó que] estableix amb els seus militants un tal nombre de lligams extra polítics, de vincles de dependència, que la pertinença al partit esdevé un tret existencial i el trencament —que implicaria la pèrdua de relacions socials, la modificació d'hàbits de consum i de distracció, l'obligació de cercar nou metge i nova escola pels fills, etcètera— es fa poc menys que impossible³⁶⁹.

³⁶⁶ Xavier Cuadrat, *Socialismo y Anarquismo en Cataluña (1899-1911). Los orígenes de la CNT*, Madrid, Ediciones de la Revista de Trabajo, 1976, p. 95.

³⁶⁷ La fundació de la Casa del Pueblo a Barcelona s'avançava més d'un lustre a la primera casa socialista que s'obriria a Madrid i seria feta del republicanisme lerrouxista.

³⁶⁸ «Fraternidad Republicana», *La Campana de Gràcia*, 14 de març de 1903.

³⁶⁹ Joan B. Culla, *op. cit.*, p. 113.

Alhora, a part de la modernització del republicanisme anquilosat, la pròpia figura de Lerroux suposaria una força amb capacitat per portar a la col·laboració a un republicanisme dividit en les diverses famílies i lideratges, com la figura senyera de Nicolás Salmerón. El seu nou estil populista d'oratória junt al conviure amb el poble, conèixer la seva cultura, la seva sociabilitat en espais i codis populars, tindria un efecte de vivificació i politització de Catalunya. Ell mateix ho descriuria amb el seu to habitual: «Había un pueblo dormido y ha resucitado[...] La política era un pantano y hoy es un mar borrascoso. Había indiferencia y hoy hay pasión»³⁷⁰. A la vegada, un fort obrerisme, especialment a principis de segle, oferien una vinculació amb el món dels treballadors que cap altra força política a Catalunya podia tenir. Així, per exemple afirmarà al Congrés dels diputats que, «la armonía entre el capital y el trabajo es imposible, como es imposible la armonía entre el ladrón y el robado»³⁷¹. En un míting a les seves primeres eleccions al Principat es pot copsar la vinculació entre el republicanisme, l'obrerisme i l'anticlericalisme que presentava el lerrouxisme:

No tengo programa porque no caben mis aspiraciones en ninguno de los conocidos, pero he aquí cuales son mis propósitos:

Acción revolucionaria dentro y fuera del Parlamento, para reaccionar el espíritu público, concordar las tendencias radicales de las masas populares, encauzarlas hacia el fin de una profunda transformación social, intentando realizar:

En lo político la sustitución de la monarquía por una república democrática, radical, reformadora, que disminuya en lo posible y a cada momento la tiranía de los poderes públicos.

En lo religioso la separación de la Iglesia y del Estado, la secularización de la sociedad y la enseñanza, la expulsión de las órdenes monásticas y la desamortización e incautación de los bienes detentados por aquellas, procurando absoluta libertad de cultos fundada en la tolerancia recíproca de ideas y sentimientos.

En lo económico el establecimiento de una administración autónoma para las entidades regionales y municipales que forman la nación.

En lo social garantizar contra las arbitrariedades del poder el derecho de asociación para cumplir fines humanos, sustraer en lo posible el trabajo a la explotación del capital,

³⁷⁰ *La Publicidad*, 14 de noviembre de 1901.

³⁷¹ Diario de las Sesiones, Congreso de los Diputados, 20.07.1901.

consagrar el derecho a la vida de todo ser humano, suprimir toda tributación impuesta al jornalero, establecer la jornada de las 8 horas cada día y 48 cada semana, proteger al proletariado en sus luchas por la propia emancipación, reconocer la justicia y legalidad de sus aspiraciones fundamentales, ser su verbo y su mandatario en las Cortes³⁷².

En els anys posteriors, arran de la Solidaritat Catalana al 1906, es va encendre el seu discurs anticatalanista. Era un anticatalanisme que tenia la voluntat política de polaritzar amb la Lliga Regionalista i, per això, en la disputa del camp republicà amb els catalanistes d'esquerres, el discurs lerrouxista equiparava tota reivindicació catalanista amb el que representava la Lliga. Per això podia reconèixer a Catalunya tots els seus elements d'una nació cultural i afirmar que «[el catalán] es un pueblo que tiene historia propia, vida propia, lengua propia, literatura y arte propios, personalidad propia con todos los caracteres étnicos de una raza aparte»³⁷³. Com explica Joan B. Culla, «en el primer lustre del segle, l'anticatalanisme és un component menys original, menys central, menys bàsic a la “fórmula política” lerrouxista, més accessori i perifèric a aquesta, del que hom ha tendit a assegurar». Tot i així, la Lliga i els seus mitjans el presentaran d'una forma caricaturitzada. Així, podem llegir entre les pàgines de *La Veu de Catalunya* qualificatius com els de «agitador assalariat»³⁷⁴, «púrria»³⁷⁵, «caciquisme vermell»³⁷⁶, etc. Els tòpics lligaires antilerrouxistes plantejaven que el republicanisme d'aquelles dates a Catalunya no era altre cosa que «un moviment *artificial* promogut per un aventurer *no català*, impulsat per l'oligarquia *madrilenya* i nodrit per immigrants *forasters* amb l'objectiu de pertorbar la pau arcàdica del principat»³⁷⁷. Queda resumit en un fragment que es pot llegir a *La Veu*:

Concitar l'odi de la classe obrera contra'l catalanisme, valentse de calumnias mentint y embusterejant conxorxes y falsos tractes y coneixences; fer que aquella classe destruí la nostra idea, la única que queda per a reorganitzar el país, com únich aturador de la morralla política; provocar les agressions a las persones y a la propietat, produir greus desordres, infundir l'espant y el terror servintlos hi d'agents obrers... o criminals...

³⁷² «Al Pueblo», *La Publicidad*, 17 de maig de 1901.

³⁷³ Alejandro Lerroux, “A esperarle todos”, *La Publicidad*, 31 de març de 1904.

³⁷⁴ Joan Ventosa Clavell, «L'ordre social», *La Veu*, 18 d'octubre de 1903.

³⁷⁵ «La purria», *La Veu*, 3 de novembre de 1901.

³⁷⁶ *La Veu*, 11 d'octubre de 1903.

³⁷⁷ Joan B. Culla, *op. cit.*, p. 55.

republicans, socialistes, àcrates o llibertaris... fossin lo que fossin, y un cop extesa la anarquia, senyora de tot, un cop esporuguida, fugitiva o tancada a casa la gent temerosa, engegar demunt dels il·lusos obrers exaltats, que'ls hi haguessin servit d'instruments, els màusers del seu general, restablint l'ordre y portantnos la despòtica dictadura que'ls hi havia de pagar a ells ab credencials de gros y gandul empleat els seus *honrats* serveys.³⁷⁸

Així, des de ben començat el segle XX i la singladura electoral del catalanisme, la concepció de la Lliga situaria *l'obrerisme, republicans, socialistes, àcrates o llibertaris... fossin lo que fossin*, com a enemic de la causa catalana. Aquest tipus d'interpretació situava com un element extrínsec precisament l'origen de les frustracions en la realització del procés nacionalitzador català i negant la heterogeneïtat acabava per situar una concepció binacionalitzadora de la pròpia Catalunya. Es culpabilitzava a un agitador fora cada cop que el catalanisme conservador es topava amb les contradiccions del seu propi model nacionalitzador. En tant que les masses no seguien el projecte, només podia deure's a les males arts d'un “agitador estrany” que mobilitzava una massa “espanyola”. Però malgrat la força d'aquesta imatge, historiogràficament aquestes explicacions en gran part ja han quedat ultrapassades³⁷⁹. Veient les dades, els discursos de la Lliga són difícils de sostenir. Entre el 1850 i el 1900, la ciutat de Barcelona havia triplicat la seva població. Al 1900, tenia 533.00 habitants i havia vist aixecar més de 60.000 edificis. El creixement furient tampoc s'aturaria en els anys que estaven per venir. Al 1930, Barcelona era la quarta ciutat en població d'Europa³⁸⁰. Aquest increment, no obstant, es faria fonamentalment amb població de les diverses ciutats i pobles de la mateixa província barcelonina —332.134 habitants eren nascuts en ella—; 34.899 procedents de Tarragona, 23.865 de Lleida i 17.482 de Girona; finalment dels 113.340³⁸¹ que provenien de fora de Catalunya, la majoria eren dels territoris propers, especialment València —al 1920 els

³⁷⁸ «La púrria»...

³⁷⁹ Aquesta visió que fa de la interpretació lligaire la seva versió històrica encara es pot trobar, no tant en la historiografia, però en el periodisme, per exemple a, Josep Asensio, *El fantasma de Lerroux*, Barcelona, Edicions 1984, 2022.

³⁸⁰ Carles Sudrià: «La modernidad de la capital industrial de España», a Alejandro Sánchez (dir.), *Barcelona, 1888-1919. Modernidad, ambición y conflicto en una ciudad soñada*, Madrid, Alianza, 1994, p. 53, citat a Enric Ucelay-Da Cal, Xavier Casals, *El fascio de las ramblas. Los orígenes catalanes del fascismo español*, Barcelona, Pasado y presente, 2023, p. 87.

³⁸¹ Romero Maura, *op. cit.*, pp. 53-55

valencians eren 91.511³⁸²— i Aragó. En total, el número d'emigrants castellanoparlants no superava els 30.000³⁸³. Si ho ampliem a tota Catalunya, «en 1900, solo el 4 por 100 de los habitantes del Principado habían nacido fuera del país»³⁸⁴. Aquesta situació feia molt fàcil la naturalització. En especial, i amb la no existència fins ben bé la Segona República d'un sistema educatiu públic i vertaderament operatiu en català, els espais populars on coexistiria la població desplaçada amb espais de sociabilitat locals eren determinants per a la possibilitat nacionalitzadora. Ho retrataria un sociòleg francès Jacques Valdour en la descripció dels medis obrers i populars: «a Barcelona, hi comptem entre els obrers de professió, 95% de catalans, el superàvit provinent de les altres províncies, però catalanitzats per un sojorn prolongat. No parlen tots, entre ells i amb els patrons i contramestres, altre cosa que el català»³⁸⁵. Amb les dades, els tòpics lligaires es van escapant com la sorra entre els dits. Però trobem més fets, i si es vol, paradoxes amb una mirada, a vegades deformada des del present.

Si veiem quines adhesions concitaria aquest republicanisme lerrouxista, podem trobar que hi donen suport o, directament, s'hi presenten en les seves llistes, a més de les figures centrals del republicanisme barceloní, o de l'obrerisme, cooperativisme, el primer feminisme, també figures que havien estat centrals pel propi catalanisme. És el cas del mateix pare del catalanisme polític, Valentí Almirall. Aquest en el pròleg de l'edició de *Lo Catalanisme* de 1902 escrivia:

Aquesta generació de catalanistes que, a força d'exageracions patrioterres, ha arribat a descobrir que, com els antics grecs però sense tenir els fonaments que ells tenien, han de declarar bàrbars als no catalans o fins i tot als que no pensen, ni parlen, ni resen com ells, tot i que hagin nascut a Catalunya [...] Tot i que no han passat trenta anys —des de la publicació de *Lo catalanisme*—, hem de fer constar que no tenim res en comú amb el catalanisme o regionalisme a l'ús, que pretén sintetitzar els seus desitjos i aspiracions amb

³⁸² Josep Termes, *Història de Catalunya vol. VI. De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 283.

³⁸³ Joaquim Casas-Carbó, «Catalunya trilingüe», a Vicente Cacho Viu, *Els modernistes i el nacionalisme cultural (1881-1906)*, Barcelona, La Magrana, pp. 155-168. Referència de Angel Smith, *op. cit.*, pp. 98-99.

³⁸⁴ Borja de Riquer, *Escolta, Espanya...* p. 259.

³⁸⁵ Jacques Valdour, *L'ouvrier espagnol. I, Catalogne*, París, Arthur Rousseau Éditeur, 1919, p. 78. La traducció és meua.

un cant d'odi i fanatisme, que ressuscita o mig ressuscita d'un període anormal i funest de la història de les nostres dissensions [...] Les excomunionis que es llencin contra nosaltres comprovaran que el que ha variat no hem sigut nosaltres, sinó els que han volgut fer del catalanisme una arma de reacció contra les idees modernes i expansives, tant en el terreny polític com en el social i en el religiós. Han absorbit gairebé tot el carlisme de Catalunya[...]»³⁸⁶

No era una casualitat o un cas aïllat. També ens trobem que succeeix amb figures que havien de tenir una rellevància equiparable, no en el passat, sinó en el que seria l'esdevenidor del catalanisme. Així, pel mateix motiu, un jove Francesc Layret podia defensar llavors, en una conferència de 1901, la autonomia, la «derogación del anacrónico Decret de Nova Planta» i a la vegada que afirmar que el catalanisme era «atávico, regressivo y por tanto contrario al progreso y a la civilización»³⁸⁷. Aquest fet s'explica si es pren en consideració el paisatge polític complet del Principat. Tal i com havien començat a intuir els modernistes i ho havia deixat prou clar Almirall, es feien patents els efectes de la direcció conservadora del catalanisme: el republicanisme català se situava per primer cop per fora del catalanisme. Així ho reconeixia Francesc Pujols en el seu llibre de 1926, *Història de l'hegemonia catalana en la política espanyola*: «El lerrouxisme, doncs, o el republicanisme modern català, va ser la veritable esquerra política catalana, perquè representava tot el contrari del catalanisme, que, malgrat els matisos de dreta i d'esquerra que el dividien, era la veritable representació de la dreta catalana»³⁸⁸. A la vegada, als primers anys posteriors a la crisi del 98, es produiria a Catalunya i Barcelona un joc de miralls entre forces que serien enfrontades, o inclús emfàticament enfrontades i que, al seu torn, acabaria produint uns resultats de sincronia en termes de democratització. Sense aquesta competència política, és difícil d'explicar el cas de la derrota primerenca del caciquisme i la democratització de l'Ajuntament a Barcelona. Com escriuria Gabriel Alomar pocs anys després, la disputa política a Catalunya representava «un fet honrosíssim per a Barcelona: els dos partits en lluita són

³⁸⁶ Valentí Almirall, *Antologia de textos*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Institut d'Estudis Autònoms, 2011, p. 631-634.

³⁸⁷ «En el centro de la Fusión Republicana», *La Publicidad*, 28 de desembre de 1901.

³⁸⁸ Francesc Pujols, *Història de l'hegemonia catalana en la política espanyola*, vol. II, Barcelona, Ed. Ramon Tobella impressor, 1926, pp. 170-171, citat a Joan B. Culla, *op. cit.*, p. 123.

dos partits de rebel·lia envers l'Espanya actual»³⁸⁹. Per això, al llarg de les dècades primeres del segle XX, el marc polític català representarà una excepció en relació a la resta d'Espanya. Així, «el total d'escons parlamentaris corresponents a Catalunya aconseguits per la suma de les oposicions al règim i al sistema fluctuà entorn de 43% —a les eleccions de 1903— i del 68% —a les de l'any 1923—, deixant de banda les excepcionals eleccions de 1907. En canvi, al Congrés de Diputats, el conjunt dels diversos partits de les oposicions al sistema fluctuà entre un 13,5% de l'any 1910, un 21% de 1918 i un 11% l'any 1923»³⁹⁰. En la dinàmica —i les conseqüències— d'aquest desfasament, trobarem gran part de les claus de la consecució del procés nacionalitzador català. No obstant, encara ens cal observar la situació del moviment obrer a Catalunya per poder situar-nos en un quadre més o menys complet de la realitat social en la que haurà d'actuar el catalanisme popular en els anys que estaven per venir.

³⁸⁹ Gabriel Alomar, «Després de les eleccions», *El Poble Català*, 25 de novembre de 1905.

³⁹⁰ Albert Balcells, Joan B. Culla, Conxita Mir, *Les eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923*, Barcelona. Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, 1982, p. 23.

4.2. LA VAGA GENERAL DE 1902

«S'hauria d'acabar amb la burgesia com es va acabar amb Lluís XVI i Maria Antonieta [...] No s'han de cremar els Palaus, sinó las golfes brutes que habiten els obrers. Els Palaus s'han de guardar per a habitar-hi els treballadors. I en tot cas, quan es cremin habitacions plenes de corrupció en què han de viure-hi els pobres, s'hi ha de tirar al burgès per a que també hi cremi»³⁹¹.

Teresa Claramunt, 17 de febrer de 1902.

«Si Cataluña no se convence de que tiene un Gobierno que le ampare, que le proteja en todas las actividades de su vida social; si se ve desamparada o teme por la Seguridad del capital sin el que la riqueza pública es posible, ese capital se habrá de ocultar, morirá su industria y reinará la miseria sobre la región catalana».

Dr. Robert, al Congrés dels Diputats, 27 de febrer de 1902.

Als albors de 1900, una suma de factors econòmics va generar una crisi sectorial de sobreproducció en el mercat del tèxtil, per efecte de la pèrdua del domini colonial i la conseqüent desaparició de mercats; la pujada del preu del cotó per la guerra dels bòers i males collites van frenar la producció a la espera de la baixada del preu de les matèries primeres. Era «el començar un període que s'anunciava bastant dur, de privacions i d'intensificació del treball, en el qual es volia que tothom posés el coll per salvar un mal pas»³⁹². Aquesta situació de crisi econòmica, doncs, implicaria nombrosos efectes en els treballadors de Catalunya, especialment per les decisions dels industrials que van optar per prendre mesures d'acomiadaments, perllongament de jornades laborals sense augment de salaris i la incorporació de dones i nens, amb salaris inferiors, a treballar a les fàbriques³⁹³. Seguint les dades que ofereix Romero Maura, a Sabadell hi havia un 25% de parats a primers d'octubre de 1900, a Terrassa es van fer fora entre un 35% i 40% dels

³⁹¹ «Els meetings d'ahir. Al Circo Espanyol», *La Veu de Catalunya*, 17 de febrer de 1902.

³⁹² Amadeu Hurtado, *Quaranta anys d'advocat. Història del meu temps (1894-1930)*, Barcelona, Ariel, 1969, p. 72.

³⁹³ Per a la narració dels antecedents parteixo de Jordi Nadal, Carles Sudrià, *Història de la caixa de pensions*, Barcelona, Edicions 62, 1981, pp. 25-30.

treballadors del sector³⁹⁴. El procés d'industrialització, que ja venia de llarg, havia portat a unes condicions de vida del proletariat que l'obligaven a malviure al costat de la riquesa. Les condicions de vida mitjanes en el període finisecular a Catalunya eren de jornades laborals de deu o onze hores diàries —quinze els tramviàries—, amb un 20% de nens que treballen a la indústria cotonera, una mortalitat infantil elevadíssima —un 17% dels nascuts morien abans d'un any³⁹⁵— i sense ni tan sols el descans del diumenge ja que la Llei de Descans Dominical no s'aprovaria fins el 1904 (i trigaria encara més en que els patrons la complissin)³⁹⁶. Una descripció de la situació de vida d'aquests treballadors ens la dona un militar, Pedro Rosselló:

La gran massa proletària menja, en general, d'un 25 a un 30 per cent menys del necessari per a la seva normal subsistència [...] En les cases pobres, hi presenciem el cas ja endèmic de famílies que per manca de treball es veuen obligades a menjar pa sec, rebuigs de greixos i verdures [...] En els barris obrers, barris de treball, inconfusibles pels seus carrers estrets i cases brutes en les quals les famílies hi viuen amuntegades, apilades, com bèsties engabiades, la misèria, amb el seu trist seguici d'infants lívids i demacrats, vells indigents i éssers esparracats, amb l'acompanyament d'aquelles malalties que fatalment es produeixen quan un treball excessiu s'uneix a una alimentació deficient [...] l'obrer sense béns materials, no pot donar cultura als seus fills [...] [i els infants] a penes tenen força per al treball obtenen el diploma d'aprenent d'obrer per a després obtenir el grau acadèmic de proletari³⁹⁷.

Sobre aquestes condicions socials dels obrers és on es produirà la primera vaga general del segle xx a Catalunya. Les protestes contra els acomiadaments començarien i serien més fortes a la Conca del Ter. A més, es venia d'una repressió brutal pels processos de Montjuïc, i amb el desmantellament de les societats obreres del tèxtil. Així, el dia 11 de març de 1901, tindrien lloc unes protestes —on hi va morir un militant obrer— que provocarien la reacció patronal. L'Associació de Fabricants, presidida pel lligaire Albert Rusiñol, va optar pel que va prendre el nom de pacte de fam, en el què les corporacions

³⁹⁴ Joaquín Romero Maura, *op. cit.*, p. 158.

³⁹⁵ VV.AA., *Història de la Catalunya Contemporània*, Barcelona, Mina, 1999, p. 222.

³⁹⁶ Joaquín Romero Maura, *op. cit.*, 120.

³⁹⁷ Pedro Rosselló, *Injustícias*, Badalona, 1927, pp. 22-25, a Manuel Cruells, *Salvador Seguí, El noi del sucre*, Barcelona, Ariel, 1974. Mantinc la traducció de Cruells en la cita.

patronals havien decidit no donar feina als obrers que figuressin en llistes negres on s'apuntaven aquells susceptibles d'haver participat en conflictes laborals anteriors. La situació arribaria a Barcelona a unes xifres d'atur del 23,4%³⁹⁸. En aquests documents constarien els noms dels treballadors sensibles de posseir ideologia anarquista, socialista o republicana. El procés d'escalada portaria al 15 de desembre a l'inici d'una vaga sectorial per part dels metal·lúrgics. Al mes de febrer de 1902, esclatava a Barcelona una vaga general que mobilitzava entre 80.000 i 100.000 treballadors en un moment en què, com hem vist, els censos de població ens diuen que la Ciutat Comtal tenia una població de 500.000 persones. El protagonisme seria fortament anarquista —es funda precisament en aquest període la publicació *La Huelga General* dirigit per Ignasi Clarià³⁹⁹ i finançat per Francesc Ferrer i Guàrdia— i va comptar amb ajuts de grups republicans que van col·laborar amb la recaptació i enviament de fons —el diari republicà *La Publicidad* organitzaria una col·lecta de més de 14.000 pessetes⁴⁰⁰. Qui no donaria suport seria la UGT i l'espai socialista⁴⁰¹. Els fets tindrien una durada d'una setmana però l'oposició repressiva seria activa. Aquesta —que quedaria retratada pel pintor modernista Ramon Casas al quadre *La carga*— implicaria 12 morts i més de 500 detinguts —entre els que hi havia personalitats com Teresa Claramunt, la «Louise Michel barcelonina» o Anselmo Lorenzo—, la declaració de l'Estat de guerra i l'exèrcit fent-se càrrec de l'abastiment de

³⁹⁸ Eduard M. Bracons, «Medis obrers, conflictivitat social i innovació cultural a Sabadell (1877-1909)», *Recerques*, 47- 48, 2003-2004, p. 142.

³⁹⁹ Un text tant sobre la figura de Clarià i la relació entre l'anarquisme i el lerrouxisme, tant en competència com col·laboració pels espais populars, es pot llegir a, Antoni Dalmau i Ribalta: «El conflicte de “La Neotípia” (1905-1911): un episodi clau en la pugna entre lerrouxistes i anarquistes», *Recerques: història, economia, cultura*, núm. 62, 2011, pp. 95-116,

⁴⁰⁰ Joaquín Romero Maura, *op. cit.*, p. 214.

⁴⁰¹ El PSOE i la UGT s'oposaven llavors a la vaga general com a instrument d'acció social i política. Tant Pablo Iglesias com Largo Caballero es negarien a donar suport als fets de 1902, malgrat es tractaria d'organitzar a Madrid una vaga de simpatia amb els fets de Barcelona organitzada per Pedro Vallina, molt proper a un ja vell Fermín Salvochea, des del centre federal Horno de la Mata. (Conolly Ullman, *op. cit.*, p. 133). Aquest posicionament socialista era coherent amb els posicionaments de la ortodòxia de la Segona Internacional on, a Alemanya en dates properes, el diputat del SPD, Karl Legien, considerava que «la huelga general es un disparate general», a Wolfgang Abendroth, *Historia socials del movimiento obrero europeo*, Barcelona, Editorial Laia, 1973, p. 72.

la ciutat i fins la conducció de tramvies. La responsabilitat cauria sobre els partits del torn dinàstic i comptaria amb la connivència de la Lliga Regionalista. En concret, Ignasi Girona, president de l'Institut Agrícola Català de San Isidre i membre de la Lliga, convocaria el 18 de febrer els presidents del Foment, de l'Ateneu, de l'Associació de Gremis i de la Sociedad Económica de Amigos del País a casa de Felip Bertran. S'oferirien al capità general Bargés i rebutjarien qualsevol temptativa de diàleg. Proposarien un sistema de defensa per barris, una mena de sometent, perquè s'enfrontés als piquets. Plantejarien una guerra social, un clar antecedent del pistolisme criminal de la patronal dels anys vint, actuant coordinadament la Guàrdia Civil, l'exèrcit i el sometent⁴⁰². La vaga finalitzaria el 23 de febrer de 1902.

Cinc dies després, un dels membres de la candidatura dels quatre presidents de la Lliga a Madrid, el Dr. Robert, intervindria al Congrés per interpell·lar al govern sobre el veritable caràcter de la vaga i els mitjans per combatre-la. Robert començaria afirmant a les corts que «en los mítines solo se habla de la pugna entre capital y el Trabajo, de la lucha de clases, de odio, de que la propiedad es un robo... Estas ideas de revolución social son la causa de una desintegración completa de la Sociedad y de un retraso en la civilización del mundo [...] no se buscaba la reglamentación del trabajo, sino el odio de clases y por eso exclamaban los oradores: “el capital es un robo”, palabras que han pasado ya de moda entre las personas cultas; pero que para una masa, que intelectualmente no está aún bien preparada para la crítica, son una frase de relumbrón, y esa masa siempre la acepta; lo propio que estas otras exclamaciones: “¡Guerra entre el capital y el trabajo! ¡Guerra a los ricos! ¡Los ricos y los patronos son los vampiros que chupan la sangre del infeliz proletario! ¡No hemos de quemar las casas donde vive la gente rica, sino que las desalojaremos e iremos a habitarlas!”».⁴⁰³ El temor és patent per al que representa els nuclis de poder català. Per a Robert: «ni por la intensidad ni por la calidad de las manifestaciones externas, nunca, jamás había presenciada el espectáculo de ahora». Però hi ha una advertència que va més enllà dels fets d'aquells dies a Barcelona. Segueix el llavors president de la Lliga amb una toc d'atenció que ens permet anar delineant la política que representaria el catalanisme dretà en els anys que estaven per venir, així com una de les seves contradiccions fonamentals. L'excalcalde de Barcelona farà un avís:

⁴⁰² Jordi Nadal, Carles Sudrià, *op. cit.*, pp. 39-40

⁴⁰³ Discurs del doctor Robert al Congrés, 27 de febrer de 1902.

Además, Sres. Diputados, aun tratándose del desarrollo de un conflicto en la Ciudad de Barcelona, o hasta en Cataluña si se quiere, seria preciso que fuésemos todos muy cortos de entendimiento para creer que un asunto de tal entidad, ahora y siempre, ha de quedar limitado a la región catalana. No. Yo no tengo ninguna duda de que si no cambia, si no se tuerce el camino de las ideas, si no buscamos una nueva orientación, entonces, si no hoy, mañana, lo que se ha desarrollado en aquella Ciudad y en Cataluña aparecerá en la región vizcaína, en la gallega y en todas las otras de España.

Ya ha habido indicios de igual agitación en comarcas que nada tienen que ver directamente con la nuestra. No solo puede anunciarse esto, sino que probablemente vendrá un día terrible, pavoroso, mucho más terrible y pavoroso que el conflicto que se acaba de dominar, en el cual esos conatos, esas tendencias a la revolución social, buscaran por teatro regiones agrícolas como las de Andalucía, donde yo entiendo, y se deducirá de lo que he de manifestar después, que realmente la clase proletaria en aquel país está arrastrando una vida excesivamente lánguida; y si los patronos, si los dueños de aquellos inmensos territorios no abren los ojos a la realidad y no se anticipan a lo que algún día podrá suceder, yo, desde ahora, sin querer sentar plaza de profeta anuncio que también en aquel hermoso país podrán desarrollarse desórdenes de la misma categoría.⁴⁰⁴

Així, la reacció de la burgesia catalana oscil·laria entre el pànic⁴⁰⁵ i l'admonició a la resta de classes dominants de l'Estat de la possibilitat que l'anarquisme s'expandís més enllà de Barcelona. També tractarien d'oposar a les reivindicacions obreres una visió harmonitzant de la qüestió social en nom del socialisme: «El socialismo dentro de las esferas gubernamentales exige una reglamentación, exige un orden, exige un método, y yo me pregunto: ¿qué reglamentación, qué orden, qué método cabe, cuando se empieza por sostener esas tesis de que los ricos chupan la sangre de los pobres? [...] Nada de esto vi allí, ni siquiera las manifestaciones marcadas del socialismo»⁴⁰⁶. No era l'únic el Dr. Robert amb aquesta paor. Ja un any abans Ramiro de Maeztu havia escrit parlant de

⁴⁰⁴ *Ibid.*

⁴⁰⁵ Alguns pànics es podien arribar a expressar en tons tan bel·ligerants com «...la classe mitja de Barcelona no és de la pasta d'aquella que es va deixar-se guillotinar mansament pel 93 a França, hipnotitzada pels cants de llibertat amb què els seus botxins la condormin. No. Té energies i seny per defensar-se», citat de «L'anarquia a Barcelona», *La Veu*, 23 de febrer 1902, a Borja de Riquer, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana...*, p. 233.

⁴⁰⁶ Discurs del doctor Robert...

l'extensió de les idees llibertàries des d'una òptica compartida: «Era temible en Barcelona el anarquismo. Hoy se extiende su propaganda a toda la Cataluña fabril [...] Exceptuemos las Provincias Vascongadas, donde domina entre los obreros el ideal socialista y Madrid[...], en el resto de España la mayor parte de los obreros que se ponen a pensar sobre su condición, lo hacen bajo el influjo de los hombres y las ideas anarquistas. 400.000 obreros, en números redondos, se hallan agrupados en asociaciones de resistencia que no tienen oficialmente más objeto que trabajar por la mejora de los salarios, pero en cuya constitución han intervenido de modo principal caracterizados anarquistas. No quiere esto decir que haya en España 400.000 anarquistas, pero sí que el círculo de propaganda libertaria abarca 400.000 obreros españoles»⁴⁰⁷. El cert era que, en els darrers anys, havia crescut la afiliació a les societats de resistència obreres a Barcelona. Dels 6.100 militants i 15.000 simpatitzants de la última dècada del XIX⁴⁰⁸, s'arribava al 1902, a prop de 45.000 obrers, el qual representava una tercera part de la població activa de la ciutat⁴⁰⁹. No era doncs una emergència espontània aquesta vaga de 1902. Malgrat en els anys immediatament posteriors no serien de creixement, el que ens interessa de moment és comprovar com la relació del catalanisme amb el món obrer, en la seva hegemonia llibertària, serà un dels aspectes crucials del procés nacionalitzador. Tant en la seva imbricació com en la seva confrontació.

La reacció a la vaga de 1902 per part de les classes patronals seria l'inici de la construcció d'una xarxa de poder burgès amb l'objectiu d'assegurar-se el seu ordre social i cohesionar la patronal. Aquesta fórmula es concretaria amb l'associació dels grups d'interessos patronals amb nuclis polítics i culturals a les ciutats, la creació de sindicats grocs, estadístiques i inclús la beneficència. A més, com indica la historiadora Soledad Bengoechea, «la obsesión por conseguir definitivamente esta paz social llevará a la burguesía y a la patronal catalana a la gestación de un sueño en el que se vislumbra las posibilidades de plasmación de un corporativismo social. Mediante ese sueño gremial esperaban que la armonía entre patronos y obreros ya no sería una utopía y que quedaría

⁴⁰⁷ Article citat a, Xavier Cuadrat, *op. cit.*, pp. 63-64.

⁴⁰⁸ George R. Esenwein, *Anarchist Ideology and Working Class Movement in Spain, 1868-1898*, Berkeley, University of California Press, 1989, p. 202, citat a Benedict Anderson, *op. cit.* p. 179.

⁴⁰⁹ Joan Connelly Ullman, *La semana trágica. Estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España, 1898-1912*, Barcelona, Ariel, 1972, p. 123.

para siempre diluida la lucha de clases»⁴¹⁰. Correlativament, cal veure l'elaboració ideològica que en farà la Lliga per a donar una explicació sobre els fets succeïts perquè serà rellevant en la comprensió del model nacionalitzador que imperarà en el grup rector de la Lliga Regionalista. Amb les diverses protestes obreres i populars que se succeiran en els anys següents a la Catalunya s'anirà perfilant el que podem anomenar com la tesi de la desnacionalització de la protesta. Aquesta no seria altra cosa que un mecanisme d'explicació de les causalitats de les protestes i reivindicacions dels treballadors per part del catalanisme conservador on se situava com a enemics del catalanisme tant el republicanisme, al socialisme, l'anarquisme com, en general, tot tipus de protesta popular i obrera succeïda a Catalunya. Especialment a través de l'argumentació de Prat de la Riba, s'atribuirà aquestes mobilitzacions obreres a uns orígens aliens a la pròpia nació catalana: «Quan al voltant de la senyera catalana s'anaven acoblant ràpidament tots els estaments de Catalunya, formant un bloc poderós que hauria imposat a Espanya l'orientació salvadora, els homes de govern, fills de la política vella, interessants a sostenir-la, varen enviar a Catalunya un agitador encarregat d'aixecar una classe contra les altres, de sembrar odís entre els fills de Catalunya, arreplegar amb falses promeses els obrers i portar-los a lluitar contra la causa de la seva terra»⁴¹¹. Segons el parer de Prat, en altres països, a diferència de a Catalunya, succeïa que els obrers posaven l'interès nacional per sobre del social: «A Alemanya, els obrers, tant com obrers són alemanys [...] Res d'internacionalismes, res d'afeblir la força de l'imperi; ells, primer dintre d'Alemanya; Alemanya la primera entre les nacions. Aquest és el seu pensament, el seu programa. A [Anglaterra els obrers] en tanta de manera són anglesos; en tanta de manera sobre l'interès de classe tenen la percepció clara de l'interès nacional i senten que l'una fecunda l'altre, que en les hores de crisi econòmica les associacions patronals poden comptar amb la cooperació de les associacions obreres»⁴¹². Veiem com el nacionalisme conservador, situava l'interès nacional com un harmonitzador del conflicte de classe. En aquest

⁴¹⁰ Soledad Bengoechea, «La patronal catalana y la huelga de 1902», *Historia social*, núm. 5, 1989, pp. 94-95.

⁴¹¹ Enric Prat de la Riba, «Fora reietons: 3) Per patriotisme», *La Veritat*, 11 de novembre de 1905, citat a *Íbid.*

⁴¹² Enric Prat de la Riba, «Exemple», *La Veu de Catalunya*, 4 de maig de 1906.

enfocament, es construiria una visió restrictiva de la catalanitat vinculada a l'obediència social i d'ordre⁴¹³.

Així, davant les protestes pels obrers —en el cas de la vaga general de 1902, eren demandes que anaven des de la jornada laboral de 9 hores fins a aspiracions revolucionàries—, s'atribuïa aquesta conducta a agitadors enviats a Catalunya. Això era així perquè «els obrers catalans, per més que s'els hagi predicat, amb el *visto bueno* de l'autoritat, el robo i l'assassinat, no han nascut per lladres i assassins; tenen en lo més fondo de la seva ànima sentiments d'honradesa i noblesa arreladíssims»⁴¹⁴. S'introdueix també l'argument de la connivència de les autoritats ja que «les fabriques, tan treballosamente aixecades, estan a mercè de les turbes que cremen o saquegen sota la guàrdia d'honor de les autoritats»⁴¹⁵. Molts podrien ser els exemples que podríem trobar d'aquest plantejament que no deixava de ser un autoexcusatori de la participació en la repressió i una legitimació d'aquesta, però el propi Dr. Robert en fa la síntesi al Congrés dels Diputats quan busca la causa d'aquesta vaga general afirma que

La razón es muy sencilla: porque en Barcelona, no solo hay gérmenes a propósito para esa revolución de ideas, sino que en aquella ciudad y en su llano, es donde se han dado cita muchos anarquistas de Europa, porque no ignoran que allí han contado hasta ahora con la impunidad, impunidad hija del régimen doloroso de abandono en que vivimos y contra el cual [...] yo vuelvo a protestas⁴¹⁶.

La conseqüència en termes de procés nacionalització català es faria clara ràpidament. En la mesura que situava la protesta obrera per fora de la nació catalana, s'estava exclouent una part remarcable de la pròpia població de Catalunya. La construcció de fantasmes i

⁴¹³ Es poden trobar temptatives de definició conservadora del que havia de ser "l'obrer català" en diverses publicacions del catalanisme conservador. Aquest, segons la *Veu de Montserrat*, «té un caràcter ben definit. L'obrer català és aquell que no ha buscat en teories filosòfiques més o menys brillants l'ideal de la seva vida.... és aquell que ha fundat la seva prosperitat material en dos principis absoluts [...] el treball i l'estalvi», a G.P., «L'Obrer Català» (ed.), arts. 1 i 4, *La Veu de Montserrat*, 9 de maig i 30 de juny de 1900, citat a Romero Maura, *op. cit.*, p. 429.

⁴¹⁴ «El carácter de la vaga», *La Veu de Catalunya*, 23 de febrero de 1902.

⁴¹⁵ Enric Prat de la Riba, «Interès i deure», *La Veu de Catalunya*, 25 de març de 1901.

⁴¹⁶ Discurs del doctor Robert al Congrés, 27 de febrer de 1902.

tòpics dels «anarquistas de Europa» o del «lerrouxisme» n'eren dos exemples d'aquesta actuació.

Per últim, la presa de partit en la repressió del moviment obrer per part de la Lliga situava a començaments de segle la relació entre el catalanisme i el moviment obrer com una relació de polaritat oposada. De fet, aquest seria el dilema central de la Lliga durant les següents dècades. L'expressaria premonitòriament un membre del Partit Liberal, José Canalejas interpellant als diputats lligaires: «Si algún día, por el convencimiento de la Nación, única fórmula que yo acepto para vuestras aspiraciones prevalezcan, si algún día, discutiendo estas cosas con mayor espacio, llegarais a persuadir-nos de que se debe constituir la región catalana, ¿qué sería el elemento proletario catalán? ¿Qué fuerza tendrían los Industriales de Cataluña para encauzar las aspiraciones del proletariado obrero? Yo creo que se iría a una gran lucha; y ¿sabéis si tenéis el poder y la organización vital necesarios para resistir esas luchas del Trabajo, esas grandes convulsiones sociales en que toda la fuerza, todo el vigor del poder del Estado parecen poco?»⁴¹⁷. D'aquesta manera, la vaga de 1902 posava, per primera vegada, al catalanisme dretà cara a cara amb el disjuntiva entre els seus interessos de classe i de nació. A la contradicció Catalunya-Espanya que el catalanisme havia situat en l'arena política, hi emergia una altra problemàtica que hauria de marcar de manera determinant el procés nacionalitzador català durant els anys que estaven per venir. Així, en la mesura que el catalanisme realment existent en aquelles dates havia optat pels interessos patronals i la repressió, es feien comprensibles que també una militant obrera anarquista com Teresa Claramunt digués que «els catalanistes volen a Catalunya lliure, però esclau el català»⁴¹⁸. Una visió que podien compartir llavors, com hem vist, una militant obrera anarquista, un pare del catalanisme polític com Almirall o un dels futurs líders del catalanisme esquerrà com Francesc Layret. Així, la vinculació del catalanisme només a una opció dretana, mostrava les primeres implicacions en relació al procés nacionalitzador: la relació entre el conservadorisme social i l'expulsió de grans capes populars de l'enquadrament nacional. No per causalitat, com afirma Pierre Vilar, «el moviment obrer, de 1880 a 1917, es troba constantment absent del moviment català»⁴¹⁹. Tot i així, aquest 1902 tindria una rellevància per a la futura generació del catalanisme esquerrà que protagonitzaria, amb

⁴¹⁷ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 20.06.1907.

⁴¹⁸ «Los meetings de hoy», *La Publicidad*, 21 de juliol 1901.

⁴¹⁹ Pierre Vilar, *Catalunya dins...*, p. 53.

difficultats gens menyspreables, aquesta rectificació. De manera iniciàtica, i també seminal, un jove Gabriel Alomar publicava aquell mateix any el seu primer text en el que tractaria de sintetitzar l'emancipació nacional i l'alliberament social. El seu article inicia precisament amb aquesta pregunta:

Vet aquí una de les qüestions més interessants que se'ns presenten avui en la política, tot i que no hagi cridat encara l'atenció del món de manera especial i detenidora. És possible harmonitzar la tendència socialista, que pot qualificar-se de denominador comú de totes les preocupacions sociològiques actuals, amb la tendència particularista o nacionalista, que ve a ser el símptoma més expressiu de la caducitat dels sistemes vigents d'Estat?⁴²⁰

Després d'aquest punt de partida contextual, tant de la situació política com social i del moviment obrer, així com aquesta primera formulació, podem emprendre la valoració de la primera conferència on Alomar tractaria de codificar de manera desenvolupada el corpus teòric i doctrinal de l'actor que havia de ser determinant en la consecució del procés nacionalitzador català: el catalanisme d'esquerres.

4.3. EL FUTURISME: «SOLS LA REVOLTA SALVA»

«Nosaltres, qui no sentim la vibració de no sé quines fibres al pas de les banderes onejants, ni revestim de coloraines el balcó davant les processons qui corprenen la multitud, hem de crear una nova encarnació de la Pàtria; i més que la veneració supersticiosa tributada als pares qui dormen en les tombes insonores, eternalment buides, hem d'adorar, en personificació inspiratriu i reconfortant, la munió incògnita dels fills qui vindran a reprendre i eternitzar la nostra obra, enllà de les centúries, girats a un llevant cada dia més lluminós i esplèndid».

Gabriel Alomar, El futurisme, 1904.

⁴²⁰ Gabriel Alomar: «La harmonización de la corriente socialista con la nacionalista», *Revista Jurídica de Cataluña: órgano oficial del Ilustre Colegio de Abogados y la Academia de Jurisprudencia y Legislación de Barcelona*, vol., VIII, 1902, p. 404. La traducció és de Xavi Milian, a Gabriel Alomar, (Xavi Milian, Roc Solà eds.), *Republicanisme, catalanisme i socialisme*, Tigre de Paper-Lo Diable Gros, Manresa-Tarragona, 2021.

El dia 18 de juny de 1904, Alomar, junt als altres autors mallorquins, pronunciava una conferència a l'Ateneu Barcelonès sota el títol de: *El futurisme*. Enmig d'un context de forts debats, amb grans sacsejades socials, econòmiques i polítiques, Gabriel Alomar s'erigirà com a ideòleg del grup de modernistes catalans que poc més de cinc mesos després fundarien el diari *El Poble Català*. Es tractava d'un moment de transformació també pel modernisme. Si bé tant la època de *L'Avenç* com la més breu *Catalònia*, l'actuació havia estat, en la seva pròpia acció, més aviat culturalista i intel·lectual, el que plantejaria Alomar l'any 1904, era que l'acció política del grup havia de passar a una fase diferent. J.V. Foix ho detectava a l'afirmar que «el singular futurisme de l'Alomar és exclusivament polític»⁴²¹ i potser per això la influència en el camp pròpiament cultural de la conferència d'Alomar seria menys del que es podia esperar d'una figura com la del mallorquí⁴²². El concepte *futurisme* però, és espontàniament associat al moviment artístic-filosòfic de caràcter avantguardista, liderat per Filippo Marinetti amb la redacció del *Manifest del Futurisme* el 1909. També ressona la figura de Vladimir Mayakovski en

⁴²¹ Josep Vicent Foix, *Catalans de 1918*, Barcelona, Tusquets, 1986.

⁴²² Per a rastrejar la influència d'Alomar i del futurisme en la cultura catalana, es pot mencionar, per una banda, la creació d'una revista modernista de nom homònim a Terrassa al 1908, on es reproduïrien fragments de textos d'Alomar durant el seu curt temps d'edició. Tot i així, ens aporta informació rellevant sobre el procés nacionalitzador perquè ocuparia l'espai de Fraternidad Republicana i d'aquesta manera podem copsar dinàmiques, si bé locals, però indicatives de la lògica de catalanització en termes reals. Per altra banda, més d'una dècada després, veure la referencialitat de grups avantguardistes futuristes catalans en Alomar. Són el cas de Joan Salvat-Papasseit, qui considerava que «"n'hi ha un [de futurisme] que els guanya a tots", respon En Salvat: "el d'En Gabriel Alomar, social i jacobí"», (citat a Josep Vicent Foix, *Catalans...*). L'acceptació d'aquesta influència es pot comprovar en l'assumpció d'alguns conceptes alomarians —un dels pseudònims de Papasseit, *Aristac*, deriva d'un concepte del mallorquí (Joan Ramón Resina, *Un sueño de piedra: ensayos sobre la literatura del modernismo europeo*, Barcelona, Anthropos, 1990, p. 46).— o directament del títol del seu únic poemari. Al 1918, a Reus, es fundaria una revista avantguardista sota el títol de *La Columna de Foc: Fulla de subversió espiritual*. El fet particular de la influència d'un autor de formules ben clàssiques de tendència parnassiana en les avantguardes està resseguida a, Joan Abelló: *França o bé Itàlia? Avantguardes europees a Catalunya: percepció i transferències (1900-1924)*. Tesis doctoral, Universitat Pompeu Fabra, 2015.

el futurisme rus i el seu manifest inicial de 1912, *Una bufetada al gust públic*. Però en general s'havia atribuït la paternitat del concepte a l'italià i ni tan sols la qüestió va preocupar excessivament al mateix Alomar en vida. Les poques referències que s'han trobat en relació al concepte serien en forma d'ironia, «deixeu que apunti en aquest dietari la nova efemèride: vet aquí el cas extrem del futurisme: avançar-se cinc anys a la fundació del futurisme a París»⁴²³. Més enllà de l'interès que pugui tenir la qüestió, és cert que s'ha pogut comprovar com Marinetti va llegir un comentari de Marcel Robin a la conferència alomariana a la revista francesa *Mercure de France*⁴²⁴, i d'allà va rebre la inspiració pel nom de la seva avantguarda artística⁴²⁵. Així, quan Marinetti fundava el Futurisme, com afirma Rubén Darío, «el Futurismo estaba ya fundado por el gran mallorquín Gabriel Alomar»⁴²⁶. Anys després, Alomar mostraria la diferència entre la seva concepció i la del que havia propugnat l'italià, especialment després de que aquest hagués mostrat la seva simpatia pel feixisme. En un assaig de 1928, denunciava que la paraula futurisme havia anat caient «en una significación ridícula, grotesca» i que ell «no se propuso crear ninguna escuela artística» sinó que ell entenia per futurisme «un estado del espíritu, una naturaleza personal: la del hombre que consigue sustraerse a la influencia del medio y de la época,

⁴²³ Gabriel Alomar, «El futurisme a París», *El Poble Català*, 9 de març de 1909.

⁴²⁴ Marcel Robin, «Lettres espagnoles», *Mercure de France*, LXXVI, Nov-Dec, 1908, pp. 557-562.

⁴²⁵ Sobre l'origen alomarià del terme coincideixen la majoria d'investigadors: Lily Litvak: «Alomar and Marinetti. Catalan and italian Futurism», *Revue des langues viventes*, núm. 38, 1972, pp. 585-603. En aquest cas, l'autora considera que només seria just que la seva conferència de 1904 hauria de ser incorporada als annals del futurisme», *op. cit.*, p. 603; Giuseppe Sansone: «Gabriel Alomar i el futurisme italià», *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (1976)*. Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977, pp. 431-457; Federico Castro Morales, «El futurismo. España e hispanoamerica. Aportaciones a su estudio», *VIII Coloquio de Historia Canario-Americana (1988)*, Vol. 2, 1991, pp. 657-674; Kristine Doll, «The traditional and the visionary in the works of Gabriel Alomar», *Catalan Review*, vol. IX, núm. 1, 1995, pp. 61-71; Serge Fauchereau, *Avantgardes du XX siècle. Arts & littérature, 1905-1930*, París, Éditions Flammarion, 2010, pp. 285-293; Andrew A. Anderson: «Futurism in Spain: Research trends and recent contributions», *International Yearbook of Futurism Studies*, vol. III, 2013.

⁴²⁶ I afegia: «Hay que reconocer la prioridad de la palabra, ya que no de toda la doctrina», a Rubén Darío, «Marinetti y el futurismo», *La Nación*, 5 d'abril 1909.

participa en una psicología venidera i es conciudadano de una sociedad futura»⁴²⁷. Tot i així, seria possible trobar-hi punts comuns —almenys en aquelles dates—, així «com Mayakovski a Rússia i Marinetti a Italia, Alomar compartia uns certs principis bàsics d'agitació civil, una elevada sensibilitat cap a la llengua, i el desig de no només sumar-se al progrés sinó protagonitzar-lo»⁴²⁸. També trobem una fascinació per la tecnologia que en el cas d'Alomar vinculava amb la possibilitat del desenvolupament cívic de les societats:

La locomotora qui per primera volta atravessava el pla joiós de la nostra illa aportava en aquelles terres verges el sentit de la cultura ciutadana, el sentiment de lo desconegut i misteriós que tot d'una se mira amb desconfiança; era una renovació més dels símbols vells de concòrdia entre els dos elements de tota vida social, el camp i la ciutat; l'eflorescència primaveral d'una altra època, l'aubada d'una nova tradició. En el fum qui s'escampava entre les branques esblanquides de la nostra olivera, de la que podríem anomenar el nostre arbre nacional, o se rebolescava entre els sarments ajaguts i se fonia damunt l'onejament verd de les espigues, s'hi entreveia la besada de dues cultures i l'entroncament de dues ànimes, les nostres dues ànimes primordials i nadiues, les dues nostres essències originàries. I en el subtil allargament dels raïls, lluent de la claror de la nova soleidada, s'hi fantasiava el vincle d'acer de tots els pobles, des de les ciutats qui bullien de febre i desig, an els llogarets qui dormen en l'arrobament d'un deliqui obscur; arribava, com a revelació feta a un vident, un besllum de la immensa comunió futura de tots els homes⁴²⁹.

Així com també el tema de l'atracció per la ciutat. La ciutat com a representació de la modernitat i el futur, tal i com la veia Umberto Boccioni al seu *Manifest de l'arquitectura futurista* de 1911, Alomar el portaria més enllà de la pròpia materialitat —incloent-la— i fent una metonímia amb la idea de drets. Per a Alomar Ciutat és igual a Ciutadania. Mentre que afirmava que «la ciudad, la metrópoli. He aquí el órgano donde germina y se

⁴²⁷ Gabriel Alomar, «Los dos futurismos», *La Tarde*, 10 de març de 1928.

⁴²⁸ Kristine Doll, «The traditional and...», p. 62.

⁴²⁹ Gabriel Alomar, «Fragments del discurs llegit a l'Ajuntament de Palma amb motiu del nomenament d'Eusebi Estrada com a fill il·lustre de la ciutat i l'enderrocament de les murades», *La Almudaina*, 12 d'agost de 1902.

formula la aspiración universalista»⁴³⁰. Aquesta preocupació no deixava de ser la voluntat d'incidir en una de les contradiccions centrals, o en la doble procés per dir-ho amb Henri Lefebvre, que produïa el desenvolupament capitalista entre «industrialització y urbanización, crecimiento y desarrollo, producción económica y vida social»⁴³¹. Posteriorment podia fer una descripció en què digués de forma poètica que la ciutat no existia encara:

Plaça de Catalunya. Gent a dreta i esquerra, més gent. Dones, dones sobretot. Rambla avall, els tranvies estacionen, els uns tocant els altres, com una filera de casetes. La guardià civil, de gran gala, forma la carrera. Al bell mig de la plaça, dues rengleres d'automòbils. Remor de poble; els comentaris, l'espera impacienta, l'anar i venir, tot puja a la meva finestra en un bullir caòtic. Al cel, un dia plujós. Núvols de plom, sobre altre núvols negres, aixequen gropes immenses, com un ramat de monstres.

Ara, ara! Guardes a cavall, lluentors de sabre, plomalls que oscil·len. Una bandera sobre un estol molt petit d'estudiants. Un carruatge. No, no és aquest encara. Més cavall. Un altre carruatge. És aquest, és aquest. Un gran capell s'hi destria. Des d'on sóc, no puc distingir res més. I el seguici continua. Cavalls, carruatges, munió de gent.

Això és tot. [...] La ciutat era absent⁴³².

Així, ell seria el formulador original del concepte de la Catalunya-Ciutat⁴³³, que partia de la seva visió de l'evolució de les societats a la modernitat que «la gradació de perfecció no és Regió (ruralitat), Ciutat, Nació; sinó, molt diversament, aquesta: Regió, Nació,

⁴³⁰ Gabriel Alomar, «La harmonización de la corriente socialista con la nacionalista», *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. 8, 1902, p. 404.

⁴³¹ Henri Lefebvre, *El derecho a la ciudad* (introducción de Manuel Delgado), Madrid, Capitán Swing, 2017, p. 29.

⁴³² Gabriel Alomar, «Ahir», *El Poble Català*, 23 d'octubre de 1908.

⁴³³ Sobre el concepte, vegi's: Josep M. Colomer: «La "Catalunya-ciutat"», *L'Avenç*, 16 (400), 1984, p. 400-403. Amb una perspectiva des de l'urbanisme, es pot veure: Oriol Nel·lo, «Barcelona y Cataluña: las raíces del debate sobre policentrismo del sistema urbano catalán», *Ciudad y Territorio Estudios Territoriales*, 45 (176), 2013, pp. 317-331. Margalida Mestre, Oriol Nel·lo: «Ciutat i territori en l'obra de Gabriel Alomar i Villalonga», a Damià Pons, Pere Rosselló, *op. cit.*, pp. 283-298.

Ciutat»⁴³⁴. El concepte, com és sabut, ha estat tan difós com desvirtuat. Alomar, en seu estil característic poètic no en concretaria les implicacions urbanístiques i territorials del mateix. Tanmateix, Oriol Nel·lo n'ofereix una descripció interpretativa i afirma que l'intel·lectual mallorquí emplearia el concepte per a «definir un model territorial basat per una part, en la preeminència clara de la ciutat sobre el país i, per l'altra, per la irradiació de la cultura, els serveis i els modes de vida urbans sobre la totalitat de Catalunya, com a requisit pel seu progrés i afirmació»⁴³⁵. No es tractava d'una aposta només per la descentralització sinó més aviat es tractava d'una perspectiva que tractava de vincular igualtat, poder i territori. Tot i així, seria precisament en aquest ús poètic de la formulació alomariana —desmaterialitzat si es vol, «tampoco la Ciudad[...]reside materialmente en una urbe concreta»⁴³⁶— que van poder aparèixer tant les interpretacions des del urbanisme i les polítiques públiques, com també les seves reinterpretacions des del noucentisme.

Sigui com sigui, i tornant a la conferència *El futurisme*, aquesta va despertar fort interès entre els assistents. De fet, podem considerar que seria la dissertació que l'encimaria definitivament com a figura intel·lectual en el món cultural barceloní. Manuel de Montoliu, un modernista que formaria part del grup de *El Poble Català*, escrivia en una glosa posterior de l'esdeveniment, que «de tots els que la nit del 18 de juny de l'any passat ens trobàvem a la sala d'actes del nostre Ateneu, ¿qui no s'enrecorda de la intensa y sobtada impressió que'ns causaren les paraules fortes que allí varen ressonar? Jo crec que'l conjunt de totes les sensacions personals que sobtaren el esperit de tots els concurrents se pot resumir y condensar en una sola paraula: desorientació. Sí; desorientació davant d'una cosa absolutament nova; davant de la eclosió d'uns horitzons fins llavors ignorats. ¿Qui no recorda les testes inclinades cap avant, els ulls fixos, les boques embadalides, el silenci absolut de l'auditori»⁴³⁷. Aquesta admiració descrita per

⁴³⁴ Alomar, Gabriel: "Regió, nació, ciutat", *El Poble Català*, 17-11-1907. Desenvolupa la qüestió també en una conferència a Madrid, Gabriel Alomar, «La Ciudad. Conferència donada a l'Ateneu de Madrid», 4 de juny de 1909, a Gabriel Alomar, *Obres completes: V. Articles d'El Poble Català (1909-1910)*, Palma, Moll, 2019, pp. 88-99.

⁴³⁵ Oriol Nel·lo, *op. cit.*, p. 321.

⁴³⁶ Gabriel Alomar: «En torno a la autonomía», *El País*, 1 de febrero de 1919.

⁴³⁷ Manuel de Montoliu, «Glosa al "Futurisme" I», *El Poble Català*, 2 de setembre de 1905.

Montoliu coincideix amb el punt de vista que expressarien llavors dos figures més joves que seguirien en els temps per venir carreres també fecundes com a intel·lectuals. «Ha fet la crida desvetlladora»⁴³⁸, escriuria Antoni Rovira i Virgili. «Gabriel Alomar pot servir-nos ben bé de mestre», havia anotat Eugeni d'Ors poc abans⁴³⁹. La relació d'ambdós amb el Alomar serà tractat amb més profunditat més endavant. Per ara però cal veure les reaccions negatives a la proclama futurista.

Per la seva banda, un dels líders de la Lliga com Enric Prat de la Riba vetaria la publicació parts de la conferència al principal diari catalanista del moment, *La Veu de Catalunya*. Li escriuria a Raimon Casellas, redactor en cap del periòdic, dient que «podem suprimir-ne els fragments de les més llargues i publicar sencers només les que encaixin molt de ple dins del nostre criteri»⁴⁴⁰ i poc després, en una altra carta, li feia saber que, tot i estar «ben escrit i ben presentat», «de la conferència he senyalat trossos de la part general per a publicar nosaltres. Des de que comença l'aplicació a Catalunya, res»⁴⁴¹. Trobem altres reaccions des dels sectors conservadors. Josep Carner, llavors director de la revista literària *Catalunya* i que posteriorment esdevindria un dels màxims exponents del Noucentisme, en una breu nota informativa posterior sobre l'acte escrivia: «Les conferències dels Mallorquins al Atheneu no han parlat precisament de Mallorca, sinó d'Art y de Política, y això es més perillós y més esposat a desplaure que'l parlar de Mallorca. —Y ¿per què no s'ha invitat a Mossèn Alcover ni a En Joan Rosselló?—Ja sabiam qu'En Gabriel Alomar daria la nota radical, y verament es cosa pasmosa veure a nostre bon amich devingut revolucionari—un refinat en mànigues de camisa,—un grech ab canana,—un melodiós declamador fent udols»⁴⁴². El comentari àcid —junt a una concepció regionalitzadora de Mallorca— denotaven que Alomar havia traspassat d'alguna manera el que s'esperava que tingués lloc a l'acte. El mateix Mossèn Alcover explica en les seves memòries que va seguir-lo tractant «amb tota deferència, fins que a

⁴³⁸ Antoni Rovira i Virgili, «La visió de l'avenir», *El Poble Català*, 21 d'abril de 1906.

⁴³⁹ Eugeni d'Ors, «Per a un epilech a uns articles de Gabriel Alomar», *Catalunya*, 15 d'abril de 1903.

⁴⁴⁰ Carta sense data de Prat a Casellas, Arxiu Casellas, citat a Jordi Castellanos: «Alomar i el modernisme», *Els Marges: revista de llengua i literatura*, núm. extraordinari, 2013, p. 74-100.

⁴⁴¹ Correspondència de Prat a Casellas, Arxiu Nacional de Catalunya, citat a *Ibid.*

⁴⁴² Josep Carner, «Informació», *Catalunya*, maig de 1904.

la primavera de 1904 va donar a l'Ateneu de Barcelona una conferència en la que va desplegar a tots els vents la bandera del futurisme contra Deu i en defensa de Satanàs. Llavors vaig advertir als meus amics literats que jo no podia continuar les meves relacions d'amistat amb Alomar»⁴⁴³. Però, quin era el contingut de la dissertació?

Alomar començaria afirmant que «la història és una lluita sempiterna entre dues forces [...] la de llum i la de foscor; la dels que lluitaren en temps passats per la coneixença i per l'emancipació, i la dels qui consagraren totes les forces a ofegar aquell esforç. Són dues tradicions irreconciliables, antitètiques»⁴⁴⁴. El mallorquí oposava al tradicionalisme una concepció del passat i de la història messiànica on l'antagonisme, el conflicte, se situa en el motor del propi desenvolupament de les societats humanes —«Sols la revolta salva», afirmarà. En les disquisicions filosòfiques de la meitat inicial de la conferència ho explica en forma literària: «la tradició és una base forta, certament; però sols és benefactora a condició que s'hi assegui el peu de l'arc que ha de llançar-se, com un iris, a través dels núvols, aixoplugant els camps i les viles en divina transfiguració, i covant el germinal dels pobles a venir, eternalment nous, indefinidament diversos»⁴⁴⁵. El seu enfocament sobre el passat i la tradició li valdrien també crítiques concretes, en aquest cas per part de Joan Vallès i Pujals, a les pàgines de *La Veu*. Considerava que Alomar «nega tot valor a la tradició» i «vol prendre per tradició lo que no ha estat més que manifestació d'alguns esperits malalts, exagerats, díscols o utopistes. En nom d'aquestes idees d'última hora, se vol rompre la cadena que'ns lliga a les generacions que'ns precediren, se vol foragitar de nosaltres lo tipich, lo caracteristich, lo especial, pera, baix pretext de feros europeus o mundials, imprimirnos un caràcter completament oposat a nostra peculiar manera de ser»⁴⁴⁶. Les tensions a l'interior del catalanisme reflectien el context en el que es trobava aquest al 1904, a les portes de l'inici de la singladura autònoma i electoral per part dels

⁴⁴³ Antoni M. Alcover, *Obres completes d'Antroni M. Alcover. Volum II. Materials biogràfics i ideològics, I*, Palma, Editorial Moll, 2004, p. 176 a, Damià Pons, Pere Rosselló, *op. cit.*, pp. a. 166.

⁴⁴⁴ Gabriel Alomar, *El Futurisme*, Barcelona, Tipografia de l'Avenç, 1905.

⁴⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁴⁶ Joan Vallès y Pujals, «¿Futuristes o retrògrades?», *La Veu de Catalunya*, 21 de desembre de 1906 (ed. matí), p. 1.

representants del catalanisme d'esquerres, però això ho veurem amb més detall en els següents capítols.

Si seguim endavant amb la disquisició, veurem com Alomar no només és molt conscient de les corrents més avançades del pensament filosòfic, estètic o polític europeu, sinó que podem ubicar la pròpia dissertació com una lectura crítica de les principals onades culturals que venien a trencar-se en aquest final del segle XIX. Si tractem de fer una descripció breu, trobem la influència de la corrent simbolista que remarcava la importància de les imatges i la càrrega al·legòrica —Mallarmé deia que «els poemes es fan amb paraules no pas amb idees»⁴⁴⁷—, en la seva reivindicació de «Prometeu, encarnació clàssica de la gran Antagonia», el foc o Faust. Alomar havia integrat la perspectiva d'aquesta corrent que considerava que tot art estava sempre configurat per símbols, no com a negació del realisme, doncs per a ell «tota escola nova comença per ser un realisme en relació a l'anterior»⁴⁴⁸, sinó com a part constitutiva de les comunitats humanes. Tot i així, en el simbolisme hi havia una corrent important de tendència a l'abstenció o paralització. D'aquesta manera, Alomar pretenia trencar els elements que al seu entendre havia portat a la inhibició de la política de les capes d'intel·lectuals⁴⁴⁹. Per a l'intel·lectual mallorquí, contra la influència del simbolisme reclusió —que Alomar podia caracteritzar en el modernisme de Santiago Rusiñol i les festes de Sitges⁴⁵⁰— calia el compromís cívic i polític amb la societat. Així ho reivindicaria en la conferència:

⁴⁴⁷ Josep M. Castellet, *Poesia, realisme, historia*, Barcelona, Edicions 62, 1965, p. 15.

⁴⁴⁸ BNE, Arxiu personal de Gabriel Alomar, [*Papeles varios sobre autores y corrientes literarias*], anterior a 1941, ARCH.GA/11/22.

⁴⁴⁹ Serge Fauchereau considera que aquesta actitud era la majoritària entre la generació del 98 i la conferència d'Alomar és la primera reacció contra l'esperit general a nivell de tota Espanya. Els intel·lectuals de la generació del 98 «van romandre dependents d'una herència que es remunta al simbolisme i que es va traduir fàcilment en nostàlgia o poses decadents. D'aquesta manera, per tant, a primera reacció, prematura però real, contra aquest estat d'ànim va aparèixer a Catalunya», citat de Serge Fauchereau, *op. cit.*, p. 291. La traducció és meua.

⁴⁵⁰ Alomar escriurà, en un pròleg al propi Rusiñol, en un sentit molt clar: «en aquest mateix Sitges americanitzat, en Rusiñol edificava un palau a l'herència més pura del nostre temps; en les sales blanques i delitoses, aquelles relíquies d'art s'hi agombolen com a fugitives d'un món que no sabia comprendre-les; i un es complau a imaginar aquell museu com un altar d'expiació enmig del prosaisme inevitable de les viles argonàutiques i mercaderes...», a Santiago Rusiñol (Pròleg

Però hi ha una altra categoria d'esperits qui desconfien profundament de la vida, no creuen en la redempció del món visible i se refugien en un món de somni que ells mateixos se forgen a l'atzar de la fantasia. Contra l'imperi inexorable de la natura proclamen el regnat ocult de d'una potència espiritual que sols ells perceben; tot se transfigura i pren formes de bellesa sobtada al conjur de la seva evocació; contra la persecució incessant de les coses s'acullen sota l'ala inexistent del somni; contra la impura realitat afirmen la bellesa desconeguda; sobre l'estesa innumerable dels indignes aixequen el penó dels iniciats, se tanquen en la soledat de les torres d'ivori, s'ajunten en els cenacles inviolables o en els temples de misteri per a fruit dels paradisos artificials; a llur entorn bullen les ciutats en la barreja infinita de les multituds menyspreades, i fins an ells no arriba el chor esgarriós dels qui sofreixen amarrats a la vida, ni senten batre en llur cor el remordiment per la pròpia complicitat en els crims de cada dia, de cada hora, comesos en la incògnita mescolança, ni ofereixen la pròpia part de dolor en el patiment de tots els homes⁴⁵¹.

En un sentit similar, considerava que calia superar les influències del naturalisme que podia caure en la paràlisi però per motius distints —«el primer Home, rodejat de totes les esplendors de la natura, però confós amb ella, incapaç de la plena consciència, els braços inútils, el cor condemnat a un batec uniforme i enutjós, la paraula inepta per a les grans evocacions», escriurà— i del positivisme merament descriptiu perquè «després de l'era gloriosa del positivisme; després de les profundes anàlisis, dels estudis penetrants i nimis, és arribada l'hora de les induccions, de les altes síntesis; l'hora de traduir en normes de vida tots els reportatges minuciosos i encombrants dels savis; l'hora en què l'eruditisme s'ha de resoldre en intuïció»⁴⁵².

Aquests plantejaments tenien sentit a començaments del segle XX i responien, com s'ha dit, a una tendència general europea en termes culturals, filosòfics i artístics. La fase del naixement de l'imperialisme que produiria un miratge a l'interior de les societats europees

de Gabriel Alomar), *Del Born al Plata*, Barcelona, Selecta, 1961. Per altra banda, la relació entre ambdós seria estreta sempre. Es poden veure més col·laboracions amistoses en les seves publicacions que així ens ho fan pensar. Alomar contribuiria a adaptar en format de rodolins *L'auca del senyor Esteve* i Rusiñol que es pot llegir avui al carrer Petrixol. Per la seva banda, Rusiñol escriuria el pròleg al poemari d'Alomar, *La columna de foc*.

⁴⁵¹ Gabriel Alomar, *El Futurisme...*

⁴⁵² *Ibid.*

anomenat *belle époque* estaria marcat per una fe mística en el progrés. Un cúmul de factors havien ajudat a consolidar aquest sentiment d'època, des de la vulgarització i translació massa mecànica de les idees biològiques al pensament social, al creixement de la gran indústria pesada generarien una creença de perfeccionament gradual, interminable, incessant i sense ruptures de les societats i que, en última instància, s'acabaria convertint en un sentit moral més aviat apologetic de la realitat mateixa. Aquesta dogmatització del progrés doncs tenia efectes d'autocomplaença, bloqueig i negació de l'agència del subjecte en la pròpia història⁴⁵³. Tot i així, Alomar no negava la idea de progrés sinó que dirigia la seva confiança a la pròpia acció humana encarnada en el conflicte i la crítica amb l'establert, enlloc de fer-ho a les condicions objectives o a una idea abstracta i seqüencial de progrés. Descriu la seva disposició futurista en la conferència:

És un optimisme nascut de l'evidència dels temps. Perquè, contra un prejudici molt vell, nascut de la evidència desoladora del mal present, és una flamera qui il·lumina els caminals de les marxés futures i l'extensió dels campaments de demà; no una llàntia qui agonitza en l'eterna espera de la mort deslliuradora, ni una enyorança contínua, desesperada, de vagues i mentides *etats* d'or ni una adoració icònica, infantívola, de reliquiari i llibres incompresos⁴⁵⁴.

Ho reiteraria poc després en un article en agraïment del mencionat setmanari polític local de nom homònim a la conferència que l'inspiraria: «No ens inspira una quietud de braços i de pensament, deixant-li fer la seva inevitable marxa; sinó una invitació contínua a la nostra acció fecundadora de mons i de temps»⁴⁵⁵. D'aquesta manera, la visió filosòfica del canvi en la història d'Alomar atorgava un lloc determinant a l'antagonisme com a motor del canvi de les societats humanes, i reservava un lloc determinant al *poeta*.

⁴⁵³ Sobre el tema, veure: John Bury, *La idea de progreso*, Madrid, Alianza, 2009, 340-355; Juan Ramón Capella, *Los ciudadanos siervos*, Madrid, Trotta, 1993, pp. 13-32; Per veure la influència d'aquestes corrents de pensament de la segona meitat del segle XIX sobre el pensament marxista socialdemòcrata, vegi's: Montserrat Galcerán, *La invención del marxismo*, Madrid, Traficantes de sueños, 2023, pp. 425-439; Francesco Boldizzoni, *Imaginando el final del capitalismo*, Madrid, Editorial Akal, 2023, pp. 27-67.

⁴⁵⁴ Gabriel Alomar, *El futurisme...*

⁴⁵⁵ Gabriel Alomar, «Al futurisme de Terrassa», *El Poble Català*, 22 de gener de 1908.

No és que l'artista substituís, per a ell, al polític o al revolucionari en les tasques de transformació social, sinó que pretenia importar a la política l'actitud de creació nova — del terme grec *poiesis*—, afirmarà: «no entengueu per poetes únicament els qui es valen de la paraula per a fer-ne subtils combinacions harmòniques i placèvoles, dolces a l'orella, com el miniaturista d'un temps feia inicials en el marge dels còdices, o com el mestre de dansa conjuminava ses exquisides invencions en el gran segle. No: el poeta és el qui sent batre dins son cor, intensament, aquella diversificació de què us parlava, i la revela al món en la forma més altament sentimental». D'aquesta manera, cal que emmarquem a Gabriel Alomar entre els pensadors europeus que reaccionarien contra la passivitat d'algun naturalisme, del descriptivisme positivista i els excessos científicistes⁴⁵⁶, l'evasió del simbolisme o el fatalisme del mite del progrés, per retornar la centralitat a l'acció, a l'element creador, a la *praxi*. Així, podem rastrejar-ne diversos exemples d'aquest context d'idees, des de la proximitat entre el concepte de *poeta* al de *mite* en Georges Sorel, a la reivindicació de la *intuïció* com a complement de la raó d'Henri Bergson o al debat de Jean Jaurès, amb Paul Lafargue on, sota el títol de *Idealisme i Historicisme*, el primer s'oposarà també al mecanicisme i a la vulgarització del pensament científic dins el pensament socialista. Alomar compartirà amb aquests autors la preocupació per les influències que portaven a «aquest migrat quietisme» en el pensament progressista en el context finisecular.

A continuació, el pensador mallorquí s'ocuparà de les influències del tradicionalisme que des del desbancament d'Almirall havia colorit amb tonalitats més marcades les aigües del riu comunal del catalanisme. A partir d'aquí, ja era la part que Prat no publicaria a *La Veu*. En qualsevol cas, per a exposar la seva visió del catalanisme, Alomar ho farà afrontant les bases filosòfiques del pensament conservador que no negava el progrés tècnic i econòmic, sinó que reclamava un futur que fos retorn al passat en termes de drets polítics i socials. La influència del pensament conservador francès, de la fi de segle, doncs, es podia percebre amb claredat en les figures llavors hegemunitzadores del catalanisme. Pensadors conservadors com Maurice Barrès i Charles Maurras serien molt

⁴⁵⁶ Una anàlisi de la influència del científicisme en l'acadèmia i les ciències socials al segle XIX es pot llegir a, Juan Manuel Torres: «El cientificismo del siglo XIX a través del análisis de una célebre exposición y sus consecuencias en la Academia», *Revista Europa*, núm. 11, 2020, pp. 57-76.

llegits en els ambients catalanistes. Com explica Xavier Plà, «hi va haver un moment de la cultura catalana, des de finals del segle XIX fins a la desfeta de la guerra, que al jardí de l'Ateneu Barcelonès, a les redaccions dels diaris i setmanaris de Barcelona, a les seus dels partits catalanistes, els noms dels dirigents polítics del partit Action Française, sobre tot Charles Maurras i de Léon Daudet, van seduir la major part de la intel·lectualitat catalana: de Santiago Rusiñol a Josep Plà, d'Eugeni d'Ors a Francesc Cambó, de Joan Esterlich a J.V. Foix, de Josep M. Junoy a Just Cabot, de Sebastià Gasch a Manuel Brunet, de Pere Coromines a Josep M. López-Picó [...]»⁴⁵⁷. Sobre aquest neoconservadurisme que actualitzava el pensament reaccionari, Alomar considerava que el que defensaven era «una petrificació de lo actual en nom de la tradició i el patrimoni»⁴⁵⁸ i que utilitzaven la pertinença i la tradició com a arma llancívola contra les lluites de millora social, «¿No veieu com increpen per desarrelats i sens pàtria als qui han assolida la santa i fecunda emancipació?»⁴⁵⁹.

Després d'exposar doncs aquests principis filosòfics i estètics⁴⁶⁰ generals en aquesta primera part, començarà aterrar els seus plantejaments en el context concret de l'evolució del catalanisme. Així Alomar, concebia aquesta conferència com un moment per a «una recuperación de los postulados modernistas iniciales, es decir, de *L'Avenç*» però «se ve impelido a rebautizar ahora, para evitar confusiones sobre lo que se tiene que entender por Modernismo»⁴⁶¹. El segon que pretendria seria «associar el Modernisme amb una opció política republicana»⁴⁶². Aquest propòsit coincidirà plenament amb el segon apartat de la conferència on convocarà a la configuració d'un catalanisme d'esquerres que en

⁴⁵⁷ VV.AA. (Xavier Pla ed.). *Maurras a Catalunya. Elements per a un debat*, Barcelona, Quaderns Crema, 2012, p. 9.

⁴⁵⁸ Gabriel Alomar, *El Futurisme...*

⁴⁵⁹ *Ibid.*

⁴⁶⁰ Seguirà desenvolupant les seves idees estètiques al llarg de la seva vida, però que es poden trobar especialment a *L'estètica arbitrària*, de 1906, i a *De Poetització*, de 1908. La compilació de tots els seus textos al respecte es pot trobar al llibre, Gabriel Alomar, *Verba*, Madrid, Imp. Juan Pueyo, 1918.

⁴⁶¹ Assumpta Camps, *El Decadentismo italiano en la literatura catalana*, Berna, Peter Lang, 2010, pp. 127-128.

⁴⁶² Jordi Castellanos: «Gabriel Alomar i el modernisme», a Gabriel Alomar, *El futurisme. Articles d'El Poble Català (1904-1906). Obres Completes II*, Mallorca, Editorial Moll, 2000, p. 25.

certa mesura havia estat present en el propi origen en el moment de Valentí Almirall, ja que «les primeres manifestacions intel·lectuals en què es congria la doctrina [catalanista] sortiren de l'agrupació federativa, qui posà els fonaments de la nostra escola filosòfica»⁴⁶³, però que llavors l'hegemonia de la Lliga feia veure molt llunyà. D'aquesta manera, més de dues dècades després, calia actualitzar i revifar aquest esperit adaptant-lo als nous temps com al seu entendre havia succeït en el propi naixement del catalanisme. Així, ell afirma: «el catalanisme no va néixer com un retorn, com un retrocés, com una exhumació», i afegia que «el problema de les nacionalitats, el moviment de lliberació dels nucleus nacionals després de la lliberació dels individus, era una natural conseqüència de la gran revolta [...] El catalanisme nasqué perquè va ésser actual. El catalanisme triomfarà a condició que sia *futurista*»⁴⁶⁴. Ara, «si hem de triomfar, és precís que adoptem un caràcter netament progressiu, significadament avançat»⁴⁶⁵. De fons, el debat tenia a veure amb com es podia produir la realització del catalanisme i la construcció nacional catalana. L'intel·lectual mallorquí defensarà que la creació d'una esquerra catalanista era símbol de fortalesa i amplitud, més que divisió i debilitat. Així, afirmarà «que sols quan les escoles es diversifiquen [...] participants en la mateixa afirmació matriu, sols aleshores els ideals triomfen i els cenacles s'amplien i neixen les fillades noves de la idea mare»⁴⁶⁶. Per a Alomar, que el catalanisme quedés representat només per la seva variant dretista implicava una debilitat en la capacitat d'incorporar les masses populars al moviment nacional i, per tant, quedar aïllat en relació a la pròpia realitat social catalana⁴⁶⁷. Efectivament, aquesta havia de ser una de les fortaleeses nacionalitzadores del catalanisme, a diferència del nacionalisme basc, per exemple, que trigaria encara 30 anys en veure aparèixer una opció esquerrana. Aquest fet, amb només el PNB, el deixaria empresonat en relació a la realitat social i durant molts anys l'esquerra se seguiria identificant amb el marc estatal. Aquesta idea seria central i entrava en col·lisió amb les idees del catalanisme llavors hegemònic. Els plantejaments lligaires eren doncs diferents, des de *La Veu de Catalunya*, Ferran Sans i Buhigas escriu que

⁴⁶³ Gabriel Alomar, *El Futurisme...*

⁴⁶⁴ *Ibid.*

⁴⁶⁵ *Ibid.*

⁴⁶⁶ *Ibid.*

⁴⁶⁷ Així ho ha posat de relleu, Xavier Domènech: «El moment Alomar o les bases de les esquerres catalanistes», *Sobiranes*, 7 de novembre de 2021.

dintre'l catalanisme, com a moviment integral que es, al costat de lo principal, essencial y superior també hi ha lo secundari, lo accidental y lo inferior; però'l catalanisme que abans que tot és un moviment seriós, ordenat i reflexiu, deixaria obertament de correspondre a n'aquesta serietat y a n'aquesta reflexió si, despreciant y abandonant la regla general, vulgués supeditar lo principal a lo secundari, lo essencial a lo accidental y lo superior a lo inferior; cosa que indubtablement vindria el dia en que'ls elements catalanistes se dividissi en diferents grupos que sintetisan totes las petiteses y totes las qüestions de forma, y vinguessin en cambi a despreciar lo més gran, lo més important y lo que a tots, absolutament a tots, ens interessa més que cap altra cosa⁴⁶⁸.

Després del paper de la Lliga en la vaga general de 1902 i el rol que hi havia jugat amb la visita del Rei a l'abril de 1904 (que veurem amb més detall al següent capítol), aquestes afirmacions d'unitat no eren altra cosa que un moviment de pressió per als catalanistes liberals i republicans que, de fons, mostraven una divergència profunda en el model de nacionalització de les masses.

Per ara, Alomar, en la segona part de la seva conferència aterrava la seva proposta en termes polítics, comença dient «no podem oblidar la realitat; i la realitat no ens mostra encara, desgraciadament, aquells matisos ultralliberals i moderníssims de la nostra idea; la realitat ens desperta l'enyorança, no ja de les tendències extremes, bosquejos del pervenir, per exemple, d'un catalanisme socialista o d'un socialisme catalanista i d'un catalanisme anticlerical, i, si es vol, d'un catalanisme de tendència àcrata, arribant a les darreres afirmacions de les escoles radicals; sinó que fins i tot ens fa sentir la falta d'un catalanisme progressiu, lliberal, plenament constituït»⁴⁶⁹. Així, el catalanisme progressiu que defensava construir, no havia de ser només un “catalanisme amb millores socials”, sinó que el que ell plantejaria seria que el catalanisme popular havia de tenir uns fonaments propis en termes de concepció de la catalanitat, de política d'aliances, de model d'Estat i de societat, i en última instància, una diferencial definició ampla de qui podia formar part o no de la nació. Així per a Alomar «el catalanisme necessita futuritzar-se», on «més que la veneració supersticiosa tributada als pares qui dormen en les tombes insonores, eternalment buides [es veneri] la munió incògnita dels fills⁴⁷⁰». Alomar era

⁴⁶⁸ Ferran Sans i Buhigas: «Notas per al Catalanisme. Un concept den Chamberlain», *La Veu de Catalunya*, 5 d'agost de 1904.

⁴⁶⁹ Gabriel Alomar, *El Futurisme...*

⁴⁷⁰ *Ibid.*

conscient que el catalanisme només podia triomfar si aconseguia l'adhesió de la majoria de la realitat social catalana i per a fer-ho el catalanisme havia d'encarnar una opció més avançada que la que representaven els partits del turnisme. Per això insisteix en els efectes perniciosos en termes nacionalitzadors que el catalanisme quedi associat a una opció conservadora, «no oblidem que, amb pesada insistència, certa part de l'opinió espanyola ens titlla de reaccionaris, i cal llevar-los tota excusa [...] si nosaltres venim a substituir quantitativament un ideal per un altre, sense millorar-ne la qualitat, més ens valdria abandonar la tasca empresa. Un chauvinisme per un altre chauvinisme, tant se val. [...] Nosaltres, qui no sentim la vibració de no sé quines fibres al pas de les banderes onejants, ni revestim de coloraines el balcó davant les processons qui corprenen la multitud, hem de crear una nova encarnació de la Pàtria»⁴⁷¹. El seu interès per les lletres europees era tan viu com ho era la seva contraposició a l'egocentrisme nacional dels sectors conservadors del catalanisme, i en part llavors, d'alguns dels sectors esquerrans. —«¿És que cap de vosaltres voldria, per ventura, acollir-se a la nostra Catalunya emancipada, per a fer-ne un tros de món sostret a les ventades de la vida universal, com el Nàpols borbònic o la Roma pontificia, reclus en la seva tradició, dins d'una vitrina de museu arqueològic [...]»?⁴⁷². Per a ell, la qüestió nacional era un element d'universalisme més que de particularisme: «No s'ha de veure solament una ànsia justa de llibertats col·lectiva, respectable per si mateixa i sens previ examen. No: s'ha de veure també lo que guanyarà la civilització universal en cada una d'aquelles reivindicacions», afirmava⁴⁷³. Per això, Gabriel Alomar s'oposaria sempre a «aquest nom de nacionalisme, [que] si no s'explica

⁴⁷¹ *Ibid.*

⁴⁷² *Ibid.*

⁴⁷³ Aquest plantejament universalista seria un dels trets centrals del seu plantejament sobre el fet nacional. El seguirem trobant en la seva obra tant periodística, com en llibres o conferències. Una bona síntesi es pot llegir al pròleg que escriurà al 1923 on defineix la «nació com a [...] cercle concèntric o intermedi entre home i humanitat», citat a Rafael Campalans, *El socialisme i el problema de Catalunya* (pròleg de Gabriel Alomar), Barcelona, Biblioteca d'Estudis Socials, 1923, p. 7. Aquesta era una de les divergències en el camp del socialisme que contraposava internacionalisme i les nacions, on encara a 1917, Karl Kautsky podia considerar que «el objetivo de la evolución socialista no es la diferenciación, sino la asimilación de las nacionalidades, no es el acceso de las masas a la cultura nacional, sino el acceso a la cultura europea que coincidirá cada vez más con la cultura mundial», Karl Kautsky, *La liberación de las naciones*, 1917, citat a Maxime Rodinson, *Sobre la cuestión nacional*, Barcelona, Anagrama, 1975, p. 29.

bé, quant de mal pot fer-nos! No veieu com a França ha representat el darrer esforç d'un món corromput i decadent [...] els brutals intents d'un nou cop d'Estat i d'una dictadura, l'exacerbació irracional del militarisme, la barbàrie de les lluites de raça, l'odiosa deïficació de la falsa justícia, l'imperi criminal de les raons d'Estat, el cec dogmatisme de la instrucció, la influència arcaica de les ordres religioses»⁴⁷⁴. Aquest universalisme europeu, que era compartit llavors entre tots els socialistes i liberals, no implicava l'oposició de l'herència cultural catalana. De fet, les implicacions de la conferència serien doncs un inici, el tret de sortida de la vinculació del modernisme barceloní a una opció política catalanista republicana activa. Per això, Alomar es consagrava amb aquesta conferència com un intel·lectual que tindria una influència extraordinària entre tants dels seus coetanis per les següents dècades.

Finalment, sobre el seu estil, Assumpta Camps ha escrit que la pràctica d'Alomar es podria catalogar com a “periodisme poètic”⁴⁷⁵ —i que començaria escrivint sota pseudònims com, Biel de la Mel o Fòsfor— on, en el seu estil artístic, es podia copsar metonímicament els rastres del seu pensament polític. D'aquesta manera, podem dir que Alomar és un classicista formal, d'influència de Carducci amb el que recuperava el republicanisme catonià; un defensor del paganisme com a crítica anticlerical i de referència recurrent al símbol diabòlic i prometeic del foc⁴⁷⁶ —la seva única obra poètica

⁴⁷⁴ Gabriel Alomar, *El Futurisme...*

⁴⁷⁵ Una bona explicació detallada de la vinculació entre forma i contingut en Gabriel Alomar es pot llegir a Assumpta Camps: «Un periodisme “poètic”: Gabriel Alomar a *El Poble Català*», dins de Gabriel Alomar, *Obres completes III*, Mallorca, Editorial Moll, 2000, pp. 7-70. L'element híbrid dels articles d'Alomar, fan que la seva obra tingui un valor estilístic en si mateix que val la pena destacar com ho farien alguns dels seus contemporanis, «L'Alomar fou en efecte un dels qui primer donaren elegant flexibilitat a la nostra prosa i sentit actual a la nostra poesia, incorporant-hi les ànsies civils i els batecs de l'ànima moderna». (Miquel Ferrà, *La nostra llengua, 1924*, citat a F. de S. Aguiló, *Gabriel Alomar, el futurista*, Bogotá, Colòmbia, 1949, p. 13).

⁴⁷⁶ Per influència simbolista, jugarà constantment amb el símbol del foc al llarg de la seva obra. En aquest fragment la reivindicació del universalisme típic del modernisme és fet a través del metàfores vinculades a aquest element. Es pot llegir: «ens hem acostumat a imaginar el foc de Catalunya com un fogar (“pro aris et focis”), com una llar, com una foganya, un fogó, o un escalfapanxes, com una escalfor de domicili tancadet, i no com un “focus”, com un far irradiant, com un projecte de llum vivíssima i rutilant sobre els pobles obscurs i les viletes mortes, plenes

es titulà sense anar més lluny, *La columna de foc*—; un Mediterraneïisme com a contraposició a la Muntanya en la matriu cultural de la construcció nacional; el seu estil de poesia èpica vinculat al messianisme i redemptorisme en la relació amb el passat el portarà a parlar sovint de Ciutat amb majúscula, que «no és tant la ciutat idealitzada com la ideal», on la diferència fonamental residia en que, mentre els tradicionalistes utilitzaven la idealització de Catalunya o la societat per a justificar la societat catalana real, en canvi Alomar ho utilitzava per a criticar-la, per argumentar la necessitat de transformar-la⁴⁷⁷. Serà també un defensor de la construcció d'*aristarquies*⁴⁷⁸, entesa com la capacitació de les masses o d'un aristocratism igualitari; de l'heretgia⁴⁷⁹ i l'heterodòxia com a mètode de combatre la calcificació de les doctrines polítiques. Tal i com afirma Hobsbawm, aquest element era característic del modernisme. Per a l'historiador, en la mesura que aquest «estaba vinculado con la política de la izquierda no tanto a través de la reflexión teórica como a través de un compromiso emocional de sus practicantes y admiradores con las luchas del período», això li permetia «una genuina resistencia» a la «imposición de la ortodoxia»⁴⁸⁰, ja fos de lleialtats partidistes com d'ossificació doctrinal o ideològica. Per això, el propi Alomar definiria el modernisme com «la lliure exegesi, el valor purament metafòric i transfiguratiu dels dogmes, interpretar com a símbol els textos literals, [...] l'últim esforç per a conciliar la veritat i el dogma»⁴⁸¹.

Així, el futurisme d'Alomar va pretendre ser alhora una filosofia política —la primera meitat— i una política —en la segona— on l'evolució de les societats —i també la catalana—, lluny de ser un procés lineal, estava marcada en el seu si més profund per la crítica i l'antagonisme de forces socials. Ho explicitaria clarament: «Per a modificar una

de beateria i pobresa d'animal», a Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions del catalanisme*, Barcelona, Antoni López, 1910.

⁴⁷⁷ Joan-Lluís Marfany, *Aspectes...* p. 256-258.

⁴⁷⁸ «Vull parlar de la reconstitució de les aristocràcies, o millor dit, de les aristarquies; la integració de la humanitat, igualant la vida, permetrà extreure d'entre la massa total les seleccions amb tota puresa. El món ha tingut fins avui seleccions parcials, no sols perquè es reduïren a una classe o casta [...]», a Gabriel Alomar, *Negacions...*

⁴⁷⁹ Alomar defineix l'heretgia com «la paraula on s'enclou tota la independència de la persona» que implica «la ruptura amb aquest món de *fetixes* i emblemes baixament divinitzats». També com el que porta a «desplegar les ales del jo», a *Ibid.*

⁴⁸⁰ Eric Hobsbawm, *Cómo cambiar el mundo*, Barcelona, Crítica, 2012, p. 270.

⁴⁸¹ Gabriel Alomar, «L'agonia de Pius X», *La Campana de Gràcia*, 26 d'abril de 1913.

nació és precis actuar contra ella; imposar-s'hi; no acomodar-s'hi »⁴⁸². D'aquesta manera, la conferència de 1904 té el valor de ser el primer acte públic de relleu on Alomar exposa algunes de les idees que conduirien el catalanisme progressista en els anys que havien de venir, malgrat aquest encara trigaria molt en concretar-se com a força —o conjunt de forces— polítiques operants i de masses. Veiem-ne, però, el primer intent pràctic d'aplicació.

⁴⁸² Gabriel Alomar, «El fracàs (La crisi de l'opinió catalana d'esquerra)», *La Campana de Gràcia*, 13 de gener de 1912.

4.4. EL POBLE CATALÀ I EL CENTRE NACIONALISTA REPUBLICÀ: ESCISSIÓ, SUCURSALISME I INICIS D'UNA TRAVESSIA MINORITÀRIA DEL CATALANISME POPULAR (1904-1907)

«La teoria materialista que els homes són producte de les circumstàncies i de l'educació, i que, per tant, els homes modificats són producte de circumstàncies diferents i d'una educació modificada, oblida que són els homes, precisament, els que fan que canviïn les circumstàncies i que el propi educador necessita ser educat».

Karl Marx, Tesis sobre Feuerbach, 1848.

El dia 6 d'abril de 1904 el jove rei Alfons XIII visitava Barcelona després d'un cert temps que no hi anava cap monarca. Aquest moviment del cap de l'Estat havia estat una decisió aconsellada pel recentment escollit cap del govern, el conservador Antonio Maura, amb intencions de treballar en la legitimació del rei. Aquest fet generaria tensions a Barcelona on encara es recordava la repressió de la vaga general de 1902, on, com hem vist, l'Ajuntament havia experimentat els efectes de les pràctiques democratitzadores i estava en mans dels republicans i on també l'emergència del catalanisme mostrava un clima de canvis i tensions que podien dificultar el pas reial. De fet, Maura seria objecte d'un intent d'apunyament, però només acabaria amb una ferida greu. Andreu Navarra ha plantejat que aquest viatge serviria a Maura per obrir canals de col·laboració amb la Lliga Regionalista⁴⁸³. Fos com fos, aquest fet va produir fortes tibantors, en concret, sobre si calia rebre al rei, però més de fons, el que estava en qüestió pel catalanisme era quina havia de ser la seva pròpia orientació política. La Lliga havia manifestant el seu accidentalisme respecte al cap de l'Estat, però, tal com es publicava a *La Veu*, «La Lliga Regionalista [...] ha acordat no prendre part ni enviar cap representació a cap dels actes que en obsequi del rei tinguin lloc»⁴⁸⁴. Malgrat aquesta primera línia d'actuació, Francesc Cambó acabaria acceptant la seva visita i aprofitaria per llegir-li un missatge al monarca. Aquesta acció portaria a la indignació i a l'escissió del sector liberal que es trobava

⁴⁸³ Andreu Navarra, *La región sospechosa. La dialéctica hispanocatalana entre 1875 y 1939*, Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, p. 155.

⁴⁸⁴ *La Veu*, 6 d'abril de 1904

enquadrat fins llavors a l'interior de la Lliga. Després d'aquests fets, s'escriuri- en justificacions per parts dels líders regionalistes. Duran i Ventosa deia que «[El rei] A l'anar aquest a visitar la Casa de la Ciutat de Barcelona, tenia'l dret de voler saber lo que aquesta volia: els regidors catalanistes compliren com a bons consellers, dientli clarament, ab respecte, però ab tota sinceritat»⁴⁸⁵. Enric Prat de la Riba deia de la posició del sector liberal que «la discrepància, doncs, és insignificant, és un matís de procediment, y de interpretació que no té cap valor devant dels interessos sagrats de la causa catalana»⁴⁸⁶. Verdaguer i Callís pretenia, unes setmanes després, també minimitzar les discrepàncies de fons: «Lo normal, lo patriòtich, y lo més agradable seria que uns y altres aixecant per damunt de tot l'amor a la causa y a lo que, en els moments actuals, sembla ser l'interès de la mateixa, es procurés per tots reduirlas a una renyina d'enamorats, ocasió y motiu d'aument en el fervor»⁴⁸⁷. Malgrat aquests intents d'evitar dissensió, el 12 de novembre de 1904 es publicava el primer exemplar del nou setmanari que agruparia al grup escindit que prendria el nom de *El Poble Català*. «Nacionalistes de Catalunya, venim a combatre lleialment per l'autonomia del nostre poble»⁴⁸⁸, eren les primeres paraules de l'editorial. En menys de dos anys, es convertia en diari, l'1 de maig de 1906. Entre els fundadors s'hi poden trobar l'advocat Idelfons Sunyol, —advocat que venia del fusionisme salmeronià i un dels fundadors del Centre Nacional Català de 1899 junt a la majoria de prohoms de la Lliga— el banquer i també advocat Jaume Carner, l'arquitecte Lluís Domènech i Muntaner —que havia estat President de la Unió Catalanista, un dels organitzadors de les Bases de Manresa i deixaria la política poc després de 1904—, Santiago Gubern —un altre advocat que venia del Centre Escolar Catalanista i de la Unió Catalanista—, i l'així mateix advocat i publicista Joaquim Lluhi i Rissech —que havia militat al republicanisme federal proper a Vallès i Ribot i al 1901 s'havia passat a la Lliga. Aquest era el nucli inicial del setmanari. Si anem a veure els principals col·laboradors i columnistes que hi participarien, podem veure que entre ells hi podem comptar Josep Pous i Pagès, escriptor; Joan Pérez-Jorba, poeta, traductor i crític literari; Prudenci Bertrana, escriptor; Josep Maria Folch i Torres, escriptor juvenil i autor de *Les aventures extraordinàries de Massagran*; Diego Ruiz, psiquiatre, escriptor i filòsof; els germans

⁴⁸⁵ Lluís Duran i Ventosa, «El Rey y els regidors», *La Veu*, 9 d'abril de 1904.

⁴⁸⁶ Enric Prat de la Riba, «Pensém ab Catalunya», *La Veu*, 9 d'abril de 1904 (ed. vespre).

⁴⁸⁷ Narcís Verdaguer Callís, «No hi ha de què», *La Veu*, 27 d'abril de 1904 (ed. matí).

⁴⁸⁸ «Presentació», *El Poble Català*, 12 de novembre de 1904.

Montoliu: Cebrià, introductor de la cultura anglosaxona i traductor de Walt Whitman al català, i Manuel, crític i historiador de la literatura; Jaume Brossa, dramaturg i agitador modernista que havia col·laborat a *La Revista Blanca*; el mateix Gabriel Alomar; Josep Pin i Soler, traductor i prosista, autor de *La família dels Garrigas*; Carles Rahola, periodista i escriptor; Jeroni Zanné, poeta i escriptor; fins i tot, en un breu lapse de temps hi col·laborarien Eugeni d'Ors —als inicis de la publicació abans de tornar a *La Veu*—, Andreu Nin —més cap al final de la mateixa—. En definitiva, la nova agrupació del catalanisme d'esquerres era una combinació de sectors de professions liberals junt a un nombrós col·lectiu de modernistes en sentit ampli. Al gener de 1907, tenia lloc el llançament de la primera agrupació declarada del catalanisme esquerrà i en aquelles dates es pot llegir que el propòsit central del grup és enunciat de manera volitiva, el Centre Nacionalista Republicà (CNR) «ha d'ésser el propulsor que porti a l'acció nacional el concurs de les classes populars»⁴⁸⁹.

Tot i així, diverses qüestions dificultarien aquest inici de la recorregut autònom del catalanisme republicà. En primer lloc, cal parlar dels seus membres inicials. El seu perfil polític era aristocratitzant o elitista, amb una clara visió institucionalista i “seriosa” de la política. En la pròpia editorial inicial es podia traslluir aquest tarannà d'*ànima bella*. Escriuen en forma de declaració d'intencions: «Respectuosos ab la conciencia y ab l'honra de propis y adversaris, ens inspirem sempre en ample esperit de tolerància y combatrem pels nostres ideals ferma però lleialment ab la criança que'ns és propia, aparantnos de tot personalisme. Preferirem abandonar una discussió si aquesta s'ha de convertir en cos d'ofenses personals que res de bo ha de portar als ideals nostres»⁴⁹⁰. Personalitats com Jaume Carner —qui esdevindria el primer President del CNR— o Ildefons Sunyol, que serien les primeres espases durant aquest període inicial, es trobaven allunyats de l'extracció popular que representava el fort republicanisme a Barcelona. Sobre Carner, Antoni Rovira i Virgili escrivia que «Jaume Carner no aspirava a ésser un polític permanent, professional, de carrera... L'actuació constant i quotidiana dins un grup no li plaïa gaire. No era un polític de partit. No s'emmotllava a l'esperit partidista ni al mecanisme de les organitzacions. Les qüestions internes dels partits l'adolorien i el

⁴⁸⁹ «Ecos», *El Poble Català*, 2 de gener de 1907.

⁴⁹⁰ «Presentació»...

cansaven molt més que les grans batalles de la democràcia»⁴⁹¹. Faria posteriorment una crítica semblant el mateix Alomar: «¿És que no havien afectat un absentisme d'homes de casa, que no pot tenir-se quan se vol ésser home públic? Ah!»⁴⁹². Ucelay-Da Cal en destaca el mateix, així com una tendència a sublimar la política: «no van poder cuidar-se de les tasques avorrides, però imprescindibles del treball polític. No hi havia qui volgués assumir decididament la direcció i la feina [...] Per a ells, tot havia de sorgir com s'havia produït la Solidaritat Catalana el 1907, com un gran “alçament” (en el mot de Maragall)»⁴⁹³. Pous i Pagès hi coincideix: «no [els] interessava sinó la part espiritual de la vida catalana i el que tenia la política de lluita d'idees»⁴⁹⁴. Claudi Ametlla també hi coincideix quan descriu a Pere Coromines:

La seva resposta era la més pintoresca de tots. “No sé de què em parreu —solia dir—. No he llegit el diari, avui. Però si és el que dieu, es deu tractar d'alguna brutícia d'en Cambó o d'en Junoy...” Cadascun dels dos noms acompanyat d'un qualificatiu poc parlamentari, que diríem. [...] Ell m'explicava de seguida, amb una vèrbola grassa i picant, el passatge del llibre que l'havia destorbat de llegir, alguna raresa de la conquesta d'Amèrica o bé un poema oriental ultrancerament sensual [...] Llançat per aquest camí, la seva conversa era una pura delícia. Ara, quant a saber què calia pensar sobre l'esdeveniment consultat, res en concret⁴⁹⁵.

Aquest era un primer motiu que dificultava la consecució dels seus objectius nacionalitzadors. No es tractava de persones amb voluntat de ser polítics professionals. Una altra causa, la trobem en la relació amb la que llavors era la principal força hegemònica en el catalanisme. La dependència de la Lliga ho seria des dels orígens. El fet que alguns membres del CNR i de *El Poble Català* es presentessin encara després de la escissió en les llistes lligaires fan palesa la proximitat. De fet, a les eleccions generals del 10 de setembre de 1905, sota la signatura de Domènech i Montaner, Jaume Carner,

⁴⁹¹ Antoni Rovira i Virgili, *Siluetes dels catalans. Segles XIX i XX*, Barcelona, Proa, 1999, p. 128, citat a Santiago Izquierdo Ballester, *El republicanisme nacional a Catalunya*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2010, pp. 66-67.

⁴⁹² Gabriel Alomar, «La nostra situació», *La Campana de Gràcia*, 15 de gener de 1910.

⁴⁹³ Enric Ucelay-Da Cal, *La Catalunya populista...*, p. 76-77.

⁴⁹⁴ Josep Pous i Pagès, *op. cit.*, p. 31.

⁴⁹⁵ Claudi Ametlla, *Memòries polítiques 1890-1917*, Barcelona, Pòrtic, 1963, p. 232.

Lluhí y Rissech i Idelfons Suñol, firmaven una editorial on es mostra com estan «disposats a cooperar resolta y decididament en les campanyes electorals pròximes»⁴⁹⁶ i demanaven el vot per la Lliga argumentant que els intents de portar a terme la tasca que s'havien proposat ja havien fracassat: «Creiem lleialment passat el moment històric d'atraure a la política nacionalista a forces catalanes naturalment desconfiades y receloses ab atenuacions i punts de vista parcials del nostre programa[...] Les classes industrials y mercantils de Catalunya no sols han perdut tota confiança en el règim polític d'Espanya y en els homes que'l representen a Catalunya sinó que sols tenen fe en l'orientació nacionalista»⁴⁹⁷. Aquesta frustració per la dificultat en l'assoliment en una tasca que s'havien proposat tan poc temps abans, els portava en la direcció contrària al camí començat. A l'editorial del 26 d'agost del mateix 1905, demanaven directament el vot a la Lliga, «¡A votar ara, a reorganisar després!». Aquest *pas en arrièr*e aniria acompanyat de diverses justificacions que es repetirien en els anys següents, igualment en contextos de frustració política del catalanisme esquerrà. En la pròpia editorial de juliol d'*El Poble Català* podem trobar algunes d'aquestes estructures argumentatives. Així s'assumia el component de transversalitat ideològica que la Lliga⁴⁹⁸ s'atribuïa a si mateixa a nivell doctrinal: «Per aquestes raons nosaltres entenem que en aquet estat d'opinió y de sentiment del nostre poble, tota la lluita per Catalunya deu inspirarse en el propòsit ample d'ajuntar als catalans que compreguin, que sentin y vulguin una autonomia redemptora, sien conservadors o lliberals, tradicionistes o demòcrates, proletaris o burgesos»⁴⁹⁹. Aquests plantejaments portaven però una paradoxa en el seu si. Mentre per una banda s'exagerava l'element popular, radical o esquerrà del que representava el catalanisme en aquell moment, per l'altra es destacava la importància de l'existència d'una dreta catalanista. Així ho escrivia Joaquim Lluhí Rissech: «no és pas de doldre que s'hagi creat una dreta de forces catalanes, ni que's procuri donarli un vigor adequat al seu paper

⁴⁹⁶ VV.AA., «Carta Desclosa», *El Poble Català*, 29 de juliol de 1905.

⁴⁹⁷ *Ibid.*

⁴⁹⁸ La defensa de la transversalitat ideològica regionalista será repetidament defensada pels seus prohoms i des de les planes de la seva premsa: «La Lliga forma un món apart i no será dreta, ni centre, ni esquerra, mentres “dintres aquest món apart”, no's separin, com en una nova fase geològica, el firmament i els marts, mentre no's destrin en estols homogenis de natura i d'ideals polítics moderns i contraposats», «La “Lliga” i les Dretes», *La Veu*, 28 d'octubre de 1913.

⁴⁹⁹ *Ibid.*

social»⁵⁰⁰. És molt exemplificador el fet que el propi *El Poble Català* estaria presidit, en fundar-se, per un membre de la Lliga com Joan Ventosa Clavell, qui es seguiria presentant amb la Lliga tant per a Regidor a l'Ajuntament de Barcelona al 1905, com de Diputat al 1907 a Congrés i seria un dels quatre homes centrals de la política de la Lliga durant els pròxims anys. Altres mostres que ens poden il·lustrar sobre aquesta vinculació i supeditació les podem trobar amb la presència de figures del poder patronal barcelonès entre els membres del consell d'administració del diari fins al punt de trobar figures com Eduard Calvet, qui acabaria sent President de Foment Nacional del Treball. Un dels primers col·laboradors de *El Poble Català*, l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner, descriu com es vivia, des de la seva òptica conservadora i des dels sectors benestants, la situació particular que s'havia generat amb el naixement de la publicació de voluntat esquerrana:

Aleshores se vegé una cosa curiosa: els diaris d'esquerra, pagats y llegits per la menestralia burgesa, se feren pregoners de les més desatentades teories sociatàries, filosòfiques, literaries, artístiques... Els redactors pagats reclamaven llur independència, se feien turiferaris dels homes de la dreta y competien en teoria ab els extremats radicals; volien atraure's (deien) les grans masses socials anarquistes.

Al menestral, quan llegia el diari per ell subvencionat, no li arribava la camisa a la pell. Sovint, després d'una atrevida y mal criada teoria sociatària repartidora, s'hi trobava uns *requiebros* com aquest: *ara tu, burgès ignorant que em llegeixes...* o li deia un crític modernista que la sua casa, un orgull seu que li havia fet un de l'*idea...* y premiat l'Ajuntament, era *deshonra artística* de la ciutat que tiraria a terra el noucentisme... La família hi trobava també els seus agrements en les fulles semanals, d'una literatura més que liberal... llibertina... Recordo, per mostra, un epitalami: la núvia hi ballava nua per la cambra nupcial...; aixís mateix. Les pobres noies de la casa se devien fer rara, ignocenta idea, del paper que els hi tocava fer en un casament... liberal. Y figureu-vos el paper de la mestressa quan anaven a cobrar la subscripció... o el seu marit la subvenció de centenars de pessetes⁵⁰¹.

⁵⁰⁰ Joaquim Lluhi Rissech, «L'obra patriótica», 14 de gener de 1905.

⁵⁰¹ Lluís Domènech i Montaner, «L'apartament d'Idelfons Suñol», *Butlletí de l'Ateneu Barcelonès*, any I, núm. 2, abril-juny 1915, pp. 88-97.

En termes més pròpiament polítics, Cambó havia manifestat en algunes ocasions que calia una esquerra catalanista —«Fem-la, l'esquerra»⁵⁰²— però en el fons, «el partit regionalista procurà sempre destorbar el desenvolupament d'una opció catalanista republicana forta. L'esquerra que Cambó volia fer era una esquerra esquifida, amb les ales tallades, utilitzable en tot moment com a peó o com a tapadora per a donar un caràcter “unitari” i “nacional” a les iniciatives partidistes de la Lliga, però impotent per atreure les masses i, doncs, incapaç de trencar el monopoli que la Lliga havia establert sobre el catalanisme. Posats a tenir un adversari, Prat i Cambó preferien que fos el lerrouxisme, perquè, contra ell, podien, a més d'explotar el reflex conservador de les classes burgeses, invocar la defensa de la pàtria amenaçada»⁵⁰³. D'aquesta manera, aquesta primera “esquerra esquifida” i, en definitiva, utilitzable — una «Esquerra [...] *ad usum delphini*, és a dir, de la Lliga Regionalista»⁵⁰⁴, es veuria a obligada a actuar en els límits i els contorns que marcaven la línia de la Lliga. Un clar exemple d'aquest fet seria el tall de subscriptors i finançament que patiria *El Poble Català* en el moment que aquest es posicionaria a favor del pressupost municipal de Cultura de 1908 i més de 600 persones es donarien de baixa llavors⁵⁰⁵, amb una forta campanya de difamació des de sectors catòlics a la vegada que eren acusats de causar la divisió de la Solidaritat. Ho explica Ramón Comet a les seves memòries: «Després de la derrota electoral de Solidaritat començaren a ploure les baixes de subscripcions i les lletres acusant-nos —ben injustament!— a nosaltres d'ésser els culpables de l'esmoreïment que travessava el catalanisme, d'haver disgregat les forces catalanes, etc.»⁵⁰⁶. Aquesta pràctica, anava més enllà del grup del catalanisme d'esquerres i tenia a veure amb el propi funcionament de la Lliga. Aquest és explicat per Molas: «la afiliació indirecta de les entitats locals diverses permetia de combinar hàbilment una autonomia orgànica molt gran dels nuclis locals amb

⁵⁰² Antoni Rovira i Virgili atribueix a Prat la paternitat d'aquesta proposta, («Heu-vos aquí com la primera idea de al formació d'una Esquerra catalanista va sortir de Prat de la Riba», Antoni Rovira i Virgili, *Els polítics catalans...*, p. 60.), però en qualsevol cas coincideix en la vinculació amb la cúpula regionalista.

⁵⁰³ Joan B. Culla, *op. cit.* p. 123.

⁵⁰⁴ Paradox (pseud. Màrius Aguilar), «Mutació brusca del republicanisme», *La Campana de Gràcia*, 2 d'octubre de 1920.

⁵⁰⁵ Josep Termes, *De la revolució de...*, p. 196.

⁵⁰⁶ Ramon Noguer Comet, *Al llarg de la meua vida*, Barcelona, Publicacions de L'Abadia de Monserrat, 2000, p. 87.

la seva manca de capacitat d'influir en l'orientació política general i en l'elecció dels seus dirigents màxims que eren designats per rigorosa cooptació, si bé formaven una direcció col·legial que resultà més sòlida i unida que el lideratge individual dels partits dinàstics»⁵⁰⁷. La combinació de direcció sòlida i cooptació de personalitats i entitats nacionalistes serà una part de la política important de la Lliga, però hi retornarem més endavant amb més detall.

Així, l'efecte d'aquest aparell hegemònic del catalanisme conservador en els integrants del CNR i *El Poble Català* ha estat definit per Joan B. Culla com «una mena de *sucursalisme espiritual*»⁵⁰⁸. Com reconeixia un diputat republicà catalanista en les seves memòries, «se'ls havia despertat per a la Lliga, alguns dels dirigents seus i els seus militants, una estima abrindada, una admiració entusiasta que els feia anar sempre a redós dels regionalistes catalans»⁵⁰⁹, així com el qui seria un dels seus líders, Pere Coromines, qui admetia alguns anys més tard, afirmant que en l'esquerra catalanista hi havia hagut «una sorda resistència a fer res que contrariés radicalment l'acció de la Lliga»⁵¹⁰. Fos com fos, un altre intel·lectual com Luis de Zulueta⁵¹¹, qui era llavors un llavors partidari del republicanisme de Lerroux, descrivia la situació del catalanisme popular realment existent al 1905 en un article llarg, però que val la pena llegir:

Sin duda estamos de acuerdo en que el catalanismo oficial está unido históricamente a otra causa y a una mala causa. Existe una derecha catalanista bien trabada, bien definida y bien acentuada. Pero, a mi juicio —y en esto puede ser que ya no coincidamos— no existe una izquierda catalanista, ni sombra de ella. Políticamente, todo el nacionalismo catalán es reaccionario.

Los que creen estar a la izquierda no lo están, sino que fluctúan en una neutralidad teórica de vago liberalismo doctrinario. Ese liberalismo es viejo de medio siglo. Los partidos

⁵⁰⁷ Isidre Molas, *Lliga Catalana...* p. 179.

⁵⁰⁸ Joan B. Culla. *op. cit.*, pp. 275-276.

⁵⁰⁹ Ramon Noguer i Comet, *Al llarg de la meua vida*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 82.

⁵¹⁰ Pere Coromines, «Amb el cap ben alt», *El Poble Català*, 13 de febrer de 1914.

⁵¹¹ Sobre la seva figura, Jordi Pomés Vives: «Luis de Zulueta, un solido puente político y cultural republicano entre Barcelona y Madrid (1898-1910)», a Mariano Esteban de Vega, Maria Dolores de la Calle Velasco (eds.), *Procesos de nacionalización en la España contemporánea*, Salamanca, Ediciones Universidad Salamanca, 2010, pp. 134-148.

liberales ortodoxos están en crisis en todas las naciones, viviendo innoblemente a la merced de cualquiera de los dos extremos en que se han condensado las fuerzas vivas de la política. En política, o es preciso ser reaccionario, y cada vez más reaccionario, o demócrata y cada vez más demócrata.

Y los regionalistas que quieran ser esto último han de tener conciencia de lo que significa una democracia a principios del siglo XX. No basta, no ser clerical militante; precisa ser un militante del anticlericalismo. No basta, no, aceptar como formula económica definitiva el actual sistema capitalista; es necesario entrar en la lucha contra el capital para limitarlo y transformarlo progresivamente. Ya el viejo Aristóteles anunciaba que «una democracia se convierte fácilmente en oligarquía allí donde los ricos son más poderosos que los pueblos».

La derecha catalanista se ha extendido hasta tocar sus últimos límites: los restos del carlismo, los fetichistas de la autoridad, la Compañía de Jesús, etc. Si una izquierda ha de ser viable será rozando las fronteras opuestas: los elementos obreros revolucionarios, los rezagados de la masonería, los anarquistas. Y esto, no de un modo intelectual, sino conviviendo con dichos grupos, aceptando su colaboración, defendiéndolos ante los tribunales.

Con entera lealtad, no creo posible una acción verdaderamente democrática centrada sobre el sentimiento patriótico. No espero que exista jamás un catalanismo radicalmente democrático. Lo que tal vez pudiera existir es una democracia intensamente catalana y hasta —más o menos conscientemente— catalanista.

De todos modos, hoy por hoy, no hay en el nacionalismo de Cataluña quienes tengan convicciones y valor para defender la Democracia. Los jóvenes de *El Poble Català* se mantienen en una región de pensamiento respetabilísima y nobilísima. Pero están fuera del campo de batalla, fuera de las condiciones en que dos mundos, frente a frente, están dando la batalla de nuestros tiempos.

Se ve esto, sobre todo, cuando la batalla se hace más decisiva: en día de elecciones. Perdidos en el espacio, no han podido dejar de caer en la órbita de atracción de uno de los dos mundos. Extraños a La Lliga, han tirado del carro de La Lliga. Votaron por ella, uniendo sus papeletas a las de los ultraconservadores del Comité de Defensa Social y de los congregantes de la Inmaculada.

Y no se ofenderán si, después de haberles hablado con aquella honrada franqueza que debemos a todos y en especial a los mejores y a los más amigos, no sé evitar que me vengan a la memoria aquellas violentas palabras bíblicas: «Vosotros no sois ni día ni noche, ni vida ni muerte. Ni aquí ni allí está afianzado vuestro corazón; creéis y no creéis, deseáis pero no podéis. Los Fuertes son solo aquellos que ven una única verdad y están

Ciegos para todas las otras. Ellos os vencerán a vosotros los inseguros, los huérfanos, los débiles⁵¹².

Aquestes reflexions sobre la manca real de conformació d'una esquerra catalanista operativa en aquells anys les podem llegir també a les planes de *La Veu de Catalunya*: «una colla de politichs que cerquen qualsevol ocasió de fundar l'esquerra del Catalanisme [que] fa més d'un any que'l diari esquerrà publica articles, enquestes, discursos, sobre la necessitat de formar l'esquerra del Catalanisme. No fa gaires dies que un jove intitula la seva producció periodística: “femla l'esquerra”. Apuyantnos ab tals premisses, hem tret la conseqüència de que l'esquerra no existia»⁵¹³. Ho acceptaven finalment també des de les pàgines del propi *El Poble Català*: «Y, no obstant, malgrat aquesta harmonia y afinitat des dels seus elements components, l'esquerra catalana's troba en un estat de plasmació: no ha estat cristallitzat encara»⁵¹⁴. Encara al 1913, es podrà llegir en una editorial del diari regionalista que «aquesta esquerra que no s'acaba de formar mai»⁵¹⁵. D'aquesta manera, i no obstant el catalanisme progressista representés un actor minoritari durant les primeres dècades del XX, a la vegada, serà en aquest context en el que viurà un dels grans períodes de debats sobre els seus plantejaments. En termes de riquesa i de determinació dels espais polítics posteriors, no seria errat doncs anomenar aquesta conjuntura com un dels moments axial en la història del catalanisme. És en aquest context que Prat de la Riba escriurà un ideari i text programàtic del catalanisme conservador de La Lliga, *La nacionalitat catalana*⁵¹⁶. I és també en aquest període on trobem la gran quantitat d'articles i conferències que vertebraran el pensament polític de Gabriel Alomar, com *El futurisme, Negacions i afirmacions del Catalanisme o Catalanisme Socialista*. Així, si podem constatar que Prat de la Riba va ser el gran l'ideòleg del catalanisme conservador, també podem asserir que Alomar ho seria per la seva versió popular i d'esquerres en el mateix període. Així ho reconeixen tants dels contemporanis i

⁵¹² Luís de Zulueta, «¿Izquierda catalanista? A la redacción de “El Poble Català”», *La Publicidad*, 26 de novembre de 1905.

⁵¹³ «Irritació esquerrana», *La Veu de Catalunya*, 16 d'octubre de 1908.

⁵¹⁴ Manuel Tarragó i Romeu, «Femla l'esquerra», *El Poble Català*, 14 d'octubre de 1908.

⁵¹⁵ «La “Lliga” i les Dretes», *La Veu*, 28 d'octubre de 1913.

⁵¹⁶ Així reconeixerà ràpidament Eugeni d'Ors des de les pàgines del diari de la Lliga: «Mestre: perquè vostra és també la nostra doctrina, li jurem fidelitat a la vostra doctrina», Xènius, «Glossari», *La Veu de Catalunya*, 28 de juny de 1906.

correligionari llavors del mallorquí. Per posar-ne alguns exemples, Claudi Ametlla, quan escriu que «a l'hora actual imposen y fan viable aquesta acció d'esquerra que s'inicia ara poderosa, una pila de circumstàncies: La influència benefactora d'una munió d'escriptors autonomistes, al cap dels quals cal posarhi el nom gloriós de l'Alomar, que han empeltat al nacionalisme dels precursors un sentit humà y amplíssim, esvaint els rezels, justificats o no, dels que tenien les doctrines nacionalistes per migrades y exclusivistes[...]»⁵¹⁷. Jaume Brossa hi coincideix: «La tendència de la Catalunya radical està ben definida: futurisme, universalisme, humanisme. El primer duu el segell de la forta intel·ligència de l'Alomar, el poeta ple de messianisme»⁵¹⁸. També es deixa constància d'aquesta relació d'Alomar amb la resta del catalanisme d'esquerres com a excepció a *La Campana de Gràcia*, «Y han hagut d'esperar, els republicans, tots els republicans solidaris, la veu del solitari mallorquí pera aprendre de cor lo que'ls deya; que fins ara no han passat d'aquí»⁵¹⁹. Inclús algú tan allunyat dels seus plantejaments ideològics com era Josep Plà el descrivia dient que «Llegeix un llibre diari, escriu un article diari [...] Alomar és una atxa de l'esquerra nacional. És una atxa veritable, de llum pròpia i de llum pura»⁵²⁰.

A més, Alomar considerarà que per a estar capacitats de cara a la disputa política, al catalanisme republicà li calia assentar unes bases de concepció política on reformularia completament la manera d'entendre la nació i la catalanitat, la política, el model d'Estat o la base social en la que sustentar-se. Apareixen llavors les posicions confrontades. Mentre que Prat era perennalista i definia la comunitat catalana amb el focus en el passat, dient que «Catalunya és una llarga cadena de generacions unides per la llengua i la tradició catalanes que venen succeint-se en el terror que avui ocupem»⁵²¹, Alomar era modernista i posava l'accent en la voluntat amb —«qui dóna per motiu únic i suficient de nació la voluntat d'esser-ho»⁵²²— i defensava una catalanitat oberta als canvis de la realitat social quan deia que «es pot esser catalanista adoptiu, per haver comprès i sentit tota la secreta virtut potencial de Catalunya, sense l'accident de la naixença catalana; i,

⁵¹⁷ Claudi Ametlla, «Més de l'esquerra», *El Poble Català*, 3 d'octubre de 1908.

⁵¹⁸ Jaume Brossa: «L'esperit universalista», *El Poble Català*, 11 de desembre de 1907.

⁵¹⁹ Magí Pons, «L'esquerra futura», *La Campana de Gràcia*, 17 d'octubre de 1908.

⁵²⁰ Josep Pla, *Les illes. Obres completes VIII*, Barcelona, Selecta, 1957, p. 47-48.

⁵²¹ Enric Prat de la Riba, *Compendi de doctrina catalanista*, 1894, p. 11.

⁵²² Gabriel Alomar, «L'escola filosòfica del catalanisme (utopies i paradoxes) II», *El Poble Català*, 16 de desembre de 1907.

en canvi, se pot ésser català de naixement i no haver adequat l'ànima personal, pròpia, al batec de l'ànima col·lectiva, nacional. Hi ha, doncs, catalans espirituals (els veritables catalans) que no són catalans per l'accident de la matèria; i hi ha catalans corporals que són catalans per la substància de l'esperit»⁵²³. A la vegada que defensava una construcció nacional que s'encarava centralment cap al futur: «davant l'adoració antiga de la nacionalitat històrica, que és pròpiament la Pàtria, elevem [...] lo que jo vaig anomenar Filia, la nacionalitat del pervenir»⁵²⁴. A més, el fet de que el centre de gravetat de la seva concepció nacional estigués en la *voluntat* i en el *futur*, no el feien negar en cap cas la necessitat d'una *matriu cultural* compartida, amb el tradicional l'èmfasi modernista en la llengua. En aquest sentit s'expressaria en la seva col·laboració al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana de 1906, sota la direcció d'Antoni Maria Alcover: «Veieu-la bé, la nacionalitat catalana, espargida i esquarterada a través de les costes llevantines d'Espanya, i més enllà del mar, i fins més enllà de la frontera francesa [...] I vet aquí que, sobtadament, contra la voluntat imperativa de les lleis, i els convenis dels governants, i els interessos de l'Estat, la unió se refà més forta que mai, les mans s'ajunten de nou fraternalment i la fumera dels fogars distants se confon en una sola boira lluminosa. Qui ha fet aquest miracle? Una sola espira vivent, qui ha persistit en tot el nostre territori, contra l'envestida perfidiosa de tots els enemics: l'idioma. Els germans s'han reconegut germans, a l'atzar de la seva ruta, tot just han respost coralment a l'escomesa mutual: —Bon jorn! —Bon jorn, compatriota!». ⁵²⁵ Així, la qüestió del tipus de construcció nacional a escometre era quelcom que estarà al cor del pensament alomarià. Com ell mateix ho afirmaria, «el valor de una nación se mide por el predominio respectivo del inmovilismo étnico o de la inquietud civil, según imperen sobre ella el elemento raza o el elemento ciudadanía»⁵²⁶. Així, podem afirmar que l'intel·lectual mallorquí considerava que cap nació o construcció nacional podia ser només cultural o només cívica, sinó que una dels dos predomina. En el cas de la proposta que farà Alomar, era l'element ciutadania, la comunitat de drets i llibertats i la nació com a projecte de

⁵²³ Gabriel Alomar, «Catalans corporals i catalans espirituals», *El Poble Català*, 27 de febrer de 1908.

⁵²⁴ Gabriel Alomar, «El liberalisme català», *El Poble Català*, en 7 parts entre el 19 de novembre de 1904 i el 8 de juliol de 1905.

⁵²⁵ Gabriel Alomar, «El verb de Catalunya», *Mitjorn*, novembre de 1906

⁵²⁶ Gabriel Alomar, «Nacionalidad y Capitalidad», *Los Lunes de El Imparcial*, 6 de maig de 1918.

futur el que situaria en el cor de la possibilitat d'èxit en el procés nacionalitzador. Aquest gir és al que precisament s'ha donat el nom de “moment Alomar” en el present treball.

Igualment, si seguim la confrontació ideològica amb el catalanisme dretà, aquesta construcció cívica de la nació tindria implicacions concretes que cal resseguir. Sobre el model d'Estat, mentre que Prat optava per l'accidentalisme: «una Catalunya lliure podria ésser uniformista, centralitzadora, democràtica, absolutista, catòlica, lliurepensadora, unitària, federal, individualista, estatista, autonomista, imperialista, sense deixar d'ésser catalana»⁵²⁷ i podia oscil·lar entre el regionalisme —en el propi nom del seu partit fins a 1933—, amb inspiracions en la monarquia dual d'estil austrohongarès, elements del model imperial alemany o “l'imperialisme liberal” britànic⁵²⁸; per la seva banda, el camí que segons Alomar havia de seguir el catalanisme popular era el de ser «republicans, no com una caracterització accidental, parcial, de la nostra manera política; sinó com una naturalesa del nostre ésser mateix»⁵²⁹ i federals perquè «la federació és doncs, república, o millor encara, conjunt de repúbliques “república de repúbliques”, ja que cada cantó és també, en realitat una república»⁵³⁰. Mentre que Prat considerava de forma sublimada que «no és qüestió de bon govern ni d'administració; no és qüestió de llibertat ni d'igualtat; no és qüestió de progrés ni de tradició: és qüestió de Pàtria»⁵³¹, Alomar afirmava que «no es tractava de mostrar-se catalans, sinó homes de ciutadania i de modernitat!»⁵³². Aquests debats, velats a vegades, altres francs i directes, arribarien en una ocasió a produir-se en forma de conversa personal. Segons Alomar ho explicava anys després: «Recuerdo, a ese propósito, el día de mi primera entrevista [...] estuvo allí en una torre de la Bonanova. Corría el año 1904. Prat de la Riba, ya enfermo, me recibió tumbado en una otomana, pálido y débil. Hablamos largamente. Él no tenía fe en que mi firme empeño de armonizar el catalanismo con las izquierdas pudiera tener éxito. “Yo no conozco —me dijo— más que un catalanista liberal. Usted...” Y como fijando bien la incompatibilidad radical entre su

⁵²⁷ Enric Prat de la Riba, *La nacionalitat catalana*, Barcelona, Edicions 62, p. 45.

⁵²⁸ Un repàs dels tres Estats de referencialitat lligaire a, Enric Ucelay-Da Cal, *El imperialismo catalán*, Barcelona, Edhasa, 2003, pp. 496-522.

⁵²⁹ Gabriel Alomar, «Per què som republicans», *El Poble Català*, 6 de març de 1907.

⁵³⁰ Gabriel Alomar, «La tradició catalanista», *El Poble Català*, 10 de gener de 1909.

⁵³¹ Enric Prat de la Riba, *La nacionalitat...* p. 45.

⁵³² Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions del catalanisme*, Barcelona, Antoni López, 1910, p. 24.

doctrina y la mía, añadió: “mi escuela tiende a destruir la obra de la Revolución francesa. La de usted tiende a complementarla”»⁵³³.

De fons, el que s'estava produint era una discussió sobre com s'havia d'escometre el procés nacionalitzador català en relació a la construcció d'un *demos* de legitimitat per a la sobirania pròpia. Pous i Pagès ho afirmava amb claredat: no s'aconseguiria l'Autonomia «sense de primer fer catalans»⁵³⁴. La divergència entre visions del catalanisme a més es veuria amb models nacionalitzadors diferenciats, i, com s'ha vist, fins i tot enfrontats. Per la banda de la Lliga, es plantejava que el mode d'aconseguir el reconeixement nacional de Catalunya passava per la unificació de tots els actius catalanistes sota el mateix front, patriòtic i transversal ideològicament. En canvi, pel catalanisme esquerrà que Alomar preconitzava, l'element central era el de ser capaços d'atraure's a la majoria del poble al moviment nacional posant més èmfasi en el que encara se situava a l'exterior del catalanisme. Ho sintetitzava ell mateix: «El nostre Catalanisme no ha d'ésser, doncs, un moviment de reclusió, sinó d'eclosió [...] Un moviment nacionalista, per a ésser viable, ha de determinar-se en sentit progressiu, no regressiu»⁵³⁵. Així, l'escissió del grup de *El Poble Català* naixia amb dificultats en el part d'una visió diversificada del model de nacionalització. Lluhí i Rissech buscant les limitacions d'aquesta opció escriuria que «davant dels republicans s'hi trobarà la dreta regionalista, ab el seu casino, el seu directori, el seu diari, els seus aliats de l'extrema dreta conservadora, secreta o públicament adscrits a la monarquia. Y s'esfondirà l'inmens abim que separa ideals, classes y fins afectes del nostre poble, aquest negre y funest abim que dificulta, més que l'Estat y'ls seus homes, la instauració de la personalitat y llibertat de la nostra pàtria»⁵³⁶. En front d'aquesta situació, el qui era el president del CNR, Jaume Carner, escrivia que «el moviment de tot un poble no pot triomfar sinó compta amb el

⁵³³ Gabriel Alomar, «La elegía del adversario», *La Publicidad*, 7 d'agost de 1917.

⁵³⁴ Josep Pous i Pagès, “El mal i el remei (VI)”, *El Poble Català*, 4 de març de 1905. Tot i així, l'escriptor encara veia la nacionalització en una visió culturalista típica del modernisme: «Qui ha de ferla aquesta educació extra-escolar, aquesta educació que dura tant com la vida d'un home, es la literatura en totes les seves manifestacions».

⁵³⁵ Gabriel Alomar, «El liberalisme català II», *El Poble Català*, 24 de desembre de 1904.

⁵³⁶ Joaquim Lluhí Rissech, «L'obra patriótica», *El Poble Català*, 14 de gener de 1905.

sentiment y la adhesió de les masses populars.⁵³⁷ L'escriptor Josep Pous i Pagès considerava que el catalanisme d'esquerres «era l'única que podia catalanitzar les masses populars»⁵³⁸. Alomar ho aterrava dient que calia «catalanitzar el republicanisme, tan vigorós a Barcelona»⁵³⁹. Així doncs, serà en aquesta tensió de models de construcció nacional on cal situar-nos per comprendre molts dels fets, les decisions i els pactes que tindrien lloc durant aquesta travessia minoritària del catalanisme popular. El context i les preocupacions en el moment d'inici del trajecte són descrites uns anys després pel mateix Jaume Carner:

Separats del regionalisme els elements de tendència liberal y republicana, es trobaven aquests, per a emprendre una actuació pròpia, amb l'enorme dificultat de l'estat de coses creat per la política seguida en els quatre darrers anys. La massa obrera y republicana sentia una hostilitat pel catalanisme al que s'havia acostumat a considerar com el seu natural enemic. Es molt fàcil y còmode atribuir aquest estat de sentiment a les exaltacions morboses provocades pels professionals de l'agitació. La llevor no germina sinó en terreny adequat, y aquelles prèdiques tenien un coadjuvant preciosíssim en l'actuació que es venia seguint. Tant pesada era la feina, que encara duren ara y duraran molt temps les grosses dificultats per a catalanisar els republicans de Catalunya⁵⁴⁰.

Les dificultats per a catalanitzar els republicans encara al més endavant ens indiquen que el procés no només seria precisament quelcom que es desenvoluparia linealment en el temps, sinó que també es trobaria amb dificultats i reculades. En el mateix text de balanç una dècada després, Carner seguia destacant l'ascendència de la Lliga com a minva de les seves possibilitats:

La política de la Lliga ha estat constantment la següent: sostenir amb tots els tons, en el seu periòdic, en mítings, en conferències, en discursos, que el catalanisme li són indiferents les formes de govern i les doctrines polítiques. Fer, sense dir-ho, i fins negant-ho, política descaradament conservadora. Afirmar que els que discrepen d'ells, això és,

⁵³⁷ Jaume Carner, «El Nacionalisme y'ls obrers», *El Poble Català*, 29 de juliol de 1905.

⁵³⁸ Josep Pous i Pagès, *Pere Coromines i el seu temps*, Barcelona, Edicions 62, 1969, p. 23.

⁵³⁹ Gabriel Alomar, «El liberalisme català I», *El Poble Català*, 19 de novembre de 1904.

⁵⁴⁰ Jaume Carner, «En Suñol, polític», *Butlletí de l'Ateneu Barcelonès*, any I, núm. 2, abril-juny, 1915, p. 72.

els que volen ésser catalanistes i a més liberals i republicans, els que volen preocupar-se dels altres problemes polítics i socials, són dissidents. Recordar't bé que aquesta és la paraula que ens aplica sempre "La Veu" quan parla de nosaltres. Els únics que poden ésser liberals i republicans i tenir idees en altres ordres de la política, són els que no es declaren catalanistes⁵⁴¹.

La desnacionalització de les opcions liberals i republicanes practicada per la Lliga seria doncs l'escull fonamental amb el que es trobaria en aquells moments inicials el catalanisme esquerrà en tractar de fer-se un lloc en la política del Principat. D'aquesta manera, s'ha volgut dibuixar la silueta d'aquesta primera generació que plantejaria l'organització diferenciada del catalanisme popular, que a més ho faria estretament vinculada a la possibilitat de la nacionalització de les masses a Catalunya, i que a més llegiria i escoltaria a Alomar amb diferents intensitats. El que molts cops es plantejaria com a divisió i problema, es trobava realment l'origen de la consecució del propi projecte nacionalitzador català. Sense anar més lluny, el propi Prat de la Riba escriuria en relació al manifest del que després seria l'escissió del grup d'*El Poble Català*, que «L'escrit té un to de clarí de guerra que pot ocasionar pertorbacions entre nosaltres»⁵⁴². Les constants crides a la unitat del catalanisme en abstracte i l'acusació de pertorbadors per part dels sectors lligaires al grup dels catalanistes d'esquerres serien una nota característica d'aquest període. Alhora, la direcció apuntada per Alomar a abandonar la transversalitat ideològica en favor d'assumir els plantejaments republicans i obreristes que poguessin atraure a la majoria de la realitat social tenia molta a veure amb el la situació política. L'ampli republicanisme català venia d'obtenir una victòria aclaparadora a les eleccions generals del 26 d'abril de 1903 on, de fet, havien obtingut la que seria la major victòria de les esquerres fins al 1931 a Catalunya amb 35.000 sufragis i amb un màxim de participació fins llavors amb més del 42%. Si analitzem amb deteniment les diverses conteses electorals, veiem com a les municipals del 8 de novembre del propi 1903, els republicans tornaven a obtenir una victòria —que els portaria a governar l'Ajuntament durant més d'una dècada—, aquest cop amb 29.000 vots i 28 regidors, mentre que els lligaires es quedaven amb la meitat de candidats elegits i 12.000 vots. A les generals del 10 de setembre de 1905, malgrat baixar, la Unió Republicana obtenia 24.500 vots i la

⁵⁴¹ *Ibid.*

⁵⁴² Enric Prat de la Riba, «Pensém ab Catalunya»...

Lliga, 14.000. Per últim, a les municipals del 12 de novembre de 1905, els regionalistes obtindrien una altra derrota electoral consecutiva enfront als republicans, que obtenien 17.000 vots en front als 12.000 catalanistes, 14 regidors a 12 respectivament. A més, si bé hem pogut veure la relació del catalanisme amb el món obrer arran dels fets de 1902, cal pensar el que representava la política del catalanisme a ulls del republicanisme barceloní. El catalanisme original d'Almirall de principis dels 80 no estava en la memòria de les masses i en la seva forma electoral, només havien conegut a la Lliga. Els lligaires havien col·laborat i fins s'havien presentat en diverses ocasions en coalició amb forces d'extrema dreta, els integristes de Defensa Social⁵⁴³, des del novembre de 1901. Només així, podem copsar com durant aquest quinquenni des de 1900-1905 una varietat de figures polítiques que anaven des de figures centrals del catalanisme posterior com Francesc Layret a Lluís Companys, a dirigents obrers de la vaga de 1902 com Ignasi Clarà i fins i tot el propi pare del catalanisme com un ja vell Valentí Almirall es presentessin en les llistes del republicanisme que liderava Alejandro Lerroux. D'aquesta manera, podem dir que el CNR no esdevindria un partit polític de masses, amb vertebració al territori i presència política rellevant, sinó que una imatge més fidedigna del que va ser seria més a una agrupació patriòtica⁵⁴⁴, o un «pseudopartit que fou sempre»⁵⁴⁵, escindida de la Lliga, amb forts vincles i en diversos canals i, en part, sota el seu jou financer, personal, etc. Tot i així, l'experiència del CNR i *El Poble Català* té la seva rellevància almenys en un aspecte: serà el primer cop que el que havia representat el modernisme, *L'Avenç* o *Catalònia* a finals del XIX, ara es plantejava el pas a l'actuació en termes de política pròpia i de masses. Així, amb la fundació al 1907 del CNR, el catalanisme progressiu iniciava la seva difícil singladura a l'acció política real tal i com ho havia fet 6 anys abans la Lliga Regionalista.

⁵⁴³ Es tractava d'una organització que entre d'altres preconitzava «la més profunda harmonia entre l'Estat i l'Església catòlica, subordinació del primer a la segona als aspectes merament espirituals i en els mixtos», a (La «Defensa Social», en *Almanaque nacional ilustrado de Defensa Social para 1915*, Barcelona («La Gaceta de Cataluña»), 1914, p. 13, a Isidre Molas, *Lliga Catalana*, Barcelona, Edicions 62, 1972, p. 53).

⁵⁴⁴ Un text monogràfic sobre aquest, VV.AA, *Els orígens del republicanisme nacionalista. El Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1910)*, Barcelona, Centre d'Història Contemporània a Catalunya, 2009.

⁵⁴⁵ Ramon Noguer i Comet, *op cit.*, p. 89.

Per a Gabriel Alomar, podem afirmar que la creació del CNR i *El Poble Català* revestiria una significació ambivalent. Per una banda, implicava un intent pràctic de posada en pràctica de les seves idees que havia desenvolupat en articles i conferències. Per l'altra, el mallorquí aprofitaria l'autonomia relativa que li conferia el seu prestigi per a una actuació que escapava al tipus d'esquerra supeditada que pretenia l'aparell d'hegemonia regionalista. En deixa testimoniatge d'aquesta primera etapa Claudi Ametlla a les seves memòries: «Cada correu de Mallorca ens portava la col·laboració regular de Gabriel Alomar, primer en articles, després en petites notes, sota el nom clàssic de “Spòrtula”. Amb estil exquisit i eloqüent, do que sembla nadiu dels mallorquins i que en ell arribava a una alta esplendor, parlava de la política i de l'actualitat amb abast humà i universal, llenguatge que no era ben bé el dels nostres líders, de bon tros més casolà. Els redactors l'admiràvem molt i ben sovint ens sentíem més interpretats per ell que pels caps del partit»⁵⁴⁶. La relació conflictiva i no coincident amb els líders del partit la relataria Rovira i Virgili al 1929: «A Gabriel Alomar, assidu col·laborador d'*El Poble Català* en aquell temps, Sunyol l'admirava. Admirava l'Alomar escriptor i poeta. Però detestava l'Alomar ideòleg i polític. En quasi cap qüestió concreta no hi estava d'acord. I alguns dels articles d'Alomar el contrariaven i el ferien. Se sentia molest per la publicació d'aquelles peces en el diari que era òrgan del grup on Sunyol tenia un lloc preeminent [...] (en paraules de Sunyol) Però consti que les idees que preponderen en *El Poble* no són les que haurien de preponderar-hi, si el diari hagués de respondre com sembla lògic al pensament dels que l'hem fundat...»⁵⁴⁷. Aquesta relació ambigua d'Alomar amb la resta del catalanisme d'esquerreres tenia a veure amb la divergència de parers polítics entre ell i la part predominant del mateix. Per això, el desenvolupament del catalanisme d'esquerreres en els anys posteriors tindria un recorregut que estaria lluny de ser senzill. Aquests anys serien caracteritzats Ucelay-Da Cal com els anys també del «redescobriment de la contradicció entre idea i matèria, tan cara al *modernisme*»⁵⁴⁸. Així, el començament l'encontre amb les dificultats característiques de la política real, pràctica, implicaria l'aparició de contratemps i problemàtiques que no estaven en els seus principis fins llavors només enunciats, però, a la vegada, també obriria la possibilitat d'un aprenentatge i d'una crítica i autocrítica. A l'entrar en contacte amb la realitat política catalana del període, les idees

⁵⁴⁶ Claudi Ametlla, *Memòries polítiques...* p. 199.

⁵⁴⁷ Antoni Rovira i Virgili, *Els polítics catalán...*, p. 80.

⁵⁴⁸ Enric Ucelay-Da Cal, *La Catalunya populista*, Barcelona, La Magrana, 1982, p. 75.

i pràctiques del catalanisme esquerrà començarien a generar algunes noves preguntes, a identificar diverses mancances i no poc del que es podrien anomenar frustracions. Es podria afirmar que en aquest període es troba l'origen d'un lapse de temps en el que l'*agent nacionalitzador havia de ser nacionalitzat*. La idea de nació dels catalanistes republicans començava a entrar en reacció al posar-se en contacte amb la realitat social catalana que la política implicava. Un context que era el d'un mapa polític repartit entre la Lliga Regionalista i un ampli republicanisme en ascens però que estava per viure una sotragada amb conseqüències rellevants a finals de 1905.

4.5. DE LA SOLIDARITAT CATALANA I LA SEVA SUPERACIÓ (1906-1909)

«Si en el proceso de la historia las naciones se funden, las naciones se forman, las naciones se deforman, mientras exista una propia unidad personal propiamente irreductible en la conveniencia social, allí está el germen de una vida nacional, que, si no sabéis incorporar en más amplio curso y dirigir por más amplio cauce, clamará por su existencia personal y perturbará la vida del conjunto al cual se le retenga unida»⁵⁴⁹.

Nicolás Salmerón

«Nosaltres, els regionalistes, érem partidaris, per tradició, per història catalana, per convicció arreladíssima, del sufragi corporatiu»⁵⁵⁰.

Francesc Cambó

El 25 de novembre de 1905 un grup de 300 oficials de l'exèrcit aquarterats a Barcelona havien assaltat la redacció de la publicació satírica catalanista pròxima a la Lliga, el *Cu-Cut!*, que es va saldar amb la mort d'un dels treballadors de la publicació. No era estranya aquesta praxi per part de l'exèrcit, doncs així havia passat al 1895 amb l'anomenada "tenientada" que va assaltar *El Resumen* de Madrid i la publicació

⁵⁴⁹ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados 18.06.1907.

⁵⁵⁰ Francesc Cambó, *Catalunya i la Solidaritat. Conferència donada al Teatre Principal el dia 26 de maig de 1910*, Barcelona, 1910, p. 51.

republicana castelariana *El Globo*, o al gener de 1898 amb *El Reconcentrado* a La Habana. Aquest cop, al 1905, l'agressió portaria implicacions legislatives de caire regressiu. A partir de llavors, les forces catalanes principals, tant republicans com regionalistes, farien campanya contra la possibilitat de l'aprovació de la Llei de jurisdiccions, una llei que posava sota la justícia militar qualsevol civil acusat de "delictes contra l'ordre públic" i "contra la pàtria". Portant la iniciativa, Salmerón proposaria una candidatura conjunta a les eleccions des de la Cambra de Diputats: «yo os digo: Catalanistas, ¿os ponéis de acuerdo conmigo para llevar la paz a Cataluña? ¿Queréis que vayamos del brazo republicanos y catalanistas?»⁵⁵¹. Des dels propis fets de novembre, s'havia creat un clima general de protesta a Catalunya contra la negació de les garanties constitucionals. Una altra conseqüència seria el reacostament del grup recentment escindit de *El Poble Català* altre cop a la Lliga. El mateix Gabriel Alomar escriuria a Prat de la Riba posant-se a disposició: «[...]sap Vè. molt bé que la direcció quasi exclusivament dretista del catalanisme militant em tenia retret de la lluita política activa, de la que és Vè. tan excel·lent director. Però els fets recents m'obliguen a depositar la meua actitud i fer-li present la meua adhesió entusiasta, incondicional. Mani'm Vè. I disposi (de mi) en la campanya de rescabament que serà precis endegar»⁵⁵². Al llarg dels mesos següents, fins a la definitiva aprovació de la llei de Jurisdiccions el 23 de març de 1906, el clima d'oposició general aniria covant el moment *unanimista*. Així, els dies previs a l'aprovació de la llei, entre el 13 i el 16 de març del 1906, regionalistes, republicans, integristes i carlistes es retiraran del Congrés de Diputats. Poc després, es passava a crear el mecanisme electoral. D'aquesta manera, es formaria al maig de 1906 una comissió executiva de la Solidaritat amb el regionalista Francesc Cambó, el carlí Miquel Junyent i el republicà Josep Roca i Roca com a comitè director i organitzador de la campanya. El punt d'unió dels grups diversos seria un vague programa del Tívoli, en què l'únic punt concret era la derogació de la Llei de Jurisdiccions. Si veiem les idees centrals que comandarien la coalició, es ressalta l'element de transversalitat ideològica que es plasmava en l'«enlairament abstracte de tot el que fos català, per estalviar-se d'especificar

⁵⁵¹ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados 29.11.1905.

⁵⁵² Carta datada a Palma, 27 novembre 1905 (Arch. Prat de la Riba), citada a Romero Maura, *op. cit.*, p. 355.

un programa»⁵⁵³. Ho explica el propi Prat de la Riba: «Que no és un moviment de classe, ni de partit, ni de localitat. Totes les classes socials hi contribueixen; tots els partits, totes les escoles, totes les doctrines hi porten el concurs de la seva forsa y del seu entusiasme; totes les ciutats y viles hi envien en amples colles els seus fills més estimats y més ardits»⁵⁵⁴. Així, inclouria des de republicans com Idelfons Sunyol, Josep Maria Vallès i Ribot o Emili Junoy, a representants del catalanisme conservador com Puig i Cadafalch o Cambó, a carlistes com Miquel Junyent i, de cap de llista, hi anava el mateix expresident de la Primera República, Nicolàs Salmerón.

La coalició triomfava a Catalunya, primer en unes eleccions provincials al març de 1907, fet que permetria l'accés de Prat de la Riba a la Presidència de la Diputació de Barcelona. Aquesta era la primera Diputació que va estar sota el poder d'una força diferent de les dues del turnisme, deu anys abans que la Diputació Foral de Biscaia, fos presidida pel Partit Nacionalista Basc. A les eleccions generals de l'abril, la Solidaritat aconseguia 40 dels 44 escons amb una participació del 59% del cens electoral, un percentatge excepcionalment alt. Per fora de la coalició en quedaria la part del republicanisme vinculat a Lerroux i a la Fraternidad Republicana. Al desembre de 1905, aquest havia publicat el seu conegut article en el que rebutjava presentar-se conjuntament als lligaires⁵⁵⁵. Així, i malgrat que Lerroux sí que participaria en el míting de Girona contra la Llei de Jurisdiccions⁵⁵⁶, el mateix mes de març seria destituït com a director de *La Publicidad* i cap al juny fundava una altra publicació: *El Progreso. Diario Autonomista de Unión Republicana*. També entre el moviment obrer d'encuny sindicalista veia la llum una nova organització que apareixeria a l'octubre de 1907. *La Solidaridad Obrera*, que pretenia reorganitzar i reactivar els sindicats obrers i alhora tindria una publicació de nom homònim, dibuixava en el seu primer número una portada no deixava dubtes de com

⁵⁵³ Borja de Riquer: «Les eleccions de la Solidaritat Catalana a Barcelona», *Recerques: història, economia, cultura*, 1972, Núm. 2, p. 105.

⁵⁵⁴ Enric Prat de la Riba, «La gran victòria», *La Veu de Catalunya*, 18 de maig de 1906.

⁵⁵⁵ En un article, Lerroux escrivia que «El partido republicano de Barcelona, mejor aun, el pueblo republicano de Barcelona, mientras oigan mi voz y atienda a mi consejo no pactará con los regionalistas», Alejandro Lerroux, «El alma en los labios», *La Publicidad*, 9 de desembre de 1905.

⁵⁵⁶ *La Publicidad*, 24 de març de 1906.

llegia el moviment de la Solidaritat Catalana⁵⁵⁷. Fos com fos aquest fenomen històric va ser interpretat en diverses claus i propòsits. Joan Maragall el definiria escrivint que la «Solidaritat és la terra, ho sents? és la terra que s'alça en els seus homes. [...] i la terra no és carlina, ni republicana, ni monàrquica, sinó que és ella mateixa, que crida, que vol son esperit propi per a regir-se; i ho crida en tots els seus fills, republicans, monàrquics, revolucionaris, conservadors, pagesos, ciutadans, blancs i negres, rics i pobres»⁵⁵⁸. Tot i així, dins la mateixa coalició transversal hi havia diversos propòsits i visions del moment unitari. Prat de la Riba, mostrava els objectius del sector conservador afirmant que «aquest poble nostra movilitzat en ordre de batalla no cerca destruir l'Estat ni capgirar-lo, sinó transformar ordenadament la seva vida, enfortirla, normalisarla»⁵⁵⁹. En canvi, per la banda republicana Salmerón considerava que «la Solidaritat està cridada a realisar la benefactora obra de la substitució del règim imperant»⁵⁶⁰. Cambó convenia que «la mayor ventaja de la Solidaritat está en haber recortado las uñas del republicanismo, fraccionado y trocear la fuerza juntada por Salmerón en 1903»⁵⁶¹. Entre els historiadors també existeix una pluralitat de lectures. Borja de Riquer considera que el fet polític solidari «va permetre l'extensió i l'arrelament del moviment catalanista arreu de Catalunya»⁵⁶². Pere Gabriel destaca que «les eleccions tingueren molta importància per al moviment de Solidaritat Catalana perquè hom es feu la il·lusió que, per fi, el catalanisme passava a ocupar l'edifici institucional de l'Estat a Catalunya»⁵⁶³. Isidre Molas considerava que «la

⁵⁵⁷ *Solidaridad Obrera*, 10 d'octubre de 1907. Veure Annex 1. També es rellevant per veure la relació durant aquest inici de dècada entre moviment obrer i catalanisme esquerrà incipient que es pot llegir en les planes dels primers números de la *Soli* crides al «BOYCOT A “EL POBLE CATALÀ”», *Solidaridad Obrera*, 30 d'octubre de 1908.

⁵⁵⁸ Joan Maragall, «L'alçament», *La Veu de Catalunya*, 13 d'abril de 1907.

⁵⁵⁹ Enric Prat de la Riba, «Campanya electoral. La candidatura de Catalunya», *La Veu de Catalunya*, 17 d'abril de 1907.

⁵⁶⁰ «El míting», *El Poble Català*, 13 d'abril de 1907.

⁵⁶¹ Ossorio en una carta a Maura el 16 d'abril de 1907 (Arch. Maura), a Romero Maura, *op. cit.*, pp. 403-404.

⁵⁶² Borja de Riquer: «Construcció i destrucció de la Solidaritat Catalana: El paper de la Lliga Regionalista», a Gemma Rubí, Francesc Espinet (ed.), *Solidaritat Catalana i Espanya*, Barcelona, Editorial Base, 2008, pp. 61-62.

⁵⁶³ Pere Gabriel: «Republicanisme nacionalista, Solidaritat Catalana i Solidaritat Obrera», a *Ibid.*, p. 107.

Solidaritat [...] fou per a la Lliga Regionalista la demostració pràctica que comptava amb polítics preparats i amb uns mètodes d'aplicació d'unes línies directrius polítiques, és a dir, amb uns homes, una tàctica i una tècnica eficaços»⁵⁶⁴. Izquierdo Ballester en destaca que fos el primer cop de la unitat electoral dels partits catalanistes, el «primer moviment transversal del catalanisme polític»⁵⁶⁵. Per la seva banda, Randolph Mosher, estudiant el fenomen en relació al que deixava fora la Solidaritat, afirmaria que «seria just anomenar la Solidaritat Catalana, un front antilerrouxista»⁵⁶⁶. Fos com fos, el moment Solidari no trigaria a esquarterar-se. En les causes del seu trencament, podem obtenir una ponderació més completa de la seva significació històrica.

Així, entre 1907 i 1908, apareixerien divergències entre els sectors solidaris. Aquest moment del catalanisme mostraria totes les seves limitacions quan es tractava de concretar en mesures polítiques concretes, en política d'aliances i, en definitiva, en una visió del que havia de ser la societat. Poc després de les eleccions d'abril de 1907, Maura presentava la seva Llei d'Administració Local en la que es pretenia, aprofitant el descrèdit del Règim caciquista, efectuar un canvi regressiu —una *revolución desde arriba*, en paraules de Maura— en la que es plantejava un major control sobre les institucions a través del sufragi corporatiu que després portava a l'elecció en segon grau de les Diputacions i la creació d'un consell municipal permanent. Aquesta política rebria el suport de la Lliga molt ràpidament. També des de primera hora apareixerien les tensions entre catalanismes. El propi Alomar posant-hi veu escrivia que «els qui protesten contra la llei de jurisdiccions com a reconeixement d'un fur militar capaç no ja de moure's amb separació absoluta de la llei comunal, sinó d'exercir autoritat sobre la persona civil, no són lògics acceptant com un progrés la jurisdicció corporativa municipal»⁵⁶⁷. En aquest procés, els catalanistes republicans començaven a veure com la Lliga faria servir la Solidaritat com a plataforma per al partit. Ja el propi Alomar afirma a finals del 1907 que «sempre vaig creure que de l'actual gestió legislativa dels solidaris se'n desprendria

⁵⁶⁴ Isidre Molas, *op. cit.*, p. 78.

⁵⁶⁵ Santiago Izquierdo Ballester, «Significació política de la Solidaritat Catalana», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 19, 2008, p. 67.

⁵⁶⁶ John Randolph Mosher, *op. cit.*, p. 414. La traducció és meua.

⁵⁶⁷ Gabriel Alomar, «L'aprovació de la llei local al Congrés», *La Campana de Gràcia*, 20 de febrer de 1909.

una preponderància efectiva i transcendental a favor de l'element conservatiu, o sia el catalanisme dretista»⁵⁶⁸. D'aquesta manera, sobre la Llei d'Administració Local de Maura, reblava el mallorquí: «jo sóc enemic del vot corporatiu»⁵⁶⁹ i ho era perquè, a part de ser una mesura de restricció del vot i l'expressió popular —que en el moment s'expressava amb més fidelitat en algunes ciutats capitals de província degut al relatiu desgast del caciquisme al món urbà—, expressava el model de societat i de modernització regressiva que implicava aquesta *revolución desde arriba* que compartien Maura i la Lliga. Francesc Cambó ho havia explicat en una conferència posterior: «Nosaltres, els regionalistes, érem partidaris, per tradició, per història catalana, per convicció arreladíssima, del sufragi corporatiu»⁵⁷⁰. Per la seva banda, escriu Gabriel Alomar: «Hi haurà ciutadans que tindran més d'un vot. L'Escola, l'Església, la Família, la Propietat,»⁵⁷¹ i significava la «conversión de la tribuna popular en junta de accionistas de una sociedad anónima»⁵⁷². Després de l'intent d'aprovació de la llei el 13 de febrer al Congrés, Alomar conclouia que «si la llei de jurisdiccions implica un privilegi militar, correlatiu històricament amb la predominància de la segona casta, els *katryas*, la jurisdicció corporativa resultarà (els fets ho diuen) un veritable separatisme, exempció o fur de tercera casta, la casta mercantil o plutòcrata»⁵⁷³. La llei no tiraria endavant per oposició dels republicans i alguns sectors liberals.

Una segona mostra de dissensió apareixeria a l'abril del mateix any 1908, quan els catalanistes republicans d'esquerres van presentar uns pressupostos de cultura a l'Ajuntament de Barcelona inspirats en part en la metodologia pedagògica de l'Escola Moderna de Ferrer i Guàrdia. Aquí val la pena que en fem una descripció acurada per copsar el significat històric d'aquest fet. El projecte d'escola que havia posat en marxa Ferrer, havia començat amb l'obertura de la primera escola a l'agost de 1901 al carrer Bailén i es tractava d'un pla de construcció de centres educatius, de caire racionalista,

⁵⁶⁸ Gabriel Alomar, «L'esquerra catalana», *El Poble Català*, 22 de desembre de 1907.

⁵⁶⁹ Gabriel Alomar, «La solidaritat catalana i la solidaritat catalanista»...

⁵⁷⁰ Francesc Cambó, *Catalunya i la Solidaritat. Conferència donada al Teatre Principal el dia 26 de maig de 1910*, Barcelona, 1910, p. 51.

⁵⁷¹ Gabriel Alomar, «La solidaritat catalana i la solidaritat catalanista»...

⁵⁷² Gabriel Alomar, «Por la vida de la ciudad», *La Publicidad*, 9 de maig de 1918.

⁵⁷³ Gabriel Alomar, «L'aprovació de la llei...

llibertari i científic. Des dels seus inicis va rebre suports importants a la ciutat de Barcelona, entre els que podem trobar al Catedràtic de zoologia i divulgador del darwinisme contra el creacionisme, Odón de Buen, o el cooperativista Salas Antón, per mencionar-ne alguns. La seva influència creixent i competència amb l'església catòlica li valdria fortes crítiques, però malgrat tot, en el seu programa pedagògic s'hi podia veure l'empremta d'un fort component igualitarista, doncs s'hi defensava l'ensenyança mixta i coeducativa, tant de sexes com de classes socials, i fins i tot es plantejava un programa de lliçons per als pares dels alumnes els dissabtes al matí. A la vegada, s'insistia en una doble reforma del mètode de l'ensenyança on el paper del joc i el contacte amb la natura hi tingués un element rellevant així com també la consideració del treball com un element formatiu de primer ordre⁵⁷⁴. Un altre element central per al propòsit de Ferrer, va ser la tasca editorial on es van generar publicacions des de llibres educatius per als alumnes, altres per a adults, divulgació científica, històrica, aritmètica, biologia, llibres de poesia, traduccions d'obres europees, etc. Aquest element, era clau en la possibilitat d'irradiació i transcendència de les pròpies escoles.

D'aquesta manera, al Pressupost de 1908, junt a la forta influència de l'Escola Moderna —especialment en el esmentat criteri de les classes amb ensenyança mixta i coeducativa — s'hi incorporava un gran paquet de millores junt a una renovació total de les escoles. S'hi preveien la construcció d'infraestructures com biblioteques, gimnasos, menjadors, dutxes o laboratoris; una política de contractació de mestres que prèviament s'anaven a formar a l'estranger; l'ensenyament del català per primer cop a un pla educatiu públic a Catalunya; la neutralitat religiosa, en què la religió s'ensenyaria un o dos dies a la setmana per aquells que ho demanessin i a part dels programes escolars; la creació d'una Institució de Cultura Popular i un gran compra de fons bibliogràfics per a la Biblioteca de Catalunya⁵⁷⁵. El valor que li donava Alomar era absolut: «Per primera vegada, oficialment, el catalanisme estableix la llengua catalana en l'ensenyança pública de Catalunya. Tots els que, com jo mateix vèiem en la llengua la primera de les

⁵⁷⁴ Pere Solà, *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'escola moderna*, Barcelona, Curial, 1978, p. 27.

⁵⁷⁵ Alfred Pérez-Bastardas, "El pressupost extraordinari de cultura de 1908: entre solidaritat municipal i solidaritat catalana", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XIX (2008), pp. 71-84. Es pot llegir les bases del pressupost a, «El pressupost de Cultura», *El Poble Català*, 1 d'abril de 1908.

reivindicacions nacionals, hem de senyalar aquest fet com una data gloriosa. Des del punt de vista nacional, no importa, doncs, insistir-hi. Des del punt de vista pròpiament ciutadà, o sia per a la futura sort de la il·lustració pública, que és, en resum, la futura Barcelona, això serà la regeneració total de la pedagogia; més encara, serà la instauració primera d'una pedagogia a Catalunya»⁵⁷⁶. No obstant, les discrepàncies rellevants apareixerien de seguida. El consistori municipal estava conformat per 14 regidors republicans y 12 regionalistes, segons els resultats de les eleccions del 12 de novembre de 1905. Entre el grup de la Unión Republicana es trobaven, com hem vist, tant figures de l'incipient catalanisme d'esquerrres com Layret o Amadeu Hurtado així com figures vinculades al lerrouxisme com Luís de Zulueta —a qui es proposava per a dirigir la projectada Institució de Cultura Popular que incloïa el projecte pressupostari— o Emiliano Iglesias. Aquests pressupostos progressistes es van trobar la total oposició de les forces monàrquiques del turnisme i els integristes, encapçalats per un cardenal Casañas i Pla i Deniel, que acusava de ser uns pressupostos maçons. La Lliga quedaria primer en una posició ambigua. Mentre que inicialment havia apostat per una solidaritat municipal amb el republicanisme en un plantejament de sanejament de la institució i fins i tot havia participat en la elaboració dels pressupostos, finalment els obstruïria. Puig i Cadafalch assistiria a una mobilització de les forces reaccionàries, el 19 d'abril del 1908, on ell mateix intervindria en públic mostrant la seva oposició al Pressupost que els regionalistes en col·laboració amb els republicans havien elaborat. En la crònica es recollia una descripció de la seva intervenció: «Y por último, habló el Sr. Puig y Cadafalch. Los mismos carlistas se extrañaban de ver en la tribuna al diputado por Barcelona habiendo hecho el Presupuesto de Cultura juntamente los regionalistas y los republicanos. El Sr. Puig y Cadafalch estaba violento. Apenas habló tres minutos. Su palabra era forzada. [...] Terminó diciendo que como cristiano (juntó piadosamente las dos manos) no podía aceptar las escuelas neutras y bisexuales. No habló ni tres minutos»⁵⁷⁷. Així, aquest episodi restaria com un dels episodis clarificadors on els sectors més esquerrans del catalanisme constataren que per les qüestions de model de societat, els catalanistes conservadors, amb els que havien compartit espai unitari en la Solidaritat, no tenien cap problema en trobar espais compartits amb els partits del règim de la Restauració per enderrocar uns pressupostos que anaven en un clar sentit nacionalitzador català.

⁵⁷⁶ Gabriel Alomar, «Barcelona, mestra», *La Campana de Gracia*, 4 d'abril de 1908.

⁵⁷⁷ «Contra el Presupuesto. Mítin Diocesano», *La Publicidad*, 20 d'abril de 1908 (ed. matí).

En tercer lloc de les divergències solidaries, apareixerien elements de contradicció entre les files de l'esquerranisme catalanista que el posarien contra el mirall en la defensa de drets i llibertats. A l'abril de 1908, era condemnat a mort, acusat d'actes de terrorisme, Joan Rull i Queraltó. En aquest cas, s'acusava a tota la família Rull de terrorisme, de càrrecs mai demostrats, però que formaria part d'un clima més ample en el que el govern de Maura es plantejava l'aprovació de la Llei de Terrorisme (una de les potes de la “revolución desde arriba”). Al maig de 1908, s'aprovava al Senat, però no aconseguiria el mateix resultat al Congrés. Aquesta llei permetia tancar diaris i centres que fossin considerats anarquistes i desterrar sense manament judicial. A més, anava acompanyada d'una campanya d'alarma i moralització social, a la vegada que es plantejava enduriment de mesures securitàries com el límit horari de tavernes i teatres obrers. La posició de la Lliga al respecte seria la de posar-se de perfil. A *La Veu*, hi podem trobar algunes justificacions durant el mes de maig en què duraria el debat públic, però que ens permeten afirmar que la contradicció que suposava pel sector conservador de la Solidaritat donar suport obert a una llei que seguia el camí de la Llei de Jurisdiccions contra la que s'havien congriat en la pròpia Solidaritat. Entre les argumentacions dels intel·lectuals afins a la Lliga, es comença intentant construir una crítica als liberals per sectarisme anti-maurista a la vegada que una atribució de l'origen de la llei d'antiterrorisme, «El “trust” periodístich de Madrid ha agafat la llei que'n diuen del terrorisme —y que no és més que una modificació d'una llei existent feta pels lliberals— com una arma per a combatre el Govern. “El Imparcial”, “El Liberal” y l’”Heraldo” no tenen més obsessió que en Maura; millor dit: que la tornada al poder dels lliberals y demòcrates»⁵⁷⁸. Poc després, s'afegia un altre argument en què es reconeixia la col·laboració catalanista amb la llei, «hi ha que veure el goig íntim d'aquells periodistes perquè suposen que'ls diputats catalans no triomfaran, no podran triomfar en el seu intent. Son les mateixes plomes que escriuen amb foc contra el projecte de la llei del terrorisme»⁵⁷⁹. El propi Ferran Agulló, ho sintetitzava l'endemà, «Aixís el bloch lliberal que s'ha format ab l'excusa de la llei del terrorisme, no és més que un bloch anticatalà»⁵⁸⁰. A ulls de la línia dura de les editorials

⁵⁷⁸ Pol (pseud. de Ferran Agulló), «Al dia», *La Veu de Catalunya*, 16 de maig de 1908.

⁵⁷⁹ Xènius (pseud. d'Eugeni d'Ors), «Glossari. Les fatalitats», *La Veu de Catalunya*, 23 de maig de 1908.

⁵⁸⁰ Pol, «Al dia. Contra Catalunya», *La Veu de Catalunya*, 23 de maig de 1908.

i el Glossari de *La Veu*, la vinculació entre catalanisme i conservadorisme es plantejava com una soldadura definida especialment per negació del contrari.

En el marc d'aquest debat, és on es produirà la condemna de Joan Rull, i en el context en el que Gabriel Alomar s'erigirà, no per últim cop, com a defensor de persones condemnades de manera injusta per les elits del sistema de la Restauració. Escriurà una sèrie d'articles denunciant el cas. Després de la sentència a l'abril, Alomar palesava la manca de proves, «En Rull i els seus companys són culpables dels atemptats? ¿Són, fins i tot, culpables d'una estafa? Oh, ni una prova encara, ni una prova!»⁵⁸¹ i acte seguit defensava la presumpció d'innocència ja que «¿no obra en aquests moments sobre'l Jurat de Barcelona una coacció més forta i de més deplorable conseqüències, la coacció de tota una multitud, de tota una opinió, ja feta, de tot un prejudici, una coacció que podria portar la condemna d'innocents?»⁵⁸² i afegeix un al·legat contra la opinió punitivista⁵⁸³: «Penseu que un nombre infinit d'espectadors, atrets al revulsiu espectacle per la farum de la sang vessada i de la sang que encara's vessarà, acuta a la Sala del judici no pera convence's personalment de la innocència o culpabilitat dels reus; sinó per a confirmar la fe pròpia, absoluta, en que aqueix home de nom ja sinistre, en Rull, és un dels terribles assassins de la Ciutat i de que la seva sang serà holocauste de desagravi a la divinitat irritada dels homes, que demana sang...»⁵⁸⁴. Al següent article, que a més coincidiria amb la Setmana Santa, Alomar publicava un article on demanava l'indult, «avui que aquesta demanda és plenament impopular, jo imploro l'indult d'en Joan Rull, de n'Armengol Rull (el dilluns era Sant Armengol, grans deus!) i de sa mare, na Maria Queraltó»⁵⁸⁵. I no és que Alomar

⁵⁸¹ Gabriel Alomar, «Davant la qüestió», *La Campana de Gracia*, 11 d'abril de 1908.

⁵⁸² *Ibid.*

⁵⁸³ En aquest camp, publicaria Gabriel Alomar, *La Pena de Mort*, Barcelona, Biblioteca de la «Revista de Catalunya», 1912. Aquí exposava els plantejaments que ja havia comunicat al Congrés de la Llibertat, celebrat a Barcelona al febrer de 1912, on resseguia l'evolució del dret penal, descrivia els casos on s'aplicava aquesta condemna i advocava per una perspectiva de la reparació i acabava afirmant la necessitat d'acabar amb la pena de mort. Aquesta seria abolida del Codi Penal al 1932 amb la República, i ho tornaria a ser al 1978. No seria fins a 1995 que no seria retirada definitivament de les lleis penals militars per a temps de guerra.

⁵⁸⁴ *Ibid.*

⁵⁸⁵ Gabriel Alomar, «Després...», *La Campana de Gracia*, 18 d'abril de 1908. Seguiria la campanya de forma periodística en diversos articles: Gabriel Alomar, «Després..., encara», *La*

considerés innocent a Rull, amb les proves presentades no ho podia saber, però la seva perspectiva era de garantisme en els drets: «Si em demaneu què penso jo sobre la culpabilitat d'aquell home us diré: jo no crec que sia del tot innocent, però ignoro la naturalesa de la seva culpabilitat. El crec autor d'un *tripoteage* que mereix càstig, però no'l crec reu de mort. Jo, jurat, posat en l'alternativa de la mort o el carrer, hauria votat pel carrer»⁵⁸⁶. Aquesta actitud contrastaria amb els líders del catalanisme d'esquerres, en aquelles dates encara dins la Solidaritat, i Gabriel Alomar en reclamaria un pas a l'acció i atreviment. Concretament reclava que Emili Junoy —antic fusionista, seguidor de Salmerón i antic membre de la Unió Republicana, però llavors ja senador del CNR— demanés l'indult. «Ara vé, bon amic Junoy, la súplica. És precís que vós, diputat per Barcelona, demaneu al poder executiu que aconselli al rei la concessió del triple indult. És precís que vós, solidari, logreu dels vostres companys una adhesió an aquesta demanda. Si la dreta no hi accedeix, ens cal a tots nosaltres, homes d'esquerra, salvar l'esquerra de la possibilitat futura d'un terrible error»⁵⁸⁷, escrivia Alomar en resposta a un article publicat per Junoy on li confessava que «he tingut por, por, Alomar!, de la opinió pública»⁵⁸⁸.

Rull acabaria mort i essent el primer executat per garrot vil⁵⁸⁹ a la Presó Model de Barcelona el 8 d'agost de 1908. La campanya que va encapçalar Alomar seria un preludi de la que posteriorment protagonitzaria amb el cas Ferrer, però li valdria tant el reconeixement de sectors d'esquerres en un ventall ampli que el catalanisme, com les crítiques dels sectors dretans. Un futur Secretari General de la CNT, Salvador Seguí, qui havia estat detingut poc després d'iniciar-se el procés Rull, havia estat cridat a declarar en el cas. Ho recorda un altre anarquista, Josep Viadiu:

Campana de Gracia, 25 d'abril de 1908; Gabriel Alomar, «Després, en fi», *La Campana de Gracia*, 9 de maig de 1908; Gabriel Alomar, «Davant el patíbol. Exposició al rei d'Espanya», *La Campana de Gracia*, 11 de juliol de 1908; Gabriel Alomar, «Remember...», *La Campana de Gracia*, 15 d'agost de 1908

⁵⁸⁶ Gabriel Alomar, «Després, en fi»,...

⁵⁸⁷ Gabriel Alomar, «A n'Emili Junoy», *La Campana de Gracia*, 25 de juliol de 1908

⁵⁸⁸ Emili Junoy, «A n'en Gabriel Alomar», *La Campana de Gracia*, 18 de juliol de 1908.

⁵⁸⁹ A l'Espanya del temps s'aplicaven tres tipus de penes capitals: l'afusellament, la forca i el garrot vil. Els dos primers causaven la mort quasi instantània però el garrot era un instrument de tortura medieval i es reservava pels delinqüents «pitjors» (és a dir, polítics). (Benedict Anderson, *Bajo tres banderas...*, p. 120.

Precisament, a propòsit del cas Rull, sempre recordaré el que [Seguí] ens va explicar a la presó, en un capvespre hivernal, en moments pesats i avorrits, propicis per als records atziacs i per a les confidències amargues. Ens va dir: “De tots els actes de la meua vida, només tinc un del qual m’avergonyeixo. El jutge em va preguntar si creia que Rull i la seva banda fossin els que col·locaven les bombes que amb tanta insistència explotaven a Barcelona. Jo li vaig contestar negativament, perquè sempre he cregut que eren innocents. Després em va preguntar quin concepte em mereixia Rull com a home, i quin havia estat el seu comportament social. Vaig contestar que per a mi no era més que una “piltrafa” humana. Llavors el jutge va descórrer una cortina i va aparèixer la figura pàl·lida i torturada d’en Rull, que em deia: “Tu també Seguí; tu també!” Seguí, exaltant-se, va respondre: “Quina vergonya, quina vergonya! Jo no hauria de parlar així davant d’un jutge. Es de mal nascuts acusar a un desgraciat! La veritat, la veritat no s’ha de dir mai quan pot enviar a un home al presidi o al patíbul!... Sols Alomar, sols Alomar s’ha portat bé davant del cas Rull!”⁵⁹⁰

Per part de les dretes, val la pena destacar la reacció del poeta noucentista Josep Carner, que en un article es referiria a «el pobre i fracassat senyor Alomar» com «aquell de la gorra d’en Rull»⁵⁹¹, en referència a que el condemnat li havia enviat la seva gorra al mallorquí en gratitud per la defensa i la petició d’indult que havia prosseguit el mallorquí. En la resposta a la invectiva de Carner, Alomar escriuria: «sospito que és encara preferible guardar el capell d’una desgraciada víctima, que la manivela del patíbul on va morir»⁵⁹². Aquests enfrontaments li havien de costar car a Alomar en uns anys en endavant.

D’aquesta manera, el poc més d’any i mig després de les eleccions on la Solidaritat guanyava folgadoament, aquests tres episodis de fricció ideològica, portarien al moment d’unitat electoral del catalanisme a encallar a les roques de les eleccions complementaries per Barcelona del 13 de desembre del mateix 1908 —on el republicanisme lerrouxista passava de 22.000 a 30.000 vots—, i la Solidaritat perdria més de 15.000 sufragis en relació a 1907. Diverses veus del grup d’*El Poble Català* en farien els seus diagnòstics. Santiago Gubern, escrivia poc després tractant de buscar-ne les causes que «així la Solidaritat, dirigida pels conservadors de la Lliga, ab l’assentiment exprés o tàcit dels

⁵⁹⁰ Josep Viadiu, *Figuras de la revolución española: Salvador Seguí («Noy del Sucre»)*, Toulouse, Univeso, 1950, pp. 31-32, citat a Manuel Cruells, *Salvador Seguí, El noi del sucre*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1974, pp. 66-67. He mantingut la traducció de Cruells.

⁵⁹¹ Josep Carner, «Aquell de la gorra den Rull», *La Veu*, 26 de gener de 1914.

⁵⁹² Gabriel Alomar, «Des de la picota», *El Poble Català*, 9 de febrero de 1914.

altres parlamentaris, aparegué als ulls simplistes del poble com un moviment dinàstic, pseudo-maurista»⁵⁹³. Idelfons Suñol considerava que «dues vegades s'han solidaritzat les forces catalanes de dreta i de l'esquerra, i en totes dues vegades ha succeït lo mateix: la dreta ha imposat casi fatalment a l'esquerra la seva direcció, y el *block* ha anat prenent un color conservador cada dia més accentuat»⁵⁹⁴. Gabriel Alomar qui també jutjaria llavors la seva derrota en aquest sentit, ja havia profetitzat aquest possible desenllaç alguns mesos abans que es donés. Al gener de 1908, havia escrit que «la Solidaritat deu el seu triomf a ésser una idea de protesta contra l'opressió, una idea de lliberament. Si deixés d'ésser-ho, la seva victòria esdevindria en derrota»⁵⁹⁵. D'aquesta manera, la causa de la victòria lerrouxista al desembre es devia a que «les nostres esquerres sofrien als ulls del poble qui no judica matisos, el malefici de la unió circumstancial i delimitada amb les dretes» i per això, «el color de la llibertat en aquella hora fou... antisolidari»⁵⁹⁶. Era difícil amb aquests resultats afirmar que la Solidaritat hagués permès l'extensió i l'arrelament del moviment catalanista arreu de Catalunya.

No obstant, Alomar era optimista amb el mapa electoral català. Per a ell, i altre cop a contracorrent, els resultats negatius pel catalanisme no portaven males notícies, sinó que «una vegada més queda afirmada la naturalesa republicana i esquerrista de les majories de Barcelona» —fet que a més seria determinant per derrotar el projecte de reforma de l'administració local de Maura⁵⁹⁷— i a més opinava que «no hem estat derrotats com a homes d'esquerra, ni com a republicans ni com a autonomistes; sinó solament com a solidaris. I la Solidaritat es un moment del republicanisme català i del catalanisme»⁵⁹⁸. Eren les últimes eleccions en què la Solidaritat es presentaria conjuntament. Alomar ho interpretaria no com un símptoma de quelcom negatiu per a l'evolució del catalanisme, sinó ben al contrari. Les diferències ideològiques i de model de societat mostraven en

⁵⁹³ Santiago Gubern, «La causa eficient», *El Poble Català*, 21 de desembre de 1908.

⁵⁹⁴ Idelfons Suñol, «El meu parer», *El Poble Català*, 17 de novembre de 1909

⁵⁹⁵ Gabriel Alomar, «La Solidaritat catalana i la Solidaritat catalanista», *El Poble Català*, 19 de gener de 1908.

⁵⁹⁶ Gabriel Alomar, «La veu de les urnes»...

⁵⁹⁷ Javier Tusell, *La reforma de la administración local en España (1900-1936)*, Madrid, Instituto de Estudios Administrativos, 1973, p. 125.

⁵⁹⁸ Gabriel Alomar, «La lliçó de les coses», *La Campana de Gracia*, 19 de desembre de 1908.

realitat «un nou avenç en la marxa del catalanisme. Perquè la diversificació dels parers dintre una mateixa modalitat nacional, ben lluny d'ésser símptoma de mort i descomposició, és símptomes d'infantament i de vida»⁵⁹⁹. Representava un moment a superar, una «conjunció temporal i transitòria, com a tal solidaritat d'enemigues tendències»⁶⁰⁰. Serà a partir de llavors que el catalanisme d'esquerres començaria a dibuixar una estratègia pròpia i que tractaria de plasmar en independència política respecte del regionalisme.

L'espai republicà a Catalunya havia quedat trasbalsat pels efectes de la Solidaritat. En la seva superació havien de produir-se novetats i reorganitzacions del catalanisme d'esquerres. Al seu torn, per la seva banda, el republicanisme de Lerroux també s'havia reorganitzat. Al gener de 1908, fundava a Santander el seu partit propi, el Partit Republicà Radical, ara amb perspectives de política a nivell de tot l'Estat. Quan a inicis de 1908 les escletxes de la Solidaritat començaven a ser visibles, s'havia celebrat a Barcelona el Congrés de Joventuts Republicanes els dies 18-20 d'abril. En ell, hi participarien les organitzacions republicanes que s'havien sumat a la Solidaritat: les joventuts del CNR, del Partit Federal i de la Unió Republicana. Eren minoritàries respecte els radicals i molt anquilosades encara en una perspectiva de notables, però sí que es tractava d'una reorganització rellevant dins el republicanisme. Així, en aquest acte de tres dies es donarien conferències per part de diversos membres de cada partit. Cada una de les tres agrupacions a més aportaria un president als actes, Francesc Layret, que venia de la UR, Santiago Gubern, del CNR i Joaquim Salvatella, dels federals. A part, es produirien algunes conferències sobre temes diversos que anaven vinculats a pensament polític republicà. Parlarien, Rovira i Virgili, Laureà Miró, Luís de Zulueta, Amadeu Hurtado, Diego Ruiz i el mateix Alomar⁶⁰¹. Estava fermentant un clima de reorganització en el

⁵⁹⁹ Gabriel Alomar, «Signes de creixença», *El Poble Català*, 4 de febrer de 1908.

⁶⁰⁰ Gabriel Alomar, «L'aniversari», *La Campana de Gràcia*, 18 de setembre de 1909.

⁶⁰¹ La crònica de la seva participació al Congrés ens diu: «El ponent reclamà per la Ciutat l'educació dels infants, sostraint-los a l'educació de la família, per entendre que educats per la família resulta sempre que la vellesa forma la joventut. Afirmar que nostra fórmula deuria ésser "No hi ha vida privada: tot és vida civil". Estudia'l senyor Alomar la influència que ha exercit la religió, en l'individu, en la família i en la ciutat. », a «Congrés de la Joventut Republicana. Tercera sessió», *El Poble Català*, 21 d'abril de 1908.

camp republicà i el catalanisme hi jugaria un paper. De fet, es podria escoltar una dels conferències d'Alomar on afirmaria la seva voluntat: «Jo imagino així la distribució futura de les forces catalanistes: com a dretes, les actuals; les esquerres d'avui, com a partit de centre; i com a esquerra, una escola d'orientació il·limitada envers el pervenir»⁶⁰². Aquesta tendència a l'agrupació entre els sectors del republicanisme catalanista retornaria i cristal·litzaria a les municipals parcials del 2 de maig de 1909. Mentre que el guanyador dels comicis tornaria a ser el republicanisme lerrouxista que obtenia 34.000 vots —4.000 més que al desembre—, la nova Esquerra Catalana —per primer cop presentant-se sense la Solidaritat— recollia 24.000 sufragis i la Lliga es quedava amb 22.000⁶⁰³. Així, a la vegada que el catalanisme esquerrà avançava a la Lliga, correlativament, serà el període en què hi hagi una majoria més ampla de les forces republicanes a Catalunya. Alomar llegia els resultats amb realisme: «hem guanyat en relació a les dretes. Hem perdut en relació a l'antisolidaritat»⁶⁰⁴.

No obstant, i malgrat l'Ajuntament havia quedat integrat per 25 lerrouxistes, 11 catalanistes republicans i 14 regionalistes, l'extensa majoria republicana i d'esquerres no arribaria a ser operativa políticament. La Lliga aconseguiria el suport dels catalanistes d'esquerres, trencant la possibilitat d'entesa republicana, i aprofitaria una dura confrontació personal de Francesc Layret i Emiliano Iglesias, i, en una votació que requeriria sorteig, acabaria situant el mateix Layret com a primer Tinent d'Alcalde⁶⁰⁵, però amb el suport lligaire. Així ho explica Alfred Pérez-Bastardas quan afirma que «l'obstrucció consistorial regionalista implica obertament [...] un intent de bloqueig de la política municipal de la Unió Republicana»⁶⁰⁶. La possibilitat d'una aliança entre els diversos actors republicans a Catalunya semblava dificultar-se almenys a curt termini. Tanmateix, a finals de juliol de 1909 es viuria un episodi de protesta que resultaria en un

⁶⁰² «Centre Nacionalista Republicà. Parlament de D. Gabriel Alomar», *El Poble Català*, 15 d'octubre de 1908.

⁶⁰³ Joan Baptista Culla i Clarà, *op. cit.*, p. 202.

⁶⁰⁴ Gabriel Alomar, «La veu de les urnes»...

⁶⁰⁵ *La Publicidad*, 2 de juliol de 1909. L'Alcalde en el Règim de la Restauració era elegit per designació Real.

⁶⁰⁶ Alfred Pérez-Bastardas, *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*. *Albert Bastardas i Sampere, Primer Alcalde popular de Barcelona*, Barcelona, Edicions 62, 1980, p. 199.

terratrèmol polític remarcable i d'importants conseqüències tant pel Règim de la Restauració, com per a les forces d'oposició. Tractarem de mostrar com hi interaccionaria el catalanisme.

4.6. LA SETMANA DE JULIOL DE 1909 I «AQUESTS BONS SENYORS DEL CATALANISME INSINCER»

«Era necesario penetrar en las capas revolucionarias y librar Barcelona del cáncer que la devoraba y amenazaba devorar a España. Tantos años de anarquía y de crímenes terroristas imponían la curación radical y perseverante, pero dentro de las leyes. La semana sangrienta era el brote definitivo de la dolencia y había que liquidarlo»⁶⁰⁷.

Juan de la Cierva, ministre de governació, 1907-1909

«Ara ve lo més dolorós. Aquests bons plutòcrates barcelonins no han dubtat, en moments d'angúnia, en demanar el socors de la casta cortesana contra els moviments de la població esclava que exigeix l'adveniment del propi demà»⁶⁰⁸.

Gabriel Alomar

Al juliol de 1909, la política imperialista del govern Maura s'escalfaria i apujaria la tensió amb els rifenys. Els interessos miners colonials comencen a trobar resistències i els treballadors espanyols allà desplaçats reben alguns atacs. Llavors, Maura decideix que cal enviar més tropes i ho fa decretant el 10 de juliol la mobilització de tres brigades majoritàriament formades per reservistes, fonamentalment barcelonins i madrilenys. Els principals diaris republicans de Barcelona ja portaven temps denunciant els motius de la guerra molt clarament vinculats a la «avaricia de un trust de especuladores que se llaman Comillas, Güell, Macpherson, Romanones, Gabriel Maura»⁶⁰⁹, es podia llegir al diari lerrouxista *El Progreso*. *El Poble Català* també va fer una campanya en profunditat contra la guerra, amb un paper destacat de Rovira i Virgili. Amadeu Hurtado recordava a les seves memòries l'estat d'ànim general amb que es va rebre aquesta ordre governativa: «La gent va veure desfilar pels carrers les tropes amb els reservistes, molts d'ells casats i

⁶⁰⁷ Juan de la Cierva, *Notas de mi vida*, Madrid, Instituto Editorial Reus, 1955.

⁶⁰⁸ Gabriel Alomar, "La Provincia, Madrid, Barcelona", *La Campana de Gràcia*, 4 d'abril de 1911.

⁶⁰⁹ Reproduït a, «Contra á la Guerra», *El popular*, 17 de juliol de 1909.

amb fills, portant al costat les dones i les criatures que anaven a acomiadar-los, i en fer-se compte que marxaven mobilitzats per a la guerra quan encara era viu el record dels drames i les desgràcies d'onze anys endarrere, en un moviment espontani d'indignació, va exterioritzar la seva revolta»⁶¹⁰. El llibertari Leopoldo Bonafulla ho recordaria a les seves memòries en un sentit semblant, «Había lagrimas en las pupilas y una horrible pena en todos los corazones»⁶¹¹. Alguns soldats des de la popa del vaixell cridaven entusiàsticament: «Mori la policia, Mori Maura, Mori Romanones, Mori la guerra», al que la multitud replicava amb aplaudiments i crits «que vayan Comillas y vayan los hijos de Güell»⁶¹². D'aquesta manera, entre aquells dies previs es farien diversos mítings i manifestacions a la ciutat, convocats pels republicans, que encara que enfrontats, convergien en l'oposició a la guerra. Juan de La Cierva, ministre de governació prohibiria les manifestacions anti-bel·licistes i limitaria la llibertat d'expressió. El dilluns 26 de juliol esclatava la vaga general de 24 hores que havia estat organitzada per la Solidaritat Obrera, amb paper destacat de Miguel Villalobos i Francisco Miranda, i els socialistes Antoni Fabra i Ribas i Josep Comaposada⁶¹³. La posició del PSOE canviaria respecte de 1902. A la vegada, es produïa el dimarts 27 un nou desastre militar, el fiasco del «Barranco del Lobo». Aquest fet intensificaria la protesta popular i generaria un gran xoc amb l'opinió pública. Davant d'això, el rei i el govern van decidir declarar l'Estat de Guerra, tot i la oposició del governador civil Ossorio Gallardo que considerava que enardiria la revolta. Una gran part de la guarnició de Barcelona va rebre l'ordre d'embarcar. El dia assenyalat, una gran multitud, en la qual també abundaven les mullers i els fills, es va concentrar al port per impedir la sortida. Llavors, la guàrdia civil va disparar contra la gent. Aquest acte sagnant generaria exasperació en tota la població. La força policial, després de provocar a les masses, es va haver d'aquartermar durant els 4 dies que els treballadors van aixecar barricades i esdevenir els amos de la ciutat. Fins i tot, es va tantejar la possibilitat de declarar la República en el un encontre del dimarts per la nit

⁶¹⁰ Amadeu Hurtado, *op. cit.*, p. 151.

⁶¹¹ Leopoldo Bonafulla, *La Revolución de julio. Barcelona 1909*, Barcelona, Dirección única, 2016 (ed. or. 1909), pp. 10-12.

⁶¹² Segueixo aquí a, Josep Pich Mitjana, David Martínez Fiol, *La revolución de julio de 1909*, Granada, Comares, 2019, pp. 79-104.

⁶¹³ Sobre els fets de juliol, escriuria: Josep Comaposada, *La Revolución de Barcelona*, Barcelona, Albacar, 1909.

entre Fabra Ribas i Josep Comaposada establint contacte amb diversos líders republicans, des del radical Emiliano Iglesias al catalanista Josep Carner, als qui li demanarien que liderés la rebel·lió sense èxit. Molt ràpidament, diversos republicans lerrouxistes eren detinguts. El mateix Emiliano Iglesias era engarjolat el dissabte 31 de juliol, el seguirien Rafel Guerra del Río, Santiago Valentí Camp i Luís Zurdo Olivares. Després tornaria un altre atac repressiu de la guàrdia civil que es va saldar amb 100 morts i 500 detencions. Cinc d'ells van ser condemnats a mort, entre els quals hi havia Francesc Ferrer i Guàrdia⁶¹⁴. Més de 2.000 persones van marxar a l'exili a França. Al mes d'agost, s'empresonarien 990 persones, que representaven més o menys la meitat dels 1.725 detinguts totals. Les condemnes que es van imposar van dividir els delictes en dues categories. Per una banda, la construcció de barricades i portar armes va ser considerat delicte de rebel·lió militar que, a través de la llei de jurisdiccions, obligava a un judici per part d'elements de l'exèrcit, i per l'altra, els atacs a convents i els saquejos van ser tipificats com delictes comuns que remetien a un judici civil. El total de morts que va haver-hi en la setmana de protestes, i considerant les moltes persones que hi van participar, va ser de tres persones de personal religiós, ja que l'objectiu era destruir les nombroses propietats del clergat (segons informes van ser destruïdes 12 esglésies i 40 convents); entre 4 i 8 policies i 4 membres de la creu roja; per part dels civil van ser mortes 104 persones⁶¹⁵. I respecte aquests fets, quin posicionament en prendria el catalanisme?

Si veiem la posició de la Lliga, cal dir que, mentre que aquesta havia fet crítiques inicials al mode de participació en la guerra, és molt conegut el cas de la censura d'Enric Prat de la Riba a la publicació a Joan Maragall d'un article titulat «La ciutat del perdó». En aquest opuscle, el poeta s'oposava públicament a la condemna a mort del pedagog anarquista Francesc Ferrer i Guàrdia, que havia estat acusat injustament de ser l'ideòleg dels disturbis del juliol, i en demanava la conculcació de la pena. Per a sorpresa de molts, el poeta Maragall no va poder publicar el seu article. El director de *La Veu de Catalunya*, Prat de la Riba, li comunicava la censura a Maragall dient que «el Rei i en Maura s'han

⁶¹⁴ Francesc Ferrer i Guàrdia ja havia estat acusat i empresonat pel cas de l'atemptat de Mateu Morral contra Alfons XIII al 1906. Es passaria més d'un any a la presó, junt al llibertari José Nakens.

⁶¹⁵ Joan Connelly Ullman, *op. cit.*, p. 508.

hagut de fer una gran violència sobre si mateixos al negar l'indult; per complir el seu deber s'entreguen a les ires agitadores. Tota acció en el sentit del seu article en aquest moment equival a eludir part de la responsabilitat, a deixar-los sols»⁶¹⁶. D'aquesta manera, no només no condemnaven els fets, sinó que s'alineaven amb la repressió i fins i tot feien una crida a la inculpció i el senyalament popular dels participants en les protestes. Aquí apareixeria a la pròpia *La Veu*, en plena campanya per l'indult i un dia abans de l'execució, una crida a delatar —el famós *Delateu!*— a participants de les protestes de juliol. Es podia llegir:

L'afany per veure castigats els delictes de la setmana tràgica porta aquest estat de coses, y empeny a particulars y a societats a demanar al Govern l'enteresa y energia que les circumstancies demanen.

Y el Govern respon als impacients: Això's farà, però ajudeume'ls qui no tingueu compromisos, ni simpaties pels incendiariis y lladres de la setmana tràgica.

¿Cumpleixen tots els ciutadans ab el dever que'ls imposa la patria, l'humanitarisme y la pròpia conservació?

Jo'n dubto.

Lo passat a Catalunya, per més que hi intervingueren politichs y va tenir un moment caràcter politich, no fou una bullanga, ni una revolució: fou un saqueig, un esclat d'odi d'incendiariis y assassins. Qui'n conegui'ls culpables té'l dever d'ajudar l'acció de la justícia que'ls persegueix: no hi ha excusa que hi valgui. Mes jo tinch por que la cobardia de molta gent disfressada de bon cor y d'humanitarisme, deixarà sola la justícia.[...] Si a la ineptitud dels governants pera descobrir la preparació de fets comesos, s'hi ajunta la covardia de la gent pera denunciarlos; si a la desorganissació del poder judicial s'hi afegeix la falta de civisme dels ciutadans; si tot ho volen aquests, en determinats moments, de l'autoritat que en altres insulten y escarneixen, feble de sí y feble per l'ambient en que viu, ¿podem creure en el remey pera'ls mals que'ns aclaparen?»⁶¹⁷

Com en el cas de la vaga de 1902, apareixien a les pàgines de *La Veu*, tots els clàssics arguments classistes, des de la manca d'educació fins la propensió mística a la violència de les classes populars, junt a la explicació de la contaminació ideològica forana i la desnacionalització de la protesta. Per exemple, Duran i Ventosa escrivia que «Barcelona

⁶¹⁶ Enric Prat de la Riba, Carta a Joan Maragall, 16 d'octubre de 1909. Arxiu Joan Maragall, a Josep Benet, *Maragall i la...*, p. 159.

⁶¹⁷ Pol, «Al dia», *La Veu de Catalunya*, 12 d'agost de 1909 (ed. vespre).

rebutja també, avuy als que condemnen ideals ab procediments, no s'atreveixen a condemnar aquests o indirectament els aplaudeixen [...] Y qui pretengui lo contrari, directa o indirectament, traeix Barcelona y a la causa de Catalunya»⁶¹⁸. Ramón Rucabado, militant cristià i vicepresident de la Secció Permanent d'Educació del Centre Autonomista de Dependents del Comerç i de la Indústria (CADCI) de Sabadell, afirmava que «pera'l desdixat y miserable analfabet, vingut afamat del cor de terres àrides, per tot arreu aquí la troba aquesta coacció; tot, aquí, el pertorba [...]»⁶¹⁹. Enric Prat de la Riba aprofitava per culpar un cop més al lerrouxisme: «El radicalisme enlluerna els homes, com més incultes, més intensament [...] El més gran enemic de Catalunya, de la seva prosperitat, del seu pervindre, de la seva grandesa, és el radicalisme»⁶²⁰. Cambó ho aprofitaria per tractar de desprestigiar el republicanisme *tout court*: «Lo que vol dir República, la substancia que, segons molts enclou aquest concepte, ens ho han dit les turbes de Barcelona que al profanar, incendiar, robar y matar cridaven esperitades “¡viva la república!”»⁶²¹. Fins i tot en un manifest parlant en nom del partit, arribarien a alertar del perill que tenia l'anticlericalisme en termes d'activador de les protestes obreres: «Que la generació que un dia ha cremat convents y temples, demà cremarà fàbriques y banchs [...]»⁶²². Aquesta era la visió general dels fets per part del catalanisme de la Lliga.

Al pol oposat dins el catalanisme, qui sí que ho denunciaria seria el propi Alomar, que va arribar a publicar diversos articles en els que descobria la situació d'injustícia fins pocs dies abans de l'execució. Alomar consideraria que el moviment de juliol tenia un «doble sentit antibel·licista i anti-religiós» i que per aquest motiu l'esquerra catalanista en tant que «republicana, democràtica, això és, contrària a l'esperit clerical i eclesiàstic»⁶²³ no podia seguir la «cruel actitud de les dretes» que havien condemnat els fets. De fet, el jurista francès Jean-Jacques Kaspar, autor de *Pour la révision du procès Ferrer*, considera que Alomar hauria estat el primer que internacionalment, va demanar la revisió del

⁶¹⁸ Lluís Duran i Ventosa, «Solidaritat social», *La Veu de Catalunya*, 14 d'agost de 1909 (ed. tarda).

⁶¹⁹ Ramón Rucabado, «L'Apoteosis», *La Veu de Catalunya*, 26 d'agost de 1909 (ed. matí).

⁶²⁰ Enric Prat de la Riba, «El Radicalisme», *La Veu de Catalunya*, 3 de setembre de 1909.

⁶²¹ Francesc Cambó, «Al Brusi», *La Veu de Catalunya*, 13 de setembre de 1909.

⁶²² «Manifest dels Senadors y Diputats regionalistes», *La Veu de Catalunya*, 18 d'agost de 1909.

⁶²³ Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions...* p. 17.

procés⁶²⁴. Pedro Sangro i Ros de Olano escriuen que només «la minoria republicana del Ayuntamiento de Madrid, los Diputados Azzatti y Cervera y el romántico literato político catalán Gabriel Alomar»⁶²⁵ van demanar l'indult per Ferrer. El dia abans, el 12 de setembre, a *El País*, es podia llegir: «No habrá en España un Zola? ¿No hay espíritus valientes que pidan, con nosotros, el indulto de Ferrer? En Barcelona lo pide Gabriel Alomar»⁶²⁶. A finals de setembre, criticava el clima que estava creant la premsa monàrquica que «no pertany a la premsa, no pertany a l'opinió passional, tendenciosa, interessada, ignorant dels fonaments d'una acusació, exercir el ministeri judicial»⁶²⁷. En aquest article, descrivia com a vegades els estats d'opinió porten a personificar en un individu tot l'origen dels mals de la societat, el que ell anomena els anti-ídols, i fa una crida a la raó contra el «perill terrible de la mort en representació» d'un home com a «boc emissari». Sis dies abans de l'execució, publicaria un contundent text on denunciava la timidesa i ambigüitat que l'esquerra catalanista havia tingut en relació al tema Ferrer:

Amics meus, massa silenci, massa silenci. Personalment, jo he tingut d'iniciar massa vegades reivindicacions de justícia qui han romàs sense eco en la col·lectivitat nostra. Ara mateix ¿per què no alceu la veu responen a la meua, llançada des de un altre periòdic, fent notar que la qüestió Ferrer (de procediment jurídic i no d'idees socials més o menys estridents) es encara una qüestió sotmesa a judici, i que la culpabilitat d'aqueix home, malgrat tendencioses i sospitoses campanyes, apoiades en la revelació d'idees i no de fets, està molt lluny d'esser demostrada, com ha fet notar fins el conservadoríssim i sensatíssim *Times* de Londres? ¿Per què cal·leu davant l'ofegament de l'Escola i l'enfonsament de la Constitució i la fi de tota llibertat vera? ¿Per què cal·leu davant l'insult tirat per les nostres colles de snobs impotents (joves decrepits, cabotins de la política, farsants qui motejen de farsants les grans figures de l'intervenció humana) contra un judici europeu on els errors accidentals, els tiquis miquis on vol aferrar-se el vell i heretat casuisme jesuític, no podien fer oblidar la raó essencial i dolorosa?⁶²⁸

⁶²⁴ Jean-Jacques Kaspar, *Pour la révision du procès Ferrer*, París, Schleicher frères, 1910.

⁶²⁵ Pedro Sangro, Ros de Olano, *La Sombra de Ferrer. De la Semana Trágica a la guerra europea*, Madrid, 1917, P. 71

⁶²⁶ *El País*, 12 de setembre de 1909.

⁶²⁷ Gabriel Alomar, «Els anti-idols», *La Publicidad*, 26 de setembre de 1909.

⁶²⁸ Gabriel Alomar, «Article purament personal», *La Campana de Gràcia*, 2 d'octubre de 1909.

Però no només considerava a l'opinió pública de Barcelona com a hipòcrita pels seus silencis, sinó que també ho creia perquè «aquests bons senyors del catalanisme insincer s'oposaven únicament a les lleis i als tribunals d'excepció quan ells mateixos podien ésser-hi sotmesos, i en canvi els demanaven aleshores contra els altres, com en l'hora dels processos de Montjuïc, contra tots els anarquistes sols pel fet de tenir tals idees»⁶²⁹. Acusava directament a la Lliga⁶³⁰ d'oposar-se només a la repressió que patien ells a la vegada que donaven suport o no posaven impediments a la repressió contra els anarquistes. Tot i així, molts dels arguments que els òrgans lligaires posaven en circulació a la premsa anaven més enllà dels seus propis membres i exercien una influència important dins el catalanisme esquerrà. Així ho denunciaria Amadeu Hurtado, advocat republicà federal que havia participat com a independent a la Solidaritat Catalana, a les seves memòries posteriors:

Podia referir mil detalls de dintre el cercle de les meves relacions per descriure aquell ambient d'odiositat passional contra Ferrer i Guàrdia; però em limitaré a recordar-ne alguns que fan referència als diputats republicans del temps, abstenint-me de dir noms [...] i a la terrassa del Cafè Continental trobàvem uns diputats republicans als quals vam comunicar la desagradable notícia. Un d'ells va respondre ràpidament amb l'assentiment dels altres: «Si no es fa així, aquest subjecte es tornarà a escapar. Vindrà la pressió de fora com l'altra vegada, i el deixaran anar perquè ens pugui continuar empipant»⁶³¹.

I és que els dubtes que planaven sobre la sentència tenien a veure amb la imatge que majoritàriament hi havia de Ferrer i Guàrdia dins de les files del catalanisme i es mostraven com un símbol de la visió imperant respecte a la realitat social popular. Algú com Claudi Ametlla, escrivia a les seves memòries una extensa descripció que pot quadrar amb el que comenta Hurtado: «Desgraciadament, era anarquista i revolucionari, i no es podia complaure en una obra pacífica i lenta. A la primera ocasió es manifestà tal com era, i això el va perdre. [...] No era més, tornem-ho a dir, que anarquista, revolucionari i

⁶²⁹ Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions...* p. 16.

⁶³⁰ Fet que li guanyaria crítiques fortes des d'aquest sector. Ferran Agulló escriuria aquelles dates sobre ell que «A mi que m'estimo a [...] a l'Alomar com a poeta, me sab greu veurels volent fer de directors de l'opinió, quan son homes completament abúlichs y allunyats sempre d'aquest món ahont manen els fets y les lleis de llur naturalesa», Pol, «Al Dia», *La Veu de Catalunya*, 8 d'octubre de 1909 (ed. vespre).

⁶³¹ Amadeu Hurtado, *Quaranta anys...*, pp. 152-155.

fanàtic; per tant, irreal, perillós i intolerant»⁶³². La construcció del personatge de Ferrer com a alienat i fosc va tenir un paper determinant en el fet que acabés essent únicament Gabriel Alomar dins el catalanisme qui aixequés la veu públicament contra el seu afusellament. Només tres dies abans de l'execució, Alomar faria una última crida a l'amnistia «vagi avui la meua firma de ciutadà i d'home al peu de la petició d'amnistia formulada per *La Publicidad*»⁶³³. Seguia amb la denuncia dels culpables de la creació d'un estat d'opinió favorable a la condemna exemplaritzant: «Vagi avui la meua indignada protesta contra els escarafalla de *La Vanguardia*» i contra les «absurdes, malèvoles i intolerables patranyes d'*ABC*».

La desvirtuació i aïllament de les protestes jugava una funció determinant per a que no s'expandís la contestació a la resta de l'Estat —que havia temut el Dr. Robert al 1902— i en aquest propòsit la propaganda i la difamació dels mitjans hi va tenir un paper determinant. Per això Alomar escriurà —exclamarà— al mateix article: «¡Ah, l'amplificació retòrica intolerable, l'efectisme de trona i de secta, qui desvirtua amb hiperbòliques tirades la veritat de les grans lluites històriques! Així vosaltres profiteu avui el monopoli de la llibertat de premsa en favor vostre, i copejeu l'enemic amordaçat i lligat de brassos. Aproveiteu el quietisme natural de dues generacions desacostumades de tota revolta pública i oblidant la llarga llista històrica de les horribles malifetes governamentals i dretistes, clameu tartufescament contra els avalots populars, tot demanant represàlies».⁶³⁴ Finalment, Ferrer i Guàrdia era executat al fos de Santa Amàlia de Montjuïc el 13 d'octubre de 1909. Demanaria poder ésser-ho sense la tradicional vena que posaven als ulls dels condemnats i moriria al crit de “Visca l'Escola Moderna!”.

Després de la seva mort però, s'iniciaria la revisió del procés Ferrer. Alomar estendria la seva denúncia a nivell europeu i escriuria al propi diari *L'Humanité*: «És suficient dir que *l'affaire* Ferrer, com *l'affaire* Dreyfus, ens mostra, per primera vegada, unides en un interès comú, la gangrena social i la gangrena política. És per això que al revisió del procés espanyol serà de conseqüències anàlogues a les de la revisió del procés francès»⁶³⁵.

⁶³² Claudi Ametlla, *Memòries...*, pp. 145-147.

⁶³³ Gabriel Alomar, «Sobre la petició d'amnistia», *La Publicidad*, 10 d'octubre de 1909.

⁶³⁴ *Ibid.*

⁶³⁵ Gabriel Alomar, «La révision du Procès Ferrer», *L'Humanité*, 10 de desembre de 1909. Es pot llegir el text sencer a l'annex 2. La traducció és meua.

Diaris de tot el món denunciarien l'execució i hi hauria protestes nombroses des de Nova York a Àustria, de Bèlgica a Itàlia. Jean Jaurés, ja havia escrit just després de les protestes de juliol que «els nobles combatents obrers de Catalunya no han lluitat en va; i el seu sacrifici no ha estat inútil. Val que el govern del clericalisme i les finances els ha pogut aixafar. I malgrat mentrestant, es pot prodigar en les expulsions, els empresonaments, les sentències de mort; ha pogut ensagnar els fossats de Montjuïc; l'heroica protesta del proletariat espanyol continua. És a bord d'un gran efecte internacional. Ha advertit els governs, els grups d'aventures, les classes de presa, que el capitalisme no desencadenarà impunement la guerra a Europa»⁶³⁶. A la ja extensa campanya de l'*Humanité* a França, se sumava el socialista *Avanti!* a Itàlia que obria amb la notícia de titular: «Il mondo civile per Francesco Ferrer. Contro la selvaggia reazione clericale»⁶³⁷; al *New York Times* trobem més de 70 articles sobre la qüestió. «No mercy to Ferrer, Italians show rage»; «Ferrer is shot: riots in Paris»⁶³⁸; personalitats com el futur dirigent del Pci, Palmiro Togliatti, explica que seria una de les primeres manifestacions a les que assistiria de jove⁶³⁹. La commoció va tenir un ressò amb reverberacions internacionals. A l'interior del país, les protestes de la Setmana Tràgica i especialment la campanya per la seva revisió —en la que Alomar seria una inspiració— van produir mutacions importants en l'arena política.

El mateix mes d'octubre de 1909, Antonio Maura i el ministre Juan de la Cierva queien del govern i pujaven els liberals Segismundo Moret i després José Canalejas. A Barcelona, al 1910, es fundava la Confederació Nacional del Treball (CNT). El mateix any, el Partit Socialista Obrer Espanyol entrarà al Congrés de Diputats per primer cop. A l'hora, a l'octubre del mateix any, a Portugal s'havia declarat la República. Els vents de canvi semblaven indicar un transformació important. En aquest curt lapse, coincidiran el únics bons resultats pel catalanisme d'esquerres durant les primeres tres dècades del segle XX. Pel cas d'Alomar, la campanya per l'amnistia i després per la revisió del procés Ferrer, representarien una transformació. Passaria de ser més un ideòleg que influencia al petit grup d'*El Poble Català* i l'agrupació el Centre Nacionalista Republicà, a constituir-

⁶³⁶ Jean Jaurés, «A propos de l'Espagne», *L'Humanité*, 4 de setembre de 1909. La traducció és meua.

⁶³⁷ *Avanti!*, 13 d'octubre de 1909.

⁶³⁸ *New York Times*, 14 d'octubre de 1909.

⁶³⁹ Giorgio Bocca, *Palmiro Togliatti*, Barcelona, Grijalbo, 1977, p. 13.

se com un intel·lectual públic que entra en l'arena política⁶⁴⁰. La seva actuació baixant a l'arena, antagonitzant obertament amb elements de poder rellevants i denunciant les conductes incívils del govern, el portaven a esdevenir una veu cada cop més escoltada i rellevant del camp de les esquerres, ultrapassant ja el seu perímetre com a ideòleg del catalanisme esquerrà. Així ho explicava un republicà radical com Santiago Valentí Camp uns anys després: «triunfa y se impone, y así, durante el período de la represión efectuada por el Gabinete conservador que presidía D. Antonio Maura, Alomar fue la primera figura de la izquierda que, poseída de una santa indignación, escribió en la prensa española y en *L'Humanité*, de París, artículos de acerba censura contra aquella política que concitó contra España la odiosidad de toda la Europa consciente»⁶⁴¹. Tot i així, no tot era diferent. En les eleccions provincials del 24 d'octubre —11 dies després de l'execució de Ferrer— la victòria seria per a la Lliga que quedava amb 11 diputats a la Diputació de Barcelona, amb 10 dels republicans catalanistes i només un radical⁶⁴². Repetint el propòsit de la jugada municipal del maig, l'objectiu seguia essent evitar una majoria republicana, una «solidaritat republicana». Així, la Lliga, malgrat que de cara enfora encara Cambó defensava la Solidaritat catalana⁶⁴³, acabaria entregant la vicepresidència de la Diputació de Barcelona a un dels partits del turnisme, enlloc de pactar amb els republicans catalanistes. Així, investia a Joaquim Sostres del Partit Liberal enlloc de Santiago Gubern del CNR⁶⁴⁴. Finalment, el 12 de desembre de 1909, es celebrarien els tercers comicis de

⁶⁴⁰ Aquest pas el destaca en sentit negatiu una columna de *La Veu*, en al que Pol escriurà sobre ell que «a mi, que m'estimo a n'en Galdós com a literat, a n'en Costa com a juriconsult, a l'Alomar com a poeta, me sab greu vèurels volent fer de directors de l'opinió, quan son homes completament abúlichs y allunyats sempre d'aquest món ahont manen els fets y les lleys de llur naturalesa». Citat a, «Al Dia», *La Veu*, 8 d'octubre de 1908 (ed. vespre).

⁶⁴¹ Santiago Valentí Camps, «Mentalidades y caracteres», *España*, 20 de juny de 1918.

⁶⁴² Isidre Molas, *La Lliga...*, p. 83.

⁶⁴³ Francesc Cambó, *Catalunya i la Solidaritat. Conferència donada al Teatre Principal el dia 26 de maig de 1910*, Barcelona, 1910. A *La Campana de Gràcia* del 8 de maig de 1909, es pot veure en forma d'imatge satírica, la lectura de la hipocresia lligaire que en feia aquest sector del republicanisme català. Vegi's l'annex 3.

⁶⁴⁴ La reacció de les diverses publicacions del catalanisme d'esquerres seria diferent. A *La Campana de Gràcia* hi podem llegir amb indignació que, «novament els regionalistes de la Diputació provincial de Barcelona han pactat indecorosament ab els cacichs, dinàstics y centralistes. El gran cacich Sostres ha estat enlayrat altre cop a la vicepresidència de la corporació,

l'any, aquest cop, municipals parcials per renovar l'Ajuntament. En aquestes eleccions, els republicans radicals obtenien 14 regidors, els republicans catalanistes 6 i els regionalistes es quedaven en 5⁶⁴⁵. Aquests resultats, donaven una victòria clara als lerrouxistes que obtenien més regidors que la suma de les dues opcions catalanistes. I és que, la connivència amb la repressió de les protestes de juliol per part de la majoria del catalanisme seguia aprofundint en la via d'incomunicació amb les grans masses populars. Totes les opcions de fer-se seves les propostes de reforma educativa que implicava l'Escola Moderna —els projectes de la Institució de Cultura Popular de 1907 o el Pressupost Extraordinari de Cultura del 1908 a l'Ajuntament de Barcelona— serien bloquejats per la mateixa conjunció de forces del turnisme i la Lliga. Així, l'allunyament respecte el poble, que s'havia revoltat contra el poder clerical i militar, i els sectors majoritaris del catalanisme era en aquell punt el major obstacle per a l'escomesa pel procés nacionalitzador de les masses en sentit català, i deixaven als radicals un ample camp d'actuació. El CNR no era suficient per a portar a terme la tasca i l'empenta que oferia els tímids bons resultats de les tres eleccions de 1909 de la candidatura Esquerra Catalana oferia als sectors del catalanisme republicà i d'esquerres una la possibilitat de consolidar aquesta confluència en partit. Precisament en aquest context, de discussió i de possibilitat de construcció d'una esquerra catalanista autònoma i operant serà en el que Gabriel Alomar produirà les seves obres més recordades.

per obra y gràcia dels lligayres. Aquests s'han estimat més pactar ab les escorrialles del caciquisme anticatalà que ab els diputats autonomistes republicans. ¿Y encara tindran vergonya els regionalistes de demanar en las vinientas eleccions generals que's formi la Solidaritat —allí hont els convingui an ells— per anar contra'ls cacichs?» («Notas soltas», *La Campana de Gràcia*, 25 de desembre de 1909. Pel que fa a *El Poble Català*, cal notar que apareix com una publicació més aviat discreta: «No volem dir com en Cambó que la claudicació deshonri a la Lliga perquè no'ns creiem ab dret per a dirigir excomunions; però faltariem al nostre entendre a Catalunya y als ideals catalanistes, si no protestessim de la forma ab que han constituït la Diputació provincial els regionalistes», a («El cas de la Diputació Provincial», *El Poble Català*, 23 de desembre de 1909).

⁶⁴⁵ Isidre Molas, *op. cit.*, p. 86.

4.7. «EL PROGRAMA SERIA AQUEST:..»: LES BASES DEL MODEL NACIONALITZADOR D'ALOMAR I LA CREACIÓ DE LA UNIÓ FEDERAL NACIONALISTA REPUBLICANA

«Quan es pot dir que una filosofia té una importància històrica? Moltes investigacions i estudis al voltant del significat històric de les diverses filosofies són absolutament estèrils i fantasioses perquè no es té en compte el fet que molts sistemes filosòfics són expressions purament (o gairebé) individuals, i que la part d'ells que es pot anomenar històrica sovint és mínima i està submergida en un conjunt d'abstraccions d'origen purament racional i abstracte. Es pot dir que el valor històric d'una filosofia pot ser "calculat" per l'eficàcia "pràctica" que ha conquerit (i "pràctica" ha de ser entesa en sentit ampli). Si és veritat que cada filosofia és l'expressió d'una societat, hauria de reaccionar sobre la societat, determinar certs efectes, positius i negatius: precisament la mesura en què reacciona és la mesura del seu abast històric, del no ser "elucubració" individual, sinó "fet històric"».

Antonio Gramsci, Quadern 7, §45.

L'1 d'abril de 1910 s'havia iniciat el procés de creació del nou partit del catalanisme republicà. A l'interior del partit però s'hi podien trobar les diverses sensibilitats que ja s'havien ajuntat a la candidatura de l'Esquerra Catalana: els sectors de la Unió Republicana que no havien seguit a Lerroux al Partit Radical, que eren majoria⁶⁴⁶, antics federals i el sector del CNR. Les figures de cada una de les parts de la unió eren: pels nacionalistes de Jaume Carner, Santiago Gubern, Joaquim Lluhi i Rissech; pels federals de Josep Maria Vallès i Ribot, Miquel Laporta i Conrad Roure; i per la Unió Republicana, Eusebi Corominas, Francesc Layret, Emili Junoy, Albert Bastardas i Laureà Miró. Pere Cormines⁶⁴⁷, el «Lloyd George català», esdevenia el cap d'aquesta nova formació

⁶⁴⁶ En deixa constància Ametlla, «Els republicans, especialment els de la Unió Republicana, havien perdut a Barcelona la major part de llur clientela, arrabassada per Lerroux», Claudi Ametlla, *Memòries...*, p. 233.

⁶⁴⁷ Sobre la seva figura, vegi's: Àngel Duarte, *Pere Corominas: del republicanisme als cercles llibertaris (1888-1896)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988; Àngel Duarte,

política: la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR). El seu programa quedava exposat també a principis d'abril d'aquest 1910. En el manifest firmat per tots els seus membres, s'anunciava un programa que feia de l'assumpció del programa del republicanisme federal vuitcentista la seva principal inspiració:

[...] L'Unió se proposa treballar pel reconeixement de la nacionalitat catalana ab tot el contingut de poders constitucionals que atribuïa en Pi y Margall a l'Estat regional en lo polític, en lo econòmic y en lo administratiu.[...] L'Unió Federal, continuant l'obra social den Pi y Margall, incorpora al seu credo el contingut d'aspiracions proletàries que hagin arribat a concretar-se en fórmules jurídiques, institucions públiques protectores dels treballadors, reforma de les lleis civil per l'humanisació del contracte de treball, assegurança de les classes proletàries en quan als accidents, malalties, vellesa y paro forsos, així com també la reforma de la llei d'associació pera garantir l'estabilitat de les Societats obreres⁶⁴⁸.

Així, al 1910 i amb la UFNR, el republicanisme catalanista del segle XX començava la seva reintroducció en el corrent central de la tradició pimargalliana i iniciava un procés de reconnexió amb el substrat de cultura política que era popularment part de les cultures obreres pròpies. La continuïtat del pòsit profund de les cultures polítiques pròpies de les classes populars a Catalunya es podia detectar en diversos aspectes, des de la morfologia en les actituds polítiques, fins a l'espectre de referencialitat simbòlica amb profundes arrels en el substrat del vuitcents. Per mencionar-ne un exemple, es pot recordar que era comú trobar representacions de figures com Anselm Clavé o el propi Pi i Margall en les llars proletàries⁶⁴⁹. És coneguda també l'admiració de Lluís Companys pel vell polític republicà federal a qui, de fet, aconseguiria conèixer al final de la vida d'aquest. Ho narra l'exconseller i amic de Companys, Josep M. Espanya, en relació a la visita de Pi per a presidir els Jocs Florals de 1901: «Recuerdo la mayor ilusión de Luis Companys en esos

Héroes de la nación. Apóstoles de la República, Barcelona, El Viejo Topo, 2014 pp. 103-148; Jordi Castellanos, «Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al segle XIX (A propòsit de Pere Coromines)», *Els Marges*, núm 6, 1976, pp. 7-28; Josep Pous i Pagès, *Pere Coromines i el seu temps* (pròleg de Joan Triadu), Barcelona, Edicions 62, 1969.

⁶⁴⁸ «Bases constitutives de l'Unió Federal Nacionalista Republicana», *El Poble Català*, 4 d'abril de 1910. També publicat el mateix dia a *La Publicidad* i a *El Diluvio*.

⁶⁴⁹ Ucelay-Da Cal, *La Catalunya populista...*, p. 75.

días fue la de saludar y conocer personalmente a nuestro Pi y Margall, por el que todos, pero él de manera especial, sentíamos una verdadera veneración»⁶⁵⁰. En relació a Alomar, la seva influència també seria fonamental. De fet, un dels primers articles polítics d'Alomar es tracta d'una resposta a una carta d'un també ja vell Pi i Margall. Aquí el mallorquí plantejava la seva vinculació amb el republicanisme vuitcentista, però a la vegada, també hi discuteix i hi pretén aportar la seva particular contemporaneïtzació de la tradició política incorporant tant les problemàtiques de l'element nació en sentit modern, com la tensió entre l'aplicació del model federal amb l'acció política per a construir-lo. Havia escrit Alomar:

[...] en quant al programa constituent que el Sr. Pi i Margall ens exposa en la seua carta, creim necessari fer constar que el programa de la futura constitució federal no pot ser definitiu, ja que es tracta d'un procés de progressives emancipacions de les personalitats: polítiques col·lectives, sense altre límit que els interessos de la llibertat i la utilitat pràctica dels règims autonòmics que successivament vagin implantant-se. És clar que l'ideal consisteix en la perfecta llibertat d'acció social i política dels ciutadans i de les col·lectivitats, i en l'ampla realització de la voluntat nacional, qui ve a completar la realització de la voluntat individual, fi últim de tot el dret polític i viva aspiració de les escoles avançades del dia⁶⁵¹.

A més, Alomar seria el primer compilador dels articles de Pi després de la seva mort. Sobre ell diria que esdevindria «un dia llengua de foc reivindicadora de justícies, arboradora d'incendis on cremi el món d'ahir»⁶⁵². El redescobriment, recuperació i vinculació amb el pensament republicà federal de Pi per part del catalanisme popular en les dècades que vindrien aniria correlatiu al propi creixement i augment de la seva rellevància social fins al punt que esdevindria una figura puntal de referència per a les diverses esquerres catalanistes⁶⁵³.

⁶⁵⁰ Conferència donada a Bogotà el 15 d'octubre de 1942, citat a Josep Maria Poblet, *Vida i mort de Lluís Companys*, Barcelona, Pòrtic, 1976, p. 34.

⁶⁵¹ Gabriel Alomar, «Una carta de Pi i Margall», *Nova Palma*, 10 de novembre de 1898.

⁶⁵² Francesc Pi i Margall, *Articles*, (Amb pròleg de Gabriel Alomar), Barcelona, Editorial Tip. L'Anuari, 1908.

⁶⁵³ Així trobarem: Francesc Pi i Margall, *La qüestió de Catalunya: escrits i discursos* (prolegòmens d'Antoni Rovira i Virgili), Barcelona, Societat Catalana d'Edicions, 1913; Joaquim

Retornant a la UFNR, i fos com fos, en poc més d'un mes, la nova formació política es posaria a prova. D'aquesta manera, les eleccions generals del 8 de maig de 1910, els resultats seguien la que semblava ser la línia ascendent de les últimes eleccions. Els radicals obtenien 31.000 vots, la UFNR n'obtenia 23.500 i la Lliga 15.500⁶⁵⁴. Com era d'esperar, automàticament els rivals polítics de la UFNR l'atacarien. Des de la premsa radical, parlaven d'un «disidencia republicana que se presenta con la mitad del abecedario como título»⁶⁵⁵. Al *¡Cu-cut!* també ironitzaven sobre aquest aspecte al referir-se al partit com «els del P.U.F.» o el «Partit Unió Federal, etc»⁶⁵⁶. Les crítiques ressaltaven el caràcter d'agregació de forces heterogènies i el caràcter passatger que tenia aquella victòria. Així, en aquest context, en el que l'Ajuntament estava governat per majoria republicana des del 1903, i amb la Diputació de Barcelona en mans de la Lliga des de 1907, i amb una campanya pro-presos i per l'amnistia dels represaliats a la Setmana Tràgica conjunta entre radicals, esquerra catalanista, socialistes i organitzacions obreres⁶⁵⁷, Alomar pronunciava les dues conferències: *Negacions i afirmacions del catalanisme* i *Catalanisme Socialista*. Aquestes constituïrien les seves dues obres que més han transcendit i d'una rellevància major per al propi desenvolupament del catalanisme com a realitat social compartida. Així ho considera Francesc Vallverdú quan escriu que «el seu moment crucial, com a pensador polític, cal situar-lo pels volts de l'any

Xirau: «La ideologia de Pi i Maragall», *La Revista de Catalunya*, núm. 33, març de 1927; Jordi Arquer, *De Pi Margall al Comunisme*, Barcelona, Edicions "l'Hora", 1931.

⁶⁵⁴ Joan B. Culla, *op. cit.*, p. 230-231.

⁶⁵⁵ *El Progreso*, 3 de març de 1913, citat a Joan B. Culla, *op. cit.* p. 265.

⁶⁵⁶ *¡Cu-cut!*, 28 d'abril de 1910.

⁶⁵⁷ S'organitzarien des de recollides de diners per als presos, fins a mítings demanant l'amnistia dels presos. Es pot llegir una crònica del míting celebrat el 17 d'abril de 1910 en el que participarien des d'Alejandro Lerroux a Pere Coromines fins a Pablo Iglesias o Benito Pérez Galdós a, «La campaña pro-presos. El mítin de ayer», *La Publicidad*, 17 d'abril de 1910 (ed. matí). Alomar reconeixeria la valentia del posicionament del PSOE i de l'avi socialista que comparava amb la disposició del partit republicà federal de Pi i Margall amb el conflicte cubà: «la figura d'en Pau Iglesias, ja aleshores venerable, bessona de la d'en Pi», (Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions del catalanisme*, 1910).

1910: és l'any en què Alomar pronuncià a Barcelona dues conferències memorables»⁶⁵⁸. Ucelay-Da Cal en posa de relleu la seva importància: «El clam d'Alomar va ser un crit profètic del que seria el populisme dels anys trenta a Catalunya, però sense transcendència immediata»⁶⁵⁹. Al 1910 després de les seves campanyes en favor de drets i de denuncia de vexacions amb els casos Rull i Ferrer, Gabriel Alomar havia esdevingut una de les veus populars i escoltades entre els espais populars i d'esquerres a Catalunya. Tot i així, aquest fet no situava les seves propostes en la centralitat de la línia del catalanisme republicà de llavors. Així ho afirma Isidre Molas, «l'orientació del partit [UFNR], preocupat per les classes mitjanes, i les seves dificultats per sobreviure enmig de la tenalla Lliga-lerrouxisme, situaren Alomar, com a expressió de l'ala més radical de la UFNR, en un lloc lateral en el debat d'idees»⁶⁶⁰. Però quines eren aquestes idees?

Gabriel Alomar estructurarà aquestes dues conferències —i el conjunt d'articles que publicaria al voltant d'aquelles dates— a manera de diagnòstic, de balanç i posteriorment de proposta i de programa. Començarà amb una declaració d'intencions afirmant: «Jo parlo, amics meus, dintre el meu partit i com un lleial; però parlo també contra el meu partit. Parlo contra l'esquerra catalana, dintre l'esquerra catalana»⁶⁶¹. A continuació, traçarà un recorregut pels fets precedents de l'anterior dècada i farà autocrítica en relació a la manca de direcció ideològica entre les esquerres catalanes que havia revelat el fenomen de la Setmana Tràgica:

El fet «revolució» va desorientar les esquerres catalanes, i va obligar-les, com un reactiu, a

⁶⁵⁸ Francesc Vallverdú, «Sobre el pensament progressista català de la Restauració a la Dictadura: Almirall, Brossa, Alomar, Salvat-Papasseit», *Problemes de llengua i literatura catalanes: Actes del II Col·loqui Internacional sobre el Català*. Amsterdam 1970, p. 331.

⁶⁵⁹ Enric Ucelay-Da Cal, *El imperialismo...* p. 466. Es pot llegir una defensa d'una política socialista amb vocació populista i democràtica ja des de les formulacions primerenques d'Alomar. Per exemple, «Democràcia; *demos*, entès, no com s'ha cregut per corrupció política, en sentit sinònim de *plebs*, sinó com a sinònim de *populus*, és a dir, de personalització total dels fills de la ciutat», a Gabriel Alomar, «L'obra civil o laica», *El Poble Català*, 1905.

⁶⁶⁰ Isidre Molas, «El liberalisme democràtic de Gabriel Alomar», *Recerques: història, economia, cultura*, 1990, Núm. 23, p. 92.

⁶⁶¹ Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions del catalanisme*, Conferència pronunciada al Teatre Circo Barcelonès i organitzada per *La Campana de Gràcia*, 4 de desembre de 1910.

descobrir el *burgèsisme* intern de totes elles. Era tant còmode això de dir-se republicà, sense veure's forçat mai a demostrar-ho! Això del republicanisme de molta gent era una fàcil excusa per negar-ho tot, sense veure's mai en el cas d'afirmar res, i amb la convicció de que la República en que es fingia creure, afortunadament mai vindria! Aquell republicanisme es va revelar com a merament negatiu, com era negatiu, en el fons aquell catalanisme que volia prescindir de tota política i no creure més que en Catalunya; com si Catalunya pogués existir mai autònoma sense un intern sistema d'afirmacions constitutives, orgàniques, i fins sense un criteri sobre formes de govern, aquelles formes de govern que els negatius de sempre deien ésser coses indiferents, de que podia prescindir-se!⁶⁶²

Tot seguit, prossegueix amb una reflexió sobre el paper dels intel·lectuals en el moment solidari d'unitat del catalanisme entre els que apareix la seva pròpia figura:

Jo crec haver servit, entre la generalitat dels meus, com a ficció de radicalisme que no sentien, i com a excusa del conservatisme que sempre han tingut. Era útil, per a les sinceritats de molts, això de tenir un sincer que feia cridessis entusiastes, i donava coloracions d'esquerra a uns homes perfectament conservadors. [...] L'intel·lectualisme ha resultat quasi exclusivament negatiu. Després de llegir les paraules de molts intel·lectuals nostres, sempre tinc temptacions de preguntar-los: Voleu resumir en una artilla el que hi hagi d'afirmatiu, de positiu, en les vostres idees? Voleu escriure el que en diríem la vostra Constitució, la Constitució interna i personal de cada un de vosaltres? Ah! Ben pocs serien els nostres intel·lectuals qui resistissin a la prova⁶⁶³.

Així, en la dècada que començava s'obria també un context polític diferent que havia de tenir per al catalanisme republicà una política distinta. Alomar mateix així ho consideraria quan ho llegís en retrospectiva alguns anys després: «Aleshores el ritme conductor de la nostra política eren la llei de jurisdiccions i les seves causes; ara, además d'aquell, hi ha un nou ritme conductor que té per nom expressiu 1909»⁶⁶⁴. Aquest diagnòstic parlava ara de les conseqüències neutralitzadores que havia tingut el moment de la Solidaritat per a l'esquerra catalanista i en criticarà la tendència al centrisme:

⁶⁶² *Ibid.*

⁶⁶³ *Ibid.*

⁶⁶⁴ Gabriel Alomar, "Entorn a la unió d'esquerres", *El Poble Català*, 30 de març de 1916.

Ens hem hagut d'acostumar massa a les habilitats per a contentar el de dreta i el d'esquerra, sempre pensant què en diran els del Centre A o de la Lliga B, si el senyor X se'n sentirà agraviat, si perdrem el recolzament de la col·lectivitat Z. Hem hagut de lligar en una sola garba ideals provinents de l'era romàntica amb interessos radicalment contraris i mortalment enemics d'aquells ideals; i aquesta monstruosa coexistència ha malaguanyat tots els nostres esforços. Hem hagut de ser catalanistes amb prudència, republicans amb prudència, ens hem avesat a tractar d'inoportuns els homes sincers, hem elevat l'imperi de la mitja tinta a norma cabdal de tot el nostre obrar; hem proclamat l'odi a l'estridència; l'oportunisme més prosaic i d'ocasió ens ha dirigit; la mediocritat ha passat a ser l'ideal dels conductors, i el tartufisme ha rel·lisat com una serpeta en el pit de gairebé tots els nostres homes, algun d'ells nadiuament sincer i noble. No ens cal amagar-ho. El nostre partit ha resultat un partit de centre, un segon terme de l'escala, comenci's per on es comenci; i com que els partits de centre són els característics de la «provincia», o sigui del burgesisme, eterna estació de passada entre el camp i la veritable ciutat capital. Per això la gran culpa nostra és haver fet de Barcelona, de Catalunya, una província. Establim doncs una fita més en l'anàlisi que venim fent de la vida catalana: el resultat d'aquesta política és un centrisme burgès que no pot satisfer ni a les restes del gran tradicionalisme català, ja siguin carlins o renaixenços, ni tampoc al gran futurisme d'obrers i de radicals. És un centrisme que en diríem de rata pinyada, que vol ser ocell entre els ocells i rata entre les rates. No és així?»⁶⁶⁵

No era un argument nou en les intervencions del mallorquí, ja havia fet aquesta crítica en diverses ocasions anteriors. Tres anys abans, ja havia generat desaprovacions per part dels sectors vinculats al catalanisme dretà, quan havia exposat els motius de formació intel·lectual que explicaven part d'aquest *conservadorisme d'esquerrres*. Havia escrit: «Tot el mal ve d'una educació falsa i viciosa, qui ha desvirtuat la visió. Aquesta educació és el positivisme polític, congriat per una banda de l'individualisme de Spencer, per altre en el sistema històric de Taine. El mal de Taine és el gran patiment de l'esquerra catalana. L'esquerra catalana no ha deixat d'ésser escola històrica [...] Doncs bé, deixeu-m'ho dir: cal ésser molt més personals, molt més revolucionaris, molt més subversius [...] Jacobinisme... Que es, en resum, el jacobinisme, el sectarisme, com diuen també ab aires tímids, els nostres lliberals? És l'escola filosòfica pura de la revolució»⁶⁶⁶. Dient això,

⁶⁶⁵ Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions...*

⁶⁶⁶ Gabriel Alomar, «L'escola filosòfica del catalanisme (Utopies i Paradoxes)», *El Poble Català*, 15 de desembre de 1907. L'article rebria una resposta per part de Josep Martí Sàbat en la que

però, a més de traçar un rumb estratègic estava també necessàriament fent una crítica a l'elitisme i l'allunyament de la realitat de classe que seguia pesant sobre molts dels polítics del primer catalanisme d'esquerres. Era un problema a tenir en compte si la UFNR volia fer créixer la seva base social. Alomar ho posava en clar: «Jo he llegit els discursos parlamentaris, les proclames de míting, els articles periodístics de l'esquerra catalana, i sempre hi he vist la mateixa nota: un academicisme d'ateneistes qui professen per principis, una democràcia temperada, un esperit llibresc, compromès a ésser realista, positiu, inspirat en la naturalesa de les coses, lliberal d'escola i doctrina més que d'agressió».⁶⁶⁷ Àngel Duarte coincideix en l'anàlisi oferta per Alomar quan considera que, durant les dues primeres dècades del segle XX, si alguna categoria ideològica ens permetria ubicar la majoria d'aquests catalanistes d'esquerres, aquesta és la de liberals⁶⁶⁸. Aquesta caracterització serà rellevant per a calibrar la importància de les transformacions posteriors. Per ara, això dificultava i seguia allunyant a les masses barcelonines del catalanisme en la mesura que aquestes es trobaven en les files del republicanisme radical, i en els pròxims anys, d'una manera creixent, en l'anarcosindicalisme. Per això, serà més intensament en aquesta conjuntura que Alomar desenvoluparà les seves reflexions sobre el com de la possibilitat de creixement de la base social del catalanisme sobre el marc de la tenalla Lliga-Partit Radical.

Afirmarà que «nosaltres tenim la massa a casa l'enemic»⁶⁶⁹ i que «dins la política catalana la feblesa de les esquerres catalanistes ha consistit en haver aparegut als ulls del poble

reivindicava la lectura conservadora de la Revolució Francesa difosa per Taine. «Por esto, en realidad, positivamente, de la única manera que cabe considerarlo, los nobles abatidos por la Revolución francesa, tenían derechos tan evidentes y fuertes como la Iglesia desamortizada por Mendizabal, —como dice Alomar, aunque según él, desde un punto de vista falso,— y los abusos tan numerosos como se quiera, que estos derechos amparaban, podían hacerse desaparecer, siguiendo otros medios y procedimientos, en el fondo mucho más revolucionarios que el que se siguió, siendo a la vez más conservadores de la fundamental armonía de las sociedades», Josep Martí Sàbat, «La Escuela postiva del Catalanismo», *La Cataluña*, 11 de gener de 1908.

⁶⁶⁷ Gabriel Alomar, «L'escola filosòfica...

⁶⁶⁸ Àngel Duarte, «Catalanisme i liberalisme (c.1900–c.1939)», a VV.AA., *El catalanisme d'esquerres*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1997, pp. 129-172.

⁶⁶⁹ Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions...*

com un partit sense contacte directe amb el proletariat»⁶⁷⁰. Considerarà que per a solucionar aquest problema «cal intensificar l'esquerranisme» perquè «diguis lo que es digui, no basta encara la coloració actual de la nostra esquerra, i és precis enrogir-la més...»⁶⁷¹. Continua dient que el «dia en què nosaltres presentem ben clara als ulls del poble la nostra condició de radicals, radicals oberts a totes les solucions modernes, fins les més avançades, el lerrouxisme serà vençut, o tot lo aprofitable dels seus elements s'ens unirà [...] L'enemic compta amb l'obrer; llevem li l'obrer declarant qu'acceptem les solucions proletàries»⁶⁷². A l'entendre d'Alomar, si el catalanisme d'esquerres volia créixer, no podia veure els votants de Lerroux com una *torba primitiva* que no es podia tenir en compte políticament ni el partit radical com quelcom a eliminar. Al contrari, el que Alomar creia que calia fer era substituir aquell republicanisme de Lerroux fent pròpies les demandes i voluntats que el radicalisme encarnava i que d'aquesta manera es podia produir un desplaçament de base social en favor el procés nacionalitzador català. Ho resumia amb concisió: «la nostra aspiració no té d'ésser “vèncer” el lerrouxisme, té d'ésser “fer-nos dignes de substituir-lo”»⁶⁷³. Les dificultats que havia presentat aquesta tasca no eren poques, com tampoc les frustracions i Alomar posava de relleu quins dels arguments empraven contra ells els radicals: «-Mentres el catalanisme [era] exclusivament “La Lliga”, el lerrouxisme tenia un gran tòpic contra ell: “bah! Són una forma nova del carlisme! Poden a clerical, d'una hora lluny!” -Mentres durà la Solidaritat, la cantilena canvià: “¿Què voleu esperar d'homes qui s'ajunten amb carlins i frares?” - Avui que la Solidaritat és desfeta, quan ja no queden raons contra nosaltres, quan ells ni tan sols poden mostrar les mans netes de la sang d'octubre el tòpic ha passat a ésser aquest: “Els seus intel·lectuals són d'una cursileria insofrible! Pedants, ‘snobs’, mesquins!”»⁶⁷⁴. A l'altra banda de la tenalla, el mallorquí considerava que el catalanisme dretà estava conformat per tres sectors diferenciats però convergents. Els definirà en un article durant

⁶⁷⁰ Gabriel Alomar, «Els dos republicanismes de Catalunya», *La Campana de Gràcia*, 3 de setembre de 1910.

⁶⁷¹ Gabriel Alomar, «Sobre el tercer moment del catalanisme (Per a l'amic Hurtado)», *El Poble Català*, publicat per parts el 6, 10 i 28 de gener de 1909.

⁶⁷² Gabriel Alomar, «La veu de les urnes»...

⁶⁷³ Gabriel Alomar, «El meu crit. (article imprudent)», *El Poble Català*, 18 de març de 1911.

⁶⁷⁴ Gabriel Alomar, «La intel·lectualitat catalana i la iglesia lerrouxista», *El Poble Català*, 5 d'abril de 1910.

aquestes dates⁶⁷⁵. En primer lloc, «diguem-ne els intel·lectuals. ¿Sabeu aquell esperit català netament antirevolucionari qui ha vist en una parcial interpretació de l'obra d'en Taine la fórmula de la pròpia doctrina? Esperit continuador del realisme filosòfic i polític, del “terre a terre” intel·lectual qui produí una filosofia un Llorens, en jurisprudència un Duran i Bas, en periodisme un Mañé, com avui s'ha revelat explícitament en política per la fórmula d'en Cambó, ell veia el regionalisme un baluard contra el sa universalisme revolucionari [...] En el fons, sota les belles teories exposades pels Prat de la Riba o Duran i Ventosa, un vendeanisme covava. [...] Lo que en l'era poètica primitiva va ésser clam d'enyorança per l'ahir, plany per les glòries absentes i esvaïdes, va ésser després activa empresa, de reconstrucció de la casa vella, segons els plans de la vellúria. Les Bases de Manresa semblen el moment de transició entre l'un i l'altre esperit; perquè porten una certa airostat d'utopia junta amb la clara voluntat de retorn a la faisó antiga; el sufragi corporatiu obtingut avui pel dretisme, està ja, implícitament, en aquell bosqueig de constitució». En segon lloc, Alomar descriu *els clericals* entre qui podríem trobar els Torras i Bages o Collell, i defineix el paper del poder eclesiàstic en el grup conservador. «L'Església [...] procura apoiar-se en l'esperit “defensiu” de les ruralitats i de les regions (o sia de les enconades geogràfiques no arribades a consciència civil, a ciutadania) contra l'esperit “ofensiu” o “agressiu” de civilisme, que és el gran rival de l'eclesiasticisme. Per això mentre nosaltres aclamàvem a Catalunya com a “subjecte” personal de llibertat revolucionària catalana, ells l'invocaven com a “objecte” de la dictadura exercida per l'esperit tradicional, com a medi d'exclusió qui els alliberés de l'atac (tan feble) exercit per la llibertat revolucionària espanyola». Per últim, el tercer grup que ell caracteritzava en la conformació del catalanisme dretà eren *els plutòcrates*, «els posseïdors de la terra, els fabricants, els restes de la vella feudalitat». Així, aquest catalanisme dretà, aglomerat entorn a la Lliga regionalista i «el reaccionarisme de *La Veu*», impugnava «com a anticatalà lo que en el fons odiava sobretot com a progressiu i democràtic» perquè, en el fons, a l'entendre d'Alomar, «el crit d'autonomia, invocat en favor de la terra, era un crit contra l'autonomia total dels ciutadans». Per acabar article, el mallorquí es preguntava «quines masses podien respondre a un tal catalanisme?» i responia: «En primer lloc, els que enlluernava la sonoritat del nom Catalunya com a penó de la falsa rebeldia; els educats en les pàgines de *La Renaixença* [...] que havia posat una unció de patriotera fàcil

⁶⁷⁵ Gabriel Alomar, «Atacant», *El Poble Català*, 3 de juny de 1909. La resta de cites són del mateix article.

als entusiasmes irreflexius i frenètics». Malgrat l'esquematisme, oferia un mapa de les forces en joc que el catalanisme popular havia de conèixer per a actuar.

Així i tot, aquestes dues forces polítiques a qui s'enfrontaven, durament si es vol, ja durant una dècada, no dubtarien en trobar possibilitats d'entesa, especialment a partir de la *desesquerranització* del lerrouxisme a partir de 1910 per la voluntat de portar el centre d'actuació de Barcelona a Madrid⁶⁷⁶. Trobarem des d'una «col·laboració “tècnica”, “administrativa” o “econòmica” amb la Lliga» a nivell de l'Ajuntament amb el desig de «dissipar la vella identificació amb la “púrria” i d'oferir-se com una opció responsable a les classes propietàries»⁶⁷⁷. També veurem algunes sinèrgies borroses en els aparells de premsa respectius. Així, es pot llegir, per exemple, com *La Veu* no té cap problema en reproduir en les seves planes paraules publicades al diari dirigit per Lerroux, *El Progreso* a manera de desorganització de les forces catalanistes republicanes: «"El Poble Català" publicava dissabte una "Sportula" ab el titul "Els regionalistes, casta senatorial", firmada per en Fósfor (Gabriel Alomar). Després de copiarla "El Progreso" hi posa aquesta virolla: "Después de copiado esto, solo esperamos poder reproducir mañana la protesta que contra su correligionario de izquierda catalanista Alomar escriba el señor Junoy, senador por Lérida, al verse incluido en la casta senatorial". ¡Pobre Alomar! ¡Empeñado en hallar diferenciación entre regionalistas e izquierdistas!"»⁶⁷⁸. La proximitat dels catalanistes d'esquerres a la Lliga era evocada i útil tant a Lligaires com a Radicals.

És precisament en aquesta distribució de forces que Gabriel Alomar formularia el model de nacionalització del catalanisme popular. Una fórmula que no només s'emmarca en els debats de la política catalana, sinó que han de ser considerats contribucions originals

⁶⁷⁶ En aquest sentit, es parla de Lerroux fins 1910, com un «joven adversario de la política constitucional» a, Roberto Villa García, *Alejandro Lerroux. La República Liberal*, Madrid, FAES, 2019.

⁶⁷⁷ Es pot llegir des del paper del cap dels radicals a Barcelona Joan Pich i Pon, a les vinculacions bancàries del lligaire Ramón Albó amb el banc creat per Lerroux al 1912, o les col·laboracions en aspectes com l'Exposició d'Indústries Elèctriques a la coordinació en la gestió de les ajudes financeres del Banc d'Espanya a les empreses catalanes. Tant seria així, que Cambó arribaria a afirmar que «quan se vol servir a la pàtria, l'acceptar la companyia de'n Lerroux pot no ésser agradable, però es satisfan els interessos de la nostra terra» (*La Veu*, 31 de gener de 1916). Per a una exposició detallada, vegi's, Joan B. Culla, *op. cit.*, p. 300-301.

⁶⁷⁸ *La Veu*, 7 de juny de 1910.

sobre el fet nacional a nivell europeu⁶⁷⁹. Per això podem afirmar que Gabriel Alomar és el pensador més important del catalanisme d'esquerres durant el període inicial del segle XX. No ho seria només per l'originalitat o erudició dels seus plantejaments, sinó precisament perquè les idees per ell plantejades serien al cor de la realització pràctica i operativa del procés nacionalitzador. No serien només una elucubració individual, sinó que esdevindrien fet històric. Precisament per això és que considerem a Gabriel Alomar el primer en realitzar la síntesi moderna entre la lluita per l'alliberació social i per l'emancipació nacional⁶⁸⁰ a Catalunya. Però aquest sincretisme podia tenir diverses interpretacions. Es tractava d'una coincidència entre la consciència nacional i la consciència de classe? D'una dissolució de la primera en la segona? O d'una emergència del patriotisme en la classe obrera? D'alguna manera, en la resposta a les diverses interpretacions d'aquesta qüestió és on es trobarien els diversos camins nacionalitzadors que prendrien les diverses tendències dins el propi catalanisme d'esquerres.

Per copsar la fórmula alomariana, cal resseguir les diverses conferències i articles on hi apareix. Així, quan l'intel·lectual mallorquí definiria el seu model, ell estaria pensant d'entrada en la direcció del moviment nacional. Per això afirmaria en la seva primera de les dues conferències que les forces d'esquerres «han estat, fins avui, més aviat conduïts que conductors»⁶⁸¹ i «pateix[en] del seu origen dretista; pateix d'ésser una antiga fracció

⁶⁷⁹ Vegi's l'apartat, "El fet nacional a Europa, 1870-1913" del present treball per comprovar la proximitat d'enfocament i temàtiques d'Alomar en relació a la qüestió nacional amb un context europeu més ampli almenys en tres aspectes: la crítica a l'unanimisme, la dialèctica entre classe i nació i l'adopció d'un paradigma modernista de construcció nacional.

⁶⁸⁰ En la valoració de la paternitat de la primerenca síntesi entre obrerisme i catalanisme per part de Gabriel Alomar coincideixen, amb diversos matisos, els autors: Isidre Molas: «El liberalisme democràtic...», p. 94; Xavier Domènech, *Un haz de naciones*, Barcelona, Península, 2020, p. 103; Francesc Vallverdú, «Sobre el pensament progressista...»; David Martínez Fiol, *Daniel Domingo Montserrat (1900-1968). Entre el marxisme i el nacionalisme radical*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001, p. 75; Antoni Serra, *Gabriel Alomar...*, p. 35; Pere Gabriel: «Bases políticas e ideológicas del catalanismo de izquierdas del siglo XX», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, H. Contemporánea, núm. 13, 2000, p. 101; Ricard Vinyes, *La presencia ignorada...*, pp. 168-170; Jesús M. Rodés: «Socialdemocràcia catalana i qüestió nacional (1910-1934)», *Recerques*, núm. 7, 1978, pp. 125-134.

⁶⁸¹ Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions...*

del comunal catalanisme conservatiu; i ha heretat molt d'aqueixa paternitat»⁶⁸². Per aquesta raó també, la única manera que Alomar considera que es pot escometre el procés nacionalitzador català és «arrencar a les castes riques el monopoli del catalanisme»⁶⁸³. La rellevància d'aquesta consideració es trobarà en l'origen les seves idees sobre el catalanisme. Per a ell, la vertadera alliberació nacional catalana només vindrà el dia que les amples classes obreres i proletàries —«no viciats per una riquesa heretada, ni per cap interès directe de immobilitat social»⁶⁸⁴— facin de la reivindicació de l'emancipació nacional la seva pròpia reivindicació. En la primera conferència doncs en farà una proposta de programa amb el seu estil concís:

El programa seria aquest: reivindicació del catalanisme per als obrers; és a dir, no que el catalanisme faci a favor seu la conquesta dels obrers, sinó els obrers facin la del catalanisme, entenent per catalanisme la representació de la voluntat col·lectiva de Catalunya. Que els obrers diguin «el catalanisme som nosaltres»⁶⁸⁵.

Aquest programa era doncs per a l'autor mallorquí, l'únic mitja per a escometre el procés nacionalitzador català i els diversos partits del catalanisme d'esquerres del període tractarien de portar-lo a la pràctica en les seves diversitat d'accents i particularitats. En la sèrie d'articles en què havia fet aquesta síntesi teòrica, ho exposava de forma clara:

En el fons, les dues tendències, catalanista i col·lectivista, com a producte d'una mateixa època, constitueixen els dos aspectes paral·lels d'una mateixa tendència. Una aspira – diu – a la llibertat de Catalunya; l'altra, vol completar la llibertat dels catalans, com de tots els homes. Catalunya, catalans... [...]. Perquè ni Catalunya, en l'ordre de les idees pures, haurà coronat la seva llibertat si aquesta no consisteix en l'emancipació de tots els catalans, ni aquests podran aconseguir-la d'una altra manera que compenetrant-se en la plena i lliure possessió del seu territori nacional. És una cosa així com la unió de l'ànima i el cos en el compost humà, en el qual no hi pot haver vida en un sol d'aquests dos

⁶⁸² *Ibid.*

⁶⁸³ *Ibid.*

⁶⁸⁴ *Ibid.*

⁶⁸⁵ *Ibid.*

elements sense el concurs i la compenetració de l'altre. Terra i habitants, com cos i ànima[...].⁶⁸⁶

D'aquesta concepció és d'on en derivaria el que posteriorment s'ha conegut com la teoria dels tres moments del catalanisme⁶⁸⁷, segons la qual el moviment d'emancipació nacional català hauria d'estar marcat per tres fases, en funció de quina classe és la que es troba en cada moment en el lloc de direcció i hegemonia. En podem llegir la formulació original en les paraules del mateix Alomar:

Si el primer moment, el moment floralista, correspon, amb exactitud curiosa, a l'època feudal, per un ressorgiment de la tradició mitgevalista, cavalleresca i trobadoresca, el segon moment, el moment del predomini mesocràtic, fabricantista, de transigències amb la monarquia espanyola i amb el poder conservador espanyol, se correspon amb l'aliança de reis i burgesos per a lograr el domini. Ara bé: el tercer moment del catalanisme per integrar "solidàriament" en la causa totes les castes catalanes i totes les tendències del pensament polític universal, latents, com pertot, a la nova Catalunya... [...] primer moment, catalanisme pur, sever amb si mateix, refractari a tot acomodament, a tota transacció qui desvirtuï o impurifiqui la idea, la causa. El final d'aquest moment se

⁶⁸⁶ Gabriel Alomar,: "La harmonización de la corriente socialista con la nacionalista", *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. 22, 1916. La traducció és de Xavi Milian, a Gabriel Alomar, (Xavi Milian, Roc Solà eds.), *Republicanisme, catalanisme...*

⁶⁸⁷ Posteriorment, Joaquim Maurín la popularitzaria i codificaria en termes marxistes però, com afirma Ricard Vinyes, «les bases d'una alternativa que dissenyava un futur socialista per a Catalunya vinculant-lo a la recuperació de la seva legitimitat nacional, van ser un producte indígena, i no pas d'importació estaliniana a través de Joaquim Maurín, i dels comunistes en general. Havia tingut formulacions explícites amb Gabriel Alomar[...]» (Ricard Vinyes, *La presencia ignorada...*, p. 169). Podem informar el coneixement per part de Maurín de l'obra d'Alomar ja en dates primerenques de la seva carrera política a les seves reflexions al diari republicà *El Ideal* quan escriu: «Unamuno, Ortega y Gasset, Alomar, Zulueta y Dorado Montero son indiscutiblemente los que han orientado a la mayor parte de la juventud que vale algo en nuestro país», a (Joaquín Maurín, «Ideas y palabras poliédricas. El profesor», *El ideal*, 28 de desembre de 1916). Sobre la metabolització de la teoria dels tres moments del catalanisme per part del comunisme català als alhors dels anys 30, una recent descripció es pot llegir a, Diego Díaz, *Disputar las banderas. Los comunistas, España, y las cuestiones nacionales* (1921-1982), Gijón, Trea, 2019, pp. 44-53.

caracteritza per una evolució en sentit de transigència, per la qual la fórmula “tot o res” se torna “tot lo que es pugui”, i la direcció passa de la Unió Catalanista (nova forma de l'anterior Lliga de Catalunya) a la Lliga Regionalista. En una paraula, el catalanisme, essencialment nacional com a protesta, se torna regional per a adaptar-se al medi polític i fer-se positiu convertint la protesta, negativa, en atac, afirmatiu. Segon moment. Solidaritat política catalana, incorporació d'una part de les forces no catalanistes al bloc nacional del catalanisme. Adopció de l'autonomisme com a lema doctrinal comú a tots els partits de Catalunya, “fins i tot els anti-solidaris”. Tercer moment. Solidaritat social catalana, incorporació de totes les classes a la causa de Catalunya com a “una de les formes” de llibertat. Adopció de lema autonomia com a reivindicació paral·lela i coexistent amb les reivindicacions proletàries⁶⁸⁸.

La proposta que feia Alomar no era altra cosa que la incorporació de la classe obrera al *demos* —«la incorporación del Cuarto estado en el dominio común, en la soberanía, en la -cracia»⁶⁸⁹— en un marc de competència entre processos nacionalitzadors. Aquesta tasca de construcció del *demos*, en un context d'Estats liberals que en major o menor mesura s'havien construït per a excloure-les i aïllar-les, era comú a les diverses forces d'esquerres europees, però en el cas català es declinaria en una disputa per la incorporació de les capes obreres i populars a un projecte de construcció nacional en competència i alternatiu al de l'Estat. A la vegada, a l'entendre d'Alomar, només si el catalanisme efectuava el desplaçament que ell preconitzava en sentit clarament esquerrà, podia l'*idea* de Catalunya com a nació esdevenir una *realitat* social compartida. Com s'ha pogut veure, en la mesura que en la cronologia d'actuació de la UFNR i d'Alomar, una bona part de les classes populars a Catalunya encara es trobava fora dels límits del catalanisme, aflorava una paradoxa segons la qual podia haver-hi el convenciment de l'existència nacional de Catalunya en uns grups dirigents sense que aquest fet fos compartit pels habitants mateixos que poblaven la Catalunya del moment. En aquest disseny, ell partirà del diagnòstic que «ésser proletari, no posseir, és un desvinclament entre l'home i la terra, una desnacionalització» i que per tant «no extranyeu doncs que les masses obreres, no propietàries, se desinteressin d'un catalanisme qui no posa entre les seves reivindicacions

⁶⁸⁸ Gabriel Alomar, «Sobre el tercer moment del catalanisme (Per a l'amic Hurtado), *El Poble Català*, publicat per parts el 6, 10 i 28 de gener de 1909.

⁶⁸⁹ Gabriel Alomar, «La humanidad insumisa», *Los Lunes de El Imparcial*, 3 d'abril de 1921.

l'alliberació de la terra segrestada pels propietaris»⁶⁹⁰. Per això, proposarà que «si el catalanisme, en lo polític, vol una autonomia qui “sobiranitzi” a Catalunya, no podrà en rigor arribar-hi si no “catalanitza” els catalans, si no els dóna a tots, com una comunió, menjar i beure carn i sang de Catalunya, admetent-los a la possessió de la terra»⁶⁹¹, i per això també podia afirmar de manera coherent que «alliberar la terra catalana del domini capitalista és exactament fer obra de catalanisme»⁶⁹². Havia desenvolupat extensament la seva síntesi en el ja mencionat conjunt d'articles sota del títol de «L'harmonització del corrent socialista amb el nacionalista»:

Observeu que la pregunta: “de qui és Catalunya?” no tindria encara avui una resposta satisfactòria per als que voldrien veure en el moviment catalanista una vertadera i completa solidaritat catalana. Per què? Perquè no tots els catalans senten a la seva mà o a la seva butxaca un tros de Catalunya. Perquè no hi ha arrels als peus de cada home, arrels enfonsades en el terreny català. Parleu de Catalunya a un dels nostres obrers i probablement us respondrà: «Ah, bé! Que m'importa la teva Catalunya, si jo puc recórrer el món portant sobre mi tot el que posseeixo? Si tot el món m'és igualment pàtria? I com creuré en la teva política nacional o comarcal si una obra universal s'ofereix davant meu sol·licitant l'esforç del meu braç?».

L'única manera de respondre a aquest obrer seria: «L'aspiració catalana inclou la teva pròpia aspiració. Escolteu-me. La Revolució francesa va proclamar, políticament, la coparticipació de tots els ciutadans en la sobirania. [...] Doncs bé: la teva reivindicació futura, proclama, socialment, la coparticipació de tots els homes en la propietat. Paral·lelament, el moviment catalanista, en allò polític vol una autonomia que aconsegueixi la sobirania de Catalunya; però no podria aconseguir mai aquest objectiu si

⁶⁹⁰ Gabriel Alomar, “El catalanisme social. Per a en Manuel Rius”, *El Poble Català*, de desembre de 1909.

⁶⁹¹ *Ibid.* En aquest sentit, ell considerarà el seu model nacionalitzador oposat al que representava en aquelles dates el nacionalisme basc. Escriu: «les paraules “mèteque” a França o “maketo” a Bascònia representen un esperit de casta en sentit nacionalista, que no hem de voler imitar a Catalunya, ja que aspirem a absorbir i nacionalitzar catalanament a tots els qui vinguin», a Gabriel Alomar, *Catalanisme Socialista*, Conferència pronunciada al Teatre Principal de Barcelona i organitzada per l'Ateneu Enciclopèdic Popular, 18 de desembre de 1910.

⁶⁹² Gabriel Alomar, *Catalanisme Socialista...*

se us exclogués del seu si a vosaltres» [...] la socialització d'un territori determinat, resultaria per contracop, pràcticament una refundició del concepte nacional⁶⁹³.

Així, el que podríem anomenar com a programa nacionalitzador alomarià es contraposava, per una banda, a l'*unanimisme* per sobre les classes, i per l'altra, a la incompatibilitat entre les identifications entre classe i nació⁶⁹⁴. Per a Alomar, en canvi, les nacions —i, és clar, el catalanisme— no només eren compatibles amb les identifications de classe, sinó que aquesta divisió marcava profundament el tipus de model nacionalitzador que podia produir-se. El plantejament d'Alomar, sintetitzat en el seu *no que el catalanisme faci a favor seu la conquesta dels obrers, sinó els obrers facin la del catalanisme*, tenia a veure precisament amb aquesta qüestió. No es tractava doncs ni de la incompatibilitat d'una i l'altra, sinó que per a Alomar la pròpia idea de nació no podia realitzar-se si no era en una incorporació real de les majories socials i les grans masses de capes obreres en l'hegemonia la construcció nacional. És en aquesta comprensió que expressaria la seva formula concentrada: «una nació d'esclaus, encara que fos independent, no seria una nació»⁶⁹⁵. El seu gir precisament implicava que si es volia produir un *desplaçament nacional* en les classes populars a Catalunya, aquest només es podia acomplir si s'efectuava, al seu torn, un *desplaçament de classe* en el catalanisme. Per a ell, no es tractava ja “d'integrar” a la població en la construcció nacional receptora, ja definida i fora de discussió, sinó que més aviat convenia que el projecte nacionalitzador canviés fent-se seves les demanes obreres. No “s'integrava” en el catalanisme ja definit, sinó que eren les grans masses populars les úniques que el podien construir com una realitat compartida per la pròpia població i el catalanisme havia d'obrir-se i capacitar-se per esdevenir la millor eina a les majories socials. Era una inversió de la dialèctica entre la realitat social i la idea nacional en què s'oposava a les visions *des de dalt* encara

⁶⁹³ Gabriel Alomar: «L'harmonització del corrent socialista amb el nacionalista», *Revista Jurídica de Catalunya*, publicat en 7 parts entre 1902 i 1916. La traducció és de Xavi Milian, a Gabriel Alomar, (Xavi Milian, Roc Solà eds.), *Republicanisme, catalanisme...*

⁶⁹⁴ Aquest plantejament que Eric Hobsbawm assumiria com a historiogràfic: «Nada parece más lógico, pues, que para ver la atracción del nacionalismo y la del socialismo como mutuamente exclusivas, y el avance de una de ellas como equivalente al retroceso de la otra», (Eric Hobsbawm, *Naciones y nacionalismo...*, p. 132).

⁶⁹⁵ Gabriel Alomar, «Sobre el tercer momento del catalanisme (A l'Amic Hurtado)», *El Poble Català*, entre el 6 i el 28 de gener de 1909 en 3 parts.

imperants. D'aquesta manera, també s'oposava a la utilització en la qual el transversalisme ideològic propugnat per la Lliga exercia d'argolla que disciplinava cap al centrisme a bona part del catalanisme republicà i el portava a no posar de manifest els antagonismes d'idees, de model i de projectes de classe en favor de la *unanimitat* nacional. Per al mallorquí, aquest era un dels factors que impossibilitaven l'escomesa del procés nacionalitzador català. Així ho expressaria llavors:

La vitalitat i l'èxit d'una doctrina, tendència, corrent, aspiració —com vulgueu dir-li— no depèn de l'atenuació dels seus tons en sacrifici al mutual respecte entre els correligionaris. Ben a la inversa. Ja vaig parlar un dia contra la pal·lidesa política. D'un compost de matisos fluixos no resultarà mai un colorit intens. Observi's que l'acció d'un agrupament polític, anant dirigida contra un enemic exterior, implica una afirmació completa de si mateix, per a millor posar-se en contraposició a l'adversari⁶⁹⁶.

Així ho seguiria defensant encara els anys que estaven per venir: «El moderantisme de molts dels nostres ens haurà fet perdre un avanç considerable en la conquesta de Catalunya per al catalanisme d'esquerra»⁶⁹⁷. La contesa contra aquesta tendència havia de ser una de les seves lluites durant aquells anys.

De moment a la primera hora de la segona dècada del segle XX, les idees exposades per l'intel·lectual mallorquí generarien impressions des diversos camps polítics. Per començar, des del camp del socialista, i en concret del Secretari General del PSOE, mostrarien sorpresa a la vegada que incomprensió respecte les idees d'una versió catalana del socialisme. Pablo Iglesias, com s'entén de l'epistolari que publicaria Josep Comaposada algunes dècades després, hauria indicat que «No sabía que Alomar disientía de los de izquierda catalana. Celebro que haya dicho que no tendrá inconveniente en afiliarse y me alegra mucho que se afiliara, pero convendrá que se entere algo mejor de lo que lo está de nuestras ideas»; «Sé que Alomar dio la primera conferencia, pero no la leí en “La Publicidad” por estar en catalán. Si se ha publicado en castellano te agradeceré que me la envíes. Creo que le guía una intención irreprochable, pero que no conoce bien nuestras ideas»; «He conocido a Alomar que cuando estuvo en ésta me saludó en el Congreso. Es mal observador. Sólo así ha podido escribir el artículo “Los dos

⁶⁹⁶ Gabriel Alomar, «Article inoportunist», *La Campana de Gràcia*, 12 de juny de 1909.

⁶⁹⁷ Gabriel Alomar, «Petita divergència», *La Campana de Gràcia*, 17 de juny de 1911.

lerrouxismos”⁶⁹⁸ en el que sostiene que los intelectuales están al lado de Lerroux pero no las masas. Ni lo uno ni lo otro»⁶⁹⁹. Més enllà de mostrar que no havia comprès l'article, es podia veure el que podia representar llavors parlar de la unió de dos conceptes que no es veien de natural conjuminació d'un *catalanisme socialista*.

Pel que fa a les reaccions des del món anarquista veiem que fan una crònica que deixa entreveure estar informats del propi esdeveniment, no sense algun comentari sardònic. Comença relatant el cronista: «Hay oradores con pico de oro. Los hay también con pico de papel. Alomar pertenece a éstos últimos»⁷⁰⁰. A continuació, podem llegir: «Y llega Alomar al tercer momento y dice: el obrero pasa de la sensibilidad a la inteligencia a la voluntad. Se siente hombre y no trabajador. Se siente universal. Eso es: Se siente anarquista. Que eso quiere decir ser hombre, ser internacional. Y por lo tanto, no puede sentirse catalanista, patriota de campanario, político, con los propósitos consiguientes de

⁶⁹⁸ Pablo Iglesias fa referència a l'article que Alomar escriuria en relació a la conferència donada per Lerroux a un ateneu de Madrid convidat per intel·lectuals de la capital emmarcada en un context en el que Lerroux va camí cap a la moderació. En concret l'intel·lectual mallorquí destacava el fet que «a Barcelona[...] és essencialment un partit de proletaris [...] En canvi a Madrid el lerrouxisme quasi és un avui una moda dels intel·lectuals [...] És una admiració a *l'homme à poigne*, que diuen els francesos». (Gabriel Alomar, «Els dos lerrouxismes (conversa de Madrid)», *La Campana de Gràcia*, 27 de maig de 1911).

⁶⁹⁹ Pablo Iglesias: «Epistolario inédito, *Leviatán*, núm. 2, juny de 1934, citat a Antoni Fabra i Ribas, Rafael Campalans, *Catalanisme i socialisme. El debat de 1923*, Barcelona, La Magrana-Diputació de Barcelona, 1985, p.15. Una perspectiva semblant la podem llegir a *Le Midi socialiste*, editat a Toulouse, on s'afirma aquesta incomprensió des del socialisme: «Ya no faltaba más que eso en España (aunque para Alomar no es lo mismo Cataluña que España) que saliera un partido nuevo compuesto por seis individuos y pico (desertores de la armada del Papa) y que llevarsen colgado un letrero en donde se leería: soy socialista. [...] Y, aquí yo digo, que o Alomar no sabe lo que quiere o yo no le comprendo. ¿Por qué si dice que prefiere los intereses obreros a los de su patria, por qué razón quiere socialistas de patria chica?», Ruano Llanta «Nuevo Socialismo», *Le Midi socialiste: quotidien régional*, 6 de gener de 1911.

⁷⁰⁰ Eduadro Gilimón, «El lío catalanista-socialista», *Tierra y Libertad*, 21 de desembre de 1910. Sembla ser una descripció verosímil ja que s'han trobat altres caracteritzacions de l'estil d'oratoria del mallorquí en textos escrits amb més benevolència. Alfonso Hernández-Catá, en un pròleg volgut pel propi Alomar el descriu com un «orador por escrito», (Gabriel Alomar, *La formación de sí mismo* (prólogo de A. Hernández-Catá), Madrid, Rafael Caro Raggio Editor, 1920, p. 12.)

hacerse hombre de cortes, hombre cortesano, hombre de gobierno, que manda y gobierna a los demás»⁷⁰¹. Es poden veure les friccions generades entre cultures polítiques en les idees exposades per Alomar. A *Acción Libertaria* hi llegim més comentaris: «Quiere Alomar una izquierda socialista catalanista que haga futurismo y pampolitismo, consistente el primero en acomodar el alma a los tiempos futuros que a no tardar vendrán y el segundo en ver desde Cataluña la vida de todas las ciudades del mundo, lanzando el espíritu más allá de las fronteras en una avidez insaciable de civilización [...] digo al otro que no está el horno para bollos filosóficos. Perdón, ante todo, por este salto moral desde aquellas alturas ideológicas a estas ramplonerías de mi plebeyo intelecto»⁷⁰². Més enllà dels tons habituals de la disputa política, podem deduir amb prou seguretat que la idea que havia molestat als sectors anarquistes era la consideració del mallorquí respecte l'activació política de la classe treballadora. Tal com havia dit Gabriel Alomar: «Així com hi ha obrers que encara creuen que el proletariat s'ha de desentendre de tot quant no sia interès material de la classe obrera, i que no tenen d'intervenir directament en política, hi ha catalanistes que creuen també que Catalunya es pot desentendre de la causa universal de llibertat i democràcia. Ni el catalanisme pot viure fora del món, ni fora del món pot viure l'obrerisme»⁷⁰³. Fos com fos, aquestes reaccions ens permeten anar conformant una imatge l'amplitud de les sensibilitats polítiques que marcarien les idees d'Alomar.

En relació al món llibertari també sabem que entre el públic de la conferència *Catalanisme socialista*, s'hi trobava algun membre de les generacions més joves que alguns anys després renovarien el moviment obrer català. Així, com ens descriu un Cruells, es podia comptar entre els oients de la ponència un jove Salvador Seguí, qui ja coneixem que admirava Alomar des del cas Rull: «Ens el presenta també, Hermoso Plaja, l'agost d'aquell mateix any, 1910, escoltant una conferència de Gabriel Alomar al Teatre Principal de les Rambles. Salvador Seguí es va limitar a escoltar sense intervenir públicament, però després va anar a saludar al conferenciant i es va produir una polèmica amical al mateix vestíbul del teatre. Seguí li replicava que no comprenia que “entonant

⁷⁰¹ Eduadro Gilimón, «El lío catalanista-socialista»...

⁷⁰² Ricardo Mella, «Dos conferencias: Maeztu y Alomar», *Acción Libertaria*, 23 de desembre de 1910.

⁷⁰³ Gabriel Alomar, *Catalanisme socialista*...

cants a la llibertat dels homes i dels pobles, s'hagués de deixar a la potestat d'un partit polític regular el fet de gaudir-la»⁷⁰⁴.

Si ens fixem en l'àmbit republicà, veiem que hi ha, com a mínim, dues posicions diferenciades però no contraposades respecte a les conferències. Des de *La Campana de Gràcia* —on Alomar recentment havia començat a col·laborar i de forma més assídua que a *El Poble Català*— es publica un resum de la primera dissertació i se'n fa una petita crònica en la que s'explica l'ambient en el que es celebraria l'acte: el «públic vitorejà al nostre amic, y que la seva modèstia, tan grossa com el seu saber, no sigui prou a evitar que a la sortida del teatre se l'acompanyés, entre visques y aplaudiments, fins a la casa aont ha fixat el seu hostatge, obligantlo a sortir al balcó y fer novament ús de la paraula»⁷⁰⁵. Aquests fets coincideixen amb la crònica feta per una altra publicació favorable, *La Publicidad*, on se'ns descriu: «Cediendo a las suplicas de sus admiradores Alomar dijo: —La emoción no me permite expresar con la claridad que yo desearía mi agradecimiento hacia todos vosotros. Y terminó exclamando: —¡Viva el obrero catalán! ¡viva la libertad!»⁷⁰⁶. Pel que fa a la crònica de *El Poble Català*, s'exposen elements concordants tant sobre la recepció positiva del contingut, «Al final aquests se convertiren en una ovació sorollosa, interminable que obligà a l'Alomar a saludar repetides vegades», com pel que fa a la diversitat d'orígens en els oients, «el nombrós públic que escoltava l'Alomar, entre'l qual s'hi veien no sols els homes més caracterisats de la nostre política liberal, sinó també els obrers més significats entre'l moviment societatari català»⁷⁰⁷. De la mateixa manera, a *El Diluvio*, un periòdic republicà i anticlerical escrit en castellà d'una gran difusió popular que en alguns moments només se situaria en per darrere en aquest aspecte de *La Vanguardia* i la *Solidaridad Obrera*, s'hi incloïen des d'anuncis de l'acte fins un breu resum posterior, amb clar to també de correspondència política amb les idees

⁷⁰⁴ Hermoso Plaja, *Salvador Seguí. Su vida, su obra*, París, Ediciones Solidaridad Obrera, pp. 59-60, citat a Manuel Cruells, *Salvador Seguí, El noi del sucre*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1974, p. 75. Mantinc la traducció de Cruells.

⁷⁰⁵ «L'acte del passat diumenge», *La Campana de Gràcia*, 10 de desembre de 1910. En aquest exemplar apareix una vinyeta per portada del propi Alomar pronunciant la conferència. Es pot llegir una crònica en el mateix sentit a «Conferència den Gabriel Alomar», *El Poble Català*, 5 de desembre de 1910.

⁷⁰⁶ «La Conferencia de Alomar. 'Negacions i afirmacions del catalanisme'», *La Publicidad*, 5 de desembre de 1910 (ed. matí).

⁷⁰⁷ «Catalanisme socialista. D. Gabriel Alomar», *El Poble Català*, 19 de desembre de 1910.

d'Alomar. Alguns dies abans deixen constància de la publicitat de la conferència en «grandes cartelones rojos, fijados en los puntos más céntricos de la capital»⁷⁰⁸. Ja sobre la ponència descriu que va ser «con una dicción pulcra y atildada» i ja «en el decurso de la conferencia Alomar fue interrumpido varias veces por los aplausos de la concurrencia que llenaba la platea y algunos palcos, siendo al final ovacionado». Finalment, també s'hi inserien fragments de la conferència directament en català, «Dejemos que hable Alomar en su lengua...»⁷⁰⁹. És important destacar, pel que fa al procés nacionalitzador català de la premsa republicana, que trobem en diverses ocasions que en premsa popular escrita en castellà, són els articles del mallorquí que comencen a aparèixer en català.

Però retornant a l'avaluació de la recepció de les idees alomarianes, cal dir que era previsible d'esperar que fos favorable entre els sectors del republicanisme de *La Publicidad* i *El Diluvio* i *El Poble Català*. En canvi, des de les posicions del lerrouxisme la seva reacció és lleugerament diferent. Com és sabut, les seves posicions respecte al catalanisme d'esquerrers oscil·laven entre el menysteniment, la seva descripció mimètica amb el catalanisme dretà i la consideració de tebiesa i elitisme. Ara trobem que «nosotros creemos sinceramente que la Esquerra Catalana es una fuerza que actúa a nuestra derecha...» i afegeixen que «son republicanos, pero de los que quieren la República bien entendida, en que el pueblo no chille mucho, ni moleste intereses creados; son socialistas... como Dato, como Gabrielito Maura, como las personas decentes; aman al obrero... si viste decentemente, si huele bien, si no suda mucho; comprenden que las clases trabajadoras tienen sus derechos, pero sin huelgas turbulentas, sin mítines, sin algaradas»⁷¹⁰. El que és interessant és la valoració que fan de les posicions sostingudes pel conferenciant: «Alomar dice que hasta ahora él no ha encontrado un solo principio de los por nosotros sustentados, que él no suscribiera; pero parece que él es en el nacionalismo un mirlo blanco, una excepción»⁷¹¹. El consideren una nota discordant entre el catalanisme esquerrà, *un mirlo blanco*. Una descripció que coincideix amb el fins ara exposat.

⁷⁰⁸ *El Diluvio*, 4 de desembre 1910 (ed. matí).

⁷⁰⁹ «La conferencia de Alomar», *El Diluvio*, 19 de desembre de 1910 (ed. tarda).

⁷¹⁰ Rafael Guerra del Río, «Nuestro radicalismo.—Para Gabriel Alomar», *La Rebeldía*, 10 de juny de 1909, citat a Romero Maura, *op. cit.*, p. 407

⁷¹¹ *Ibid.*

Si anem a veure les reaccions des del camp catalanista, ens apareixen tres qüestions que val la pena ressaltar: una quasi irrellevant, l'altre anecdòtica i una tercera d'esclaridora. Per una banda, *La Veu de Catalunya*, fa una crònica de la primera conferència en la que es pot llegir una manipulació de les idees de la xerrada, com haurien fet *El futurisme*, prenent-ne només les que podien interessar a l'òrgan de la Lliga mentre que n'amagava d'altres que la podien contrariar⁷¹². En quant a la segona de les xerrades, en fa una breu crònica en una pàgina secundària⁷¹³. Aquesta és la reacció poc rellevant, esperable. Pel que fa a la que es pot mencionar a tall d'anècdota és la resposta del Dr. Martí Julià, de la Unió Catalanista. Es pot llegir com les conferències d'Alomar havien posat el dit a la nafra entre algunes files del catalanisme que bevia de la tradició *renaixent*. El doctor acusarà al mallorquí dient que «l'Alomar erra casi sempre que pretén interpretar la veritable significació del catalanisme». Aquests errors que ell detectava en el pensament d'Alomar, que a més eren en el fons la disputa ja tradicional durant el període, mostren encara el lligam umbilical de l'hegemonia lligaire amb diversos espais nacionalistes. La Unió Catalanista, que llavors «es trobava en franca decadència. Els seus temps, els de les Bases de Manresa, ja havien passat», n'era un. Com explica Claudi Ametlla, «el catalanisme radical, arredossat dins la Unió Catalanista, i votant generalment de la Lliga»⁷¹⁴. Martí Julià continuarà en la seva crítica: «Creu l'Alomar [...] que'ls elements, diguemne conservadors del catalanisme son retrògrades, retardataris y, fins, intensament reaccionaris. Aqueixes afirmacions no són exactes. [...] la modalitat conservadora del catalanisme no pot ésser tatxada de retrògrada; un gran esperit modern, transformador y renovador, batega a n'el sí de la modalitat conservadora del catalanisme. No es demòcrata, però es lliberal i es preocupa de determinar un alt grau de cultura col·lectiva»⁷¹⁵. I afegia «l'Alomar és més progressista que catalanista, y com que'l progressisme és anacrònic», per acabar afirmant que «jo considero més actual, més modern, l'esperit del conservadorisme nacionalista, que no totes les lucubracions progressistes; no sols el considero més actual y més modern, el considero més renovador, fins, si's vol més revolucionari»⁷¹⁶. Aquests debats amb aquest sector del catalanisme es

⁷¹² «Conferencia del Sr. Alomar», *La Veu*, 5 de desembre de 1910 (ed. vespre)

⁷¹³ «Conferencia de l'Alomar al Principal», *La Veu*, 19 de desembre de 1910 (ed. matí)

⁷¹⁴ (Claudi Ametlla, *op. cit.*, p. 168-173).

⁷¹⁵ Domènec Martí Julià, «L'Alomar», *Renaixement*, 10 de desembre de 1910.

⁷¹⁶ *Ibid.*

farien més raonats en el tercer punt que val la pena desenvolupar més a fons de les interaccions del catalanisme amb les conferències alomarianes.

En aquelles dates es produirà un intercanvi d'articles entre el mallorquí i Antoni Rovira i Virgili, membre igual que Alomar de la UFNR i fins llavors bon col·laborador de *El Poble Català*. Val la pena resseguir-ne la confrontació d'idees perquè en ell s'hi explicitarien les diferències entre els enfocaments sobre el com realitzar el procés nacionalitzador català, però aquesta vegada la divergència es podia trobar a l'interior de les files del catalanisme progressiu. La controvèrsia versaria sobre la dicotomia entre intensitat-extensió de la idea catalanista. Tal i com havia començat explicant Alomar en un article, en el context d'inicis de la segona dècada del segle, «el catalanisme és més “intens” que “extens”»⁷¹⁷. Aquest fet provocava pel mallorquí «una alternativa d'entusiasmes massa vius i desil·lusions massa fortes» i es devia a l'existència d'un pòsit encara present de la cultura política del sector del “tot o res”, dels «“renaixenços”, poc o molt correligionaris del senyor Martí Julià[...]»⁷¹⁸ com a influència en la pròpia acció del catalanisme esquerrà llavors a la UFNR. A aquest diagnòstic, Rovira i Virgili hi contraposava l'afirmació del contrari: «No està, al nostre entendre, en la manca d'extensió, sinó tot just en la manca d'intensitat, la feblesa del catalanisme»⁷¹⁹. Una intensitat que ell veia en la Solidaritat i en l'inici de la Lliga al 1901 i que considerava que s'havia ensorrat perquè «el sentiment nacional no ha posat encara arrels gaire fondes dins el terror de la pàtria»⁷²⁰. D'aquesta anàlisi, Rovira en derivava que el que calia fer era «proselitisme nacionalista», que els partits oferissin un «alt grau de catalanitat», constituir «agrupaments de propaganda», distribuir «fulles patriòtiques, dels fascicles de fàcil lectura», la «confecció de petits mapes en colors del territori actual de la llengua catalana, del territori dels temps de l'esplendor de Catalunya», «fer reviure el passat de les poblacions catalanes», «fundar una veritable festa nacional catalana» o recollir i divulgar els «insults o agravis dels elements no catalans a la nostra llengua», entre d'altres propostes⁷²¹. La divergència amb Alomar tenia almenys dues raons que cal destacar. Per

⁷¹⁷ Gabriel Alomar, «El catalanisme vist des d'enfora», *El Poble Català*, 10 de juny de 1910.

⁷¹⁸ *Ibid.*

⁷¹⁹ Antoni Rovira i Virgili, *La nacionalització de Catalunya. Debats sobre'l catalanisme*, Barcelona, Alta Fulla, 1979, pp. 142-143.

⁷²⁰ *Ibid.*

⁷²¹ *Ibid.*, pp. 66-69.

una banda, hi havia la visió sobre el fet nacional. Mentre que en el cas d'Alomar, com s'ha pogut veure, aquesta havia de ser una comunitat de drets, amb l'accent en el futur i la voluntat i amb una matriu cultural integradora, en el cas de Rovira i Virgili trobem amb l'accent en el passat, acumulativa, que coincidia en les seves parets mestres amb el que plantejaven els ideòlegs vinculats al catalanisme conservador. Ho reconeixia ell mateix quan escrivia posteriorment que «la fórmula de Maurice Barrès segons la qual la pàtria esta constituïda per la terra i els morts (fórmula combatuda i contradita per Gabriel Alomar) pot ésser acceptada si la interpretem en un sentit espiritual»⁷²². El mallorquí, en el segon article de la polèmica, mostraria esquemàticament quina era la diferència de models a l'interior de l'esquerra catalanista: «hi ha dues formes de catalanisme pràctic: l'una (la vostra, Rovira), vol anar a la victòria per un exaltament del sentit patriòtic en la nacionalitat dominada; l'altra (la meua) hi vol anar sobretot per un exaltament del sentit lliberal en la nacionalitat dominadora»⁷²³. El model d'Alomar no era altra plantejament que «la defensa continua de les llibertats»⁷²⁴. Alhora, la consciència de la particularitat d'una situació com la que es vivia a Catalunya amb el fet nacional hi era present. Ho concretaria precisament en el que ben podria ser la síntesi de la seva proposta nacionalitzadora en una situació de competència de projectes de construcció nacional: «[...]cuando dos entidades políticas se disputan ese amor, no veo otra lucha posible que la emulación por la libertad, la competencia de energías rivales en la garantización de los derechos del individuo»⁷²⁵. La divergència que venia explicitada durant aquests anys, trobarà la possibilitat comparativa en termes de resultats dues dècades després quan ambdós intel·lectuals del catalanisme s'impliquin en opcions polítiques diferents dins el catalanisme esquerrà.

La segona raó en aquesta discussió tenia a veure amb la concepció de les possibilitats polítiques. Rovira, amb una gran desconfiança de les possibilitats de l'acció política, considerava, per una banda, que era impossible l'empeltament obrer del catalanisme que propugnava Alomar i es parapetava en el manteniment de la base de classe mitja: «la

⁷²² Antoni Rovira i Virgili, *Catalunya i la República*, Barcelona, Undariu, 1977 (ed. or. 1931), p. 13-14.

⁷²³ Gabriel Alomar, «El catalanisme pràctic», *El Poble Català*, 25 de juny de 1911.

⁷²⁴ Gabriel Alomar, «Les esperances de la victòria per al catalanisme (An en Rovira i Virgili)», *El Poble Català*, 19 de juny de 1910.

⁷²⁵ Gabriel Alomar, «En torno a la autonomía», *El País*, 1 de febrero de 1919.

classe mitjana, que és —i no cal negar-ho— el nucli de les forces catalanistes, s'espanta davant certes desviacions i certs moviments que es diuen republicans: però jo tinc la completa convicció que la classe mitjana catalana no s'espanta de les idees democràtiques, no l'espanten els principis lliberals i radicals; l'espanta, sí, l'esperit de desordre i de pertorbació que substitueix les veritables idees. La classe mitjana catalana té una honrada tradició de democràcia i llibertat. I si nosaltres no podéssim aplegar l'esforç d'aquesta classe per portar-lo a l'obra de la nostra política, aleshores faríem un dany immens a Catalunya i a la llibertat, perquè llançaríem aquesta classe mitjana en braços dels partits de dreta»⁷²⁶. A la vegada, l'escepticisme amb la política quedava sintetitzat al mateix 1914. És interessant veure'n la concreció perquè ens permet tenir la imatge completa de les diverses branques ubicades en el catalanisme d'esquerres. Rovira i Virgili escriurà: «Nosaltres creiem que dins el règim monàrquic no és possible la realització de les aspiracions de Catalunya; i això, entre altres moltes coses, ens separa de la “Lliga Regionalista”. Però nosaltres creiem també que no és pròxim un canvi de règim, que no és pròxim un règim republicà. Creiem més: creiem que amb els actuals republicans espanyols, una República no seria la solució del problema de Catalunya»⁷²⁷. La tendència al purisme comportava un pessimisme respecte a les possibilitats de realització del desplaçament que plantejava Alomar, però no s'hi oposava frontalment.

Aquest debat d'idees es produïa, doncs, sobre un moment en el que el catalanisme d'esquerres que es trobava per primer cop amb diputats propis al Congrés i regidors a l'Ajuntament de Barcelona. La discussió sobre el rumb estratègic del catalanisme popular anava doncs correlativa a la possibilitat pràctica de plasmació d'aquestes idees. En aquest marc arribaven les dues eleccions de 1911 que donarien el pols de la tendència real després dels lleugers bons resultats del catalanisme republicà al bienni 1909-1910⁷²⁸. A

⁷²⁶ Antoni Rovira i Virgili, *La nacionalització...*, p. 294

⁷²⁷ *Ibid.*, p. 292.

⁷²⁸ Convé remarcar que els tres resultats en els que el catalanisme d'esquerra havia quedat en segona posició i per davant la Lliga havien de succeir-se no sense despertar un triomfalisme i optimisme desencertat entre els propis membres de la UFNRR. Alomar mateix escriuria «Avui... avui la dreta és, a Barcelona, un contingent electoral sense importància», (Gabriel Alomar, «L'herència catalanista», *El Poble Català*, 27 de febrer de 1910); o «Conseqüència imprevista de

les eleccions provincials del 12 de març de 1911, la Diputació de Barcelona quedava constituïda amb 11 de la Lliga, la UFNR amb 6, i els radicals n'obtenien 4. A partir de llavors, el 16 d'octubre, la Lliga aprovaria unes bases reprendria el projecte de constitució d'una Mancomunitat de les Diputacions catalanes. Aquesta tendència es reflectiria a les eleccions municipals del 12 de novembre del mateix 1911, on la Lliga guanyaria amb 26.000 vots i 11 regidors, els radicals empataven a 11 amb 23.000 i la UFNR amb 21.000 vots es quedava amb 6 regidors. A la vegada, la Lliga s'havia tornat a presentar en coalició amb els sectors integristes de Defensa Social, jaumins i les restes del partit conservador⁷²⁹ caminant cap a una reunificació de la representació de la dreta al seu si. Amb aquests resultats, es consolidava la represa del lideratge de la Lliga en el moviment catalanista. Pel que fa a la situació de la UFNR, malgrat l'entrada en la Conjunció Republicano-Socialista l'11 de febrer de 1911, iniciaria un procés de descens. A què es deuria aquest descens després d'aquest breu moment de creixement? Per a respondre cal deturar-se almenys en tres aspectes: l'envigoriment de la hegemonia lligaire; les mutacions dins l'espai del republicanisme i les novetats dins el camp de les organitzacions del moviment obrer.

la Solidaritat: l'extinció progressiva de les dretes catalanes», (Gabriel Alomar, «La revolució catalana», *El Poble Català*, 12 de juny de 1909».

⁷²⁹ Isidre Molas, *op. cit.*, p. 91-92

4.8. EL NOUCENTISME: LA REPRESA LLIGAIRE I LA MANCOMUNITAT

«[...]el que el burgès en diu... fer bondat. Que és no moure's, no plànyer-se i no cridar, perquè ell pugui anar explotant-nos sense sotrats que el despertin. Mira si vaig fer bondat que... fins vaig arreplegar uns quants diners per si ens vingués una malaltia... que ja ha vingut: la de fugir».

Santiago Rusiñol, El català de la Manxa, 1915.

«Qui gosarà negar que els poemes de Goethe i els cants de Heine han preparat els viatjats alemanys el camí dels mercats del món? Qui pot desconèixer, doncs, que el cant d'aquests poetes ha contribuït a enriquir materialment els industrials germànics i a augmentar el benestar dels seus obrers, al mateix temps que enriqueix amb joies immortals el patrimoni de la pàtria alemanya?»⁷³⁰

Enric Prat de la Riba, fragment d'un discurs de 1907

Per a parlar del Noucentisme és interessant començar amb la ja clàssica definició que en faria Josep Murgades als anys setanta. El descrivia com «el fenomen ideològic que, entre el 1906 i el 1923 aproximadament, tipifica les aspiracions hegemòniques dels nuclis més actius de la burgesia catalana, postula els seus interessos en un pla ideal i, mitjançant la creació d'un complex sistema de signes lingüístics i iconogràfics, formula models i projectes que, a més d'explicar analògicament la realitat, contribueixen a establir pautes de comportament social tendents a possibilitar la viabilitat d'una acció reformista»⁷³¹. Així, en la cronologia situada per Murgades trobem el primer cop que apareix el mot pròpiament en el context català. Aquest serà utilitzat pel seu principal verbalitzador, Eugeni d'Ors, qui a *La Veu de Catalunya* al 1906, parla de «[...] nosaltres —els noucentistes catalans»⁷³², i de la «generació noucentista»⁷³³. En aquestes formulacions inicials apareixen ràpidament les traces del contorn del fenomen ideològic. Podem llegir com aquesta generació «ha trobat la seva primera reconeixença autoritzada en l'obra den

⁷³⁰ Jordi Castellanos, Jordi Marrugat (dir.), *Història de la Literatura catalana. Vol. VI.*, p. 409.

⁷³¹ Josep Murgades: «Assaig de revisió del noucentisme», *Els marges*, 1976, núm. 7, pp. 39-40.

⁷³² Eugeni d'Ors, «Glossari. Dos llibres», *La Veu de Catalunya*, 27 de juny de 1906 (ed. vespre).

⁷³³ Eugeni d'Ors, «"La nacionalitat catalana" y la generació noucentista», *La Veu de Catalunya*, 28 de juny de 1906 (ed. vespre).

Prat» i «la gloria d'aquestes sublims anormalitats: la Sagrada Família, la poesia maragallena [...] moltes coses ben apartades del esperit y de l'obra del noucentisme»⁷³⁴. També apareixen alguns dels mots claus ja inicialment: els «noucentistes han formulat en la idealitat catalana dos mots nous: *Imperialisme-Arbitrarisme*.—Aquestes dues paraules se tanquen en una sola paraula: *Civilitat*.—L'obra del noucentisme a Catalunya és—acàs millor dir: serà—*la obra civilista*»⁷³⁵. Es combinarà també amb una lectura conservadora del *classicisme* i el *mediterraneisme*: «En la Tragèdia clàssica, la més profunda crisi de voluntat perquè atravesés a un héroe eixia, mesurada, numerada, ponderada...»⁷³⁶ o «[...] per recort y amor de la vella Catalunya grega, donar sentit clàssich a la moderna Catalunya confosa [...] Fes que la governació d'ella tota sencera, no puguihn pús apartanyer sinó als vers ciutadans, y lliurala de le mans dels bàrbrers, dels esclaus, dels afranquits y dels metechs»⁷³⁷. Una altra característica dels signes noucentistes seria la definició del modernisme com a quelcom *demodé*, més propi del segle XIX, i s'hi definirà en contra i com a superació. Eugeni d'Ors, ofereix una llarga descripció d'aquesta construcció que val la pena llegir íntegrament:

Això era a la fi del segle XIX. Ne deien per antonomàsia «la fi de segle». I de sa decadència i de son mal, cínicament els homes que'l vivien se'n feien una manera d'orgull. Temps de descomposició aquell. Una tèrbola senilitat s'hi ajuntava a la febre de les germinacions noves, que encara no se sabia quina fruita havien de dur. Un neguit dolorós, un apetit de tenebra s'ensenyorien de les ànimes. La fe religiosa no era pas ben reconquerida; la fe en la ciència, redemptora que durant un segle enter il·lusiona els homes, era ensorrada ja també; el nou idealisme no s'havia articulat i restava només com una aspiració, com una altra causa per a créixer el malestar davant les realitats de l'existència. Fou aquest el temps de l'anarquisme, quan el florir universal de les doctrines i quan els primers atemptats, la crueltat i estupidesa dels quals astoraren el món. Fou el temps del decadentisme i de la sensualitat malalta... Recordeu la literatura, recordeu l'art de llavors. Vetaquí Verlaine, el gran poeta que viu morint en les presons i en els hospitals, composant odeletes obscenes o lletanies a Maria. Vetaquí Aubrey Beardsley, vetaquí

⁷³⁴ Eugeni d'Ors, «Enllà y la generació noucentista», *La Veu de Catalunya*, 29 de juny de 1906 (ed. vespre)

⁷³⁵ Eugeni d'Ors, «"La nacionalitat catalana" y la generació noucentista»...

⁷³⁶ Xènius, «Glossari. La Ciutat tria», *La Veu*, 8 de març de 1907.

⁷³⁷ Xènius, «Petita oració», *La Veu*, 11 de desembre de 1909.

Felicien Rop i el Viscomte de Toulouse-Lautrec, corromputs de Japó i de Prostitució. Vetaquí Ibsen que vol dissoldre la família i la societat i Tolstoi, que vol dissoldre la vida civil. Vetaquí Huysmans i els catòlics equívocs i els blasfematoris i els de la «Rose-Croix» i els de les petites religions de París. Vetaquí els idealistes lívids, estetes preraphaelites o místics maeterlinckians qui tornen de la raó a la poruga follia i del llenguatge al balbuceig. Vetaquí una gran onada de música, rodant a través de tot això i annegant-ho i aquesta onada és el cant de Tristany i Issolda, i se n'emporta raons i consciències vers l'abim de l'amor i de la mort, sense deixar-les altra força que la de sospirar, abans de per jamai desaparèixer, una paraula, una paraula que és com el testament d'època «Nihil».⁷³⁸

En contraposició a aquesta cultura del modernisme, el noucentisme presentarà la seva visió conservadora de la societat. Així, entre les seves obres literàries puntals s'hi podrà trobar la novel·la *La ben plantada* del propi Eugeni d'Ors, on s'evoca els valors de la dona vinculada a la maternitat, a l'espai domèstic i a la serenitat naturalitzada; o en poesia, *Els fruits saborosos*, de Josep Carner, on, en versos alexandrins, s'hi presenta una reflexió sobre els estadis de la vida —joventut, adultesa, vellesa— com un pas de la innocència a la serenor i finalment a la resignació. S'hi reivindicaran la família, el seny, la repressió de les grans passions i el plaer que hi ha en les petites coses oposat als ideals. D'aquesta manera, el noucentisme feia seu l'antic plantejament de model de societat del vigatanisme, però ara el plantejava com a quelcom de nou⁷³⁹. Ho definia en aquests termes Joan Fuster parlant del glossari de Xènius: «conté gairebé totes les peces de la panòpia de fórmules i d'arguments que constitueixen el cos d'idees del conservadorisme tradicional del Principat, però restaurades, lubricades i posades al dia des d'unes premisses culturalistes noves»⁷⁴⁰. Aquesta actualització serà conceptualitzada per Ors entorn

⁷³⁸ Eugeni d'Ors, «Un amiel vigatà», *La Veu de Catalunya*, 3 de maig de 1913.

⁷³⁹ Fins i tot, en aquest punt podem incloure una excepció formal en algú com Jaume Bofill i Mates, qui malgrat ser doncs part del cànon noucentista, tindria una orientació més medievalitzant que classicista, i més vinculada a la Muntanya i el món rural que a la Mediterrània, que arribaria fins al seu propi sobrenom artístic de caire arcaïtzant com seria Guerau de Liost. La seva obra poètica, des de *La muntanya d'ametistes* a *Ofrena rural* s'inscriu en la tradició idealitzadora del món rural d'arrel vuitcentista.

⁷⁴⁰ Joan Fuster, *Literatura catalana contemporània*, Barcelona, Curial, 1972, p. 157, cita a Joan-Lluís Marfany, *Aspectes...* p. 262.

al concepte d'*intervenció*. En una de les seves glosses, Xènius exposava quin sentit tenia per als noucentistes: «Tan lluny del fatalisme evolucionista, com de la il·legal violència de la Revolució, aquella acció se caracterisa per a tenir un temps les condicions de humana, ràpida y legal.—Ve a ser com una mena de revolució, completa dins termes estrictes de llei [...] Som moments triomfals d'arbitrarietat humana, poch respectuosos ab la lentitud de la Evolució, però que treballa en ses respectives reformes ab eines més segures que les revolucionaries dels vells arsenals...—Caldrà inventar un nom per a designar la seva acció característica que no és Evolució ni Revolució. Ara'l mot adequat seria: "Intervenció"»⁷⁴¹.

Seguint amb la canònica definició de Murgades, cal veure ara com el fenomen ideològic noucentista i el seu sistema de signes, aniria vinculat a les aspiracions hegemòniques dels nuclis més actius de la burgesia catalana i com aquest projecte estaria estretament vinculat a la construcció del poder de lligaire durant aquells anys. Així, el «Noucentisme s'inicia amb l'accés a la presidència de la Diputació de Barcelona, el 1907, de Prat de la Riba. I amb la subsegüent fundació, el 1907, de l'Institut d'Estudis Catalans»⁷⁴². En aquelles dates, com havia recordat Ors, el projecte polític del catalanisme conservador havia quedat sintetitzat, exposat i divulgat al seu llibre, *La nacionalitat catalana*, i a la vegada, havia concretat pràcticament els seus plantejaments en l'impuls de la Solidaritat Catalana. El naixement del noucentisme doncs se situa en un moment expansiu per a la Lliga Regionalista, després d'un lustre d'anar a rebuf del republicanisme a Catalunya. Serà en aquestes dates que apareixeran noves publicacions vinculades al noucentisme. Al 1907 doncs, trobem el cas d'*Empori*, sota la influència de Josep Carner i *La Cataluña*, en castellà. Al 1911, apareixerà *L'Almanach dels noucentistes*, una publicació literària en la que podien trobar-se les firmes tant dels artistes i intel·lectuals propis com Ors o Carner així com polítics com el mateix Cambó o Jaume Bofill i Mates. També organitzaran conferències i actes amb la voluntat de difondre el seu ideari. Un bon exemple seria el cicle de «Conferències d'Educació Civil» per als treballadors adscrits al CADCI. En aquestes sessions, que tindrien lloc poc després de la Setmana Tràgica de juliol de 1909,

⁷⁴¹ Eugeni d'Ors, «De l'acció per a la pau i d'altres accions», *La Veu*, 13 de maig de 1907.

⁷⁴² Alexandre Galí, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya, 1900-1936*. 23 vol., Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1980-1986, citat a Jordi Castellanos, Jordi Marrugat (dir.), *op. cit.*, p. 400.

Eugeni d'Ors en seria l'introduïdor. És interessant veure la relectura conservadora de les protestes: «Respongui a l'incendi tenebrós dels altres el nostre incendi clar; però el foc no sia menor alta Norma; però que la passió visqui en la Norma, com en el desordre viu. Enfront l'Anarquia, afirmem la nostra Ciutadania; però la nostra Ciutadania sigui també, com és per als seus fanàtics l'Anarquia, una mena de religió. Una religió humana, vivificadora, constructora. Moment simbòlic, els déus d'ella són a casa nostra retrobats. Ens han aparegut, per a donar-nos la força i el triomf»⁷⁴³. En la particular forma de construcció ideològica noucentista, el concepte *Ciutadania* s'equiparava a ordre i la protesta social a l'*Anarquia* i barbàrie. Així, afirma Bilbeny que el Noucentisme pretén ser «un exorcisme contra tots els sistemes doctrinals que fomenten la indisciplina: del Romanticisme al Modernisme»⁷⁴⁴.

En aquest propòsit, la seva construcció doctrinal es basaria la projecció de la societat civil com a idea i acomodada a la construcció d'una cultura cívica catalanista que s'emmirallava en l'individualisme i el liberalisme conservador anglosaxó, amb la seva declinació en forma de serenitat mediterrània. Així, aquesta sublimació de la societat civil com a idea contrastava amb el creixent teixit associatiu obrer real que estava vivint la ciutat de Barcelona⁷⁴⁵, que en el cas dels republicans, entre 1901 i 1909, van passar de deu a cinquanta centres⁷⁴⁶, i en el cas dels Ateneus obrers en general, entre 1877 i 1914 se'n formarien 75⁷⁴⁷. A la vegada, el creixement de l'afiliació sindical i la densificació de l'espai anarcosindicalista aniria en augment, a partir de la fundació de la CNT i, especialment, a partir de 1915. D'aquesta manera, «al servei de Prat de la Riba i de la

⁷⁴³ CADCI, revista Anyal, 1911, citat a Norbert Bilbeny, *Política noucentista. De Maragall a d'Ors*, Catarroja-Barcelona-Palma, editorial afers, 1999, p. 80.

⁷⁴⁴ Norbert Bilbeny, *op. cit.*, p. 77.

⁷⁴⁵ Enric Ucelay-Da Cal, *El imperialismo...*, p. 718.

⁷⁴⁶ Josep M. Huertas Claveria a, *Obrers a Catalunya. Manual d'Història del moviment obrer (1840-1975)*, Barcelona, Ed. L'Avenç, 1982, p. 123. És conegut en aquest cas de l'Ateneu Enciclopèdic Popular. El seu estudi és rellevant tant com espai comú del republicanisme barceloní, amb campanyes, des del 1903, en favor de «l'escola (o escoles) populars, per la millora de la qualitat de la vida, per l'habitatge i la sanitat populars». Citat a, Pere Solà, *Els Ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939). L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978, pp. 185-186.

⁷⁴⁷ José Luís Oyon (ed.), *Vida obrera en la Barcelona de entreguerras*, Barcelona, CCCB, 2008, p. 151, citat a Chris Ealham, *La lucha por Barcelona*, Madrid, Alianza, p. 92.

Lliga, els noucentistes intentaren crear una consciència ciutadana per tal de mobilitzar tot el país darrere d'un ideal burgès, modernitzador i escaientment conservador (el futur d'alguns noucentistes i simpatitzants començant pel mateix Eugeni d'Ors, els abocaria al feixisme), mirant de superar la complexitat i les contradiccions internes d'una societat com la catalana que estava en plena evolució»⁷⁴⁸. Així, el model de societat defensat pel noucentisme, és definit com a proper a la «tercera via, premonitòria a la seva manera, de les solucions autoritàries de dreta sorgides després de la Gran Guerra»⁷⁴⁹, una modernització tècnica i autoritària, amb una crítica als partits que traslluïa una visió corporativa i no democràtica de la societat moderna reconeguda pel propi Ors: «Vista l'avversió que, en general, sentim per la democràcia [...] se'ns ha batejat ab el nom d'aristòcrates»⁷⁵⁰. Ho explicitaria a la revista *La Cataluña*:

El siglo XIX ha sido, en sus grandes líneas, el tiempo del Romanticismo en la ideología; el Burguesismo en la vida social; del Liberalismo en la vida económica, de la Democracia en la política, en las artes, en el gusto; de la Indiferencia en materia de religión; del Primarismo en materia de cultura: Nuestra acción de nuevecentistas se ha cifrado precisamente en un exorcismo perpetuo contra todas las cosas! Contra el romanticismo, la tradición clásica inmortal; contra la Burguesía, el Sindicato o el Imperio; contra el Liberalismo, el Socialismo o la socialización; contra la Democracia, el proletariado de un lado, las tendencias aristárquicas de otro; contra la Indiferencia, la restauración universal de culto a los valores religiosos, la idea de religión como indispensable a la unidad de la vida mental, y por consiguiente, al espíritu; contra el Primarismo, la filosofía y la ciencia...⁷⁵¹

Així, veiem com el cor doctrinal del noucentisme tindrà una vinculació ideològica molt directa amb els esquemes socials de la burgesia llavors en procés creixent d'esporguiment després de les protestes de juliol de 1909⁷⁵². Aquest fet, com ja s'ha

⁷⁴⁸ VVAA., *Història de la Catalunya contemporània...*, p. 256.

⁷⁴⁹ Jordi Castellanos, Jordi Marrugat (dir.), *op. cit.*, p. 397.

⁷⁵⁰ Eugeni d'Ors, «Lo que vol dir el pròxim dinar dels noucentistes», *La Veu de Catalunya*, 1 de març de 1911

⁷⁵¹ Eugeni d'Ors, «El renovamiento de la tradición intelectual catalana», *La Cataluña*, 7 i 14 de gener de 1911.

⁷⁵² El propi dinar de presentació de l'*Almanac dels Noucentistes* és una declaració d'intencions doncs hi assisteixen la plana major de la Lliga Regionalista, bisbes, financers, intel·lectuals

pogut veure, no feia altra cosa que consolidar la tradicional definició excessivament restrictiva de la catalanitat i seguir dificultant les opcions d'escometre un projecte nacionalitzador de les masses. Però llavors quina rellevància té l'estudi del noucentisme quan es vol avaluar la dinàmica del procés nacionalitzador català? Val la pena descriure almenys tres qüestions que en les seves conseqüències sí que serien determinants en la relació del catalanisme amb les masses.

És interessant a aquest punt oferir la visió d'algú com l'escriptor Josep Plà, qui estaria vinculat a la Lliga Regionalista, ja essent-ne diputat a la Mancomunitat al 1921. Aquest escriu sobre el noucentisme: «En l'obra del senyor Prat de la Riba hi ha un intent de resoldre, en un sector, el problema de l'autoritat. El senyor Prat de la Riba, amb el seu projecte d'estatització de la cultura catalana, volgué, donant feina als intel·lectuals, resoldre, en aquest camp, el problema de l'autoritat. Aquest projecte d'estatització anà acompanyat al carrer del moviment d'idees dit Noucentisme, que no fou sinó una acumulació d'esforços per donar vida a la cultura catalana oficial»⁷⁵³. En aquesta definició apareixen almenys dos subelements que ens permeten afirmar la importància de l'estudi del noucentisme en el present treball. En primer lloc, el noucentisme seria el primer intent promocionat pel catalanisme de crear una cultura catalana oficial, d'efectuar una estatització de la cultura catalana. En la mesura que la Lliga aplegaria un poder polític sense precedents, des de la Diputació al 1907 i posteriorment a la Mancomunitat i l'Ajuntament, es desplegaria una política de la Catalunya endins que a grans trets entenem doncs amb el noucentisme. La singularitat del projecte lligaire de construcció d'una cultura catalana oficial es trobaria en el fet que la seva visió de la catalanitat privativa es plasmaria tant amb la prioritització d'una visió concreta de la cultura com amb un procés seleccionador també d'intel·lectuals i artistes que no s'emmotllaven o eren vistos com una amenaça al propi projecte. Una limitació en aquest sentit la destaca el sociolingüista Francesc Vallverdú que hi detecta una orientació vers un «el culturalisme, [que] aleshores i sempre, posa més èmfasi en les resurreccions humanístiques —altrament ben

dretans i artistes vinculats al propi noucentisme. Se'n pot llegir la llista de noms a, «El sopar dels Noucentistes», *La Veu de Catalunya*, 6 de març de 1911 (ed. matí).

⁷⁵³ Josep Plà, «La crisi de l'Autoritat a Catalunya i l'hora de l'Action Française», *Revista de Catalunya*, núm. 1 (juliol), 1924, pp. 11-21, citat a VV.AA., *Catalanisme: Història, política i cultura*, Barcelona, L'Avenç, 1984, p. 104.

estimables—, que en una autèntica democratització de la cultura, la qual cosa el fa “respectable” als ulls de la burgesia»⁷⁵⁴. Els efectes artístics de la filiació dels valors burgesos en la literatura i el projecte noucentista tindria diversos efectes —hi retornarem en la política lingüística de la Mancomunitat— però, per mencionar-ne alguns, cal dir que, en tant que tenien aquesta visió des de dalt de la cultura —que anys després seria criticat per sectors socialistes com un «divorci entre el poble i la seva literatura»⁷⁵⁵—, concebrien que la literatura s’havia d’equiparar a un tipus de poesia molt concret i, entre altres conseqüències, no conrearien pràcticament la novel·la⁷⁵⁶ o el teatre. Alomar en criticava en aquest sentit la tendència cap al «preciosisme» i «l’exquisitisme dels poetes d’avui» alhora que diferenciava el classicisme del neo-clàssic que ell veia en l’ascens del noucentisme. «L’exquisitisme dels poetes joves els ha fet tenir el mateix horror, per empirisme de botiga, a les estridències romàntiques»⁷⁵⁷. Més endavant, amb la consolidació del model, en feia una descripció folgada com a crític literari:

Los jóvenes poetas catalanes parecen desintegrados de la causa nacional de su país. El antiguo floralismo, encarnación del renacimiento medioeval aportado por los románticos, no ha producido una forma nueva para plasmar en ella su espíritu, que parecía destinado al florecimiento de una verdadera poesía “civil”. Acaso ha influido el utilitarismo, cada vez mayor, de la política catalana. Los poetas actuales buscan la inspiración en el contagio educativo de sus lecturas, en los refinamientos, tan efímeros casi todos, de las escuelas profesionales extranjeras. Estamos presenciando el fenómeno de un nuevo trovadorismo, o, si se quiere, una nueva generación de conceptistas. La poesía es ya una construcción esotérica de verbalidades [...] El poeta necesita subirse al trípode sibilino para poder cantar. Esta evolución de la poesía se parece mucho a la que media entre la sincera espontaneidad del pensamiento filosófico y la argucia profesional de los sofistas, prontos siempre a convertir en trampolín de sus acrobacias intelectuales cualquier tesis que se les

⁷⁵⁴ Francesc Vallverdú, *Dues llengües, dues funcions...*, p. 69.

⁷⁵⁵ Màrius Vidal i Gort (pseud. d’Ignasi Armengou), «L’antinoucentisme», *Justícia Social*, núm. 94, 15 de agost de 1925.

⁷⁵⁶ Jaume Auferil: «El noucentisme i la crisi de la novel·la», *L’Espill*, núm. 21, 1985, pp. 47-63.

⁷⁵⁷ Gabriel Alomar, «Divagacions sobre la poesia catalana actual», *El Poble Català*, 26 de juny de 1910.

ofreciese. [...] Lo curioso es que algunas de esas escuelas han llegado a imponer a la incurable multitud de los *snobs* una especie de glosolalia impresionista⁷⁵⁸.

Un segon aspecte que val la pena destacar de la definició de Josep Plà és el que l'escriptor anomena "el problema d'autoritat". Aquest era un element que tindria molt a veure amb el paper dels intel·lectuals i la seva vinculació amb la construcció del poder polític. La qüestió la va descriure Joaquim Molas ja fa temps amb força precisió. En una explicació comparativa amb el modernisme, escriu que si bé aquest havia suposat a partir dels anys 90 fins la fi de segle un moment de ruptura entre la intel·lectualitat i la burgesia, «cap als anys 1906-1911, el conflicte tendeix a resoldre's. Les relacions entre la societat burgesa i l'intel·lectual (o l'artista) es restableixen per unes raons objectives. La burgesia, refeta de la crisi de la fi de segle i disposada a menar una política pròpia, torna a necessitar l'intel·lectual per a formar estats d'opinió»⁷⁵⁹. Una mateixa perspectiva és de la que va partir Marfany quan va conceptualitzar el noucentisme com un «dirigisme cultural»⁷⁶⁰. D'aquesta manera, a la vegada que tenen una política cultural rica i activa, que va des de la creació d'institucions com l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) o la Biblioteca de Catalunya, junt al finançament de revistes i publicacions citades, com el patronatge i mecenatge d'escultors, música, escriptors, pintors i tot tipus d'artistes, també construeixen aquest edifici de la cultura catalana oficial afaïçonat al perímetre ideològic del propi poder de la Lliga. A la vegada, aquest poder li permetria una nova possibilitat

⁷⁵⁸ Gabriel Alomar, «Excursiones a través de la poesía», *Los Lunes de El Imparcial*, 13 de gener de 1919.

⁷⁵⁹ Joaquim Molas: «El modernisme...», p. 52. El propi Eugeni d'Ors arriba a justificar aquest servilisme en un text: «"Servir" significa obra d'albir de home, cosa voluntària, acceptada lliurement, cosa "pactista", "federal"... Se pot servir al disseny d'un altre; se pot també servir al disseny propi. Tot gran home "serveix", contra temptacions infinites, son ideal propi, o é un ideal social. Y tot home útil, tot home "que serveix" es perquè "serveix". Aixís s'ha pogut dir que'l valor d'un home consistia en estar adherit a una funció, y a executarla ab entusiasme.—En la obediència simple, aquests nobles elements voluntaris son absents. Y l'obeïdor Holstein, més que ningú, ens presenta alguna cosa de goç, que repugna», citat a Eugeni d'Ors, «Glossari. L'home ideal?», *La Veu*, 20 de juliol de 1909.

⁷⁶⁰ Joan Lluís Marfany, *Aspectes del...*, p. 77.

d'atracció i subjecció dels diversos actius del catalanisme esquerrà tal com havia passat amb el moment solidari.

Així, durant aquells anys, i especialment amb la consecució de la Mancomunitat al 1914, l'operació de Prat de la Riba consistiria en una implicació dels intel·lectuals i polítics catalanistes republicans en diversos llocs de treball, càrrecs de reconeixement, possibilitats editorials, direccions de premsa i columnes periodístiques amb la voluntat neutralitzadora constant durant el període. Podem trobar una bona llista de figures de la UFNR a les que el poder lligaire oferiria: Raimon Casellas havia estat un cas precursor, en tant que venia de *L'Avenç* i al 1899 havia entrat a dirigir *La Veu* com a crític d'art; també n'és un exemple precedent el cas de Josep Pijoan, arquitecte, firmant del manifest "Al Poble de Barcelona" per l'escissió de la lliga al 1904 i vinculat a la Institución Libre de Enseñanza de Giner de los Ríos, havia passat a ser director del IEC; Manuel Montoliu, filòleg i membre de *El Poble Català* treballaria a les oficines lexicogràfiques de l'IEC fins als anys vint i rebria diverses beques de la mateixa per a estudiar a Alemanya; Jaume Massó, el propi fundador de *L'Avenç* i també professor dels Estudis Universitaris Catalans, seria membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans, inspector de la Biblioteca de Catalunya i professor de l'Escola de Bibliotecàries fundada per la Mancomunitat; Pompeu Fabra, qui també havia començat en el modernisme de *L'Avenç*, treballaria a l'Institut d'Estudis Catalans i ocuparia una càtedra de català a la Universitat Industrial; el propi líder de la UFNR, Pere Coromines, havia estat membre fundador de l'Institut d'Estudis Catalans, com ens diu Duarte, «Coromines romandrà vinculat al llarg de tota la seva vida a aquesta institució, el IEC, creada per Prat de la Riba des de la presidència de la Diputació. Coromines arribaria a presidir la secció de ciències del dit Institut, i seria nomenat professor de l'Escola d'Alts Estudis Comercials»⁷⁶¹; el futur líder socialista Rafael Campalans, és cridat per Prat de la Riba al 1914 com a tècnic per organitzar les obres públiques de la Mancomunitat; Albert Bastardas, membre de la UFNR, protagonista dels Pressupost de Cultura de 1908 i Alcalde accidental de Barcelona al mateix any, acabaria essent vicepresident de la Mancomunitat; Rovira i Virgili, posterior líder de l'Acció Catalana, al 1914 i després de la seva dimissió pel pacte de Sant Gervasi, comença a treballar a la oficina de premsa de la Mancomunitat i a publicar a *La*

⁷⁶¹ Angel Duarte, *Héroes de la nación. Apóstoles de la República, España, El Viejo Topo, 2014*, p.124.

Veü de Catalunya; Claudi Ametlla, també futur membre de l'Acció Catalana serà secretari a l'Escola Superior d'Agricultura de la Mancomunitat⁷⁶²; al 1915 amb la fundació de la publicació noucentista mensual *La Revista*, s'oferiria a la col·laboració a personalitats que anirien des de Rovira i Virgili, Rafael Campalans, Francesc Layret, Martí Julià, Pompeu Fabra, Eugeni d'Ors, Nicolau d'Olwer, Emili Junoy, etc. A l'encop d'aquest joc d'absorcions «dintre del marc d'una cadència ideològica marcada pels regionalistes i a la qual, d'altres que no hi eren afins en la lletra menuda, però sí que en compartien la lletra grossa, es podien apuntar»⁷⁶³, algunes altres figures quedarien desplaçades. Correlativament, els que acceptarien “la lletra grossa”, tindrien la possibilitat d'adquirir experiència de govern institucional, tal com es podrà veure més endavant.

Per ara, cal dir que els efectes en termes de selecció serien amplis i difusos entre els artistes i escriptors. Trobem diversos autors d'entre els de major renom del moment cultural català que viurien amb moltes dificultats el període noucentista. Aquest procés dràstic de destriament ideològic permet entendre entre d'altres, els 13 anys de silenci en termes de publicacions de Caterina Albert a partir de 1907, les glosses sota pseudònim de Santiago Rusiñol a *L'Esquella de la Torratxa* també des de 1907 fins al 1925 o la travessia pel desert en la obra de Prudenci Bertrana entre 1911 i el mateix 1925. Pel que fa als intel·lectuals i polítics, els dos casos més notoris serien els de Jaume Brossa i el propi de Gabriel Alomar. El primer que havia marxat a l'exili al 1897 i que no retornaria fins a 1914 essent ja molt seguit amb sospita i desplaçat de la posició cultural d'algú amb la seva ascendència des de l'època de *L'Avenç*. Pel que fa al segon, tal com ho ha descrit

⁷⁶² Es pot copsar la política de cooptació en la voluntat de Prat en la pròpia narració de la seva entrada en la institució que fa Ametlla a les seves memòries: «Prat de la Riba [...] després de fer-me enraonar i d'escoltar-me amb atenció molt deferent, va dir-me, si fa no fa: “El seu projecte té coses bones, però encara no disposem de diners per a realitzar-les. No pot ser acceptat avui. Però ho pot ser demà. I com que demà vostè potser no estarà disposat a venir com ara, li proposo que accepti un altre càrrec dins de la Mancomunitat, tot esperant que es creï aquell des d'on podrà desplegar la seva idea”. I m'oferí la Secretaria de l'Escola Superior d'Agricultura». Claudi Ametlla, *op. cit.*, p. 315.

⁷⁶³ Enric Ucelay-Da Cal: «La Diputació i la Mancomunitat: 1914-1923», a VV.AA., *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, p. 81.

Marfany, seria «una de les víctimes més il·lustres del Noucentisme»⁷⁶⁴. Bilbeny ho defineix en termes similars quan diu que «el poeta i escriptor polític Gabriel Alomar és una altra de les veus “tapades” pel nou ordre noucentista»⁷⁶⁵. Ja al 1908, Eugeni d’Ors havia canviat el seu to sobre plantejaments esquerrans del mallorquí: «—Aquí tens l’Alomar, qui va ser per molts dies un fort “no conformista”, un “protestant”, una vestal del foc de la selecció; aquí el tens reverenciant sense examen tots els sants, totes les advocacions del Calendari radical. Aquí el tens corejant, sense el més petit escrúpol estètic, els goigs plebeus a Sant Nàckens, màrtir, i al Beat Alfred Calderón, eremita»⁷⁶⁶. Josep Carner ho recalrava càusticament, on diu d’Alomar: «d’aquest senyor que volia ésser fins i tot un Brutus i ha acabat resignant-se a admirar l’Azorín i a escriure en un recó, potser no ben autoritzat de “La Campana de Gracia”»⁷⁶⁷. Paradoxalment però, el noucentisme, i especialment Ors, havien pres molts conceptes alomarians en la seva configuració del sistema de signes. Molts dels mots d’ordre que trobarem entre els textos orsians van partir d’Alomar, Imperialisme, civilisme, arbitrarisme o la Catalunya-Ciutat en són alguns exemples⁷⁶⁸. Però el noucentisme els hi donaria un significat adient al projecte propi i transfigurarien el que volia transmetre l’intel·lectual mallorquí. Alomar mateix en destacava la reinterpretació conservadora encara al 1907:

Aquest imperialisme té dues formes principals: l’artística i la política. L’imperialisme artístic s’anomena *arbitrarietat*. Jo no insistiré ara sobre aquest punt. La conformitat del meu pensament amb el de l’Ors és aquí absoluta, i jo l’he analitzada amb detenció en el meu estudi sobre l’*Estètica arbitrària*. En quant a l’imperialisme polític, per a que el nostre acord fos exacte, caldria, tal volta, precisar que es tracta d’un imperialisme ben

⁷⁶⁴ Joan-Lluís Marfany, *Aspectes...*, p. 253.

⁷⁶⁵ Norbert Bilbeny, *op. cit.*, p. 73

⁷⁶⁶ Eugeni d’Ors, «De les reials jornades», *Empori*, núm. 10, abril de 1908, pp. 117-121, citat a Jordi Castellanos: «Gabriel Alomar i el Modernisme», *Els Marges*, núm. Extraordinari, 2013, p. 99. També canviaria respecte les paraules d’anys enrere: «que en realitat, no més lo Etern —lo que no és passat, ni futur— és digne de moure als homes... Es per això que l’*Glossador*, no s’ha dit may, no s’ha pogut may dir futurista», a Eugeni d’Ors, «Alomar o l’engany del temps», *La Veu de Catalunya*, 10 de gener de 1908.

⁷⁶⁷ Josep Carner, «Aquell de la gorra den Rull», *La Veu*, 26 de gener de 1914.

⁷⁶⁸ Ell mateix ho acceptaria al principi, «[...] com va escriure l’Alomar en son estudi sobre l’*Estètica Arbitrària* [...]», citat a *La Veu*, 29 de juny 1906, (ed. vespre).

civil, d'un concepte federatiu (com tots els imperis) de les relacions internacionals, en el que estan compreses, sens dubte, les dues grans corrents autonomista i socialista que vénen a ésser les forces integradora i diversificadors, centrípeta i centrífuga, unitat i varietat de la política universal⁷⁶⁹.

Ràpidament però, el desplaçarien a una situació perifèrica. Així es podia llegir a algú vinculat al poder conservador català com Ramón Rucabado, durant molts anys vicepresident de la Secció Permanent d'Educació del CADCI, a *La Cataluña*: «[...] la de Gabriel Alomar... Al aplicar este ilustre escritor a la vida pública la exquisitez de sus concepciones singulares —que yo quisiera ver guardadas en estuche precioso, como licor perfumado de Poesía,— sus abstracciones alambicadas se convierten con frecuencia en altamente nocivas»⁷⁷⁰. La impossibilitat de la seva incorporació de forma aplanada dins els contorns ideològics del projecte lligaire, acabarien portant a l'apartament dins l'ecosistema mediàtic i cultural català oficial i per això coincidirà llavors amb el seu inici de col·laboració amb la premsa republicana en català molt més humil, centralment a *La Campana de Gràcia*, i a la resta de l'Estat en premsa esquerrana. És a partir d'aquesta fase quan trobarem el creixement de la seva notorietat a tota Espanya i quan es poden llegir la majoria dels seus articles escrits en castellà. Les col·laboracions d'Alomar en diaris i revistes des de republicanes, reformistes fins a lliberals a la resta de l'Estat començarà a créixer doncs, especialment, a partir d'aquesta segona dècada del XX i en coincidència amb el moment d'hegemonia noucentista. Així, mentre a Catalunya, amb l'establiment del poder lligaire hi hauria una expansió de les publicacions vinculades al noucentisme —des d'*Empori*, *La Cataluña*, *Catalunya*, *Mitjorn* a la propia *La Veu de Catalunya*— les publicacions del catalanisme esquerrà no hi podrien competir. *El Poble Català* aniria en minva després alguns posicionaments “indisciplinats” amb els Pressupostos de Cultura i la revolta de 1909 i ja no recuperaria el que havia representat al seu origen; *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*, si bé es mantindrien, no deixaven de ser publicacions menors i menys periòdiques que les de l'aparell lligaire. És a partir de llavors, que es podrà llegir al mallorquí en llengua castellana des de *El Socialista*, al *Noroeste Democrático* de Gijón, a *La Tarde* de Tenerife, als madrilenys

⁷⁶⁹ Gabriel Alomar, «Gloses al glossari de Xènius», *L'Esquella de la Torratxa*, 6 de desembre de 1907.

⁷⁷⁰ Ramón Rucabado, «Hemofilia», *La Cataluña*, 6 de febrer de 1909.

España, El Imparcial, El Motín, El País, El Liberal, La Libertad, El Sol, El Pueblo de València o *El Día* a Mallorca, *El luchador* a Alacant— i fins a nivell internacional com a *La Nación* i *Nosotros* d'Argentina, el *Diario de la Marina* cubà, *Juventud* a Paraguai, *Nosotros* i *Atlántida*, també a Amèrica Llatina o *L'Europe nouvelle* a França.

Si retornem a la situació política, a finals de 1913, la vinculació entre les idees noucentistes i la política de la Lliga Regionalista queda encoratjadament delineada en una glossa d'Ors. Després d'un cert creixement lligaire a les eleccions municipals complementaries del 9 de novembre de 1913 —en les que però el radicals obtenien 21 regidors i 17.500 vots, la Lliga 18 amb 16.000 i la UFNR es veia reduïda a 5 regidors i 12.000 vots⁷⁷¹—, llegim la relació directa que estableix:

Amb inquietud i amb esperança veiem arribar a funció i encàrrec del govern. —I nosaltres ens demanem, plens d'emoció qui han nodrit els seus anys d'estudi amb la ideologia del Noucents.—Es doncs, fins a un cert punt, aquesta ideologia mateixa la que arriba amb això a influència directíssima, si no a domini encara; a influència directíssima, [...] Regidor catalanista vol dir encara més: vol dir que no s'és tan sols representat d'una ciutat, sinó alhora d'una ciutat i d'una pàtria. Això augmenta la noblesa de càrrec; això n'acreix pes i dificultat.—Però hi ha quelcom més grave i difícil: l'ésser, ademés de catalanista, noucentista; i l'haver per lo tant de representar, no solament la ciutat i la pàtria, sinó un segle i un esperit nou qui ara bat ses ales, just eixint de l'obscur dels temps [...] ⁷⁷².

Al cap de dos dies, en una editorial del propi òrgan de la Lliga també s'explicita com entenien aquesta vinculació política entre la política lligaire i el noucentisme: «Lo que ha triomfat a Catalunya, no és aquella ideologia estantissa del conservadorisme històric, sinó aquell sentit nou, aquell mateix sentit vencedor a Itàlia a les darreres eleccions, vencedor a França amb Poincaré, aquell sentit que inspira l'Escola de la Lliga i que, en constant renovació troba la seva última fase en allò de que parlava el nostre Glosador caríssim: L'ideologia del noucents»⁷⁷³. A partir de mitjans de la segona dècada del segle, com s'ha mencionat, la Lliga aplegaria un poder polític sense precedents en la seva història. I una

⁷⁷¹ Isidre Molas, *La Lliga...*, p. 96.

⁷⁷² Eugeni d'Ors, «Glossari. Els nous», *La Veu*, 11 de novembre de 1913.

⁷⁷³ «Elogis», *La Veu*, 13 de noviembre de 1913 (ed. matí).

peça fonamental del poder noucentista seria la nova institució que estava per constituir-se.

Així, al juny de 1911, la Diputació de Barcelona sota la direcció de la Lliga proposava a les altres Diputacions catalanes d'elaborar les Bases de la Mancomunitat de Catalunya. Poc després, a principis de desembre del mateix any, es presenten aquestes al President Canalejas. Ho faran el conjunt de diputats catalanistes entre els que hi haurà des de les personalitats de la Lliga a diverses figures de la UFNR com Carner, Coromines, Rodés o Junoy. D'aquí, el 17 d'octubre de 1912, seria aprovat el projecte al Congrés dels Diputats. Al juny de 1913, la llei anava al Senat i finalment al març de 1914, Sánchez-Guerra dictaria el Reial Decret que posava en funcionament la nova entitat. A l'abril es reunia per primera vegada l'Assemblea de la Mancomunitat i triava president a Enric Prat de la Riba. En el seu discurs inicial, començarà afirmant el marc historicista dels dos-cents anys de 1714: «aquest any se'n compleixen 200 que Catalunya, en una lluita entorn de qüestions dinàstiques, va perdre el règim autonòmic»⁷⁷⁴. Tot seguit, s'expliciten les intencions que la seva obra de govern tractaria d'escometre: el conegut «que no hi hagi ni un sol Ajuntament de Catalunya que deixi de tenir, apart dels serveis de la policia, les seves escoles, la seva biblioteca, el seu telèfon i la seva carretera»; la voluntat de normalització de la llengua catalana: «Volem donar a la nostra llengua la plenitud d'imperi sobre tota la vida nostra»⁷⁷⁵. Modernització, catalanisme i construcció institucional. Tot i així, en el present treball no es realitzarà un estudi de les polítiques i obra realitzada per la Mancomunitat, doncs ja ha estat àmpliament estudiat⁷⁷⁶, i ens limitarem simplement, per una banda, a resseguir la seva experiència en relació al seu paper en el procés nacionalitzador català, i més específicament en les polítiques lingüístiques de la nova institució, i, per l'altra, a veure el seu paper en la disputa política en el catalanisme durant el període.

⁷⁷⁴ «El discurs del president don Enric Prat de la Riba», *La Veü*, 7 d'abril de 1914.

⁷⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁷⁶ Es pot llegir: Enric Ucelay-Da Cal: «La Diputació i la Mancomunitat: 1914-1923», a VV.AA., *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987; Enric Ucelay-Da Cal, Josep Pich, Arnau González (eds.), *L'aparença d'un poder propi. La Mancomunitat de Catalunya i el catalanisme*, Catarroja-València, Afers, 2020.

Si recorrem el moment des de la mirada de les opinions exposades per Alomar durant el temps de gestació de la pròpia Mancomunitat, es podrà veure el paper que jugaria la institució en la política catalana. Mentre que a la Lliga li permetria recuperar la iniciativa i tractar de reeditar un moment d'unanimitat sota la seva ègida, per al catalanisme d'esquerreres representaria una situació, per una banda, com hem vist, d'accés a posicions de poder o rellevància, i alhora, l'allunyament de la possibilitat de trencar el tutoratge regionalista. Aquest nus, en el fons, mostrava una de les majors frustracions del catalanisme esquerrà almenys fins al 1917. L'atzucac en el que es trobaria durant tot el període implicava que en la mesura que les transformacions que ells defensaven comportaven un canvi de règim en sentit republicà, mentre estaven mancats de poder polític suficient per a produir-lo, si volien tenir una pràctica política institucional, quedaven a mercè de la conducció o bé del Partit Liberal al Congrés o, a Catalunya, del rumb que marcava la Lliga. Així, des que la idea mancomunal començaria a flotar en l'ambient, Alomar comença veient, al 1911, la seva potencialitat afirmant que «la Mancomunitat catalana pot ésser un protoplasma nacional que vagi donant a Catalunya l'aptitud d'autonomia que ara no té»⁷⁷⁷ i que «lo essencial, doncs, de la Mancomunitat és donar una representació de vicariat, amb cap visible, pontifical, a la unitat de Catalunya; és restablir la Generalitat»⁷⁷⁸. Ambdues potencialitats anaven en un sentit nacionalitzador. A la vegada, n'adverteix que en sí mateixa pot ser una institució que sigui entesa en diferents orientacions. Alomar distingeix clarament entre una simple descentralització o una perspectiva de reconeixement de la sobirania. Ho exposa tot seguit:

Avui, la veritable classificació dels homes públics en dretes i esquerreres, deuria tenir per norma aquesta diferència: els uns opinen que el poder, la sobirania, és sempre una delegació *irradiada* des d'un centre divinitzat, ungit, on se troba, com en una custòdia, aqueixa vaga abstracció: l'ànima de la pàtria; i els altres creuen que la sobirania és *convergent*, va de la circumferència al centre, és delegació que comença en els individus, passa pels municipis, va concretant les fisionomies de les nacionalitats (anomenades impròpiament regions) i acaba en l'Estat, en la capital. Els primers són els que senten l'atavisme de l'antic règim, del dret diví, del dret patrimonial monàrquic, i han substituït la idea de les nacions i els individus com a propietat del príncep o rei, amb la idea de les

⁷⁷⁷ Gabriel Alomar, «La Mancomunitat de Catalunya», *La Campana de Gràcia*, 16 de desembre de 1911.

⁷⁷⁸ *Ibid.*

nacions i els homes com a propietat de la pàtria. Els segons són els renovadors veritables del règim, i tenen la justa concepció de la sobirania nacional, compartida i repartida amb igualtat absoluta de drets per tot el territori i per tota la població, en el conjunt i en cada una de les parts⁷⁷⁹.

La concreció d'aquesta concepció de la sobirania es veuria molt ràpidament en la mesura que —com succeiria— la nova institució no tindria accés a més competències de les que ja disposaven les pròpies Diputacions. De fet, si pensem en la magnitud de les institucions que existirien a Catalunya en el Règim de la Restauració apareixen per una banda, la figura del governador civil —i especialment el de Barcelona, que era una figura central en el control del l'Estat a la ciutat més tumultuosa d'Espanya—; els Ajuntaments —que en el cas de Barcelona representava tres cops el pressupost de la Mancomunitat (20 milions a 1922)⁷⁸⁰— i finalment les Diputacions. Aquestes últimes a més, solien tenir un major número de vots les opcions que es recolzaven en el caciquisme ja que, per la divisió de les seccions electorals es reduïa la força de les grans ciutats. Fos com fos, Alomar escriuria: «estic d'acord amb els qui creuen més moderna i útil una mancomunitat de municipis que una mancomunitat de províncies»⁷⁸¹. Amb el cas recent del Pressupost extraordinari de cultura de 1908 a l'Ajuntament de Barcelona, tenia sentit que ho considerés així. A més, pocs mesos abans de la seva definitiva concessió de la Mancomunitat, el pensador mallorquí escrivia amb un to premonitori, quin paper podia tenir aquesta si restava —com ho faria— en mans de la Lliga: «Penseu bé que l'interès

⁷⁷⁹ Gabriel Alomar, «La doctrina de les mancomunitats», *La Campana de Gràcia*, 1 de juny de 1912.

⁷⁸⁰ Joan Roig Obiol, *El nacionalismo catalán (1800-1939)*, Madrid, Arco Libros, 1998, p. 45. De fet, com ha afirmat Enric Ucelay-Da Cal, «en el període inicial (1914-1916), la Mancomunitat era poca cosa més que la suma de l'Institut d'Estudis Catalans i de les institucions creades en el si de la Universitat Industrial», a Enric Ucelay-Da Cal: «La Diputació i la Mancomunitat: 1914-1923», a VV.AA., *Història de la Diputació de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987, p. 72.

⁷⁸¹ Gabriel Alomar, «Catalunya davant les Corts», *La Campana de Gràcia*, 6 de juliol de 1912. La preocupació de les elits de la Restauració amb les possibilitats democratitzadores i d'actuació autònoma a l'Ajuntament de Barcelona havia portat al 1908, amb anys de majoria republicana al Consistori, a que s'afirmés des del partit conservador al Congrés que a Barcelona s'estava produint «el primer ensayo de autonomia municipal», a Manel Risques, *L'Estat a Barcelona*, Barcelona, Editorial Base, 2012, p. 130.

administratiu i el polític, en el fons, estan en disparitat; penseu que'l dia que's formuli a Barcelona el front problema de les necessitats polítiques comunes a tota Espanya (en lo religiós, en lo militar, en lo social, en lo pedagògic) la Mancomunitat reputarà com a perillós per a la seva representació de prosperitat material aquella font de disturbis i de lluites. [...] Penseu bé que quan a Barcelona s'instauri l'element municipal, pròpiament ciutadà, la Mancomunitat el veurà necessàriament com un poder rival»⁷⁸². Aquest aspecte retornarà de forma flagrant a partir de la primavera de 1919.

Pel que fa a la capacitat vinculació de les masses al catalanisme de la nova institució a través de la llengua, cal dir que la situació es trobaria limitada per una barreja de parquedat pressupostària i plasmació del model nacionalitzador de la Lliga. Així, com afirma Josep Grau, la Mancomunitat no va tenir ben bé «el que avui entenem per política lingüística»⁷⁸³. Seguint a Grau, es pot asserir que «l'ensenyament de la llengua no era una prioritat dins de la política lingüística dels regionalistes»⁷⁸⁴. Un dels seus principals directors de l'obra pedagògica de la Mancomunitat, Alexandre Galí, explicava alhora l'enfocament dels homes que comandaven aquesta empresa. Segons Galí, «els homes de la Lliga procedien a la qüestió de l'ensenyament de la llengua com a perfectes representants del tipus més general dels seus electors. No creien necessari ensenyar el català, perquè ja el sabien»⁷⁸⁵. Per una explicació detallada, Ramon Grau explica que «la Mancomunitat va disposar des de 1920 d'un servei d'ensenyament del català: la Càtedra de la Llengua Catalana que havia creat la Diputació de Barcelona el 1912. El titular de la Càtedra va ser, des de la seva creació, Pompeu Fabra. Durant els primers anys la Càtedra va tenir poca activitat. Fabra hi feia quatre hores de classe a la setmana. Entre 1912 i 1919 s'hi van matricular només unes 70 persones»⁷⁸⁶. D'aquesta manera, per a amidar els resultats nacionalitzadors de la tasca de la Mancomunitat i del projecte noucentista, cal,

⁷⁸² Gabriel Alomar, «La Mancomunitat», *La Campana de Gràcia*, 27 de desembre de 1913.

⁷⁸³ Jordi Castellanos, Jordi Marrugat (dir.), *Història de la Literatura catalana. Vol. VI...*, p. 401.

⁷⁸⁴ Josep Grau, *La Lliga Regionalista i la llengua catalana (1901-1924)*, Barcelona, PAM, 2006, p. 364.

⁷⁸⁵ Alexandre Galí, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, llibre I, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1980, p. 128. Citat a Josep Grau, *op. cit.*, p. 364.

⁷⁸⁶ Josep Grau: «El català, llengua de govern: La política lingüística de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1924)», *Revista de llengua i dret*, núm. 64, 2015, p. 90.

no tan sols veure'n l'obra realitzada sinó, centralment, posar l'accent en la relació d'aquest projecte amb la pròpia realitat social catalana.

En aquest objecte d'estudi, ens trobem que potser paradoxalment, conviuran en el període elements d'enfortiment institucionals que podien possibilitar l'extensió del sentiment de nació, amb altres aspectes que podríem anomenar desnacionalitzadors. Per una banda, la seva funció en la construcció institucional troba molts exemples: des de l'Institut d'Estudis Catalans a la Biblioteca de Catalunya, la Universitat Industrial, l'Escola Superior de Bells Oficis, l'Escola Superior d'Agricultura, l'Escola de Bibliotecàries, el Servei d'Investigacions Arqueològiques, el Museu de la Ciutadella o fins la Fundació Bernat Metge serien obres d'aquest període. Per contra, una obra institucionalitzadora no és sempre una tasca nacionalitzadora. Així, a la vegada que s'estava bastint una construcció institucional en clau nacional, també es consolidarien diversos factors d'incomunicació entre el catalanisme i les masses que ja havia tingut expressió política de part en els anys precedents. Aquí ens apareixen des dels dits silencis imposats a artistes modernistes en català de gran èxit —amb els casos mencionats de Caterina Albert, Santiago Rusiñol o Prudenci Bertrana—, el desplaçament o arraconament dels intel·lectuals catalanistes amb major projecció sobre les classes populars i les seves orientacions polítiques —com en els també mencionats casos de Brossa i Alomar. Al seu torn, que el lideratge d'aquest bastiment de la cultura i institucionalitat catalana estigués comandada pels sectors socials i polítics que s'havien oposat als diversos projectes democratitzadors apareguts durant el període —el Pressupost Extraordinari o el sufragi universal— o que havien tingut actituds connivents amb la repressió de l'antimilitarisme de la setmana de 1909, eren factors que actuaven en sentit desnacionalitzador. Era molt complicat reclamar al poble la seva imbricació amb les demandes catalanistes si les seves figures dirigents s'havien arreglerat amb tantes situacions polítiques contraries a les demandes populars.

Així, mentre que historiogràficament s'ha descrit l'experiència de la Mancomunitat com un primer pas de la construcció del poder autonòmic català⁷⁸⁷, veient les contradiccions

⁷⁸⁷ Aquesta visió es pot trobar en obres com: Albert Balcells, *La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1925. El primer pas vers l'autogovern des de la desfeta de 1714*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2014; Agustí Colomines, Aurora Madaula, *Pàtria i progrés. La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1924* (Pròleg de Francesc-Marc Álvaro), Barcelona, Editorial Comanegra, 2014.

que suposaria aquest primer moment d'institucionalització de la cultura catalana moderna, aquesta interpretació cal que sigui problematitzada. Recuperant a Marc Bloch, a la seva *Apologia per a la història o l'ofici del historiador*, cal destacar que ell fa una prevenció contra la perspectiva d'avaluació dels fenòmens històrics en funció del seu desenvolupament posterior. La tendència a la categorització d'alguns fets ocorreguts en els anys anteriors a la consecució nacional, com a episodis que “s'inscriuen” en la prehistòria de la Catalunya autonòmica, és quelcom que massa voltes fa perdre de vista les dinàmiques, contradiccions i desenvolupaments reals d'un període històric i acaba portant una visió seqüencial de les històries. L'historiador francès rebutja l'enfocament on es veu l'evolució d'una història — normalment nacional, estatal o de les religions— que creix amb el simple pas del temps i de manera lineal⁷⁸⁸. En aquest mateix sentit, en aquesta anàlisi de la rellevància de la Mancomunitat pel procés nacionalitzador català, es pot afirmar que el seu pes històric seria ambivalent. La construcció d'una catalanitat oficial tan restrictiva, junt al descabellament de la iniciativa política del catalanisme esquerrà i l'estreta vinculació al lideratge del catalanisme dretà serien esculls rellevants per a la possibilitat nacionalitzadora de les masses catalanes. Però, al seu torn, la primera construcció d'una institucionalitat que mancomunava en un mateix cos polític les quatre províncies catalanes profunditzava la possibilitat d'una *aparença nacional*⁷⁸⁹ contribuint a la possibilitat de fixació d'una comunitat imaginada. De la mateixa manera, la constitució d'una assemblea catalana —la pròpia Assemblea de la Mancomunitat— obriria un nou espai de disputa entre les diverses concepcions del catalanisme i que podria ser activada en propòsits diferents i fins contraposats com es podrà veure més endavant. Així i tot, com s'ha pogut veure, pel catalanisme esquerrà, els efectes d'aquesta experiència serien de subjecció i absorció, en alguns casos, i desplaçament, en altres. L'èxit inicial noucentista i de la represa de l'hegemonia lligaire a la primera meitat de la dècada es sentirien doncs en la pèrdua d'empenta política del catalanisme esquerrà després del tímid creixement del bienni 1909-10. No obstant, aquesta no seria l'única dificultat que hauria d'enfrontar la opció que defensava Alomar durant aquest període.

⁷⁸⁸ Marc Bloch, *Apología para la historia o el oficio de historiador*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1996, p. 62. Es pot llegir una altra referència metodològica al mateix autor a l'apartat 1.3. El moment Alomar.

⁷⁸⁹ Per emprar el títol del recent estudi d'Enric Ucelay Da-Cal, Josep Pich, Arnau González (eds.), *L'aparença d'un poder propi...*

4.9. DEL CENTRISME A «FER UN ACTE DE PRESÈNCIA»: LES CREACIONS DEL BLOC REPUBLICÀ AUTONOMISTA I DEL PARTIT REPUBLICÀ CATALÀ

«Però sí, d'una part, nosaltres som avui els àrbitres de la nova situació, d'una altra part, aqueixa inseguretat de color pròpia de totes les modalitats intermèdies, aqueix gris tèrbol, comuniquen al nostre partit una absoluta indecisió de conducta, traduïda en tot»⁷⁹⁰.

«El catalanisme no ha triomfat a Barcelona fins que s'ha presentat amb caràcters de protesta contra la tirania de la llei, i aliat amb els elements de l'esquerra. Tot just que ha semblat decantar-se altre cop envers la dreta, ha tornat a perdre⁷⁹¹».

Gabriel Alomar

A l'obstacle de superar la supeditació a la línia de la Lliga a l'interior del catalanisme i a les dificultats per a l'atracció de les masses del radicalisme, s'obriria un altre esvoranc al projecte de la UFNR. A l'abril de 1912, un membre de la Conjunció Republicano-Socialista, Melquíades Álvarez, fundava el Partido Reformista. Aquesta nova força política aplicaria un remarcable poder d'atracció en les files de la coalició federalista-nacionalista-republicana. En la seva fundació, el nou partit rebria el bateig de les figures puntals del republicanisme hispà, molts dels quals havien estat vinculats a la Conjunció de 1910, des de Pablo Iglesias o Benito Pérez Galdós, passant per Alejandro Lerroux, el federal Pi y Arsuaga o el progressista Sol y Ortega. El grup dirigent del Partido Reformista llegien políticament que, després de la Setmana Tràgica i la destitució de Maura —el «¡Maura no!»—, el Règim i, especialment el Rei, havia fet un canvi ideològic cap al Partit Liberal. La crisi i divisió del Partit Conservador en tres branques amb el sorgiment dels mauristes, els ciervistas i els datistas o *idóneos*⁷⁹², podia fer pensar en

⁷⁹⁰ Gabriel Alomar, «Entre dues afirmacions», *La Campana de Gràcia*, 24 d'abril de 1909.

⁷⁹¹ Gabriel Alomar, «D'eleccions», *La Campana de Gràcia*, 20 de novembre de 1909.

⁷⁹² La divisió en el camp de la dreta que es produiria posterior a l'emergència de la Coalició Republicano-Socialista al Congrés, a partir de 1913-1914, emergia en la mesura que es percebia que el turnisme bastit per Cànovas s'estava esberlant com a mitjà de contenció de les forces d'oposició i apareixien fraccionaments i contradiccions entre els grups de poder. Sorgiria primer el maurisme, com una branca del conservadorisme que considerava que calia construir una opció

aquesta direcció. Així, la seva lectura de la crisi del Règim considerava optimistament derrotat al conservadorisme i que per això s'havia eixamplat el camp pel republicanisme obrint així marge d'adquirir més protagonisme a una opció política abans minoritària. Per això, el Partit Reformista havia d'oferir una opció política amb possibilitats majoritàries i per fer-ho es consideraria en construir-se com una tendència possibilista dins del republicanisme. Per aquest motiu també, Melquíades Álvarez consideraria sempre que, a curt termini, calia posar l'accent en la democratització de la monarquia més que en la república. Es tractava doncs, si es vol, d'un partit més proper a l'institucionisme krausista lliberal que al radicalisme populista de Lerroux de principis de segle. Això l'aproximava més a un partit de notables i no per casualitat passarien per les seves files figures intel·lectuals d'una nova generació lliberal que llavors arribaven a la trentena com José Ortega y Gasset, Manuel Azaña o Fernando de los Ríos. A la vegada, comptaria una publicació afí l'asturià *Noroeste Democrático*, però bona part de la premsa republicana veuria a l'inici amb bons ulls la seva existència, des de *La Publicidad*, *España* o *El Imparcial*, fins a arribar a *El Socialista* o el mateix *El Poble Català*. A Catalunya, seria organitzat per José Zulueta —un antic castelarià que havia treballat a l'Institut de Sant Isidre— i Gumersindo de Azcárate —un antic vell republicà zorrillista vinculat al Instituto de Reformas Sociales. Respecte de la UFNR, disposaria d'una certa capacitat per a l'absorció, encara que fos per temps breu, d'alguns dels seus membres o militants. És el cas del senador Emili Junoy, de Laureà Miró, de Lluís de Zulueta o fins d'uns joves

política de masses i populista —«el maurismo callejero»— per a defensar els ideals dretans del poder clerical, el nacionalisme espanyol, una organització corporativista de la societat —«la democràcia orgànica»— amb un tint de paternalisme social. La seva voluntat era la d'introduir un element mobilitzador propagandístic en el camp de la dreta que veien anquilosat i immòbil per les estructures del propi Règim. Ara entrant en crisi, es requeria la revigorització i la propaganda a l'ofensiva d'una visió autoritària de la societat que havia fracassat a imposar en el període de la «revolución desde arriba». En poc temps, la tripartició del camp dretà es simplificaria en una aproximació molt estreta de ciervistas al maurisme i finalment, el suport al cop de 1923 els reuniria altre cop. Es considera que molts dels mètodes i models de societat que s'assajarien des de llavors es reprendrien en la seva forma realitzada per les dues dictadures, primorriverista i franquista. Per un estudi desenvolupat, vegi's: José L. Rodríguez Jiménez, *La extrema derecha española en el siglo XX*, Madrid, Alianza, 1997, pp. 51-69.

Lluís Companys⁷⁹³ i Joan Comorera. Els motius d'aquesta capacitat per a l'atracció que tindria inicialment el Partido Reformista cal buscar-los tant en les mancances de la pròpia UFNR, com en les similituds que realment hi havia en les concepcions polítiques d'uns i altres. Com hem pogut veure, aquest rumb cap a la moderació, vinculat amb la idea de possibilitat de creixement, no era una interpretació amb patent registrada del Partido Reformista sinó que impregnava llavors bona part del camp de les esquerres, des del Partit Radical a partir de 1910, a la pròpia UFNR que ja havia en part nascut amb aquesta disposició. Fos com fos però, l'intent de Melquíades no donaria els fruits esperats. Ràpidament, l'evolució del partit faria que «a medida que pasaba el tiempo, fue gradualmente pareciéndose más y más a los partidos dinásticos»⁷⁹⁴. El propi Alomar, qui malgrat col·laboraria en premsa afí a aquest partit —com ho faria en realitat en premsa de quasi tot l'espectre polític esquerrà— escriuria anys després com havia resultat aquesta política d'atracció mútua: «Esto no seria ya un retroceso de los republicanos hacia la monarquía, sino un avance de la monarquía hacia los republicanos»⁷⁹⁵.

Pel que fa al catalanisme d'esquerres, el seu camí seria així mateix complicat en aquesta dècada que estava començant. Si durant la primera desena, les majories socials “es trobaven a casa l'enemic”, ara es produïa ja directament una tendència creixent de les xifres de l'abstenció. A partir de 1910, amb dades de participació baixaran fins al 43% al 1914 o el 37,5%. A partir del 1916, veurem com es produiria a més un augment del nivell d'efervescència social i de protestes. Si durant la primera dècada del segle XX, el nombre de vagues anuals havia oscil·lat entre 13 i 24, segons l'Anuario Estadístico de la Ciudad (que no incloïa les de caràcter polític i general) i que a partir de 1910 el nombre augmentava, any a any, entre 31 i 86⁷⁹⁶. Tot i així, la política esquerrana aniria en una

⁷⁹³ Són d'aquest període les polèmiques amb Francesc Layret sobre aquest aspecte. Vegi's, Lluís Companys: «El discurso del Sr. Layret», *La Publicidad*, 18 de setembre de 1912; Francesc Layret: «Una carta de D.Francesc Layret an en Lluís Companys», *El Poble Català*, 19 de setembre de 1912.

⁷⁹⁴ Manuel Suárez Cortina, *El reformismo en España*, Madrid, Siglo XXI, 1986, p. 110.

⁷⁹⁵ Gabriel Alomar, «La colaboración de las izquierdas con el régimen», *El Progreso* (Tenerife), 13 de maig de 1919.

⁷⁹⁶ José Luís Martín Ramos, «Movimiento de huelgas en la Ciudad de Barcelona (1914-1918)», a VV.AA., *Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativas*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, p. 580.

direcció i la tendència social de fons es movia en la contrària. Pel que fa a la situació de la conjuntura política, tampoc el diagnòstic sobre la conjuntura de la crisi del Règim i el gir del Rei vers els liberals havia estat encertada. El partit conservador, malgrat que fragmentat, tornaria al govern en 10 —sobre 16— ocasions més que hi hauria entre 1913 i 1923. El diagnòstic d'Alomar havia anat en aquest sentit. Per a ell «la monarquia és [...] símbol de tradició i d'uniformitat, nucli de forta i absoluta concentració, vèrtebra suprema, com digué en Maura»⁷⁹⁷. Com a vèrtebra suprema, era el que cohesionava les forces del Règim de la Restauració i que arran de les crisis de la primera dècada del segle XX ja «la monarquia espanyola apareix cada dia més solidaritzada amb els interessos de les dretes socials, i cada dia s'obstrueix més els camins de la modernitat, se fa més anacrònica, accentua el seu desequilibri amb l'època»⁷⁹⁸. Així, amb aquest descompassament entre política i societat, la continuació del fastigueig per la falsificació i la manipulació del sufragi i amb un encariment de les condicions de vida, amb altes quotes d'inflació fins al punt que entre 1913 i 1920, hi hauria un augment en prop d'un 100% en l'índex de preus de consum⁷⁹⁹, el context produiria un creixement de l'*abstenció polititzada*. No per casualitat coincidiria aquest període amb un augment de la afiliació sindical sense precedents en la història catalana. Però com es reorganitzaria el catalanisme d'esquerres sobre aquest context?

Cap al 1914, podem llegir a les planes de *La Campana de Gràcia*, «la nova de que era molt possible que'l nostre amic i entranyable company, en Gabriel Alomar, figurés com a candidat en les pròximes eleccions de diputats a Corts, ha estat acollida, a Barcelona,

⁷⁹⁷ Gabriel Alomar, «Monarquia federal?», *El Poble Català*, 20 de març de 1908.

⁷⁹⁸ Gabriel Alomar, «El Règim monàrquic. Pronòstics», *El Poble Català*, 25 d'octubre de 1911.

⁷⁹⁹ Jordi Maluquer de Motes: «La inflación en España. Un índice de precios de consumo, 1830-2012», a Banco de España, ed. *Estudios de Historia económica*, núm. 64, 2013, 69-72. Claveria explica que productes tan bàsica per a la dieta obrera com les patates, el bacallà o l'arròs pujarien a partir de 1917 en un 90, 62 i 92 per cent respectivament mentre que els salaris ho farien en un 66 per cent. (Josep M. Huertas Claveria, *op. cit.*, p. 150). Aquesta pujada de preus s'explicaria pel fet que els «beneficios obtenidos en la mayor parte de actividades y sectores económicos entre 1915 y 1920 son extraordinariamente importantes, superando ampliamente las tasas de crecimiento de cualquier otra variable explicativa del proceso inflacionista», a VV.AA., *Historia de España* (dir. Manuel Tuñón de Lara) VII. *Revolución burguesa, oligarquía y constitucionalismo (1834-1923)*, Madrid, Labor, 1981, p. 447.

amb veritable goig» i afegien que «de no ésser nosaltres uns disciplinats reclutes de fila, enemics sempre de produir pertorbacions en el camp democràtic, ja massa dividit i sembrat de recels, llençaríem pel nostre compte la candidatura del nostre amic en plena plaça pública»⁸⁰⁰. Al febrer doncs, quan Alomar té 41 anys, després de més d'una dècada de publicacions i conferències de rellevància, la seva figura com a intel·lectual comença a sonar com a candidat i de fet ho serà per primer cop, això si, sense sortir elegit. D'aquesta manera, junt al doctor Jaume Queraltó⁸⁰¹, Alomar es presentaria amb una candidatura molt petita, que prendria el nom de Renovació Republicana, a les eleccions legislatives del 8 de març de 1914. En aquests comicis, es presentava per primer cop una coalició de les forces republicanes que s'havia originat en l'anomenat Pacte de Sant Gervasi i que havia donat lloc a una altra candidatura republicana —més gran— que prendria el nom de Defensa Republicana. El resultat electoral per ambdues candidatures acabaria en una altra derrota⁸⁰². Les conseqüències es podrien copsar en diversos sentits. El punt més destacable d'aquestes eleccions està però en la discussió sobre la causa de la desconfita. Comunament s'ha atribuït aquesta a la incongruència del pacte entre catalanistes d'esquerres i republicans radicals. No es pot negar part de raó en el plantejament doncs aquesta vinculació amb el lerrouxisme provocaria una onada de baixes en la UFNR⁸⁰³. El fet que entre aquestes hi hagués un sector d'*El Poble Català*,

⁸⁰⁰ «L'Alomar candidat?», *La Campana de Gràcia*, 21 de febrer de 1914.

⁸⁰¹ Jaume Queraltó era un metge, format des de la joventut en el federalisme —formava part de la redacció de la publicació republicana federal *La Correspondència Catalana* des de 1883— de tendència obrerista que havia arribat a certa notorietat en els ambients llibertaris i obreristes per les seves practiques orientades per la medicina inspirada per la consciència social. Així, havia publicat obres sobre la higiene en l'ensenyança primària, sobre ginecologia i publicat entre d'altres, obres com *La tasca social de la higiene* (1907). Seria prou conegut el cas en què s'oposaria al Patronat Oficial de Lluita contra la Tuberculosi pel fet que els seus metges haurien fet extirpat quirúrgicament un tatuatge d'exaltació anarquista de la pell d'un malalt.

⁸⁰² La Lliga obtenia 26.000 vots i 12 diputats, en front dels 23.000 i 8 diputats de la coalició Defensa Republicana. S'havien perdut un total de 31.000 vots republicans respecte feia quatre anys i les xifres de participació mostraven dades baixes respecte a 1910. Del 58% de llavors s'havia baixat a un 43% ara. Dades d'Albert Balcells, Joan B. Culla, Conxita Mir, *op. cit.*, p. 157, p. 207.

⁸⁰³ La pressió des de les files del regionalisme seria constant durant la campanya electoral. Es pot llegir un extens article on es poden llegir tots els tòpics lligaires de l'harmonia de classes i la

especialment l'encapçalat per Antoni Rovira i Virgili, que hauria posat l'accent de les causalitats del fracàs electoral en la bipolaritat catalanitat-espanyolisme. Aquesta tesi té a més la seva explicació en el fet que, poc després, al juny del mateix 1914, Rovira i Virgili fundaria l'Esquerra Catalanista⁸⁰⁴. Tot i així, també es poden comprendre els arguments en el favor del pacte de Sant Gervasi per part dels seus propis protagonistes. En diverses ocasions, les forces republicanes de tonalitats i intensitats diverses havien convergit i col·laborat: des de la pertinença comuna a la Unió Republicana a començaments de segle, a la majoria municipal que tractaria d'impulsar el Pressupost de Cultura de 1908 o la campanya que portarien a terme a favor de la llibertat dels presos de la Setmana Tràgica i la revisió del cas Ferrer. Certament existia un camp republicà que convergia en polítiques concretes i coincidia en posicionaments antirepressius, i que mostrava una concordança ideològica, a grans trets, en model de societat. A més, si pensem en qui va ordinar el pacte radical-nacionalista, —nacionalista-radical o radical-nacionalista, segons qui el defensés—, veiem que aquest representava més una conjunció de debilitats que una incompatibilitat ideològica. Especialment, pel que fa a la UFNR, cal dir que després dels bons resultats del bienni 1909-10, la coalició no havia arribat a esdevenir partit en totes les seves implicacions i es trobava en una situació de feblesa progressiva. En una combinació de direcció política mancada de timó clar —plasmada paradigmàticament en la política d'aliances erràtica—, de frustració davant la dificultat

unitat dels catalans sota l'estol regionalista destorbada per l'agitador forà, es parlà del pacte afirmant que “després d'aquesta humiliació espiritual, què hi feia que s'humiliessin també, que s'ajupissin davant den Lerroux triomfador les senyeres dels vençuts!”, a «Trista historia», *La Veu de Catalunya*, 7 de març de 1914 (ed. matí). Posteriorment al pacte, La Lliga no se'n estaria de negar-ne la legitimitat d'existència. En un míting de l'any següent, Pere Rahola deia: «Demanem a Déu que desaparegui aquesta esquerra, perquè no vingui el cas de que arribessin a vendre's Catalunya», «El míting del Teatre Imperi», *La Veu*, 8 de març de 1915.

⁸⁰⁴ Aquest sector del catalanisme, afectat per la frustració de la derrota en els comicis, passaria a defensar la retracció electoral i la política de la *Catalunya endins*. L'escepticisme respecte la possibilitat d'escometre el procés nacionalitzador català els portaria a fer un pas enrere en la participació política amb el propòsit d'esdevenir una plataforma de la sensibilització nacionalista. Posteriorment, l'Esquerra Catalanista es fusionaria amb la vella Unió Catalanista de Martí Julià, però no reeixiria en l'intent i al gener de 1916 patirà una crisi de dimissions.

per a substituir el lerrouxisme i la força magnètica del pol lligaire⁸⁰⁵, junt a que aviat abandonarien l'acció política els caps de primera fila com Sunyol, Carner i Lluhí, que retornarien a les seves professions precedents. Resumidament, al 1913, «la UFNR quedava només com una afirmació ideològica»⁸⁰⁶.

Les invectives llançades pels rivals —“el P.U.F.” i “la mitad del abecedario como titulo”— semblaven no anar del tot desencaminades. En aquesta apreciació té sentit que Ucelay-Da Cal afirmi que en realitat el Pacte de Sant Gervasi suposava per a la coalició «l'abandó de l'optimisme» i «afrontar brutalment la realitat»⁸⁰⁷. Així, veient els protagonistes de la coalició, es pot plantejar una altra hipòtesi explicativa. Si ens fixem en la part del Pacte de Sant Gervasi que era els provinents del CNR, es tractava de dos veterans dirigents com Jaume Carner i Pere Coromines —i també sabem que un altre catalanista i modernista històric com Jaume Brossa es presentaria en la coalició—. A la vegada, si dirigim la mirada als radicals, cal destacar que presenten al krausista també ja veterà Hermenegildo Giner de los Ríos. Veiem que es tractava dels sectors del

⁸⁰⁵ El propi líder de la UFNR, Pere Coromines, seguiria mantenint expressions d'aquest *sucursalisme espiritual* amb el catalanisme conservador fins al seu abandó del càrrec. Podem llegir «en comptes de la saludable col·laboració de les dues branques nacionalistes la Lliga s'ha estrellat en la seva mania de disoldrens o de sotmetrens» (Pere Coromines, «El guant», *El Poble Català*, 14 d'octubre de 1911.); «els regionalistes en la seva ceguera de combatre'ns abandonen la seva missió de formar una drete catalana. Altrament li aniria a Catalunya si les energies que empleien en destorbar la nostra empresa les utilitzessin en fer l'unió de totes les dretes [...]» (Pere Coromines, «Els regionalistes», *El Poble Català*, 20 d'abril de 1910.); «A l'ésser “infidel” l'Esquerra a la Lliga hem sabut el gran amor que aquesta ens duia [...]» (Pere Coromines, «L'amor de la Lliga», *El Poble Català*, 1 de maig de 1914.) Altres membres del CNR, com Santiago Gubern, es trobaven en el mateix lloc a nivell de concepció de la política catalanista. Ho argumentaven en forma d'articles doctrinals: «l'esquarterament del estol català en dos grupos, en dos bandos, en dues fraccions: en l'eterna *drete* y *esquerra* de la política efectiva [...] fora de funestos resultat» (Santiago Gubern, «Catalanisme y res més», *Renaixement*, 1 d'abril de 1911.). Idelfons Sunyol també era d'aquest parer, en una carta privada escrivia «sense la Lliga no hi ha actes, sense la Lliga podria tornar en Lerroux [...]» (Biblioteca de Catalunya: Correspondència Pere Coromines, caixa 3, carpeta 5, citat per Santiago Izquierdo, *República i autonomia...*, p. 121.).

⁸⁰⁶ Isidre Molas, *op. cit.*, p. 93.

⁸⁰⁷ Ucelay-Da Cal, *La Catalunya populista...*, p. 77.

republicanisme amb tonalitats més temperades, institucionals. En canvi la minúscula candidatura de la Renovació Republicana posava l'accent en la creixent abstenció —«no olvidemos que el partido republicano perdió en Barcelona en las pasadas elecciones 30 mil votos»⁸⁰⁸— a la que pretenia apel·lar prenent i mostrant una voluntat d'anar en direcció al socialisme, en comptes de la tendència al reformisme que identificaven en el Pacte de Sant Gervasi. No és que Alomar no considerés necessària una candidatura conjunta de tot el republicanisme a Catalunya i malgrat que sabem que els redactors de *El Poble Català* no veuran amb bons ulls que Alomar s'hagués presentat per la candidatura de la Renovació⁸⁰⁹, la seva no inclusió a la candidatura de la Defensa Republicana podria haver-se degut a un repartiment de quotes per partits⁸¹⁰. A més, ell havia escrit en favor de l'aproximació entre les forces republicanes i d'esquerres ja que com era cada cop més evident, des dels fets de la Setmana Tràgica, que «existeix de fet una solidaritat de dretes, unificada per l'esperit de casta, per l'interès de classe, fins al punt de que les audàcies de *La Época*, *La Vanguardia*, *A B C* o *La Veu de Catalunya*, coincideixen (si no les sobrepassen) amb les majors truculències integristes o carlines»⁸¹¹. Per això, «avui sona l'hora de la solidaritat d'esquerres»⁸¹². Alomar que, potser per disciplina, havia escrit un article prèviament a les eleccions sota el títol de «La solidaritat electoral dels republicans a Catalunya»⁸¹³, abandonava la UFNR junt a Francesc Layret i

⁸⁰⁸ «La Candidatura de Renovación Republicana», *La Publicidad*, 6 de març de 1914.

⁸⁰⁹ «[...]els sufragis obtinguts per la ridícula candidatura de la Renovació Republicana, entre'ls noms de la qual és dolorós veure-hi el de l'Alomar», a «Post electorals», *El Poble Català*, 10 de març de 1914.

⁸¹⁰ Després de les eleccions Joan Serra escrivia: «També la passiva resistència a incloure en la candidatura el prestigiós nom del nostre Alomar, va produir una mala impressió, perquè semblava que defensava cada fracció convinguda l'egoisme d'una acta més», a Jeph de Jesus (pseud de Joan Serra i Constató), «La lliçó de la derrota», *La Campana de Gràcia*, 14 de març de 1914.

⁸¹¹ Gabriel Alomar, «La solidaritat republicana», *La Campana de Gràcia*, 15 de febrer de 1914.

⁸¹² Gabriel Alomar, «La solidaritat d'esquerres», *La Campana de Gràcia*, 22 de novembre de 1913.

⁸¹³ Gabriel Alomar, «La solidaritat electoral dels republicans a Catalunya», *La Campana de Gràcia*, 28 de febrer de 1914.

Marcel·lí Domingo després dels resultats, igual que ho faria Rovira i Virgili⁸¹⁴, però per motius diferents. Sabem també que al maig de l'any següent, aquest grup fundaria un nou partit, junt a altres exradicals que s'oposaven a l'evolució moderada del lerrouxisme com Santiago Valentí i Camp, Amadeu Aragay o Jesús Pinilla. Així era com naixia el Bloc Republicà Autonomista.

Quan es llegeixen els punts exposats al seu manifest fundacional, veiem quines eren les seves idees detonants: «El nostre ideal no és aqueixa enganyosa harmonia de tots els interessos i de totes les classes que sols els conservadors poden lògicament predicar. Els interessos injusts han d'ésser sacrificats als interessos de la justícia social. Les classes postergades han d'ésser enlairades al degut nivell de dignitat i de benestar. No perseguim la simple millora, sinó la transformació del vigent règim social, acceptant plenament les més radicals afirmacions de la democràcia socialista internacional»⁸¹⁵. El to anava clarament en una direcció de profunditzar en l'orientació obrerista, tot i que «no anem a construir una organització de classe; però entenem que tot partit d'esquerra deu basar-se fonamentalment en la classe obrera» i exposen la seva voluntat d'anar «a cercar els obrers del camp i de la ciutat, no sols propagant idees sinó orientant-los per a la constitució d'organismes —sindicats, cooperatives, escoles—»⁸¹⁶. Malgrat la declaració d'intencions —que no aconseguirien realitzar—, la seva voluntat era de produir un gir en el rumb de l'esquerra catalanista, des de la política de masses, no com a retracció de la agitació que proposava el grup de Rovira i Virgili. Tot i així, sabien que de moment no eren més que un grup petit: «No és aquest Manifest una exposició de principis ni de propòsits: és únicament un acte de presència». En la proclama es pot llegir que «a Barcelona s'han perdut en cinc anys, prop de 40.000 vots republicans» i consideren que poden servir de mobilitzadors, escriuen que «no anem a dividir: sinó a treure de casa seva, del seu silenci an els que estan avui retrets». Així, a les dues línies que pretenen agrupar són, per una

⁸¹⁴ També abandonaria la política llavors Joaquim Lluhi i Rissech, qui més s'havia oposat entre el grup solidari a la Llei d'Administració Local, però en el seu cas ho faria per a retornar al seu bufet d'advocat com a expert en dret mercantil.

⁸¹⁵ Marcelí Domingo, Francisco Layret, Santiago Valentí i Camp, Jesús Pinilla Tornell, Gabriel Alomar, Conrat Roure, Doctor Josep Tarruella, D. Tona Xiberta, David Ferrer, Angel Samblancat, «Un manifest. El “Bloc Republicà Autonomista” als ciutadans», *La Campana de Gracia*, 8 de maig de 1915.

⁸¹⁶ *Ibid.*

banda, «una joventut espera l'ocasió d'entrar a la palestra» i a la vegada un obrerisme que esperen aproximar-se incorporant als seus programes les demandes del socialisme. Aquest petit partit representava d'alguna manera l'emergència a la política catalanista d'esquerres d'una generació nova i diferent de la que havia fundat el CNR, *El Poble Català* i la UFNR. Un primera mostra d'aquest pas es podia veure d'una nova generació com Marcel·lí Domingo⁸¹⁷ passant a dirigir el rotatiu republicà històric barceloní *La Publicidad*, a principis de de 1915.

Fos com fos, el BRA s'estrenaria electoralment a les eleccions legislatives de l'abril de 1916 on obtindria 10.500 vots i un 19% dels sufragis, però només guanyaria l'escó del propi Domingo per Tortosa. En aquests comicis es presentava per segon cop Gabriel Alomar i tampoc sortiria elegit. Però la divisió en el camp republicà barceloní produiria una competència negativa on ambdós grups es perjudicarien. Per una banda, el BRA presentava als dos anomenats i a Layret, Jaume Brossa i al doctor Jaume Queraltó, mentre que la candidatura amb la que competien presentava a Giner de los Ríos, Emiliano Iglesias, Alejandro Lerroux i a Pere Coromines. Tot i així, «la característica més visible dels resultats a la capital, en relació amb el 1914, és l'augment de l'abstenció, que puja gairebé sis punts»⁸¹⁸ i a més, «el nivell més alt de participació dins la circumscripció barcelonina (41,7%) es dona en el districte més caracteritzadament burgès i de màxima implantació lligaire, el III», mentre que la major abstenció es donaria en els barris obrers»⁸¹⁹. Així, la tendència al creixement de l'abstenció, a la vegada que l'augment de la conflictivitat laboral es concreta paradoxalment en un predomini electoral i polític de la Lliga sobre les forces republicanes, dividides i amb divergències. La lliga obtenia 13 diputats, en segon lloc sortien els liberals amb 13, després els conservadors amb 5, els reformistes amb 2, els radicals amb 2, Federals 2, Republicans independents 2, el BRA 1, la UFNR 1, liberals independents 1, els carlistes jaumins 1 i pels nacionalistes 1 més.

⁸¹⁷ Sobre Domigno es pot llegir: Josep M. Poblet, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo*, Barcelona, Teide, 1978; Josep Lluís Carod Rovira, *Marcel·lí Domingo*, Tarragona, El Mèdol, 1989; Joan Subirats, *Marcel·lí Domingo per ell mateix*, Barcelona, Columna, 1995; Xavier Pujadas, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme*, Barcelona, Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1996; Marcelino Domingo, *En la calle y en la cárcel. Jornadas Revolucionarias* (Prólogo de Arturo del Villar), Espanya, Cisma, 2019.

⁸¹⁸ Albert Balcells, Joan B. Culla, Conxita Mir, *op. cit.*, p. 229.

⁸¹⁹ *Ibid.*, p. 231.

En nombre de vots, la Lliga i els radicals quedaven encara en primera i segona posició, 24.000 i 19.500 respectivament, i el BRA quedava en tercer lloc, encara que pels districtes els resultats en escons fos molt inferior. A més, la tendència venia en aquesta direcció, ja a les municipals del 14 de novembre de 1915 els resultats havien situat a la Lliga amb 20 regidors, 4 pels liberals i 2 jaumins, en contra dels 21 radicals, 2 aliats de la UFNR i un del BRA, el qual deixava per primer cop des de 1903 als republicans sense l'Ajuntament de Barcelona⁸²⁰. Aquesta era la situació a mitjans de la segona dècada de segle.

A més, el context internacional, les conseqüències socials de la Gran Guerra, accelerarien els esdeveniments i mutarien l'arena política, i de manera conseqüent, també ho faria amb el context en el que la dinàmica nacionalitzadora catalana s'havia de produir. La guanyadora de les eleccions generals del 9 d'abril de 1916, la Lliga Regionalista, havia preparat la contesa, a part de la habitual orientació política, fent públic el conegut manifest *Per Catalunya i l'Espanya Gran* que aportava una novetat rellevant. Amb molta preocupació per les conseqüències de la Guerra Mundial, el manifest és un avís i una crida al canvi per evitar les transformacions per vies revolucionaries: «no hi ha dret a la mediocritat [...] han de sentir l'excepcionalitat del moment»⁸²¹, «No hi ha perill més gros que la immobilitat: restar aturat és morir»⁸²². Demanarien a la resolució del problema català amb referències a altres monarquies europees: «Entre Alemanya i Àustria-Hongria sumen més parlaments, més assemblees legislatives que tots els altres Estats plegats d'Europa»; «Aqueixes colònies angleses, grans com imperis, que quan nosaltres les retriem per basar-hi reivindicacions d'autonomia a favor de les colònies espanyoles [...]». En aquestes línies ja es pot llegir la línia cap a l'intervencionisme estatal, era la política de l'*Espanya Gran* que la Lliga iniciaria des de llavors a escometre amb convenciment. Per la banda del BRA, diverses lectures apareixerien d'aquesta derrota del republicanisme a Catalunya. Per la seva banda, Gabriel Alomar, qui també havia escrit

⁸²⁰ Joan B. Culla., *op. cit.*, p. 292

⁸²¹ VV.AA., «Els Parlamentaris regionalistes al País. Per Catalunya i l'Espanya Gran», *La Veu de Catalunya*, 18 de març de 1916.

⁸²² Enric Prat de la Riba, *Als diputats de la Mancomunitat de Catalunya*, Sitges, Impremta de la Casa de la Caritat, 1916, p. 9.

amb profusió sobre la Primera Guerra Mundial⁸²³, publicaria un article posterior a les eleccions on ho llegia en clau de desànim de les esquerres, escrivia que «Barcelona, la gran i generosa ciutat, es troba sota l'acció aclaparadora dels desenganys. Les fortes vibracions d'altres dies han agotat per algun temps la seva sensibilitat»⁸²⁴. També defensava la seva opció en relació a la UFNR i als radicals que els acusaven de dividir el camp republicà: «En quant als polítics professionals de les esquerres de Barcelona, ells qui ara ens voldrien acusar de pertorbadors, ¿estan segurs de que el seu monopoli de candidatures no és precisament el motiu de les repetides derrotes sofertes?»⁸²⁵. L'únic que havia tret un escó dins el BRA, Marcel·lí Domingo, qualificaria els resultats de «desastre republicano» en la que destacaria la incapacitat de les forces republicanes, tant a Barcelona com a Madrid, per a aprofitar el descrèdit i la crisi de la monarquia. Destacaria també que la derrota no es devia a «la falta de unión republicana; se debe a la

⁸²³ La posició de Gabriel Alomar sobre la Gran Guerra combinarà des d'un posicionament favorable als aliats, amb una atribució a aquests d'una defensa dels elements democràtics i avançats de la política europea, junt a una crítica del conflicte bèl·lic des de l'humanisme i, a mesura que avançaria la Guerra, denunciarà el creixement del chauvinisme i el bel·licisme també en els propis aliats. Finalment, també acabaria llegint el conflicte Europeu com una obertura de possibilitats revolucionàries i la vinculació del mateix amb les causes imperialistes i capitalistes. Escriurà: «La verdadera superioridad de los espíritus se prueba condenando no solo la barbarie del hecho de la guerra, sino todo el sistema ético, doctrinal y sentimental que lo produjo». Tot i així, la fixació amb oposar les posicions dels rivals polítics conservadors, situats en posicions germanòfiles, el portaran a embellir i justificar —i al cap i a la fi donar suport— al bàndol aliat. Aquesta posició la trobem encara fins i tot al final de la Guerra. (Gabriel Alomar, «El catalanismo y la guerra», *La Lucha*, 3 de novembre de 1918). Una exposició detallada es pot llegir, Damià Pons, Pere Rosselló, *op. cit.*, pp. 183-218. Alomar escriuria dos llibres recollint les seves reflexions sobre el conflicte: Gabriel Alomar, *La guerra a través de una alma*, Madrid, Renacimiento, 1917; Gabriel Alomar, *El frente espiritual*, Tortosa, Casa Editorial Monclús, 1918. També seria processat al 1918 per un article a través de l'anomenada Llei de repressió a l'espionatge que permetia la censura prèvia a qualsevol article que parlés de la Guerra Europea. Veure: «Gabriel Alomar, procesado», *La correspondencia de España*, 19 d'octubre de 1918.

⁸²⁴ Gabriel Alomar, «Post-elecciones», *La Campana de Gracia*, 22 d'abril de 1916.

⁸²⁵ Gabriel Alomar, «Parlament (Llegit pel candidat de Reivindicació Republicana Autonomista, GABRIEL ALOMAR, en el míting celebrat ahir vespre en el Centre d'Unió Republicana del districte VII.)», *La Campana de Gracia*, 4 d'abril de 1916.

falta de actividad republicana»⁸²⁶ i que el republicanisme «no ha de circumscribirse a predicar los viejos programas democráticos. No. Ha de fijar su posición en cada problema». Acte seguit concretava les demandes de la societat que el republicanisme hauria d'haver treballat en organitzar i en oferir solucions, «con el problema de la enseñanza, el partido republicano debería haber puesto en pie de guerra a los miles de pueblos que están sin escuela. Con el problema de la tierra, el partido republicano debería haber revolucionado a los millones de campesinos que mueren de hambre sobre los latifundios [...] La unión es accidental; lo esencial es la obra. Si la obra se realiza no habrá necesidad de predicar la unión; vendrá como una consecuencia de la obra. Debemos pensar en renovarnos antes de pensar en unirnos»⁸²⁷. Els resultats dels comicis doncs, mostraven el final en moltes de les inèrcies amb les que arribava el republicanisme català a aquelles dates. Després de les eleccions, Pere Coromines i Jaume Carner es retirarien de la política, *El Poble Català* pràcticament desapareixeria, Joaquim Salvatella —un dels fundadors de la UFNR i un dels ideòlegs del Pacte de Sant Gervasi— passaria ràpidament al liberalisme dinàstic i l'últim diputat restant de la UFNR, Felip Rodés, aviat es mouria cap a la Lliga. L'espai del republicanisme quedava fortament tocat. A la vegada, per primera vegada es presentava a unes eleccions un partit catalanista que mencionava, junt a la defensa de l'autonomia i de la república, la defensa d'una orientació cap al socialisme. El problema, com hem vist, era que es tractava d'una opció política encara més minoritària del que ho havia estat la pròpia UFNR.

Els resultats de les eleccions municipals del març de 1917 no serien molt diferents a les de 1916, i inclús es batrien rècords d'abstenció, aquest cop prop del 65%. Aquest fet impel·liria, els dies, 26 i 27 d'abril d'aquest any a la celebració, a Barcelona, de l'assemblea de constitució, amb la iniciativa i protagonisme de la Joventut Republicana de Lleida, del Partit Republicà Català⁸²⁸. Després de «l'acte de presència» del BRA, es plantejava la creació d'un partit més sòlid, amb cara i ulls. En el seu comitè director el composaven Marcel·lí Domingo, Francesc Layret, Alfredo Pereña (de la Joventut Republicana de Lleida), Antoni Estivill i Gabriel Alomar. El grup pretendria trencar els

⁸²⁶ Marcel·lí Domingo, «Unión o actividad?», *La Publicidad*, 21 d'abril de 1916.

⁸²⁷ *Ibid.*

⁸²⁸ Sobre el PRC, vegi's: Alfred Pérez-Bastardas, *Els republicans nacionalistes i els catalanisme polític: Albert Bastardas i Sampere (1871-1944). Una biografia política*, Barcelona, Edicions 62, pp. 303-306; Santiago Izquierdo Ballester, *República i autonomia...* pp. 173-182.

diversos fracassos electorals del Bloc Republicà Autonomista i apropar-se definitivament a les masses populars. Per això, va accentuar el seu to obrerista, encara que alguns ho veiessin amb recança o consideressin que li era car en la mesura que podia espantar a la classe mitjana. Aquest partit representava el quart intent de construir una partit polític del catalanisme d'esquerres. Fundarien el seu diari propi —quelcom que no havien fet al 1910 amb la formació de la UFNR ni al 1915 amb la fundació del BRA— que s'anomenaria *La Lucha*. Aquesta publicació seria bilingüe i condensaria i difondria la línia del grup en una combinació d'editorials —majoritàriament signades pel director que era Marcel·lí Domingo— comentaris d'actualitat, notícies i seccions —Lluís Companys n'escriuria una sota la capçalera de «Marruecos, sangria y robo»—. En termes de tiratge, com recorda Ramón Noguer, un dels membres del diari, «aconseguiria edicions com mai cap altre periòdic polític havia obtingut a la nostra terra»⁸²⁹. El fet que estigués escrita en part en castellà era també una novetat en relació a, per exemple, *El Poble Català* o *La Campana de Gràcia*. Aquesta decisió tenia a veure amb, per una banda, el fet de a ser un diari que polemitzava amb les publicacions vinculades als poders del Règim, majoritàriament escrites en aquesta llengua. En segon lloc, perquè consideraven que s'anava a una fase d'actuació a nivell ja no només de Catalunya sinó de tot l'Estat— *l'Espanya gran*— i, per últim, perquè comptava amb col·laboracions de la resta de l'Estat escrites en castellà. Entre aquestes hi trobarem des d'articles d'algú com Miguel de Unamuno, un joveníssim Joan Comorera, socialistes de la resta de l'Estat com Luís Araquistáin o un vell Pablo Iglesias, els propis membres del PRC —com Alomar i Layret— i fins Blas Infante. El diari es crearia a principis de setembre de 1916 i es deixaria de publicar just començar el 1919 i el PRC no depassaria mai els quatre diputats al congrés i escassos regidors locals. Així, si el catalanisme esquerrà no havia aconseguit atraure les masses a si, on es trobaven aquestes durant el període?

Si cal descriure on es trobaven les majories obreres i populars, cal posar l'atenció al creixement de l'afiliació sindical. La CNT, que havia estat fundada al 1910, s'havia trobat fins a mitjans de la dècada en situacions d'il·legalització. Seria a partir de llavors que entraria en aquests anys també en un procés de reconfiguració. Seria també llavors que es produirien canvis en els seus líders, en la seva estratègia d'aliances, en els espais d'actuació i els modes d'organització. Abans de 1915, l'actuació de la CNT estava

⁸²⁹ Ramón Noguer i Comet, *op. cit.*, pp. 190.

marcada per una sèrie de característiques: apolítica; partidària de l'acció directa; contra la mediació de les autoritats en els conflictes fora dels casos extrems; contra les caixes de resistència; en pro de quotes baixes; contra els càrrecs retribuïts dins els sindicats; partidària d'una forta autonomia pels comitès locals i regionals i contrària a la sindicació de base múltiple (que incloïa serveis de mútua, cooperativa, etc., perquè consideraven tornava conservador l'obrer). No obstant, a partir de 1916, entrarà en una nova fase. La seva publicació, la *Solidaridad Obrera* passaria a ser diària, es mantenia l'acció directa i l'apoliticisme, es començaria a caminar cap a la intensificació de les relacions amb la UGT, amb vista a la fusió i apostarien per la creació del Sindicat Únic⁸³⁰. Seria en aquest procés de canvi que prendrien protagonisme gradualment figures de la nova generació com Manuel Buenacasa, Salvador Seguí o Ángel Pestaña. Aquesta evolució també es podia veure amb el seu propi pes dins el moviment obrer. Al 1917, la CNT havia passat dels 15.000 afiliats de la seva fundació, als 54.500, el que representava entre el 25 i 30% ⁸³¹ del total dels treballadors de Barcelona. Sense aquesta evolució, és incomprensible el vast protagonisme que prendria l'anarcosindicalisme en el sexenni que s'obria i que tindria unes conseqüències sísmiques de canvi de fase per al catalanisme. El desplaçament del centre d'acció a una agitació social sense precedents, acabaria rellevant el protagonisme dels republicans —i en definitiva, el sistema parlamentari— i paradoxalment, seria llavors el moment en el que Alomar havia de ser escollit Diputat per primera vegada. D'aquesta manera s'arribava a la crisi de 1917.

4.10. 1917: LA CRISI DEL RÈGIM I, «L'ESCAMOTEIG DEL CATALANISME»?

«[...] será algo así como el laboratorio de ese brujo ausente, donde el aprendiz provocó un hechizo de una brusca y multiforme inundación, sin acertar en la palabra misteriosa del desencanto»⁸³².

Gabriel Alomar

⁸³⁰ Josep M. Huertas Claveria, *op. cit.*, pp. 155-158.

⁸³¹ *Ibid.*

⁸³² Gabriel Alomar, «El pueblo, aprendiz de brujo», *España*, 15 de novembre de 1917.

Al novembre 1916, una bona part dels soldats de l'exèrcit espanyol s'havien organitzat en Juntas de Defensa, mostrant el seu descontentament amb la situació de condicions entre les tropes i negant-se a dissoldre's. A partir de la Unión y Junta de Defensa del Arma de Infantería i des de Barcelona, s'estendrien per tota Espanya —a excepció de Madrid i les zones nord-africanes— un conjunt juntes que denunciaven la situació de l'exèrcit. Als problemes ja endèmics d'aquest que, des de la pèrdua de les colònies patia d'hipertrofia i desenvolupava una funció més interior que exterior, s'hi havia agregat no poques contradiccions internes, entre les que despuntaven el deteriorament del sou dels oficials per la inflació, els greuges professionals així com l'injust sistema d'ascensos. A la vegada, la nova fase cap a la unitat de classe dels sindicats, junt a les dites conseqüències sagnants de l'encariment de la vida —fruit de l'augment de beneficis empresarials permesos per l'alça de demanda europea amb de la Gran Guerra— es plasmaria en la convocatòria d'un context creixent de conflictivitat laboral general fins al punt que només al 1916, es perdrien quasi 2,5 milions de jornades laborals en comparació a les menys de 400.000 de l'any anterior⁸³³. El 27 de març del 1917, la CNT i la UGT (seguint l'estela de l'any anterior) convocarien una vaga general unitària amb un manifest on s'afirmava que s'anava a «canvis fonamentals de sistema» i a «la vaga general, sense termini definit de finalització»⁸³⁴. A la crisi militar i social, se sumava la crisi política que trobaria el seu símbol en grau eminent al que s'anomenaria l'Assemblea de Parlamentaris. Aquesta va ser un moviment polític que congregaria a Barcelona, en diverses reunions, els 68 diputats que llavors no formaven part dels partits del turnisme dinàstic —en un moment on el bipartidisme representava més del 80% dels diputats— per a plantejar l'obertura d'unes corts constituents. El bloc d'aquests diputats estava format fonamentalment per parlamentaris del republicanisme en les seves diverses variacions com Giner de los Ríos o Alejandro Lerroux, del catalanisme, tant de dretes, com el propi

⁸³³ Sebastian Balfour, *El fin del imperio español (1898-1923)*, Barcelona, Crítica, 1997, p. 217.

⁸³⁴ «Manifiesto de la U.G.T. y la C.N.T. de 27 de marzo de 1917». Sobre la crisi de 1917 es pot llegir: Javier Moreno Luzón, *Historia de España. Restauración y dictadura*, vol. 7, Barcelona, Crítica-Marcial Pons, pp. 444-456; Sebastian Balfour, *op. cit.*, pp. 215-232; Juan Antonio Lacomba, *La crisis española de 1917*, Madrid, Ciencia Nueva, 1970, p. 406. Sobre l'estiu de 1917, es pot llegir a Gerald H. Meaker, *La izquierda revolucionaria en España (1914-1923)*, Barcelona, Ariel, 1978. A nivell de textos de memòries: Marcelino Domingo, *En la calle...*; Mauro Bajatierra, *Desde las barricadas*, Tortosa, Ed. Monclús, 1918.

Cambó, com d'esquerres, amb Marcel·lí Domingo, del socialisme hi seria Pablo Iglesias, i fins del reformisme hi aniria Melquíades Álvarez. Així, l'Assemblea, es reuniria en 3 ocasions i seria fonamentalment impulsada per la directiva de la Lliga. Si bé al juny, ja havien fet públic un manifest que seguia l'estela de l'any anterior, ara resseguia totes les problemàtiques que tenia presentada la situació política espanyola degut a la immobilitat del Règim alhora que es postulaven per a escometre aquesta actuació que jutjaven única via per a la pacificació. Al document, *Els Parlamentaris Regionalistes al País*, —l'últim que escriuria Prat de la Riba degut a la seva mort l'1 d'agost per malaltia⁸³⁵, — s'hi podia llegir que conjuraven: «als governants, reclamant-los que deixin lliure la via legal oberta a la opinió, que obrin de seguida el parlament, per tal que els partits populars, els que tenen les seves arrels en masses d'electors veritables»⁸³⁶. Poc després concretaven reunir-se per primer cop el dia 5 de juliol. Ho farien a l'Ajuntament de Barcelona i hi assistirien 46 Diputats i Senadors, amb gran majoria de presència catalana però amb voluntat d'encarnar una majoria alternativa al turnisme i endegar un procés constituent. No només es plantejaria el tema del reconeixement d'una àmplia autonomia, sinó que també hi entrarien les constants qüestions de la reforma de l'ensenyament, justícia, autonomia municipal i drets socials i econòmics. S'acordava que, en cas de que el govern no accedís a reunir les Corts amb aquest propòsit, s'emplaçava a tots els parlamentaris espanyols a assistir a una reunió en Assemblea el 19 del mateix mes. La segona trobada es produiria doncs el dia acordat al Palau del Parc de la Ciutadella —ja sota la suspensió de garanties constitucionals i la censura de premsa decretada per la reunió del dia 5— i en la que acudiren els 68 diputats, dels quals l'únic que hi aportava el PRC seria Marcel·lí Domingo. Els fets relacionats amb aquest segona reunió han estat narrats per diversos dels assistents, especialment amb les peripècies per distreure la policia:

Antes de las doce, los diputados de la izquierda se dividieron en fracciones de tres a cuatro. Se comunicaron órdenes en voz baja. Unos salieron por el café. Otros escaparon

⁸³⁵ Seria ràpidament biografiat com a «español ilustre», a Alberto y Arturo García Carraffa, *Españoles ilustres: Prat de la Riba*, Barcelona, Imp. Hijos de Domingo Casanovas, 1917., citat a Enric Ucelay-Da Cal, *Història de la Diputació...*, p. 44.

⁸³⁶ «Document transcendental. Els Parlamentaris regionalistes al País», *La Veu*, 15 de juny de 1917 (ed. matí).

por puertas falsas. Cada fracción tenía un automóvil señalado, y tenía que subir y debía dar vueltas por Barcelona hasta que la policía dejara de seguirla.

Yo tenía lo designado para mi fracción en la plaza Real. Llegamos a ella. Ascenderemos al coche, y salimos volando Rambla arriba. Otro auto nos seguía. ¿Era la policía? Pronto debíamos saberlo. Al llegar al paseo de Gracia paramos en seco. El otro auto pasó delante; pero se detuvo a los pocos momentos. Dos o tres hombres le ocupaban. Se volvieron a mirar, a inspeccionar. Era la policía. Entonces giramos rápidamente. Nos lanzamos por una calle transversal. Subimos por la Rambla de Catalunya. Volvimos a tomar otra calle. Y un tranvía interpuesto entre ambos autos nos dio tiempo para escapar. La policía nos había perdido de vista.

—¡En el Parque, en el *restaurant* del Parque! —gritamos enseguida al *chauffeur*.

Y huimos a una velocidad loca⁸³⁷.

Amb més o menys narració, totes les descripcions dels fets per part dels protagonistes coincideixen en la situació. Així, anirien arribant els Parlamentaris al Parc de la Ciutadella on havia de tenir lloc aquesta segona reunió de l'Assemblea, presidida pel senador regionalista Ramón d'Abadal. A l'acte s'hi votarien una moció protestant contra el govern i demanant altre cop la convocatòria d'un es cort constituents així com la constitució de comissions per a afrontar les enumerades reformes polítiques. Seria interrompuda per la guàrdia civil i amb un gest simbòlic se'n procediria a la seva dissolució. Podem llegir la descripció en les memòries d'Hurtado:

Per sortir del pas, en reiterar el governador l'ordre de dissolució, va posar la mà a l'espatlla del diputat Rodés, que tenia més a la vora, en senyal de quedar detingut per formar part d'una reunió il·legal, i com que Rodés va contestar que, quan deixaria d'estar pres, es posaria de nou a la disposició de l'Assemblea, provocant els aplaudiments dels parlamentaris, Matos anava posant la mà a l'espatlla de cada un dels més a prop per declarar-los també arrestats, fins que es va donar per dissolta la reunió amb aquest acte de força. Tots els detinguts eren alliberats en sortir del saló, i mentre el governador es retirava amb la major part de les forces, els parlamentaris anaven cap al carrer, aclamats per la gent com a triomfadors [...]⁸³⁸

⁸³⁷ Marcelino Domingo, *En la calle y en la cárcel. Jornadas Revolucionarias* (Prólogo de Arturo del Villar), España, Cisma, 2019, (ed. or. 1921), p. 70.

⁸³⁸ Amadeu Hurtado, *op. cit.*, pp. 303-304. Aquest gest emblemàtic al que es fa menció seria una manera simbòlica per a evitar la coerció física de la detenció en la que situant la mà a l'espatlla

D'aquesta manera quedava dispersada aquesta segona trobada —i última que es reuniria a Barcelona— de l'Assemblea de Parlamentaris. Com és corrent, els punts comuns d'encontre, fonamentalment la demanda d'una obertura constituent, no implicava una uniformitat en els propòsits dels participants. Així, a l'interior de la pròpia reunió, com és normal en tots els moments unitaris, hi havia diverses visions al respecte del propòsit de la mateixa. Les forces d'esquerrers, amb el vigor dels vents provinents de Rússia i l'abdicació del Zar Nicolàs II al març d'aquell any, defensaven un camí constituent en sentit republicà. Marcel·lí Domingo, qui es consagraria com a líder polític en aquelles dates, demanava l'abdicació del Rei: «Los reyes, ha dicho Voltaire, deben tener el instinto de poner fin oficial a su reinado para evitar en el país el trance doloroso de liquidar a un mismo tiempo el reinado y el rey»⁸³⁹. A través de les paraules de Gabriel Alomar, qui no havia participat com a parlamentari tot i que es trobava aquells dies a Barcelona —«Me encontraba los días intensos de agosto, en mi provincianísima capital»⁸⁴⁰—, és una bona manera de llegir la posició i interpretació dels fets per part del PRC. Entre les dues sessions de l'Assemblea escrivia sobre el sentit constituent del moment: «Los Parlamentos, ya en su forma judicial, ya en su forma legislativa, han sido siempre el protoplasma de las revoluciones y de las democracias. E inversamente, la repentina agresión de los golpes de Estado se ha dirigido en primer lugar contra los Parlamentos. La Revolución francesa se inició en realidad con la reunión de los Parlamentos, anterior a Estados Generales, y animada por las guerras de la Fronda. Y para que llegara a ser formulada la Declaración de los Derechos del Hombre se necesitó precisamente una guerra sorda entre el Estado (“L'Etat c'est moi...” y la Asamblea [...])⁸⁴¹». En aquest propòsit escriurién i difondrien també el conegut article de Domingo —que acabaria sent utilitzat per justificar la seva detenció— en el que cridava a la rebel·lió als soldats:

del diputat es considerava que ja s'havia procedit en la tasca encarregada, en aquest cas de dissolució. Restaria per a la història, quan aquest mateixa gesticulació seria emprada per Lluís Companys al declarar la República a l'abril de 1931 amb el llavors Alcalde de Barcelona, Joan Antoni Güell i López.

⁸³⁹ Marcel·lí Domingo, «¿Qué espera el rey?», *La Lucha*, 14 de juny de 1917.

⁸⁴⁰ Gabriel Alomar, «La huelga en Barcelona», *España*, 8 de novembre de 1917.

⁸⁴¹ Gabriel Alomar, «Entre el Estado y la nación», *La Publicidad*, 11 de juliol de 1917.

Soldados, ha llegado vuestra hora. Ya habéis visto que la disciplina se vulnera en los cuarteles cuando conviene a las peticiones de vuestros jefes. Ya habéis visto como en nombre de la justicia, no en nombre de la ley, vuestros jefes os han tenido prestos a salir para luchar contra los poderes constituidos. Habéis aprendido cosas de estas lecciones. Pues, pensad que por las peticiones que hacen, no vuestros jefes, sino vuestros hermanos, pronto se romperá la disciplina de la calle. Pensad que, en nombre de la justicia, se levantarán, no ya vuestros jefes, sino vuestros hermanos, vuestros padres, vuestras madres. ¿Dispararéis? ¿Haréis fuego? ¿Obedeceréis la orden de abrir la cabeza de los que vienen del campo y de las fábricas, y del taller; del mismo lugar del que vinisteis vosotros cuando fuisteis al cuartel; del mismo lugar a donde iréis vosotros cuando salgáis del cuartel para siempre?⁸⁴²

Si bé les dues reunions de l'Assemblea del juliol s'havien produït sobre una tensió controlada, a l'agost el clima seria d'un altre grau d'agitació. S'hi afegia ara protagonicament la mobilització obrera. Prèviament, el 17 de juliol, ja havien fet públiques les peticions que serviren de base a les mobilitzacions. És interessant veure'n els punts centrals per fer-nos a la idea de les capacitats que podia tenir el catalanisme d'esquerrers d'imbricar-se a les masses, a les que de moment, Domingo ja havia confirmat amb anterioritat el suport del PRC a la vaga: «Estamos junto a los obreros porque creemos necesaria su revolución. Estamos al lado de los obreros porque ellos piensan en estos momentos como pensamos nosotros, en una patria regida por otros hombres, por otras leyes, por otras instituciones»⁸⁴³. Els punts centrals doncs d'aquestes mobilitzacions que farien públiques els sindicalistes es podien llegir a la *Solidaridad Obrera*:

Derribo de la Monarquía e instauración de una particular situación política, que puede ser asimilada a una forma republicana (aunque en este aspecto no está nada claro): reconocimiento, de los sindicatos de las clases obreras y del derecho de los mismos a vetar las leyes dictadas por el Parlamento constituyente; mantenimiento de la neutralidad y acción tendente a facilitar la revolución en todos los países beligerantes; jornada de

⁸⁴² Marcel·lí Domingo, «Soldados», *La Lucha*, 20 de juny de 1917. Explica Noguer que l'article «obligà a estar tirant edicions del diari durant alguns dies seguits» en referència a *La Lucha* (Ramon Noguer Comet, *op. cit.*, p. 190). Alomar escriuria un article també volent aglutinar els soldats a les forces de transformació, a Gabriel Alomar, «El pequeño Brumario», *El País*, 19 de juny de 1917.

⁸⁴³ Marcel·lí Domingo, «¿Qué espera el rey?»...

siete horas y semana inglesa en el aspecto laboral; salario mínimo de cuatro pesetas diarias y supresión del trabajo a destajo; pensión para los trabajadores incapacitados y mayores de cincuenta años; prohibición del trabajo para niños menores de catorce años; impuesto progresivo sobre la renta; disolución del Ejército y la sustitución por las milicias. y abolición de la diplomacia:

apoyar toda iniciativa para la Federación de los distintos países de Europa; una declaración de guerra sólo puede hacerse después de un plebiscito ya ella acudirán quienes voten a su favor; abolición de las aduanas y del Senado: separación de la Iglesia y el Estado; disolución de los conventos y clausura de las iglesias por cierto tiempo; ley permitiendo el divorcio; autonomía municipal y regional; nacionalización del suelo y subsuelo, del trabajo y de los seguros: inserción racionalista, gratuita y obligatoria: reforma del sistema de prisiones para hacerlo más humanitario, y supresión de la pena capital: prohibición de todo espectáculo. que pueda corromper o ensuciar al pueblo. como las corridas de toros: derechos de reunión, asociación y coalición. y libertad de prensa; no se pueden suspender las garantías constitucionales por causas únicamente interiores⁸⁴⁴.

És interessant veure com una bona part dels punts podien ser defensats per partits del catalanisme popular i aquest factor ens permet inferir en quina mesura aquest seria capaç d'imbricar-se en les masses. Els fets s'anirien escalonant prestament. El 18 mateix a València esclatava una vaga de ferroviaris. El dia 5 d'agost, els militars de les Junes presenten les seves peticions laborals. El dia 8 la Comissió ferroviària de Valladolid fixava l'inici de la vaga general pel dia 10. Enmig, la Lliga explicitava la seva posició que es pot llegir el mateix dia 8: «Les societats, en efecte, es renoven o es revolucionen [...] És necessari que en tota circumstància es recordi que la Lliga ha estat desitjosa de la legal renovació i que cada vegada s'ha trobat enfront del govern del senyor Dato, únic obturador, únic responsable de que la renovació no s'hagi complert. Cadascú en son interior i segons l'ensenyança que reculli dels fets, podrà decidir quina és l'alternativa

⁸⁴⁴ Cito el programa d'Antonio Bar, *La C.N.T. en los años rojos*, Madrid, Editorial Akal, 1981, p. 423. Com aquest autor indica, els punts venen recollits a, Mauro Bajatierra, *Desde las barricadas*, Tortosa, Monclús, 1918 i a, Manuel Burgos y Mazo, *Vida política española*, Madrid, M. Núñez Samper, 1918. S'afirma que la informació hauria aparegut a la *Solidaridad Obrera* del 17 de juliol de 1917 i que malgrat no s'ha pogut trobar l'original, degut a la censura a la que estava sotmesa llavors, és fidedigne per la coincidència en les diversitat de fonts que apareix.

que, en realitat, oposa a la Renovació el Govern del senyor Dato»⁸⁴⁵. El dia 12, Domingo fa públic un altre article titulat «Esto es la revolución»⁸⁴⁶. Així s'arriba a l'inici de la vaga general, el dia 13 d'agost, que ràpidament seria seguida a les zones industrials de Barcelona i Biscaia, a les urbanes de Zaragossa, Madrid, València o La Coruña i les mineres de Jaén, León i Astúries. La repressió no es faria esperar. El dia 14 al vespre es detenien al Comité de Vaga, Francisco Largo Caballero, Andrés Saborit, Julián Besteiro i Daniel Anguiano. Marcel·lí Domingo també seria fet pres el dia 16. L'exèrcit, malgrat les suggestions a sumar-se al procés revolucionari, es disciplinaria al bàndol del govern i participaria en la repressió cruenta dels principals focus conflictius, arribant a conduir tramvies com a substituïts dels treballadors en vaga. Els resultats de la repressió acabarien en 70 morts, centenars de ferits i més de 2000 empresonats⁸⁴⁷.

Una de les conseqüències polítiques dels fets d'aquell estiu seria la constitució el 3 de novembre d'aquell any, del primer govern de concentració nacional que posava fi a l'alternança bipartidista per refermar el Règim. Alhora, aquest govern inclouria a la Lliga Regionalista. D'aquesta manera, succeïa en aquestes circumstàncies que un partit del catalanisme entraria al govern de la monarquia. Els lligaires passaven d'haver impulsat l'Assemblea de Parlamentaris a situar a Joan Ventosa Clavell com a Ministre de Finances i Felip Rodés a Instrucció Pública del sistema de la Restauració. Entre les demandes d'autonomia que es trobaven al rovell dels punts constituents que havien aglutinat aquells dies a les forces dels Parlamentaris i la necessitat coercitiva de l'Estat per por a l'actuació de les masses, el catalanisme de dretes havia optat, altre cop, per la segona. Pocs dies abans d'una última reunió de l'Assemblea, aquest cop a Madrid, a finals d'octubre, ja ho havia especificat el membre del Partit Liberal a Catalunya, Roig i Bergadà a Cambó quan li diria que «era preciso liquidar la Asamblea, delante la imposibilidad de mantener el contacto con los elementos de la extrema izquierda, que solo soñaban con una revolución negativa y perturbadora»⁸⁴⁸.

Així, arribem en aquest punt, a un dels capítols determinants en l'estudi del procés nacionalitzador català i que la premsa del republicanisme catalanista expressaria en tota

⁸⁴⁵ «En el parèntesi», *La Veu*, 8 d'agost de 1917 (ed. vespre).

⁸⁴⁶ Marcel·lí Domingo, «Esto es la revolución», *La Lucha*, 12 d'agost de 1917.

⁸⁴⁷ Juan Antonio Lacomba, *op. cit.*, pp. 271-272.

⁸⁴⁸ Jesús Pabón, *Cambó...*, p. 559, citat a *Íbid.*, p. 308.

la seva cruesa. A *La Campana de Gràcia*, amb to sardònic retrataven la hipocresia del reformisme preconitzat per la Lliga: «El Piamont queda reduït a una Calabria»⁸⁴⁹. El mateix Màrius Aguilar avaluava els fets considerava que el paper de la Lliga representava «l'escamoteig de vint anys de catalanisme estava fet»⁸⁵⁰. Veiem com es posava de relleu no només la deserció del lideratge de l'Assemblea per part de la Lliga, sinó els efectes que aquest fet havien de tenir per al conjunt del catalanisme. Aquest fet era jutjat per Alomar en un mateix sentit: «Otra víctima es, dígame lo que se quiera, el catalanismo. [...] Vivirá de ahora en adelante como [...] copartícipe en un régimen moribundo»⁸⁵¹. Si l'associació del catalanisme a la dreta era palesa durant tot el període —la vaga de 1902, la col·laboració amb Maura i la Cierva amb la repressió de 1909, etc.—, ara apareixia de forma de forma manifesta amb l'entrada ministerial just en un moment de necessitat i de perill pel Règim. Però, era cert que al novembre de 1917, *l'escamoteig de vint anys de catalanisme estava fet?*

5. CANVI DE FASE: 1918 I L'AGONIA DEL RÈGIM

*«El espectáculo de la agonía del régimen empieza a ser lastimosa. El enfermo cambia de postura, se agita febril y angustiado, en el insomnio del momento fatal»*⁸⁵²

[...]

«Pero en esa antagonía entre régimen y nación, llega un momento en que la nación, según todas las apariencias conseguirá la victoria. [...] ¡Ah! Entonces, [...] los regímenes toman apariencias de bondadosa transacción. Todo puede arreglarse. Para vivir, se pactará con el error, con nefando error, adulándolo con todos los tópicos corrompidos de la simulación, que suenan como las palabras del zorro esópico en boca de los mismos gobernantes que ayer

⁸⁴⁹ Paradox (pseud. de Màrius Aguilar), «El Govern de la desllealtat», *La Campana de Gràcia*, 10 de novembre de 1917.

⁸⁵⁰ Paradox, «Les tristeses d'un discurs», *La Campana de Gràcia*, 27 d'octubre de 1917.

⁸⁵¹ Gabriel Alomar, «La doctrina del éxito», *La Publicidad*, 9 de novembre de 1917.

⁸⁵² Gabriel Alomar, «La agonía del régimen», *La Lucha*, 30 de desembre de 1918.

acariciaban su látigo de araxes mostrándolo a los impotentes gentíos. El Estado se ha vuelto reptil, y su vientre se adapta a todas las ondulaciones»⁸⁵³.

Gabriel Alomar, a finals de 1918

El començament de novembre de 1917 presentava una situació pel catalanisme, que per contingència o eventualitat, mostrava una bifurcació tan clara com visible. La Lliga es trobava amb dos Ministeris i el cap més conegut del PRC, Marcel·lí Domingo, era pres al vaixell *Reina Regente*. Malgrat aquesta situació, ponderant les forces catalanistes realment existents llavors, veiem com el catalanisme esquerrà segueix essent petit. Sense anar més lluny, si pensem que a les eleccions municipals immediatament posteriors als fets, a l'11 novembre del mateix any 1917 —vuit dies després de la constitució del Govern—, la Lliga tornava a imposar-se amb 14 regidors, en segon lloc, sortien els radicals amb 10 i els catalanistes republicans n'obtenien 2⁸⁵⁴, un d'ells el jove advocat Lluís Companys. La Lliga seguia doncs mantenint el Consistori. Pel que fa al context internacional, l'èxit revolucionari soviètic i les conseqüències socials de la Guerra es començarien a notar ja sísmicament en l'agitació social. El 15 de novembre de 1917, el govern Soviètic promulgava el «Dret d'autodeterminació a la Declaració dels drets dels pobles de Rússia» i al desembre, reconeixien la independència de Finlàndia. Al gener, es fan públics els «14 Punts de Wilson», que retornaven el Principi de les Nacionalitats a la discussió política en el Dret d'Autodeterminació. En arribar la tardor, es produeix la proclamació de diverses Repúbliques, a Txecoslovàquia, a Polònia i Hongria. Finalment, l'11 de novembre de 1918 es firma l'armistici i abdica a Alemanya, el Kàiser Guillem II. Semblava el final de les monarquies i el reconeixement de les nacionalitats sense Estat estava al cor de les solucions polítiques posteriors a l'època dels grans Imperis. A la vegada, els vents de revolta des de Rússia posaven sobre la taula la realitat de la possibilitat revolucionària. En aquests anys, recorreria Europa un clima subversiu que tindria una miriada d'expressions. Des de l'aixecament espartaquista al gener de 1919, a la declaració de la República Socialista dels Consells a Hongria al març del mateix any; des de la declaració de la República Soviètica de Baviera a l'abril del 19 a les ocupacions de fabriques a l'estiu del 1920 a Itàlia. La pròpia vaga de la Canadenca iniciada al febrer

⁸⁵³ Gabriel Alomar, «Entre el régimen y la nación», *La Lucha*, 2 de desembre de 1918.

⁸⁵⁴ Isidre Molas, *op. cit.*, p. 119.

de 1919 a Barcelona s'emmarcaria de ple en aquest context europeu de forta agitació social i política. L'arribada per primer cop al Govern del Partit Laborista al Regne Unit o la victòria del *Cartes des Gauches* a França ambdós al 1924 serien dues mostres més d'aquest clima renovador i d'orientació esquerrana. No obstant, contra aquesta força progressiva apareixerà una reacció dels sectors dretans que també prendria formes renovades. Així, les diverses maneres d'intervenció autoritària i repressiva que prendrien forma en accions que anirien des de les declaracions d'Estat de guerra i suspensions de garanties constitucionals repetides, a lleis de censura i de permissivitat policial, fins a atacs i il·legalitzacions de sindicats i partits polítics, llistes negres d'obriers i suport als esquiroles, *lock outs*, arribant als assassinats i afusellaments pels carrers i a l'ús de cossos parapolicials. Així, entre aquests trobarem Miklós Horthy a Hongria, Benito Mussolini a Itàlia, Józef Pilsudski a Polònia o el propi Miguel Primo de Rivera a Espanya. L'inici d'una era de repressió antirevolucionària des de Munich a Budapest, des dels assassinats de Rosa Luxemburg i Karl Liebknecht al gener del 1919 al terror blanc o a les execucions massives de "rojos" a Finlàndia, és el que ens permeten afirmar que el context europeu del període d'entreguerres constitueix una Guerra Civil europea, en la que les classes dirigents i les patronals desencadenarien una «guerra antibolchevique»⁸⁵⁵ per fer front a les transformació revolucionàries que preconitzaven les agitacions obreres. Així, el desplaçament vers el feixisme serà emmarcat en aquesta situació política. De la mateixa manera, el procés nacionalitzador català no en serà per a res aliè, sinó que més aviat el travessarà de forma determinant.

Un altre dels efectes esmentats de la Guerra Mundial a Catalunya seria l'encariment del cost de la vida degut a la inflació que havia provocat els alts beneficis de la burgesia amb la venda en mercats europeus. Així, el gener de 1918 començava amb unes fortes protestes contra l'alça dels preus protagonitzades fonamentalment per les dones. A Barcelona, durant dues setmanes de gener hi hauria mobilitzacions i protestes de tot tipus, sortirien al carrer més de 24 mil dones⁸⁵⁶ i entre les demandes que es sentien en els actes organitzats durant aquells dies hi podia haver la fixació de preus dels articles de primera necessitat, la readmissió de 6000 ferroviaris que havien estat acomiadats per la Vaga

⁸⁵⁵ Enzo Traverso, *A sangre y fuego. De la guerra civil europea (1914-1945)*, València, Publicacions de la Universitat de València, 2007.

⁸⁵⁶ *La Lucha*, 23 de gener de 1918. Sobre aquestes mobilitzacions de dones, es pot llegir: Carme Jiménez, Imma Guillamón, *Amàlia Alegre i la revolta de les dones*, Barcelona, El Lokal, 2023.

General de 1917, o la destitució del Governador civil. El 14 de gener a Barcelona *La Lucha* recull la descripció d'una jornada de protestes i manifestacions de dones per la subsistència:

En la Plaza de España se reunieron más de mil mujeres [...] En la plaza Real se reunieron más tarde más de 2.000 manifestantes. [...] En la plaza de Cataluña se improvisó un mitin, en el que una mujer, que se negó a dar su nombre porque dijo que no quería obtener galones, pronunció varios discursos arengando a las manifestantes para que no abandonaran su actitud hasta conseguir el abaratamiento de las subsistencias[...]

Las manifestantes llevaban un cartel en el que se leía:

[...] «¡Mujeres del distrito séptimo, a la calle! Queremos el abaratamiento de las subsistencias para alimentar a nuestros hijos. Abajo los acaparadores que son nuestra ruina. Pedimos justicia. Abajo los alquileres⁸⁵⁷.

Si bé l'augment de la politització social, expressada i latent, seguia al 1918 a la detonada al 1917, la repressió tampoc havia desaparegut en els mètodes del Règim per a fer-hi front. Se'ns narra en aquelles dates l'inici de la *Rebelión de las faeneras*: «Y a las multitudes hambrientas contesta el gobierno “renovador” con el máuser, matando a 2 mujeres e hiriendo a 15, en Málaga»⁸⁵⁸. A Alacant també es recullen fets sanguinaris de brutalitat policial: «La Guardia Civil mató a dos niños de 13 y 12 años, al primero de un tiro y al segundo de un sablazo que le hundió el cráneo»⁸⁵⁹. La crisi social junt al retorn de la conflictivitat en l'exèrcit —que havia format una espècie de sindicat o junta, la Unión de Clases de Tropa—, i a la vaga de Correus i Telègrafs, portaria a convocar eleccions generals de manera anticipada. En aquests comicis del 24 de febrer del 1918, la Lliga en coalició amb els carlins obtenia 38.000 vots i 23 Diputats, unes xifres que se situaven en el resultat més alt que havia aconseguit mai un partit de dretes a Catalunya en tota la Restauració. Així, la crisi portava a la constitució del segon el govern de concentració nacional, que profunditzava en la integració dels dos partits del sistema, oblidant el miratge del torn dinàstic. En menys d'un mes, el president García Prieto seria substituït per Antonio Maura. Aquest tornava al Govern nou anys després dels fets de la Setmana Tràgica, i en el seu Govern comptaria amb Francesc Cambó, com a Ministre de

⁸⁵⁷ «El Hambre en la calle», *La Lucha*, 15 de enero de 1918.

⁸⁵⁸ *La Lucha*, 17 de gener de 1918.

⁸⁵⁹ *La Lucha*, 24 de gener de 1918.

Foment, i amb Ventosa i Clavell, a Abastiments. La Lliga es consolidava en un suport clau de la Règim i de la monarquia. Aquest era un primer canvi de fase rellevant.

Pel que fa a la situació del catalanisme esquerrà, aquells comicis havien estat marcats pel record de l'empresonament dels protagonistes de 1917 i amb la demanda d'amnistia per al Comitè de Vaga, conformat pels líders socialistes (i que s'acabarien presentant per Catalunya per a sortir escollits i finalment amnistiats el 9 de maig). Així trobem com el 14 de gener del 1918, Alomar i Domingo pronuncien conjuntament un míting a Palma. El mallorquí presentaria al tortosí dient: «Domingo, entonces, representó una gravísima desgracia nacional: la de que la Constitución y las leyes votadas en Cortes no eran ninguna garantía para el ciudadano [...] entonces, Marcelino Domingo, junto a nuestro ilustre amigo Besteiro y sus compañeros de presidio, fuisteis el pobre corazón de la nación »⁸⁶⁰. No obstant, els resultats de febrer no serien falaguers per al PRC i obtenien 4 diputats. La divisió i les disputes per a conformar llistes a la vegada que l'abstenció —a Barcelona s'arribaria al 55,2%⁸⁶¹—, penalitzarien altre cop a les forces republicanes. En el context unitarista encertat al 1917, ara accentuat per la conformació del govern que soldava a les forces monàrquiques, es mantindrien les candidatures conjuntes socialistes i republicans, tant radicals com catalanistes o federals. Per part del catalanisme popular, la seva figura de més rellevància política llavors era sens dubte Marcel·lí Domingo. Respecte a Alomar, veiem que apareix en premsa de diverses orientacions la possibilitat de que el mallorquí sigui candidat. Si resseguim algunes fonts, podem veure que aquesta opció és contemplada en l'ambient de la política d'esquerres catalanes i no només a Catalunya, sinó que la seva col·laboració en els mitjans esquerrans de la resta de l'Estat l'havia portat a superar les fronteres d'influència dels iniciàtics temps del CNR i *El Poble Català*. Això ens porta a poder afirmar que el seu prestigi i popularitat com a articulista, ideòleg i publicista republicà, catalanista i socialista havia crescut en els últims anys. Així, llegim per exemple, al socialista Alexandre Jaume llança el seu nom com a proposta de candidat: «Des de la *Ciudad Futura* lanzo la candidatura il·lustre de Gabriel Alomar sobre la ciudad que muere»⁸⁶². L'integrista i catòlic *Correo de Mallorca* es pregunta pel

⁸⁶⁰ «Marcelino Domingo en Palma de Mallorca», *La Batalla*, 15 de gener de 1918.

⁸⁶¹ Albert Balcells, Joan B. Culla, Conxita Mir, *op cit.*, p. 263.

⁸⁶² Alexandre Jaume: «Mallorca ante las elecciones legislativas», *La Última Hora*, 29 de gener de 1918.

mateix: «¿Gabriel Alomar candidato por Barcelona?»⁸⁶³; o el popular rotatiu republicà de la ciutat de Barcelona, *El Diluvio*, afirma: «No creemos que sea la elección un rompecabezas. Un nombre ha sonado, que recogió inmediatamente todas las aquiescencias, que era el de Gabriel Alomar»⁸⁶⁴. Finalment, no ho acabaria essent, i el seu lloc l'ocuparia Joan Pich i Pon del Partit Republicà Radical⁸⁶⁵. Així, la situació del catalanisme d'esquerres del PRC, en aquesta conjuntura no variava substancialment. No obstant, i malgrat que com a partit no s'havia enfortit orgànicament⁸⁶⁶, sí que hi havia un segon element de canvi de fase qualitativament diferent. Per primer cop, el catalanisme popular tenia en les seves files figures de primer nivell de rellevància política del país. La implicació en les lluites des del 1917 havia prestigiats especialment a Marcel·lí Domingo, però també es podia copsar amb la rellevància de Layret, Alomar o Companys. Un altre fet remarcable tenia lloc pocs mesos després, com a conseqüència de la implicació de la Lliga en el govern de la monarquia. La Unió Catalanista, que romanien com una plataforma patriòtica, emetia un manifest on, per primer cop, afirmava clarament que la Lliga Regionalista no representa genuïnament el nacionalisme català⁸⁶⁷. Aquest fet seria determinant, quan a principis de febrer de l'any següent es constituís la Federació Democràtica Nacionalista de Francesc Macià, que fins llavors s'havia mantingut en la òrbita de la política Lligaire. Aquest és un tercer factor que ens permet ubicar en aquest lapse la categorització de canvi de fase.

Per últim, el que sí que estava en un procés de creixement i organització durant aquelles dates era el moviment obrer. Seria en aquesta ocasió que l'anarcosindicalisme començaria a cristal·litzar en un creixement notable a nivell organitzatiu. En aquest marc es plantejava el Congrés de Sants de la CNT catalana el juny i juliol de 1918. Una organització que

⁸⁶³ *Correo de Mallorca*, 31 de gener de 1918.

⁸⁶⁴ «El quinto lugar», *El Diluvio*, 5 de febrer de 1918.

⁸⁶⁵ Es pot llegir una queixa i insinuació de males arts de de Màrius Aguilar en relació als moviments interns de partit per a conformar la candidatura de 1918 que deixava fora a dues personalitats com Àngel Samblancat i Gabriel Alomar. Citat a, Paradox, «La desfeta de l'intel·ligència», *La Campana de Gràcia*, 16 de febrer de 1918.

⁸⁶⁶ Isidre Molas (ed.), *Diccionari dels Partits Polítics de Catalunya segle XX*, Barcelona Enciclopèdia Catalana, 2000, p. 266.

⁸⁶⁷ Es pot llegir a: *La Lucha*, 12 de maig de 1918; o a *La Campana e Gràcia*, 19 de maig de 1918.

llavors comptava a Catalunya, i especialment a Barcelona amb 73.860 afiliats —que representava entre el 25-30% de la classe obrera barcelonina llavors⁸⁶⁸— i 164 delegats en representació de 138 societats i sindicats es congregaria amb l'objectiu de plantejar un viratge organitzatiu que fonamentalment es traduiria en el pas dels sindicats d'ofici en sindicats d'indústria. Mentre que els primers provenien d'una època més artesanal que llavors dividia als propis treballadors en funció del seu ofici (paletes, pintors, etc), el segon es corresponien a un model productiu de fort accent industrial organitzar-los per ram (transport, alimentació, construcció, etc). Seria llavors quan s'adoptaria la organització en federacions locals que després formaven una federació regional i que s'unien en una confederació nacional. Aquesta estructuració es coneixeria com el Sindicat Únic i representava un salt qualitatiu que no havia de trigar gaire en donar els fruits. Aquest creixement no havia d'afectar només a la CNT. La UGT comptava pel juny de 1918 amb 89.601 afiliats a tota Espanya⁸⁶⁹, amb especial força entre els miners i en situació de dislocació entre els ferroviaris després de l'agost de 1917. Aquest era el tercer canvi de fase. En aquest marc s'arribava a les acaballes de 1918 i al final de la Gran Guerra. Seria precisament llavors quan es produiria el primer debat sobre un Estatut d'autonomia de la història de Catalunya i Espanya.

5.1. DEBAT SOBRE L'ESTATUT D'AUTONOMIA

«[...] ya estamos cansados de hacer de comparsa»⁸⁷⁰.

Francesc Layret

«Pedimos lo que habría dado a Cataluña si hubiese subsistido la República del 73»⁸⁷¹.

Marcel·lí Domingo, en una conferència a Madrid

⁸⁶⁸ Josep M. Huertas Claveria, *op. cit.*, p. 157.

⁸⁶⁹ Manuel Tuñón de Lara, *El movimiento obrero en la historia de España (II)*, Madrid, Sarpe, 1985, p. 120.

⁸⁷⁰ «Conferencia de D.Francisco Layret», *La Lucha*, 11 de novembre de 1918.

⁸⁷¹ «La izquierda catalana y el problema de la autonomia», *El Sol*, 12 de desembre de 1918.

El dia 4 de novembre de 1918 s'iniciaven els procediments per a la firma definitiva de l'armistici de la guerra a Europa. Serà aquesta avinentesa un moment en el que trobarem les primeres mostres de direcció i iniciativa política en la lluita pels drets nacionals de Catalunya per part de les forces d'esquerres en la generació d'Alomar i que cristal·litzaria en el primer intent de la història catalana, no només de plantejar sinó de dotar-se efectivament d'un Estatut d'autonomia⁸⁷². D'aquesta manera, el 2 de novembre de 1918, a *La Lucha*, es publica una editorial on es presentava com aquest clima internacional de la pau de la Gran Guerra i la influència de Lenin i Wilson estava obrint un nou marc de possibilitats pel reconeixement de les nacions sense Estat i a nivell europeu⁸⁷³. Podem llegir: «Moments transcendentals i únics els presents per a les nacionalitats amb problemes autònoms a resoldre. Reconegut és l'instant aquest de la Pau com l'únic que pot donar satisfacció plena a les reivindicacions nacionals i aspiracions autonomistes dels pobles tots, i per això, del problema nacionalista de Catalunya»⁸⁷⁴. A la vegada, no volien repetir el succeït en l'Assemblea de l'estiu de l'any anterior en què havien permès la direcció del moviment als regionalistes. Així ho escrivien tot seguit a la pròpia editorial: «Actuació en la que pugui cabre-hi traïció com en l'acció revolucionària de l'Assemblea de Parlamentaris ja no pot ser»⁸⁷⁵. El dia 9 de novembre, Cambó dimitia del seu càrrec de ministre després d'una reunió amb el rei. El monarca estava molt preocupat per la possibilitat de la seva caiguda i encomanaria a Cambó la missió precisament de repetir l'actuació de l'any anterior. Així explica el propi líder lligaire a les seves memòries el que li hauria proposaria Alfons XIII: «cal que vostè vagi a Barcelona de seguida per provocar un moviment que distregui les masses de tot propòsit revolucionari. ¿Entendidos?, em va dir el Rei, allargant-me la mà i estrenyent-me-la fortament.

⁸⁷² Un bon estudi del cas encara es pot llegir a, Isidre Molas: «El Projecte d'Estatut d'Autonomia de Catalunya del 1919». *Recerques: història, economia, cultura*, Núm. 14, 1983, p. 69-79.

⁸⁷³ Sobre l'actuació internacional del catalanisme a partir de la Primera Guerra Mundial, veure, Xosé Manoel Núñez Seixas, *Internacionalitzant el nacionalisme. El catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1936)*, Catarroja-València, Afers, 2010.

⁸⁷⁴ «El problema nacionalista catalán y la paz», *La Lucha*, 2 de noviembre de 1918, citat per Josep Antoni González Casanova, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974, p. 224. Mantinc la seva traducció.

⁸⁷⁵ *Ibid.*

¡Entendidos!, vaig respondre jo»⁸⁷⁶. Cambó recollia també en les seves memòries el temor que generava l'obertura d'aquesta conjuntura des de l'òptica del catalanisme conservador: «l'aplicació del més popular i del més demagògic dels 14 punts de Wilson, el de l'autodeterminació, vam comprendre que com a catalanistes se'ns creava un greu problema [...] amb el que passés fora» i que la mobilització popular caigués en «mans demagògiques»⁸⁷⁷. Per la seva banda, el clima polític que es vivia era d'una efervescència que inclús superava la de l'estiu anterior o la de principis d'any. A la premsa del PRC, s'enardeix l'agitació republicana i autonomista constant. A *La Lucha* podem llegir totes les notícies europees junt amb diatribes contra el rei: «¡Que se vaya Llapisera»⁸⁷⁸; en primera plana recorden les prerrogatives de la Corona recollides en la constitució amb voluntat d'exposar el poder injust de la seva posició⁸⁷⁹; el 10 de novembre, obra el diari la notícia de la marxa a l'exili del Kaiser Guillem II d'Alemanya; Alomar escriurà un article sobre el tema: «Esta guerra ha sepelido a tres Imperios [...] ¡Cómo debe pesar la Historia sobre aquel jefe descoronado! No habrá en los crepúsculos sombríos de aquel vástago feudal una desesperada voluntad [...] Nicolás, abandonándose a los horrores de

⁸⁷⁶ Francesc Cambó, *Memòries...*, pp. 298-300, citat a Borja de Riquer, *Francesc Cambó...*, p. 262.

⁸⁷⁷ Francesc Cambó, *Memorias...*, pp. 285-286, citat a Xosé Manoel Núñez Seixas, *Internacionalitzant...*, p. 76.

⁸⁷⁸ Aquest era un dels sobrenoms humorístics que la premsa republicana i obrera emprava per a desqualificació del monarca. Se sol atribuir a la referencia a la figura desmanegada del rei i amb voluntat evocativa a l'instrument d'escriptura. La paternitat del concepte ha estat relacionada amb el periodista i polític republicà Àngel Samblancat, qui empraria una ampla varietat d'epítets per a referir-se a Alfons XIII. Alguns exemples eren: «rey de Cambó, de Foronda, de Comillas, de Urquijo», «El Rifeño», «el rey del Barranco del Lobo, el rey Lobo», «Bruto», citat a «Els pasquins d'Àngel Samblancat», *La Campana de Gràcia*, 31 d'octubre de 1931.

⁸⁷⁹ «LA CONSTITUCIÓN ESPAÑOLA. PRERROGATIVAS DE LA CORONA. Corresponde al Monarca: [...] Convocar las Cortes, suspender, cerrar sus sesiones y disolver simultáneamente o separadamente, la parte electiva del Senado y del Congreso (Art. 32). Negar sanción a los proyectos de ley, caso en el cual no podrá volverse a proponer otro de éstos sobre el mismo objeto en aquella legislatura (Art. 54)[...], citat a, *La Lucha*, 16 de noviembre.

una crueldad tartaria [...] Carlos, joven erigido sobre el trueno de un viejo la vida del que fue una tragedia [...]»⁸⁸⁰.

El mateix dia, Francesc Layret pronunciaria una conferència a Barcelona on proposaria que «por iniciativa de la Mancomunidad u otro organismo se convoque una Asamblea con los Ayuntamientos, fuerzas vivas, partidos políticos, colectividades sociales de Cataluña; y que en esta Asamblea se nombrara una representación encargada de ir a pedir la resolución de nuestro problema»⁸⁸¹. El 15 de novembre, la minoria republicana presentaria al Congrés una proposició de llei, «Mensaje y las Bases de la autonomia», firmada, entre d'altres per Domingo, en la que s'afirmava que «El Congreso concede a la región catalana la autonomía integral»⁸⁸². Rebria la negativa del president del Congrés, el liberal García Prieto, «la autonomía regional, tengo que decir que lo he encontrado oscuro, nebuloso, como la generalidad de los hombres políticos que hablan de ese problema»⁸⁸³. A la vegada, coincidirà que l'Escola de Funcionaris d'Administració Local, de la Mancomunitat, en la celebració de la Quarta Setmana Municipal, organitzaria una enquesta interna entre els Ajuntaments de Catalunya sobre el tema de l'autonomia. Els resultats són plenament favorables, donen un 98% de vots pro-autonomia i el dia 16, després d'una ampla manifestació a favor a Barcelona, els resultats són entregats al llavors president de la Mancomunitat, Puig i Cadafalch. El mateix dia es concreta un grup de treball de parlamentaris per a estudiar com s'havia de redactar l'Estatut, conformat per 3 regionalistes, 3 republicans, un conservador, un liberal, 1 reformista i 2 tradicionalistes. L'ambient polític es començaria a intensificar, malgrat la iniciativa al començament dels del PRC, després de la sortida de Cambó del govern, treballarien conjuntament, almenys uns passos. Tot i així, les friccions no s'ocultarien. El dia 20, al Congrés, intervenen Domingo i Cambó. El primer en critica l'oportunisme del segon: «¿Por qué durante el tiempo que desde el Poder han podido realizar una obra efectiva, no han hecho estas peticiones? [...] han perdido una fuerte autoridad que antes tenían los regionalistas catalanes»⁸⁸⁴. Cambó responia que «ni en lo más recóndito de mi espíritu, nunca mis

⁸⁸⁰ Gabriel Alomar, «El último César. Nueva juventud del mundo», *La Lucha*, 24 de novembre de 1918.

⁸⁸¹ «Conferencia de D. Francisco Layret», *La Lucha*, 11 de novembre de 1918.

⁸⁸² Josep Antoni González Casanova, *op. cit.*, p. 224.

⁸⁸³ Diario de las Sesiones, Congreso de los Diputados, 15.11.1918.

⁸⁸⁴ Diario de las Sesiones, Congreso de los Diputados, 20.11.1918.

tendencias estatistas, mi sentido de intervencionismo de Estado, rozó con lo más íntimo de mis convicciones nacionalistas, de nacionalismo catalán, nunca»⁸⁸⁵. El dia 25 aproven a Barcelona les «Bases per a l'autonomia de Catalunya» i el dia 29 aquestes són lliurades a García Prieto. El caldejament de la situació porta a la dimissió del govern el dia 3 de desembre i a la configuració d'un nou gabinet ara amb el també liberal Conde de Romanones al cap. A la vegada, la idea de l'autonomia havia esdevingut una idea-ambient clara de la política no només a Catalunya. Un bon exemple arribaria fins a les files del Partit Socialista, qui, mentre que el PSOE a Catalunya ja ho acceptava des de 1914⁸⁸⁶, en el seu XI Congrés del 30 de novembre d'aquell 1918 va aprovar la proposta de caminar cap a una «confederación republicana de las nacionalidades ibéricas» a nivell de l'organització estatal. És llavors quan s'iniciaria el primer debat a les Corts sobre el tema de l'Estatut d'autonomia de Catalunya. És interessant resseguir-lo amb deteniment per a copsar l'enfocament de les diverses forces polítiques parlamentàries ja que representa una condensació de les idees en competència entre models nacionalitzadors.

El dia 10 de desembre, Cambó encetava plantejant el problema tal i com l'entenia la Lliga Regionalista. En una intervenció inicial feia un recorregut per les conquestes del catalanisme fins llavors per a plantejar un desllorigador. La voluntat de la Lliga era la d'aconseguir una solució com la de 1913 en la que el govern promulgues l'autonomia tal i com havia fet amb la Mancomunitat: «el problema de la extensión de la autonomía es fácil de resolver; [...] yo estoy convencido que una docena de hombres de buena voluntad, alrededor de una mesa, lo resuelven, sin chocar, en pocos días». També tornava a avisar contra l'immobilisme dels partits del torn i suggeria alguna opció: «yo no conozco político alguno, partido alguno que, respecto el problema catalán, preconice el “statu quo”; el que menos, preconiza una extensión considerable del campo de acción de la Mancomunidad»⁸⁸⁷. A aquesta primera intervenció la seguiria el Ministre de Foment, Niceto Alcalá Zamora qui s'oposaria a l'autonomia a través de la tradicional posició del liberalisme hispà. La seva argumentació giraria entorn a la idea que «los grandes problemas que plantea la conmoción consiguiente a la guerra requieren en todas partes

⁸⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁸⁶ Michael Keating: «Do the workers really have no country? Peripheral Nationalism and Socialism in the United Kingdom, France, Italy and Spain», a VV.AA., (ed. John Coakley), *The social origins of nationalist movements*, Londres, Sage Publications, p. 69.

⁸⁸⁷ Diario de las Sesiones, Congreso de los Diputados, 10.12.1918

órganos de Poder central, no autonomías políticas regionales». També en el seu discurs pronunciaria la cèlebre frase en la que volent retratar a les contradiccions de l'actuació de la Lliga, en realitat deixava patent la incomprensió i inhabilitat dels partits del turnisme per a comprendre-la. Així doncs, són d'aquestes dates les famoses paraules en les que Niceto Alcalá Zamora avisava a Cambó que «no se puede ser a la vez Bolívar en Cataluña y Bismarck en España»⁸⁸⁸. El següent en intervenir en nom de la izquierda liberal albista seria Gascón Marín qui avisava dels perills que implicava per al Règim la qüestió catalana. Dirà des de de la Cambra: «Yo reconozco la existencia de la Nación española, y siguiendo al Sr. Cambó, afirmo que puede discutirse todo lo que se refiere a la solución política de su organización, pero que no puede discutirse aquello que repugnaría a nuestros sentimientos modificar; lo que consideramos, los hombres de estos partidos como esencia insustituible de la Constitución actual española»⁸⁸⁹. Com és clar, aquesta essència insubstituïble era allò que en el fons subjeia com a legitimació de la Constitució. No era altra cosa que la nació espanyola. El que avisava Gascón y Marín era quelcom que tothom sabia en aquella cambra a finals de 1918. Era clar que el debat sobre l'Estatut i l'autonomia era de fet «obrir la porta a un debat de fons sobre la constitució del règim»⁸⁹⁰ i per tant anar a una situació *de facto* constituent. Amb la seva intervenció s'acabava el primer dia de debat.

El dia 11 de desembre s'iniciava amb una intervenció de Salvador Albert, el diputat que havia de parlar per part del Partit Republicà Català. Començava explicitant el seu posicionament: «el régimen autonómico a que Cataluña aspira sincera y lealmente, es el régimen autonómico dentro del cual auguraba Pi y Margall un estado de cosas que haría imposible en Cataluña y en el resto de España la triste, insostenible situación actual»⁸⁹¹ i feia una crítica al unitarisme que es propugnava per negar l'autonomia de Catalunya: «¡La disolución de la Patria! Los lazos que unen la Nación, ¿son, pues, tan débiles a los ojos de esos hombres que basta para romperlos o desatarlos un simple cambio de base en la organización del Estado?». Ell mateix es responia i ho feia reiterant en diverses cites del teòric del republicanisme federal vuitcentista. Començaria dient: «es para la palabra de Pi y Margall para lo que pido la atención de la Cámara». Tot seguit, llegia un fragment

⁸⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁸⁹ *Ibid.*

⁸⁹⁰ Enric Ucelay Da-Cal, *Història de la Diputació...* p. 148.

⁸⁹¹ Diario de las Sesiones, Congreso de los Diputados, 11.12.1918

del vell patriarca: «En cuanto a la unidad política, Pi y Margall ha sostenido que el haber formado nuestra unidad política contra las tendencias y las tradiciones de nuestros pueblos, nos ha llevado al mayor desorden a que pudo venir nación en el mundo; a la imposibilidad de constituir nada como no haya sido el despotismo, a vaivenes continuos y a perpetua guerra, a la división y a la disolución de los partidos, a la política de pandillaje, a la inmoralidad, al caos». La solució que el catalanisme d'esquerres defensaria en aquest debat era doncs la clàssica solució republicana: «un régimen democrático, un régimen republicano, el cual sean autónomos los ciudadanos, los Municipios, las regiones y España». Però, per a que l'autonomia fos tal, no n'hi havia suficient amb una simple descentralització sinó que s'alterava la visió indivisible de la sobirania. Per això, Albert havia defensat un «cambio de base en la organización del Estado» i per això també, la Lliga, adversa a la possibilitat d'una obertura vertaderament constituent, plantejava una solució d'*una docena de hombres de buena voluntad, alrededor de una mesa, lo resuelven, sin chocar*. Aquesta diversitat d'enfocaments del fet nacional però, no s'arribaria a plasmar pràcticament aquells dies. Però encara no havia acabat el segon dia de debat sobre l'Autonomia.

Ara era el torn d'Antonio Maura. Ben al principi deixaria clar quins eren els plantejaments que ell representaria. Per a ell «tenemos que proscribir del debate el verbo “federar” [...] porque dondequiera que aparece el concepto federación, detrás está la idea de que disuelto el vinculo federal, las partes de España serían independientes, que es lo que pasa en las federaciones»⁸⁹². Tot seguit, plantejaria la seva intervenció per a respondre a les afirmacions catalanistes. Per a ell, el plantejament federal i el catalanista implicaven el mateix perill. Continuava afirmant: «¿Autonomía integral? [...] yo no sé desenredar la madeja. Autonomía integral, no sé lo que es; porque o integral está en autonomía o integral es independencia». Però quin era el problema de fons per al patriarca del conservadorisme dinàstic? A continuació, anirà aterrant i concretant les qüestions. El següent aspecte que abordarà era el de la sobirania. Declara: «¿Qué hay que convenir en que lo llamemos soberanía? Pues cuando el Municipio acuerde que la acera tenga dos metros o que el farol esté a cinco, ejercita un acto en el cual nadie le debe ir a la mano. Si queréis, lo llamaremos soberanía, pero no lo solemos llamar soberanía. Y de aquí para abajo o para arriba, todo. Pero notad una cosa: que no vamos a podernos resignar al convenio de que eso se llame soberanía; por una razón: porque si gastamos ahí la palabra,

⁸⁹² *Ibid.*

nos va a faltar para otra cosa que no podemos suprimir, que es ponerle nombre al Poder independiente y supremo de la Nación». Malgrat la circumval·lació a través de la costum, l'element de fons emergia ràpidament. «Dichosamente, no se trata de tasar y enumerar las facultades del Estado, porque yo niego la posibilidad de tasarlas [...] A un águila que ha de servir de solaz en un parque a los ociosos se le puede enjaular; a la que ha de defender su vida y sus hijos no se le puede quitar una pluma de sus alas ni una uña de sus garras[...] el Estado para que viva la nación, puede incluso hacer santas enormidades», dirà. Molt ràpidament s'havia passat del fet *nació* a l'element *Estat*⁸⁹³. Finalment, deixava una porta oberta a una solució en la que podia ressonar les antigues col·laboracions amb la Lliga en els temps de la “revolución desde arriba” i el plet de les Mancomunitats. Així, per a Maura s'havia d'evitar una situació constituent —*No hay que definir las facultades del Estado, no hay que tocar, no hay que enmendar nada*— i tractaria d'oferir una sortida regionalitzant: «substituir la definición incompleta e imposible de las facultades del Estado por una definición inédita, nonata, pero fácil; yo reconozco que fácil y clara, de lo que es la materia regional, que hemos entendido todos por vida interior de Cataluña, y eso lo definiremos seguramente sin hostilidad».

Aquell mateix dia, al vespre, Marcel·lí Domingo, pronunciaria una conferencia a l'Ateneu de Madrid on, per una banda, recalcaria la posició del catalanisme republicà: «Pedimos lo que se hubiera dado a Cataluña si hubiera subsistido la República del 73»⁸⁹⁴; i per l'altra, enunciava quina podia ser la opció del catalanisme si en el debat no s'arribava al reconeixement de l'Autonomia per part del govern. Domingo dirà: «Cataluña siente apasionadamente el ideal de su libertad, y si el Parlamento español y el Estado siguieran mostrándose indiferentes, a esas voces vivas de todo un país, Cataluña pudiera encontrar hombres audaces, que los hay, que se constituyeran en Barcelona en Gobierno provisional de Cataluña»⁸⁹⁵. L'endemà es produïa la coneguda sortida dels parlamentaris catalanistes de la Cambra de Diputats en acte de protesta que havia abanderat Cambó, per a, tal com relataria en les seves memòries, «crear al president del consell i als homes més

⁸⁹³ En matèria de competència entre processos nacionalitzadors, Maura remarcava com la citada visió castellanista i uniformitzant de la nació espanyola només contemplava una llengua com a oficial: «al Estado le toca exigir que no haya una región española donde no sea obligatorio el conocimiento y estudio de la lengua castellana, de la lengua oficial», *Ibid.*

⁸⁹⁴ «La izquierda catalana y el problema de la autonomia», *El Sol*, 12 de desembre de 1918.

⁸⁹⁵ *Ibid.*

responsables de la política espanyola la consciencia d'un perill que fes possible una solució conciliatòria»⁸⁹⁶. Domingo posaria de relleu «la contradicció que tenallava la dreta catalanista»⁸⁹⁷ de manera potser optimista, però al cap i a la fi, fent el paper propi: «Los hombres de la Lliga Regionalista, hasta ahora adictos al régimen, han mostrado ya en lo que hace referencia a este problema, su completa desconfianza en todos los partidos del régimen pudieran gobernar, vienen a nosotros, ponen esperanza en una República»⁸⁹⁸. Així, el 16 desembre té lloc a Barcelona, al Teatre del Bosc, un míting conjunt en el que parlarien totes les forces republicanes. Hi seran des de socialistes con Anguiano, radicals com Lerroux, federals com Castrovido, els catalanistes d'esquerres com Domingo i Macià i també els regionalistes. Aquest últims seguirien mantenint l'accidentalisme, en paraules de Cambó: «En aquesta situació us dic: per a nosaltres, Monarquia? República? Catalunya! [...] Nosaltres no hipotequem l'autonomia a la república; no ajornarem la petició d'autonomia a que vingui la República; però no aturarem el nostre pas per a l'autonomia perquè pugui caure la monarquia»⁸⁹⁹.

Per la seva banda, els catalanistes d'esquerres seguirien tractant de portar a terme una pràctica de desbordament davant de la política de contenció de la Lliga. Així s'entén com malgrat tenir discrepàncies amb les pròpies bases de l'autonomia que s'havien redactat, hi havien donat el seu suport. Francesc Layret ho havia deixat per escrit llavors: «[...] este Estatut de Autonomía no es nuestro, porque lo encontramos poco autonomista, sacrificado por la Lliga a sus intereses de clase [...] Este Estatut no es la Autonomía; es la autonomía administrativa, pero no es la autonomía política, que es esencial para nosotros»⁹⁰⁰. Ara, el 21 de desembre es reunia l'Assemblea de la Mancomunitat i Domingo proposava que aquesta es designés com a constituent amb l'objectiu de redactar l'Estatut de Catalunya. Pocs dies després el govern de Romanones proposava la constitució d'una comissió per a redactar la seva proposta d'Estatut, però tant reformistes com socialistes i també els catalanistes rebutjarien participar-hi. Notant la pressió dels catalanistes esquerrans, La Lliga també renunciaria a entrar-hi. Podem llegir a Marcel·lí Domingo que escriuria posteriorment en aquesta direcció: «Si el Estatut hubiese podido

⁸⁹⁶ Francesc Cambó, *Memòries...*, p. 304, citat a Isidre Molas: «El projecte...», p. 70.

⁸⁹⁷ Josep Antoni González Casanova, *op. cit.*, p. 238.

⁸⁹⁸ Diario de las Sesiones, Congreso de los Diputados, 12.12.1918, citat a *Íbid.*

⁸⁹⁹ Reprduït a *La Veu*, 18 de desembre de 1918.

⁹⁰⁰ *La Lucha*, 2 de desembre de 1918.

ser obra exclusiva de las izquierdas [...] Modificaría las leyes de la propiedad privada. Fijaría la separación entre la Iglesia y el Estado. Consignaría la secularización de todos los órdenes de la vida. No aceptaría al gobernador general. Propondría una sola Cámara legislativa. Extendería el sufragio [...]»⁹⁰¹. Tot i així, consideraven que calia defensar-lo fins a les últimes conseqüències argumentant que «el Estatut no es la máxima aspiración de las izquierdas. Solo es una aspiración mínima» i podia permetre «obtener medios para que las izquierdas de Cataluña arranquen el Poder de Cataluña de las manos de la derecha»⁹⁰². Alomar publicava un article on també mostrava que hagués volgut un Estatut que assentés els principis de llibertats i justícia social que havien de regir Catalunya: «Yo hubiera querido ver en la airosa fe de vida personal de Cataluña una "explosión de superioridad" en el ejercicio del liberalismo. Hubiera querido que su derecho se cimentara en un contenido de sustantividad política, y no en la mera adjetividad de la autonomía, para que nuestra oposición de liberales no fuera tan ciega, no fuera un verdadero salto en las tinieblas...»⁹⁰³. Així, aquestes crítiques no eren, si es vol, fruit només de la convicció ideològica esquerrana, sinó que en la forma d'Autonomia que es construís, s'hi jugava en realitat una part important en el procés nacionalitzador català. Ho havien expressat Layret i Domingo en una conferència:

Para nosotros que el Parlamento catalán pueda legislar sobre todos los problemas políticos tiene una importancia extraordinaria. Porque el Parlamento catalán no sería un Parlamento, si la legislación de este no afectara a los intereses morales y materiales de los catalanes. Y esto es lo que se busca: que el pueblo catalán se desinterese del Parlament cuando actúe, al igual que se ha desinteresado de la obra de la Mancomunidad. En cambio, si el Parlamento catalán fuera un Parlamento, detrás suyo estaría todo el Pueblo. Y esto es el peligro que claramente ven los regionalistas. Porque si en el Parlamento catalán encontramos la solución de todos los problemas que ahora agitan el mundo, los ciudadanos se interesarían [...]»⁹⁰⁴.

⁹⁰¹ Marcel·lí Domingo, «La posición de las izquierdas catalanas», *La Lucha*, 8 de febrero de 1919.

⁹⁰² *Ibid.*

⁹⁰³ Gabriel Alomar: «En torno a la autonomía», *El País*, 1 de febrer de 1919.

⁹⁰⁴ «En el Centre Català Republicà del distrito 6. El magno mitin de anoche. Marcelino Domingo y Francisco Layret, expusieron su opinión sobre el problema autonomista», *La Lucha*, 1 de desembre de 1918.

En l'assumpció de la qüestió social s'hi trobava doncs la possibilitat de construir els canals que portaven a la nació, d'incloure la totalitat del *demos* català en el que s'havia de fonamentar la nova sobirania autònoma. En torn d'aquesta qüestió, és on es jugava doncs des de la definició de qui formava part de la nació catalana i qui no, a la síntesi entre l'alliberament social i l'emancipació nacional i també la possibilitat d'ampliar les aliances per a la consecució de l'autonomia. Els efectes en termes d'aïllament que podia suposar el triomf de la versió estatutària de la Lliga no trigaries en concretar-se.

Efectivament, la CNT ja havia manifestat en diverses ocasions la seva negativa a donar suport a l'Estatut i ho reiteraria llavors. El 15 de desembre ja havien manifestat la seva negativa. A l'editorial de la *Solidaridad Obrera* podem llegir «el pleito de la autonomía, cuando ya están bien definidas las características de los partidos que la defienden y de los que la combaten, no tiene para nosotros valor alguno». També: «Como el pleito de la autonomía es un pleito burgués, no estamos con el gobierno de Madrid ni con el Fomento del Trabajo Nacional». Però afegien, «no nos interesa el pleito de la autonomía, exceptuando la protesta del pueblo en la calle [...] cuanto signifique revuelta, cristalización y hechos revolucionario lo aceptamos [...] permanecemos al margen, pero a la expectativa»⁹⁰⁵. Aquest mateix enfocament el retrobarem el 12 de febrer de 1919 es produeix un míting de la Confederació Regional del Treball —la part catalana de la CNT— en el que entre d'altres intervindria el que era llavors el seu secretari general, Salvador Seguí. En el seu discurs criticaria durament a Cambó i la Lliga per la connivència en la política repressiva, però també per la seva hipocresia en la demanda d'Autonomia per Catalunya. En les seves paraules, Cambó «quería imponer una autonomía burguesa y centralista» y añadía: «nosotros queremos que Catalunya no sea una colonia, como aquellas que tienen los señores fabricantes de Barcelona, en las que están esclavizados sus obreros. Nosotros queremos que Cataluña sea un pueblo libre, consciente y bien administrado. Nosotros somos más catalanes que ellos, que tanto presumen de catalanismo», però, —i seguia— també manifestava els seus dubtes on es podia albirar possibilitats en altres sentits: «Tampoco queremos hacer el juego al Poder central, ya que éste sólo espera la ocasión de que los hombres de la autonomía se vean impotentes o cualquier otro motivo para negar su concesión pretextante que no pueden dominar ni saben gobernar a los elementos diversos que

⁹⁰⁵ «Ni con unos ni con otros», *Solidaridad Obrera*, 15 de desembre de 1918

componen Catalunya»⁹⁰⁶. Fos com fos, no s'aconseguiria l'adhesió de la CNT malgrat hi hauria intents i reunions. Simó Piera, llavors president del Sindicat Únic de la Construcció, relataria en les seves memòries una reunió de la plana major de la Lliga amb la CNT per aconseguir aquesta adhesió infructífera: «Ens va rebre Puig i Cadafalch [...] del que es tractava era d'ajudar-los en la lluita per l'Autonomia. Nosaltres vam respondre que en primer lloc calia que de la mateixa manera que ells havien demanat al govern que empresonés els militants de la C.N.T. i tanqués els Sindicats, ara havien d'aconseguir la llibertat per a tots i l'obertura dels locals sindicals. Aconseguit això parlariem de col·laboració. Naturalment, no feren res d'això»⁹⁰⁷. Així, Piera explica que davant de «la gran pressió que els dirigents d'aquell moviment autonomista —la burgesia catalana dirigida per la Lliga Regionalista— [...] demanant una política dura contra la nostra organització [...] només teníem una alternativa, enfrontar-nos a aquella gent»⁹⁰⁸.

El 26 de gener de 1919, l'Assemblea de la Mancomunitat aprovava finalment l'Estatut i era sotmès a plebiscit municipal que donaria el resultat de 1046 vots afirmatius i 26 contraris dels 1072 ajuntaments de Catalunya. El dia següent, el debat continua al Congrés però ja no s'arribaria enlloc. Les acusacions per part del govern de il·legalitat de l'Assemblea que havien constituït els catalanistes per a redactar la proposta d'Estatut, el tancament de files del govern i finalment la impossibilitat de posposar els problemes acabarien portant a Romanones a aprofitar el benentès de l'agitació social per a clausurar les Corts el dia 27 de febrer —el dia que s'havia de votar si es feia un referèndum a Catalunya— i mai s'arribarien a sufragar cap dels dos projectes. Caldria esperar més d'una dècada i una dictadura per a la consecució final de l'Estatut de Catalunya.

La campanya de 1918-1919 ens permeten però fer un moment de balanç enmig d'un procés no acabat. En les quasi dues dècades d'existència del catalanisme com a opció electoral, amb el catalanisme hegemonitzat per la Lliga, veiem com no s'havia portat cap proposta d'Estatut a les Corts. Una conjunció d'esdeveniments en aquests mesos precipitarien els fets. A la *fortuna* del context internacional, que obria corrents favorables al reconeixement de les nacions sense Estat, s'hi sumaria la *virtut* d'un catalanisme esquerrà que, si bé encara afigurava en la llunyania l'horitzó d'esdevenir majoritari, sí

⁹⁰⁶ «Mítin de la Confederación Regional del Trabajo», *El Diluvio*, 13 de febrer de 1919.

⁹⁰⁷ Joaquim Ferrer, Simó Piera, *Perfil d'un sindicalista. Records i experiències d'un dirigent de la C.N.T.*, Barcelona, Pòrtic, 1975, p. 85.

⁹⁰⁸ *Ibid.*, p. 87.

que seria capaç de portar a terme una política pròpia, d'iniciativa —tendencialment abandonaria sucursalisme espiritual amb el catalanisme dretà— i que permetria que tingués lloc la primera campanya per un Estatut a Catalunya. L'avançament en la proposta d'aquesta ampla ofensiva per l'Autonomia per part del PRC mentre la Lliga era encara dins el govern, o la proposta de constituir l'Assemblea de la Mancomunitat en Constituent per a redactar l'Estatut feta per Domingo, són bones mostres d'aquest —si bé llavors incipient— inici de canvi de fase en la direcció del catalanisme per part del catalanisme republicà i d'esquerres. Serà encara un estadi naixent, perquè, com hem pogut veure la gran organització de la classe treballadora a Catalunya, la CNT no recolzaria la iniciativa estatutària del 1918-1919 en veure-la encara massa vinculada a les forces del catalanisme conservador i entrant en una contraposició directa de projecte de classe. Ho explicava novament Simó Piera amb paraules que si bé hem de veure sempre amb les precaucions dels textos de memòries, ens permeten copsar les problemàtiques que estaven sobre la taula: «la burgesia catalana, com sempre, caminava d'esquena als problemes essencials i a cegues, [...] per la burgesia, “Catalunya eren només ells”. Nosaltres érem gent que no comptava per a res, ells ho eren tot. No advertien que al país hi havia una força latent que, quan es posava en moviment, ho feia tremolar tot. Si aquell moviment hagués estat, de veritat, una campanya per a reivindicar el dret d'ésser lliure com a poble, on tots els catalans haguéssim gaudit per igual dels mateixos drets, l'organització obrera hauria col·laborat en la lluita contra el poder central»⁹⁰⁹. Era clar que no s'oposaven al reconeixement de l'Autonomia en si, sinó a la forma concreta que prendria en aquella conjuntura històrica, ben diferentment de com succeiria poc més d'una dècada després. Aquesta contradicció però, que a la campanya per l'Estatut s'havia resolt en un desacord polític, ara arribaria a l'enfrontament i a la confrontació sagnant. S'iniciava un dels capítols de major intensitat de lluita de classes socials de la història de Catalunya.

5.2. LA VAGA DE LA CANADENCA, L'ELECCIÓ DE GABRIEL ALOMAR COM A DIPUTAT, LOCAUT I EL COP D'ESTAT

⁹⁰⁹ Joaquim Ferrer, Simó Piera, *Perfil d'un sindicalista...*, pp. 76-77.

«[...]era la burguesía de Barcelona la que organizaba una institución a base de la lucha de clases; pero de la lucha de la clase burguesa contra la clase obrera».

Francesc Layret, al Congrés dels Diputats

«El Sr. Companys manifestó que [...] por lo que a él respectaba, se encontraba dentro del partido republicano, obedeciendo a circunstancias de lugar y tiempo; pero que no obstante ello, se sentía cada día más al lado de la Confederación del Trabajo, hasta el punto de habérsele ocurrido en distintas ocasiones si cumpliría mejor con los dictados de su conciencia ingresando en el seno de aquel organismo»⁹¹⁰.

Sobre Lluís Companys, a les Actes del Consell Plenari de l'Ajuntament de Barcelona

«¡Absurdo espectáculo el de aquellos llamados catalanistas, que pedían un rey a Júpiter como las ranas de Esopo! Y la fábula ha tenido su desenlace natural.... Cuando se acepta y avisa la mano dura contra una clase adversa, se pierde autoridad para afrontar las probables reversiones de la fortuna»⁹¹¹.

Gabriel Alomar

A principis de 1919, es viuria un clima de conflictivitat social que desembocaria en el que acabaria prenent el nom de la vaga de La Canadenca. Com s'ha vist, ja en tot el 1918 es troben grans mobilitzacions obreres com les mencionades mobilitzacions de dones o les importants vagues de Terrassa al juny de 1918, on s'implicarien al voltant de 50.000 treballadors tèxtils, o les de Badalona a l'agost, les del sector dels productes químics o, al desembre, els tipògrafs reivindicarien augments salarials i la reivindicació de les vuit hores⁹¹². També podem registrar la preocupació dels sectors conservadors davant d'aquesta creixença de l'acció, organització i protagonisme obrer. Llegim, a finals del

⁹¹⁰ Arxiu Municipal Contemporani. A134. *Llibre d'Actes del Consell Plenari*. 22 desembre de 1919 (vol. 5), p. 458.

⁹¹¹ Gabriel Alomar, «Mi catalanismo», *España*, 25 de gener de 1924.

⁹¹² Josep M. Huertas Claveria, *op. cit.*, p. 184.

1918, una editorial de *La Veu* on trobem un adreçament públic als “obriers de Catalunya” amb intencions fallides de contenció i apaivagament:

L’organització gremial catalana feia de l’obrer d’aquells temps de la nostra sobirania “un ciutadà honrat” amb tots els drets, amb tots els respectes. [...] quan Catalunya torni a ésser mestressa del seu govern, no han pas de témer els obrers per llurs drets, mentre compleixin llurs deures: en l’harmonia de deures i drets hi va com per carrils el progrés del poble [...] Catalunya ha de fer-se plena i rica pel treball, i aquest exigeix una harmonia d’interessos que doni a cadascú allò que és seu, per fugir de topades [...] Quan en un poble es compleix la llei de la naturalesa i es respecta el dret, les lleis del progrés llisquen triomfadores. Ja ho veureu, obrers de Catalunya⁹¹³.

Poc menys de dos mesos després, entre el 21 de febrer i el 19 de març, durant 44 dies es produiria a Barcelona un conflicte social que no havia de tenir precedents en la pròpia història de la ciutat i que havia de marcar d’una manera determinant el curs dels esdeveniments polítics en aquells anys. Els fets han estat estudiats abastament⁹¹⁴, així com en les seves conseqüències en forma de reacció patronal⁹¹⁵, des de la perspectiva del líders sindicals⁹¹⁶ o en registres memorialístics⁹¹⁷, però en el present treball ens centrarem en les implicacions que tindria per a la història del catalanisme —en les seves diverses coloracions— amb visos de seguir avaluant la dinàmica del procés nacionalitzador català. D’aquesta manera, la vaga s’iniciaria en forma de vaga de solidaritat, per escalada i acabaria essent la demostració de la capacitat del nou tipus d’organització —el Sindicat Únic— que s’havia donat la CNT al seu Congrés de Sants, poc menys d’un any abans. Així, a finals de gener de 1919, a l’empresa Riegos y Fuerzas del Ebro, propietat de

⁹¹³ «Els obrers de Catalunya», *La Veu*, 24 de desembre de 1918 (ed. matí).

⁹¹⁴ Només per mencionar alguns dels estudis monogràfics recents, podem destacar: Teresa Abelló, *La Vaga de la Canadenca*, Barcelona, Rosa dels Vents, 2024; Ferran Aisa, *La vaga de la Canadenca. La conquesta de les vuit hores*, Barcelona, Edicions 1984, 2019.

⁹¹⁵ Soledad Bengoechea, *El locaut de barcelona (1919-1920)*, Barcelona, Curial, 1998.

⁹¹⁶ Manuel Cruells, *Salvador Seguí, El noi del sucre*, Barcelona, Ariel, 1974.

⁹¹⁷ Joan Manent, *Records d’un sindicalista llibertari català: 1916-1943*, París, Edicions catalanes a París, 1976; Joaquim Ferrer, Simó Piera, *Perfil d’un sindicalista...*; Manuel Buenacasa, *El movimiento obrero español 1886-1928, Historia y crítica*, Gijón, Editorial Júcar, 1977; Pere Foix, *Apòstols i mercaders*, Manresa, Tigre de Paper, 2019 (ed. or. 1957).

Barcelona Traction, Light and Power Company, acomiadava a vuit treballadors sindicats perquè no havien volgut abaixar-se el sou amb l'excusa del canvi de contracte temporal a fix. El 5 de febrer aquests treballadors es declaren en vaga i el 8, la majoria de obrers presenten les seves reivindicacions a l'empresa. En una setmana, el dia 17, s'inicia una vaga del sector del tèxtil que implica a 20.000 treballadors demanant les vuit hores, el reconeixement del sindicat i sou íntegre en cas d'accident. El dia 21, el ram de l'electricitat també s'hi suma i l'aturada és total, un 70% de la indústria catalana para. A inicis de març, entre xantatges dels empresaris per el retorn al treball, els ferroviaris també s'hi afegien. En el transcurs dels fets la ciutat quedaria completament a les fosques, mostrant el poder obrer que aconseguir quelcom d'aquesta magnitud en una ciutat de les dimensions de Barcelona. També hi aconseguirien aplicar la censura roja en la que es farien amb el control de la premsa que es repartia a la ciutat. La reacció del poder, amb un paper clau del capità general de Catalunya, Milans del Bosch (un dels fundadors de La Canadenca), seria la militarització de les fàbriques —amb penes de 4 anys de presó per a qui no es presentés a les zones de reclutament— i la repressió —més de 3000 detinguts serien internats a Montjuic. El dia 13 es declara l'Estat de guerra i s'inicien les negociacions amb el comitè obrer. Finalment, s'arribava a un acord favorable als treballadors: augment general i proporcional dels sous, jornada màxima de vuit hores i el pagament de la meitat del mes de la vaga. Havia estat una victòria sense precedents de les forces sindicals. Es tenen registres del míting final a la plaça de toros de les Arenes el dia 19 de març, en les que es comptabilitzarien entre 20.000 i 25.000 treballadors⁹¹⁸. A l'abril, el govern de Romanones es veia obligat a aprovar, efectivament, la jornada laboral de vuit hores i Espanya esdevenia així, en el primer país europeu en fer-ho.

Ràpidament, el conflicte de classes veuria aparèixer també llavors la concurrència de la reacció patronal i del capità General de Catalunya. Just després del dia acordat pel final de la vaga, el 19 de març, Milans boicotejava el pacte arribat amb el govern negant-se a alliberar els presos que restaven a les cel·les. El dia 24 de març proclamava de nou l'Estat de Guerra i exigia jutjar els presos en tribunals militars. L'objectiu era empènyer als cenetistes a tornar a la vaga sense preparació i donar justificacions per a la seva repressió. Aquesta actuació de Milans comptaria amb la pressió i el suport de la Patronal catalana, les elits locals, entre les que hi havia significats prohoms del catalanisme dretà. Cambó

⁹¹⁸ Es pot llegir una crònica a «Vuelta al trabajo. El mítin de las Arenas», *La Vanguardia*, 20 de març de 1919.

havia reconegut alguns mesos més tard, com els seguidors lligaires havien donat suport a *l'espanyolíssim* Milans del Bosch ordenant les prioritats quan es tractava, altra vegada, de les disputes de classe: «Cuando en el mes de marzo último estalló la huelga general, nosotros, los regionalistas, prestamos nuestro concurso leal a la autoridad, sin mirar que ésta fuera encarnada por el general Milans del Bosch, del cual teníamos recibidos toda clase de agravios»⁹¹⁹. Així, el dia 30 de març es reunien 8.000 membres del sometent a plaça Catalunya en una missa⁹²⁰. A partir d'aquí, l'escala repressiva seria continuada. Es suspenia judicialment l'actuació de la CNT, es processava i detenia a dirigents com a Àngel Pestaña, i fins i tot s'arribaria a donar mort al president del Sindicat d'Adobadors, Miquel Burgos, obrint un camí sanguinari de violència patronal-governativa sense comparança a tot el que s'havia viscut fins llavors. Entremig, es produirien unes eleccions generals —entre la dimissió de Romanones, per la pressió de la burgesia catalana i Milans del Bosch, i el nomenament d'Antonio Maura de nou al govern—. Seria precisament llavors, en aquest foc creuat de diverses forces en lluita activa, en plena descomposició del Règim de la Restauració i amb l'amenaça cada cop menys latent d'un cop d'Estat, que s'havien de celebrar els comicis que portarien per primer cop a Gabriel Alomar a ser Diputat a les Corts. Per a veure el recorregut que l'hi portaria, cal veure la relació del catalanisme esquerrà amb l'agitació social dels mesos precedents, amb la vaga de La Canadenca i amb la reacció patronal i la repressió.

Si resseguim la seva publicació, *La Lucha*, veiem que els seus redactors i membres del PRC tractarien de donar un suport al conflicte a través dels mitjans dels que disposaven. Aquest fet es concretava en diversos aspectes, dos dels quals no eren cap novetat. En primer lloc, farien un seguiment del conflicte vaguístic des de les planes de la seva publicació i, malgrat la suspensió de garanties constitucionals i l'estat de guerra dificultaven molt més qualsevol tipus d'actuació, podem trobar com tractarien de donar difusió i altaveu a les demandes obreres. Així, per exemple, el dia 20 de març reproduïen les bases del acord signades entre el director general de La Canadenca i els delegats dels sindicats obrers:

⁹¹⁹ Arxiu Històric de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona-Cambra de Comerç (13 de febrero de 1920), Caixa 657, expedient 19 (retalls de premsa), a Soledad Bengoechea, *op. cit.*, p. 54.

⁹²⁰ Enric Ucelay-Da Cal, Xavier Casals, *op. cit.*, p. 184.

1. Readmisión del personal en huelga.
2. Que se vuelva al trabajo dentro de las cuarenta y ocho horas siguientes a la firma de las bases, reservando a los movilizados sus puestos, hasta cuarenta y ocho horas después de su desmovilización.
3. Aumento de salarios en escala gradual, del 60 al 10 por ciento en relación con los haberes desde 100 a 500 pesetas.
4. Jornada de ocho horas.
5. Pago de una quincena del mes de febrero y desde el uno de marzo el mes completo, empezando por el aumento a entrar en vigor a partir del día en que se incorporen al trabajo.
6. A los obreros les será abonado el mínimo jornal que para cada uno de sus oficios tenga establecido la Federación Patronal de Barcelona.
7. Pago de los jornales íntegros en caso de accidente de trabajo.
8. Oferta formal de las Compañías, a las que afecte la huelga, de no ejercer represalias⁹²¹.

En segon lloc, els catalanistes del PRC denunciarien constantment durant la campanya a les eleccions que es celebrarien al 1 de juny de 1919 —que seria molt curta per la dita situació d'excepció— la repressió que havien sofert els treballadors. Per aquest motiu, es començaran a trobar mostres de l'inici de la llargament pregonada articulació del catalanisme en les masses obreres i populars entorn a l'any 1919. Una senyal es detecta en la manera en com son rebudes les candidatures dels catalanistes en la premsa majoritària del republicanisme popular a Catalunya. Si veiem el seu diari de major tiratge, *El Diluvio*, parlen d'Alomar afirmant que cal votar-lo: «Obreros e intelectuales deberían adoptar fervorosamente su candidatura. Porque es el anti-Maura; porque en 1909, nadie puso en la protesta su fervor ardiente; porque ha clamado como un Isaías Jacobino sobre todas las injusticias; porque ninguno ensalzó tanto las ideas contra las armas; porque ha saludado el Porvenir, la Social, con salmos apostólicos; y porque, finalmente, no tuvo la Ciudad, la Ciudad Futura [...] mañana démosle nuestros votos. Porque votar a un republicano puritano, es bella cosa; pero aún más si sobre su frente, que hoy, como en su casa, será lo primero que veremos; se enlazaron la ciencia y la poesía»⁹²². El seu pas a la política es percep i presenta com a continuació de la seva activitat com a intel·lectual

⁹²¹ *La Lucha*, 20 de març de 1919.

⁹²² «Gabriel Alomar», *El Diluvio*, 29 de maig de 1919.

compromès en els anys precedents. En la premsa catalanista, ja *El Poble Català* es troba llavors en la fase final de la seva decadència —desapareixeria definitivament al maig de 1919—, però es demanaria el vot a Alomar a l'*Esquella de la Torratxa* en tant que catalanista i en tant que per republicà: «Regionalistes: Penseu a l'anar a votar que En Gabriel Alomar i Villalonga, il·lustre catedràtic i publicista eminent, candidat per Barcelona, és més catalanista que cada un i tots els homes de la “Lliga” plegats. Republicans: Penseu que l'Alomar, anti-caliquenyo acèrrim, és el més avançat en idees de tots els candidats presents»⁹²³.

Si analitzem els seus discursos durant la curta campanya veurem que la direcció era la denuncia de la repressió i els seus artífexs. Alomar faria el seu míting de tancament de campanya a Sabadell⁹²⁴ on carregaria fortament contra la política de la Lliga i la Unión Monárquica Nacional: «aquests dos falsos patriotismes qui semblen antagònics s'han unit fa ben poc contra la Barcelona frenètica del pervenir [...] els regionalistes se confonien amb aquells espanyolistes en la defensa dels comuns privilegis, i un mateix bassal roig els ajuntava contra vosaltres». En els paral·lelismes seguia destacant que «així com els de la Unión Monárquica volen la “seva” España, “seva” en sentit material, és a dir la volen a la butxaca, també la Catalunya dels regionalistes és una Catalunya de butxaca, patrimonial i privativa». Tot seguit, Alomar posava de relleu la cooperació en l'actuació repressiva del Sometent: «a Barcelona hem vist allistar-se en defensa de les castes de privilegi els mateixos homes qui s'omplen la boca parlant de la llibertat de la terra catalana!». També en recordava la hipocresia un cop més dels lligaires: «Sabeu qui han estat els únics aliats del govern en aquest segrestament del Poble, en aquesta opció en favor del règim i contra la lliure voluntat nacional? Han estat els regionalistes! Els mateixos que s'anomenen nacionalistes i proclamen el dret de la nacionalitat catalana a no sofrir ingerències de les demés nacionalitats espanyoles en el govern propi, aproven

⁹²³ «Esquellots», *L'Esquella de la Torratxa*, 30 de maig de 1919.

⁹²⁴ Va ser recollit a diverses publicacions. Parcialment a, «Fragment de la conferencia donada el dia 29 de maig per En Gabriel Alomar, al “Teatre Còmic”», *La Campana de Gràcia*, 31 de maig de 1919; completa a «Conferència de Gabriel Alomar», *La lucha*, 30 de maig de 1919 i a, «Los actos de ayer. Conferencia de Alomar», *La Publicidad*, 30 de maig de 1919; «Una gran conferencia de Alomar», *El Diluvio*, 30 de maig de 1919. En les dues darreres publicacions, malgrat tractar-se de premsa en llengua castellana podem llegir com les paraules d'Alomar són reproduïdes en català.

que un govern central impedeixi a la nació catalana manifestar lliurement la seva llibertat»⁹²⁵. A continuació defensava la unió de la intel·lectualitat d'esquerres amb el món obrer: «El signe principal de les noves lluites és una aliança entre intel·lectuals i obrers. Aquest és, per avui, el nostre “soviet” [...]» i recordava els assassinats dels líders espartaquistes a Berlín pocs mesos enrere: «[...] la sang de Liebknecht i Rosa Luxemburg és una llavor que no serà perduda»⁹²⁶. Finalment, exposava el programa concret que presentarà el PRC i que val la pena reproduir-lo de tot punt per veure'n la proximitat amb les aspiracions de les organitzacions obreres, així com les diferències:

I. Progressiva emancipació del poder civil, no ja a la seva supremacia, sinó a la seva exclusivitat com a poder, com a poder únic, perquè les demés institucions no són «poders» sinó «forces» i han d'estar incondicionalment sotmesos a l'arbitri dels veritables poders. La força d'un règim democràtic és la nació mateixa armada per assegurar-se la llibertat; i no pot haver-hi conflicte entre les dues activitats d'una sola persona: el poble que mana i el poble que executa lo disposat per ell mateix.

II. Secularització de tot lo que resta encara sotmès a l'església. Submissió de l'església a l'Estat; no separació. És un aspecte més de la qualitat única del poder civil. La qüestió eclesiàstica a Espanya té sobre tot una importància social, perquè domina la institució dels futurs ciutadans i els deforma l'esperit a fi de fer-los ineptes per a la rebel·lió si són pobres i per a la pietat i la solidaritat humana si són rics. L'església es una fortalesa sostreta encara a la comunitat civil, i apoia en la institució tradicionalista de la família la lluita contra l'escola ciutadana i lliure. Quantes vegades s'ha intentat sense èxit una llei d'Associacions qui solucioni definitivament la invasió abusiva de les ordres religioses sobre tot en l'ensenyança? I en l'ensenyança és urgentíssima una profunda revolució, per la qual no es certament un camí aquest decret sobre autonomia universitària que augmentarà encara la intrusió de l'església en l'educació pública.

III. Abolició de la Llei de Jurisdiccions no amb substitucions hipòcrites que la converteixin en permanent, com han intentat fins ara els governs, proposant a les Cortes la incorporació de les penalitats d'aqueixa llei d'excepció en els codis penals i de justícia militar.

⁹²⁵ Antoni Serra, *op. cit.*, p. 54.

⁹²⁶ «Los actos de ayer. Conferencia de Alomar», *La Publicidad*, 30 de maig de 1919.

- IV. Assimilació del jurament en files en el jurament civil que és voluntari i voluntari per raons de consciència.
- V. Revisió de la Llei d'ordre públic, resta d'una legislació anacrònica, agravada per la perfecció dels armaments, que augmenta la desproporció en les repressions governatives.
- VI. Abolició de la pena de mort, sobre tot en els anomenats delictes polítics.
- VII. Modificació de la llei d'enjudiciament, donant entrada al defensor en la instrucció dels processos. Regulació de la presó preventiva. Revisió del còdic penal, acomodant-lo als progressos de psiquiatria.
- VIII. Llei del divorci.
- IX. Impost progressiu.
- X. Cooficialitat de la llengua catalana. Autonomia per als agrupaments nacionals capacitats, en tot lo que no alteri les llibertats individuals.
- XI. Implantació progressiva de les lleis obreres, facilitant la evolució socialista de la propietat. Introducció de totes les reformes de caràcter pràcticament obrerista; segurs sobre el paro forçós; per malaltia; per a la vellesa; jornada màxima i jornal mínim; reforma de la propietat de terres per una llei agrària; nacionalització i municipalització dels serveis; instrucció obligatòria gratuïta, fent-la accessible als obrers fins al grau superior.
- XII. Acabament de la acció guerrera al Marroc. Orientació civil de la influència a l'Àfrica.
- XIII. Cooperació en el desarmament universal i en la supressió del servei militar obligatori. Orientació internacional cap a una veritable Lliga del Pobles, no ja d'Estats, que es comprometin a garantir amb la força els compliment dels arbitratges i sentències dels tribunals internacionals.
- Aquest es, ciutadans, el meu programa polític. Si és del vostre gust, os demano que m'honreu amb la vostra representació⁹²⁷.

La seva candidatura rebria 24.008 vots i 11 diputats, i Alomar en seria el més votat dins la llista republicana unitària, quedant per davant de Lerroux. Malgrat ja no era aquest el líder republicà de principis del XX, aquest resultat tenia una rellevància gens menyspreable pel catalanisme esquerrà i, especialment, per a Alomar qui com s'ha vist, havia pregonat la substitució del republicanisme lerrouxista per un de catalanista accentuant la tendència obrerista pròpia. Així, als ja diputats del catalanisme republicà

⁹²⁷ «Una gran conferencia de Alomar», *El Diluvio*, 30 de maig de 1919.

Domingo, Salvador Albert, August Pi i Sunyer, se sumaven dues noves figures. L'altre que junt al mallorquí seria el primer cop a sortir escollit seria Francesc Layret⁹²⁸. Tot i així, i malgrat els èxits individuals o simbòlics o el gir amb voluntat d'articulació obrerista cada cop més marcat, les eleccions a Catalunya les tornava a guanyar la Lliga Regionalista, que obtenia 13 diputats i vora 32.000 vots, baixant lleugerament respecte a l'any anterior. Aquests comicis, a més, portaven dues novetats addicionals: el resultat de la Unión Monárquica Nacional (un partit de recent creació que pretenia disputar l'espai de la dreta a Catalunya però des del nacionalisme espanyol) i l'elecció per primer cop de Francesc Macià per un partit propi, la Federació Democràtica Nacionalista, del qual en seria l'únic escollit. Malgrat els resultats, Alomar mantenia el seu optimisme conegut i afirmava que «Barcelona continua essent la gran ciutat feliçment inadaptada a l'aire corrupte de la política dinàstica espanyola»⁹²⁹. Un cop al Congrés, l'actuació que pretenien portar a terme els diputats del PRC, l'explicava Layret en una entrevista: «Como la ineficacia de nuestra actuación en Las Cortes está demostrada, iremos con una actuación de oposición sin paliativos. Francamente revolucionaria, haciendo allí la obra de agitación que la continuada suspensión de garantías y el estado de guerra no nos permite realizar en la prensa y en el mitin»⁹³⁰.

En una Cambra de Diputats marcada per la tergiversació del sufragi i amb majoria turnista, concebien la tribuna obtinguda, almenys en dues possibilitats, com una plataforma amplificadora i com una opció d'obtenir la immunitat parlamentària. Alomar escrivia un article poc més d'un més després d'haver resultat escollit estava en la mateixa línia: «ni el Gobierno nació de una confesable orientación de la soberanía pública [...] ni se sostiene ahora en la compenetración doctrinal y moral del país». A més, en posa de relleu —no sense un toc d'amateurisme en la tasca de Diputat— el lliscament cap a la preponderància de l'executiu en la mesura que s'havia anat accentuant la crisi de legitimitat: «La primera de las impresiones del diputado novel es esta: no hay diálogo

⁹²⁸ Sobre la seva figura podem llegir, Vidal Aragonès, *Francesc Layret. Vida, obra i pensament*, Manresa, Tigre de Paper, 2020; Jordi Serrano: «Francesc Layret i Sabadell», *Arraona*, núm. 39, 2021, pp. 182-231; Joaquim Ferrer, *Layret (1880-1920)*, Barcelona, Nova Terra, 1971.

⁹²⁹ «Después de las elecciones», *La Publicidad*, 3 de juny de 1919.

⁹³⁰ «Don Francisco Layret», *La Publicidad*, 4 de juny de 1919.

entre el Parlamento y el Gobierno»⁹³¹. La segona era que «la España actual es ejemplo típico de la crisis de los parlamentos», on aquests han estat «obra de los Gobiernos, fabricados con todas las malas artes»⁹³². Aquesta situació era la que els portava a concebre el seu paper a la Cambra de llavors com a tribú del moviment obrer, pedagogs sobre la necessitat constituent per la crisi profunda del Règim i denunciants d'abusos i repressió.

En aquest sentit, trobarem algunes intervencions de relleu per part dels Diputats catalanistes republicans que val la pena destacar si es vol copsar aquesta nova dimensió d'intents de connexió amb les grans masses populars. Un bon exemple d'aquest intent pedagògic amb la voluntat de construcció de ponts i comprensions entre l'actuació sindical i la política, Layret explicava al Congrés què era l'acció directa:

[...] evidentemente confunden la acción directa con la política del atentado personal, cuando todo el mundo sabe que la acción directa aquí, en España, representa todo lo opuesto a la acción política, y que el sindicalismo catalán es amigo de hacer una política directamente contra los patronos sin intervención del Estado, y por eso repugna todo procedimiento electoral, parlamentario, político y es partidario de la acción directa.

En Inglaterra las palabras “acción directa” han tenido otra acepción: la de hacer votar leyes por el Parlamento, no en virtud del voto popular, sino en virtud de la amenaza de huelga; y por la amenaza de huelga y por el hecho de la huelga han logrado medidas legislativas que, probablemente, si hubieran de esperarlas de otro modo, todavía no las habrían alcanzado⁹³³.

També es podia escoltar al Congrés una intervenció de Francesc Layret en relació als fets de La Canadenc . Aquí reconeix la potència i modernitat de la nova organització dels Sindicats  nics de la CNT: «Estall  la huelga de La Canadiense, a pesar de la situación en que se hallaba Barcelona, y los obreros que la dirigían, empleando una nueva t ctica, siguiendo nuevos procedimientos, con un orden perfecto y admirable, sin que ni en una sola vez se alterara el orden público en la ciudad de Barcelona, dirigieron los diferentes movimientos huelguistas que completaban el movimiento de La Canadiense en una forma quizás superior a muchas tácticas que otras organizaciones extranjeras más fuertes habían

⁹³¹ Gabriel Alomar, «Soliloquios de un diputado», *El Pueblo: diario republicano de Valencia*, 15 de juliol de 1919.

⁹³² *Ibid.*

⁹³³ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 07.01.1920

adoptado»⁹³⁴. Tot seguit, criticaria la política de militarització dels obrers per a forçar-los a tornar a treballar: «Aquel decreto de movilización, Sres. Diputados, fracasó, y, a pesar de haber decretado la movilización, continuó la huelga, y el Gobierno se encontraba en esta situación: había estallado una huelga, se había empleado el sistema represivo, se habían utilizado todos los medios coercitivos, y las fuerzas obreras, perseguidas, encarceladas, clausuradas sus Sociedades, eran más fuertes que el Gobierno, y más fuertes que las clases directoras»⁹³⁵. Al dia següent, continuava amb la seva denuncia dels fets. Es preguntava per l'incompliment governamental de l'alliberament dels presos: «[...] fue incumplido y del incumplimiento de ese pacto, de ese acuerdo, había de nacer forzosamente la huelga general [...] ¿Por qué y cómo no se cumplió el pacto? [...] El gobernador civil de Barcelona no contestó sino únicamente con dilatorias, con evasivas»⁹³⁶. A continuació, el mateix dia, descriu l'ofensiva patronal que s'havia iniciat posteriorment a la victòria obrera:

A los obreros que no provocaban, a los obreros que mantenían el orden, [...] la burguesía de Barcelona contestó instituyendo el Somatén ciudadano, y dando el espectáculo de que los burgueses aparecieran a las puertas de sus casas para defender propiedades que nadie atacaba, para defender personas que todo el mundo respetaba [...] ¿Cómo se constituyó, cómo se organizó esta institución de los Somatenes? Hablan hoy mucho los representantes de la burguesía de los males de la lucha de clases, de los inconvenientes de la lucha de clases, y era la burguesía de Barcelona la que organizaba una institución a base de la lucha de clases; pero de la lucha de la clase burguesa contra la clase obrera [...] Y tanto se organizó el Somatén como institución de clase, que en él no entraron los obreros; solo entraba la clase media. En las barriadas obreras se llegó a más: se admitía formar parte del Somatén a los dueños de tiendas; no se admitía a los vecinos⁹³⁷.

El context repressiu, s'accentuaria i s'aguditzaria en els següents mesos fins al punt que pràcticament a Barcelona l'Estat de Guerra seria permanent ja des del 2 de setembre de 1919 fins al 1922. D'aquesta manera, al juliol de 1919, alguns patrons ja havien començat a practicar el locaut i seria a partir de llavors que, en front d'un moviment obrer que

⁹³⁴ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 06.08.1919.

⁹³⁵ *Ibid.*

⁹³⁶ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 7.08.1919.

⁹³⁷ *Ibid.*

s'havia modernitzat, la patronal també evolucionaria els seus mètodes. Sota la direcció de Fèlix Graupera, la Federació Patronal també es centralitzava i «oferia nous serveis als federats (les anomenades llistes negres d'obriers, caixa de resistència per a poder decretar locauts, etc)»⁹³⁸. Així mateix, diversos membres de les dretes i representants de l'establishment català estarien implicades en la conformació i organització del sometent a Barcelona. Des de membres de la Unió Monàrquica Nacional, com Alfons Sala, Ramón Godó o Claudi López Bru, marquès de Comillas, a individus de la Federació Monàrquica Autonomista així com diversos integrants de la Lliga Regionalista, com Carles de Camps, Josep Bertran i Musitu o Eusebi Bertrand i Serra⁹³⁹. Cambó mateix ho reconeixeria poc després al Congrés dels diputats —«contribuimos a la formación del Somatén, y lo mantenemos hoy, y muy honrados con ello»⁹⁴⁰ i a les seves memòries en recalca la importància per a la lluita de classes de la seva participació física en aquesta empresa:

Mentre jo era en el Govern s'havia autoritzat la creació del sometent a Barcelona, la direcció del qual estava principalment en mans d'homes de la Lliga. Davant l'agreujament de la situació de Barcelona i l'escassetat de forces de què disposava l'autoritat militar, s'acordà mobilitzar el sometent confiant-li el manteniment de l'ordre públic en la vella Barcelona i els carrers més cèntrics de l'Eixample. La mobilització cívica fou un gran èxit, i jo, que estava inscrit al sometent, vaig creure que com a gest simbòlic havia de sortir al carrer amb l'arma a l'espatlla⁹⁴¹.

També es nomenarien figures militars de reconeguda mà dura en càrrecs de relleu en els llocs del poder Estatal a Catalunya. Així, sota el govern de Dato, el 8 de novembre de 1920, Severiano Marínez Anido, el “cerdo epiléptico” com l'anomenaria Unamuno, serà nomenat governador civil de la província de Barcelona i, junt amb un altre militar que havia estat nomenat cap de la policia a Barcelona, Miguel Arlegui, rebrà l'encàrrec de liquidar totalment i definitiva el moviment obrer de Catalunya. El dia 25 de novembre era declarat el locaut que duraria, segons afirmava la patronal, fins a la dissolució del Sindicat Únic. Així, entre finals de desembre i l'entrada de l'any 1920, els fets s'aproparien a una situació límit. La situació ens la descriu Bengoechea:

⁹³⁸ Soledad Bengoechea, *op. cit.*, p. 46.

⁹³⁹ Borja de Riquer, *Francesc...*, p. 285.

⁹⁴⁰ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 3.02.1920.

⁹⁴¹ Francesc Cambó, *Memòries...* p. 316.

De cent cinquanta mil a tres-cents mil treballadors —segons diferents fonts— i les seves famílies es morien literalment de fam i indigència; pràcticament no tenien res per a menjar quan la majoria portava ja tres setmanes sense cobrar, i alguns fins i tot mesos. La federació Patronal intentava reduir els obrers per fam, i segons declarava el mateix [Lluís] Companys, «pressionava sobre alguns establiments per a que no es donés crèdit als obrers». Les caixes dels sindicats estaven buides, i un testimoni declarava que ni els gats no estaven segurs als carrers⁹⁴².

En aquesta renovació de l'actuació de la lluita de classes, al desembre també es fundava el Sindicat Lliure, mantingut per la Federació Patronal, i els patrons començarien a exigir als seus treballadors la seva afiliació obligatòria, a la vegada que negaven la legitimitat dels delegats de fàbrica (un tipus d'inspectors de treball que havia desenvolupat la CNT). Durant aquests mesos de locaut, la pràctica de la patronal seria la d'una lluita oberta contra el moviment obrer. Simó Piera en deixaria un retrat a en les seves memòries: «Els patrons recorrien les fàbriques i els tallers, i també els comerços, fent pressió per tal que se sumessin al locaut; els burgesos, com sigui que tots s'havien escrit al Sometent i com a tals estaven a les ordres del capità general, era perfectament legal que anessin armats, i així feien el doble joc: eren pertorbadors de l'ordre de la ciutat i, a la vegada, agents d'ordre pública; escorcollaven els obrers pel carrer, feien escorcolls a les seves llars, envaïen domicilis dels militants i els ficaven a la presó. Així anaven les coses. Un diputat de la Lliga Regionalista, el senyor Josep Bertran i Musitu, tenia el comandament de totes aquestes forces reaccionàries»⁹⁴³.

Tot i amb la situació difícil, la CNT celebraria, a Madrid, entre el 10 i el 18 de desembre de 1919, el Congrés de la Comèdia. Entre les decisions que es prendrien, es podria copsa tant la influència del context marcat pel locaut i el fracàs de les comissions mixtes de negociació, que es podria veure en que es remarcaria l'acció directa i la decisió d'entrada a la Tercera Internacional Comunista. En el Congrés també es podria notar els efectes de creixement de l'organització, vinculats a les victòries recents. En aquelles dates, la CNT s'enfilaria fins als 792.000 afiliats, dels quals 427.000 serien de Catalunya, 132.000 al País Valencià, 90.000 a Andalusia, 28.000 al País Basc, Galícia i Astúries i 15.000 a

⁹⁴² Soledad Bengoechea, *op. cit.*, p. 163.

⁹⁴³ Joaquim Ferrer, Simó Piera, *op. cit.*, p. 169.

Aragó⁹⁴⁴. Per a fer-nos a la idea de la dimensió, només cal dir que la UGT estava llavors en 160.000 afiliats a tota Espanya i el PSOE en tenia 42.113⁹⁴⁵. Aquesta mostra de força, suscitaria altre cop la reacció de la Federació Patronal de Barcelona i, el dia 20 de desembre, feia públic el seu manifest en el que es posava de condició la firma d'un contracte individual elaborat per la pròpia Federació —«recomiéndase eficazmente que se haga constar siempre que la reanudación del Trabajo ha de ser mediante contrato individual y de acuerdo con las condiciones expresadas en el último manifiesto de la Federación patronal»⁹⁴⁶. Dos dies després, la Mancomunitat havia de posicionar-se. Malgrat reivindicar-se com una institució interclassista que representava a tota Catalunya, el manifest culpabilitzava al govern d'haver permès «la proliferació de les societats obreres» i demanava solucions de tipus corporatiu. Com explica Bengoechea, «el contingut d'aquest manifest donava arguments, però ho feia de tal manera que els obrers no apareixien com a culpables sinó més aviat com a víctimes d'una política massa feble»⁹⁴⁷. L'associació de la considerada principal institució i conquesta del catalanisme fins llavors amb la política repressiva patronal era un altre element que profunditzava en la impopularitat que seguiria afegint dificultats a un procés nacionalitzador. La pròpia institució, de poc més d'un lustre de vida, es trobaria en la mateixa contradicció amb la que s'havia enfrontat la Lliga tots aquests anys: a la vegada que es reivindicava com a interclassista, la seva direcció pel catalanisme dretà, la conduïen naturalment a decantar-se per un dels dos grups de classe en lluita. Per això, sobre aquest manifest de la Mancomunitat, els sectors del catalanisme republicà —en aquest cas Companys com a Regidor— diria que era «la primera parte del mismo Manifiesto de la Federación Patronal»⁹⁴⁸. Al seu torn, els diversos membres del PRC, des de l'inici del locaut havien denunciat la conducta de la Federació Patronal barcelonina d'estar provocant una situació en la que les bases obreres, cada cop més arraconades, optessin per la violència per poder

⁹⁴⁴ Les xifres es poden trobar a: Josep M. Huertas Claveria, *op. cit.*, p. 158; Pere Gabriel: «Eren temps de sindicats. Reconsideracions entorn de 1917-1923», *L'Avenç*, núm 192, 1995, pp. 14-17; Albert Balcells, *El sindicalismo en Barcelona (1916-1923)*, Barcelona, Nova Terra, 1965.

⁹⁴⁵ Manuel Tuñón de Lara, *El movimiento obrero en...*, p. 130.

⁹⁴⁶ *Diario de Barcelona*, 31 de desembre de 1919.

⁹⁴⁷ Soledad Bengoechea, *op. cit.*, p.139.

⁹⁴⁸ Arxiu Municipal Contemporani. A134. *Llibre d'Actes del Consell Plenari*. 22 desembre de 1919 (vol. 5), p. 458, citat a *Íbid.*, p. 141.

justificar el tancament definitiu de la CNT i cohonestar la intervenció de les forces de l'ordre públic. Layret el 7 de gener de 1920 ho tornaria a recordar al Congrés: «cuando las clases obreras catalanas y los organismos obreros catalanes estaban dispuestos a la paz, en este instante es la clase patronal la que se apresta, no a la defensa, sino a la lucha y al ataque, la que quiere reñir la batalla, la que provoca y promueve el actual conflicto, dando muestras de ese espíritu suicida que siempre han tenido las clases directoras no ya sólo en Cataluña, sino de toda España»⁹⁴⁹. Tot seguit, també interpel·laria als diputats lligaires sobre els efectes en el catalanisme de l'associació d'aquest amb la repressió: «yo pregunto a los representantes de la minoría regionalista de esta Cámara si ellos creen que, con la actitud adoptada últimamente, con aquella que adoptaron cuando la pasada represión y la huelga general, con la actitud de ahora adoptan apoyando directamente las medidas de represión del actual Poder público, enemistándose de esa manera con los obreros de Cataluña, si ellos creen que con eso hacen una política de patriotismo catalán [...]»⁹⁵⁰.

En aquesta situació de pacte de fam, la pressió social esclatava en forma de violència i el 5 de gener es produeix un atemptat contra Fèlix Graupera, president de la Federació Patronal Catalana. Ell no moriria, però sí que provocaria la mort d'un dels policies que el custodiaven. Aquest fet, facilitava el desencadenament de l'Estat de Guerra per a poder clausurar les organitzacions obreres, assegurar la repressió i, en última instància, «enderrocar el govern i facilitar el camí cap a una dictadura que acabés definitivament amb la CNT. Una dictadura militar, o bé una mena de dictadura civil encapçalada per Maura, i a la qual la Lliga, i sobretot el seu dirigent, Cambó, donessin suport»⁹⁵¹. A finals del mateix gener, seria el torn d'Alomar a denunciar aquesta situació en una intervenció al Congrés dels Diputats:

¿Cuál ha sido vuestra obra en Barcelona? Yo os digo que ha sido siempre parcial. Cada vez que los azares de la lucha social han colocado a los obreros en estado de defensa, habéis usado contra ellos todos los medios, legales e ilegales, llegando hasta a considerar ilícita la sindicación. Más cuando han sido, como ahora, los patronos quienes han promovido en Barcelona un estado de conflicto, nada habéis osado contra ellos. Todo lo

⁹⁴⁹ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 07.01.1920

⁹⁵⁰ *Ibid.*

⁹⁵¹ Soledad Bengoechea, *op. cit.*, p. 145.

contrario: contra los obreros se han dirigido una vez más vuestras medidas. Y habéis llenado las cárceles y los barcos de sospechosos. Y habéis detenido a los abogados de los Sindicatos. Y habéis tolerado la difusión de noticias tendenciosas, que yo desmiento, como la de las proclamas encontradas a los 62 detenidos, que celebraban una reunión en un casino republicano de Barcelona, porque vosotros habíais cerrado sus centros, mientras seguían abiertos los de los patronos, organizadores del criminal “lock-out”. Y habéis procedido violentamente en los registros y detenciones, rompiendo el modesto ajuar de los casinos populares, descerrajando puertas que voluntariamente se os abrían, arrancando de la cama a enfermos, como la pobre hija del conserje del casino mencionada, que fue llevada a la cárcel con la gripe, con una fiebre de 40 grados. En Sabadell se dio el caso de destruir el despacho del abogado de Barcelona Sr. Noguer, que iba semanalmente a aquella ciudad a defender a los obreros.

Y habéis empezado las deportaciones, esparciendo por las cárceles de España a los presos, separándolos cruelmente de toda posible visita de sus míseras familias. Habéis dejado tras vosotros un rastro de odio que difícilmente se extinguirá.

Y el gobernador de Barcelona, anulando el derecho de asociación, ha declarado ilegalmente constituidas la Confederación Regional del Trabajo y la Federación Patronal; pero mientras esa autoridad no permite la circulación de manifiestos de la Confederación del Trabajo ni su reunión, porque dice que se trata de una asociación ilegal, en cambio consiente las reuniones y notas de la Federación Patronal. La única reunión que prohibió a los patronos lo hizo porque ella se apartaba de la convocatoria.

En Sabadell han sido fuertemente apaleados tres detenidos; y para descubrir el sitio donde otros obreros se ocultan, se ha amenazado con detener a sus mujeres y a sus hijos. Y eso que en Sabadell no ha habido nunca atentados personales.

No se ha permitido enviar alimentos ni ropas a los detenidos en Barcelona.

En cuanto a los abogados de los sindicalistas, aunque el gobernador afirma que no han sido detenidos por ser tales abogados, lo cierto es que no se les ha tomado declaración ni se ha instruido sobre ellos sumaria⁹⁵².

En una altra intervenció, llegiria una circular de la Federació Patronal que s’havia filtrat amb el propòsit de denunciar la interconnexió entre les autoritats i la patronal en la coacció obrera. Llegeix Alomar el document des de la estrada:

⁹⁵² Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 26.01.1920

Con fecha de hoy se ha recibido en esta Federación un oficio del Gobierno civil de la provincia, concebido en los términos siguientes:

«Estando firmemente dispuesta la autoridad que suscribe a evitar cotizaciones entre los obreros, destinadas a inversiones desconocidas, como también a que dentro de las fábricas y talleres se intente dentro de su régimen la injerencia de elementos extraños al personal directivo, ha transmitido las oportunas instrucciones a los agente de la autoridad; pero es indispensable que a esta acción cooperen las entidades adheridas a esa Federación, porque la vigilancia de los agentes sólo alcanza la vía pública, y dentro de las fábricas y talleres debe asimismo ejercerse vigilancia a los mismo fines denunciándose inmediatamente a las infracciones que se cometan y adoptando las resoluciones procedentes.

Lo digo a usted, rogando se sirva comunicarlo a todos los miembros de la Federación, quienes deberían asimismo dar conocimiento de estas instrucciones al personal empleado de sus respectivas fábricas.

El presente oficio no necesita de nuestro comentario, pues basta un fervoroso aplauso a la actitud enérgica de nuestra primera autoridad civil, que creemos nosotros ha de hallar entre los señores federados una colaboración entusiasta para la consecución de los loables fines que se propone.

Por su parte, la Federación patronal está dispuesta a utilizar cuantos medios se hallen a su alcance para conseguir la mayor efectividad en las medidas gubernativas contra los infractores de tal disposición; pero creemos inútil anunciar sanción alguna, puesto que su propio interés y el de toda la clase patronal hacen suponer en esta ocasión, como en otras que se requirió el apoyo de usted, sabrá cumplir y hacer cumplir tales preceptos que han de ser provechosos para los intereses patronales»⁹⁵³

Malgrat la situació social no canviaria, tampoc les protestes dels catalanistes d'esquerres des de l'escó no es perllongarien gaire més. En pocs mesos, seguint la lògica coactiva en la que s'havia entrat, es tancaria altra vegada el Congrés no sense que Alomar fes la seva última intervenció en la que manifestava la seva oposició a aquest recurs: «[...] no quiero que se cierren las Cortes sin hacer constar, en nombre de esta minoría, nuestra protesta contra la persistencia, no ya crónica, sino consustancial con el régimen, de la suspensión de garantías constitucionales, agravada en Barcelona por el ejercicio de la censura previa en la Prensa, que de hecho anula aquella intervención de la opinión pública en la política,

⁹⁵³ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 27.04.1920

sin la cual no puede haber verdadera democracia»⁹⁵⁴. No aniria més enllà de la declaració de principis i, a l'abril de 1920, el Congrés seria clausurat ja fins a l'any següent.

Arribats a aquest punt, val la pena revaluar la situació del que representava el PRC. El catalanisme esquerrà, amb el seu propòsit llargament propugnat d'arribar a les masses, no superaria mai els quatre representants a la cambra de Diputats, alguns diputats a l'assemblea de la Mancomunitat i alguns regidors locals. El 26 de setembre de 1920, podem llegir al propi Layret reconèixer com en aquelles dates, el catalanisme d'esquerres encara no havia aconseguit constituir-se com a partit polític modern i operant: «debe mirar lo que es lo que hasta ahora ha representado el partido republicano catalán. [...] este ha sido realidad solo de nombre, pues en la actuación nunca ha respondido a la existencia de tal partido»⁹⁵⁵. Aquestes declaracions es farien en el marc d'una assemblea del propi partit, en la que tractarien —sense gaire èxit— de corregir la situació en la que seguia actuant el camp d'atracció magnètic que exercia la Lliga a través de la Mancomunitat, especialment a través del descabdellament dels líders esquerrans del catalanisme: «el que succeeix a la Mancomunitat, on una força nostra, nominalment forta, està més a les ordres dels partits conservadors que al servei dels ideals d'un partit d'esquerres»⁹⁵⁶. La mateixa assemblea sol ser recordada especialment per la proposta que es faria de la integració del partit a la Tercera Internacional Comunista feta per Layret, fet que els valdria crítiques o escepticismes des del camp divers del republicanisme. A *La Publicidad* es parlaria dels membres del PRC com dels “provincianos de Moscú” a la vegada que es destacava que «Todo el mundo está aquí conforme en que este partido no existe. Es un fantasma nominal»⁹⁵⁷. Des de *La Campana de Gràcia*, potser més per fidelitat que per convenciment, es tancaven files amb la proposta: «[...] anem a entrebancar-lo oposant-li mofes fàcils i escepticismes banals? No ho farem nosaltres encara que desconfiem de l'actuació que comença»⁹⁵⁸. Així, la tasca de vinculació i suport del catalanisme popular a les reivindicacions obreres serà, en aquest període, encara més testimonial que reeixida.

⁹⁵⁴ *Ibid.*

⁹⁵⁵ «Asamblea del partido republicano catalán», *El Diluvio*, 26 de setembre de 1920.

⁹⁵⁶ *Ibid.*

⁹⁵⁷ «Los provincianos de Moscou», *La Publicidad*, 28 de setembre de 1920 (ed. vespre).

⁹⁵⁸ Paradox, «Mutació brusca del republicanisme», *La Campana de Gràcia*, 2 d'octubre de 1920.

D'aquesta manera, si bé Alomar, Domingo i Layret denunciaven les actuacions de la patronal i del govern al Congrés de Diputats, i Companys ho feia des de l'Ajuntament de Barcelona —a part de les publicacions en premsa—, el protagonisme en aquells dies estaria en la lluita social i sindical, on ells hi tenien un paper adjacent. A més, la situació a curt termini no milloraria, sinó que s'enfonsaria en els abismes de la repressió més crua. Mentre Lluís Companys es trobava detingut, el 30 de novembre de 1920 era assassinat Francesc Layret⁹⁵⁹ per pistolers vinculats a la Patronal quan es dirigia a assumir la defensa del detingut. Durant aquests anys, coneguts com el pistolerisme, en es calcula que, de 1917 a 1923, només a Barcelona i l'Hospitalet, van ser assassinats 228 obrers, la majoria cenetistes, i 27 patrons i 25 encarregats⁹⁶⁰, a part dels centenars de ferits. Els atacs, a part del diputat catalanista i advocat dels treballadors Layret, també s'endurien la vida sobretot del líders sindicals de la CNT més destacats com Salvador Seguí⁹⁶¹, Evelio Boal o Pau Sabater i ho intentaria en els casos del cenetista Ángel Pestaña o del republicà radical i també advocat laboralista, Josep Ullé.

Les conseqüències en la situació política també s'experimentarien electoralment en el propi catalanisme esquerrà. Si anem a veure l'evolució d'Alomar a partir de llavors, cal dir que a les eleccions del 19 de desembre de 1920 —amb una abstenció que s'enfilaria fins al 70%, amb més de 170.000 vots nuls⁹⁶²— el mallorquí no aconseguiria la reelecció i retornaria a Palma a exercir de professor allà on ja ho havia fet anys enrere a Institut

⁹⁵⁹ Sobre l'assassinat, Alomar n'escriuria diversos cops a la seva vida: «Glorificat per l'ofrena de la seva sang, elevat a redemptor, cau fulminat en el seu front claríssim, única part viva del seu cos. Cau com aquella altra víctima d'elecció, Joan Jaurés, sota l'odi dels que mai el comprendran, i entre la secreta fruïció dels imbècils i dels malvats, sacrificat a l'adveniment d'un món que no l'oblidarà mai», a Gabriel Alomar, «En la muerte de Francisco Layret», *La Libertad*, 5 de desembre de 1920; Gabriel Alomar, «En l'aniversari de l'assassinat de Layret», *La Humanitat*, 30 de noviembre de 1935.

⁹⁶⁰ Segons les dades de, Josep M. Huertas Clavería, *op. cit.*, p. 187. Pradas Baena comptabilitzaria 424 víctimes mortals en total i més de 800 atemptats a Barcelona durant el sexenni. Pradas Baena, Maria Amàlia, *L'anarquisme i les lluites socials a Barcelona. 1918-1923: la repressió obrera i la violència*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, p. 280.

⁹⁶¹ Sobre la seva mort, Alomar escriuria: Gabriel Alomar, «La lección del asesinato de Seguí», *La Libertad*, 14 de març de 1923; Gabriel Alomar, «La exculpación acusadora», *El Dia*, 28 de març de 1923.

⁹⁶² Joan B. Culla., *op. cit.*, p. 366.

Balear⁹⁶³. A partir d'aquells anys, havent perdut l'escó al Congrés i en una situació de lluita social com la que s'estava vivint, Alomar mantindria les seves publicacions en premsa on seguiria denunciant les diverses mesures repressives que se seguirien prenent. Si bé encara com a diputat —malgrat les corts ja fossin tancades— havia denunciat el Real Decreto del 7 d'agost de 1920, on es suspenia el Jurat a Barcelona amb propòsit de major control sobre les sentències dels militants obrers⁹⁶⁴, seguiria amb la resta de mesures preses pel govern en la degeneració repressiva: «para la supuesta salud de la sociedad moribunda han matado la justicia y la equidad»⁹⁶⁵, escrivia Alomar al gener de 1921. Al mateix mes, el gabinet del conservador Eduardo Dato aprovava la anomenada Llei de Fugues, que permetia disparar per l'esquena a les forces de l'ordre en qualsevol intent de fuga i que acabaria donant una cobertura legal als assassinats policials. Amb aquesta mesura legislativa, es començaria una nova pràctica en la que s'alliberaven obrers a altes hores de la matinada per executar-los a trets amb el pretext de l'escapada o es manipulaven informes policials atribuint fugues fictícies a simples homicidis. Alomar també la denunciaria, escrivia: «La psicología de la llamada ley de fugas es otra cosa: es la violación de todo derecho de gente; la ejecución inmediata de prisioneros de guerra; la supresión de aquellos presos que nunca podrán ser suprimidos por la justicia confesada y oficial [...] Más que linchamientos americanos son “pogromos” rusos; exterminios de judíos, señalados en la proscripción y en el odio mortal»⁹⁶⁶. Pocs mesos després, el propi Dato moria assassinat per pistolers en venjança per l'aprovació de la llei⁹⁶⁷. La realitat és que «nunca la orgía de sangre había llegado a tales extremos»⁹⁶⁸, però Alomar no restava

⁹⁶³ Es reincorporarà a les classes el 2 de desembre de 1921 (*El Dia*, 2 d'octubre de 1921).

⁹⁶⁴ «Se ha consumado la iniquidad: el Gobierno, con menosprecio absoluto por el Parlamento, ha suspendido la actuación del jurado en Barcelona para delitos de sangre», a Gabriel Alomar, «La suspensión del Jurado», *El Pueblo: diario republicano de Valencia*, 12 d'agost de 1920.

⁹⁶⁵ Gabriel Alomar, «El sentido de la equidad», *La Libertad*, 8 de gener de 1921.

⁹⁶⁶ Gabriel Alomar, «La obsesión ciudadana», *El Pueblo: diario republicano de Valencia*, 26 de juny de 1921.

⁹⁶⁷ Així ho reconeixia un dels artífexs del magnicidi, Mateu: «yo no disparé contra Dato, a quien ni siquiera yo conocía, sino contra un presidente que autorizó la más cruel y sanguinaria de las leyes: la ley de fugas», citat a Eduardo González Calleja, (1999). *El máuser y el sufragio. Orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 191.

⁹⁶⁸ Gabriel Alomar, «Palabras de un hombre de orden», *La Libertad*, 1 d'abril de 1921.

en la equidistància i denunciava la iniquitat de la situació: «Cualquiera creería que es una prueba evidente de fracaso del sistema, ya que agravó el problema en lugar de curarlo. ¿O quizás se quiere confesar que de lo que se trataba era precisamente de doblar el mal? Las cárceles están llenas de obreros pertenecientes a uno de los dos bandos en lucha; ¡y ni uno del otro bando! Y los atentados...»⁹⁶⁹.

Seria també en aquest temps que l'intel·lectual mallorquí participaria en la refundació de la Liga Española de los Derechos del Hombre, sota la presidència de Miguel de Unamuno i amb la concurrència de molts dels intel·lectuals republicans i socialistes del moment. Figuraran en aquesta llista des dels escriptors Antonio Machado, José Azorín, Federico García Lorca fins a polítics com Manuel Azaña, Claudio Sánchez-Albornoz, Julián Besteiro o Luís Araquistáin i el seu propòsit serà la demanda de la “normalitat constitucional”. Així mateix, des de Mallorca, a l'estiu de 1923, publicaria el seu llibre on condensaria tot el seu pensament desenvolupat al llarg de la seva vida. Així, *La política idealista*⁹⁷⁰ seria un llibre de caire assagístic que, escrit en castellà pretenia influir en el debat a nivell de tot l'Estat i així seria rebut. En una crònica del mateix 1923, es destacava la discussió pública establerta entre intel·lectuals sobre la situació política espanyola entorn a la publicació de diversos llibres: «[...]en corto espacio de tiempo los espíritus en alerta han vertido producciones estructuradas la proyección en su alma de la vida española. Recordemos: Araquistáin en “España en el crisol”; luego el joven maestro Ortega Gasset en su profunda visión de la “España invertebrada”; más tarde el profesor ilustre Adolfo Posada en “España en crisis”, obra más jurídica, más “constitucional”, pero con no menos atisbos interesantes, y últimamente en el recentísimo libro de Alomar, “La

⁹⁶⁹ *Ibid.*

⁹⁷⁰ Gabriel Alomar, *La política idealista. Proyecciones y reflejos del alma*, Barcelona, Minerva S.A., 1923.

política idealista”»⁹⁷¹. Les de diverses ressenyes⁹⁷² i anuncis⁹⁷³ per a la venda del llibre apareixerien en premsa de Catalunya, a diverses publicacions a nivell espanyol i inclús a nivell internacional⁹⁷⁴. Aquest fet ens donen una bona mesura de la dimensió pública del mallorquí ja per aquelles dates. Després de perdre l’acta de diputat, doncs, havia retornat a l’actuació d’intel·lectual compromès.

A la vegada però, i retornant a la situació del catalanisme popular, el PRC havia substituït com a Diputat al malaurat Layret, per Lluís Companys, qui durant aquestes dates també aprofitaria l’escó per seguir denunciant la situació de lliberticidi:

[...] actualmente en Barcelona existe una política de terror y una sensación de pánico; que hay bandas de criminales sacados de la cárcel y provistos de un carnet del somatén o de policía particular, que asesinan a mansalva, seguros de se les ha hecho amos y señores de la vía pública [...] apareció la banda de un aventurero que se hacía llamar Barón de Köening, que actuaba casi como policía oficial, deteniendo a obreros en la vía pública. Ese hombre mandaba una banda de forajidos y estaba pagado por la Federación patronal⁹⁷⁵.

⁹⁷¹ J. Medina Echavarría, «Viejos reflejos, nuevas proyecciones», *La correspondencia de valencia: diario de noticias*, 6 de setembre de 1923.

⁹⁷² Podem llegir un elogi de la feminista cooperativista, Regina Lamo, «El alma de un libro de Gabriel Alomar», *El Diluvio*, 29 de juliol de 1923. «Tal poder sugestionador encierra este libro de Alomar, que la sonrisa escéptica de quien, al leer el título, encuentre incongruente “La política idealista y el idealismo” unidos arbitrariamente, según los tales por el autor, quedará estereotipada [...]». També del mateix, Luís Araquistáin, «Gabriel Alomar y la política idealista», *La Última Hora*, 22 de gener de 1924; o del catalanista mallorquí, Joan Torrendell, «La política idealista. (Último libro de Gabriel Alomar)», *El Día*, 23 de maig de 1924.

⁹⁷³ A *L’Esquella de la Torratxa*, 13 de juliol de 1923, s’anuncia al preu de cinc pessetes. Al cubà *Diario de Marina*, 19 de març de 1924, hi apareix per 1.50\$.

⁹⁷⁴ «M. Gabriel Alomar, assagista i publicista reputat, i un dels pensadors més eminents del moviment nacionalista català, aporta dins d’aquest volum copiós el fruit de les seves meditacions sobre la cosa pública i els deures del ciutadà. [...] les seves conclusions s’apliquen específicament a Espanya, [però] son suficientment altes com per a que en puguin treure partit dins tots els països d’Occident», citat a «Les dernières publications espagnoles», *L’Europe Nouvelle*, 4 d’agost de 1923. La traducció és meva.

⁹⁷⁵ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 10.02.1921

En una altra ocasió, dirigint-se als Regionalistes, afirmaria que la seva política només havia ofert dues possibilitats a la classe treballadora: «o la sumisión absoluta a la clase patronal o la persecución implacable»⁹⁷⁶. Segueix poc després: «Yo digo, en relación con los Gobiernos y su relación con la clase patronal, que esa confusión del problema terrorista con el problema social, especialmente en lo que tiene relación con los patronos, la han cometido adrede, porque han querido aprovecharse de esa confusión para pedir continuamente represiones al Poder público, que cansaran, que agotasen a los obreros y los pusieran a disposición de los patronos, para que ellos pudiesen imponerles las condiciones económicas que querían»⁹⁷⁷.

Aquell mateix any, s'afegiria encara un altre escàndol a la crisi del Règim, aquest cop un desastre militar de la política imperialista de l'Estat. La importància d'aquest fet i la seva vinculació amb el cop d'Estat s'ha atribuït en diversos casos a la negligència del propi monarca en la implicació de les decisions militars que portarien a la mort de 11.500 membres de l'exèrcit espanyol i a la derrota militar davant les tropes comandades per Abd el-Krim. L'Expedient Picasso i la comissió de responsabilitats que es formaria a les Corts seria interrompuda pel cop d'Estat i l'únic condemnat —el General Berenguer— seria ràpidament amnistiàt. Retornarem sobre les causes del cop però, per ara les repercussions immediates de l'escàndol van comportar la formació d'un "Gobierno de salvación nacional" el 14 d'agost de 1921, en el que Cambó entraria com a ministre per segona vegada, aquest cop d'Hisenda. Al propi agost, Alomar apuntava, en la seva reacció primera, negant la justificació d'interès nacional d'aquella guerra provinent del govern i el rei:

De entrada, niego que la derrota sufrida en el Rif suponga un desastre nacional que exija, resarcimiento, la venganza la restauración del honor perdido. Por lo mismo que la aventura de Marruecos no ha sido emprendida por imperativo libre y claro de la nación, no puede atribuirse a la nación el fracaso [...] El fracaso de Marruecos no envuelve en absoluto las responsabilidades del país, ni tan sólo las del Parlamento, porque el Parlamento se sustrajo la discusión libérrima del asunto⁹⁷⁸.

⁹⁷⁶ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 01.04.1921

⁹⁷⁷ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 12.04.1921

⁹⁷⁸ Gabriel Alomar, «Ante el enigma», *La Libertad*, 31 d'agost de 1921.

En el marc del debat nacional sobre les culpabilitats d'Annual, Alomar resseguiria les diverses justificacions donades per a la política imperialista i criticava el colonialisme de les potències europees en diversos articles. Des del «que se llamó con declamatoria solemnidad, el testamento de Isabel la Católica» y «el impulso étnico de aversión al mahometano» al «propósito de civilizar Marruecos, “protegerle” [...] para ello la diplomacia tenía una palabra mágica [...] la palabra “Protectorado”». Pero «esta guerra ha producido ahora un nuevo "motivo", bien insospechado. Ahora operamos en África para "vengar" la ofensa que nos han inferido, defendiéndose»⁹⁷⁹. Després de denunciar un cop més el fariseisme del poder, el mallorquí exposava la seva postura respecte el colonialisme: «¡Las guerras coloniales! Ellas son el estigma de nuestra Europa, la mancha que eclipsa ante la Historia todo el supuesto esplendor de la cultura moderna. La gloria luminosa de nuestras ciudades europeas se alza sobre montones de víctimas exóticas ofrecidas en sacrificio a aquella diosa cruel y voraz»⁹⁸⁰. Al mateix temps, Companys des del seu escó del Congrés, també criticava la situació i acusava al Govern en una intervenció llarguíssima ja que coneixia amb profunditat el tema ja des de la seva secció a *La Lucha*: «¡Responsabilidades políticas! Muertos, montones de muertos, campos empapados en sangre, después de unos años de acción de los cuales todos habéis pasado por ese banco, ¿quién va a acusaros? Una responsabilidad global para todos los políticos, una responsabilidad constitucional para los Ministros, una responsabilidad directa para el Rey y para el general Berenguer»⁹⁸¹. Així s'arribava al 5 de febrer de 1922, on se celebrarien les últimes eleccions municipals abans de la Dictadura, també sostingudes en suspensió de garanties constitucionals i en Estat de Guerra. Els resultats a Barcelona van portar la derrota de la UMN, van ratificar, un cop més, la majoria de la Lliga, i el segon lloc per als republicans, en una situació d'abstencionisme en interromput creixement⁹⁸². A partir d'aquí, començarem a trobar articles d'Alomar on avisi del perill d'una mutació en sentit autoritària entre les elits polítiques que fins llavors havien comandat els Estats liberals europeus que ell veurà en el cas espanyol. Escriurà el mallorquí:

⁹⁷⁹ Gabriel Alomar, «Formación de los “motivos” de la guerra de Africa», *La Libertad*, 26 de novembre de 1921.

⁹⁸⁰ Gabriel Alomar, «El sentido de nuestra superioridad», *El Pueblo: diario republicano de Valencia*, 23 de desembre de 1921.

⁹⁸¹ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 11.11.1921

⁹⁸² Isidre Molas, *La Lliga...* p. 133.

Las derechas monárquicas tienen dos manifestaciones diversamente peligrosas. Una de ellas está representada por los conservadores puros, mera expresión del espíritu de clase, defensa empírica y materialista de la situación de hecho por las que con ella se sienten privilegiados. Pero existe otra manifestación con pretensiones ideológicas (aunque no idealistas), que quiere dar aspecto doctrinal a su reaccionarismo. El núcleo de esta tendencia es en la escuela francesa de Carlos Maurras [...] ¿Y quién representa en España esta tendencia? El maurismo; con esta caracterización se aparta de los conservadores estrictamente plutocráticos⁹⁸³.

Aquesta *justificació ideològica del reaccionarisme* que s'estava començant a gestar a inicis dels anys vint ja trobava símls a nivell europeu. No es tractava de cap altre fenomen que l'ascens del feixisme. Segons Alomar: «En todo el mundo las fuerzas de resistencia o estatismo, lo que propiamente suele llamarse defensa social, han proclamado con su conducta un frío y espantoso maquiavelismo. Los medios más viles les parecen aceptables para conseguir su fin. Allí se encuentra Hungría, con su período de represión incalificable. Allí se encuentra Baviera. Allí está la nueva etapa del nacionalismo italiano, el fascismo, más inexcusable por ser vencedor, el cual ha erigido verdaderas bandas de “bravi” capaces de las mayores barbarías»⁹⁸⁴. D'aquesta manera, Alomar adverteix que la reacció de les elits a les demandes i conquestes del moviment obrer i les esquerres en forma de violència i excepcionalitat, s'està insinuant com a nova forma de govern i nou tipus de societat corporativa, antidemocràtica i autoritària. Així, «toda aparatosa dictadura fascista es un signo evidente de debilidad en el sistema que intenta defenderse [...] cuando las burguesías lograron limitar aquella lucha salvaje a dos grupos, uno de asalariados suyos, y el otro, de desesperados, fustigados en una desigualdad violenta de condiciones, entonces creyeron llegado el momento de aniquilar al adversario; y ahora no querrían abandonar este fácil sistema, que a ellas les sirve en su tiempo de preservación y ataque, de pararrayos defensor y arma ofensiva»⁹⁸⁵. Així, les velles idees del pensament antidemocràtic, s'estaven assajant com a realitat, des de la supressió del sufragi universal a la sindicació forçosa d'organitzar el treball, així com la persecució i prohibició de les organitzacions i premsa obrera, republicana i esquerranosa. Alomar parlaria llavors de

⁹⁸³ Gabriel Alomar, «La fidelidad del Régimen», *La Libertad*, 5 de febrer de 1922.

⁹⁸⁴ Gabriel Alomar, «La estela de las violencias», *La Libertad*, 30 de juny de 1922.

⁹⁸⁵ Gabriel Alomar, «El oculto interés del terrorismo», *La Libertad*, 13 de juny de 1923.

«dictadura contra el proletariado»⁹⁸⁶. En el context polític espanyol, a partir de 1923, la idea d'un govern militar, inclús comandat pel propi rei, es trobaria cada cop més circulant i fent-se més i més present en l'ambient. Escribia l'exdiputat mallorquí al maig de 1923: «Dígase la verdad: los que incitan a la dictadura son los elementos políticos que la han ejercido hasta ahora y desean recobrarla por la fuerza porque saben que ya no pueden obtenerla por la normalidad. ¿No dijo el sr. Maura que no podía gobernar con la Constitución?»⁹⁸⁷. Sis mesos després es produiria el cop d'Estat de Primo de Rivera i cal veure'n la vinculació que hi tindria el catalanisme.

5.3. «ENTRE UN HECHO EXTRA LEGAL Y LA CORRUPCIÓN DEL SISTEMA POLÍTICO. EN EL DILEMA, OPTAMOS POR EL PRIMERO». LA DICTADURA DE PRIMO DE RIVERA I ELS EFECTES SOBRE EL PROCÉS NACIONALITZADOR CATALÀ

«Las sangrientas jornadas de Barcelona son el fracaso de una capacitación largamente preparada: la capacitación por la autonomía, esto es, para la libertad. El espectáculo, para mí, es hondamente penoso. Equivale a ver a Egmont aclamando al duque de Alba; a Claris cayendo en adoración a los pies del marqués de los Véiz; a Rafael de Casanova conduciendo por la brida del caballo del duque de Berwick»⁹⁸⁸.

Gabriel Alomar

Quan es busquen les causes del cop ens apareixen com en tots els esdeveniments històrics de rellevància una suma de factors que hi influïrien. Per la seva banda, Sebastian Balfour ha posat de relleu també la deriva cap a l'acceptació d'una solució autoritària de les més conservadores de les forces contràries a la Restauració amb l'accentuació dels conflictes de classe especialment després de 1919, així com la importància de la Comissió de Responsabilitats del Desastre d'Annual⁹⁸⁹. També val la pena prendre en consideració el punt de vista de l'historiador Shlomo Ben-Ami qui afirma que, malgrat el desprestigiament del parlamentarisme, fruit de la manipulació del sufragi del sistema

⁹⁸⁶ Gabriel Alomar, «La dictadura contra el proletariado», *El Pueblo: diario republicano de Valencia*, 15 de febrero de 1922.

⁹⁸⁷ Gabriel Alomar, «El equívoco de la dictadura», *La Libertad*, 24 de maig de 1923.

⁹⁸⁸ Gabriel Alomar, «La “paz de los espíritus”», *La Libertad*, 27 d'abril de 1921.

⁹⁸⁹ Sebastian Balfour, *El fin del imperio...*, p. 232.

caciquista i l'erosió de les idees democràtiques del reaccionarisme, el «pronunciamiento de Primo de Rivera tuvo lugar precisamente en un momento en que el sistema parlamentario daba muestras de volverse auténtico, con lo que la política parlamentaria se convertía en una verdadera amenaza para la posición, hasta entonces indiscutible, de la monarquía y las prerrogativas de los militares [...] Lo que indujo al rey Alfonso XIII a coquetear con una “solución” extraparlamentaria fue la resurrección del parlamentarismo español más que su degeneración»⁹⁹⁰. Maria Teresa González Calbet ha posat de relleu que no hi hauria forces del propi torn amb capacitat per a escometre aquestes reformes, a la vegada que a les eleccions de 1923 sí que s'havia experimentat un cert canvi en l'opinió pública amb les victòries de noves forces democratitzadores, especialment a la ciutat de Madrid i a Catalunya⁹⁹¹. Aquests últim element tindria el seu desenvolupament i efectes corresponents a l'interior catalanisme amb el sorgiment de nous partits, però aquesta qüestió serà tractada a fons al següent capítol. Per ara, en quant a les causes del *pronunciamiento* s'hi afegien altres problemes com el creixement del poder de l'exèrcit —que representava un 30,08% dels pressupostos votats al 1921⁹⁹²— o l'augment del deute —que en bolcava un 22,29% del mateix any— així com el perill de la fiscalització del Desastre d'Annual iniciada al Congrés. En aquesta ona regressiva, el catalanisme conservador hi estaria complidament inserit. En paraules d'Amadeu Hurtado, «de la Dictadura que anaven a començar, aclamada en la nostra pròpia ciutat com per reivindicar l'honor d'haver-la vist néixer, esperaven alguns dirigents del catalanisme les satisfaccions que no havien aconseguit del règim caigut»⁹⁹³. Si com s'ha pogut veure, la Lliga havia estat, a la vegada, la principal força dins el catalanisme durant tot aquest període de la crisi de la Restauració, i una partit polític que participaria activament en el moment coercitiu, també el cop d'Estat tindria la seva aquiescència.

⁹⁹⁰ Shlomo Ben-Ami, *La dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Barcelona, Planeta, 1984, p. 27-29.

⁹⁹¹ Maria Teresa González Calbet, *La Dictadura de Primo de Rivera. El Directorio Militar*, Madrid, El Arquero, 1987, pp. 190-110.

⁹⁹² Presupuestos del Estado para 1920-21, comparados anteriormente con 1915, Fondo documental del Instituto Nacional de Estadística. Recuperat de <https://www.ine.es/inebaseweb/pdfDispacher.do?sessionId=7A40D1E8B238A12962468E81F2F19442.inebaseweb01?td=39704>. Última consulta: 10 d'abril de 2024.

⁹⁹³ Amadeu Hurtado, *op. cit.*, p. 449.

D'aquesta manera, el dia 13 de setembre de 1923 a la matinada, es materialitzava el cop d'Estat i el dia 15 Primo de Rivera prendria un tren, ben d'hora al matí, que l'havia de portar a Madrid per reunir-se amb el rei. Tenim diverses fonts que ens descriuen el comiat a l'andana. Amadeu Hurtado mateix explica a les seves memòries l'ambient de gaubança en el que marxaria el llavors Capità General de Catalunya, «la gran esplanada de l'estació estava atapeïda de gent que l'aplaudia amb frenesí, com si resumís en la seva persona tota mena d'esperances»⁹⁹⁴. Ben-Ami, apunta que la gent que protagonitzaria aquesta apoteosi eren «la plana major de la reacció barcelonina, tots els monàrquics, el bisbe, els tradicionalistes i també una bona representació de la Lliga Regionalista. Ben destacada, una representació de la patronal»⁹⁹⁵. Així començava un viatge que el portaria a l'inici d'una dictadura que liquidaria el sistema parlamentari, prohibiria els partits polítics, les centrals sindicals de l'anarcosindicalisme i perseguiria el republicanisme i el catalanisme polític. El mateix 15 de setembre quedaven cessats tots els governadors civils i substituïts per militars i l'1 d'octubre es dissolien els Ajuntaments. Poc després, s'iniciava el procés de creació del partit únic, amb el nom de Unión Patriótica, que en inspiració del feixisme italià, hauria d'organitzar corporativament la vida social a Espanya sota el Règim primoriverista. A la vegada, es va procedir a clausurar diaris, com l'anarcosindicalista *Solidaridad Obrera*, a posar multes i a censurar la premsa. Els detinguts serien sotmesos a «consells de guerra, amb imposició de llargues condemnes i penes de mort»⁹⁹⁶, altres passarien a la clandestinitat o a l'exili. París es convertia en la ciutat de destinació preferent. Allà es trobaven des de Blasco Ibáñez, a Francesc Macià, de Marcel·lí Domingo a Àngel Pestaña. Diversos intel·lectuals serien també encausats i arribarien a ser condemnats al desterrament, com el cas conegut de Miguel de Unamuno. També s'intervindria l'educació decretant la destitució de qualsevol mestre que ensenyés als alumnes «doctrinas opuestas a la unidad de la patria u ofensivas con la religión»⁹⁹⁷. Pel que fa al catalanisme, a part de la destitució de càrrecs municipals i de censura de la premsa, primer s'intervenien la mancomunitat i es transferien les funcions del seu President, Josep Puig i Cadafalch, al caci terrassenc, Alfons Sala i Argemir. Poc temps

⁹⁹⁴ *Ibid.*, p. 448

⁹⁹⁵ *La Vanguardia*, 15 de setembre de 1923, citat a, Shlomo Ben-Ami, *Fascism from above: Dictatorship of Primo de Rivera in Spain*, Oxford, Clarendon Press, p. 82.

⁹⁹⁶ Manel Risques, *L'Estat a Barcelona*, Barcelona, Editorial Base, 2012, p. 154.

⁹⁹⁷ Shlomo Ben-Ami, *La dictadura...*, p. 77.

després, al 1925, seria clausurada definitivament. A més, es prohibiria la bandera i l'ús de la llengua en actes oficials. De l'atac al catalanisme polític s'arribaria fins als atacs a la catalanitat mateixa i als propis símbols de la cultura i història pròpies. Tot i així, la Lliga Regionalista prendria una actitud favorable davant del cop.

Al *Diario de Barcelona* trobem recollides algunes declaracions del propi Puig i Cadafalch durant els fets el 13 de setembre de 1923: «nuestro proceder en este caso estaría inspirado en el que para casos análogos preconiza la Iglesia católica, o sea, reconocer las autoridades constituidas»⁹⁹⁸. Al dia següent, *La Veu de Catalunya* publicava una glosa de la reunió entre el mateix Puig i Cadafalch i Primo de Rivera. Explicava que el primer havia comunicat al futur dictador que «aquesta solució i la restauració de l'administració pública sobre la base d'una severa moralitat i estricta justícia, tindran sens dubte l'adhesió íntima de Catalunya sobrepassant l'habitual, formulari i estricte respecte als poders constituïts»⁹⁹⁹. Pocs dies després, *La Vanguardia* recolliria les paraules que pesarien sobre el president de la Mancomunitat ja per la història. El prohom de la Lliga havia fet arribar al dictador el seu suport afirmant que: «entre un hecho extra legal y la corrupción del sistema político. En el dilema, optamos por el primero»¹⁰⁰⁰. També trobem algunes cartes privades de la plana major regionalista que apunten en la mateixa direcció. Cambó, el 29 de novembre de 1923, escrivia a Santiago Alba, una missiva on afirmaria que el cop militar era «la única dulzura que, en un año amargo, nos ha sido dado gustar»¹⁰⁰¹. Seguidament, en la mateixa carta també justificava l'acció militar del setembre de 1923 dient que «los generales alzados habían procedido patrióticamente, decidiéndose a realizar la obra que acaso en julio de 1917 no debieron retrasar ni un minuto» i elogiava Primo de Rivera per «ser un caudillo afortunado de una revolución sin sangre»¹⁰⁰². En la pròpia setmana dels fets, a l'editorial de *La Veu de Catalunya* també es justificava el suport al cop i les conseqüències que ells preveïen que tindria pel catalanisme: «L'esforç

⁹⁹⁸ «El golpe de Estado. Un paréntesis de ansiedad», *Diario de Barcelona*, 14 de setembre de 1923.

⁹⁹⁹ «El nou règim i el problema de Catalunya», *La Veu de Catalunya*, 15 de setembre de 1923 (ed. vespre).

¹⁰⁰⁰ «Una nota del presidente de la Mancomunidad», *La Vanguardia*, 19 de setembre de 1923.

¹⁰⁰¹ Jesús Pabón Cambó, Barcelona, Alpha, 1952, p. 929, a Borja de Riquer, *Francesc Cambó. L'últim...*, p. 337.

¹⁰⁰² *Ibid.*

d'En Cambó —el noble esforç d'En Cambó tan mal comprès i tan mal agraït per una part del nostre poble— tingué l'èxit més complet, car demostrà com es governava amb la moralitat més estricta, com es fa imperar la justícia i com es demostra la competència. Però fracassà en quant volia portar la llibertat al nostre poble, com el mateix Cambó noblement confessà. [...] Perquè aquell intent fracassà, ha vingut la sotragada d'ara. Nosaltres hem de dir, francament, noblement, que no sabem amagar la satisfacció que ens ha produït “l'estimbada”»¹⁰⁰³.

La Dictadura, a més, consolidaria en el poder totes aquelles figures que havien tingut protagonisme repressiu durant els anys anteriors. Així, les sinergies i les relacions de proximitat entre els grups de poder barceloní i figures del camp militar i policial explicarien una part dels ascensos i nomenaments del període dictatorial. Explica el propi Cambó a les seves memòries que Primo de Rivera, qui era el Capità General de Catalunya des del març de 1922, s'havia acostumat a saludar-lo al Liceu, agafant-lo del braç i demanant-li. «Qué tal, mi querido jefe?»¹⁰⁰⁴. D'aquesta manera, Milans del Bosch, qui havia estat Capità general de Catalunya entre el 1918 i 1920, retornava aleshores com a Governador Civil de Barcelona. De la mateixa manera, es promocionava a dos dels organitzadors i executors de la política de sang i foc contra el sindicalisme català d'aquells anys, a més de Joaquín Milans del Bosch, Severiano Martínez Anido, ex-Governador Civil, passava a la Subsecretaria de Gobernación i el General Miguel Arlegui, ex-cap de policia de Barcelona, a Director General de Seguridad. Un altre element de protagonisme durant aquells anys, el Sometent, passaria de ser una eina de repressió parapolicial tradicional del camp català —que durant el pistolerisme, la patronal catalana va emprar també a la ciutat—, a nivell de tot l'Estat per a mantenir «el orden, la justicia, la moral y el progreso». Per això, podia confessar, amb certa vanaglòria, el propi Puig i Cadafalch ja des de l'inici que «Barcelona y Cataluña deben enorgullecerse de que en su territorio se haya iniciado y fraguado el actual movimiento»¹⁰⁰⁵. En realitat, tenia sentit que així fos ja que Catalunya havia estat el principal focus d'agitació durant el període. Era coherent que en aquelles flames de revolució, s'hi forgessin també els ferris grillons de

¹⁰⁰³ «La nostra posició», *La Veu de Catalunya*, 18 de setembre de 1923 (ed. vespre).

¹⁰⁰⁴ Francesc Cambó, *Memòries...*, p. 375, citat a Enric Ucelay Da-Cal, *Història de la Diputació...*, p. 228.

¹⁰⁰⁵ «El golpe de Estado. Un paréntesis de ansiedad», *Diario de Barcelona*, 14 de setembre de 1923.

la reacció. Aquests serien els precedents pels quals la patronal barcelonina i les seves classes altes actuaran prefigurant precisament els models de representació corporativa i repressió obrera que després tractaria de portar la dictadura primoriverista a tot l'Estat i que no havien reeixit a aplicar les classes rectores del Règim de la Restauració. Per això, Ucelay-Da Cal i Casals, afirmen en el seu recent llibre que seria precisament a la ciutat de Barcelona durant aquells anys on podem trobar els orígens del feixisme espanyol, avançant-se en diversos casos als mètodes d'actuació patronal utilitzats posteriorment a Itàlia¹⁰⁰⁶.

Ja durant el desenvolupament de la dictadura, l'actuació de la Lliga es basaria en tractar de netejar la seva imatge pel seu suport al cop, amb Cambó mantenint-se'n allunyat, i apostant a la vegada, per una política de mecenatge en institucions culturals catalanes i periòdics —també que criticaven la dictadura com *Le Courier Catalan*—, participació en diplomàcia exterior especialment en la Societat de Nacions, amb les orientacions i consells a nivell de la política de l'Estat i la publicació de textos justificatius. Francesc Cambó escriuria dos llibres sobre el feixisme que ens permet copsar la manera en la que l'entenia i l'explicava. Parlant sobre Itàlia, escriu al 1924, després del cas de Mateotti: «Jo temo molt que la revolució feixista deixi de donar a la humanitat el fruit, amarg sovint, però sempre nutritiu, de l'experiència»¹⁰⁰⁷. O posteriorment, al 1929, publicava un altre llibre on justificava les dictadures europees: «La dictadura, ja hem vist com no es produeix en un país en plena normalitat, com no és una rifa vinguda a un individu que ja tenia mitjans normals de viure, sinó un remei que es pren, de bon grat o per la força, quan es pateix una greu malaltia»¹⁰⁰⁸. El dispensava com una etapa transitòria, necessària i positiva. També durant el període primoriverista, publicava com a llibre la seva conferència, *Per la concòrdia*, on plantejava la necessitat de «restablir la normalitat», en un procés de transició de la Dictadura a la reobertura del Congrés i de retorn a la monarquia¹⁰⁰⁹. També a principis de maig de 1928, es produiria un intercanvi públic de

¹⁰⁰⁶ Enric Ucelay-Da Cal, Xavier Casals, *El fascio de las ramblas. Los orígenes catalanes del fascismo español*, Barcelona, Pasado y presente, 2023.

¹⁰⁰⁷ Francesc Cambó, *Entorn del feixisme italià*, Barcelona, Editorial Catalana S.A., 1924, p.154.

¹⁰⁰⁸ Francesc Cambó, *Les dictadures*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1929, p. 158.

¹⁰⁰⁹ Cambó escriu, «A tots els Estats on existeixen fets diferencials vigorosos, és l'acció i la influència del monarca el que facilita l'harmònica convivència de pobles diferents dins la mateixa unitat política. El rei no és d'alguns solament: és de tots. No és l'instrument d'una hegemonia,

cartes obertes al dictador¹⁰¹⁰ com intent d'aconsellar i funcionar com a toc d'atenció, fet que li guanyaria —junt als mencionats llibres—, per part d'un rival polític com Joaquim Maurín, l'epítet de “teòric de la dictadura espanyola”¹⁰¹¹. Fos com fos, en l'últim govern militar, la Lliga hi tindria un membre, Joan Ventosa Clavell, que tornava a ser ministre d'Hisenda. També al final de la dictadura, entre finals de febrer i principis de març del 1930, Puig i Cadafalch publicaria diverses columnes on tractava de mostrar un pes de consciència pel suport de la Lliga al cop d'Estat:

El dictador, en promulgar per decret l'Estatut provincial, degué sentir algun escrúpol. Tots tenim a dintre el vell concepte de fer honor a la paraula donada, sobretot si ens n'hem aprofitat; tots creiem en el deure de seguir un cert temps en les mateixes idees; allò que abans s'anomenava conseqüència política, la vella moral és plena d'aquest deure fidel a la paraula donada. El perjur, l'apòstata, el traïdor, molt sovint l'estafa... —la sèrie s'allarga en matisos diversos— en tots els codis penals del món no són sinó pobra gent que han mancat a una cosa tan feble com la paraula donada¹⁰¹².

Així, vist el model nacionalitzador català lligaire en els seus fonaments doctrinals i en les seves contradiccions polítiques i institucionals, val la pena tractar de ponderar el paper dels regionalistes en relació al Règim per obtenir una imatge més completa dels actors en joc d'aquest procés nacionalitzador català. Cal dir la Lliga havia oscil·lat entre les demandes catalanistes—Mancomunitat, Autonomia—, les cíviques i antirepressives en algunes conjuntures —contra la Llei de Jurisdiccions amb la Solidaritat— i, a la vegada, com a admonició a la immobilitat del Règim i com a suport en els moments crítics. Tal com havia explicat Cambó durant el debat estatutari o afirmat durant La Canadenca: «el que interessa és saber si el Poder s'avança als esdeveniments, fent la revolució des de

sinó el llaç d'una concòrdia», Francesc Cambó, *Por la Concòrdia*, Madrid-Barcelona, Enciclopèdia Catalana, Alianza, 1986 (ed. or. 1928), p. 83.

¹⁰¹⁰ «Una carta del Sr. Cambó. - Contestació del general Primo de Rivera», *La Veu de Catalunya*, 8 de març de 1928 (ed. matí).

¹⁰¹¹ Joaquim Maurín, *Los hombres de la dictadura*, Barcelona, Anagrama, 1977 (ed. or. 1930), p. 79.

¹⁰¹² Josep Puig i Cadafalch, «La Mancomunitat de Catalunya i el Dictador», *La Veu de Catalunya*, 5 de març de 1930.

dalt, o si espera, creuant els braços, que vingui la revolució des de baix»¹⁰¹³. Per això no sembla tenir fàcil fonament el plantejament Miguel Martorell i Fernando del Rey quan, en l'evolució de la crisi del de la Restauració, situen l'acció de la Lliga en el sentit de l'erosió del Règim del torn pacífic afirmant que «en el Parlamento español la obstrucción también fue liderada por un partido nacionalista: la Lliga Regionalista, dispuesta a romper el sistema del turno de partidos con el fin de acceder al gobierno e impulsar desde allí la autonomía catalana»¹⁰¹⁴. Més aviat, quan un ressegueix i commensura l'actuació de la Lliga en relació amb el Règim de poder que s'oposava al procés nacionalitzador català, es pot afirmar que el seu propòsit seria el de propugnar una “revolució des de dalt”. Però què entenia la Lliga per aquest recurrent sintagma?

Hem vist com Cambó pretenia constantment fer obrir els ulls a la classe dominant de l'Estat. Per tal d'impedir la revolució, havien de sortir de l'atrinxerament davant l'actuació de les masses obreres i havien d'oferir un reformisme temperat que modernitzés l'Estat, neutralitzant la participació activa de les masses i els seus lideratges propis, i a la vegada introduís els fonaments d'un model de societat corporatiu i antidemocràtic. En aquesta actuació, es tractava de satisfer algunes de les demandes socials —les més moderades¹⁰¹⁵— però necessàriament deixant fora del grup de reformes aquelles de més radicals, com les republicanes o socialistes, de redistribució propietat o extensió del sufragi, fins qüestions que tocaven el cor de la forma del propi Règim.

¹⁰¹³ «Declaracions d'En Cambó», *La Veu*, 6 de març de 1919 (ed. vespre).

¹⁰¹⁴ Miguel Martorell, Fernando del Rey: «El parlamentarismo liberal y sus impugnadores», *Ayer*, núm. 63, 2006, p. 33.

¹⁰¹⁵ Algunes les havia anunciat durant les campanyes electorals recents: «Solució autonomista als fets nacionalistes de Catalunya i Bascònia; fórmula d'autonomies regional per a atendre totes les reclamacions autonomistes que puguin concretar-se en les diverses regions d'Espanya; reorganització de la vida municipal que tingui per base la restauració d'hisendes locals; modificacions al règim de la propietat territorial on la propietat està excessivament concentrada; sindicació forçosa d'obres i patrons industrials com a base per a l'elaboració i funcionament del nou règim social de la producció i del treball; preparar la nacionalització de les grans xarxes de ferrocarrils per a anar a la millora i extensió del sistema ferroviari actual i per a establir una tarificació al servei de l'economia nacional; modificar fonamentalment la legislació de mines i de grans aprofitaments hidro-elèctrics amb vistes a l'estructuració i defensa de la nostra economia; l'adaptació de l'economia espanyola a les noves necessitats de la concurrència mundial», citat a «Declaracions d'En Cambó», *La Veu*, 6 de març de 1919 (ed. vespre).

Eduard Aunós, qui havia estat diputat de la Lliga i secretari personal de Cambó i posteriorment seria Ministre de Treball durant la Dictadura, descrivia el projecte polític de la Lliga: «Cambó quería, ante todo, derribar el caduco sistema canovista para erigir después, sobre los escombros del partido liberal y conservador, formaciones nuevas y vigorosas, henchidas de savia popular y capaces de emprender, bajo la égida de la monarquía, una transformación radical del Estado»¹⁰¹⁶. No obstant, la capacitat d'aquesta reforma de contenció quedaria sobrepassada per l'actuació activa de les masses populars. Llavors, la Lliga no dubtaria, com s'ha pogut veure, en alinear-se, enardir i promoure una política repressiva duríssima contra el moviment obrer català, en connivència amb l'espanyolisme més furibund com el que tractaria d'imposar la Dictadura¹⁰¹⁷. El mateix Hurtado expressaria amb precisió la constant antinòmia amb la que s'havia trobat la Lliga entre el seu paper en relació al Règim i al model de societat que defensaven i les demandes de catalanisme: «[...] aquella paradoxa que s'havia observat en els orígens del catalanisme polític entre l'esperit de transformació de totes les tradicions polítiques espanyoles i l'esperit de conservatisme social, desapareixia per a cedir la plaça a aquest segon sentiment, amb una màxima intransigència, fins a posar-se resoludament la burgesia a les ordres de les autoritats militars sense cap reserva per salvaguardar les conviccions nacionalistes»¹⁰¹⁸. Però, com es metabolitzaria aquesta anuència del catalanisme conservador al fet dictatorial des de l'altre catalanisme?

Per part de Gabriel Alomar coincidia amb el descrit per Eduard Aunós: «el catalanismo derechista no ha sido el destructor de la vieja política dinástica en Cataluña: ha sido su renovador [...] y cuando esta función estuvo terminada en Cataluña, ha venido a continuarla en España entera»¹⁰¹⁹. Pocs dies abans del cop d'Estat, el diagnòstic del mallorquí pel que fa a les implicacions dels fets sobre el projecte nacionalitzador català era de pessimisme. Per a Alomar, llavors «el catalanisme travessa una forta crisi. Però no és deguda a la persecució», sinó que havien afectat de forma principal les «concomitàncies de la Lliga amb les més castisses formes de l'autoritarisme central». Les

¹⁰¹⁶ Eduardo Aunós, *Itinerario histórico de la España contemporánea*, Barcelona Bosch, 1940, p. 337., citat a Víctor Alba, *Los conservadores en España*, Barcelona, Planeta, 1981, p. 191.

¹⁰¹⁷ Els detalls del nou projecte nacionalitzador de la Dictadura apareixeran al capítol 5.5 del present treball amb més detall.

¹⁰¹⁸ Amadeu Hurtado, *op. cit.*, p. 363.

¹⁰¹⁹ Gabriel Alomar, «La doctrina del...

conseqüències d'aquest fet es determinaven en la projecció: «todo el mundo pudo imaginar qué clase de ideario correspondería a una supuesta Cataluña emancipada que en tales manos hubiera recaído»¹⁰²⁰. En un altre article, ho havia escrit de forma més airada: «Las sangrientas jornadas de Barcelona son el fracaso de una capacitación largamente preparada: la capacitación por la autonomía, esto es, para la libertad. El espectáculo, para mí, es hondamente penoso. Equivale a ver a Egmont aclamando al duque de Alba; a Clarís cayendo en adoración a los pies del marqués de los Véz; a Rafael de Casanova conduciendo por la brida del caballo del duque de Berwick»¹⁰²¹. Aquest mateix punt de vist l'havia expressat també Lluís Companys, al Congrés de Diputats, en les mateixes dates: «Mientras el Diputado que habla creyó que el partido regionalista representaba una vibración catalanista sincera, rectilínea, sentí cierta debilidad por los hombres que dirigen la comunidad regionalista; pero hoy lucho por apartarme de esa influencia, porque todos hemos llegado al convencimiento de que vosotros, no solamente estáis deshaciendo y escarneciendo el patrimonio moral de Cataluña, sino que además, por los alientos que habéis dado siempre a toda obra de represión por parte del Poder público, encauzándola y excitándola, sois tanto o más culpables que los propios Gobiernos, del estado doloroso e inquietante que está atravesando Cataluña y especialmente Barcelona»¹⁰²². Talment havia estat així que el propi Alomar considerava ja en aquell punt que «el gran enemigo de la dignificación de las nuestras luchas sociales i políticas es la propia burguesía»¹⁰²³. S'estava arribant a un dels moments de cruïlla més rellevants de la història del catalanisme. L'associació d'aquest ja no només a una opció dretana sinó la participació mateixa en la organització repressiva fins al lliscament dictatorial, havia de tenir unes conseqüències determinants per a les reivindicacions catalanes. Les veurem a continuació. Per ara, cal situar el context polític en el que havien d'aparèixer les noves formacions polítiques catalanistes.

Durant aquest sexenni de revolució i de reacció, la crisi del catalanisme lligaire havia tingut dos esgarranys principals. Per una banda, les tensions provocades per l'entrada en els governs del règim monàrquic a la contradicció Catalunya-Espanya. És el que Màrius Aguilar havia titllat de "l'escamoteig del catalanisme". Per l'altra banda, havia esclatat

¹⁰²⁰ Gabriel Alomar, «La crisis del catalanismo», *La Libertad*, 4 de novembre de 1923.

¹⁰²¹ Gabriel Alomar, «La "paz de los espíritus"», *La Libertad*, 27 d'abril de 1921.

¹⁰²² Diario de las Sesiones, Congreso de los Diputados, 01.04.1921

¹⁰²³ Gabriel Alomar, «Los aprovechadores de la violencia», *España*, 15 de setembre de 1923.

durant aquest lapse de temps, de forma visiblement violenta i polar la contradicció entre esquerres i dretes. L'emergència del conflicte de classe havia esquarterat el discurs de la unanimitat nacional, la «mística d'una Catalunya unida per sobre les divisions de classe ja no s'aguantava»¹⁰²⁴. Aquesta incompatibilitat de models de societat, que la Lliga s'havia obstinat en situar en segon pla, estaria en realitat en l'origen de la possibilitat de realització del procés nacionalitzador català. Aquest s'aconseguiria, en bona part, a partir de l'actuació encapçalada pel catalanisme esquerrà fins llavors, per diverses vies, retingut. En l'emergència de la més forta situació de contradicció esquerra-dreta de la història de Catalunya a aquelles dates, és on apareixeria alhora la major possibilitat d'imbricar el catalanisme amb les amples masses obreres i populars catalanes. Veiem en quina lògica pròpia aquesta articulació es produiria de forma reeixida.

5.4. LES TRES CATALUNYES O L'ARTICULACIÓ DE CATALANISME, REPUBLICANISME I OBRERISME

«La qüestió nacional i la qüestió obrera són les vibracions més intenses de la vida catalana i no és possible que es desconeguin mútuament»¹⁰²⁵.

Gabriel Alomar, al 1923

¹⁰²⁴ Soledad Bengoechea, *op. cit.*, p. 83. Per molt que alguns dels seus líders seguien tractant d'apuntalar-lo, afirmant per exemple —i en relació a La Canadenca— que «en el mes de desembre, en el mes de gener, en el mes de febrer teníem a Catalunya els mateixos plets socials que tenim avui, però era un moment en que els obrers pensaven en els seus interessos de classe, però encara pensaven més amb Catalunya, i en que els patrons pensaven en sos interessos, però encara pensaven més amb Catalunya, i aquesta comunitat d'un ideal superior impedia els topaments», citat a, «La crisi social de Catalunya (Conferència d'En Francesc Cambó, diputat a Corts per Barcelona donada el 31 d'octubre de 1919, en el Palau de la Música Catalana)», *La Veu de Catalunya*, 13 de novembre de 1919.

¹⁰²⁵ Rafael Campalans, *El socialisme i el problema de Catalunya* (pròleg de Gabriel Alomar), Barcelona, Biblioteca d'Estudis Socials, 1923, p. 5.

«La República separada del socialisme perd dret de vida, com el socialisme distanciat de la República perd el mitjà de convertir les seves doctrines en lleis humanes imposades en nom de la justícia a tots els homes»¹⁰²⁶

Marcel·lí Domingo, On va Catalunya?, 1927

Com hem vist, mai el catalanisme havia estat representat únicament per la Lliga i sempre havien existit un conjunt d'opcions que també l'encarnaven. Tot i així, fins llavors, des de l'inici de la fase electoral i de masses, cap d'aquests intents havia aconseguit consolidar-se com un partit polític implantat i operant. Si resseguim aquest trajecte, hem pogut veure agrupacions que anaven des del Centre Nacionalista Republicà (CNR) de 1907 —més una plataforma patriòtica que partit—, a la Unió Federalista Nacionalista Republicana (UFNR) de 1910 —una juxtaposició de partits més que un d'unificat— al Bloc Republicà Autonomista (BRA) de 1915 —que es presentarien amb un «cal fer acte de presència»— o el Partit Republicà Català (PRC) de 1917 —en menys de 3 anys es parlava d'un «fantasma nominal»¹⁰²⁷. Per la seva banda, la Unió Catalanista de Martí Julià i l'Esquerra Catalanista de Rovira i Virgili, encara menys ultrapassarien mai la fase d'agitació nacionalista. La travessia minoritària començada a principis del XX era una paisatge que, almenys amb la majoria de xifres de resultats electorals, no s'havia esvaït. A les Generals del 1918, la Lliga obtenia 20 diputats i el 57,7 % dels vots a Catalunya. Al juny de 1919, perdria el 10 % de la seva força i al febrer de 1920, un 9% més, tot i guanyar també ambdues cites electorals. Al desembre del mateix any, s'enfilaria fins el 64,4% i tornaria a baixar al febrer de 1922 (46,11 %). Guanyaria també les generals d'abril de 1923, essent la tercera força a tot el Congrés de Diputats¹⁰²⁸. L'únic resultat en què la Lliga rebria una derrota seria als últims comicis abans del cop d'Estat. Era aquesta una expressió més d'aquest context d'inici de democratització que truncaria el pronunciament del Dictador? El que podem asseverar és que precisament aquest moment d'inici d'esberlament de la hegemonia de la Lliga havia de veure el floriment d'opcions catalanistes de nou encuny. Aquesta era una conseqüència, en part, d'aquesta crisi. Veiem el sorgiment de cinc nous actius polítics que emergirien en aquest sexenni.

¹⁰²⁶ Marcel·lí Domingo, *On va Catalunya?* (pròleg de Gabriel Alomar), Barcelona, Llibreria Catalònia. Impremta Llausàs, 1927, p. 115.

¹⁰²⁷ «Los provincianos de Moscou», *La Publicidad*, 28 de setembre de 1920 (ed. vespre).

¹⁰²⁸ Shlomo Ben-Ami, *op. cit.*, p. 39.

La primera emergència que es pot començar a ressenyar, seria l'aparició de la Federació Democràtica Nacionalista¹⁰²⁹ de Francesc Macià. Aquesta força política es presentaria per primer cop a les eleccions generals de 1919, només amb un candidat i ho faria perquè li ho demanarien les pròpies bases. Aquest espai sorgia doncs, com un dels vectors dins del catalanisme. En particular, tindria molt a veure amb l'afluent que venia del que representava la nova orientació socialitzant que havia pres la Unió Catalanista amb el Dr. Martí Julià a inicis del 1915 i l'esquerdament de l'hegemonia lligaire dins del catalanisme. Aquest fet hauria portat a Macià a plantejar-se la possibilitat de separar-se de la Lliga Regionalista. El militar catalanista, que havia estat vinculat a aquest partit amb diverses intensitats des de la Solidaritat —en pagaria quota fins al 1911¹⁰³⁰—, se'n separava quan aquesta entraria al Govern de l'Estat entre 1917 i 1918. Aquesta ruptura ja es pot llegir quan, al Congrés de Diputats, recriminava a la Lliga no haver fet res per l'autonomia des del Govern i parlava de «traición a sentimientos nobles, puros y santos»¹⁰³¹. A finals de l'any 1922, s'anunciava la creació d'un nou partit-moviment, Estat Català i la seva publicació homònima. Per les seves files passarien, a part de Macià, figures rellevants com el futur alcalde de Barcelona, Jaume Aiguadé, Ventura Gassol o Daniel Cardona. Aquesta corrent del catalanisme representaria una amalgama d'influència del nacionalisme irlandès, d'orígens en el catalanisme *renaixent* amb proclivitat al “tot o res”¹⁰³², i de la defensa d'una política de confluència amb la resta

¹⁰²⁹ Sobre aquesta entitat segueix essent rellevant el treball, Isidre Molas: «Federació Democràtica Nacionalista (1919-1923)», *Recerques*, núm. 4, 1974, pp. 137-153.

¹⁰³⁰ Lliga Regionalista, *Llista de socis, Barcelona*, Impr. Fills Domingo Casanovas, 1911, citat a *Ibid.*, p. 139.

¹⁰³¹ Diario de las Sesiones de Cortes, Congreso de los Diputados, 24.11.1921.

¹⁰³² Una bona mostra de l'enfocament polític dins el que representaria Estat Català es pot veure alguns dels textos de Daniel Cardona, qui en seria membre durant aquells anys, especialment els fondants. Així, podem llegir a Cardona manifestar per una banda el sentiment de paternitat doctrinal amb el nacionalisme i la visió de la catalanitat lligaire, a la vegada que la voluntat d'autoproclamar-se'n la versió radicalitzada: «[...] suposant el nacionalisme d'En Prat acceptable per ço que es refereix a la doctrina, dissentim pel procediment», citat a, Daniel Cardona, *La Batalla i altres textos* (Edició a cura d'Enric Ucelay Da Cal), Barcelona, Edicions de la Magrana S.A. i de la Diputació de Barcelona, 1984, p. 17. «Les banderes del “tot o res” s'han desplegat en tots els pobles en lluita nacionalista, i si han triomfat en les llurs aspiracions ho deuen a l'esforç de les minories intransigents. A Irlanda el “tot o res” ha estat la teoria triomfadora [...], citat a,

d'esquerres catalanistes. Així, els membres d'Estat Català tractarien de portar a la pràctica aquest atraïment de les tàctiques militars d'alliberament contra la Dictadura en dues ocasions: l'intent de magnicidi del rei Alfons XIII al maig de 1925 i la temptativa d'invasió de Catalunya i proclamació de la República als fets dels Prats de Molló al novembre de 1926. Ambdós intents fracassarien en els seus propòsits establerts, però tindrien un valor simbòlic que posteriorment es reconeixeria.

Un segon resquill de la crisi en la preeminència lligaire es podria comprovar al juny de 1922, amb la creació d'Acció Catalana¹⁰³³. Aquesta formació era una escissió de les joventuts de la Lliga —per això eren anomenats els *pronois* o la *lligueta*— que tindria com a cap visible a Antoni Rovira i Virgili. El punt central de la seva crítica als regionalistes tenia a veure més amb la contradicció Catalunya-Espanya, amb la seva pràctica política d'intervenció política a nivell de l'Estat i amb els «enganyosos equilibris del regionalisme col·laboracionista»¹⁰³⁴, que no als seus fonaments ideològics i de visió sobre la catalanitat, que en essència compartien. Alomar ho havia descrit dient que «l'escissió ha sorgit en les qüestions de continent i no de contingut»¹⁰³⁵. Postulaven que «no és a Madrid on hem de cercar la llibertat, sinó dins de casa nostra»¹⁰³⁶ i reclamaven retornar a la política de “Catalunya endins”. Per les seves files passarien, a més de Rovira i Virgili, personalitats com Lluís Nicolau d'Olwer, Jaume Bofill i Mates, Amadeu Hurtado, Ventura Gassol o Claudi Ametlla. També adquiririen i catalanitzarien l'històric rotatiu barceloní *La Publicidad*, que a partir de 1922 passava a ser *La Publicitat* i a publicar-se en català. De les diverses forces que iniciarien la seva singladura política en aquestes dates, l'Acció Catalana seria la que més ràpidament veuria traduïts en resultats electorals els seus esforços i que primer destorbaria a la Lliga a nivell de competència de vots. D'aquesta manera, com afirmen Culla, Mir i Balcells, les eleccions generals del 29 d'abril de 1923 «presenten, tan a nivell català com espanyol, una fesomia tradicional —

Íbid., p. 8. «Hom no troba un patriota que de bona fe cregui en l'eficàcia electoral. I molt reneguen del temps perdut sota les ombres enigmàtiques de les “corbes” que suggeria la farsa política», *Íbid.*, p. 56.

¹⁰³³ Una monografia sobre el partit és la de, Montserrat Baras, *Acció Catalana. 1922-1936*, Barcelona, Curial, 1984.

¹⁰³⁴ *La Publicitat*, 29 d'abril de 1923.

¹⁰³⁵ Gabriel Alomar, «La crisis del catalanismo», *El Día*, 24 de juny de 1922.

¹⁰³⁶ *La Publicitat*, 25 d'abril de 1923.

“el resultado de siempre”, jutja *La Vanguardia* (2-V-1923)»—, però amb indicis nous i molt significatius; en l'àmbit estatal, la victòria del PSOE a Madrid, on obté les majories, i a Bilbao, prefigura la futura potència parlamentària del socialisme als anys 30. Al Principat, el triomf moral d'Acció Catalana, que esdevé triomf material en les provincials del 10 de juny¹⁰³⁷, assenyala l'ensulsiada de l'hegemonia regionalista a la ciutat de Barcelona, suposa el rebuig dels votant a un programa i uns procediments que han dominat la història del catalanisme des del 1901 i anuncia la fi de l'etapa de la direcció burgesa i conservadora en el desenvolupament del nacionalisme català, per bé que tots aquests processos no arribaran a consumir-se fins al 1931»¹⁰³⁸. Al mateix estiu de 1923, l'Acció Catalana promouria, en una mostra d'independència política, el pacte amb els nacionalistes bascs i gallecs a l'estiu de 1923 que prendria el nom de Galeusca.

Al juliol del mateix 1922, es constituïa una tercera organització que jugaria un paper determinant en la història del procés nacionalitzador català. Un sindicat agrícola, la Unió de Rabassaires, que articulava a una quantitat gens menyspreable de les masses camperoles catalanes. Segons les dades de Jordi Pomés, la Unió, al 1923, se situava lleugerament per sobre els 4.000 afiliats amb un descens als 3.000¹⁰³⁹ en alguns moments

¹⁰³⁷ Aquestes serien les dites últimes eleccions abans del cop d'Estat de Primo de Rivera i, a Barcelona, Acció Catalana obtenia 5 diputats, la Lliga 4, els Radicals 3 i els Reformistes 3. Altres províncies el resultat era semblant, en resum, la nova Mancomunitat quedava repartida amb 27 de la Lliga, però els republicans nacionalistes n'obtindran 15 i la nova Acció Catalana 11. (Isidre Molas, *La Lliga...*, p.139-140.). L'impacte d'aquests resultats portaria a Cambó a afirmar que es retirava de la política. Tot i així, com bé consideraria Alomar «no crec que la retirada del Sr. Cambó sigui definitiva». (Gabriel Alomar, «La retirada de Cambó», *La Libertad*, 23 de juny de 1923). Per a calibrar aquests resultats en la seva justa mesura, convé recordar que aquest mínim avançament electoral per part d'un partit catalanista d'esquerres als conservadors havia succeït en ja dues ocasions entre 1909-10. A la vegada, la crisi d'hegemonia lligarire podria jutjar-se més avançada ja que a l'Acció Catalana se sumava aquest cop l'existència del Partit Republicà Català.

¹⁰³⁸ Albert Balcells, Joan B. Culla, Conxita Mir, *op. cit.*, p. 157, p. 369.

¹⁰³⁹ Jordi Pomés, *La Unió de Rabassaires*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 285. Sembla que les dades ofertes per Joan Manent en les seves memòries (Joan Manent, *Records...* p. 232.), en les que els situa vora els 20.000 afiliats al 1923, serien fruit d'una transposició de les dades en referència al període republicà on, ja al 1932, l'organització se situaria per sobre els 21.000.

de la dictadura. Així, sota la direcció de Lluís Companys, Francesc Riera i Amadeu Aragay, entre 1922 i 1930 faria més de cent actes per tot Catalunya¹⁰⁴⁰. Aquest període consolidaria al polític lleidatà i en projectarien la seva figura en termes de lideratge polític combinat amb el seu paper d'advocat de sindicalistes de la CNT. També seria durant aquesta etapa que el catalanisme d'esquerres concretaria la seva visió sobre el problema agrícola a mesura que entraria en contacte estret amb els propis pagesos. Si resseguim la seva publicació, *La Terra* —també fundada a 1922— veurem com es tractarà d'un programa contra la concentració de la terra: «la solució és donar el producte de la terra solament a aquell que la treballa. Creiem que la terra és de tots, i que és necessari arrancar el poder d'aquells senyors que l'acaparen, talment com ho farien, si poguessin, amb l'aigua, l'aire i el sol»¹⁰⁴¹; una defensa de la propietat comunal dels pobles:¹⁰⁴²; i una defensa d'impostos progressius sobre la renda: «La terra és un instrument i els tributs deuen posar-se per damunt la renda, però mai sobre el treball»¹⁰⁴³. L'idea de construir aquesta organització sindical tindria a veure amb un conjunt de factors. Hi influïrien des de la necessitat d'actuar fora les grans ciutats per tractar d'esquivar la repressió o no viure-la tan plenament —que portarien a Companys a residir al Vallès Occidental durant un període—, a la vegada, la sindicació camperola tenia plena coherència ideològica amb el republicanisme ja que aquesta cultura política no deïficava la propietat individual del liberalisme, sinó que la jutjava forçosament sotmesa a la funció social¹⁰⁴⁴. També seria determinant l'acumulació de l'experiència dels anys de lluites a prop de la CNT per part dels seus líders. Ho explica Companys en un míting: «La Unió de Rabassaires té presentades unes bases de govern. Són de reforma immediata. Igual han fet els obrers de ciutat que han anat conquerint posicions, sigui en augment de jornal o disminució de jornada»¹⁰⁴⁵. Així, malgrat les dificultats del context dictatorial, l'experiència de la Unió

¹⁰⁴⁰ Mercè Morales, *Combats per la República. Lluís Companys i Joan Lluhi i Vallescà*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2021, p. 25.

¹⁰⁴¹ «La conferencia del Sr. Companys a Barcelona», *La Terra*, 23 de setembre de 1924, citat a VV.AA., Lluís Companys. *President de Catalunya*, 2 vol. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2006, p. 281.

¹⁰⁴² «Míting a Martorell», *La Terra*, 1 de març de 1924, citat a *Ibid*, p. 280.

¹⁰⁴³ *Ibid*.

¹⁰⁴⁴ Per a una explicació sobre la concepció de la propietat en el republicanisme en general, es pot llegir, María Julia Bertomeu: «Republicanism and property», *Sin Permiso*, 5 de juliol de 2005.

¹⁰⁴⁵ «La conferencia del Sr. Companys a Barcelona», *La Terra*, 23 de setembre de 1924.

de Rabassaires pot ser catalogada com el primer sindicalisme de masses ordit pel catalanisme popular que arribava a una amplitud social de relleu. Les conseqüències política d'aquests anys d'organització, agitació i capacitació serien centrals per a l'articulació del catalanisme en les masses populars i acabaria aconseguint «la comunió ideològica del sector inquiet de la pagesia, amb valors definidors del republicanisme»¹⁰⁴⁶. Una bona mostra de la difusió social en els imaginaris de la qüestió rabassaire que aconseguiria el sindicat es pot resseguir inclús en l'aparició d'obres literàries sobre el problema de la terra. Ja que la Dictadura censurava moltes publicacions, seria comú durant l'època trobar diversos casos en què l'activisme polític viuria un desplaçament a àmbits de la cultura. Un exemple n'és l'aparició d'obres de teatre escrites pels polítics que encarnaven les diverses organitzacions polítiques del republicanisme catalanista. Per mencionar-ne dues —una més tangencial i l'altra més directa— del camp que estudiem, es representaria en diversos teatres el text de *Vidas Rectas* —una mala obra de teatre que tractava el problema del caciquisme— de Marcel·lí Domingo. En segon lloc, s'estrenaria també, sota el títol de *Terra Nostra (El Rabassaire)* i escrita per Amadeu Aragay, un drama en tres actes que tampoc s'estudiaria des de la literatura catalana, però que parlava explícitament sobre la qüestió. La importància d'aquesta experiència sindical agrària es podria referir poc menys d'una dècada després de la seva fundació tant en les masses que organitzaria com en el paper jugat pel que era el seu líder.

En quart lloc cronològic, el 8 de juliol de 1923, ja després de les últimes eleccions que es celebrarien a la Restauració, es constituïa la Unió Socialista de Catalunya¹⁰⁴⁷. Aquesta seria el primer partit socialista d'obediència estrictament catalana i comptaria amb la presidència de Gabriel Alomar. Precisament, l'intel·lectual que havia pronunciat, 13 anys enrere la conferència sota el títol *Catalanisme socialista*, era cridat ara a encapçalar el

¹⁰⁴⁶ Ricard Vinyes, *La presencia ignorada...*, p. 189.

¹⁰⁴⁷ Sobre aquest partit es poden llegir les monografies: Ricard Alcaraz, *La Unió Socialista de Catalunya*, Barcelona, La Magrana, 1987; Josep Lluís Martín i Ramos, *Els orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya (1930-1936)*, Barcelona, Curial, 1977; Antoni Fabra, Rafael Campalans, *Catalanisme i socialisme. El debat de 1923* (est. Intr. Jesús M. Rodés), Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1985; Jesús M. Rodés: *La Unió Socialista de Catalunya*. Tesis doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992; Albert Balcells, *Rafael Campalans, socialisme català*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985, pp. 87-116; Miquel Caminal, *Joan Comorera, Catalanisme i socialisme (1913-1936)*, Barcelona, Empúries, 1996; Aurelio Martí, *op. cit.*, pp. 201-268.

primer partit que es reclamava nominalment socialista a Catalunya. No obstant, el paper del mallorquí seria més el d'ideòleg que no pas el d'organitzador. Sabem que Alomar havia retornat a la seva illa natal ja després de la seva època de diputat i «desde Palma, donde ha ido a buscar su retiro, como quien busca una posición estratégica para convertirla en fortaleza, lanza casi a diario sus sonoros latigazos contra la política, el clero y contra todo lo que él cree nocivo por a la salud intelectual y moral de España»¹⁰⁴⁸. També sabem que la seva relació amb els integrants del partit no seria una relació del dia a dia. Es pot llegir com Josep Comaposada, parlava d'aquesta llunyania quan afirma que «en ocasió d'un recent viatge a Mallorca, tenia un vivíssim interès de visitar a Gabriel Alomar, a qui no havia vist de molts anys»¹⁰⁴⁹. També hi ha queixes del mateix partit de la manca de vida interna de partit que portava a terme: «Llàstima que el nostre benvolgut Alomar parli tan poc als nostres»¹⁰⁵⁰. Així, quan els propis membres de la Unió Socialista definien el funcionament del partit afirmaven que «si Alomar és el verb i Serra la doctrina, ell [Campalans] és la minsa tasca quotidiana del Partit»¹⁰⁵¹. Fos com fos, es tractava de construir un partit català que fos per primera vegada ja obertament socialista. De fet, en aquest període Alomar prologa precisament l'obra de Rafael Campalans, *El socialisme i el problema de Catalunya*, on escriuria que «era de preveure que la divergència plantejada pel meu estimat amic Rafael Campalans sorgiria, més aviat o més tard, en l'ideal del socialisme català».¹⁰⁵² Així, des d'aquest inici de la Dictadura es conserven algunes cartes de discussió, d'anàlisi polítiques i de rumb en la organització de la USC que comptaria amb 700 afiliats i un setmanari, *Justícia Social*. Aquesta publicació havia estat editada prèviament en castellà, com a producció local de Reus entre 1910 i 1916, i al 1923 es catalanitzava i refundava com a òrgan de la USC.

¹⁰⁴⁸ «Gabriel Alomar», *El Día*, 25 de gener de 1924. Tot i que es té constància que abans de la Dictadura, sí que havia tornat per a algun acte com Miting conjunt organitzar per les Joventuts Republicanes Nacionalista al CADCI de Companys, Macià, Domingo i Alomar el dia 2 de febrer de 1923 (*El Día*, 3 de febrero de 1923).

¹⁰⁴⁹ Josep Comaposada, «Parlant amb l'Alomar», *Justícia Social*, 5 de setembre de 1925.

¹⁰⁵⁰ «El Socialisme i la llibertat», *Justícia Social*, 6 de febrer de 1926.

¹⁰⁵¹ Ulisses, «Els homes de la Unió Socialista de Catalunya. Rafael Campalans», *Justícia Social*, 1 d'agost de 1931.

¹⁰⁵² Rafael Campalans, *El socialisme i el problema de Catalunya* (pròleg de Gabriel Alomar), Biblioteca d'Estudis Socials, 1923, p. 5.

Si tractem de definir la pràctica política del partit, Pere Gabriel en dona una definició que val la pena portar aquí: «La USC en su primera etapa pretendió la articulación de un socialismo explícitamente reformista, de contenido intelectual y liberal, muy respetuoso con la labor de los fabianos ingleses y del socialismo francés de Jean Jaurés. Aspiraba, además, a mantener una clara autonomía catalana, al margen de las direcciones y de los partidos españoles, confiaba de algún modo en actuar como referente posibilista y político del movimiento sindical»¹⁰⁵³. Aquests plantejaments i voluntats ens les confirma una carta que Rafael Campalans enviava a Gabriel Alomar en els mesos previs a la fundació de la USC:

Pel que fa referència al poble, ho crec fora de dubte; estic ben a la vora de molts elements influents en el sindicalisme, i sé que la nostra acció es vista per la major part d'ells amb simpatia. El que ens manes a hores d'ara és la campanya de noms prestigiosos dintre de la intel·lectualitat, car estic convençut que, o bé el socialisme català tindrà un cert to intel·lectual, o no existirà, és a dir, seguirà vegetant com fins ara¹⁰⁵⁴.

Però ser *vistos amb simpatia* no era el mateix que actuar com a referent polític del moviment sindical i molt menys era la tan llargament preconitzada completa articulació de les masses obreres amb el catalanisme que havia començat a teoritzar Alomar al 1902. En realitat, el sorgiment de la USC tenia més a veure amb el trencament del poder del catalanisme conservador en un sentit molt concret. Sense anar més lluny, el propi líder de la USC, Rafael Campalans, havia treballat durant molts anys a l'Escola de Treball de la Mancomunitat i com a Tècnic d'Obres Públiques. No per casualitat, Josep Plà amb el seu sarcasme podia anomenar-lo «noucentista-socialista»¹⁰⁵⁵. Igualment, Serra i Moret provenia de la Unió Catalanista que fins al 1918 no s'havia distanciat de l'ègida lligaire dins el catalanisme. La influència d'aquest origen es notaria en una concepció política en part de notables i els portaria a no ultrapassar els 5 diputats a les eleccions constituents del 1931. Al seu torn però, es tractaria d'una organització, igual que Acció Catalana, que forniria d'una quantitat de quadres polítics capaços i amb experiència molt superior a la seva projecció social en quantitat de vots. Per això possiblement, en els mesos previs a la

¹⁰⁵³ Pere Gabriel: «Las bases políticas e ideológicas del catalanismo de izquierdas del siglo XX», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V, Historia Contemporánea, T. 13, 2000, pp. 85-86.

¹⁰⁵⁴ BNE Arxiu personal de Gabriel Alomar, Correspondencia, [*Cartas y tarjetas de visita*], 1920-1932, a Gabriel Alomar; Rafael Campalans, 22 de març de 1923, ARCH.GA/2/46(1-73).

¹⁰⁵⁵ Josep Pla, *Fragments d'una autobiografia...*, p. 72.

fundació del partit, Campalans era molt crític amb un partit amb el que, en el fons, compartia més del que podia admetre. Sobre Acció Catalana escrivia:

Considero, contràriament, d'una ingenuïtat enternidora creure possible l'alliberament del nostre poble sense tenir al costat del nostre moviment, a les rengleres d'avantguarda, les multituds proletàries del camp i de la vila. Mentres aquests amples "agrupaments patriòtics" que ara s'estilen tinguin el caràcter ultraconservador que fins avui han mostrat, és impossible que la massa popular els esguardi altrament que amb recel i antipatia. Tinc la ferma convicció que o el nacionalisme català prendrà un franc sentit esquerrà i obrerista o estarà condemnat com fins ara a fer la viu-viu. Jutjo per mi mateix: per la veritable llibertat de Catalunya, el màxim sacrifici; per posar el govern de Catalunya a mans d'una plutocràcia somatenista, res¹⁰⁵⁶.

Així, malgrat tractar-se a la pràctica d'un partit de notables, es tractava també d'un partit socialista que defensaria sempre el front únic de totes les opcions esquerranes. Així ho havia defensat ja Alomar fent referència als debats al si de la III Internacional al 1922: «¿No ha llegado la hora de formar un frente único? [...] entre las rectificaciones del maximalismo ruso no ha sido la menor esta incitación a formar con todos los partidos proletarios el frente único»¹⁰⁵⁷. Aquesta posició seria mantinguda ja durant tota la Dictadura i, amb la influència de l'arribada al Govern de les esquerres a França, Alomar defensarà que cal preparar un «"cartel", una coalición republicana, que comprenda desde el socialismo a las formas moderadas de la vieja escuela liberal» que sumés «a los obreros y estudiantes» i oposant-se «a los males que combaten contra Europa: fascismo y caudillaje»¹⁰⁵⁸. Al seu torn, sabrien veure la necessitat d'apropament a les organitzacions socials obreres i pageses. Així, en la seva publicació trobarem plantejaments de acostament a la CNT —seria reconegut l'especial que traurien l'any després de l'assassinat de Seguí¹⁰⁵⁹— o a la Unió de Rabassaires que consideraven que «és avui l'únic organisme de resistència d'alguna importància que existeix a la nostra terra. Iniciada per companys nostres del Penedès per a fer cara als excessos d'alguns terratinents

¹⁰⁵⁶ Rafael Campalans, «Contra el confusionisme. Lletre oberta a l'amic Carles Pi i Sunyer», *La Publicitat*, 7 d'abril de 1923.

¹⁰⁵⁷ Gabriel Alomar, «El frente único», *El Día*, 11 de febrero de 1922.

¹⁰⁵⁸ Gabriel Alomar, «El ideal republicano», *El día grafico*, 27 de maig de 1926.

¹⁰⁵⁹ *Justícia Social*, 8 de març de 1924.

que violaven els antics contractes de rabassa a l'hora que els vinyataires podien recollir el fruit dels suors de desenes d'anys, amb el temps ha anat perdent aquest caràcter particular i ha acoblat a tota llei de menadors de terres: vinyataires, masovers, hortolans, arrendataris, etc»¹⁰⁶⁰.

Per últim, i en cinquè lloc, la influència del creixement del comunisme després de la revolució russa del 17, també s'havia de notar a Catalunya. Per primer lloc, al 1924, apareixeria la Federació Comunista Catalano-Balear (FCCB), sota la direcció general de Joaquim Maurín, que des de feia 2 anys editava *La Batalla*, i encarnava la fracció bolxevic dins la CNT. S'organitzaria bàsicament en Comitès Sindicalistes Revolucionaris que actuarien al principi a l'interior del sindicat anarquista. Amb l'arribada de la dictadura i la il·legalització de la confederació, la seva actuació es dificultaria. Així, la Federació passaria a formar part, durant un breu lapse de temps, del nou i petit Partit Comunista d'Espanya amb el que sempre mantindria relacions de tibantor i del que dissentiria en les seves tesis centrals, molt vinculades a la supeditació a Moscou i a l'aïllament polític. En segon lloc, al novembre de 1928 un petit grup de nacionalistes amb formació marxista fundava el Partit Comunista Català i entre els quals hi hauria figures com Jaume Miravittles o Jordi Arquer. Aquest petit grup també editaria la seva publicació en català anomenada *Treball*. Al març de 1931, la unió de les dues agrupacions donaria lloc al Bloc Obrer i Camperol. D'aquesta manera, el BOC es fundava amb 700 militants, la majoria dels quals provenien de la FCCB¹⁰⁶¹, i esdevenia un partit de força menor però que participaria del clima unitari que havia dibuixat la dictadura entre les esquerres. La seva defensa del dret d'autodeterminació de les nacions, en concordança amb la doctrina leninista, s'expressaria en la defensa d'una «república federal que reconociera la personalidad de las diversas nacionalidades ibéricas»¹⁰⁶². També comptaria amb premsa en català, en aquest cas publicarien *L'Hora* que posteriorment esdevindria portaveu del POUM. També disposarien de *La Nueva Era*, aquesta en castellà.

¹⁰⁶⁰ «Els rabassaires», *Justícia Social*, 24 de novembre de 1923.

¹⁰⁶¹ Andy Durgan, *B.O.C. 1930-1936. El Bloque Obrero y Campesino*, Barcelona, Laertes, 1996, p. 50.

¹⁰⁶² «Proyecto de Tesis sobre la cuestión nacional para el Primer Congreso de la FCCB», *La Batalla*, 12 de març de 1931, citat a Francisco Bonamusa, *El Bloc Obrer i Camperol, (1930-1932)*, Barcelona, Curial, 1974, p. 297.

Què posava de manifest l'emergència d'aquest ventall de forces polítiques, en els moments finals i posteriors al context d'intensitat entre 1917-1923? D'entrada, encarnava en forma de partits l'obertura dels tres grans espais d'actuació política per on passarien les possibilitats de construcció d'una hegemonia del catalanisme d'esquerrres durant la dictadura. D'aquesta manera, el camp polític esquerrà passarà per distintes combinacions, amb diverses intensitats en els diferents grups polítics, dels tres anhels predominants en la societat: el catalanisme, el republicanisme i l'obrerisme. Si bé els vents unitaris previs a la dictadura bufaven amb alguna força, els grans intents de col·ligar aquests tres vectors havien resultat, com s'ha vist, fins llavors infructuosos. Sense anar més lluny, en les dates recents del 1918-1919, el catalanisme no havia reeixit a guanyar-se l'obrerisme de la CNT en la campanya catalanista per l'Estatut d'Autonomia. Tampoc s'havia aconseguit realitzar el llarg anhel del catalanisme popular que Francesc Layret encara trobava a faltar a 1918: «cal que a Catalunya existeixi un partit obrerista català»¹⁰⁶³. Així, l'articulació d'aquests tres espectres ideològics havia estat fins llavors infructuosa i no era perquè no s'hagués intentat, sinó que fins llavors l'obertura i disponibilitat social als tres espais no havia existit en aquestes dimensions. En les dues dècades anteriors, el catalanisme esquerrà havia evolucionat però ni de bon tros fins a la situació en què es trobaria al 1931. Des dels primers moments del CNR i *El Poble Català* —amb unes bases predominantment de classes mitges i professions liberals i amb el plantejament de voler ser «el propulsor que porti a l'acció nacional el concurs de les classes populars»¹⁰⁶⁴—, al grup que representava el BRA al 1915 —que havia evolucionat cap a voler acceptar plenament «les més radicals afirmacions de la democràcia socialista internacional»¹⁰⁶⁵—, aquest pas ja representava un canvi. L'apropament pràctic a la classe treballadora durant la Canadenca amb el que representaria el PRC i *La Lucha*¹⁰⁶⁶, semblava començar a

¹⁰⁶³ *La Lucha*, 5 de maig de 1918.

¹⁰⁶⁴ «Ecos», *El Poble Català*, 2 de gener de 1907.

¹⁰⁶⁵ «Un manifest. El “Bloc Republicà Autonomista” als ciutadans», *La Campana de Gràcia*, 8 de maig de 1915.

¹⁰⁶⁶ El seguiment que es faria del conflicte vaguístic en aquesta publicació seria en aquest sentit total. Els exemples que es poden trobar a les seves pàgines van des de la ja mencionada reproducció dels punts del programa obrer en la negociació amb la patronal, fins a la reproducció de les declaracions dels líders cenetistes. Per citar un exemple, el dia 23 de març trobem reproduïda una entrevista al mateix Secretari General de la CNT, Salvador Seguí, on exposava la seva lectura dels fets de la vaga de la Canadenca. (*La Lucha*, 23 de març de 1919).

concretar el programa alomarià: *no que el catalanisme faci a favor seu la conquesta dels obrers, sinó els obrers facin la del catalanisme*. Tot i així, aquest sexenni, entre 1917 i 1923, només representava la versió potencial de l'articulació catalanisme-obrerisme. A la vegada, és aquest període on comencem a veure les diverses actuacions pràctiques que possibilitarien la imbricació posteriorment. Analitzem-les per parts.

La primera de les actuacions que més farien en la consecució del propòsi no seria altre que la defensa dels obrers en els tribunals. Així, aquells catalanistes populars que eren advocats es dedicarien en nombroses ocasions a la representació dels obrers en processos judicials i a la defensa dels treballadors davant la justícia. En trobarem nombrosos exemples, i fins es pot començar a veure com amb *La Lucha*, el catalanisme incorporava una pràctica clàssicament emprada a diaris republicans com *La Publicidad* o *El Diluvio*, d'anunciar i oferir gratuïtament serveis d'advocacia als obrers. Llegim entre articles i notícies doncs petites notes informatives com:

R. NOGUER i COMET

ADVOCAT

Passatge del Crèdit, 6, 1r – De 6 a 7

Dissabtes consulta gratuïta per als obrer¹⁰⁶⁷

Altres casos de defensa dels llocs de feina dels treballadors que trobem recollits són els 6000 ferroviaris que havien participat a la vaga general de l'agost de 1917 i que havien portat la situació al Tribunal Industrial per a aconseguir la seva readmissió. Aquest cas seria portat per Francesc Layret¹⁰⁶⁸. El mateix polític també ho enuncitava en els seus mítings i en els manifestos electorals: «[...] m'adreço a tots els qui han estat atropellats, posant a la seva disposició la meua toga d'advocat i la investidura parlamentària si l'obtinc...»¹⁰⁶⁹. Com explica el militant anarcosindicalista, Joan Manent, a les seves memòries, Layret tingué no només una gran tasca a defensar obrers anarcosindicalistes i en moltes ocasions n'aconseguiria l'absolució en casos de judicis sense proves:

¹⁰⁶⁷ *La Lucha*, 17 de febrer de 1918.

¹⁰⁶⁸ «El Tribunal Industrial reconoce la justicia de la demanda de los ferroviarios. Enorme triunfo forense del señor Layret», *La Lucha*, 6 d'abril de 1918.

¹⁰⁶⁹ «Manifest als electors del districte de Sabadell», *La Lucha*, 24 de maig de 1919.

Layret en va defensar molts i molts, de militants cenetistes. Va aconseguir gairebé sempre que fossin absolts. La seva tasca en aquest sentit —cal recordar que era diputat a les Corts de Madrid pel districte de Sabadell— no quedà limitada a Catalunya. Cada vegada que la C.N.T. el requeri per a defensar els seus militants, encara que fos en terres llunyanes, Layret acceptà. L'any 1917 defensà, a Saragossa, els ferroviaris acomiadats amb motiu de la vaga ferroviària del mes d'agost. L'any 1920 vestia la seva toga a l'audiència de Màlaga, per a defensar un dels set anarquistes per als quals el fiscal demanava la pena de mort, per un delictes que no havien comès. Com sigui que el fiscal va permetre de posar-se amb les idees anarquistes, prenent fer-les responsables de tots els crims i coses lletges que es cometien arreu del món, Layret se li encarà, dient-li aquests mots: «...la seva senyoria ha dit tot el que ací hem escoltat... Doncs sàpiga que l'ideal anarquista, l'anarquisme, contra tot el que la seva senyoria ha dit, és quelcom tan bell, tan just, tan humà i, en fi, tan sublim, que no té cabuda ni pot entrar per les portes de l'Institut on es va educar la seva senyoria».[...] Els processats van ésser absolts i alliberats el mateix dia¹⁰⁷⁰.

Inclús, en el propi Congrés de Diputats, Layret arribaria a llegir un document tramès pels dirigents de la CNT on es mostraven contraris a la violència i disposats a treballar per la pau social ja durant la reacció als mesos posteriors a La Canadencia: «en Barcelona, Pestaña, Seguí, Piera, Buenacasa, Nontagudo, Regu, Castellá dirigen al Congreso, exponiendo sus puntos de vista. Me han confiado la misión de leer y entregar esta exposición al Congreso...»¹⁰⁷¹. Layret i Companys, emergien durant aquest context, a la pràctica, com els advocats de la CNT.

Per la seva banda, el paper central que jugaria Alomar seria el de publicista i intel·lectual. Així, trobarem fonamentalment dues aportacions. Per una banda, la denuncia de les iniquitats, injustícies i vexacions als treballadors des de la seva tribuna periodística llegida i difosa. Així, des dels mediàtics casos Rull —que com s'ha pogut veure, li havien portat el reconeixement d'anarcosindicalistes com el propi Salvador Seguí— o Ferrer, aquesta seria la pràctica que més clarament l'acompanyaria tota la seva vida. A les mencionades campanyes antirepressives, s'hi podrien afegir tants casos quasi com articles, durant aquells anys sagnants podem rescatar: la demanda de l'abolició de la pena de mort de 1912 —amb la traducció al castellà, al 1920—, l'oposició a la sanguinària llei de fugues

¹⁰⁷⁰ Joan Manent, *op. cit.*, p. 29.

¹⁰⁷¹ Diario de las Sesiones, Congreso de los Diputados, 07.08.1919

de 1921 o la deportació com a eina repressiva¹⁰⁷². Un segon element que Alomar com a ideòleg contribuiria a la imbricació del catalanisme amb els sectors populars seria la seva defensa de l'anarquisme, en algunes parts teòrica i doctrinal, i en altres pel seu valor històric concret. És clar, aquest enaltiment no havia d'estar mancat d'arestes i contradiccions fortes, pel fet que Alomar no era anarquista, ni volia la destrucció de l'Estat ni defensava l'abstencionisme obrer. Si bé a l'inici de les seves intervencions públiques com a intel·lectual d'esquerres podem trobar paraules dures en la seva contra l'«anarquisme platònic i estèril» o l'«anarquisme malèfic»¹⁰⁷³, el cert és que aniria canviant a mesura que de l'anarquisme més pur anés deixant pas a la síntesi que representava l'anarcosindicalisme. Així, al llarg de la segona dècada del segle XX, aniria veient cada cop amb més bons ulls les seves aportacions, que a més, veia compatibles i importants per al procés nacionalitzador català. En l'obituari d'Anselmo Lorenzo, podem trobar algunes reflexions que permeten veure'n el valor històric que Alomar atribueix a l'anarquisme pel que fa a la capacitació de les capes populars:

¹⁰⁷² «"[...] ha llegado a Cádiz, procedente de Barcelona, de paso para Fernando Poo, donde conduce a unos anarquistas deportados, algunos de ellos extranjeros". ¿Cómo? ¿Ha leído bien? [...]", Gabriel Alomar, «El restablecimiento de la deportación», *La Libertad*, 10 de setembre de 1920.

¹⁰⁷³ Aquest fet tenia a veure amb que la concepció d'entrar en competència per les masses en el moment de voluntat de construcció d'un partit socialista catalanista. Així, arribarà a dir al 1910, que «la nostra feina havia de ser (i dubto que puguem fer-la): donar caràcter afirmatiu, orgànic, sistemàtic, conscient, a l'obrerisme català: convertir, en un mot, l'anarquisme malèfic en socialisme potent, seriós, constructor»; o «Els rics, per altra part, han tingut interès en que l'obrer català continués anarquista, perquè així s'evitava el socialisme, que era l'organització obrera, la força obrera, la consciència obrera; i els rics, naturalment, prefereixen veure l'obrer desesperat i sense ordre, sense organització, com un ramat, a veure'l constituït en força societària, com un exèrcit», a Gabriel Alomar, *Negacions i...*; o «el concepte anarquista tan secament individual, i condemnat a l'eterna ineficàcia», a Gabriel Alomar, *Catalanisme Socialista...*; Poc es podia imaginar Alomar que la necessitat de donar una organització operativa a la classe obrera que ell predicava i veia en la construcció d'un partit obrerista, es donaria, en poc menys d'una dècada, en l'anarquisme, que en síntesi amb el sindicalisme, evolucionaria cap a una disciplinada organització de masses de la classe obrera fent de Catalunya una singularitat històrica mundial pel que fa a l'extensió de l'anarcosindicalisme.

I.—Infongueren un sentit aristocràtic, dignificador, en la multitud plebea, sotmesa a totes les herències de l'esclavatge. Ells substituïren per l'Ida (element intel·lectual i personal) el culturalisme embrutidor, mecànic, anivellador. Ells comunicaven, per primera vegada, una ànima a les munions, en comptes d'un gest, d'una fe verbal, [...] II.—Ensenyaren un bell camí, per a la marxa dels homes. [...] Les ànimes petites solen escridassar: Sempre hi haurà guerra! Sempre hi haurà pobres! Sempre hi haurà crim!—I bé! Obrem com si algun dia no hagués d'haver-hi guerres, no hagués d'haver-hi pobres, no hagués d'haver-hi crim! Treballem per aconseguir-ho. Tal és la fórmula que aquests visionaris ens volgueren donar. Això és ésser negatius? Tot lo contrari. Jamai s'haurà feta una més poderosa afirmació. ¿Qui sap si la nostra fe suscitarà les coses, i remourà les muntanyes incommovibles? No hi ha pitjor utopia que la que nega la possibilitat de les utopies, donant lleis an el pervenir. [...] III.—Donaren un exemple de bondat desinteressada, laica, sense obligació ni sanció, desconexedora de l'atrició. Conreuaren un jardí intern, on embelliren l'arbre humà, contra la naturalesa de les coses¹⁰⁷⁴.

Veia en l'anarisme una infonador d'idealisme i d'anticonformisme amb el *statu quo* i li reconeixia el seu paper central en el camp educatiu de les masses. A més, li envejava el fet de ser una cultura política existent entre els obrers i que aquests es feien seva amb convenciment i certa naturalitat en termes massius. En canvi, el republicanisme catalanista que ell defensaria maldava en aquest propòsit. Al míting de final de campanya de 1919, es pot veure com cristal·litzaven aquestes tensions. Veiem com Alomar demana el vot obrer:

Jo no insistiré molt sobre aquest punt per a que no sembli que faig de pidolaire i que demano almoïna; per això apel·lo al cor d'aqueixes multituds per a preguntar si, prescindint de la eficàcia dels Parlaments com arma revolucionària (en lo qual estem d'acord), si creuen indiferent que la representació de l'ideal espanyol, per la tribuna com per la Premsa, com per totes les altres manifestacions públiques, siguin encomanades a un home que pugui agravar encara les bogeries persecutòries dels Govern, o en els ciutadans que en les hores de prova han gosat pronunciar sense temença les paraules de protesta y de rebel·lió [...] ¿Pot ésser igual que la representació de Catalunya o la de tota Espanya sigui concedida an els perseguidors honoraris del obrer, o al humil ciutadà que

¹⁰⁷⁴ Gabriel Alomar, «Anselm Lorenzo», *La Campana de Gràcia*, 5 de desembre de 1914.

ara us dirigeix la paraula? Doncs aquesta és la pregunta que el diumenge vinent se us farà¹⁰⁷⁵.

Ell volia convèncer a l'anarquisme que era millor tenir forces arrenglerades amb els seus interessos en les posicions de poder de l'Estat que no pas tenir-ne de favorables a la seva repressió. Aquesta idea era central per a comprendre el pensar d'Alomar sobre l'anarquisme a mesura que el problema se li presentaria menys de forma teòrica i més en la crua forma de la política en temps del pistolerisme. Per això, no era contradictori que afirmés llavors que «tiendo a pensar que el Sindicato es el órgano más eficaz de lucha, de transformación social»¹⁰⁷⁶ a la vegada que el explicitava el seu propòsit: «queremos la incorporación del proletariado al dominio político y propiedad social»¹⁰⁷⁷. Explica la seva concepció ell mateix en una entrevista durant el seu període com a Diputat a Madrid:

Yo soy partidario, está claro, de la acción política. Si no lo fuera, no sería diputado. Creo que el Parlamento, como tribuna, como voz popular, como síntoma de la voluntad orgánica, debe aceptarse. Pero le creo inútil como instrumento de transformación social. Los Parlamentos actuales, constituidos sobre la desigualdad de lucha del propietario sobre la interesada incultura popular, son órganos conservativos, falsos como expresión de voluntad democrática, encubridores del interés de los regímenes que prolongan y fomentan la inconsciencia del pueblo a fin de poder afirmar que no están capacitados para sucederles [...] Creo, pues, que la acción política y la directa deben simultanearse, como medios diversos que se complementan¹⁰⁷⁸.

Alomar evolucionaria doncs cap al convenciment que es podia simultaniejar la força social que representava l'anarcosindicalisme amb l'acció política que volia encarnar el republicanisme obrerista que ell propugnava. El seu pensament polític doncs s'oposava a una part dels partits republicans i socialistes que recloïen només la política a l'acció parlamentària, a la vegada que defensava una societat democràtica i l'existència de parlaments plurals. No era un posicionament fàcil i d'alguna manera tractava de fer

¹⁰⁷⁵ *El Diluvio*, 30 de maig de 1919.

¹⁰⁷⁶ «Los republicanos catalanes y el socialismo. Una interview con Gabriel Alomar», *La Almudaina*, 10 de juny de 1920.

¹⁰⁷⁷ «Declaraciones del diputado don Gabriel Alomar» *La Publicidad*, 11 de juny de 1920.

¹⁰⁷⁸ «Los republicanos catalanes y el socialismo. Una interview con Gabriel Alomar», *La Almudaina*, 10 de juny de 1920.

equilibris entre dos precipicis. En el seu estil poètic característic, defensava la força constituent que podien tenir la reunió de nous parlaments: «La Revolución francesa fue una lucha entre sucesivos parlamentos y hasta entre órganos parlamentarios simultáneos: el Juego de Pelota contra el organismo, vetusto y parcialista, de Estados Generales; la Legislativa, contra la Constituyente; la Convención, contra aquellas dos; el Club de los Jacobinos, verdadero Soviet, dominando la Convención, excesivamente mixta; el “Hotel de Ville”, finalmente, librando la última batalla contra la Convención»¹⁰⁷⁹. A la vegada, no renunciava mai a lluitar contra l'aïllament polític al que sotmetia a les masses obreres una tendència al corporativisme obrer i de reclusió en les lluites més directament econòmiques. En un article que oferia la seva anàlisi del creixement de l'anarquisme en l'evolució del moviment obrer a Catalunya i a Espanya, en destacava l'interès dels governants en l'abstencionisme i l'economicisme de l'anarquisme: «El sindicalismo, enemigo de la acción política, parecía seguir el consejo abstencionista de las derechas gubernamentales y devolver a las reivindicaciones puramente profesionales y obreristas; parecía olvidar que el socialismo es un sistema de refundición total de la sociedad y de la política, no una mera lucha de clases sino contra la propia existencia de las clases o castas»¹⁰⁸⁰. Tot seguit però, passava a denunciar la repressió al moviment obrer:

Pero pronto aquellas propias derechas, que tendenciosamente lo fomentaron, esgrimieron contra él las armas de la peor injusticia. En vano eran clamados por una resurrección de las viejas formas gremiales y sindicales, abiertas a la libertad por la Revolución francesa. Pronto llegaría a ser un delito la misma percepción de cuotas por Asociaciones legalmente constituidas mientras se permitía todo a las Asociaciones patronales; y se amparaba el odioso y provocador “esquirolismo” de los señoritos, y se le dotaba ilegalmente de armas, y se suspendía la vigencia de la libertad política, y se llenaba de obreros las prisiones, y se suspendía el Jurado porque había sido justo, y se restablecía la pena gubernativa y despótica de las deportaciones...¹⁰⁸¹

Aquesta articulació que havia elaborat per escrit, teòricament, la tractaria de portar a la pràctica en aquests primers anys vint que destaquen, també per una major relació efectiva del catalanisme popular amb el món obrer i sindicalista. Durant aquestes dates doncs, manté contactes regulars amb Àngel Pestaña i, sobretot, amb Salvador Seguí, “El noi del

¹⁰⁷⁹ Gabriel Alomar, «Soliloquios de un diputado...

¹⁰⁸⁰ Gabriel Alomar, «La unión del proletariado español», *La Libertad*, 14 de setembre de 1920.

¹⁰⁸¹ *Ibid.*

sucre”. Alomar és qui presenta a Seguí en un míting que aquest pronuncià a Mallorca, al teatre Balear¹⁰⁸². És un moment en què trobem que catalanistes republicans i líders anarcosindicalistes compartiran espais de sociabilitat i de reclusió¹⁰⁸³. Ho explica també Lluís Companys a les Corts abans de fiscalitzar la situació dels cenetistes empresonats: «Yo, que he tenido y tengo relación de intimidad con muchos de estos señores, con los más conocidos, con aquellos que han ocupado cargos de dirección, con Seguí, con Barrera, con Pestaña, con muchos más, y que he mantenido conversaciones continuas con ellos, sé lo que se han dolido de esa inconsciencia y de esa incompreensión [...] Yo quisiera saber el pensamiento del Gobierno respecto a la situación de los deportados en el castillo de La Mola, porque ya van transcurridos cuatro meses desde que están allí presos»¹⁰⁸⁴. A la mort del Noi del Sucre, seria precisament Alomar qui escriuria dos articles denunciant-ne l’assassinat i lloant la figura del anarcosindicalista. Sota el títol de «La lección del asesinato de Seguí»¹⁰⁸⁵ i «La exculpación acusadora», Alomar escrivia:

Seguí era un caso de emancipación personal, autoeducación o formación libérrima de si mismo. A su manera, supo improvisar unas alas en sus hombros de operario y elevarse con ellas sobre su condición nativa. En este concepto, Seguí era la justificación viviente de su propia doctrina emancipadora. Si hubiese en nuestras formas de selección social algún sentido de escala de valores basado en la cualidades congénitas de cada persona, no hubiera necesitado Seguí el esfuerzo de su elevación. Y ella le ha costado la vida...¹⁰⁸⁶

Com era costum amb els articles del mallorquí, ambdós serien reproduïts en nombroses ocasions en diverses publicacions de de les esquerres a tot l’Estat¹⁰⁸⁷. Després de la mort de Seguí, amb l’arribada de la Dictadura, la il·legalització de la CNT i l’aplicació de la censura en premsa, aquesta conjuntura d’apropament quedaria temporalment suspesa en

¹⁰⁸² Antoni Serra, *op. cit.*, p.68.

¹⁰⁸³ Alomar denunciaria aquestes detencions en diversos articles. Podem llegir a Gabriel Alomar, «Alivios de una conciencia herida», *Lucha social*, 15 de juliol de 1921.

¹⁰⁸⁴ Diario de las Sesiones, Congreso de los Diputados, 12.04.1921

¹⁰⁸⁵ Gabriel Alomar, «La lección del asesinato de Seguí», *La Libertad*, 14 de març de 1923.

¹⁰⁸⁶ Gabriel Alomar, «La exculpación acusadora», *El Día*, 28 de març de 1923.

¹⁰⁸⁷ A tall d’exemple, vegi’s: *La Batalla*, 23 de març de 1923; *El Día*, 28 de març de 1923; *Cultura Obrera*, 31 de març de 1923.

l'aire, però aquesta experiència no seria esborrada de la memòria dels qui la protagonitzarien i sobreviurien.

No obstant, existeix un testimoni biogràfic que ens permet peritar amb certa concreció l'abast precís de la tasca alomariana com a publicista pel que fa al procés nacionalitzador català. Emili Salut, un pintor parets i militant de la CNT, publicava un text personal sobre la seva vida d'infància i joventut al barri del Raval, on afirmava que «dels escriptors d'actualitat en aquells dies, Gabriel Alomar fou un dels que era llegit amb més interès per Seguí i els seus amics, que diàriament el comentaven en l'època de la seva abundant col·laboració en *El Poble Català*. [...] Fou aquest el diari que va exercir una remarcable tasca catalanitzadora entre la classe obrera que fins llavors seguint el tradicional i rutinari costum establert a les barriades obreres, el jovent allí criat, quan llegia, ho feia solament amb lectures castellanques, amb preferència els articles de l'original Bonafoux, de Nakens i d'Anselmo Lorenzo, ja que aquests eren els noms més coneguts i preferits entre els treballadors laics de Barcelona, que seguien a Lerroux o militaven en l'anarquisme»¹⁰⁸⁸. Ja hem comentat la relació entre Salvador Seguí i Gabriel Alomar, però el que és interessant és veure aquí la explicació de quins eren els elements aportats per l'intel·lectual que estaven generant aquesta connexió del catalanisme d'esquerres amb el món de les classes populars. Segons Emili Salut, «els articles i les conferències del poeta mallorquí escrits amb un estil mediterrani, forçosament havien de produir-nos una beneficiosa influència cultural a tots aquells joves obrers que essent catalans només coneixíem el nostre abandonat llenguatge, ple de barbarismes i brut de blasfèmics, el que feia que produís en nosaltres més fort contrast, car amb Alomar hi retrobàvem la nostra parla fàcil, neta i clara».¹⁰⁸⁹ Veiem que Salut fa constar la inexistència de l'ensenyança pública de la llengua catalana a les pròpies classes populars. De fet, Emili Salut mateix tenia orígens familiars a Vilanova de Meià, a la comarca de la Noguera, i veiem que parla del català com «el nostre abandonat llenguatge» encara a principis de segle XX. Un altre element que destaca Salut és la influència positiva l'estil alomarià i testimonia que «la literatura política d'Alomar, inspirada en un noble anhel de poetització (ben diferent per cert del fred Glossari de Xènius), va contribuir força a elevar un xic l'avorrida prosa de

¹⁰⁸⁸ Emili Salut, *Vivers revolucionaris. Apunts històrics del districte cinquè*, Barcelona, El Lokal, 2017 (ed. or. 1938), p. 86.

¹⁰⁸⁹ *Ibid.*, p. 87.

les lluites polítiques d'aleshores»¹⁰⁹⁰. Entrant en temes de contingut polític, Salut enumera un altre element que permet posar llum sobre la imbricació del catalanisme i l'obrerisme «sense que això vulgui dir que [...] hi estiguéssim identificats en absolut en la seva doctrina política»¹⁰⁹¹. D'aquesta manera, segueix i afirma que «cal remarcar la nobilíssima conducta d'Alomar en aquells vergonyosos dies del brut procés Rull, que pel seu alt valor cívic d'escriptor al servei de la Justícia, va guanyar-se la simpatia de molts obrers» i continua «el catalanisme republicà i federal predicat aquells dies per Alomar, si es féu agradable a una bona part de la classe obrera, era perquè no estava pas renyit amb els corrents moderns de socialisme, que Alomar el defensava calorosament, basant-lo amb els principis de la gran Revolució Francesa i els Drets de l'Home»¹⁰⁹².

És interessant que Salut, en relació al què *feu agradable* el catalanisme a bona part de la classe obrera seria precisament la coincidència en els ideals de socialisme i del republicanisme, fins al punt que no seria obstacle a que s'apropessin a una premsa que no era sorgida pròpiament dels ambients llibertaris ni obrers com *El Poble Català*. Era una exemple del *programa* nacionalitzador alomarià en el que no era el catalanisme que havia de conquerir els obrers, sinó que allò obrer ho fes amb el catalanisme. En aquest sentit, semblaria oposar-se a la visió que es traspua en les paraules d'un altre catalanista republicà, en aquest cas Pere Coromines, sobre la seva interpretació de la vinculació del món anarquista i el catalanisme. Ja als anys 30, l'ex líder de la UFNR situava la clau de volta no en els horitzons (socialisme, ideals de la Revolució francesa), tal i com afirmava Salut, sinó en les negacions de la política i seguia mantenint un cert paternalisme en el seu model nacionalitzador: «Nosaltres havíem encomanat als llibertaris l'amor a la llengua catalana i coincidíem amb ells en el menyspreu de tota actuació política. No oblidis, amic lector, que d'això fa trenta anys. Els nostres treballs eren publicats en els llocs preferents de les seves revistes i un refinament espiritual sots-llevava els homes nous de la família obrera. Els puntals de la societat no varen saber veure les promeses de pau fecunda que germinaven sota aquell primer esplet d'escardots i romengueres»¹⁰⁹³. En

¹⁰⁹⁰ *Ibid.*

¹⁰⁹¹ *Ibid.*

¹⁰⁹² *Ibid.*

¹⁰⁹³ Pere Coromines, *La mort d'en Joan Apostol*, Barcelona, Antoni López, 1928, p. 19., citat a Teresa Abelló: «El moviment anarquista (1874-1914). Entre el catalanisme i l'internacionalisme», *Afers*, 13, 1992, p. 136.

qualsevol cas, el testimoni biogràfic d'Emili Salut ens dona una bona mostra del paper que jugaria l'Alomar articulista, però no cal oblidar que no deixava de ser un punt de vista particular.

D'aquesta manera, al final del període dictatorial, ningú sabia a Catalunya molt del cert quin era l'abast real de tot aquest procés nacionalitzador. Havien reeixit de forma afirmativa totes les enumerades pràctiques del catalanisme popular que pretenien imbricar-se en les classes populars? Quin era el resultat de l'agitació i la organització rabassaire? La USC es podria convertir en un partit de referència per a l'anarcosindicalisme? Com s'havia metabolitzat socialment la protesta més emblemàtica que triomfal de Macià? La opció dels *pronoi*s havia intensificat el sentiment nacional? Era difícil de saber el resultat de tot plegat ja que la situació de censura, persecució i repressió condemnava a la clandestinitat moltes de les dinàmiques polítiques de fons i complicava calibrar exactament de les forces. Alomar descrivia aquesta lògica: «Mentre la censura persisteix, hi ha una formidable pregunta qui queda sense resposta. Ningú pot dir quina és la veritable orientació de l'ànima popular. Entre ella i el poder hi ha un mur de silenci»¹⁰⁹⁴. El que s'havia d'intuir era el que Hurtado anomenaria «la protesta sorda de la massa»¹⁰⁹⁵. Fos com fos, just un mes abans de les eleccions que havien de servir per a sortir de dubtes, Joan Peiró, un dels caps més visibles de la CNT a l'inici dels anys trenta, escrivia sobre Gabriel Alomar: «Admiramos la recta inteligencia y el talento portentoso del ilustre escritor. Parcos en el elogio, queremos decir que nos contamos entre los más sinceros de sus admiradores»¹⁰⁹⁶. Aquest podia ser un indicatiu de quina havia estat la dinàmica nacional subterrània durant la Dictadura o un simple alabança. Tot seguit, en el mateix article, afegia la seva interpretació de l'abstencionisme cenetista pensant en que qui el podia llegir eren militants de la CNT: «El ataque reiterado de Gabriel Alomar, al fin y al cabo, no va dirigido contra el apoliticismo, si fuésemos a discutirlo, nos daría elementos de juicio contrarios a la existencia real de ese apoliticismo. El celebrado escritor se revuelve contra el abstencionismo electoral que preconiza el sindicalismo, y nosotros decimos que la extraordinaria abstención de las masas de las grandes aglomeraciones urbanas debe mucho más a la falta de honradez y a la insolvencia moral

¹⁰⁹⁴ Gabriel Alomar, «Sobre dignitat de la Premsa», *Justícia Social*, 15 de març de 1924.

¹⁰⁹⁵ Amadeu Hurtado, *Quaranta anys...*, p. 9.

¹⁰⁹⁶ Joan Peiró, «Gabriel Alomar y el sindicalismo», *Solidaridad Obrera*, 12 de març de 1931, a Joan Peiró, *Escrits 1917-1939*, Edicions 62, Barcelona, 1975, p. 295.

de los políticos que a las prédicas apolíticas de los sindicalistas y anarquistas»¹⁰⁹⁷. Aquell període que l'intel·lectual mallorquí havia anomenat com una «hora de catacumbes» en el que «les catacumbes son com una terra on granen les llavors sembrades, que demà sortiran de la fosca i rebran la besada del sol i les ventades, i ompliran de bellesa els camps i nodriran les ciutats amb l'aliment d'una vida nova»¹⁰⁹⁸, estava ara arribant a la seva fi i sortiria a la superfície una realitat social de la que pocs s'atreuen a predir-ne el resultat. Per apamar-ne els resultats, ens manca encara un últim punt: explicitar el projecte nacionalitzador de la Dictadura, ponderar-ne el seu abast i valorar-ne la reacció amb el procés nacionalitzador català.

5.5. LA REALITZACIÓ D'UN PROCÉS NACIONALITZADOR: DEL «RECORD DE LA COMUNA PERSECUCIÓ» A LA «VERITABLE RIUADA DE GRANS MASSES VERS EL CATALANISME»¹⁰⁹⁹

«No crea usted, mi general, que exagero al decir lo que antecede. Mi preocupación no es mía solamente: es de todos los que se asoman a Cataluña, recorren sus ciudades y recogen el sentir popular de aquella región...»

Carta de Calvo Sotelo a Primo de Rivera, 1924

«Se ha dicho por ahí [...] que existen inteligencia y compromisos con determinado sector político, y eso, sobre ser falso, es absurdo: basta conocer la historia de la CNT; su norma de conducta. La Confederación no puede pactar ni con unos ni con otros, pero claro es que verá con mayor simpatía aquel régimen que más cerca la coloque de su ideal»¹¹⁰⁰.

Ángel Pestaña

¹⁰⁹⁷ Joan Peiró, “Gabriel Alomar y el sindicalismo”, *Solidaridad Obrera*, 12 de març de 1931.

¹⁰⁹⁸ *Gabriel Alomar*, «La inauguración de la Casa del Pueblo», *El Obrero Balear*. 25 de gener de 1924, citat a Pere Gabriel, *El moviment obrer a Mallorca*, Barcelona, Curial, 1973, pp. 156-157.

¹⁰⁹⁹ Una versió inicial d'aquest capítol ha estat plasmada a, Roc Solà: «"El record de la comuna persecució". El procés nacionalitzador català i la dictadura de Primo de Rivera. (1923-1931)», *Terme*, núm. 38, desembre 2023.

¹¹⁰⁰ Emilio Mola, Lo que yo supe, 1940, citat a Eulàlia Vega, *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològiques en la CNT (1930-1933)*, Barcelona, Curial, 1980, p. 55.

El conjunt de mesures que la Dictadura aplicaria ja des del seu inici, com ja s'ha pogut veure, implicarien la suspensió de la Constitució, la il·legalització de partits polítics, el cessament dels Governadors Civils, la instauració del sometent a tot l'Estat, la persecució de l'anarcosindicalisme i el desterrament d'alguns intel·lectuals crítics. En relació al catalanisme, la primera intervenció i posteriorment ja tancament de la Mancomunitat són també coneguts. Però és interessant aquí resseguir el Real Decreto contra el separatismo del dia 18 de setembre de 1923. Aquí és on Primo de Rivera disposaria una sèrie de canvis en els que podem entreveure elements del projecte nacionalitzador de la Dictadura. A partir de llavors, passaven a judici militar els «delitos contra la unidad y la seguridad de la patria», s'obligava a hissar només la «bandera nacional» en tots els edificis públics i es prohibia l'ús, en esdeveniments públics i en les actes escrites de les institucions de cap altra llengua que no fos el castellà. En una exposició prèvia al text es podia llegir: «De todos los males patrios que más demandan urgente y severo remedio es el sentimiento, propaganda y actuación separatista que viene haciéndose por audaces minorías, que no por serlo quitan gravedad al daño y precisamente por serlo ofenden el sentimiento de la mayoría de españoles, especialmente, los que viven en las regiones donde tan grave mal se ha manifestado»¹¹⁰¹. A continuació, s'especificaven les sancions si s'infringien les noves prohibicions. En aquest punt, val la pena seguir a Alejandro Quiroga per a avaluar-ne els seus efectes. Així, com ha mostrat l'historiador, «el primorriverismo va intentar transmetre una identitat nacional autoritària, monàrquica i catòlica però va generar en bona part de la societat civil una identitat espanyola democràtica, republicana i laica, així com la propagació d'identitats catalanistes i abertzales»¹¹⁰². Aquesta mateixa alerta la hi comunicava per carta al 1924 el Ministre d'Hisenda durant la Dictadura, José Calvo Sotelo, al marquès de Estella:

Sin exageración alguna, por desgracia, puede decirse que la situación espiritual de Cataluña es actualmente grave, gravísima. No nos hagamos ilusiones: hay hoy allí más,

¹¹⁰¹ *Gaceta de Madrid*, 19 de setembre de 1923.

¹¹⁰² Alejandro Quiroga: «La nacionalización en España. Una propuesta teórica», *Ayer*, núm. 90, 2013, p. 32. La seva obra fonamental sobre la qüestió és, Alejandro Quiroga, *Haciendo españoles: la nacionalización de las masas en la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930)*, Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008.

mucho más separatismo que nunca. Y hay otra cosa peor: un ambiente propicio y de simpatía hacia las estridencias separatistas, en medios sociales que hasta ahora las habían recusado enérgicamente [...] lo cierto es que la experiencia nos muestra que ante este problema de psicología colectiva y de sentimiento popular, la política de fuerza, de intransigencia, es infecunda. Ello está bien patente, pues la receta empleada, lejos de curar el mal, lo ha agravado, según reconocen todos, absolutamente todos los testimonios imparciales que se reciben en el ámbito de la confidencia, fuera, por tanto del convencionalismo impuesto por etiquetas oficiales¹¹⁰³.

L'efecte de les prohibicions oficials de l'ús del català i de l'exhibició de símbols de la catalanitat, estaven produint un procés de nacionalització negativa o alternativa. Pierre Vilar, qui llavors era un jove historiador francès que arribava per aquelles dates a la capital catalana, descriu la situació dissonant entre la visió des de les autoritats i el desenvolupament de la vida real que es va trobar llavors:

De més a més, l'any 1927 marcava l'apogeu del règim directorial espanyol. Arribava a un país que hom creia pròsper, on regnava, per primera vegada des de feia temps —hom repetia—, un «ordre» perfecte. Però els primers cops d'ull sobre el món barceloní em revelaren aviat, sense que l'hagués buscada, una realitat diferent d'allò que exposaven orgullosament els optimistes oficials. Realitats d'ordre psicològic, però molt sorprenent, i que m'obligà a considerar sota una nova llum allò que hom anomenava el «catalanisme», o l'«autonomisme» dels catalans [...] hom descobria de seguida la importància quasi exclusiva de la idea catalana com a motor espiritual de tota una col·lectivitat¹¹⁰⁴.

Ho qualificava també Lluís Nicolau d'Olwer en termes similars: «Avui, gràcies a la Dictadura, el sentiment catalanista s'ha estès a totes les comarques i a tots els estaments de la nostra terra»¹¹⁰⁵. Així doncs, la combinació de factors de rebuig al projecte nacionalitzador de l'Estat i alhora, la dinàmica pròpia del procés nacionalitzador català estava portant aquesta identificació a confins de la realitat social catalana «hasta el punto de que sectores que hasta entonces se habían mostrado poco o nada proclives a considerar

¹¹⁰³ José Calvo Sotelo, *Mis servicios*, p.p. 68-69, citat a Josep M. Roig Rosich, *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de Repressió cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, p. 98.

¹¹⁰⁴ Pierre Vilar, *Catalunya dins...*, p. 40.

¹¹⁰⁵ Lluís Nicolau D'Olwer, *La lliçó de la Dictadura*, Barcelona, 1931, p. 14.

relevante la causa nacionalista acabaron por interesarse notablemente por ella»¹¹⁰⁶. A més, l'estudi d'aquest cas ofereix interessants perspectives sobre la relació de la identificació nacional amb la immigració. Mentre que a Catalunya al 1900, només el 4 per 100 dels habitants del Principat havien nascut fora del país¹¹⁰⁷, l'hegemonia del republicanisme es trobava en el Lerrouxisme, en canvi, quan a finals dels anys 20 i principis dels 30, al voltant del 35% de la població urbana no era catalana d'origen¹¹⁰⁸, aquest republicanisme seria plenament catalanista. Com s'havia pogut produir aquest desplaçament tectònic que implicava a tants milers de persones sense l'actuació d'un Estat propi?

Per a respondre a aquesta pregunta caldrà oferir, com és habitual en la complexitat d'un procés històric, una diversitat de factors i elements que hi influïrien. En trobem rastres, en primer lloc, en molts àmbits de la vida social, cultural i política catalana. Per una banda, s'experimentaria un creixement de la premsa que es feia en català. Pensem que entre 1921 i 1930 es quasi duplicarà la premsa diària feta en llengua catalana que passaran de 7 a 13 periòdics. Fet que encara s'incrementaria amb l'arribada de la república amb xifres que s'estirarien fins als 27¹¹⁰⁹. Es catalanitzarien publicacions de tot tipus, però especialment aquest desplaçament lingüístic es produiria en l'espectre ideològic de les esquerres, ja fossin en el republicanisme més temperat— a *La Publicitat* o *La Nau*—, com en les del socialisme —amb *Justícia Social*— a la vegada que en sorgien de noves en el sindicalisme —com és el cas de *La Terra*—, el comunisme —amb *L'Hora* o *Front*— o el nacionalisme més aïrat —amb *Nosaltres sols!* o *Estat Català*. Més exemples d'aquesta dinàmica la podem trobar en el fet que «a la Fira del Llibre de 1929, es vendrien 40.000 exemplars en català mentre que 5.000 en castellà. Pocs anys abans les proporcions

¹¹⁰⁶ Borja de Riquer: «Las bases sociales del nacionalismo catalán de los años 30», a Justo G. Beramendi, Ramón Máiz: *Los nacionalismos en la España de la II República*, Madrid, Siglo XXI, 1991, p. 232.

¹¹⁰⁷ Borja de Riquer, *Escolta, Espanya...*, p. 259.

¹¹⁰⁸ Josep Termes, *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984, citat a Chris Ealham, *op. cit.*, p. 37.

¹¹⁰⁹ Francesc Vallverdú, *La normalització lingüística*, Barcelona, Laia, 1979, p. 34.

probablement eren a l'inrevés»¹¹¹⁰. En general, degut a la prohibició en el camp de la política, es faria bo qualsevol espai cultural i social per a la propaganda nacional com a crit de protesta: des de societats esportives, ateneus, teatres, escoles nocturnes, grups corals, de ball, subscripcions a l'Institut d'Estudis Catalans, etc. La lògica de la persecució doncs havia estat un factor determinant per a generar vasos comunicants entre la militància política i la més culturalista. També ho seria per a generar-los entre els diferents espais polítics.

Així, si durant la dictadura de Primo de Rivera, a Catalunya s'havia perseguit no només el catalanisme sinó fins els símbols de la catalanitat, amb una intensitat diferent de la resta de l'Estat, els catalanistes es farien massivament republicans i els republicans, al seu torn, es farien massivament catalanistes. Com que el Règim havia perseguit igualment als republicans, als catalanistes i al moviment obrer, això havia fet possible les aliances que fins llavors no s'havien produït. Gabriel Alomar descriuria el procés dient que «el recuerdo de la común persecución bajo un mismo poder despótico, habrá creado la solidaridad de los ideales» i, d'aquesta manera, «los años de la Dictadura habrán fortalecido el catalanismo, templándolo como un buen acero para las futuras luchas»¹¹¹¹. A la vegada, el període dictatorial suposaria la consolidació definitiva del rellevament de la Lliga en l'encapçalament del moviment catalanista. El mallorquí en veia la continuïtat de «[...] las concupiscencias plutocráticas, encubiertas paradójicamente con una apariencia idealista; la profunda tendencia reaccionaria, la alianza contubernial con las tiranías: un día, Polavieja, salpicado con la sangre de Rizal; otro día, la incalificable represión de 1921; otro día, en fin, la rebelión pretoriana de 1923»¹¹¹². Tot i així, no era el mateix una realitat exposada en solitari que una realitat àmpliament compartida. Seria llavors que les mencionades opcions minoritàries del catalanisme d'esquerreres i popular esdevindrien finalment majoritàries. Per a fer-ho apareixerien tant novetats en la propaganda com en la creació de plataformes i espais de coordinació pròpies. Així, a l'aparició de noves forces esquerranes a principis de la dècada dels vint, s'hi afegirien els vents unitaris que bufarien cada cop amb més força amb el decurs dels anys sota la Dictadura.

¹¹¹⁰ Edgar A. Peers, *Catalonia infelix. Dissortada Catalunya*, Barcelona, Edicions de L'Albí, 2004, (ed. or. 1938), 213.

¹¹¹¹ Gabriel Alomar, «Del momento. La nueva era del catalanismo», *El Día* el 10 d'abril de 1930.

¹¹¹² *Ibid.*

Una de les experiències més emblemàtiques i determinants del període dictatorial per a aquesta articulació la trobarem en la fundació del setmanari *L'Opinió* al juny de l'any 1928. Aquesta publicació la fundarien quatre advocats Joan Casanellas, qui s'havia exiliat a París i era pròxim a Macià, Pere Comas, Antoni Xirau, de la USC, i Joan Lluhi i Vallescà —fill de Joaquim Lluhi i Rissech— i qui n'acabaria essent el director. La revista es plantejaria com a una tribuna lliure i significaria un assaig d'unió de les esquerres a Catalunya. El seu programa l'exposaven de forma concisa en una editorial: «Nosaltres creiem que la formació d'un partit republicà que no faci seves les reivindicacions del proletariat contingudes en qualsevol programa de qualsevol formació socialista, o bé del nostre país o bé de l'estranger, comportarà inevitablement la separació dels treballadors de la nova organització i amb ella el seu fracàs absolut»¹¹¹³. Per les seves pàgines passarien figures com Marcel·lí Domingo, Lluís Companys o Àngel Samblancat, membres de la USC com Manuel Serra i Moret, gent d'EC com Jaume Aiguadé, comunistes com Joaquim Maurín, Jaume Miravittles o Andreu Nin o anarcosindicalistes com Joan Peiró o Àngel Pestaña¹¹¹⁴. Pel que fa a Alomar, també es voldria comptar amb la seva participació i així li ho feia saber el consell de direcció del diari. Es pot llegir en una carta que se li faria arribar: «Dilecte i distingit correligionari. Ens fora molt plaent veuren's honrats amb la vostra col·laboració. Vostè que ja deu conèixer el nostre setmanari tindrà en les nostres columnes la màxima llibertat en exposar-hi tot el que vostè vulgui sense cap restricció. Deixem també a vostè mateix el fixar la remuneració dels seus articles per que vostè es farà càrrec que les nostres possibilitat són ben limitades, però sia com sia tenim l'interès de llegir-vos com més aviat millor i sovint»¹¹¹⁵. Malgrat la reverencialitat de la missiva, Alomar només hi publicaria un article. Fos com fos, la publicació havia de ser central en l'articulació dels tres espais que havia eixamplat la dictadura: catalanisme, republicanisme i obrerisme.

D'aquesta manera, si resseguim breument el contingut de la pròpia publicació en els seus anys d'existència veiem que, degut a la censura sempre seria una publicació que

¹¹¹³ «Republicans, sí; però també socialistes», *L'Opinió*, 3 d'agost de 1929.

¹¹¹⁴ Joan B. Culla, *El catalanisme d'esquerra (1928-1936)*, Barcelona, Curial, 1977, p. 18.

¹¹¹⁵ BNE, Arxiu personal de Gabriel Alomar, Correspondència, [Carta], 1928 sept. 21, *Barcelona, a Gabriel Alomar*; Joan Lluhi, 21 de setembre de 1928, ARCH.GA/5/32.

combinaria importants parts de la seva publicació amb qüestions culturals¹¹¹⁶ junt a debats polítics que, però amb la manca de conjuntura immediata, podien abordar elements més de fons. Especialment, ho farien en termes de tradició i pensament polític fet que acabaria sent determinant en el conreu d'una cultura política compartida de les esquerres. La figura que seria reconeguda per tots no era altra que Pi i Margall, que seria reivindicat des del republicanisme, el federalisme, el socialisme, l'anarquisme i fins l'esperantisme¹¹¹⁷. De fet, l'únic article d'Alomar a la publicació seria una traducció i republicació d'un article que ja havia escrit pel centenari del naixement de Pi al 1924. Un altra de les parts rellevants de les discussions que navegarien les pàgines del diari seria un debat sobre el perquè de l'arrelament tan estès de l'anarquisme en la classe obrera catalana en el que participarien els dits d'Aiguadé, Maurín, Nin i Peiró¹¹¹⁸. Era clar que de fons hi havia una discussió que tenia com a objectiu l'estudi i comprensió de la morfologia de la classe treballadora a Catalunya amb visos a la possibilitat d'una construcció política pròpia que la tingués com a base. En el propòsit de buscar punts comuns de trobada entre forces polítiques que es podien mirar amb recel, una altra pràctica que val la pena destacar seria la realització d'enquestes sobre qüestions polítiques concretes. D'aquesta manera, elaborant una sèrie de preguntes que feien a les persones a les que consideraven les personalitats més rellevants de l'espectre polític esquerrà a Catalunya, els permetia generar un imaginari confluent entre posicions que es podien veure llunyanes i alhora, implicar a moltes més persones en la publicació¹¹¹⁹. No molt

¹¹¹⁶ Inclourien, per exemple, per fragments la novel·la de John Reed, *Deu dies que trontollaren el món*.

¹¹¹⁷ Joan Lluhí i Vallescà, «Pi i Margall», *L'Opinió*, 18 de febrer de 1928; Gabriel Alomar, «El cabdillatge pòstum de Pi i Margall», *L'Opinió*, 22 de setembre de 1928; Manuel Serra i Moret, «Pi i Margall i el socialisme», *L'Opinió*, 8 de desembre de 1928; Joan Vila, «Pi i Margall, símbol», *L'Opinió*, 8 de desembre de 1928; Joan Peiró, «Pi i Margall i els treballadors», *L'Opinió*, 8 de desembre de 1928; Emili Granier-Barrera, «La prosa de Pi i Margall», *L'Opinió*, 8 de desembre de 1928; Sebastià Chaler, «Pi i Margall i l'Esperanto», *L'Opinió*, 8 de desembre de 1928.

¹¹¹⁸ Els articles que conformarien aquest debat són recollits a, Albert Balcells, *La polémica del 1928 entorn de l'anarquisme a Catalunya*, Barcelona, Editorial Terra Nova, 1973.

¹¹¹⁹ Un bon repàs d'aquesta pràctica i les personalitats que implicaria es pot llegir a, Jaume Guillet, *El Setmanari L'Opinió i la fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya (1928-1931)*, Barcelona Fundació Josep Irla, 2021, p. 33.

després de la seva fundació, ja expressarien de forma clara la necessitat d'un pas a l'actuació més política: «Un cop més insistirem en què la raó d'existència de L'OPINIÓ, especialment en la seva segona etapa, ha estat la d'aconseguir la formació d'una organització d'esquerra capaç d'influir decisivament en els destins del país»¹¹²⁰. De fet, el seu paper seria central en termes d'iniciativa política per a la fundació del partit que acabaria guanyant les eleccions municipals de l'abril de 1931.

Així, al maig de 1930, serien els promotors del Manifest d'Intel·ligència Republicana¹¹²¹ en el que es feia una crida a instaurar una República federal i laica però el seu punt més rellevant era l'ampli ventall de forces que el signaven. Hi donaven suport la USC (Aiguader, Alomar, Serra i Moret, Campalans), el Partit Republicà Català (Companys) el Partit Radical (Aragay), l'Acció Catalana (D'Olwer, Soldevila), l'Acció Republicana de Catalunya (Rovira i Virgili) i cenetistes a títol personal (Peiró). Aquest primer intent d'unitat de les esquerres, en el que Estat Català i Macià no firmaven, no funcionaria i l'insuccés es deuria a una suma de recels partidistes, tensions entre els firmants i les seves pròpies organitzacions i velles friccions entre republicans que no poques voltes s'havien trobat enfrontats en el passat. No obstant, aviat es presentaria una nova ocasió per aconseguir aquesta unificació promoguda altre cop pel grup de *L'Opinió* i amb un paper especialment destacat de Lluís Companys qui ja havia afirmat abans del propi manifest que «sóc partidari de la intel·ligència d'Esquerres»¹¹²². Així, es produïa una nova crida a l'octubre de 1930, ara a la constitució d'una Conferència d'Esquerres: «volem pel contrari, que la Conferència que en neixi en tot cas una organització democràtica que periòdicament es reuneixi en Assemblea per a revisar actuacions i doctrines dels nostres dirigents i la nostra comunitat»¹¹²³. Aquest cop la convocatòria venia signada pels membres del PRC, Companys, Noguer i Comet i certificaven l'assistència de Marcel·lí Domingo —qui s'havia involucrat en la constitució d'un partit a nivell de tot l'Estat com seria el Partit Republicà Radical Socialista— i el grup dels *lluhins*, tot i que no parlava encara estrictament de partit. Els mesos per davant serien de titubeig i dubtes sobre quina havia de ser l'actuació. Correlativament, la crisi del Règim s'aguditzava entre un augment de protestes unitàries per l'amnistia, la mort de Primo de Rivera el 16 de març de 1930,

¹¹²⁰ «Resum de la semana. El que vol L'Opinió», *L'Opinió*, 6 de febrer de 1931.

¹¹²¹ «Intel·ligència Republicana», 2 de maig de 1930.

¹¹²² *El Diluvio*, 7 de febrer de 1930.

¹¹²³ *L'Opinió*, 17 d'octubre de 1930.

una vaga general al novembre i la sublevació de Jaca al desembre. Tot i així, les reticències a la constitució del programa de *L'Opinió* continuaven presents.

Estat Català seguia mantenint la seva negativa oficial, però per altra banda, es podia llegir al llavors esdevingut portaveu, Jaume Aiguadé, escriure en un llenguatge que deixava lloc a la interpretació: «Com hem dit, no es presentarà mai més cap altra època i ocasió tan propícia per a Catalunya»¹¹²⁴. Tot i així, al 22 de febrer de 1931, amb la tornada de l'exili francès de Francesc Macià, la situació es precipitaria. A *L'Opinió* podem llegir les paraules del seu discurs de retorn on explicitaria la línia d'actuació:

La llibertat de Catalunya ha d'ésser obra d'un profund capgirament que elimini els elements que li són hostil: monarquia, institucions i organismes conservadors i reaccionaris.

L'Estat Català, en aquest sentit, serà intransigent contra aquests elements, tant com serà lleial a l'esperit i a la tàctica alliberadora. I aquesta intransigència revolucionària unirà de bon grat a les forces esquerranes, i obreres de Catalunya i de tots els pobles oprimits de l'Estat monàrquic espanyol, amb les quals està disposat, com sempre, a crear una activitat conjunta per a la fundació d'una àmplia confederació lliure i voluntària, de pobles ibèrics¹¹²⁵.

Estat Català i Macià havien passat a valorar la opció d'integrar-se al capdavant de la Conferència, encara que aquesta encara no tenia data. En tres setmanes, el 13 de març, l'almirall Aznar convocava eleccions amb la intenció del retorn a la “normalitat constitucional” i per recomanació del Conde de Romanones ho faria amb unes eleccions municipals. Així, la urgència dels comicis portaria a situar la celebració de la Conferència d'Esquerres aviat i així es decidia que havia de tenir lloc entre els 17 i 19 de març. Arribats el dia, a l'acte hi prendrien part tres grans grups: l'Estat Català de Macià, el Partit Republicà Català de Companys i el grup de *L'Opinió*. Això implicava, al seu torn, tot un teixit nacionalista imbricat amb el territori que se sentia partidari del que representava Macià, així com el republicanisme històric de l'estela que arribava fins al PRC —com a

¹¹²⁴ Jaume Aiguadé, «Tothom té de formar», *L'Opinió*, 31 d'octubre, citat a M. Dolors Ivern, *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936) vol. I*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 43.

¹¹²⁵ *L'Opinió*, 27 de febrer de 1931, citat a Anna Sallés, *Quan Catalunya era d'Esquerra*, Barcelona, Edicions 62, p. 53.

resta supervivent del que havia estat la UFNR— i, especialment, totes les simpaties, contactes i vinculació amb el sindicalisme que havia construït de manera larvada Lluís Companys. L'Acció Catalana i l'escissió de Rovira i Virgili, Acció Republicana de Catalunya, no hi assistirien. Així, el 19 de març ja estava constituït el nou partit, que sota les sigles d'Esquerra Republicana de Catalunya agruparia, amb més o menys representativitat, les tres tendències participants a la Conferència d'Esquerrers i deixava escollit per unanimitat a Francesc Macià com a líder.

El que tocava decidir ara era si el partit es presentava o no a les eleccions municipals del 12 d'abril. En aquest moment es decideix presentar-se conjuntament amb l'ACR i la USC i es farà la proposta a ambdues organitzacions. ACR, per una combinació de confiança partidista —cal recordar els lleugers bons resultats obtinguts a 1923—, i desavinences ideològiques¹¹²⁶, rebutjarà l'oferta i decidirà presentar-se en solitària les eleccions. A partir d'aquí, apareix el dilema sobre participació o abstenció de la ERC. En una reunió a l'Ateneu Barcelonès el dia 23 de març, es reuniran Companys, Aiguadé i Lluhí per prendre la decisió. Dolors Ivern porta una narració dels fets:

Jaume Aiguadé, representant del criteri de Francesc Macià i del sector de l'Estat Català, era contrari a la participació electoral, a causa de la amenaça de temps i de mitjans. Lluís Companys, en canvi, era partidari de participar-hi, i Joan Lluhí s'adhereix a la seva posició. Aquella mateixa nit, i en una reunió més àmplia celebrada a l'entitat "La Falç", Lluís Companys, amb el suport que li aporten els polítics que dirigeix Josep Tarradellas, aconsegueix convèncer Francesc Macià i el sector abstencionista, i Esquerra republicana acorda presentar candidatura plena¹¹²⁷.

Presa aquesta decisió, s'anuncia l'aliança electoral amb la USC¹¹²⁸ i es fa públic un manifest electoral *Al poble de Barcelona*, que firmaven conjuntament Francesc Macià i Rafael Campalans¹¹²⁹. D'aquesta manera s'arribava a les eleccions municipals que havien

¹¹²⁶ A 1927, encara Rovira i Virgili jutjava aquesta tendència com la que més possibilitats tenia d'esdevenir majoritària a Catalunya. Sobre Alomar escrivia per exemple que, «l'esquerrisme de [...] de Gabriel Alomar no és compartit per una part de la nostra gent», Antoni Rovira i Virgili, «Gabriel Alomar», *La Publicitat*, 29 de gener de 1927.

¹¹²⁷ M. Dolors Ivern, *op. cit.*, p. 77.

¹¹²⁸ Josep Xirau, «L'Esquerra Catalana», *L'Opinió*, 3 d'abril de 1931.

¹¹²⁹ Ricard Alcaraz, *La Unió Socialista...*, pp. 78-79.

d'oferir-nos una bona imatge, no total però sí molt rellevant, per a avaluar el reeiximent d'aquest procés nacionalitzador català.

Paradoxalment, amb els resultats que donarien una sorprenent victòria a l'ERC, podria semblar fàcil caure en la abellidora tendència de considerar altre cop els període previs de les grans conquestes sota la llum del seu desenvolupament futur, projectant els trajectes històrics com una simple evolució previsible i ascendent. La veritat és que cap relat històric d'aquests fets podria ser més allunyat de la realitat. Així, en aquest punt, és interessant citar un article publicat pel propi Alomar poc abans de la proclamació republicana. Malgrat pugui semblar contraintuïtiu, en ell es mostra pessimista en relació a l'evolució del procés nacionalitzador català. El 2 de març de 1931, el mallorquí comença escrivint sobre la importància d'aquests comicis com a mesura del procés nacionalitzador català: «Catalunya es troba en un moment tan vital de la seva trajectòria, que li és necessari un examen de consciència. Davant la crisi constitucional d'Espanya, Catalunya es disposa a presentar la seva vindicació nacional i exigir la reconeixença de la seva persona i de la seva llibertat. Per sostenir aquesta pretensió addueix la prova secular d'una capacitat indubtable per la completa regeneració d'un idioma caigut en l'enviliment; per l'obtenció d'una cultura florida en magnífiques mostres; per la formació d'una ciutat enlluernadora»¹¹³⁰. Tot seguit, molt d'hora en el text, la seva anàlisi es torna negativa i considera que la taca de la connivència d'una part del catalanisme amb la dictadura haurien deixat una marca més profunda en el catalanisme del que es volia creure: «[...] el cop d'Estat és un fet català, en gran part. Sorgeix de Catalunya amb la complicitat de forces polítiques genuïnament significades com a catalanistes. Definitivament, la causa catalana deixa d'ésser reflex del gran corrent romàntic i revolucionari; deixa d'ésser consubstancial amb la llibertat»¹¹³¹. Tot seguit, desenvoluparà les conseqüències d'aquest fet que ell jutja podran tenir en el marc específic de la competència de processos de nacionalització:

Quines forces col·lectives s'oposen inequívocament a la Dictadura? Per quines impulsions cau la Dictadura? Ah!, amics meus, aquí està el gran perill espiritual que travessa Catalunya! Aquí està la gran desfeta de Catalunya! Certament, veus catalanes varen alçar el crit contra la vergonya de la Dictadura i han seguit lluitant per la llibertat contra les simulacions posteriors amb què el règim ha intentat vindicar-se d'aquella gran

¹¹³⁰ Gabriel Alomar, «La derrota de Catalunya», *La Rambla*, 2 de març de 1931.

¹¹³¹ *Ibid.*

culpa. Però, col·lectivament, la superioritat de Madrid com afogar de ciutadania és avui incontestable. Les seves intel·lectualitats han aconseguit donar categoria aristocràtica a la vindicació republicana, desprenent-se de l'antiga ironia pseudo-elegant, de l'escepticisme "snob", del derrotisme exhibit amb superioritat. Les joventuts ateneistes i universitàries s'han estructurat com una força política, irradiant sobre tot Espanya. Les multituds obreres han adquirit plena consciència del moment històric i de la missió que els està encomanada. Agrupacions polítiques admirablement compenetrades per l'esperit de la nova Espanya han ordenat un pla de noble conquesta del poder, a fi d'alliberar-lo de les velles ignomínies...¹¹³²

Les conseqüències d'aquest fet eren, en realitat, centrals per a l'escomesa del procés nacionalitzador català pel que fa a la identificació o no del camp de les esquerres amb el marc català o estatal. Tot seguit, plantejarà la seva por a les conseqüències que pot tenir pel procés de construcció nacional el fet que el catalanisme quedés aïllat en tota la dinàmica política general espanyola —com havia succeït, per exemple, amb el nacionalisme basc que no havia participat al Pacte de Sant Sebastià a l'agost de 1930— que s'havia d'obrir amb el restabliment del sufragi i la nova possibilitat d'actuació política:

Què fa mentrestant Catalunya? [...] Si es desvincula de l'afany febrós que avui arbora la selecció espanyola per una idealitat superior, no comprenc la migradeta i esquifida posició de limitar-se a vibrar ansiosament perquè d'una refosa de tot Espanya surti un "home rule" català, un "irlandesisme" destinat a vegetar en l'oblit i tal volta en l'espectacle d'una regressió com la que, després de la guerra, ha fet evident la incapacitat de tantes noves republiques.

La més alta capacitat per a la independència o l'autonomia d'un país consisteix a tenir sensibilitat per a les actuacions superiors a ella: les que atenyen a la lliberació individual i la vitalitat estrictament política. L'autonomia és forma, però els drets personals són substància»¹¹³³.

Tot i així, Alomar s'equivocava. Potser seria aquest el seu major error predictiu, o potser es tractava només d'un toc d'atenció o potser això indicava que estava ja *fora de l'època*. Però és rellevant que, a pocs dies de veure realitzat un dels majors passos en favor del projecte que havia defensat tota la vida, Alomar mateix mostrés dubtes. En qualsevol cas,

¹¹³² *Ibid.*

¹¹³³ *Ibid.*

no seria l'únic en errar la predicció. També s'equivocaria, des d'una posició diferent, el líder de la Lliga Regionalista. Francesc Cambó, el dia abans de les eleccions, escrivia la seva predicció de cara als comicis:

No, la revolució no vindrà: no hi tingueu, els republicans novells, la menor esperança! El nombre dels inconscients que creuen encara que tot l'enrenou que s'és mogut a Espanya pogués tenir per fi la República burgesa de l'Alcalà Zamora, resta ja reduït a poquíssimes persones: socialistes, llibertaris i comunistes han tingut la lleialtat de parlar clar perquè no pogués subsistir la menor il·lusió, llevat d'aquells que, als 50 anys anirien als llims al moment de llur traspàs¹¹³⁴.

La Lliga es presentava, a més, a aquelles eleccions defensant la monarquia, confiant en poder tornar a l'Estat liberal i a la constitució del 76 i seguia preconitzant aquest camí per a l'obtenció d'un autogovern. De fet, Cambó fundaria un partit d'àmbit espanyol, el Centro Constitucional, junt a mauristes com Antonio Goicochea o Gabriel Maura i Juan Armada i part dels lligaires que havien actuat a Madrid, com Joan Ventosa. Els resultats serien molt pobres, com també ho serien per a la Lliga a Catalunya. La por a la revolució, als canvis socials i a la república portarien al catalanisme dretà a seguir aliant-se amb la monarquia, mentre que s'havia produït un desplaçament massiu de les masses al camp republicà.

Seria precisament així que, sense previsió, el 12 d'abril de 1931, donaven una ampla victòria a la recent fundada Esquerra Republicana de Catalunya. Els resultats de les municipals a Barcelona, atorgaven a ERC —que anava en coalició amb la USC— 25 regidors i la majoria absoluta. La Lliga es quedava amb 12, i la coalició de republicana-socialista —en la que hi entraven els radicals i el PSOE— n'obtenien 10¹¹³⁵. Els resultats donaven una molt ampla victòria al republicanisme, i al seu interior, el catalanisme hi havia esdevingut majoritari. Dos dies després es feien sengles declaracions des dels balcons, tant de Lluís Companys com de Francesc Macià, i els carrers de Barcelona rebrien la República amb el crit que sintetitzava la contradicció entre el fet nació i l'element de classe: «Visca Macià, mori Cambó!». El dia que condensava el moment de major l'extensió de la identificació nacional catalana entre la seva pròpia població,

¹¹³⁴ Francesc Cambó, «Als electors de Barcelona», *La Veu de Catalunya*, 11 d'abril de 1931.

¹¹³⁵ *La Publicitat*, 14 d'abril de 1931.

l'antagonisme intern es feia patent amb un crit emblemàtic per a la història. Si anem a veure les xifres a les constituents que se celebrarien dos mesos i poc després, els resultats per a l'amplitud del catalanisme encara creixien. El 28 de juny, la coalició d'esquerreres republicanes, en la que entraven ERC amb 25, la USC amb 4, els federals amb 6, més independents, obtenia la victòria deixant a la Lliga amb 3, els radicals amb 2 i el PSOE amb 1. La catalanització del vot abastaria quasi el total de l'espectre polític. Si ja mirem el cas de les primeres eleccions al Parlament de Catalunya a l'any següent, el 20 de novembre de 1932, ERC obtindria 56 escons més els 11 de les altres forces que hi anaven en coalició, mentre que la Lliga n'obtenia 16 més 1 d'Unió Democràtica. Finalment, quedava el diputat únic d'Acció Catalana Republicana. Les dades es repeteixen i tornen a rondar el 90% de diputats catalanistes. Així, i tot i no ser un argument que l'expliqui completament, sí que és cert que ens dona una bona dimensió fidedigna de la situació del procés nacionalitzador català en aquest moment. D'aquesta manera, a més, la realització de les aspiracions catalanistes havia implicat, alhora, la gran entrada de les masses en política i havia estat al cor de la possibilitat de la gran obertura republicana. Les eleccions amb el canvi de Règim havien implicat una gran pujada de la participació. En el cas de les constituents del juny, s'havia arribat al 70,14%. Al seu torn, aquests mateixos comicis encimarien a Gabriel Alomar fins a ser la segona persona més votada a Catalunya. Amb 104.470 vots, quedava a poc menys de cinc mil vots del candidat més votat, Francesc Macià¹¹³⁶.

Tot i així, per copsar la dimensió del que havia ocorregut, val la pena encara estudiar-lo a la llum dels casos dels altres projectes de construcció de nació alternatives a l'Estat. Si anem a veure, doncs, el cas basc o gallec, aquests ens donen una imatge més polida de l'argument. Al País Basc, a les eleccions municipals, les candidatures més votades serien les monàrquiques, però a les grans ciutats, en aquest cas Bilbao i San Sebastián, guanyaria la candidatura republicano-socialista¹¹³⁷. Si mirem les constituents, els resultats del 28 de juny de 1931 donen 15 diputats a la dreta, entre els que hi ha 6 del PNB, 5 dels carlistes i 4 dels catòlics, i 9 a l'esquerra, que es repartirà entre republicans, socialistes i radical-

¹¹³⁶ *La Publicitat*, 30 de juny de 1931. En aquestes eleccions, el mallorquí es presentaria per dues circumscripcions, Barcelona i Balears sota les sigles de la Unió Socialista de Catalunya, i finalment prendria l'escó Balear.

¹¹³⁷ Santiago de Pablo, Ludger Mees, José A. Rodríguez Ranz, *El péndulo patriótico. Historia del Partido Nacionalista Vasco. I: 1895-1936*, Barcelona, Crítica, 1999, p. 207.

socialistes¹¹³⁸. Els resultats ens ofereixen, més o menys, un 25% dels vots en direcció del nacionalisme Basc que ens permet fer-nos a la idea del grau de nacionalització que havia aconseguit el projecte de construcció nacional basc. Així, tot i que a l'interior del bloc de les esquerres s'havia presentat la recent creada Acción Nacionalista Vasca, aquesta no obtindria uns bons resultats ja que els vots de les esquerres se seguien expressant en el marc polític estatal i caldria esperar fins més endavant en la República i ja posteriorment al franquisme per veure aparèixer una esquerra basquista ampla. Pel que fa al cas gallec¹¹³⁹, els números electorals donen 15 diputats a la coalició republicana entre la Federación Republicana Gallega i la Organización Republicana Gallega Autónoma (ORGA), 9 pels radicals, 8 pels PSOE, 9 independents i 3 per a la dreta. Així, «el nacionalismo, por una o otra vía, coloca 4 dirigentes históricos en las Cortes de Madrid»¹¹⁴⁰. Les dades que, malgrat significar un salt qualitatiu pel galleguisme respecte a la seva situació precedent, eren clarament modestes respecte els 44 diputats que Galícia enviava al Congrés¹¹⁴¹. En relació a aquest dos casos doncs, el cas català havia aconseguit la construcció d'una esquerra del catalanisme que havia competit —i guanyat— amb unes esquerres de marc estatal que, en aquelles dates, eren les que havien copat les posicions en el cas gallec i basc.

Per acabar, i retornant al cas català, val la pena examinar la lògica de l'articulació entre catalanisme popular i l'anarquisme en la mateixa conjuntura de canvi de Règim. Si bé ja s'ha pogut veure en els seus plantejament i desenvolupament en el capítol precedent, convé comprovar si les laborioses tasques d'imbricació, defensa, ajuda i convivència amb el món obrer havien finalment reeixit. Per a fer-ho, es pot llegir l'editorial de la *Soli*, a les portes de les municipals de 1931. És interessant descodificar l'editorial del principal diari anarcosindicalista el dia de les eleccions. Era determinant si els anarquistes demanaven

¹¹³⁸ José Luís de la Granja Sanz, *Nacionalismo y II República en el País Vasco*, Madrid, Siglo XXI, 1986, p. 217.

¹¹³⁹ Un bon treball per a veure'l en el seu conjunt és el de, Justo Beramendi, *De Provincia a Nación: historia do galeguismo político*, Vigo, Edicions Xerais de Galicia, 2008.

¹¹⁴⁰ José Luis de la Granja, Justo Beramendi, Pere Anguera, *La España de los nacionalismos y las autonomías*, Madrid, Síntesis, 2003, p. 155.

¹¹⁴¹ Caldrà també esperar el decurs de la República per veure'n el seu creixement en rellevància social, i en especial a partir de la fundació del Partido Galeguista d'Alfonso Castelao que a partir de 1933 arribaria a quedar per davant del PSOE en gran ciutats com Pontevedra i Coruña. Citat a, Justo Beramendi: «La competencia entre procesos nacionalizadores en Galicia... p. 38.

l'abstenció o no. Si ens hi fixem amb deteniment podem veure el llenguatge ambigu que utilitzarien per a no demanar l'abstenció activa com havien fet sempre —i com tornarien a fer al 1933— sinó que es pot llegir:

Es el límite de la soberanía popular. De la soberanía que debe ejercerse mediante la contundencia de un papel que luego quemará y que debe ser depositado en un sagrario de cristal que se quiebra con la misma facilidad que la soberanía que contiene [...] Sin embargo, el regocijo es general. Hoy el pueblo ejercerá un derecho sagrado emitiendo “libremente” su voto. Después de ocho años de Dictadura, de oprobio, de vergüenza y de vilezas y crímenes, los tiranos de ayer, de hoy y de siempre, dejan que el ciudadano sea soberano; ¡aunque no sea más que un solo día! Un día de soberanía, o de ficción; no importa. A continuación, las cadenas serán más pesadas que antes, la libertad será igualmente un mito, la miseria compará por sus respetos, y la justicia desterrada como siempre. ¡Pero el pueblo habrá votado! ¡Durante unas horas los ciudadanos habrán “determinado” la forma de ser brutalizados! ¡A votar, a votar! Por la República, por la Monarquía, por los tiranos, por los audaces, por los advenedizos, por los mendigos, por los explotadores o por quien sea. Puesto que eres soberano, ¡oh, pueblo!, haz uso de tu soberanía: vota. [...] Después, cuando los lobos hayan saciado su hambre, ya tendrás tiempo para pensar lo que te conviene hacer. Hoy, la locura de la “soberanía popular” te posee y harás lo que ella te ordene. Y nosotros debemos estar más locos que todos, porque afirmamos que una historia y barbarie no se destruye con papeles. Sin embargo, el tiempo nos ha dado siempre la razón, y esta vez, como todas, los trabajadores se convencerán que los incautos han sido cogidos en la misma trampa¹¹⁴².

La imbricació entre republicanisme, catalanisme i obrerisme que s'havia plantejat des de tants anys enrere i que s'havia pensat en una articulació passiva, s'acabaria donant de forma activa. A les experiències inicials d'apropament amb la defensa legal dels treballadors de Layret i Companys i pública, en articles i des de l'escó, d'Alomar, als últims anys de la Dictadura, s'acabaria produint una juntura que aniria més enllà de tot l'anterior. Així, en el clima unitari, molts polítics *esquerristes* participarien colze amb colze amb anarquistes en mítings conjunts contra la repressió governamental i a favor de l'amnistia tant dels presos polítics com els socials¹¹⁴³. També, si llegim la premsa anarquista d'aquelles dates, trobarem que es parla pejorativament de tota la resta de

¹¹⁴² «Editorial. Lobos en el llano», *Solidaridad Obrera*, 12 d'abril de 1931.

¹¹⁴³ *Solidaridad Obrera*, 26 de març de 1931, citat per Chris Ealham, *La lucha por Barcelona...*, p. 111.

partits: els “corruptos” Radicals, el PSOE “socialfascista” i la Lliga “fascista, el líder de la qual, el Cambó, era el padre de los terroristas del Sindicato Libre”. En canvi, als catalanistes esquerrans s’hi referien com a «hombres más distinguidos de la democracia catalana»¹¹⁴⁴. Per això, tot i que no en demanarien el vot directament, sí que adoptarien una postura ambigua que hem pogut llegir. Aquesta actitud, per a la CNT, a la pràctica, donava carta blanca als obrers per a votar pels republicans com a “mal menor”. D’aquesta manera, s’arribava a les portes del dia en el que «los votos obreros de 1931 se volcarían en l’Esquerra Republicana»¹¹⁴⁵. Quina informació donaven aquells resultats? Pierre Vilar explica que la principal lliçó que se’n podia extreure era que «de tota manera, el grup existia. Els vots del 12 d’abril de 1931, la florida de banderes a les finestres de Barcelona, el plebiscit de l’Estatut: tot em confirmà aviat, estadísticament, que les meves observacions del 1927 no eren gens enganyadores. En un Estat, que durant molt de temps havia pogut creure’s un “Estat-nació”, les greus crisis contemporànies feien ressorgir, en els fets i en els esperits, una antiga estructura multinacional»¹¹⁴⁶. O tal com es podia llegir en la premsa majoritària catalana ja durant els mateixos anys de la república: «Ningú no pot negar l’èxit de les esquerres catalanes en la seva política de masses. [...] ací ha produït una veritable revolució que, com totes les revolucions, ha creat un nou estat social amb interessos nous i noves jerarquies. Per aquesta política s’ha produït una veritable riuada de grans masses vers el catalanisme»¹¹⁴⁷. L’esquerra nacionalista havia reeixit en el seu projecte nacionalitzador.

6. *ENCUNTRES EN LA TERCERA FASE: UNA APORTACIÓN A LOS FACTORES NACIONALIZADORES EN LA FASE C*

Si ens plantegem, a tall de conclusions, quins van ser els factors que determinarien en sentit exitós el procés de nacionalització català durant la seva fase de masses, entre 1901 i 1931, cal resseguir alguns dels elements que han aparegut al llarg del present treball.

¹¹⁴⁴ *Solidaridad Obrera*, 11-12, 19-20, 26 de març de 1931, 1, 25-26 d’abril de 1931, 22 de maig de 1931, citat per Chris Ealham, *op. cit.*, p. 111-112.

¹¹⁴⁵ VV.AA., *Historia general del socialismo. De 1918 a 1945*, Barcelona, Destino 1982, p. 611.

¹¹⁴⁶ Pierre Vilar, *Catalunya dins...*, p. 50

¹¹⁴⁷ Domènec Guansé, «L’entrada de la massa al catalanisme», *La Rambla*, 30 d’abril de 1934.

Malgrat l'esquematisme o enumeració, es plantegen a continuació una sèrie de característiques que, a través de l'estudi concret que s'ha desenvolupat, considero que poden servir de bases o reflexió per a futures investigacions sobre aquest objecte d'estudi.

He argumentat, en primer lloc, que el moviment nacional català iniciaria precisament aquesta fase C en una estreta vinculació amb la dinàmica de democratització del Règim de la Restauració. Per això, la neteja del sufragi i la inscripció al cens de part de població exclosa a l'Ajuntament de Barcelona al 1901 seria pràcticament la primera actuació del catalanisme en plantejar-se l'opció electoral. En aquest aspecte, coincideixo amb el punt de vist de Hroch quan afirma en referència genèrica que l'«èxit i transició a la fase C de masses va coincidir aproximadament amb la democratització»¹¹⁴⁸. En el cas català, a més, el catalanisme es sumaria a la dinàmica democratitzadora més ampla en la que també participarien altres forces polítiques que advocaven per combatre el sistema de caciquisme, clientelisme i tartufisme electoral. Així, el catalanisme s'endinsaria, amb moments de diferent intensitat, en un riu comú de subjectes que pretenien la democratització. Entre aquestes, s'ha destacat el paper determinant del republicanisme a la ciutat de Barcelona durant el mateix període així com la dinàmica del catalanisme esquerrà per a imbricar-s'hi. Posteriorment, el republicanisme catalanista de principis dels 30 representaria un dels principals vectors de democratització fins a la mateixa forma d'Estat.

En segon lloc, aquesta democratització trobaria en la normalització de la llengua un element que li aniria aparellat de forma prou clara. Així, s'aniran succeint diverses fites en aquest camí coincidint amb els anys estudiats: des de les primeres codificacions del català com a llengua moderna —Pompeu Fabra publicaria el seu *Ensayo de gramática de catalán moderno* al 1891—, seguint per les primeres normes ortogràfiques de 1913, les gramàtiques de 1912 i 1918 i, finalment al 1932, amb el Diccionari General de la Llengua Catalana. A la vegada, en aquest mateix propòsit, cal comprendre el primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana de 1906 i la creació de l'Institut d'Estudis Catalans al 1907. En el cas català però, a diferència del model plantejat per Hroch, aquestes discussions sobre la codificació de la llengua apareixerien encavalcades en les fases B i

¹¹⁴⁸ Miroslav Hroch, *European Nations. Explaining their formation*, Nova York-Londres, Verso, 2015, p. 102. La traducció és meua.

C, però no en la suposada fase A¹¹⁴⁹. Al seu torn, les primeres propostes d'incorporació de l'ensenyament públic i municipal a les escoles avançarien de forma també correlativa als majors moments de majories republicanes i d'esquerres. Així, s'ha pogut veure l'exemple del Pressupost de Cultura Extraordinari de l'Ajuntament de Barcelona de 1908 on, per primer cop, es pretenia incloure l'ensenyament del català en una institució pública. Malgrat s'escapi del lapse aquí estudiat, cal dir que amb l'obertura dels horitzons republicans i l'aprovació de l'Estatut d'autonomia de principis dels anys 30, la vinculació entre democratització de la vida social amb l'avenç de la normalització del català quedaria altre cop estretament acoblada. Al 1932, el català esdevenia llengua oficial a Catalunya i al 1936 s'estendria la catalanització de la llengua catalana a tots els nivells de l'ensenyament d'infants i joves. La creació de l'organisme que ho propugnaria, el Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), aplicaria conjuntament a les polítiques normalitzadores del català, un ampli ventall de mesures inspirades en l'Escola Moderna. L'arribada del franquisme truncaria l'experiència de normalització i caldria esperar fins al període de recuperació democràtica per tornar a trobar la possibilitat de represa del procés de normalització lingüística¹¹⁵⁰.

Aquesta relació entre democratització i catalanització ens permeten deduir que l'element determinant per a normalització del català —amb el pes que implicaria en termes nacionalitzadors— es trobaria precisament en la política. Aquesta qüestió troba un bon fonament quan es fa una anàlisi de la història de la premsa en català. Si partim que, al 1897, de les 24 publicacions diàries de Barcelona, només una era en català —*La Renaixensa*—, és interessant veure com al 1930 se'n podien trobar 13. Ja amb l'inici de la República, la xifra s'enfilaria fins als 27¹¹⁵¹. Com s'ha pogut veure, la majoria d'aquests diaris eren premsa compromesa ideològicament, i en concret de forma majoritària amb les esquerres. Bons exemples d'aquest procés en serien la catalanització de la republicana *La Publicidad* o de la socialista *Justícia Social*. D'aquesta manera, es produïa un procés semblant durant la fase C, amb el que havia passat amb les primeres

¹¹⁴⁹ «Les controvèrsies lingüístiques erudites havien aparegut gairebé pertot arreu durant la fase A, acompanyades de la publicació de gramàtiques i diccionaris[...]», Mirolsav Hroch, *La naturalesa de la nació...*, p.78.

¹¹⁵⁰ El treball més complet d'aquesta qüestió és el de, Francesc Vallverdú, *La normalització lingüística a Catalunya*, Barcelona, Laia, , 1979.

¹¹⁵¹ *Ibid.*, p. 34.

publicacions a nivell rellevància popular escrites durant el Sexenni Democràtic, com *La Campana de Gràcia* i *L'Esquella de la Torratxa*: la gran majoria estaven ancorades al progressisme. Té sentit històric que fos així, en la mesura que aquestes forces polítiques defensarien i promulgarien la democratització de la vida i la incorporació al *demos* de les capes populars, la premsa jugava un rol determinant per a aquesta politització. Per això, és interessant veure com, de la mateixa manera que succeiria amb els intel·lectuals modernistes, el desplaçament de camp nacional, sovint expressat en la catalanització lingüística però no només, es produïa primer per qüestions vinculades a la politització i no per pautes de mercat i consum cultural o per la professionalització oficial dels artistes o intel·lectuals.

Hem vist també un tercer element determinant per a la consecució dels objectius nacionalitzadors: la diversificació en dos corrents ideològics a l'interior del moviment nacional. Mentre que altres nacionalismes com el basc, hauria d'esperar molts anys a veure apareguda una opció d'esquerres de la defensa dels seus objectius nacionals, el catalanisme ja es proposaria bastir-ne una força progressista des de pràcticament el mateix moment d'haver començat la fase C. Aquesta qüestió, a voltes presentada com un problema de divisió i debilitat, s'ha mostrar com precisament allò cert seria el contrari. El propi Alomar ho teoritzaria en aquest sentit: «la diversificació dels parers dintre una mateixa modalitat nacional, ben lluny d'ésser símptoma de mort i descomposició, és símptomes d'infantament i de vida»¹¹⁵². Així, l'aparició d'un catalanisme esquerrà havia de tenir a veure amb l'extensió de la visió nacional compartida que es feia més complicat si el moviment quedava apropiat només per una opció dretana.

Un quart element que havia de ser cabdal per a l'aconseguint del procés nacionalitzador seria la capacitat del catalanisme per a efectuar una articulació amb el substrat popular i les cultures polítiques heretades de la població que en pretenia la nacionalització. En aquest cas, aquest acoblament es podria copsar en diversos aspectes: des de l'adopció d'un programa republicà federal clarament pimargallià i renovat — la reactivació del «lligam bàsic entre previsions polítiques i esperances socials que l'havia guiat en les dècades centrals del segle XIX»¹¹⁵³—; passant per la implicació de molts

¹¹⁵² Gabriel Alomar, «Signes de creixença», *El Poble Català*, 4 de febrer de 1908.

¹¹⁵³ Àngel Duarte, *Història del republicanisme...*, p. 158.

polítics catalanistes, com Lluís Companys o Francesc Layret, amb els espais de sociabilitat obrera així com la defensa, en tant que advocats laboralistes, dels mateixos i les seves organitzacions davant dels tribunals; i fins a arribar a la coincidència de codis culturals i ús del llenguatge comú de referents en termes de cultures polítiques com recordaria el pintor anarcosindicalista Emili Salut en referència als articles i conferències d'Alomar: «El catalanisme republicà i federal predicat aquells dies per Alomar, si es féu agradable a una bona part de la classe obrera, era perquè no estava pas renyit amb els corrents moderns de socialisme, que Alomar el defensava calorosament, basant-lo amb els principis de la gran Revolució Francesa i els Drets de l'Home»¹¹⁵⁴. La imbricació del catalanisme amb el pòsit del que representava el republicanisme federal heretat del vuitcents, seria un dels factors a tenir en compte.

El cinquè punt té a veure amb que l'èxit del procés nacionalitzador català mostra que, en determinades circumstàncies, no és pas imprescindible l'existència d'un aparell estatal per promoure una nacionalització de les masses. El present estudi és un exemple de com un moviment reivindicatiu d'una nació alternativa pot arribar a mostrar una potència nacionalitzadora i inclús superior al model nacionalitzador propugnat per l'Estat amb el que entre en competència. És clar que la capacitat de disposar d'unes institucions pròpies, ja sigui tant els Ajuntaments com les Diputacions, o ja als anys trenta, amb l'Autonomia, serien elements rellevants. Però aquesta institucionalitzat pròpia serviria més com un catalitzador —incrementar o reduir la força del procés nacionalitzador— que no pas un detonant. Una prova d'aquest aspecte la podem trobar altre cop en el contra model basc, on el PNV controlaria igual que el catalanisme en diverses ocasions tant la Diputació de Biscaia com l'Ajuntament de Bilbao, i tot i així, el nacionalisme basc obtenia uns sufragis entorn del 25% al 1931. Com s'ha dit, és clar que aquest factor no és l'únic en la ponderació de la nacionalització però sí que ens n'ofereix una termòmetre.

Un sisè element a destacar té a veure amb el debat sobre la rellevància de la reivindicació d'una història premoderna com a pròpia en el reeiximent d'una nacionalització de les masses. Així, mentre que Miroslav Hroch ha destacat el possible paper del record d'una institucionalitzat medieval, en especial amb els casos de Bohèmia i Hongria sota

¹¹⁵⁴ Emili Salut, *Vivers revolucionaris. Apunts històrics del districte cinquè*, Barcelona, El Lokal, 2017 (ed. or. 1938), p. 87.

l'hegemonia dels Habsburg, o entre els lligams d'Escòcia i Anglaterra o Croàcia i Hongria, inclús pels casos flamenc i bretó. L'historiador conclou que «els arguments que feien ús dels drets històrics no van reeixir gaire a les àrees a les quals es dirigien»¹¹⁵⁵. Aquest camí trobava almenys tres dificultats centrals: concretar les fronteres, evitar que el moviment nacional no caigués en la idealització de les condicions feudals i patriarcals i connectar amb les reivindicacions polítiques del temps i la societat present. En aquest treball, hem pogut veure com el catalanisme dretà empraria en repetides ocasions l'argument de la tradició premoderna pròpia en la defensa tant de la legitimitat política pròpia de Catalunya —n'és un bon exemple el discurs historicista de Prat amb la Mancomunitat: «aquest any se'n compleixen 200 que Catalunya, en una lluita entorn de qüestions dinàstiques, va perdre el règim autònom»¹¹⁵⁶— com també de models de societat conservadors¹¹⁵⁷ i justificacions de polítiques del projecte noucentista¹¹⁵⁸. Per la seva banda, el catalanisme propugnat per Alomar posarà l'accent de manera central en la reivindicació dels drets nacionals per raons d'emancipació i de democràcia: «[El catalanisme] no va néixer com un retorn, com un retrocés, com una exhumació. Va néixer perquè coincidí amb el medi, perquè trobà un ambient respirable, perquè l'aire aportà la llavor del nou ideal sobre la terra catalana i el terror la va rebre amorosament. El catalanisme nasqué perquè va ésser actual. El catalanisme triomfarà a condició que sia *futurista*»¹¹⁵⁹. La profusió en les referències a la història premoderna de Catalunya en

¹¹⁵⁵ Miroslav Hroch, *op. cit.*, p. 127-128.

¹¹⁵⁶ «El discurs del president don Enric Prat de la Riba», *La Veu*, 7 d'abril de 1914.

¹¹⁵⁷ En referència als modernistes, podem llegir: «no coneixen encara prou lo que es Catalunya y lo que era, y per això la volen fer de modo que de Catalunya no'n guardaria sinó la llengua, quedant destituïda de lo que mes que aquesta, que's dir molt, ella s'estima, que son los sentiments que ficsan son verdader caràcter, la seva pròpia personalitat», Narcís Verdaguer i Callís: «La Musa Nova.—Quatre paraules á L'AVENS», *La Veu de Montserrat*, 15 de novembre de 1884.

¹¹⁵⁸ Es pot llegir a Eugeni d'Ors en aquest sentit quan es commemora els 700 anys del naixement de Jaume I, escriu: «Cal, al desvetllar la memòria, donar-li aliment dels fets. Cal que es declari, precisament, no tan sols que era gloriós don Jaume, que era gloriosa Catalunya, sinó *com* era gloriós don Jaume, *com* era gloriosa Catalunya. Cal que es digui: el nostre Rei va ésser gran per haver fet la Unió Catalana, per haver vessat sobre el món i sobre els afers del món la seva acció. La nostra pàtria va ésser gran perquè era una, perquè era Imperi...», a Xènius, «Glossari. El Centenari», *La Veu*, 22 de gener de 1907.

¹¹⁵⁹ Gabriel Alomar, *El futurisme...*

l'acció política del catalanisme popular seria molt menor, i quan ho podem trobar seria en connexió amb les reivindicacions progressistes del present¹¹⁶⁰. Per contra, si en algun cas Alomar recorreria més a la història premoderna, seria en polèmica amb les elits de l'Estat que negaven la legitimitat del catalanisme des del nacionalisme espanyol. Llavors podem llegir al mallorquí fent menció de la història dels Regnes aragonès i castellà pensant en la demostració històrica d'un *grup* català premodern:

La unión de Cataluña en España, verificada bajo la fusión de las dinastías aragonesas y castellanas, se realizó bajo un pie de igualdad. Fue una convivencia bajo un mismo soberano, conservándose la separación política, y la igualdad jerárquica. El rey fue, pluralmente, soberano de los distintos núcleos nacionales agrupados en torno a su persona¹¹⁶¹.

Per a sustentar la seva lectura històrica, ho fa en el mateix article aportant referències al llibre de Francisco Manuel de Melo, *Historia de los movimientos, separación y guerra en Cataluña en tiempos de Felipe IV*, escrit a l'any 1645. En aquest text d'un historiador al servei de Felip IV, molt proper al Conde Duque de Olivares, s'hi podien trobar diversos passatges on s'hi podria llegir fragments on s'emprava el mot *nació* en relació a Catalunya: «Son los Catalanes, [...] entre todas las naciones de España»; “reduciendo la Ilustre nación Catalana á miserable esclavitud” o “Cintis, de nacion catalán”¹¹⁶². Alomar afirmava que «el més curiós d'aquesta indocta mania persecutòria consisteix en que el qualificatiu de “nació catalana” és una expressió clàssica, consagrada pels més *castizos* autors castellans de la gran època»¹¹⁶³. La legitimitat premoderna que podia aparèixer en

¹¹⁶⁰ «És sabut que Barcelona tingué, en el mes de Juny de 1640, la seva veritable setmana tràgica. D'aquesta setmana tràgica, congriada poèticament en la famosa cançó èpica dels Segadors, varen fer-ne una setmana gloriosa els mateixos catalanistes que s'escandalitzen davant els suposats horrors de la setmana tràgica de 1909 [...]», Gabriel Alomar, «Valor històric i poètic de La guerra dels Segadors», *El Poble Català*, 6 de agosto de 1912.

¹¹⁶¹ Gabriel Alomar, «En torno al problema del catalanismo», *La Nación*, gener de 1924, a Pilar Arnau, *Gabriel Alomar i l'Argentina. La col·laboració d'un intel·lectual mallorquí al diari La Nación de Buenos Aires*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 2008, p. 82.

¹¹⁶² Francisco Manuel de Melo, *Historia de los movimientos, separación y guerra en Cataluña en tiempos de Felipe IV*, 1645.

¹¹⁶³ Gabriel Alomar, «En torno al problema...

el qualificatiu de nació per part d'aquests textos, com hem vist, no el feia obviar la mateixa evolució del mot nació i fins i tot la seva disputa política:

El mot nació en son actual sentit, és tan jove com la fórmula política sobirania nacional, i fonc, en sos orígens, un lema de partit i una bandera de sublevacions contra el despotisme clàssic, alçada pels qui no sabien veure-hi, en aquell prestigi com a religió de què les mateixes persecucions anaven revestint les idees noves, una llavor de futures tiranies. Per aquesta significació liberal i exaltada, un dels escrits dels apostòlics va ésser el de *Muera la Nación*, i contra la nació es dirigiren els tirs de reaccionaris i absolutistes¹¹⁶⁴.

Sigui com sigui, però, la rellevància política de les reivindicacions històriques premodernes per al reeiximent de la dinàmica de nacionalització es pot avaluar amb major claredat si recorrem altre cop a la comparació amb altres pobles del propi Estat amb Regnes i històries medievals igualment riques. Són il·lustratius els casos d'Aragó, que no desenvoluparia una nacionalisme propi, o el galleguisme, que tindria una extensió molt menor que el catalanisme en el període estudiat. Però el mateix podríem dir de Mallorca, el País Valencià o l'andalucisme. D'aquesta manera però, després de veure algunes característiques particulars de com es va produir el procés nacionalitzador català durant el període de 1901 a 1931, així com de veure també quins elements no hi influïrien de forma decisiva, ja ens podem preguntar: quin seria el factor que podem trobar en la base de l'èxit nacionalitzador català?

Aquesta qüestió no seria cap altra que la consecució en l'elaboració d'un model nacionalitzador amb l'accent en l'element cívic, de la nació com a comunitat de drets i llibertats, la possibilitat de construcció i accés a una matriu cultural comuna, i que es basi en una visió de la catalanitat oberta a les transformacions de la realitat social i que posi en el futur, més que en el passat, l'èmfasi de la construcció nacional. En aquest propòsit, el cas català aquí estudiat —i el seu model detallat en els apartats 4.4. i 4.7.— es presenta com una bona prova d'aquest plantejament i com una consecució pràctica aconseguida del mateix. Aquí els nacionalismes que farien servir la diferència ètnica com a barrera social patirien fortes limitacions en la seva capacitat nacionalitzadora. Com també s'ha pogut veure, els plantejaments essencialistes del nacionalisme basc originari, el «si nos dieran a elegir entre una Vizcaya poblada de maketos que solo hablasen el euskara y una

¹¹⁶⁴ Gabriel Alomar, «Una carta de Pi Margall», *Nova Palma*, 10 de novembre de 1898.

Vizcaya poblada de vizcaínos que solo hablasen el castellano, escogeríamos sin dubitar esta segunda»¹¹⁶⁵, mostrarien tots els seus límits als resultats de 1931. La desnacionalització dels estrangers defensada per Arana o la desnacionalització directament de les capes populars que no s'emmotllaven al model de societat que propugnaven els catalanistes conservadors —la “púrria” en mans d’un “agitador forà”—, havien de ser factors contraris a allò que portaria a l’èxit del procés nacionalitzador català.

Per contra, la definició oberta amb l’accent en la voluntat, que Alomar teoritzaria, representava el camí que portaria al catalanisme a esdevenir majoritari. Així, la distinció entre «catalans espirituals (els veritables catalans) que no són catalans per l’accident de la matèria; i hi ha catalans corporals que són catalans per la substància de l’esperit»¹¹⁶⁶, ho exposava poèticament, si es vol. L’accent posat en el futur seria un element també central del model alomarià, especialment pel que fa a l’èmfasi en el valor sempre canviant de la nació, i especialment, mutable entrant en relació amb la població realment existent, les seves necessitats i demandes, així com els seus codis culturals¹¹⁶⁷. Podem recordar la formulació original del mallorquí: «més que la veneració supersticiosa tributada als pares qui dormen en les tombes insonores, eternalment buides, hem d’adorar, en personificació inspiratriu i reconfortant, la munió incògnita dels fills qui vindran a reprendre i eternitzar la nostra obra, enllà de les centúries, girats a un llevant cada dia més lluminós i esplèndid»¹¹⁶⁸. Prenent aquesta diferència de visions sobre el model nacionalitzador, es pot comprendre millor com la pròpia paraula de *nacionalisme* quedaria tant vinculada al model essencialista i excloent que alguns moviments nacionalistes en criticarien el propi mot, i en no poques ocasions en renegarien per a ells mateixos amb el propòsit de clarificar la voluntat d’oferir aquest model cívic i obert. Així, malgrat la sorpresa de Tom

¹¹⁶⁵ Sabino Arana, «Errores catalanistas», *Bizkaitarra*, 31 d’octubre de 1894.

¹¹⁶⁶ Gabriel Alomar, «Catalans corporals i catalans espirituals», *El Poble Català*, 27 de febrer de 1908.

¹¹⁶⁷ Val la pena tornar a destacar aquí, que no poques voltes aquests codis culturals anaven més enllà dels propugnats per les pròpies elits dirigents, també en relació a les construccions nacionals. Així ho ha posat de relleu E.P. Thompson en la seva ressenya de Linda Colley sobre la construcció nacional britànica, a Edward P. Thompson, «La formación de una clase dirigente», *Debats*, núm. 45, setembre de 1993, pp. 119-123.

¹¹⁶⁸ Gabriel Alomar, *El Futurisme*, Barcelona, Tipografia de l’Avenç, 1905.

Nairn quan afirma que «[...] en Gales. Debe tratarse del único país donde regularmente se oye a los nacionalistas denunciar el nacionalismo»¹¹⁶⁹, el cas català també mostra una mateixa tendència. Alomar el criticaria així el cas del nacionalisme d'Estat que combatia:

-¡Viva España! - Analitzem-ho fredament. Què vol dir? És indubtable que, per a ells, España significa la continuació de l'Espanya actual, amb la mateixa constitució política que ells dirigeixen, amb la mateixa modalitat castellana dominant, amb la mateixa absorció de tota personalitat nacional localista en la personalitat amorfa i vaga d'un total, amb la mateixa supeditació de les entitats naturals a l'entitat artificial. I en la imposició furibunda, convulsional, amb què volen involucrar-nos el seu fanatisme hi cal veure una secreta consciència de que llur Espanya, és dir, llur concepció subjectiva d'Espanya, és una cosa tan vana, tan poc consistent, tan desprovista de coherència, que és precis dictar-la o definir-la com un dogma, fora de tot examen i de tota discussió, per a compensar amb aqueixa energia la falta de realitat objectiva del concepte¹¹⁷⁰.

Al seu torn, també mostrava disconformitat amb la pròpia descripció del catalanisme com a nacionalisme: «aquest nom de nacionalisme, si no s'explica bé, quant de mal pot fer-nos! No veieu com a França ha representat el darrer esforç d'un món corromput i decadent [...] els brutals intents d'un nou cop d'Estat i d'una dictadura, l'exacerbació irracional del militarisme, la barbàrie de les lluites de raça, l'odiosa deïficació de la falsa justícia, l'imperi criminal de les raons d'Estat, el cec dogmatisme de la instrucció, la influència arcaica de les ordres religioses»¹¹⁷¹.

D'aquesta manera, s'ha volgut demostrar, en el present estudi, la manera política en què aquestes idees s'haurien portat a la pràctica i com, malgrat tractar-se d'un nacionalisme sense Estat, o de reivindicació d'una nació alternativa al mateix, aquestes haurien pogut contribuir a la inclusió en el *demos* polític d'amples masses socials. És rellevant mencionar-ho especialment per a discutir amb Eric Hobsbawm quan afirma que els partits i moviments polítics inspirats en el nacionalisme

eran divisivos, no solo porque, como es natural, acentuaron las distinciones lingüísticas, religiosas, físicas y de otro tipo mientras “su” sector de una clase trabajadora heterogénea

¹¹⁶⁹ Tom Nairn, *Los nuevos nacionalismos...*, p. 192.

¹¹⁷⁰ Gabriel Alomar, «Sobre el visca Espanya (petita disquisició sòfica)», *El Poble Català*, 17 de julio de 1907.

¹¹⁷¹ Gabriel Alomar, *El Futurisme...*

y el resto, sino también porque sus objetivos se contradecían por definición con los de la conciencia de clase. Pretendían colocar la línea divisoria entre “la nación” (incluyendo tanto sus explotadores como sus explotados) y “los extranjeros” (incluyendo a todos los trabajadores clasificables como tales) en vez de colocarla entre clases¹¹⁷².

En el cas d'estudi aquí presentat aquest element de divisió no només no acabaria essent l'element central, sinó que la veritat seria precisament el contrari. Aquest element, com s'ha pogut veure també, no vol dir que als inicis de segle, amb el cas paradigmàtic de la vaga general de 1902, el catalanisme no pogués situar-se en una posició de polaritat oposada respecte el moviment obrer. Però s'ha argumentat amb una sèrie d'exemples i casos històrics concrets com la dinàmica d'imbricació dels catalanistes esquerrans en el món obrer —els seus espais de sociabilitat, les seves organitzacions, la seva premsa— hauria contribuït a la incorporació i a la cohesió de les capes populars, més que no pas a la seva divisió. A més, l'accent en allò ciutadà i cívic es podia veure en diverses formes d'encarar les problemàtiques característiques dels moviments nacionalistes. Si ens fixem en l'aproximació al fet lingüístic, veurem com també quedava encavalcada en diferències entre interpretacions dins del propi catalanisme. S'ha pogut veure com, la principal línia de cesura respecte a la llengua catalana entre les forces polítiques actuant a Catalunya durant el període no se situarà entre els que en defensarien el valor i els que hi estaran en contra, sinó que el tall decisiu en termes de nacionalització se situarà entre qui defensarà la creació de possibilitats reals i igualitàries d'accés a la llengua catalana i qui no posaria aquest aspecte entre les seves línies centrals de política lingüística. Mentre que, com ha explicat Alexandre Galí, «els homes de la Lliga procedien a la qüestió de l'ensenyament de la llengua com a perfectes representants del tipus més general dels seus electors. No creien necessari ensenyar el català, perquè ja el sabien»¹¹⁷³, el catalanisme progressiu situaria l'accés llengua com un criteri d'igualtat de tots els ciutadans. En aquesta diferència de concepcions és on podem comprendre les polítiques defensades per els diversos grups. Així, els catalanistes esquerrans, i també els federals i republicans en sentit ampli, treballarien políticament per fer realitat aquesta aspiració de difusió de la llengua a través tant de les propostes municipals i posteriorment autonòmiques, així com

¹¹⁷² Eric Hobsbawm, *Sobre el nacionalismo*, Barcelona, Crítica, 2021, p. 102.

¹¹⁷³ Alexandre Galí, *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, llibre I, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1980, p. 128. Citat a Josep Grau, *op. cit.*, p. 364.

mitjançant la difusió de la llengua en els medis populars, tant amb premsa, com conferències en ateneus obrers.

La diferència d'enfocaments sobre el fet lingüístic també entraria en relació amb un altre factor que tindria a veure amb el context de competència de projectes de nacionalització. S'ha pogut asseverar que aquesta rivalitat es trobaria també en la voluntat i capacitat d'oferir possibilitats per a l'alfabetització popular. Especialment, en els casos on l'Estat no havia escomès aquesta tasca de manera reeixida amb anterioritat al sorgiment dels nacionalismes alternatiu. Així, en la mesura que a Espanya hi havia una taxa d'analfabetisme de quasi 12 milions sobre 18,6, un 64%, encara al 1900¹¹⁷⁴ —quan a les mateixes dates a França trobem dades d'analfabetisme del 17% i a Gran Bretanya i Alemanya, del 5%¹¹⁷⁵—, no serien estranys els casos en què l'accés a una cultura es produís en espais on s'hi podia percebre l'empremta dels agents que defensaven l'aprenentatge també del català. És conegut en aquest cas de l'Ateneu Enciclopèdic Popular. El seu estudi és rellevant tant com espai comú del republicanisme barceloní, amb campanyes, des del 1903, en favor de «l'escola (o escoles) populars, per la millora de la qualitat de la vida, per l'habitatge i la sanitat populars»¹¹⁷⁶. Aquest seria un espai en el que es contribuiria a l'alfabetització popular i, al seu torn, un dels llocs que tindrien a veure amb la contribució a l'extensió del català com a llengua normalitzada. Així, entre les nombroses conferències i cursos que organitzarien, podem trobar sense anar més lluny la conferència *Catalanisme Socialista* d'Alomar, però per les seves aules i passarien des de Layret —un dels fundadors—, fins a Luís de Zulueta, Salvat-Papasseit, Salvador Seguí, Joaquim Maurín o Federico García Lorca.

Tot i així, quan ens preguntem sobre la manera pràctica en com es plasmaria concretament en la realitat històrica aquesta visió cívica de la nació, és important destacar un altre aspecte que ens aboca més claus sobre els èxits nacionalitzadors en la fase de masses del catalanisme. Com s'ha pogut veure també durant la tesi, la consecució d'una actuació política on la part esquerra del moviment nacional es faci seva la reivindicació catalana,

¹¹⁷⁴ Alfredo Liébana Collado, "La educación en España en el primer tercio del siglo XX: la situación del analfabetismo y la escolarización", Conferencia pronunciada en la Universidad de mayores de experiencia recíproca, 4 de maig de 2009.

¹¹⁷⁵ Angel Smith, *Los orígenes...*, p. 98.

¹¹⁷⁶ Pere Solà, *Els Ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939). L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978, pp. 185-186.

serà un fet determinant per a l'èxit de la pròpia identificació nacional de les capes populars. D'aquesta manera, els moments de major possibilitat nacionalitzadora es trobaran en els moments d'accentuació de la contradicció esquerra-dreta, més que en la catalanitat-espanyolisme. No es tractava d'una afirmació de la primera per la negació de la segona, sinó que la pròpia disputa per la definició de *quina* nació era també una ampliació de les corrents que porten a ella. Era el que Alomar havia recalcat al llarg de la seva obra: «No estranyeu doncs que les masses obreres, no propietàries, se desinteressin d'un catalanisme qui no posa entre les seves reivindicacions l'alliberació de la terra segrestada pels propietaris»¹¹⁷⁷. Així, l'enardiment i l'assumpció de la confrontació esquerra-dreta en el context polític portarà al catalanisme a plantejar la seva pròpia transformació per a donar lloc a un catalanisme d'esquerres operant en política de masses. Els episodis concrets on s'ha pogut copsar aquesta dinàmica en fets històrics concrets han sigut estudiats durant el present treball —als apartats 5.2. i 5.4.—, però podem fer-ne ara una comparativa il·lustrativa. Podem recuperar dos exemples oposats. Per una banda, tenim el cas de la Solidaritat Catalana on convergiren diverses forces de l'espectre polític ideològic, però on el pes directriu es trobava, ja fos a nivell de teorització com de conducció, en els plantejaments lligaires. Aquest moment del catalanisme es caracteritzaria per una transversalitat ideològica que es plasmava a la pràctica en «l'enlairament abstracte de tot el que fos català, per estalviar-se d'especificar un programa»¹¹⁷⁸. Per contra, poc més de dos anys després, el 13 de desembre del 1908, lluny de «permetre l'extensió i l'arrelament del moviment catalanista arreu de Catalunya»¹¹⁷⁹, es produïa una clara victòria lerrouxista. Malgrat els propòsits diversificats a l'interior de la Solidaritat i la capacitat de cada grup per a realitzar-los, podem situar aquí un bon punt àlgid de l'accentuació de la contradicció Catalunya-Espanya.

¹¹⁷⁷ Gabriel Alomar: «El catalanisme social. Per a en Manel Rius», *El Poble Català*, 29 de desembre de 1909.

¹¹⁷⁸ Borja de Riquer: «Les eleccions de la Solidaritat Catalana a Barcelona», *Recerques: història, economia, cultura*, 1972, Núm. 2, p. 105.

¹¹⁷⁹ Borja de Riquer: «Construcció i destrucció de la Solidaritat Catalana: El paper de la Lliga Regionalista», a Gemma Rubí, Francesc Espinet (ed.), *Solidaritat Catalana i Espanya*, Barcelona, Editorial Base, 2008, pp. 61-62.

A l'altra cara de la moneda, trobem el context amb el que s'arribaria als comicis del 12 d'abril de 1931. S'arriba a aquesta data precisament 30 anys després de l'inici de la singladura electoral del catalanisme al 1901, i malgrat és impossible resumir aquí totes les transformacions ocorregudes que es narren a la tesi, és clar afirmar que serà un dels moments de major antagonisme a l'interior del catalanisme entre els diversos projectes de classe que travessaven el moviment nacional. Aquest factor seria substantiu en el reeiximent de la construcció nacional. Així, la presència d'almenys quatre opcions polítiques d'esquerreres que reivindicaven els drets nacionals de Catalunya —l'ACR, l'ERC, el BOC i la USC—, en front de la única força existent al 1901 —la Lliga— és una mostra d'aquest plantejament. Així, la confrontació ideològica lluny d'accentuar la divisió i portar a l'afebliment de la idea nacional catalana, oferien uns resultats que situaven l'adhesió al catalanisme en els seus màxims històrics. Paradigmàticament, aquella victòria vindria acompanyada pels crits als carrers de Barcelona que sintetitzaven aquest plantejament: «*Mori Cambó, Visca Macià!*»

Així doncs, la rellevància de l'assumpció de la reivindicació dels drets nacionals per part de l'esquerra per a l'èxit del procés nacionalitzador seria quelcom absolutament central. Ho seria fins a tals extrems que, i malgrat escapi a la cronologia, ja al final dels anys republicans, un representant del catalanisme conservador com Ferran Valls i Taberner podia renegar de la pròpia reivindicació catalanista per aquest mateix motiu, però en sentit contrari. És en aquesta comprensió que podia considerar el catalanisme una «falsa ruta» i «[...] uno de los factores de subversión, cuya reaparición se debe evitar decididamente, ha sido el catalanismo político, y aun, para simplificar la denominación, diremos el catalanismo, a secas. Este ha constituido la falsa ruta de la Cataluña contemporánea»¹¹⁸⁰. En un el major moment de catalanització de la vida política de la seva història, el catalanisme conservador renegava de la reivindicació nacional per motius de classe. Així, i tot, és important destacar la rellevància d'aquesta qüestió —«la confusa problemàtica sobre l'hegemonia social en el nacionalisme català»¹¹⁸¹— perquè la seva mala comprensió ha portat a equívocs de conseqüències destacables. Així, en la reconstrucció cultural catalana durant el franquisme, apareixerien visions on s'atribuiria un rol de paper determinant per a l'èxit en els processos nacionalitzadors al fet de

¹¹⁸⁰ Ferran Valls i Taberner, «La falsa ruta», *La Vanguardia*, 15 de febrero de 1939.

¹¹⁸¹ Miquel Barceló, Borja de Riquer, Enric Ucelay Da-Cal: «Sobre la historiografía...

l'existència d'una burgesia nacional¹¹⁸². No obstant, el cas català aquí exposat —i les diverses comparatives— permet imaginar quin hauria pogut ésser el desenvolupament nacional de Catalunya sense que el catalanisme esquerrà i les masses es fessin pròpia la reivindicació nacional. Atribuir a les elits la clau de volta del procés nacionalitzador, ha portat a voltes a una sensació de carència constant. Una manca que Vicent Marquès expressaria a manera d'aforisme quan afirmava: «Cambó.—personatge inexistent al País Valencià (ídem Prat de la Riba). En les nits de lluna plena s'apareix als valencianistes insomnes»¹¹⁸³. En canvi, un actor contemporani dels polítics referenciats com és Alomar, consideraria precisament que el procés nacionalitzador no només no el podia encapçalar els sectors d'elit, sinó que s'havia de produir en la seva contra: «el gran enemigo de la dignificación de nuestras luchas sociales y políticas es la propia burguesía»¹¹⁸⁴. Així, la comparació entre els moments de 1907 i 1931 ens permeten veure com, malgrat en la Solidaritat es propugnés l'interclassisme i el transversalisme ideològic, seria al 1931, amb un fort accent de l'hegemonia esquerrana¹¹⁸⁵, quan realment la *idea* catalana de nació esdevindria compartida entre els amplis sectors populars i obrers de la *societat* catalana. Un cop vista la rellevància de la teorització del model per part d'Alomar, i després de resseguir la dinàmica política concreta i històrica en què es va portar a la pràctica, és interessant destacar un últim punt que podem caracteritzar de mètode nacionalitzador.

¹¹⁸² Malgrat traspassi altre cop els límits cronològics del present treball, val la pena destacar el paper de l'historiador Vicens Vives, tant per la seva influència historiogràfica com en el propi catalanisme a la segona meitat del segle XX, en ser un dels principals impulsors del renvigoriment de la burgesia com a classe rectora a Catalunya. Un article paradigmàtic és: Vicens Vives, «Hacia una nueva burguesía», *Destino*, 30 de octubre de 1954.

¹¹⁸³ Josep Vicent Marquès, *Un País Perplex*, València, Eliseu Climent, 1979, p. 25.

¹¹⁸⁴ Gabriel Alomar, «Los aprovechadores...

¹¹⁸⁵ Convé recordar aquí l'accentuació de les demandes obreristes a les que arribaria el Partit Republicà Català. Només llegint el punt XIè sobre la qüestió social ens formem una imatge precisa del que implicava assumir les demandes obreres: «Implantació progressiva de les lleis obreres, facilitant la evolució socialista de la propietat. Introducció de totes les reformes de caràcter pràcticament obrerista; segurs sobre el paro forçós; per malaltia; per a la vellesa; jornada màxima i jornal mínim; reforma de la propietat de terres per una llei agrària; nacionalització i municipalització dels serveis; instrucció obligatòria gratuïta, fent-la accessible als obrers fins al grau superior», citat a «Una gran conferencia de Alomar», *El Diluvio*, 30 de maig de 1919.

Així, hem pogut veure la diferent capacitat nacionalitzadora entre el catalanisme conservador, més de notables i elitista, i el projecte alomarià, però és rellevant destacar també les variacions entre les diverses opcions esquerranes del catalanisme ja que, com s'ha descrit, també hi apareixerien visions diferents. Si veiem la declaració d'intencions en el sorgiment del Centre Nacionalista Republicà es pot veure una certa concepció instrumentalista o paternalista, «porti a l'acció nacional el concurs de les classes populars»¹¹⁸⁶, de les masses. En aquest criteri, el desplaçament de camp i de referencialitat nacional de la població s'hauria de produir per una incorporació de les masses a la visió sobre el fet nacional català ja definit i configurat. Com s'ha pogut veure al punt 4.4, diverses causes bloquejarien aquesta possibilitat en el període, ja es tractés del excessiu centrisme polític o el romanent sucursalisme espiritual amb la Lliga entre els catalanistes esquerrans d'aquell període inicial. Per contra, Alomar en el seu programa proposarà una inversió de la perspectiva. Tal i com s'ha argumentat, quan ell afirma que el que cal fer era «no que el catalanisme faci a favor seu la conquesta dels obrers, sinó els obrers facin la del catalanisme»¹¹⁸⁷ estava precisament indicant aquesta inversió de la dialèctica entre idea nacional i realitat social. Front a la visió *des de dalt*, d'un tipus de nació catalana fora de discussió, ell considerava que si es volia produir un *desplaçament nacional* en les classes populars a Catalunya, aquest només es podia accomplir si s'efectuava, al seu torn, un *desplaçament de classe* en el catalanisme. Ja no es tractava “d'integrar” a la població en la construcció nacional receptora, sinó que implicava que el projecte nacionalitzador canviés fent-se seves les demanes obreres. No s'integrava *en* el catalanisme ja definit, sinó que s'havia d'obrir el catalanisme, en termes socials i de definició cultural de la catalanitat, ja que eren les grans masses populars les úniques que el podien construir la nació com una realitat compartida per la pròpia població.

Finalment, podria ser rellevant portar una reflexió no només sobre els processos nacionalitzadors, sinó sobre les lògiques de desnacionalització que, a més, poden compartir tant els processos nacionalitzadors de les nacions amb o sense Estat. En aquest marc, és important recordar que precisament l'inici de l'època del naixement d'aquesta nacionalització de les masses a Europa coincideix temporalment amb el període de naixement i expansió massiva de les ideologies obreres que promulguen des de

¹¹⁸⁶ «Ecos», *El Poble Català*, 2 de gener de 1907.

¹¹⁸⁷ Gabriel Alomar, *Negacions i afirmacions...*

l'internacionalisme, fins a la desaparició de les pàtries i els Estats-nació i les fronteres. Podem llegir la postura tradicional a un dels primers números de la *Solidaridad Obrera*:

La emancipación de los trabajadores ha de ser obra propia; rechazamos el privilegio hasta cuando nos beneficia; la solución del problema social no puede ser local, ni nacional, sino internacional; es decir, constituyendo la unidad productora, en que los trabajadores, adquiriendo consciencia, se unan a los conscientes, y unidos en una acción común a través de las fronteras y de los mares formen una humanidad nueva y borren todas las patrias la usurpación propietaria, legalizada hasta el día por los Códigos de todas las naciones civilizadas, con la complicidad de las religiones, de los sistemas filosóficos y hasta de las revoluciones políticas¹¹⁸⁸.

Aquest era el posicionament tradicional i comú entre l'anarquisme, també entre els que publicarien en català en un moment com finals del segle XIX. Així a *La Tramontana* podem llegir «desitgem que's borrin las fronteras, que'ls noms de nació sols serveixin per a designar grans regions; anhelem que tothom sia germà»¹¹⁸⁹. Aquest fet és rellevant especialment per a la comprensió de la dinàmica nacionalitzadora en la mesura que aquesta no es tractaria només d'una rivalitat entre nacionalismes en la que no hi quedaria res per fora, sinó que durant el propi període actuarien grans forces desnacionalitzadores que tindrien a veure amb el tipus de construcció estatal de l'era de l'imperialisme i, especialment, amb unes classes dominants amb visions molt de notables i elitistes. Aquesta concepció política també seria compartida amb els sectors del catalanisme conservador. La vinculació d'aquest aspecte amb les altes quotes d'abstenció en el vot que es registren durant el període aquí estudiat, n'és una bona mostra. Com s'ha pogut veure, no serien pocs els comicis en els que rondaria quotes d'entre el 60 i el 70% i en algunes ocasions amb gran quantitat de vots nuls¹¹⁹⁰. Aquest element ens permet pensar en l'existència no només d'indiferència, sinó d'oposició. A més, com el líder anarcosindicalista Joan Peiró posaria de relleu, l'abstenció no havia de ser només fruit de les proclames contra el vot dels propis anarquistes, sinó que tenia molt a veure amb una protesta contra el sistema:

[...] el apoliticismo, si fuésemos a discutirlo, nos daría elementos de juicio contrarios a la existencia real de ese apoliticismo. El celebrado escritor se revuelve contra el abstencionismo electoral que preconiza el sindicalismo, y nosotros decimos que la

¹¹⁸⁸ *Solidaridad Obrera*, 18 de setembre de 1908.

¹¹⁸⁹ *La Tramontana*, 16 de febrer de 1881.

¹¹⁹⁰ Joan B. Culla., *op cit.*, p. 366.

extraordinaria abstención de las masas de las grandes aglomeraciones urbanas debe mucho más a la falta de honradez ya la insolvencia moral de los políticos que a las prédicas apolíticas de los sindicalistas y anarquistas¹¹⁹¹.

Així, no podem desatendre el fet que durant el període en el que s'ha estudiat el procés nacionalitzador català, seria també un període de creixement sense precedent —i que no té comparació en termes d'extensió a nivell mundial— de l'anarcosindicalisme fins a que la CNT arribaria a tenir 427.000 afiliats¹¹⁹² a Catalunya al 1919. D'aquesta manera, l'adhesió massiva a ideologies internacionalistes, així com les altes quotes d'abstenció permeten oferir una perspectiva més complexa del procés nacionalitzador. Aquests factors són elements que ens permeten afirmar que el fet que les masses no s'identifiquessin amb una construcció nacional determinada no s'explicaria degut a que es produís una identificació automàtica en un nacionalisme oposat i en competència.

Tanmateix, per tal que elles s'identifiquessin i es convertissin en subjecte de la nació, s'havia de donar un “moment Alomar”. Aquest quedava sintetitzat en el seu estil epigramàtic: «una nació d'esclaus, encara que fos independent, no seria una nació»¹¹⁹³. No hi podia haver la construcció nacional —per pròpia definició— si no es portava les grans masses populars a la identificació «Perquè ni Catalunya, en l'ordre de les idees pures, haurà coronat la seva llibertat si aquesta no consisteix en l'emancipació de tots els catalans, ni aquests podran aconseguir-la d'una altra manera que compenetrant-se en la plena i lliure possessió del seu territori nacional. És una cosa així com la unió de l'ànima i el cos en el compost humà, en el qual no hi pot haver vida en un sol d'aquests dos elements sense el concurs i la compenetració de l'altre. Terra i habitants, com cos i ànima [...]».¹¹⁹⁴ Per això, i amb una avaluació comparativa amb altres exemples europeus durant el període, des dels gal·lesos, els bretons, els bascs o els gallecs, podem inferir

¹¹⁹¹ *Íbid.*

¹¹⁹² Les xifres es poden trobar a: Josep M. Huertas Claveria, *op. cit.*, p. 158; Pere Gabriel: «Eren temps de sindicats. Reconsideracions entorn de 1917-1923», *L'Avenç*, núm 192, 1995, pp. 14-17; Albert Balcells, *El sindicalismo en Barcelona (1916-1923)*, Barcelona, Nova Terra, 1965.

¹¹⁹³ Gabriel Alomar, «Sobre el tercer momento del catalanismo (A l'Amic Hurtado)», *El Poble Català*, entre el 6 i el 28 de gener de 1909 en 3 parts.

¹¹⁹⁴ Gabriel Alomar, “La harmonización de la corriente socialista con la nacionalista”, *Revista Jurídica de Cataluña*, vol. 22, 1916. La traducció és de Xavi Milian, a Gabriel Alomar, (Xavi Milian, Roc Solà eds.), *Republicanisme, catalanisme...*

quin abast han tingut els processos nacionalitzadors que no han reunit les característiques enunciades en aquest treball.

7. EPÍLEG: I ALOMAR A LA SEGONA REPÚBLICA?

«El punto de partida de nuestro voto particular al título primero del dictamen es la afirmación del derecho de autodeterminación que compete a las regiones dotadas de personalidad propia [...] Aspiramos a que el Estado español se estructure de manera que haga posible la federación de todos los pueblos hispánicos, establecida, desde luego, de una manera gradual [...]»¹¹⁹⁵

Gabriel Alomar i Antoni Xirau, durant el debat constituent

L'adveniment de la República i la consolidació del procés nacionalitzador català eren per a Alomar, d'alguna manera, la culminació a tota una vida d'haver defensat i preconitzat aquells ideals. Així li ho recalcaria el periodista catalanista gironí, Carles Rahola, en una carta: «Fa més de vint anys que prologàveu el meu primer llibre. Els nostres ideals d'aquells dies han triomfat per fi»¹¹⁹⁶. A més, el resultat brillant que el situava pocs vots just per sota de Francesc Macià podien fer pensar que Alomar jugaria un paper central durant aquest període. El mallorquí, efectivament, era una de les figures públiques més conegudes d'entre els protagonistes polítics republicans que en aquell moment es farien càrrec del país. Des de la seva implicació en la denúncia d'injustícies, el seu pas anterior pel Congrés o les seves conferències en el moment on el catalanisme republicà havia estat minoritari, li donaven aquesta aurèola quasi profètica, o de “vident”, en paraules de Santiago Valentí Camp¹¹⁹⁷. Es pot llegir aquesta percepció quan, ja d'abans de la proclamació de la República és considerat per Manuel Azaña com una figura a encimar. En una carta li ho comunica:

San Sebastián, 16 septiembre 1930

Mi querido Alomar:

¹¹⁹⁵ «El voto particular de los señores Xiráu y Alomar», *El Sol*, 20 d'agost de 1931.

¹¹⁹⁶ BNE, Arxiu personal de Gabriel Alomar, Correspondencia, *Carta de Carles Rahola a Gabriel Alomar*, 14 d'agost de 1931, Arch.GA/7/24.

¹¹⁹⁷ Santiago Valentí Camp, *Ideólogos, teorizantes y videntes*, 1922.

de vuelta ya de Francia e iniciando el regreso a Madrid de todos los elementos que han de intervenir en su homenaje, va a irse ya rápidamente a su realización. Hoy he ido a Zarrauz expresamente para hablar de esto con Araquistáin y hemos trazado las líneas generales de acción. Va a intentarse todo lo propuesto: la edición de las obras completas, la del libro selección y homenaje y la del monumento en Palma [...] El monumento lo hará Emiliano Darral que es gran admirador de Vd., gran amigo mío de toda la vida y escultor de evidente fuerza. La selección de su obra hemos hablado de que la parte poética la realizara Canedo. Pero ¿y la de prosa? ¿Por qué no Vd. mismo aunque no se diera su nombre? Yo quisiera, querido Alomar, que Vd. en vez de escribirme cartas de gratitud, me ayudase a la mejor realización del propósito, dejando a un lado escrúpulos pueriles. No persigo su gratitud, no casi me importa. La gratitud se la debemos todos a Vd., yo simultáneamente porque la contemplación de cerca de las mezquinas “figuras” nacionales me hubiera llevado más de una vez a un desencanto definitivo si Vd. faltara en el panorama español. Hace años¹¹⁹⁸.

També es pot constatar aquesta concepció entre sectors que no necessàriament li eren favorables o fins que hi competien electoralment. Llegim per exemple a Roberto Castrovido, el federal càntabre, abans de les eleccions d'abril, que el reconeixia junt a Macià, com el cap visible del catalanisme en aquelles dates: «Primo de Rivera se entendía con el barón de Viver, luego, el general Berenguer, se compenetró con el señor Cambó. Los republicanos no debemos proceder de ese modo con la Acción catalana y la Republicana, Macià y con Gabriel Alomar [...]»¹¹⁹⁹. Amb la declaració de la República, podem llegir per exemple a Álvaro de Albornoz, qui seria Ministre de Foment al Govern provisional, que li enviava un telegrama a Alomar on el reconeixia com el «excelso educador de la democracia española triunfante y hermano y maestro tan admirado como querido»¹²⁰⁰. Tot i així, quan veiem quins serien els càrrecs que tindria en el període d'obertura republicana, la seva influència i pes polític seria notablement menor al que havia representat i representava prenent la seva trajectòria en consideració. Molt ràpidament després de les municipals ja serà nomenat membre de la comissió permanent

¹¹⁹⁸ BNE, Arxiu personal de Gabriel Alomar, Correspondencia, [*Cartas*], 1923-1934, Madrid, [*etc.*], a Gabriel Alomar; Manuel Azaña, 16 de setembre de 19130, Arch.GA/1/57.

¹¹⁹⁹ Roberto Castrovido, «La cuestión de Cataluña», *La calle*, 27 de febrero de 1931.

¹²⁰⁰ «Unos telegramas a Gabriel Alomar», *La Última Hora*, 18 d'abril de 1931.

del Consell d'Instrucció Pública¹²⁰¹, una institució sota la òrbita del Ministeri d'Educació que presidiria Marcel·lí Domingo i que aplegaria intel·lectuals a nivell consultiu i de reconeixement. Les dues figures puntals serien Miguel de Unamuno i Gabriel Alomar. Així ho reconeixien al diari on havia col·laborat llargament durant la seva vida, *La Libertad*:

La República restablece de pronto, las verdaderas escalas. ¿Cómo iba a olvidar a Gabriel Alomar? Acaso, pensamos, hubiera correspondido al maestro un puesto de índole distinta al que se le asigna. Una Embajada, tal vez mejor que ninguna la de la Argentina, país donde tan hondamente se aprecia al escritor egregio a través de su larga y fecunda labor en aquella prensa, hubiera sido, sin duda, lugar apropiado para sus aptitudes y merecimientos. No obstante, en la presidencia de la Comisión permanente del Consejo de Instrucción pública, Alomar habrá de rendir fruto cierto. Todo está en Instrucción por hacer en nuestro país¹²⁰².

Tot seguit, i en concordança amb una idea que podem entreveure que era present en l'ambient, seria designat com a ambaixador a Argentina¹²⁰³. Aquest fet generaria alguna incomprensió entre sectors del catalanisme republicà de llavors. La sensació de desplaçament és compartida:

Veig que, a darrera hora, el Govern Provisional de la República vol enviar a Gabriel Alomar a l'ambaixada argentina. Bona, molt bona idea. Ningú —ningú— com Alomar per entendre l'ànima jove i cordial de les democràcies americanes. Però —si jo pogués aconsellar— jo aconsellaria al Govern que no allunyés Gabriel Alomar de la República en construcció. No faltaran, segurament, homes per enviar a Amèrica. En canvi, la feina que Gabriel Alomar pot fer des del ministeri d'Instrucció no pot fer-la ningú més que ell¹²⁰⁴.

Poc menys d'un dia després, però, des d'Argentina es «declina el honor de recibir a Gabriel Alomar»¹²⁰⁵ ja que aquest havia mostrat forta oposició de la dictadura militar de

¹²⁰¹ *El Diluvio*, 26 d'abril de 1931.

¹²⁰² «Las grandes figuras de la República. Gabriel Alomar», *La Libertad*, 30 d'abril de 1931.

¹²⁰³ *La Libertad*, 8 de maig de 1931.

¹²⁰⁴ Josep M. Massip. «Passa Gabriel Alomar», *La Rambla*, 11 de maig de 1931.

¹²⁰⁵ *El Diluvio*, 15 de maig de 1931.

Uriburu¹²⁰⁶. D'aquesta manera, com en aquells dies intensos, provisionals, el paper de Gabriel Alomar encara és confús. Llegim en premsa, en una mateixa peça on es comunica la negativa de la dictadura Argentina, que «Gabriel Alomar podrá ser embajador, ministro y hasta presidente de la República [...]»¹²⁰⁷ i, tot seguit, és nomenat ambaixador a Itàlia¹²⁰⁸. Inclús després ja de ser elegit com a Diputat Constituent, en una entrevista a *L'Opinió*, és preguntat sobre la possibilitat que fos president:

—Ha sonat molt el vostre nom com a possible president de la República. Què us sembla?

—A mi no em pot semblar res. M'està vedat parlar d'això.

—Però a nosaltres no. I nosaltres creiem que Alomar reuneix totes les condicions que calen a un President de la República. Comprensió dels problemes que té plantejats Espanya, home analític com a bon professor, allunyat dels apassionaments polítics, i a més, per a nosaltres fóra tan agradable que el primer president de la segona República fos un català! Qui sap les incomprensions i lluites que això podria evitar!¹²⁰⁹.

Tot i que no sabem si es tractava només d'un rumor o d'una filtració interessada, i tot i que no s'ha pogut trobar més rastres sobre aquest aspecte, sí que podem plantejar la possibilitat real d'aquesta hipotètica presidència. Cal recordar que la situació, malgrat l'eufòria de l'adveniment republicà de l'abril, de seguida havia d'evolucionar cap a una situació de construcció del nou Règim. Tal i com ell havia dit en un míting durant la campanya, si «la magnífica diada del 13 d'abril va ésser un acte de negació; la negació de la monarquia. La diada del 28 de juny ha d'ésser una poderosa afirmació: l'afirmació de la República»¹²¹⁰, a partir del juliol calia afrontar tots els problemes que la situació política tenia plantejats. Ell mateix ho responia en una entrevista:

—¿En qué términos cree usted que se desarrollarán los debates en las Cortes?

¹²⁰⁶ Els articles que publicava al diari bonaerense *La Nación* estan recollits a: Pilar Arnau, *Gabriel Alomar i l'Argentina. La col·laboració de l'intel·lectual mallorquí al diari La Nación de Buenos Aires*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2009.

¹²⁰⁷ «Por qué Gabriel Alomar no representara a España en la República Argentina», *Política*, any 2, núm. 175, maig de 1931.

¹²⁰⁸ *La Libertad*, 30 de maig 1931

¹²⁰⁹ Narcís Molins i Fàbregas: «Gabriel Alomar: “El problema federal espanyol, millor dit confederal, és el de dues nacionalitats que han de fer un pacte”», *L'Opinió*, 5 de juliol de 1931.

¹²¹⁰ BNE, Arxiu personal de Gabriel Alomar, Obra pròpia, *[Discurso con ocasión de las elecciones del 28 de junio de 1931]*, 28 de juny de 1931, Arch GA/10/12

[...]

—Pienso sinceramente que en las Cortes constituyentes habrá dos trascendentales debates: el relacionado con la cuestión religiosa y el que se refiere a Cataluña¹²¹¹.

Malgrat Niceto Alcalá Zamora esdevindria el President provisional, hi ha la possibilitat real que el nom d'Alomar fos tingut en compte. Reunia les qualitats de ser un home de prestigi intel·lectual i cívic, tenia l'experiència política durant la Restauració i podia fer de pont entre el Govern de la Generalitat i el de l'Estat ja que era respectat i considerant en ambdues bandes. Fos com fos, el que sabem és que Alomar prendria possessió de la seva acta de Diputat després del 28 de juny de 1931, que seria nomenat, per part del grup de l'Esquerra Catalana, president de la comissió encarregada de redactar el projecte de Constitució¹²¹². Aquí és on el mallorquí jugaria un paper de referència en la discussió sobre diverses qüestions com la oficialitat de les llengües en un revelador debat amb Unamuno¹²¹³, les competències en relació a les regions autònomes i l'Estat i la possibilitat o prohibició de la federació de les regions¹²¹⁴. També entraria en un debat sobre l'avantprojecte d'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears¹²¹⁵. Finalment, amb la

¹²¹¹ «Gabriel Alomar y las Cortes Constituyentes», *La Última Hora*, 16 de juliol de 1931.

¹²¹² «Els diputats de l'Esquerra Catalana formen disset comissions», *La Publicitat*, 22 de juliol de 1931.

¹²¹³ Un bon estudi jurídic sobre aquesta qüestió es pot trobar a, Daniel Escribano, *El Conflicte lingüístic a les illes Balears durant la Segona República: (1931-1936)*, Mallorca, Lleonard Muntaner editor, 2017.

¹²¹⁴ El paper de Gabriel Alomar dins un dels moments de major influència de l'esquerra catalanista a nivell de transformació de l'Estat requeriria un estudi a part que escapa dels propòsits d'aquest treball. Un primer repàs de les seves intervencions es pot llegir a, Pere Joan Pons Sampietro: «Gabriel Alomar i Villalonga al Congrés dels Diputats», a Damià Pons, Pere Rosselló Bover (coord.), *Gabriel Alomar (1873-1941). L'intel·lectual, el periodista i el polític*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner, 2021, pp. 129-147.

¹²¹⁵ El primer posicionament d'Alomar respecte a l'avantprojecte seria d'oposició adduint que podia ser una bandera dels conservadors. Posteriorment hauria de matisar els seus posicionaments i afirmaria que «el procés constitucional que jo combatia prohibeix a les Balears unir-se, si així ho desitgen, a qualsevol regió autònoma; lo qual és un atemptat a la llibertat i al dret d'autodeterminació fixat en la doctrina de Pi i Margall», («Gabriel Alomar precisa la seva posició» *El Dia*, 10 d'octubre de 1931). Finalment, l'Estatut balear no va poder implementar-se a temps i caldria esperar fins al 28 de febrer de 1983. Una aproximació a l'estudi de la relació de

Constitució ja aprovada, marxaria a prendre possessió de l'ambaixada de Roma¹²¹⁶. A inicis de 1932, també renunciava a l'escó de parlamentari i seria desplaçat de la Presidència de la USC¹²¹⁷. Amb el bienni negre, dimitiria ell mateix del càrrec d'ambaixador i retornaria a Mallorca. Tampoc a les eleccions de 1936 es presentaria com a diputat. Però, arribats a aquest punt, ens hem de preguntar sobre el perquè del seu poc pes polític durant la República? Per què no seria nomenat Conseller de la Generalitat o Ministre a l'Estat? O fins i tot, President?

La resposta a aquesta pregunta haurà de ser necessàriament temptativa. Una primera reflexió ens la proporciona Àngel Duarte quan parla del paper que tindrien no només Alomar, sinó diversos membres de la generació dels nascuts al voltant dels anys 70 del XIX. Duarte explica que es reservaria per a tots aquells homes nascuts durant el Sexenni Democràtic, que llavors entraven en la seixantena, com Salvador Albert i Pey —membre del PRC en el debat estatutari fallit de 1918-19— o Albert Bastardas —Alcalde accidental de Barcelona al 1908— o fins també Pere Coronimes —antic líder del catalanisme republicà durant el període de la UFN— un destí honorífic. Així doncs, ocuparien llocs de direcció en entitats ciutadanes o coadjuvarien a la governabilitat de l'autonomia gràcies a la voluntat de Macià que a través de la Crida de Lleida 1932 incorporaria homes de prestigi professional a equips gestors de la vida política¹²¹⁸. Aquesta és una primera aproximació a la pregunta. Però, de manera quasi necessària, aquest fet ens porta un altre

Gabriel Alomar amb el mallorquinisme polític emergent als anys 30 es pot llegir a, Gregori Mir, *El mallorquinisme polític, 1840-1936* (vol. I, II), Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1990.

¹²¹⁶ «Gabriel Alomar en marxa cap a Roma», *La Humanitat*, 25 de desembre de 1931.

¹²¹⁷ Sobre el seu desplaçament, Alcaraz afirma que «la qüestió fonamental devia ser la concepció que del partit tenia Alomar» (Ricard Alcaraz, *op. cit.*, p. 106). L'argument sembla ser en allò cabdal encertat. Alomar, com s'ha pogut veure, jugava un paper quasi de símbol. A més, la seva expulsió seria concretada en el marc precisament del I Congrés de la USC on es pretenia constituir en un «partit contemporani, un partit socialista» (*Justícia Social*, 9 d'abril de 1932), superant la morfologia més de partit de quadres del període precedent. D'aquell Congrés, en sortiria com a Secretari General, Joan Comorera, qui, al gener de 1934, entraria al govern de la Generalitat de Lluís Companys i seria determinant en l'elaboració de la Llei de Contractes i Conreus ja que ell en seria el Conseller d'Economia i d'Agricultura. Posteriorment, portaria a la USC a ser una de les quatre branques fondants del PSUC el 23 de juliol de 1936.

¹²¹⁸ Enric Ucelay-Da Cal, Susanna Tavera, Àngel Duarte, David Martínez Fiol (dirs.), *El Mediterrani Català (1931-1939). Un inèdit contemporani*, Girona, Aledis, 2022, p. 188.

interrogant. Es concebia, i més en concret pel cas del mallorquí, a sí mateix com un polític professional? Lluny d'obrir el camí de les especulacions psicològiques, trobem moltes senyals que permeten seguir resseguint el fil d'aquest epíleg. És ben cert que, en els primers dies com a Diputat ja es pot llegir que, tot i que se'l considera com un notori publicista, pel que fa a l'estricta funció de polític parlamentari sobrevola l'aspecte de la seva consideració més com a intel·lectual que com a polític professional que podien tenir figures com Niceto Alcalá Zamora o Alejandro Lerroux. Un periodista quan ressenyava la presència d'Alomar al Congrés —en una trajectòria paral·lela a la d'Unamuno—, escrivia que «las cabezas se inclinan al para saludar al insigne mallorquín, diputado a Cortes, embajador de España en Roma, que con su pluma libró más batallas por la libertad hispánica que un revolucionario de motín[...] Alomar, desde su barricada de Mallorca, consagro la vida a ametrallar el escarnio monárquico. Ganada la batalla recorre, como chico con zapatos nuevos sí, muy contento, el campo tomado al enemigo»¹²¹⁹. Si bé era cert que degut al tancament del Règim anterior, aquell inici republicà significaria l'entrada en la política de moltes personalitats que prèviament havien quedat excloses. Fins i tot, en un text contemporani, Antonio Gramsci escrivia que «a Espanya la funció dels intel·lectuals en política té un caràcter inconfusible i pot valer la pena de ser estudiat»¹²²⁰. Aquest element podria oferir algunes explicacions, però no totes, ja que algunes figures desmenteixen aquesta argumentació: intel·lectuals com Manuel Azaña, Luís de Zulueta o Álvaro de Albornoz no acumulaven molta més experiència a les Corts monàrquiques que Alomar i jugarien papers més rellevants políticament. Tampoc Companys, Comorera o Campalans pel cas de la Generalitat. Així, la pregunta inicial segueix permetent vies d'exploració. Per què no va ser més rellevant Alomar durant els 30?

Si ens retrotraïem, a principis de segle, als anys inicials dels intents de singladura autònoma del catalanisme d'esquerrers, veiem que en les memòries de Ramón Noguer, s'aporta una reflexió pertinent respecte a la relació d'Alomar amb la política pràctica:

Hi va haver un temps, abans de l'aparició de Pere Coromines en la política de la nostra terra, en què la democràcia catalana, i sobretot la joventut, cercava adelerada un «conductor», un «duce», un home que l'encaminés i la representés amb aurèola popular. Amadeu Hurtado, Ignasi Iglésias i algun altre semblaven de moment els elegits, però aviat

¹²¹⁹ «Alomar y Unamuno», *El Autonomista*, 31 juliol de 1931.

¹²²⁰ Antonio Gramsci, *Quadern 9*, §139.

la cosa es desinflava i altra vegada a la recerca de l'home providencial. Gabriel Alomar i Villalonga, el nostre admirat company dels primers temps d'«El Poble Català», el magnífic poeta i prosista mallorquí, va estar a punt d'ésser proclamat com a cap definitiu de la jove Catalunya, però també fracassà per la seva manca de condicions personals com a orador i pel fet de no viure a Catalunya i no poder fer-se càrrec personalment de l'organització d'una força política sota la seva direcció.

[...]

Com deia abans, tampoc no fou Gabriel Alomar, l'home cercat pels elements avançats del catalanisme per a guiar les multituds adeptes. El seu principal handicap, com també he dit, fou la seva manca total de condicions oratòries, que són indispensables per al diàleg amb les multituds. Per això, i pel fet de la permanent residència a la seva illa nadiua, Gabriel Alomar hagué de seguir —i potser això fou més profitós per a Catalunya— escrivint magnífiques poesies dignes dels grans clàssics i magistrals articles polítics en quasi tota la premsa republicana espanyola, bo i convertint-se en un dels millors i més llegits escriptors premiats¹²²¹.

Entre les virtuts que —a l'entendre de Noguer— li mancaven al mallorquí s'hi trobaven doncs la oratòria —de «pico de papel», amb el que se l'havia caracteritzar a la premsa llibertària— i la tendència a la llunyania dels centres d'acció. És possible que fossin dues qüestions gens menyspreables, especialment el segon aspecte ja que pel que fa a la capacitat de parlar en públic podem, almenys, atorgar el benefici del dubte. Algú que seria conegut per les seves conferències, que bàsicament es passaria la seva vida parlant en públic, seria dues vegades escollit com a Diputat, té elements per argumentar-se que no era aquest l'element més determinant del cas. Molt probablement no es tractés d'un orador del tipus de Companys o Lerroux, però podem asseverar que aquest punt no seria el principal element del seu rol secundari durant la Segona República. No obstant, la idea general que evoca Noguer sembla trobar la seva correspondència amb el que Claudi Ametlla destacaria en les seves memòries, però atribuït en general a tota la primera generació de catalanistes d'esquerres. En les seves memòries posa de relleu que: «en aquest partit, aparentment nascut sota un estel tant propici, es produïa la tragèdia d'altres similars: no hi havia polítics»¹²²². Alomar doncs, a part d'inspirar, no es podia sostraure a formar part d'aquella promoció que pretendria fer el pas de l'*artista modernista* al *polític republicà*. Les tensions característiques del pas de la intel·lectualitat a l'acció

¹²²¹ Ramon Noguer i Comet, *op. cit.*, pp. 106-107.

¹²²² Claudi Ametlla, *Memòries...*, pp. 227.

política apareixerien en aquelles dates. Inclús podem trobar paraules del mallorquí on, ja a 1910, parla del seu paper en política com «el meu breu pas per la política catalana»¹²²³. Des de la història sabem que l'evolució va ser en sentit diferent, però ens pot indicar els dubtes del moment i ens allunya altre cop d'una visió lineal de la història. Si anem a llegir quina consideració es té de la implicació política d'Alomar en canvi al 1922, veiem que els termes són totalment diferents. Santiago Valentí Camps el descriu:

Alomar es innegable que representa en el movimiento nacionalista catalán el pensador que más considerablemente ha ampliado nuestro problema, infundiéndole carácter de universalidad. Desde las alturas de la pura especulación ha descendido a las tierras llanas de la actuación, pero aun en los instantes en que tomó activa participación en las luchas políticas, en aquellos momentos en que el apasionamiento lo era todo, conservó la tranquilidad de su espíritu y supo sustraerse a la polémica agresiva y callejera. En cuantas discusiones intervino aportó la luz del razonamiento, y aunque en nuestro país la influencia de los intelectuales es todavía poco sensible, no cabe negar que su esfuerzo tuvo alguna eficacia, porque contribuyó a elevar el tono de las controversias dignificando la acción proselitista.

En Gabriel Alomar, en el primer período de sus tareas de publicista, el sembrador y el teorizante se sobrepusieron al crítico y al apóstol, pero, a partir de 1909, se inicia en su espíritu y en su intelecto una transformación. Ya no son sólo el ideólogo y el profesor quienes guían sus actos. El luchador, el hombre de combate, el campeón, triunfa y se impone, y así, durante el período de la represión efectuada por el Gabinete conservador que presidía don Antonio Maura, Alomar fue la primera figura de la izquierda que, poseída de una santa indignación, escribió en la prensa española y en *L'Humanité*, de París, artículos de acerba censura contra aquella política que concitó contra España la odiosidad de toda la Europa consciente y que significó para nuestra historia política uno de los más crasos errores cometidos por los hombres del Régimen¹²²⁴.

Tot i la seva implicació política, cal destacar que el que no seria mai seria un gestor del perfil de Jaume Carner —qui havia estat l'organitzador dels interventors electorals de la Lliga al 1901 i seria Ministre d'Hisenda amb la República—, o un organitzador com Marcel·lí Domingo —qui impulsaria els BRA i el PRC i posteriorment el Partido

¹²²³ *El Diluvio*, 19 de desembre de 1910 (ed. tarda).

¹²²⁴ Santiago Valentí Camp, *op. cit.*, 1922.

Republicano Radical Socialista a nivell de tot l'Estat i acabaria per ser Ministre d'Educació. Tampoc Alomar seria un tècnic com Rafael Campalans —qui havia ocupat càrrecs d'aquest tipus a la Mancomunitat i esdevindria Conseller d'Instrucció Pública al primer Govern de la Generalitat—, o un economista com Carles Pi i Sunyer —també Conseller, Ministre i posteriorment Alcalde de Barcelona. Aquesta és una altra raó que trobem a l'explicació del seu rol durant la República. Però avancem al segon factor enumerat per Noguer.

Sobre el fet del seu allunyament dels centres d'influència, veiem que, d'entrada, té fonament si resseguim la geografia dels seus llocs de residència. El fet que els seus dos llocs d'establiment fossin Palma i Figueras, malgrat viatgés molt sovint a Barcelona, també pot ser un argument en favor d'aquesta tesi. L'intel·lectual socialista Luís Araquistáin aventurarà una reflexió sobre la dissonància entre influència de la seva obra i rellevància de la seva persona quan ja al 1924, Alomar era una figura coneguda i respectada a nivell de tot l'Estat:

Reputo a Alomar como uno de los valores más altos de la mentalidad española contemporánea por su sensibilidad proteiforme, por su amplio y profundo neohumanismo, por su agudo conocimiento de todas las disciplinas intelectuales y. por su idealidad desbordante, sin ninguna limitación egoísta. Y, sin embargo, muchos tenemos la sospecha, y algunos deben sentir el remordimiento, de que en la ciudadanía intelectual de España se considere a este hombre exquisito e insigne como algo forastero. Imperdonable injusticia, pero tiene el fenómeno más de una explicación, todas honrosas para él. Vive lejos de la corte, donde las lonjas de valoración se guían mucho por la “presencia”, por la corporeidad física, por la irradiación personal inmediata: régimen de zoco literario y político. No interviene, por lo tanto, en las disputas diarias de la moda que él seguramente desdeña: “la moda, eterna diosa de los incapaces de originalidad”, dice en su libro. No forma parte de grupos un busca un puesto al sol de la clasificación por generaciones; no sabemos si está dentro o fuera de esa ya pintoresca fecha del 98 o de alguna otra [...] Está solo como individuo, lejano, en sus fantasmagóricas Baleares, al borde del numeroso sendero mediterráneo, entre el cielo y el mar, entre civilizaciones clásicas y el mundo moderno, con el cordaje de su alma marina vibrando a todo los vientos del arte y la política, que también es en esencia un arte. Y, sobre todo, las flechas de su arco son puras, sin veneno ni hiel, sin sarcasmo, sin sátira, sin ironía, sin ninguna de estas fuertes especias personalistas que muchos paladares buscan con morbosa delectación y dan la medida —lamentable vara de medir— del punto en que se estima o teme a un

hombre público. Alomar es grave, objetivo, religioso como sus propios ideales. Tal vez mira a Madrid con ojos de humorista, contrastando lo que aquí se quiere ser con lo que se es¹²²⁵.

D'aquesta manera, i malgrat anar desenterbolint la figura i la personalitat de Gabriel Alomar, el seu paper en la societat catalana i espanyola se segueix presentant en forma de paradoxa entre la seva notorietat i el reconeixement oficial concedit. Potser una conscient voluntat d'allunyament que requereix tot intel·lectual influïen en la seva condició. Com ell mateix havia definit la disposició que implicava el futurisme, aquest era per ell «un estat de l'esperit, una naturalesa personal: la de l'home que aconsegueix sostraire's a la influència del mitjà i de l'època, participa en una psicologia venidora i es conciuatadà d'una societat futura»¹²²⁶. Potser la seva posició com a intel·lectual crític li impedia qualsevol altre rol. Al cap i a la fi, ell mateix havia teoritzat el lloc des del que parlava ja des dels seus temps de plenitud: «Per a modificar una nació és precis actuar contra ella; imposar-s'hi; no acomodar-s'hi»¹²²⁷. Tot i així, encara resta una de les dimensions de la vida d'Alomar a la que podem recórrer en buscar de respostes.

Si resseguim la trajectòria professional, veiem que des de finals del XIX fins pràcticament el final dels seus dies, Alomar també es dedicaria a la docència. Junt a la d'escriptor i articulista, aquesta professió també l'acompanyaria tota la seva vida. Així, si ell entre 1900-1910 seria professor a l'Institut Balear, i posteriorment ho seria a Figueres i, encara després, a l'Institut de Palma, amb la interrupció dels períodes de Diputat i Ambaixador, és clar que la docència seria una part fonamental de la seva biografia. És important destacar també que la disciplina de la que ell impartiria classes seria sempre en qüestions relacionades amb la literatura i les humanitats. A més, en coneixem alguns casos de poetes que en reconeixen la influència amb bones paraules: Celia Viñas¹²²⁸ i Bartomeu Rosselló-

¹²²⁵ Luís Araquistáin, «Gabriel Alomar y la política idealista», *La Última Hora*, 22 de gener de 1924.

¹²²⁶ Gabriel Alomar, “Los dos futurismos”, *La Tarde*, 10 de març de 1928.

¹²²⁷ Gabriel Alomar, «El fracàs (La crisi de l'opinió catalana d'esquerra)», *La Campana de Gràcia*, 13 de gener de 1912.

¹²²⁸ Ella parlava en entrevistes «de sus tres gabrieles» —en relació al seu pare, un alumne seu i a Alomar— i l'homenatge en el títol del seu llibre de poemes, *De foc i de la cendra*, com a referència al títol del poemari del mallorquí, *La columna de foc*. «Entrevista a Celia Riba Viñas

Pòrcel¹²²⁹, ambdós alumnes seus a Palma. De la seva època a Figueras, també en coneixem algunes personalitats. Entre els seus alumnes, s'hi compten personalitats com Jaume Miravittles i Salvador Dalí. De fet, el primer, qui seria membre del Bloc Obrer i Camperol i d'ERC i, durant la Guerra Civil seria el comissari de Propaganda de la Generalitat de Catalunya¹²³⁰, afirmava en les seves memòries posteriors sobre el paper d'Alomar com a professor. Explica que «és indubtablement, la impressió que a deu anys m'inspirà aquell republicà federal, escriptor i poeta, que decidí, probablement, tota la meua vida, puix que vaig ser, en política, extremadament precoç»¹²³¹. La rellevància d'aquests testimonis, és interessant perquè podem fer-nos una idea d'un biografiat també per la influència que irradia en els altres, i especialment en quins aspectes. Així, malgrat només publicà un poemari al llarg de la seva vida, no seria descabellada l'afirmació de dir que Alomar es tenia a sí mateix més per un escriptor o poeta, un home de lletres, que no pas un polític professional, o un tècnic. També al 1935, sabem que s'havia acordat que impartiria dues assignatures a la Universitat de Barcelona¹²³², però que mai s'arribarien a fer. En les seves mateixes paraules a una entrevista:

sobrina de Celia Viñas», Diputació de Almería, 16 de juny de 2015. Recuperat el 3 de gener de 2018, de Youtube: https://www.youtube.com/watch?v=VdHfKN3K_cY.

¹²²⁹ Jordi Casassas (coord.), *Els intel·lectuals i el poder a Catalunya (1808-1975)*, Barcelona, Pòrtic, 1999, p. 188; Gabriel Alomar, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, *Antologia Poètica* (pròleg de Miquel Dolç), Palma de Mallorca, Biblioteca Bàsica de Mallorca, 1987, p. 7. Alomar escriuria el pròleg al poemari d'aquest, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, *Imitació del foc* (pròlegs de Gabriel Alomar, Carles Riba i Antoni M. Sbert), Barcelona, Edicions de la Residència d'Estudiants, 1938. El pròleg es pot llegir a, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, *Poesia completa* (Introducció de Pere Antoni Pons), Barcelona, Barcino, 2022.

¹²³⁰ Un llibre recent sobre el seu paper central en un dels aparells de propaganda més moderns durant els anys 30 com va ser el Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya en podem llegir a, Ester Boquera, «Aturem el feixisme». *El Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya durant la Guerra Civil*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2022.

¹²³¹ Jaume Miravittles, *Gent que he conegut*, Barcelona, Destino, 1980, p. 13, citat a Ramon Batalla: *Jaume Miravittles i Navarra. Intel·lectual, revolucionari i home de govern. Els anys joves, 1906-1939*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2010.

¹²³² Aquesta documentació es troba a la carpeta, *Expedient professional de docent i investigador de Gabriel Alomar Villalonga*, amb signatura topogràfica 01-6284:7.

He estat encarregat per la Universitat autònoma de Barcelona d'uns cursos sobre "Romanticisme" i "L'evolució dels temps èpics fins a llur conversió en teatrals". Era una tasca que m'havia emprès amb fe i entusiasme. Però les dificultats burocràtiques, nascudes de la crisi universitària, m'han impedit, fins avui, aquesta agregació. Tinc confiança que la situació no trigui a arranjar-se¹²³³.

Que el seu primer moment possible com a docent a la Universitat fos per a impartir un curs sobre romanticisme tampoc ens hauria d'estranyar, ja que era una qüestió que l'havia interessat de tota la vida¹²³⁴ i, a la vegada, ajuden a reforçar la idea de la seva autopercepció com a home de lletres, més que com a polític¹²³⁵.

No seria agosarat tampoc afirmar que, en el post-moment Alomar, amb el procés nacionalitzador català en grau notable consolidat i en vies de desenvolupament del poder autonòmic¹²³⁶, Alomar s'hagués plantejat la situació com a possibilitat de dedicar-se a les

¹²³³ «Gabriel Alomar, home de lletres i sembrados d'idees», *La Humanitat*, 29 de març de 1935.

¹²³⁴ El seu interès per l'època del romanticisme l'havia acompanyat al llarg de la seva vida. Sense anar més lluny, hauria prologat a George Sand o Mariano José de Larra. Veure: Gabriel Alomar: «El viaje de George Sand a Mallorca», a Gabriel Alomar, *Verba*, Madrid, Imp. Juan Pueyo, pp. 215-272; *Ideario español. Larra (Figaro)* (Prólogo de Gabriel Alomar), Madrid, Biblioteca Nueva, 1910. Podem llegir, fins i tot, la seva definició d'aquesta corrent: «Què és, doncs, el romanticisme? És una exaltació de la personalitat individual en la seva lluita amb la fatalitat o amb la predestinació. [...] no sols cal comprendre en ell a l'herència revolucionaria llibertadora que va tenir per corifeu a Víctor Hugo, sinó també a la que va impulsar el renaixement de les nacionalitats, la figura més alta de la qual és Mazzini, i als iniciadors de futurs irredemptismes socials, la culminació de la qual va ser Carles Marx», citat a Gabriel Alomar, «El centenari del romanticisme», *La Nación*, 23 d'agost de 1936.

¹²³⁵ En entrevista parla també que està en aquelles dates treballant en nous llibres: «Tot seguit ens assabenta que té gairebé llesta una mena de "Guia sentimental" d'Itàlia, la qual anomena "Via Sacra"[...] Preparo —respon— noves edicions dels volums que tinc exhaurits. Ahora dispo de material suficient per a un segon volum de "La Política idealista". Així mateix em proposo aplegar novament en un llibre els meus assaigs, sota el títol de "La làmpara de la Psiquis". I no tindria res d'estrany que les poesies de "La columna de foc" tinguessin una continuació amb un nou recull que es dirà, si de cas, "L'estela de llum"», citat a «Gabriel Alomar, home de lletres...

¹²³⁶ El pròleg que escriu a, Josep Massip, *República, Sr. Cambó*, Barcelona, Edicions La Rambla, 1932, sobre aquesta consolidació així ens ho pot fer pensar. Es pot llegir en part a, *La Rambla*, 10 d'octubre de 1932.

seves passions artístiques, intel·lectuals¹²³⁷ i de docència. No obstant, els esdeveniments polítics no el permetrien mai deixar la intervenció política. Especialment, amb l'arribada del bienni negre i l'amenaça del creixement del feixisme a Europa, en la que Dollfuss havia assumit la presidència d'Àustria al maig de 1932, Hitler era nomenat canceller al gener del 1933 i a Portugal s'aprovava l'Estado Novo. D'aquells anys, tenim constància que tornaria a participar en campanyes de denúncia social, escriuria a *La Humanitat*¹²³⁸, pronunciaria conferències i participaria en mítings com ho va fer al llarg de la seva vida. Trobem que escriu en un llibre col·lectiu, junt a Luís Araquistáin, Ángel Pestaña, o Manuel Azaña,¹²³⁹ per denunciar la impunitat per l'assassinat del periodista, Luís de Sirval, que havia anat a cobrir a la insurrecció d'Astúries de 1934. Però la seva darrera gran contribució a la lluita política seria l'impuls que donaria en una campanya en favor d'un «Front únic d'Esquerrers»¹²⁴⁰. D'aquesta manera, a Barcelona tindria lloc la que seria, si no la seva última conferència, una de les més rellevants de la seva carrera. Amb el Govern de la Generalitat empresonat, llegiria una dissertació on defensaria la formació del que menys d'un any després seria la coalició que a Espanya prendria el nom de Front Popular, però que a Catalunya s'anomenaria precisament Front d'Esquerrers. La presència a primera fila dels polítics que no havien estat empresonats del Govern de la Generalitat i l'Alcalde de Barcelona, Carles Pi i Sunyer i l'exministre Nicolau d'Oliver, donen bona mostra de la oficialitat de l'acte. En la seva introducció de l'arenga podem copsar l'esperit en el que afrontava la situació política:

Són ja llunyans els dies en què jo m'adreçava al públic de Catalunya per a tenir amb ell el gran diàleg de les hores transcendents de la nostra vida col·lectiva. Però, aleshores,

¹²³⁷ És també d'aquest període que escriu el pròleg a Llorenç Villalonga, *Mort de Dama* (pròleg de Gabriel Alomar), Palma de Mallorca, Gràfiques Mallorca, 1931.

¹²³⁸ Gabriel Alomar, «Catalunya, exponent de la República», *La Rambla*, 13 de març de 1935.

¹²³⁹ VV. AA., *Acusamos! El asesinato de Luis de Sirval*, Valencia, Tip. Pascual Quiles, 1938, pp. 25-26. Pocs anys abans, el propi Alomar havia prologat un llibre del mateix Luís de Sirval, *Las Huellas de las constituyentes*, 1933.

¹²⁴⁰ «Ara hi ha més motius que no hi havia a finals de l'any per a formar un Front Únic d'Esquerrers», *La Humanitat*, 15 de març de 1935. Una posició que s'oficialitzaria amb un gran acte celebrat a Barcelona, al Gran Price, i que es pot considerar la darrera conferència d'Alomar que preconitzaria futurs moviments polítics de l'esquerra. Vegi's l'annex 4: «La conferència de Gabriel Alomar constituí una clamorosa afirmació de les esquerres catalanes», *La Humanitat*, 23 d'abril de 1935.

eren moments de sembra d'ideals i nosaltres mateixos no creïem que la nostra vida ens permetés veure realitzades aquelles aspiracions. De sobte el somni va complint-se. Quasi al mateix temps, la República i l'Autonomia de Catalunya, com a coses consubstancials; i indissolubles foren proclamades. Semblava que tot l'esforç de la nostra vida donava fruit i que ja eren acabades les lluites dels dies de joventut. Per això no sabia dir-vos ara en quin estat d'esperit em presento davant de vosaltres: si el retorn de les hores de combat em fortifica, com una infusió de vida nova, o si l'aspra del recomençament enterboleix la llum guiadora de l'esperança.

Poc menys d'un any després en un article previ a les eleccions que donarien la victòria al Front d'Esquerrres, escrivia en un to semblant que: «Jo voldria que les meves paraules d'avui tinguessin una eficàcia de victòria. Voldria posar-hi tot el brivall d'aquell temps de joventut en què, contra els mateixos enemics aleshores separats, m'adreçava al poble de Catalunya»¹²⁴¹.

Arribats a aquest punt, podem afirmar que l'explicació més acurada seria la de considerar que Alomar arribaria a la República ja fora de l'esperit dels temps, era algú del món d'ahir. Precisament, aquesta explicació pren solidesa quan es veu que la seva obra més fecunda seria durant les dues primeres dècades del segle. També així explicaríem el seu progressiu apartament, el seu esdevenir en símbol així com el seu poc protagonisme polític. Sigui com sigui i com hem vist, Alomar no formaria part del Front Popular i amb l'esclat de la Guerra, els fets se succeïrien accidentalment. Amb l'inici del conflicte, ell es troba a Madrid i aconsegueix traslladar-se a Barcelona, a la Residència d'Estudiants dirigida per Antoni M. Sbert¹²⁴² i al novembre de 1936 signa el manifest dels intel·lectuals catalans a favor de la República. El 30 de desembre a primera hora de la tarda va tenir un accident de cotxe anant a València, amb els consellers Joan Josep

¹²⁴¹ Gabriel Alomar: «La vetlla d'armes», *La Humanitat*, 13 de febrer de 1936.

¹²⁴² Antoni M. Sbert, qui havia estat un jove vocal del Tribunal de Garanties Constitucionals de la República i que havia defensat la Llei de Contractes i Conreus davant del recurs que hi optaria la Lliga Catalana, es considerava també alumne d'Alomar. Així ho escriu, ja a l'exili, «[...] el sentiment de no ésser-hi tots. D'haver perdut per sempre l'estímul enfervorit del Mestre Gabriel Alomar, Mestre fundador i acadèmic [...]», citat a Josep Massot i Muntaner, *Antoni M. Sbert. Agitador, polític i promotor cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000, p. 259.

Domènech, Joan Comorera i el mateix Sbert¹²⁴³. Es va trencar dues costelles i va haver de ser operat amb èxit. Al 1937, contribuiria a escriure el Manifest del Casal de la Cultura —amb el títol de *L'emancipació de la cultura*—, que era una institució creada en el marc de la Guerra i que aplegava més de 95 institucions culturals amb inclinació popular¹²⁴⁴. Aviat, al juliol del mateix any seria nomenat Ministre plenipotenciari de la República a Egipte i marxaria sense saber que ja no tornaria. Un cop allà, començaria la redacció d'una obra poc o molt autobiogràfica que mai veuria la llum¹²⁴⁵. Acabaria els seus dies juntament només a un dels seus fills, Víctor¹²⁴⁶. Dels 10 fills que tenia, Joan Alomar Cifre, seria detingut i empresonat a Mallorca acusat de pertànyer a la maçoneria¹²⁴⁷ i Aureli, va ser mobilitzat a Burgos i obligat a combatre amb l'exèrcit franquista. Els diversos intents d'expatriació de la seva família, serien infructuosos. Així li explica a Joan Mascaró en una carta: «El meu fill petit ha estat duit per Franco a un front desconegut per mi, això és el que més m'afligeix. Pensi la tràgica situació que això significa. El meu fill major ha estat empresonat llargs mesos. Avui està en llibertat, però no pot sortir d'aquell infern»¹²⁴⁸. Als seus últims dies, Gabriel Alomar li escrivia a Indalecio Prieto:

Mi queridísimo amigo Prieto: Desde Egipto, donde permanezco todavía, como un resto flotante del naufragio, escribo a usted para ofrecerme una vez más como amigo incondicional y fidelísimo, dispuesto a seguir, en la suerte y en la desgracia, todas las

¹²⁴³ «Gabriel Alomar, víctima d'un accident d'auto, prop de Vilafranca», *La Publicitat*, 31 de desembre de 1936.

¹²⁴⁴ Maria Campillo, *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, pp. 155-164.

¹²⁴⁵ Josep Massot i Muntaner, *Els escriptors i la Guerra Civil a les Illes Balears*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, p. 148.

¹²⁴⁶ *Le Mondain Egyptien*, gener de 1939.

¹²⁴⁷ Francisco S. Barragán: «La causa militar 1305/936 contra la masoneria mallorquina», *Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics*, núm. 21, 2011, pp. 139-158. El seu fill Joan Alomar havia estat membre de la revista *Ciutadania*, lligada al republicanisme mallorquinista, a més a més d'un membre del moviment avantguardista de l'ultraisme amb el que havia tingut contactes amb un jove Jorge Luís Borges. Finalment, podria lliurar-se de la presó gràcies a Llorenç Villalonga, que en tant que psiquiatra aconsegueix que Joan sigui traslladat a un manicomi.

¹²⁴⁸ Carta reproduïda a, Joan Maimó Vadell, *Joan Mascaró i Fornés. Els múltiples espais de la saviesa*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 1990, p. 76.

contingencias de nuestro ideal. Demasiado me conoce usted para que me sea necesario insistir sobre ese punto. Paso por la gran amargura de no haber podido todavía rescatar a mi familia, retenida, sin recursos, en Mallorca, y a la cual se rehúsa el pasaporte para poder juntarse conmigo. El ocio forzoso aumenta el tedio de mi situación. Pero lo combato escribiendo sin cesar, aunque no veo la manera de publicar mis escritos, por ahora. Tengo, inéditos, un libro sobre la guerra de España, y otro sobre la guerra actual, con un criterio personalísimo que nadie ha expresado todavía. Estamos ante una guerra social inconfesada. Prieto, disponga usted de mí. Iré donde usted quiera y en las circunstancias que usted quiera, a defender la causa común. Ruégole que salude a todos los compañeros de forzada expatriación. Y usted reciba un fortísimo abrazo de su cordial amigo, Gabriel Alomar¹²⁴⁹.

Prieto li respondria dient-li que demanava el permís d'entrada a Mèxic, però tingué la sorpresa de rebre la notícia que Alomar havia mort a Egipte el 7 d'agost de 1941¹²⁵⁰. Amb 68 anys, seria enterrat al costat de l'estàtua a la memòria de Ferrer i Guàrdia que hi havia erigida al cementiri de El Caire¹²⁵¹. Al seu país, havia començat una repressió sangonant i la Comissió Depuradora de l'Ensenyança del franquisme diria que Alomar havia estat «uno de los propagandistas de extrema izquierda más conocidos de España» i que «su solo nombre es una bandera de doctrinas antireligiosas y republicanas laicas»¹²⁵². La Comissió Provincial de Confiscació de béns el sancionaria amb un milió cinc-cents mil pessetes¹²⁵³, que a efectes concrets, representava l'embargament tot el seu patrimoni. Aquest seria el trist destí final del qui havia estat l'intel·lectual i teoritzador més important de la història del catalanisme durant els últims 40 anys. Un final desesperançat per les victòries del feixisme europeu al 1941 i lluny de quasi tots els seus familiars. El que mai sabrem, i potser no té sentit plantejar-se, és si en “un país normal” (per reprendre

¹²⁴⁹ Indalecio Prieto, *Palabras al viento*, México, 1969, pp. 293-294.

¹²⁵⁰ Josep Massot i Muntaner, *Els escriptors i la...*, p. 229.

¹²⁵¹ Així ho explica Miquel Dolç a, Gabriel Alomar, Bartomeu Rosselló-Pòrcel (pròleg de Miquel Dolç), *op. cit.*, p. 15.

¹²⁵² Escrit del Secretari de la Comissió Depuradora de Ensenyament dirigit al Jutge Provincial de Responsabilitats Polítiques de Palma de Mallorca, 11 de febrer de 1941 a, Catalina Moner, Jordi Pons, *op. cit.*, p. 118.

¹²⁵³ Jordi Pons, Catalina Moner, *op. cit.*, p. 117.

l'aforisme de Montalbán), i amb la continuació de la República, hauria jugat, potser també, un paper normal.

8. ADENDA

Per últim, volia afegir un darrer final a aquest recorregut que acaba de manera abrupte per raons històriques. La dificultat, per a encaixar en el seu lloc just les paraules que es podran llegir a continuació m'ha obligat a buscar un punt entremig entre l'epíleg i els annexos. Allò amb que posa punt i final el present treball no és ni un text propi de qui escriu aquestes paraules, ni tampoc és només un text de Gabriel Alomar que es pugui situar als secundaris annexos. Tampoc és fàcil d'ubicar dins els anys en els que l'intel·lectual mallorquí viuria. Com és obvi, l'article seria escrit en vida, però la història que l'acompanya succeiria ja després del traspàs del biografiat. O poc després. He considerat que valia la pena afegir-lo juntament a una breu introducció explicativa de Carles Pi i Sunyer. Ja que no he pogut trobar millor manera de detallar i explicar aquests temps finals de la vida del mallorquí, considero que el millor és fer-ho a través de les seves paraules.

Un article de Gabriel Alomar, per Carles Pi i Sunyer¹²⁵⁴

Una tarda d'hivern de començaments del 42, si mal no recordo, vingueren a la meua casa de Londres dos xicots catalans que no coneixia. Escardalencs, ossats, el rostre eixut i la pell colrada, tenien l'aspecte d'haver-ne passat moltes. I a fe que n'havien passades. Eren d'aquells soldats republicans que s'enrolaren a les legions estrangeres franceses a l'esclatar la guerra, i després de la caiguda de Síria havien optat per entrar a l'Exèrcit britànic del Pròxim Orient. Amb ell feren les primeres campanyes del Nord d'Àfrica, aquell alternar d'avenços i reculades des de la frontera d'Egipte a l'altre extrem dels sorrals de Líbia. Pertanyents a les tropes de xoc estigueren als llocs de més perill; havien vist caure a molts dels seus companys i coneixien la duresa de la lluita al desert. Per ells la vida era una aventura atzarosa i heroica. D'aquelles que no se'n poden contar gaires. I ara, en la boirosa penombra londinenca, m'ho contaven senzillament, modestament, el rostre sec i bru il·luminat per un somriure ingenu, amb l'alegria del deure acomplert al

¹²⁵⁴ Dec aquests dos textos a la recerca de Francesc Vilanova i Vila-Abadal: «Entre les restes del naufragi: els darrers temps de Gabriel Alomar a Egipte», a *Miscel·lània Joan Fuster* (Antoni Ferrando i Albert G.Hauf eds.), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992, pp. 133-247.

servei d'una gran esperança. La de combatre, l'arriscar la vida o, com tants dels seus companys, donar-la pel triomf d'uns nobles ideals, pels que els hi havien dit, i de bon cor s'ho creien, que lluitaven.

La visita d'aquests dos xicots tenia una objectiu concret: complir la voluntat d'un home mort feia mesos. Quan l'atzar del seu destí els portà fins a Egipte, molts d'aquells soldats conegueren a Gabriel Alomar. La maltempsada feu que l'Alomar recalés a aquelles terres. D'ell n'havia rebut a Londres dues lletres, una de juny del 39 i l'altra del gener del 40, en la primera de les quals parlant-me de la seva situació, em deia: «No he sortit d'Egipte perquè no sé on trobar medis de vida, que per altra banda aquí tampoc tinc. Un fill meu amb la seva esposa i una filleta són a Alexandria. Jo estic recollit a casa d'uns sefardites espanyols, fidels a la República. L'Espanya del segle XV els va expulsar, i ara, quan aquesta Espanya retorna i m'exilia a mi, ells em recullen». Amb tot i que la seva situació fos modesta i precària, quan els soldats republicans vingueren a regolfar a Egipte, l'Alomar es portà molt bé amb ells, i en la limitació dels seus mitjans i influència, els ajudarà en tot allò que pogué. Era emocionant veure amb l'elogi que en parlaven aquests dos xicots catalans; la sinceritat del seu sentiment el demostraven les penes i fatigues que passen per a conservar un valuós present que els féu.

En acomiadar-se d'aquests xicots que sortien a batre's de nou, l'Alomar els hi donà un article, un dels darrers que havia escrit, i que la censura no deixà publicar. Els hi donà, no pas per vanitat que es publicués, sinó amb la gràcia d'un present fet de bon cor, com a penyora de recordança i amistat. I ara, després de portar-lo en les seves motxilles per les campanyes del desert, enmig de tants perills i aventures, me'l venien a dur, amb el mateix esperit benevolent, demanant-me de guardar-lo i fer-ne l'ús que em semblés millor, ja que ells se'n tornaven altre cop a seguir combatent.

L'article, segurament un dels darrers que escrigué, té per títol «La Nation dont on ne peut pas prononcer le nom». Està escrit en francès i signat amb el pseudònim Albert de Beaurócher. Però en el moment de donar-los-hi, per a valorar i autenticar el present, d'un cop de ploma havia barrat el pseudònim escrit a màquina, posant-hi, amb la seva mateixa lletra, el nom reivindicador de Gabriel Alomar. L'article no arribà a publicar-se; ja aleshores la censura no devia voler que es diguessin veritats que els anys de guerra i de pau havien tristament de confirmar. Escrit com un treball periodístic, a l'estímul del moment, la prosa barroca del seu estil s'eixampla en apòstrofs d'honrada indignació i pren un to d'altura moral que el fa digne de la ploma del seu autor. I més encara per la profunda percepció que revela, com sembla endevinar el que ha de venir, de manera que,

comentant-hi el que era d'actualitat en aquella hora, continua avui essent tant actual com ho era fa quinze anys, quan l'escrivia.

L'article m'arribà amb el paper esgrogueït i tacat, amb alguns trossos romputs. El portaren a les motxilles durant llargs mesos de campanya pel desert. Com mostra de com preuaven el present de l'Alomar, n'havien fet ells mateixos una còpia que duia el company que no guardava l'original, perquè no es perdés, si un d'ells queia en la lluita. I una petita anècdota, relacionada amb la còpia, deixa veure l'ànima franca i sense recels d'aquells xicots. Cap a la fi de l'article, volent estigmatitzar amb una imatge plàstica la injustícia en què queien aquells que no volien donar als que tan heroicament lluitaven l'honor merescut de dir i proclamar qui eren, conta l'Alomar com va veure en un diari, a peu de la fotografia d'un grup de soldats republicans que servien el seu ideal sota un altre uniforme i una altra bandera, que hi posaren l'epígraf de «Soldats xipriotes al servei dels Aliats». Però la senzilla honradesa d'aquells xicots no arribava a copsar l'amarg sarcasme; ells que hi foren a la lluita, no podien comprendre que el seu sacrifici no fos reconegut, i creient-ho probablement un error, la menció de «soldats xipriotes» s'havia convertit en la còpia en la de «soldats espanyols». La força de la invectiva quedava afeblida, però aquest petit detall deixa veure com n'era d'ingènua i pura la fe d'aquells xicots.

Així eren, tants i tants soldats catalans, que junt amb els seus companys republicans lluitaren a tants fronts de la guerra, que combateren entre les neus de Noruega, als soralls de l'Àfrica, a les muntanyes de Creta, a les platges de Sicília, als rius d'Itàlia, a les planes de França. Tants i tants soldats, els caiguts, els ferits, els que sobrevisqueren a la prova estrènua, i del qual sacrifici i heroisme ningú no vol recordar-se'n, perquè el record fora encara com un retret que destorbaria massa. És en record d'ells, i en el d'aquella ànima noble que els hi donava, que ara he volgut fer públic l'article de l'Alomar. Per a no desvirtuar-ne l'íntima senzillesa de la generosa oferta l'havia guardat fins ara com un volgut present que hom no té la vanitat de lluir-lo; però avui que després de quinze anys les seves paraules continuen essent encara punyentment actuals, vull fer-ho per a retre alhora un tribut a la bona memòria de l'Alomar i en record d'aquells que portaren fidelment l'article a les seves motxilles en el curs canviant de desfetes i victòries pels deserts africans. I també perquè davant de les revisions imprescindibles, la seva apel·lació, en lloc de perdre força i actualitat, torna a fer-se més necessària, més justa, més exigent.

La nació de la que no es pot pronunciar el nom¹²⁵⁵

Albert de Beaurócher (pseud. de Gabriel Alomar)

20 Desembre 1940.

Hi ha una nació el nom de la qual no pot pas ésser pronunciat. És com el nom de Jahvè per als jueus. Per què? Perquè el nom d'aquesta nació és el signe d'una enorme responsabilitat que no es vol confessar. Aquesta nació ha estat la víctima propiciatòria oferta a les sinistres divinitats que han desencadenat la guerra, i mentre que el seu martiri no serà venjat, les nacions que es vanaglorien de voler restablir la llibertat al món, no trobaran l'autoritat ni la capacitat per una tal victòria.

Aquesta nació, després de segles d'esclavatge polític i religiós havia arribat a atorgar-se un règim lliure. Hi havia reeixit en una jornada d'incomparable alegria, sense vessament de sang gràcies a la més ideal victòria cívica. No havia volgut que el seu nou règim polític es deixés emportar per una coacció revolucionària qualsevol i havia confiat al seu lliure Parlament la tasca de formular la seva primera llei fonamental. Després de desfer-se dels poders obscurs que la tiranitzaven, aquesta nació s'encaminava en pau cap a l'afirmació de la seva nova personalitat, ben diferent d'aquella altra que li havia valgut, entre les altres nacions, una fama de terrible intolerància.

El món contemplava amb sorpresa aquesta metamorfosi inesperada. Amb admiració, també? Jo crec que era més aviat gelosia. I ara!. Aquesta nació, la més llegendàriament endarrerida de la terra, anava a oferir l'espectacle d'una tornada triomfal del sentit de la llibertat, en el moment on fins i tot els Estats que més s'havien vanagloriat de liberalisme es doblegaven miserablement i mostraven un cínic escepticisme davant llur glòria històrica de llibertadors? És que la nova arribada seria el retret vivent de llur decadència i potser de llur traïció?. Hi havia una mala voluntat en les cortesies diplomàtiques que acollien aquesta transformació i aquest esdeveniment.

Si els països suposadament liberals oferien aquesta acollida a la nació de la qual parlo, imagineu què passaria amb els Estats feixistes. En el fons, malgrat totes les aparences d'una bona amistat, aquests veien la pèrdua d'un país que donava un tan gran mal exemple. I l'ocasió no triga gaire a presentar-se.

¹²⁵⁵ Traduït al català per Mila Gonzàlez.

Però quan aquest país va ser presa de les agressions dels poders del mal, és que els suposats amics de la llibertat van córrer en el seu ajut? És que ells, almenys, han comprès que la salut d'aquest país era la garantia de llur futura seguretat? No, no. Ells creien, contràriament, que la seguretat del seu règim social era recolzada pels països agressors i que valia més subordinar a aquesta suposada garantia el perill del territori i del règim polític: que era preferible la llibertat i la pàtria a la suposada defensa d'una classe social. I el país del qual no es pot pronunciar el nom va ésser sacrificat.

Després, les agressions es multiplicaren. I quan, finalment, l'amenaça es va apropar a les fronteres dels països suposadament liberals i democràtics, va caldre atènyer-se a les conseqüències. I la guerra esclatà, la guerra que no es va voler fer en defensa d'aquest país, el més digne d'aquesta defensa perquè era sens dubte el més lliure i el més il·lustre; la guerra que no s'havia volgut fer per la Txèquia de Masaryk i de Bénès, perquè ella era també massa lliure; la guerra que es va començar finalment per un país, el règim del qual estava submergit en la tirania totalitària i el poder era sospitós de camaraderia amb el propi adversari ocasional.

La desgràcia es va abatre sobre els enemics d'Alemanya. Jo no sé si el remordiment tenalla i mortifica llur consciència pel crim comès envers la noble nació abandonada. Però jo sé que mentre que ells fan la llista de pobles que, en els seus somnis de victòria, ells volen alliberar, el nom de la nació de la que en parlo, és deliberadament omís. Jo sé que ans al contrari, ells tracten per tots els mitjans d'atreure la benevolència orgullosa dels usurpadors que tiranitzen aquest país, i que, en aquest fer, ells no dubten a recórrer a la més vergonyosa humiliació. Van resistir, impassibles, a totes les provocacions. Van tractar de fer veure, com van fer i ho fan encara per a Itàlia, que el veritable poder d'aquest país innombrable estava inspirat per la més excel·lent voluntat pacífica, i que era solament un petit grup que alterava la clara expressió d'aquest sentiment. Ells van fer oïdes sordes a les explosions d'odi que brollaven contínuament de les multituds que van abatre's sobre aquest país dissortat. I quan els diaris, amb llur culpable despreocupació, banderegen a un racó dels seus fulls. Entre petits paràgrafs, la notícia sagnant d'algun altre disbarat d'aquests governants més culpables que en Mussolini i en Hitler junts, com l'execució d'un digne polític covardament lliurat par en Hitler a França, o la mort de seixanta una persones, entre les quals una dona, com a represàlies per la mort de dos policies, ni tan sols un comentari no s'afegeix a l'horrible revelació.

Quantes vegades no hem conegut la llista de pobles per alliberar per als salvadors del món? Abissínia, Albània, Àustria, Txecoslovàquia, Polònia, Noruega, Holanda, Bèlgica,

França... Com?. És que potser no falta algun nom a la llista?. Recordeu-vos-en! *Remember*. Però el pitjor dels sords, és el qui no vol sentir-hi. I el nom de la nació víctima no pot pas ésser pronunciat!.

Bé! Jo comprenc perfectament que els objectius de guerra no poden ser publicats, des del moment que oblidem el més urgent, aquell que seria per si mateix la justificació d'aquesta guerra, i sense la qual aquesta guerra serà sempre un absurd i una ficció. Mentre que aquest nom no serà posat al començament de la llista, ni aquesta guerra serà una veritable lluita d'alliberament, ni es podrà aconseguir la plena victòria.

França, vençuda, esclafada, s'ha quedat muda, enfonsada en el més incomprensibles dels silencis. Ni una sola veu civil no reprèn la seva ànima, el seu esperit de llibertat, el seu domini d'alliberament i de rebel·lió contra totes les tiranies, contra tots els esclavatges del cos i del pensament. Però aquesta nació innominada està viva entre les elites disseminades per l'exili arreu del món lluitant contra l'hostilitat de quasi tots els països, tractades com a proscrites, com a herètiques, com a indesitjables... Però aquestes elites han manifestat com un gran honor, fins i tot llur desgràcia, assaborint l'amarga delícia de llurs sofriments. De saber que els seus éssers més estimats són en poder de l'enemic que els retenen com a hostatges i rebutja alliberar-los. Aquestes elites, en la diàspora, senten que la caiguda de França els ha encarregat de la glòria de substituir el seu paper entre els pobles i de ser la més autèntica representació de llibertat que persisteix encara sobre la terra. -Elles saben bé, que en el seu mateix fervor democràtic, estan penetrades del sentit profund de la nova visió aristòcrata que ha de salvar el món de l'horrible demagògia sota la qual hi sucumbí. Són emmordassades, encadenades, forçades al silenci, condemnades a la inacció en un món del qual n'és previst l'enfonsament i el deshonor sense poder impedir-ho. Però la qualitat d'aquesta consciència d'excepció els encoratja i els fortifica. Creuen que el futur s'ha refugiat en llurs cors d'expatriats i d'exiliats.

Allà baix, sota el cel torturat, la pàtria es dibuixa, més bella encara, perquè és inaccessible. Però la nostàlgia no farà pas caure aquests exiliats en el deshonor de l'acceptació o d'una humiliació, inclús per acollir els éssers estimats que pateixen un exili paradoxal dins la pàtria mateixa. L'esperança d'alliberar un dia aquesta pàtria dolorosa lliga més fortament a la vida aquests perseguits, entre les decepcions i les desil·lusions sense fi. I el nom impronunciable de la pàtria, en els seus llavis, és la recompensa de tot aquest dolor inaudit, la prova vital de la pròpia superioritat d'aquells que sols, en la solitud i en el silenci, poden pronunciar-lo. Allà baix, a la bella terra desitjada, les ànimes esclaves

es dobleguen. Però la veritable nació, aquella que excusa i dignifica a l'altra, és sencera en la diàspora, escampada pels països que s'obstinen a ignorar-la i a no pronunciar mai el seu nom per a l'acció redemptora.

Per què es parla dels Quisling, o dels Hacha, o dels Fuka o dels Mussert, o dels Degrelle?. No hi ha cap Quisling més característic que aquell qui trona avui sobre aquesta nació màrtir. Però aquest Quisling imposat per Alemanya i per Itàlia, com els altres, i que ha estat el primer dels Quislings, ha estat reconegut com a governant de dret per les nacions que voldrien avui destruir o eliminar els altres Quislings. Amb quina autoritat poden parlar els nous Quislings, aquells que omplen d'homenatges al Quisling d'abans, el més autèntic i el més cruent de tots els Quislings?

Voldria acabar aquest article amb el relat d'un fet ben edificant. Hi havia a França abans de la guerra, milers de refugiats d'aquesta nació de la que en parlo. Molts d'entre ells havien lluitat per la defensa del règim volgut, que la pàtria s'havia atorgat lliurament en un dia de glòria innocent. Vençuts, havien apel·lat a l'acull de França, que certament no els havia rebut com ells esperaven. Tanmateix i malgrat això en el moment en què han vist que França era presa dels mateixos agressors, que havien assolat la seva pàtria, es van apressar a oferir-los el seu ajut i a enrolar-se sota les seves banderes per defendre-la. França n'havia enviat una bona part a l'Orient, al Líban, a Síria. I vet aquí que França va caure. Llavors un petit grup d'aquests soldats va aconseguir passar la frontera palestina amb riscos i perills. Aquests homes es posaren llavors al servei d'Anglaterra per continuar la lluita alliberadora, que duraria quatre anys... Aquí, a Egipte, aquests combatents, nois coratjosos, ànimes simples i generoses, incapaces de veure la ingratitud que coronava els seus esforços heroics van trobar ànimes germanes d'aquells que van lluitat per la mateixa il·lusió i amb la mateixa empenta... Però creieu que la generositat d'aquests soldats va ésser almenys donada a conèixer per un reconeixement públic? Ah! Ha estat totalment impossible registrar l'ajut d'aquests homes entre la competència del suposat exèrcit de la llibertat, perquè el nom de llur nació era impronunciable, perquè llur esforç s'havia de donar per perdut, entre la glòria amargant i paradoxal de renunciar a tota glòria; perquè el seu braç esquerre no devia ni tan sols saber les gestes que el seu braç dret podia fer. Una vegada, ocasionalment, un dels seus grups va ser fotografiat pels periodistes. Però des que la instantània va aparèixer al diari van veure amb una cànida sorpresa que ells havien de cedir a d'altres, tot el mèrit del seu sang vessat... Sota la fotografia podien llegir aquestes paraules: *soldats xipriotes al servei dels Aliats*.

Crec que vosaltres heu comprès perfectament que aquesta nació voluntàriament oblidada no és altra que... Però no, no. La meva ploma desbordada, rebel, anava a cometre un crim, un veritable sacrilegi. Perquè ja he dit que el nom d'aquesta nació és impronunciable. Anatema!!.

9. ANNEXOS

9.1. ANNEX 1: *SOLIDARIDAD OBRERA*, 19 D'OCTUBRE DE 1907 (PRIMER NÚMERO)

Año 1.º + Número 1

Barcelona 19 de octubre de 1907

ÓRGANO DE LAS SOCIEDADES OBRERAS

SUSCRIPCIÓN	REDACCIÓN Y ADMINISTRACIÓN	Los beneficios de este periódico son destinados a la propaganda, organización y cultura de los trabajadores.
España: un trimestre 1 pesetas Extranjero: un semestre 3 francos	Calle de Mendizábal, número 17	Número suelto

!! PROLETARIO, DESPIERTA !!

Dormid., el proletario, sueña extasiado en inocentes venturas. Cerca de él está el opio que la clase dominante y astuta de la burguesía da al pueblo para abstraerlo de sus realidades y de la misera condición de su vida. Así olvidando su positivo estado, alejándose de su verdadero concepto de explotado se entrega en aras de calmanes creencias e inocentes ideales... y entre promesas y visiones duerme, duerme inconsciente...

¡Pobre proletario! mientras él, alargado por el opio vive abstraído de su ser humano, la burguesía, con el instinto propio de la serpiente, va chupando la sangre de sus venas, dejando en su cuerpo la anemia y la impotencia.

¡Que fácil es así, dominar al pueblo!

Pero afortunadamente aun quedó germen de aquella legión de obreros conscientes que en la historia del proletariado dejaron marcadas sublimes páginas de abnegación y de entereza y de cuyo genio surgieron aquellos hermosos destellos de Solidaridad que reflejaron en el mundo obrero el verdadero camino de su mejoramiento y de su emancipación social. Estos son los que de puerta en puerta irán llamando a sus compañeros con la figura gallarda y serena de la Solidaridad Obrera al grito de ¡Proletario despierta!!

9.2. ANNEX 2: ARTICLE DE GABRIEL ALOMAR A L'HUMANITÉ

La révision du Procès Ferrer¹²⁵⁶

L'initiateur de la campagne, Gabriel Alomar, écrit à l'«Humanité»

Le grand écrivain catalan Gabriel Alomar, qui a parmi la jeune génération intellectuelle de l'Espagne tant d'amis et tant d'admirateurs, avait eu le courage de demander la revision du procès Ferrer quand Barcelone se trouvait encore sous le régime de l'état de siège.

La publication de son article, destiné au journal républicain *La Campana de Gràcia* fut interdite, et c'est seulement après le rétablissement des garanties constitutionnelles que l'article d'Alomar a pu être publié.

Le gouvernement de M. Moret fit poursuivre *La Publicidad* et interdit la continuation de la campagne.

Malgré cela, Gabriel Alomar, qui avait déjà demandé la grâce de Ferrer, continue sa campagne revisionniste sous une autre forme et en tâchant de provoquer un plébiscite parmi le peuple en faveur de ce qu'il croit, avec toute l'Europe civilisée, une campagne de justice et de vérité.

Nous avons tenu à demander à Alomar, qui, dans cette affaire, est the right man in the right place, de nous dire, pour les lecteurs de l'Humanité, la portée de sa campagne et la signification de son initiative.

Tous ceux qui s'intéressent et se passionnent dans cette noble cause qui s'appelle la revision du procès Ferrer, liront avec plaisir, nous en sommes certains, les déclarations si nettes et si précises du vaillant écrivain catalan.

«La révision du Procès Ferrer, que j'ai eu, le premier, l'honneur de réclamer, peut être pour l'Espagne tout à fait ce qu'a été pour la France la révision du procès Dreyfus.

Quand, à l'étranger, on parle de la situation sociale et politique de l'Espagne, on fait sonner d'abord le mot de cléricalisme, comme la cause essentielle de nos maux publics. C'est là une erreur. Le cléricalisme est notre mal social. Mais notre mal politique, et

¹²⁵⁶ Gabriel Alomar, «La révision du Procès Ferrer», *L'Humanité*, 10 de desembre de 1909. Recupera de <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k252230s/fl.item.zoom>.

partant la cause la plus immédiate de l'état de compression sous lequel nous vivons, c'est le militarisme.

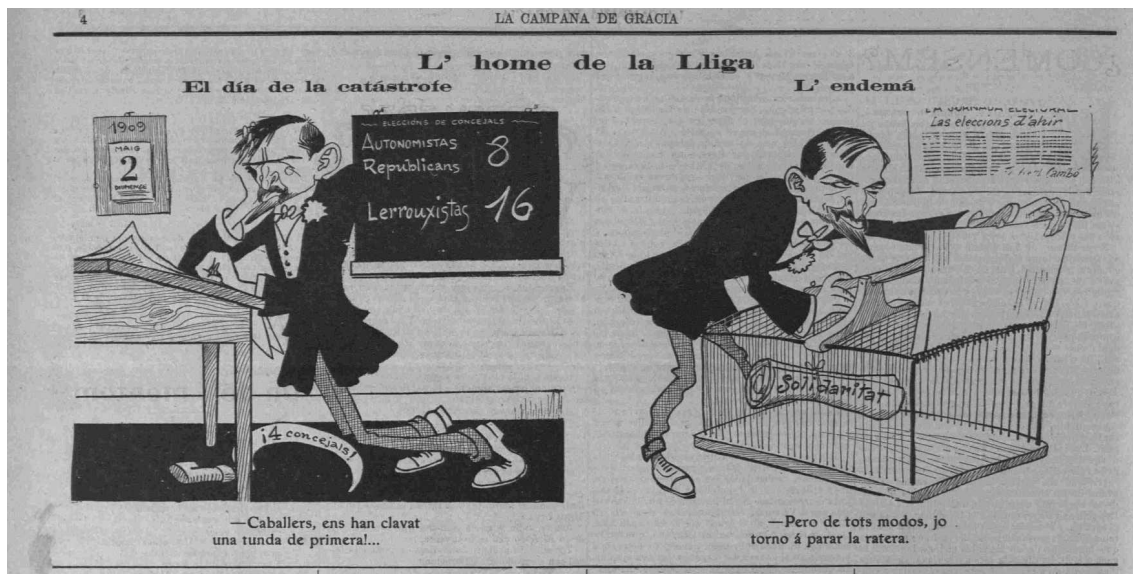
Dans les journaux, les meetings, on peut en toute liberté attaquer l'Église. Mais par contre — l'Europe l'ignore, mais elle doit le savoir — une loi dénommée loi de juridiction, ley de jurisdicciones punit très sévèrement les délits d'opinion contra la patrie et l'armée, en les déférant aux Conseils de Guerre, si bien que les militaires sont juges et partis.

Si cette même loi ne me l'interdiait (car même les articles publiés à l'étranger par des Espagnols sont punissables), je pourrais me livrer à des considérations décisives à cet égard. Mais toute mon œuvre de journaliste est là pour laisser entrevoir toute ma pensée. Il suffit de dire que l'affaire Ferrer, comme l'affaire Dreyfus, nous montre, pour la première fois, unies dans un intérêt commun, la gangrène sociale et la gangrène politique. C'est pour cela que la révision du procès espagnol serait de conséquences analogues à celles de la révision du procès français.

De même qu'une nouvelle France, ouverte aujourd'hui à la solution des trois problèmes militaire, religieux, et capitaliste, vestiges des antiques castes monopolisatrices, a surgi de ce geste héroïque, de même une nouvelle Espagne peut surgir du notre.

J'ai d'autant plus de satisfaction à écrire ces mots à l'Humanité qu'après l'abominable campagne de l'A.B.C., basée sur les faux les plus vils, il était nécessaire qu'une voix espagnole dise notre reconnaissance à l'initiative de la grande solidarité internationale. J'entends en effet que le véritable amour de la France, ne se prouve pas en s'obstinant dans ses propres erreurs, mais en réclamant l'aide de tous les hommes pour améliorer socialement et politiquement notre collectivité particulière. Notre qualité d'Espagnols, notre qualité de Catalans seront d'autant plus fortes et dignes que plus grande sera notre qualité d'hommes.

9.3. ANNEX 3: LA CAMPANA DE GRÀCIA, 8 DE MAIG DE 1909

9.4. ANNEX 4: «LA CONFERENCIA DE GABRIEL ALOMAR CONSTITUÍ UNA CLAMOROSA AFIRMACIÓ DE LES ESQUERRES CATALANES», *LA HUMANITAT*, 23 D'ABRIL DE 1935.

Conferència d'Alomar al Gran Price el 21 d'abril de 1935.

Bon auguri per a la República

CATALANS I REPUBLICANS:

Deixeu-me assaborir ja abans de tot el plaer de parlar-vos, després de tantes dificultats. Tots comprendreu les raons perquè aquesta conferència. ha estat diverses vegades suspesa i ajornada; però, les dificultats vençudes augmenten el goig dels recomençaments. Si la veu dels homes d'esquerra és obligada a callar-se, bon senyal és aquest que per alguna cosa inspira inquietud. I és que pertot arreu va sentint-se cada vegada més viu el desvetllament de les esquerres. I aquest moviment no podrà ja deturar-se.

Jo m'atreveixo a dir si en aquest 14 d'abril que passàrem fa una setmana, va predominar la trista enyorança en l'esperança del pròxim retorn. Però us dic que avui:, quan us retrobo, homes d'esquerra de Catalunya, i m'afronto amb vosaltres per a parlar de les coses que atenyen els nostres ideals, la seguretat del triomf és més poderosa que tots els desenganys. Avui no és tan sols el diumenge de Pasqua per la festa tradicional i religiosa. També ho és com a bon auguri per a la República i per a Catalunya. I voldria que la circumstància

de parlar-vos en una diada tan plena de significances de resurrecció com és aquesta, comunicués als nostres desigs la més forta eficàcia de victòria.

Són ja llunyans els dies en què jo m'adreçava al públic de Catalunya per a tenir amb ell el gran diàleg de les hores transcendents de la nostra vida col·lectiva. Però, aleshores, eren moments de sembra d'ideals i nosaltres mateixos no creïem que la nostra vida ens permetés veure realitzades aquelles aspiracions. De sobte el somni va complint-se. Quasi al mateix temps, la República i l'Autonomia de Catalunya, com a coses consubstancials; i indissolubles foren proclamades. Semblava que tot l'esforç de la nostra vida donava fruit i que ja eren acabades les lluites dels dies de joventut. Per això no sabia dir-vos ara en quin estat d'esperit em presento davant de vosaltres: si el retorn de les hores de combat em fortifica, com una infusió de vida nova, o si l'aspra del recomençament esterboleix la llum guiadora de l'esperança. Sigui com sigui, republicans de Catalunya, jo saludo en vosaltres el poble on he trobat sempre una acollida cordial que mai no podria abastament agrair.

Les esquerres catalanes

No us parlo avui, exclusivament per compte propi. La meva persona valdria poc per a confrontar-la amb la grandesa del moment. Us parlo amb la plena autorització de les esquerres catalanes i voldria singularment que la meua veu encertés a traduir davant de vosaltres el sentit d'aquells ciutadans que avui, per causes ben notòries, no poden venir aquí a parlar-vos amb una eloqüència ben superior a la meua. Vagi a ells la nostra salutació.

(Ovació llarguíssima, amb visques a Companys i als consellers empresonats que són entusiàsticament saludats per l'auditori.)

Voldria que de les meves paraules d'avui, us arribessin sobre tot no les coses que diré, sinó les que no diré perquè no puc dir-les. Però estic segur que vosaltres les comprendreu i les sentireu tal vegada més profundament que si les hagués dites, perquè se us comunicaran de cor a cor, ja que elles són el batec de tots nosaltres en aquesta hora dolorosa. I el silenci és més eloqüent de vegades que les més inflamades declamacions.

La revifalla de les esquerres

Per raons que no necessito dir s'ha anat produint a tot Espanya una forta revifalla d'esperit republicà. I és que quan es toca el cor de la Nació, amb la ressonància de veus clarament significatives, el mal somni s'esvaeix i sembla que els ecos morts del 1931 responen amb una vitalitat desvetlladora de les dormides energies. Però no basta que els ho-

eminents siguin dignes de la Nació. Es necessari també, que la Nació sigui digna dels seus homes. I aquest és el gran problema d'Espanya, com ho era en 1873.

Els fets d'Octubre

Però, cal dir ben alt i fermament, que sempre en les hores de més intensa passió política el retret més fort que podrà fer-se contra Catalunya és aquest: el d'ésser gelosament esquerrana i republicana. I així fins en els hores més crítiques de la seva vida, fins en les hores en què posava en joc tot el seu esdevenidor, Catalunya estava inspirada en l'alt interès per a la República Espanyola.

El contrast entre el 10 d'Agost i el 6 d'Octubre

La República ha sofert moltes convulsions subversives contra el seu règim. Una d'elles la més forta, el 10 d'agost del 1932. Aleshores va dir-se que aquesta rebel·lió no era monàrquica, que no anava contra el règim, sinó contra el Govern. Però, ara ja és ben públic que aquella rebel·lió anava contra la República, perquè se n'ha fet responsable una persona de forta significació monàrquica, que en les hores de perill va negar aquesta responsabilitat. Cal, doncs, proclamar ben clarament el contrast entre els homes del 10 d'agost i nosaltres. Aquells anaven contra la República. Nosaltres defensàvem la conservació de la República. No pot haver-hi una contraposició més clara. Ells volien tirar a terra el règim que Espanya. Lliurament va donar-se el 14 d'abril. Nosaltres ens esforçàvem a defensar-lo i assegurar-lo. I Catalunya ha demostrat estimar de tal manera els principis essencials del règim que ha sacrificat a ells precisament el cabdal d'aquelles mateixes llibertats autonòmiques, compromeses avui per la defensa contra la monarquització de la República espanyola. (Gran ovació.)

Es veritat que Ja rebel·lió vençuda en l'agost del 1932 ha tingut després una victòria pòstuma. Però, qui sap quin serà l'esdevenidor dels vençuts de l'hora present? Qui sap si aquell 10 d'agost lluita avui secretament amb alguna altra data històrica, i d'aquesta lluita sorgirà el redreçament de Catalunya, el redreçament d'Espanya. El 10 d'agost va ésser interessadament desvirtuat pels seus partidaris amb el fi d'atenuar-lo. Aquella altra data ha estat desvirtuada pels seus adversaris amb el fi d'agreujar-la. Però els fets transcendents operen sobre la humanitat com a grans mites, i quan sembla que són coses passades al dipòsit mort de la Història, quan semblen anacronismes fora de moda, és quan treballen subterràniament el cor de les multituds i la inflamen per a les grans reconquestes.

Els republicans els monàrquics

Voleu una ironia més gran que aquesta? El règim d'Espanya s'anomena República. I bé: compareu les coses. Els republicans troben totes les dificultats imaginables per a la vida

política dels seus organisme per la propaganda dels seus ideals. En canvi els monàrquics o monarquitzants troben a tot arreu les portes obertes: i ells que parlen de llegendes negres difonen sense cap obstacle la llegenda negra de la República. I on la difonen? Per ventura hem d'acudir per a defensar-la? Les qüestions de justícia no són nacionals, sinó universals, perquè són humanes. I són les dretes les que s'indignen? Amb quin dret poden parlar de traïció els homes de dreta, que tantes vegades han acudit a l'estranger, per imposar-se contra la pàtria? Foren homes de dreta els qui obriren les fronteres d'Espanya en 1823 als 100.000 fills de Sant Lluís per a imposar a Espanya, contra la voluntat nacional, el rei més odiós de la Història. I aquesta conducta de les dretes sempre ha estat la mateixa, ja des del temps que els emigrats monàrquics durant la revolució francesa varen acudir a totes les nacions estrangeres perquè intervinguessin militarment contra França, entraren a París emparats per aquestes tropes. I els monàrquics portuguesos invocaren l'ajut d'Alfons XIII contra la República de Portugal. I els monàrquics russos anaren també a totes les corts d'Europa pidolant una croada militar contra la Unió Soviètica. I els clericals mexicans, durant la Presidència de Calles, venien a Espanya protegits per l'opinió i la premsa de dretes i donaven conferències i omplien d'injúries al Govern de la seva Pàtria. I en fi, els monàrquics espanyols, durant el bienni, han disseminat per tot l'estranger la més negra de les llegendes contra el règim que la seva Pàtria havia lliurament proclamat.

La veritable subversió

I bé: aquests monàrquics ocults o francs. són els que a les Corts espanyoles actuals han increpat els republicans més indiscutibles, consumant l'única veritable subversió que sofreix Espanya. Ah, amics meus! En tota la meua vida be tingut mil ocasions, sota la monarquia, de presentar-me com a veu subversiu. Però ara vinc aquí per primera vegada a defensar el règim gloriosament establert, a demanar el compliment estricte d'aquella Constitució en la qual vaig tenir l'honor de col·laborar directament, en nom de Catalunya. Qui són, doncs, els subversius? Ells o nosaltres?

La República, moviment afirmatiu

Els enemics de la República, que el 14 d'Abril no varen posar la més petita resistència a la voluntat esclatant del poble, els amics de la monarquia, que per tant temps dissimulaven la seva opinió i que ara mateix voldrien servir-se d'aquest dissimulament per a apoderar-se de la República, solen dir que la República vingué com a negació de la monarquia. Així voldria entelar la clara glòria d'aquell dia, en què Espanya va oferir al món l'espectacle incomparable d'una revolució incruenta i generosa. Com poden titllar de

negatiu aquell moment en què semblava que l'ànima d'Espanya es recobrava a si mateixa i que la Història li oferia la prova millor de la seva dignitat? El poble va sortir victoriós d'aquesta prova tant perillosa per les multituds. El poble podia murar-se a totes les venjances, si l'odi l'hagués inspirat. Però no era l'odi que l'inspirava, no era un sentiment negatiu ni agressiu, sinó un sentit de sana afirmació i un sentiment de capacitat de poder. Per aquesta mateixa compenetració amb el sentit afirmatiu d'una nova Espanya, la República espanyola no va creure necessari el moment dictatorial de totes les revolucions. No va establir de cop aquelles reformes consubstancials amb l'ideari espanyol de la República com a refundició d'Espanya. La República, plena de sentit legal, va confiar tot seguit aquesta tasca a unes corts Constituents. I les eleccions legislatives confirmaven esplèndidament la voluntat d'Espanya. I mai no ha d'oblidar-se el record de l'espectacle que el poble de Madrid va contemplar en el dia històric del 14 de juliol, quan va constituir-se aquell Parlament. Els diputats sortiren sota el pòrtic del Congrés. La nit d'estiu començava. Els carrers, les places, els balcons, eren plens de gentada commoguda i ansiosa. I les tropes desfilaren majestuosament davant la representació nacional, retent homenatge al nou Poder constituït, als delegats de la nova i indiscutible sobirania popular. L'aire s'omplia d'aplaudiments i aclamacions, i les banderes s'inclinaven davant del pòrtic i els crits de visca la República es canviaven com una abraçada d'esperits entre les tropes i el poble. Era finit per sempre el mal somni dels anys anteriors. La República havia obert els camins de la Pàtria i tots anàvem a avançar per aquesta via cap a un esdevenidor gloriós.

El separatisme de la monarquia

Una de les grans culpes de la monarquia va ésser mantenir una Espanya desintegrada de l'Occident europeu. La monarquia va interposar un veritable separatisme d'Espanya quant a Europa. Sempre que es parlava d'introduir a Espanya aquelles reformes polítiques que completen la vida civil d'un poble, singularment les religioses, solia dir-se: Bah! Encara parlem d'aquestes coses? Tot això està superat. Als pobles civilitzats ja no se'n parla! Naturalment; ja no se'n parlava en els pobles civilitzats precisament per això, perquè eren civilitzats, és a dir, perquè tenien aquella plenitud de vida civil que mancava a la monarquia espanyola.

Catalunya en l'hora present

He donat per tema d'aquesta conferència el de Catalunya i la reconstrucció de la República, perquè he volgut assenyalar el deure, l'obligació ineludible que pertoca a Catalunya en l'hora present. Però no amb la vana pretensió d'imaginar una espècie

d'imperialisme espiritual que donés a Catalunya una potència miraculosa i sobrenatural, sinó quant a l'imperatiu que tots hem d'imposar-nos per a contribuir poderosament a la reconquesta de la República.

A tots en els que s'atreveixen a malparlar de l'esperit del 14 d'abril jo voldria demanar-los quines són aquestes grans culpes. I bé vaig a parlar-vos com a fiscal o acusador, i no la com a defensor.

Les grans culpes del 14 d'abril

Voleu saber quines forces foren les grans culpes de la República del 14 d'Abril? En primer lloc al de depositar sempre, tal vegada còndidament, les fidelitats jurídiques davant les conveniències polítiques. Qui parla avui d'impunismes? Si en la Història hi ha hagut una revolució impunista va ésser la nostra. Els homes del bienni, vull dir els veritables homes del bienni, tenen amb ell algun deute formidable de generositat. I quan va tractar-se de demanar perdons, els clams d'indulgència no sortiren del camp dels acusats, sinó que sortiren del nostre camp, del camp avorrit i blasfemat. L'Espanya monàrquica deixava darrera d'ella molts culpables: jurídicament culpables, no ja per raons d'Estat. Cap rei no ha sortit més ben lliurat de les responsabilitats davant del poble que el darrer rei d'Espanya. El dia que varen ser incendiats alguns convents, la primera apel·lació a la serenitat va sortir de la meua ploma, perquè jo volia mantenir aleshores el gest bellíssim amb què la República havia començat. I aquelles flames no eren més que una petita compensació d'altres flames que il·luminen la Història d'Espanya i en les quals no cremaven edificis, sinó persones vives sobre les fogueres de la intolerància. Aquella República vivia emparada en la gran alenada inicial de la diada alliberadora i en el concurs espiritual de la nació alliberada.

Era un govern fort

No era un Govern de força, perquè era un Govern fort. Els Governos de força són els que necessiten un règim de força per a governar, ja que sense ell caurien a la primera envestida. En canvi, els Governos forts són els que no necessiten el règim de força per a governar. ¿Voleu saber quin és el signe més clar de la força d'un Govern? Un Govern és fort quan no té por a les campanyes de l'oposició, quan deixa camí obert a l'opinió dels adversaris. Quan està prohibit opinar sobre tal o tal fet, quan els dissidents o els disconformistes no poden manifestar-se, el Govern té la consciència de la seva debilitat. Mentre l'esperit del 14 d'abril va ésser viu a Espanya, van poder reprimir-se per primera vegada formidables agressions de dreta i esquerra, sense aplicar mai la pena de mort. La República del 14 d'abril va mantenir intacta la llibertat d'expressió sense aplicar mai l'estat

de guerra, ni la censura, mentre donava als seua adversaris tota mena de facilitats per a què la combatessin.

Aquella República. va mantenir-se impàvida. davant totes les campanyes, oferint el pit e les ferides. Però les ferides no eren cops lleials d'espasa contra el pit. Sinó punyalades a l'espatlla. Aquella República va sostenir en el Parlament la més ruda batalla contra tota mena de maquinacions. Va intentar la renovació republicana d'Espanya amb una burocràcia monàrquica adversa, que esperava còmodament l'hora de la revenja. Va deixar que els grans òrgans de la premsa caiguessin en mans del capital, i va refiar-se ingènuament de la pròpia superioritat. I quan un dia que tots recordeu els agents de la força pública varen excedir-se en la repressió, aquell Govern va apartar-se de tota solidaritat amb els culpables, va debatre aquesta qüestió a plena llum davant del Parlament, va deixar tota la llibertat a la premsa adversària per a desvirtuar interessadament els fets, i va lliurar al Tribunal els agents culpables, sense reparar en mèrits ni en serveis. Aquells homes no varen difondre mai el sentiment d'injustícia. I tingueu en compte que els fracassos jurídics són molt més greus que els fracassos polítics.

Les dues formes de vitalitat política

Les nacions, en la seva vitalitat política, ofereixen dues formes. Jo en diria, si no fos una mica pedantesc, la forma estàtica i la dinàmica. Hi ha nacions en les quals la vida política s'immobilitzen, o bé es regula en el que s'anomena torn pacífic dels poders, en una alternativa de governament de dretes i governaments d'esquerres, entre els quals, a vegades, no hi ha diferència essencial. Aquesta va ésser, per llarg temps, la situació d'Espanya, bipartida entre els anomenats liberals i els anomenats conservadors.

Però hi ha altres països on la vida política s'encamina en un corrent progressiu, ja d'avançada o ja de reacció. Espanya, submergida per tant temps en el marasme, era una d'aquelles nacions estàtiques. Però, de sobte, per impulsions de camarilla reial i esperit de classe, Espanya es va tornar reaccionària, en tots els sentits de la reacció. Espanya, va tornar-se, doncs, nació dinàmica, però cap a l'absolutisme, perquè la dinastia borbònica era absolutista, malgrat totes les intentades renovacions. Després de l'absolutisme fernandí, Isabel II havia volgut semblar una aclimatació liberal de la dinastia contra don Carles. L'intent fracassà. La Restauració havia volgut ésser una modernització de la dinastia per a fer oblidar els temps isabelins. L'intent fracassà. Durant el regnat d'Alfons XII, Espanya va mantenir-se en forma estàtica més o menys atemperada. Però després, en ple regnat d'Alfons XIII, la vella malura absolutista va renéixer. El cop d'Estat de Primo de Rivera va ésser la clara revelació d'aquesta tendència. Però la Dictadura va

produir, per natural contracop, un moviment d'impulsió contrària; calia que Espanya fos, finalment, nació dinàmica, en el sentit de la superació d'ella mateixa, de la victòria definitiva sobre les tares tradicionals. I aquest va ésser el significat de la República; aquest va ésser el veritable esperit del 14 d'abril. (Ovació).

La República no pot ésser un nom

Ara bé; jo us demano, republicans de Catalunya, si hem de resignar-nos que la República sigui un nom, i que retorni no ja el marasme estàtic de la restauració del 1874, sinó el dinamisme reaccionari més perillós encara que el de la passada dictadura. Jo no vull creure que hi hagi per més temps homes anomenats republicans, que emparin i sostinguin aquesta adulteració total de la nostra República. Perquè aleshores podrien demanar-nos, dubtosos, si la conducta d'aquests homes és un patent desacord en tota la seva vida anterior i amb tota la seva història personal de lluitadors, o bé si és precisament la conseqüència natura d'aquesta vida i d'aquesta significació.

L'Estatut de Catalunya

Però entre els pecats dels homes del 14 d'abril he deixat d'assenyalar el més greu de tots: ells varen consagrar l'Estatut de Catalunya, d'acord amb la voluntat del Parlament i la legalitat de la Constitució. Això significava una identificació entre l'autonomia catalana i el sentit republicà espanyol. Significava que la causa de Catalunya i la de la República eren una mateixa cosa, i que mai no podria oblidar-se que Catalunya s'havia recobrat a si mateixa, a causa dels homes tímids del 14 d'abril i per l'acció personal de l'home més odiat avui per la reacció. Per això s'estableix un deute de gratitud inextingible, inoblidable. Si aquells homes són odiats pels seus adversaris, si és odiat singularment el seu cabdill, si han sofert persecucions i atacs sense límit, es deu en gran part al fet que aquells homes i el seu cap foren els homes de Catalunya en el moment més transcendental de la nostra vida col·lectiva. L'Esquerra catalana, victoriosa sota la guia de l'home venerable que és un record fondíssim de la meva amistat i de la meva admiració, l'Esquerra catalana va aconseguir les llibertats catalanes. I va aconseguir-les per la col·laboració amb les veritables esquerres de tot Espanya. Hi ha, doncs, perfecta identificació entre els uns i els altres.

El contuberni actual

Dèiem que l'esperit del 14 d'abril va correspondre a una voluntat afirmativa d'Espanya, de la qual va sorgir una de les Constitucions més perfectes i avançades del món. ¿Què representa en canvi la situació actual? El contuberni de les forces incompatibles que la sostenen ¿pot representar mai un moment afirmatiu? No. Representa una feina de negoció,

de destrucció de tot el que aleshores va fer-se. Per això venim nosaltres a reafirmar la feina constructiva, a exigir el recomenç de la tasca interrompuda el malaguanyat 19 de novembre del 1933, en què va anul·lar-se el moment idealista del 14 d'abril. I estem segurs que tota l'ànima del poble conscient d'Espanya desitja una apel·lació a la seva voluntat perquè aquesta voluntat és ben diversa de la que està representada en el Parlament, i és inútil cercar en combinacions de ministeris una forma viable i homogènia de Govern.

L'Estatut i la Constitució

La Constitució va incloure l'Estatut de Catalunya dins les seves primordials reivindicacions. Catalunya en incloure dins la seva resurrecció la tornada íntegra i definitiva de la vigència de la Constitució republicana.

Però això no ho imagino sols com un deure, sinó com un dret. I és precisament aquest dret, el que devem reivindicar. Les veus de fora que eu el neguen són veus veritablement separadores. Són separadores a la inversa. Jo en diria, precisament separatistes de la República. La paraula de separatisme no vol dir únicament voluntat de separar territoris; vol dir també voluntat separar espiritualitat. Doncs bé, nosaltres, catalans, condemnen avui els que han volgut separar Espanya de la República, incorporant-la novament a l'esperit de la monarquia.

La base de la República

Recordeu aquella famosa invocació dels que deien que convenia eixamplar les bases de la República. Però cal preguntar-se que significa aquesta frase enganyosa. Eixamplar materialment la República, volia dir disminuir-la espiritualment. Si es volia obrir la porta a l'adveniment dels enemics mortals de la República perquè sota de l'aparença de reconeixement i adhesió la desvirtuessin, això no era engrandir, sinó empètitir. Les masses anomenades republicanes podien aparèixer majors, però l'ideari, el contingut, s'esfumava i desapareixia. Tal volta es dirà: és que la voluntat nacional manifestada el 19 de novembre del 1933, va donar la victòria a les dretes. Però jo contestaré: precisament aquells dies va oferir-se una prova de veritable republicanisme històric no ha de voler significar un republicanisme que ja ha passat a la història. La prova a la què hem refereixo era la d'escollir entre monarquitzants i republicans, entre unir-se a les candidatures republicanes en la votació definitiva, o decidir la victòria de les candidatures monarquitzades. Era l'hora d'oblidar rancúnies, de refondre les fortes unitats d'acció, de posar els cors a l'uníson. I que varen fer aquells homes? Aquells homes decidiren la situació actual d'Espanya, i, de fet, separaren Espanya de la República.

I aquell moment de prova del 1933 s'està repetint ara mateix!

La potencialitat republicana de Catalunya

Doncs, bé, republicans i catalans. Nosaltres no hem d'incórrer mai en aquesta culpa. Hem de desbordar sobre tota Espanya aquesta potencialitat republicana que roman intacta a Catalunya. (Ovació).

Si per boca meva, immerescudament, parla en públic una veu catalana d'esquerra, després de tant temps de silenci, convé fer l'afirmació capital que Catalunya és la mateixa de sempre. I que un episodi polític no pot alterar la integritat de les nostres conviccions. Aquest temps haurà estat una interrupció, però no un final. Si us deia que la potència republicana roman intacta a Catalunya, també roman intacta la seva voluntat autònoma. De cara a l'esdevenidor, recabem una vergada més la reconeixença de la nostra personalitat i estem segurs que el veritable sentit de pacificació imposarà aquest restabliment com un principi de Justícia).

(Gran ovació, amb visques a Catalunya i a "l'Esquerra".

La capitalitat catalana

He dit moltes vegades que la vitalitat de Catalunya es manifesta visiblement perquè ha sabut crear una gran ciutat. I el deure primordial de les grans ciutats consisteix en el fet que sàpiguen ésser capitals. I quant més gran és el territori sobre el quan irradien, més intensa és també la seva qualitat. Doncs, bé; Catalunya, Barcelona en la forma més alta, té un deure de capitalitat: el deure de capacitar-se per a ésser un dels forts nuclis entorn dels quals torni a formar-se la República. I està clar que quan parlo de gran ciutat no vull dir sols Barcelona, sinó la forta irradiació d'un nucli d'alta cultura i alta civilització per tots els indrets de Catalunya; una ànima col·lectiva selecta, difosa i permanent en tota la terra catalana, donant-li personalitat inequívoca i genuïna. Quan tant es parla del problema de la nostra Universitat, penso que els nostres adversaris no s'han plantejat íntimament el valor d'una Universitat entesa no com un organisme, no com un engranatge funcional, sinó com l'expressió dinàmica i viva d'aquesta ciutadania latent i dispersa. La Universitat ha d'ésser la confluència de la cultura amb la civilització, perquè és l'encarregada de resoldre les formes superiors de la instrucció en les formes definitives de l'educació, que són les fonts de la ciutadania. La Universitat és l'Estat Major d'una cultura.

No vol qui vol, sinó qui pot

L'Estatut de Catalunya no era la concessió d'un dret. Era el reconeixement d'un fet. No té autonomia qui la vol tenir, sinó qui la pot tenir, perquè de fet ja la té en la vida de la

nacionalitat. I aquesta autonomia no es un lligam que es desferma: és un vincle que uneix. L'autonomia és la forma superior de les unions. Hi ha esperits tan pobre, que imaginem la unió dels territoris com un enllaçament de germans siamesos, junyits pel cos com un producte monstruós. No. No es tracta de fatalitats antinaturals, sinó d'encaixades frateres. Nosaltres volem que Catalunya infongui en el cos de tot Espanya les seves pròpies vitalitats i les rebi també de tot Espanya.

El front únic de les esquerres

Els nostres adversaris de dreta parlen de front antimarxista. En nom d'aquesta expressió negativa volen donar la batalla a les esquerres de tot el món. ¿Serien tan suïcides les esquerres que no formessin també el front únic contra aquesta reacció? I està clar que quan parlo d'esquerres vull referir-me també als obrers de Catalunya, com als obrers de tot Espanya. Girem la vista entorn nostre i contemplem aquesta Europa inquieta i torturada per l'espectre de la guerra que novament truca a les portes de les nacions. Aquest és el fruit de la destrucció dels partits obreristes a tants països on tenien una executòria benemèrita. Més que mai s'oposen avui la idolatria de l'Estat i el sentit d'unió internacional, que es deu en primer lloc als partits proletaris. Però avui la qüestió està judicada. Què és preferible? ¿L'anomenada lluita de classes, que s'esforça precisament per fer desaparèixer les classes i crear una humanitat millor, o la guerra entre els pobles, que destrueix les civilitzacions i deshonra la humanitat?

("Molt bé, molt bé!" Crits de "abaix la guerra")

El més gran patriotisme

Altres vegades he dit que el més gran dels patriotismes consisteix a fer la pàtria digna. Jo estic segur que vosaltres superareu totes les proves i demostrareu una vegada més la nostra diferència quan als nostres adversaris. Així, doncs, posada la vista en aquest esdevenidor de desgauge, purificats pel dolor d'aquests mesos de lluita, penseu que nosaltres hem d'obrir les portes de la presó als germans captius, les portes de la personalitat a Catalunya, les portes de la República a Espanya.

Les esquerres espanyoles varen caure del Poder perquè, segons va dir-se, així convenia a la pacificació dels esperits. La pacificació dels esperits! Ja la veieu! Tot Espanya s'ha estremet en una veritable guerra civil. Quan arribi l'hora que el poble judiqui entre els nostres enemics i nosaltres, pensem tots que el poble ens judicarà també ell mateix, perquè altra vegada posarà a prova la seva capacitat de governar-se dignament. Jo sento en el poble de Catalunya una voluntat de victòria i tinc l'optimisme de creure que aquesta voluntat encomanadissa portarà el seu fruit per tot Espanya. Sols us demano, per a quan

arribi aquesta gran victòria, una gran consciència de la nostra responsabilitat. Una gran fortalesa per a fer-nos dignes d'aquest moment històric. Una gran disciplina per a aconseguir-ho complidament.

Però si una vegada més se'ns contesta amb la represàlia desmesurada i cruel, amb l'insult i la difamació, amb tota l'astúcia traïdora i el verí de totes les malvestats, ah, aleshores republicans de Catalunya, deixo a la consciència de tots el pensar què podrà fer-se encara, amb dignitat i energia, per a aconseguir la salut i la regeneració de tot Espanya.

(Llarga ovació, que es reproduïx en retirar-se l'orador i la presidència. La multitud surt ordenadament del local, cantant "Els Segadors".)

10. HEMEROTECA

El Poble Català

La Campana de Gràcia

La Veu de Catalunya

L'Esquella de la Torratxa

L'Avens/L'Avenç

La Veu de Montserrat

La Libertad

El Imparcial

Los Lunes del Imparcial

El Liberal

El Progreso

El Autonomista

El País

El Noroeste Democrático

El Pueblo

El Dia

L'Opinió

La Publicidad

La Publicitat

El Diluvio

El Progreso

La Lucha

Justícia Social

L'Europe Nouvelle

L'Humanité

La Humanitat

11. ARXIUS CONSULTATS

Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
BNE, Fons personal Gabriel Alomar
Hemeroteca General de la UAB
Arxiu Nacional de Catalunya
Biblioteca de Cort, Palma de Mallorca
Biblioteca de Catalunya
Pavelló de la República

Arxius digitals:

Prensa Historica
Arxiu de Revistes Catalanes Antigues

12. BIBLIOGRAFIA

- Abelló Juanpere, Joan, *França o bé Itàlia? Avantguardes europees a Catalunya: percepció i transferències 1900-1924: Edició crítica de les Letres de l'estranger de Joan Salvat-Papasseit i projecte de mostra. TDX (Tesis Doctorals en Xarxa)*. Ph.D. Thesis, Universitat Pompeu Fabra, 2015. <https://www.tdx.cat/handle/10803/348877>.
- Abelló, Teresa: «El moviment anarquista (1874-1914): Entre el catalanisme i l'internacionalisme». *Afers: fulls de recerca i pensament*, núm. 13, 1992, pp. 131-41.
- . *La vaga de La Canadenca: La jornada de vuit hores. 21 de febrer de 1919*, Barcelona, ROSA VENTS, 2024.
- Abendroth, Wolfgang. *Historia social del movimiento obrero europeo*, Barcelona, Laia, 1978.
- Aguilar Gavilán, Enrique: «El asesinato de José Canalejas y su proyecto frustrado de nacionalización de la Monarquía», *Ambitos: revista de estudios de ciencias sociales y humanidades*, núm. 28, p. 2012, pp. 79-86.
- Aisa, Ferran. *La vaga de la Canadenca: la conquesta de les vuit hores*, Barcelona, Edicions 1984, 2019.
- Alba, Víctor, *Los Conservadores en España: ensayo de interpretación histórica*, Barcelona, Planeta, 1981.
- Alcaraz i González, Ricard, *La Unió Socialista de Catalunya: 1923-1936* (pròleg de Josep Termes), Barcelona, La Magrana, 1987.
- Almirall, Valentí. *Antologia de textos* (estudi introductori de Josep Pich Mitjana), Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis Autònoms, 2011.
- . *Lo Catalanisme: motius que l'legitiman fonaments científics y solucions practicas*, Barcelona, Alta Fulla, 1978.
- Alomar, Gabriel. *Articles inicials: (primera època mallorquina); Una vila que es mor / Gabriel Alomar; introducció biogràfica: Antoni Ignasi Alomar Canyelles; introducció als articles del volum, transcripció i cura de l'edició: Pere Rosselló Bover*. Obres completes de Gabriel Alomar 1. Palma de Mallorca: Consell de Mallorca, Cultura i Joventut, 2004.
- . *El frente espiritual*. Tortosa, Casa Editorial Monclús, 1918.
- . *El Futurisme i altres assaigs* (a cura d'Antoni-Lluc Ferre). Barcelona, Edicions 62, 1970.

- . *El Futurisme ; seguit dels articles d'El poble català (1904-1906) / Gabriel Alomar ; introducció: Jordi Castellanos ; transcripció dels textos: Pere Rosselló Torrents*. Obres completes de Gabriel Alomar 2. Mallorca: Consell de Mallorca, Cultura i Joventut, 2000.
- . *Gabriel Alomar i l'Argentina: la col·laboració d'un intel·lectual mallorquí al diari La Nación de Buenos Aires (1923-1936)* (Estudi introductori de Pilar Arnau i Segarra), Barcelona, Fundació Càtedra Iberoamericana, 2009.
- . *La Columna de foc* (pròleg de Santiago Rusiñol), Mallorca, Moll, 1973.
- . *La guerra a través de un alma*, Madrid, Renacimiento, 1917.
- . *La formación de si mismo: (el diálogo entre la adida y los libros)*, Madrid, Rafael Caro Raggis, 1920.
- . *La política idealista: proyecciones y reflejos de alma*, Palma, Calima, 2006.
- . *La Pena de mort*, (introducció: Antoni Serra), Palma de Mallorca, J. Mascaró Pasarius, 1972.
- . *Negacions i afirmacions del Catalanisme ; Catalanisme socialista*, Barcelona, Fundació Rafael Campalans, 1989.
- . *Sobre liberalisme i nacionalisme* (pròleg d'Antoni Serra), Palma de Mallorca, Moll, 1987.
- . *Sportula: (1907-1908): articles d'El Poble Català (introducció: Assumpta Camps ; transcripció dels textos: Pere Rosselló Torrents*. Obres completes de Gabriel Alomar 3. Mallorca: Consell de Mallorca, Cultura i Joventut, 2000.
- . *Verba*, Madrid, Imp. Juan Pueyo, 1918.
- Alomar, Gabriel, Agnès A. Cerdà Amengual, i Francisca Niell Llabrés. *Articles a L'Esquella de la Torratxa (1907-1918), L'Almanac de L'Esquella de la Torratxa (1910-1924) i La Campana de Gràcia (1907-1909)*. Primera edició. Obres completes de Gabriel Alomar 7. Palma: Nova Editorial Moll, 2021.
- Alomar, Gabriel, Xavi Milian, Roc Solà, i Antoni Trobat. *Republicanisme, catalanisme i socialisme*, Manresa, Tarragona Tigre de Paper, Lo Diable Gros, 2021.
- Alomar, Gabriel, i Francisca Niell Llabrés. *Articles a La Campana de Gràcia (1910-1912)*. Primera edició. Obres completes de Gabriel Alomar 8. Palma, Nova Editorial Moll, 2022.
- Alomar, Gabriel, i Pere Rosselló Bover. *Articles a El Poble català (1909-1910)*. Primera edició. Obres completes de Gabriel Alomar 5. Palma, Nova editorial Moll, 2019.
- . *Articles a Los Lunes de El Imparcial (1917-1919)*. Obres completes de Gabriel Alomar 10. Palma, Nova Editorial Moll, 2023.

- . *Articles d'El Poble català (1907-1908)*. Primera edició. Obres completes de Gabriel Alomar 4. Palma, Institució Francesc de Borja Moll; Institut d'Estudis Baleàrics, 2018.
- Alomar, Gabriel, Pere Rosselló Bover, i Sebastià Sansó. *Articles a La Veu de Catalunya (1899-1906): Articles a El Poble Català (1909-1910); La pena de mort i altres assaigs*. Primera edició. Obres completes de Gabriel Alomar 6. Palma, Nova Editorial Moll, 2020.
- Alomar, Gabriel, Bartomeu Rosselló-Pòrcel, i Fons Jordi Castellanos. *Antologia poética* (pròleg de Miquel Dolç), Palma de Mallorca, Moll, 1987.
- Alomar i Canyelles, Antoni Ignasi: «Notes per a la biografia de Gabriel Alomar i Villalonga». *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'Estudis Històrics*, núm. 45, 1989, pp. 403-5.
- Álvarez Junco, José, *Mater Dolorosa: la idea de España en el siglo XIX*, Madrid, Taurus, 2001.
- Ametlla, Claudi, *Memòries polítiques*, Barcelona, Pòrtic, 1963.
- Anchorena Morales, Óscar, *El republicanismo en Madrid. Movilización política y formas de sociabilidad, 1874-1923*. Tesis Doctoral. Universidad Autónoma de Madrid, 2019.
- Anderson, Benedict, *Bajo tres banderas: anarquismo e imaginación anticolonial*, Madrid, Ediciones Akal, 2008.
- . *Comunitats imaginades: Reflexions sobre l'origen i la propagació del nacionalisme*, València, Afers/Universitat de València, 2005.
- Andrews, Arthur: «Essays on Nationalism. By Carlton J. H. Hayes. (New York: The Macmillan Company. 1926. Pp. 279.)», *American Political Science Review* 20, núm. 4 (novembre 1926), pp. 887-89.
- Anguera, Pere, *El Català al segle XIX: de llengua del poble a llengua nacional*, Barcelona, Empúries, 1997.
- Anguera, Pere, Pere Gabriel, Joan Puigbert, Conxita Mir, Àngel Duarte, Pere Cornellà, Francesc Vilanova, Josep Clara, *El Catalanisme d'esquerres*, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials, 1997.
- Aragonès, Vidal, *Francesc Layret: vida, obra i pensament*, Manresa, Tigre de Paper, 2020.
- Archilés, Ferran: «Lenguajes de la nación. Las “experiencias de la nación” y los procesos de nacionalización: propuesta para un debate», *Ayer*, 90, 2013, pp. 91-114.
- Archilés, Ferrán, i Maximiliano Fuentes Codera (eds.), *Ideas comprometidas: los intelectuales y la política*, Madrid, Ediciones Akal, 2018.
- Archilés i Cardona, Ferran, *No sólo cívica nación y nacionalismo cultural español*, Valencia, Tirant humanidades, 2018.

- Archilés i Cardona, Ferran, i Marta García Carrión: «En la sombra del Estado: esfera pública nacional y homogeneización cultural en la España de la Restauración». *Historia contemporánea*, núm. 45, 2012, pp. 483-518.
- Archilés i Cardona, Ferran, i Manuel Martí Martínez: «La construcción de la Nación española durante el siglo XIX: logros y límites de la asimilación en el caso valenciano», *Ayer*, núm. 35, 1999, pp. 171-90.
- Archilés i Cardona, Ferran, Javier Moreno Luzón, i Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, *Construir España: nacionalismo español y procesos de nacionalización*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2007.
- Artal, Francesc, Albert Balcells, et al., *El Pensament polític català: del segle XVIII a mitjan segle XX* (a cura d'Albert Balcells), Barcelona, Edicions 62, 1988.
- Asensio, Josep, *El fantasma de Lerroux*, Barcelona, Edicions de 1984, 2022.
- Aunós, Eduardo, *Itinerario histórico de la España contemporánea: 1808-1936*, Barcelona, Bosch, 1940.
- Bajatierra, Mauro, *Desde las barricadas: una semana de revolución en España: las jornadas de Madrid en agosto de 1917: (diario de quienes fueron más que testigos)*, Tortosa, Monclús, 1918.
- Balcells, Albert, *El Sindicalismo en Barcelona, 1916-1923*, Barcelona, Nova Terra, 1968.
- . *La Mancomunitat de Catalunya, 1914-1925: el primer pas vers l'autogovern des de la desfeta de 1714*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2014.
- . *Les Eleccions generals a Catalunya de 1901 a 1923: relació dels resultats electorals de 1869 a 1899 / Albert Balcells, Joan B. Culla, Conxita Mir*, Barcelona, Fundació Jaume Bofill, 1982.
- . *Rafael Campalans, socialisme català: biografia i textos*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- . *El Arraigo del anarquismo en Cataluña: textos de 1926-1934 (introducción y selección por Albert Balcells)*, Madrid, Júcar, 1979.
- Sebastian Balfour, *El fin del imperio español (1898-1923)*, Barcelona, Crítica, 1997,
- Ballester, Santiago Izquierdo: «Significació política de Solidaritat Catalana». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 2008, pp. 43-69.
- Banti, Alberto Mario, *Sublime madre nostra: la nazione italiana dal Risorgimento al fascismo*, Roma, Laterza, 2011.
- Bar, Antonio, *La C.N.T. en los años rojos (del sindicalismo revolucionario al anarcosindicalismo, 1910-1926)*, Madrid, Akal, 1981.

- Baras i Gómez, Montserrat, *Acció Catalana: 1922-1936*, Barcelona, Curial, 1984.
- Barceló, Miquel, Borja de Riquer, i Enric Ucelay Da-Ca: «Sobre la historiografia catalana». *L'Avenç*, núm. 50, 1982.
- Baron, Salo: «Review of *Review of The Idea of Nationalism. A Study in Its Origins and Background*, per Hans Kohn», *Jewish Social Studies* 6, núm. 4, 1944, pp. 408-11.
- Batalla i Galimany, Ramo, *Jaume Miravittles i Navarra. Intel·lectual, revolucionari i home de govern. Els anys joves, 1906-1939*. Ph.D. Thesis, Universitat Autònoma de Barcelona, 2010.
- Batllo, Isidre Molas: «El liberalisme democràtic de Gabriel Alomar», *Recerques: història, economia, cultura*, 1990, 91-111.
- . «El Projecte d'Estatut d'Autonomia de Catalunya del 1919», *Recerques: història, economia, cultura*, 1983, pp. 69-79.
- Bauer, Otto, i Ramón Máiz Suárez, *La Cuestión De Las nacionalidades y la socialdemocracia*, Madrid, Akal, 2020.
- Baycroft, Timothy, Mark Hewitson, *What Is a Nation?: Europe 1789-1914*, University Press, 2006.
- Bayly, Christopher, *El Nacimiento del mundo moderno, 1780-1914: conexiones y comparaciones globales*, Madrid, Siglo XXI, 2010.
- Ben-Ami, Shlomo, *La Dictadura de Primo de Rivera: 1923-1930*, Barcelona, Planeta, 1984.
- Benet, Josep: «Gabriel Alomar i l'autonomia», *Nous Horitzons*, 1978.
- . *Maragall i la Setmana*, Barcelona, Edicions 62, 1965.
- Bengoechea, Soledad, *El Locaut de Barcelona: 1919-1920 : els precedents de la dictadura de Primo de Rivera*, Barcelona, Curial, 1998.
- . *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya: tradició i corporativisme entre finals de segle i la dictadura de Primo de Rivera* (pròleg de Pere Gabriel), Barcelona, Abadia de Montserrat, 1994.
- Bengoechea, Soledad, i Gemma Ramos: «La patronal catalana y la huelga de 1902», *Historia social*, núm. 5, 1989, pp. 77-96.
- Beramendi, Justo: «La competencia entre procesos nacionalizadores en Galicia, 1808-1936. Una primera aproximación». Documento de trabajo del Seminario de Historia impartido en la Fundación Ortega y Gasset, 2008.
- Beramendi, Justo, *La nación omnipresente: procesos de nacionalización en la España contemporánea*, Granada, Editorial Comares, 2020.

- Beramendi, Justo G., *De provincia a nación: historia do galeguismo político*, Vigo, Edicións Xerais de Galicia, 2007.
- Beramendi, Justo, Ramón Máiz Suárez, *Los Nacionalismos en la España de la II República*, Madrid, Siglo XXI, 1991.
- Berman, Marshall, *Todo lo sólido se desvanece en el aire: la experiencia de la modernidad*, Barcelona, Anthropos Editorial, 2013.
- Bilbeny, Norbert, *Política noucentista. De Maragall a d'Os*, Catarroja-Barcelona-Palma, Editorial Afers, 1999.
- Billig, Michael, *Nacionalisme Banal*, València, Afers/Universitat de València, 2006.
- Billig, Michael, i Rosamaria Núñez: «El nacionalismo banal y la reproducción de la identidad nacional», *Revista Mexicana de Sociología* 60, núm. 1, 1998, pp. 37-57.
- Blas Guerrero, Andrés de, *Enciclopedia del nacionalismo*, Madrid, Tecnos, 1999.
- Bloch, Marc, *Apología para la historia o el oficio de historiador*, Ciutat de Mèxic, Fondo de Cultura Económica, 1996.
- Boer, Josephine de: «Pere Coromines i El Sen Temps», *Books Abroad* 44, núm. 2, 1970, pp. 293-293.
- Bonafulla, Leopoldo, *La Revolución de Julio. Barcelona 1909*, Barcelona, Taberner, 1970.
- Bracons, Eduard Masjuan: «Medis obrers, conflictivitat social i innovació cultural a Sabadell (1877-1909)», *Recerques: història, economia, cultura*, 2004, pp. 131-131.
- Braunstein, Baruch, Roger Alier, i Josep Massot i Muntaner, *Els xuetes de Mallorca: els conversos i la inquisició de Mallorca*, Barcelona, Curial, 1976.
- Buenacasa, Manuel, *El Movimiento obrero español, 1886-1926: historia y crítica*, Madrid, Júcar, 1977.
- Burdiel Bueno, Isabel: «Historia política y biografía: más allá de las fronteras». *Ayer*, núm. 93, 2014, pp. 47-83.
- Bury, John, *La idea del progreso*, Madrid, Alianza, 1971.
- Cabré, Anna, *El Sistema català de reproducció*, Barcelona, Proa, 1999.
- Cacho Viu, Vicente, *Els Modernistes i el nacionalisme cultural: 1881-1906*, Barcelona, La Magrana, 1984.
- Cambó, Francesc, *Entorn del feixisme italià: meditacions i comentaris sobre problemes de política contemporània*, Barcelona, Editorial Catalana, 1924.
- . *Les Dictadures*, Barcelona, Llibreria Catalonia, 1929.
- . *Memorias: (1876-1936)*, Madrid, Alianza, 1987.
- . *Memòries: (1876-1936)*, Barcelona, Alpha, 1981.

- Camille Lacau St Guily, «La Philosophie Espagnole Des Années 1900-1930, Une Philosophie Poétique ?», *Cahiers de Civilisation Espagnole Contemporaine*, núm. 14, 2015.
- Caminal i Badia, Miquel, *Joan Comorera*, Barcelona, Empúries, 1984.
- Campalans, Rafael, *El socialisme i el problema de Catalunya* (pròleg de Gabriel Alomar). Barcelona, Biblioteca d'Estudis Socials, 1923.
- Campillo, Maria, *Escriptors catalans i compromís antifeixista: 1936-1939*, Barcelona, Curial, 1994.
- Camps Olivé, Assumpta, *El Decadentismo italiano en la literatura catalana*, EEUU, Peter Lang, 2010.
- Capella, Juan Ramon, *Los Ciudadanos Siervos*, Madrid, Trotta, 1993.
- Daniel Cardona, *La Batalla i altres textos* (Edició a cura d'Enric Ucelay Da Cal), Barcelona, Edicions de la Magrana S.A. i de la Diputació de Barcelona, 1984.
- Carmona Ristol, Àngel, *Dues Catalunyes: jocfloralescos i xarons*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1967.
- Carod-Rovira, Josep Lluís, *Marcel·li Domingo, (Tarragona 1884-Tolosa 1939): de l'escola a la República*, Tarragona, El Mèdol, 1989.
- Carr, Edward Hallett. *Los Exiliados románticos: Bakunin, Herzen, Ogarev*, Madrid, Sarpe, 1985.
- Carraffa, Alberto García, *Prat de la Riba, con un prólogo de D. Francisco Cambó*, Barcelona, Imp. hijos de Domingo Casanovas, 1917.
- Casaliggi, Carmen, i Porscha Fermanis, *Romanticism: A Literary and Cultural History*, Nova York, Routledge, 2016.
- Casals, Xavier, Ucelay-Da Cal, Enric, *El Fascio de las Ramblas: los orígenes catalanes del fascismo español*, Barcelona, Ediciones de Pasado y Presente, 2023.
- Casassas, Jordi, *La Nació dels catalans: el difícil procés històric de la nacionalització de Catalunya*, Catarroja, Afers, 2014.
- Cassany, Enric, Josep M. Domingo, i Àlex Broch i Huesa, *Història de la Literatura Catalana Vol. 5: Literatura contemporània (I). El Vuit-cents*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana–Editorial Barcino, 2019.
- Castellanos, Jordi: «Gabriel Alomar i el Modernisme», *Marges, Els: revista de llengua i literatura*, 2013, pp. 74-100.
- Castellet, Josep. M., *Poesia, realisme, història*, Barcelona, Edicions 62, 1965.
- Cattini, Giovanni, *Historiografia i catalanisme: Josep Coroleu i Inglada (1839-1895)*, Catarroja, Afers, 2007.

- . *Prat de la Riba i la historiografia catalana: intel·lectuals i crisi política a la fi del segle XIX*, Catarroja, Afers, 2008.
- . «Història social / Biografia històrica. Entrevista a Susanna Tavera», *Cercles: revista d'història cultural*, 2007, pp. 280-89.
- Childs, Peter, *Modernism*, Nova York-Londres, Routledge, 2008.
- Cocks, Joan, *Passion and Paradox: Intellectuals Confront the National Question*, Princeton, Princeton University Press, 2002.
- Colley, Linda, *Britons: Forging the Nation, 1707-1837*, New Haven, Yale University Press, 2005.
- Colomines i Companys, Agustí, Madaula, Aurora, *Pàtria i progrés: la Mancomunitat de Catalunya, 1914–1924* (pròleg de Francesc-Marc Álvaro), Barcelona, Comanegra, 2014.
- Coloquio Vasco-Catalán de Historia. «Industrialización y nacionalismo: análisis comparativos : actas del I Coloquio Vasco-Catalán de Historia celebrado en Sitges, 20-22 de diciembre de 1982 (edición a cargo de Manuel González Portilla, Jordi Maluquer de Motes, Borja de Riquer Permanyer)». Bellaterra, Servicio de Publicaciones de la Universidad Autónoma de Barcelona, 1985.
- Correa Ramón, Amelina, *Hacia la re-escritura del canon finisecular: nuevos estudios sobre las «direcciones» del modernismo*, Granada, Editorial Universidad de Granada, 2006.
- Costal i Fornells, Anna, *Les sardanes de Pep Ventura i la música popular a Catalunya entre la restauració dels Jocs Florals i la Primera República (1859-1874)*. Tesis Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 2014.
- Cruells, Manuel, *Salvador Seguí, el Noi del Sucre*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1974.
- Cuadrat, Xavier, *Socialismo y anarquismo en Cataluña (1899-1911): los orígenes de la C.N.T*, Madrid, Edic. de la Rev. de Trabajo, 1976.
- Cueva Merino, Julio de la: «Movilización política e identidad anticlerical , 1898-1910», *Ayer*, núm. 27, 1997, pp. 101-26.
- Culla, Joan B, *El Catalanisme d'esquerra: del grup de «L'Opinió» al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra: 1928-1936*, Barcelona, Curial, 1977.
- . *El Republicanisme lerrouxista a Catalunya: 1901-1923*, Barcelona, Curial, 1986.
- Dalmau i Ribalta, Antoni: «El conflicte de “La Neotípia” (1905-1911): un episodi clau en la pugna entre lerrouxistes i anarquistes», *Recerques: història, economia, cultura*, 2011, Núm. 62, pp. 95-116,
- Damià, Pons, «L'afirmació de la individualitat en l'obra inicial de Gabriel Alomar», *Revista de Catalunya*, núm. 121, 1997, pp. 59-81.

- Deutsch, Karl Wolfgang, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry Into the Foundations of Nationality*, Nova York, Technology Press of the Massachusetts Institute of Technology, and Wiley, 1953.
- Díaz-Plaja, Guillermo, *Historia de la literatura española encuadrada en la universal*, Barcelona, La Espiga, 1967.
- Doll, Kristine: «The Traditional and the Visionary in the Works of Gabriel Alomar», *Catalan Review*, núm. 1, 1995, pp. 61-71.
- Dolléans, Édouard, *Historia del movimiento obrero*, Bilbao, ZERO, 1973.
- Domènech, Antoni, *El eclipse de la fraternidad: una revisión republicana de la tradición socialista*, Madrid, Ediciones Akal, 2019.
- Domènech Sampere, Xavier. *Un Haz de naciones: el estado y la plurinacionalidad en España (1830-2017)*, Barcelona, Ediciones Península, 2020.
- . «Últimas noticias sobre izquierdas, clases y naciones», *Nuestra Historia: revista de Historia de la FIM*, núm. 10, 2020, pp. 182-88.
- . «El moment Alomar o les bases de les esquerres catalanistes», *Sobiranes*, 7 de novembre de 2021.
- Domingo, Marcelino, *En la calle y en la cárcel: jornadas revolucionarias*, Espanya, Cisma Editorial, 2019.
- Domingo, Marcel·lí, *On va Catalunya?* (pròleg de Gabriel Alomar), Barcelona, Llibreria Catalònia. Impremta Llausàs, 1927.
- VV. AA., *Historia general del socialismo* (dir. Jacques Droz), Barcelona, Destino, 1984.
- Duarte, Àngel, *El Republicanisme català a la fi del segle XIX*, Vic, Eumo, 1987.
- . *Héroes de la Nación, apóstoles de la República: Vida de nacionalistas catalanes*, Barcelona, El Viejo Topo, 2014.
- . *Història del republicanisme a Catalunya*, Vic, Eumo, 2004.
- . *Pere Coromines: del republicanisme als cercles llibertaris: 1888-1896*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1988.
- Ducange, Jean-Numa, *Quand la Gauche pensait la Nation: Nationalités et socialismes à la Belle Epoque*, Paris, Fayard, 2021.
- Durgan, Andrew, *BOC 1930-1936: el Bloque Obrero y Campesino*, Barcelona, Laertes, 1996.
- Ealham, Chris. *La Lluita per Barcelona: classe, cultura i conflicte (1898-1937)*, Barcelona, Virus Editorial, 2022.
- Eisenstadt, S.N., Stein Rokkan: «Building States and Nations: Models, Analyses and Data Across Three Worlds», *American Behavioral Scientist* 16, núm. 5, 1973.

- Eley, Geoff, *Un Mundo que ganar: historia de la izquierda en Europa, 1850-2000*, Barcelona, Crítica, 2003.
- Eley, Geoff, Ronald Grigor Suny, Stefan Berger, Umut Özkirimli, Taras Kuzio, Tim Edensor, Xavier Andreu Miralles, et al., *La Persistència de la nació: estudis sobre nacionalisme* Ferran Archilés (ed.), Catarroja, Afers, 2014.
- Escribano Riera, Daniel, *El Conflicte lingüístic a Catalunya, el País Valencià i les illes Balears durant la Segona República*, Palma, Lleonard Muntaner editor, 2020.
- Esenwein, George Richard, *Anarchist Ideology and the Working-Class Movement in Spain, 1868-1898*, Berkeley, University of California Press, 1989.
- Fabra, Pompeu, *El Català literari*, Barcelona, Barcino, 1932.
- Fabra Ribas, A., Jesús M. Rodés, i Rafael Campalans, *Catalanisme i socialisme: el debat de 1923* (edició a cura de Jesús M. Rodés), Barcelona, La Magrana, 1985.
- Fauchereau, Serge, *Avant-gardes du XXe siècle: Arts & Littérature 1905-1930*, Paris, 2016.
- Ferrer, Joaquim, *Layret: 1880-1920*, Barcelona, Nova Terra, 1971.
- . *Simó Piera: perfil d'un sindicalista. Records i experiències d'un dirigent de la C.N.T.*, Barcelona, Pòrtic, 1975.
- Fiol, Eduard Valentí, «El programa antimodernista de Torras i Bages», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 1972, pp. 9-32.
- . *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, Barcelona, Curial, 1973.
- Fischer, Ernst, *The Necessity of Art: A Marxist Approach*, Baltimore, Penguin Books, 1963.
- Foix, Pere, *Apòstols i mercaders: seixanta anys de lluita social a Catalunya*, Barcelona, Nova Terra, 1976.
- Fontana, Josep, *La Crisis del antiguo régimen, 1808-1833*, Barcelona, Crítica, 1988.
- . *La fi de l'Antic Règim i la industrialització 1787-1868*, Edicions 62. Barcelona, 1998.
- . *La Historia de los hombres*, Barcelona, Crítica, 2001.
- . *La Revolucion liberal: política y hacienda en 1833-1845*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1977.
- Fontana, Josep, Ramón Villares, i Fons Jordi Maluquer de Motes, *Historia de España*, Barcelona, Crítica/Marcial Pons, 2007.
- Forgas, Josep Pella i, *La crisis del catalanisme*, Barcelona, Imp. de Henrich y C., 1906.
- Fox, E. Inman, *La Invención de España: nacionalismo liberal e identidad nacional*, Madrid, Cátedra, 1998.
- Fradera, Josep M, *Cultura nacional en una societat dividida: patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*, Barcelona, Curial, 1992.

- Francesco Boldizzoni, *Imaginando El Final Del Capitalismo: Desventuras Intelectuales Desde Karl Marx*, Madrid, Ediciones Akal, 2023.
- Frölich, Paul, *Rosa Luxemburgo: Vida y obra*, Madrid, Fundamentos, 1976.
- Fuentes, Maximiliano, i Patrizia Dogliani, (eds.), *Itinerarios reformistas, perspectivas revolucionarias*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 2016.
- Fusi, Juan Pablo. *España: la evolución de la identidad nacional*, Madrid, Temas de Hoy, 2000.
- . *Historia mínima de España: las claves, los hechos, los personajes y los hitos fundamentales para entender la España del pasado y la del futuro*, Madrid, Turner, 2012.
- Gabriel Brossa, Jaume/Alomar, Assaig, Barcelona, Orbis, 1987.
- Gabriel, Pere, Biblioteca President Pujol, Fons Badia-Cardús, Biblioteca Bergnes de las Casas, i Fons Joan Brossa. *Història de la cultura catalana* (director de l'obra: Pere Gabriel), Barcelona, Edicions 62, 1994.
- Gabriel, Pere, Jordi Pomés i Vives, i Francisco de Paula Fernández Gómez (eds.), *España «res publica»: nacionalización española e identidades en conflicto (siglos XIX y XX)*, Granada, Comares, 2013.
- Gabriel Sirvent, Pere, *El Moviment obrer a Mallorca*, Barcelona, Curial, 1973.
- . «Eren temps de sindicats: reconsideracions a l'entorn de 1917-1923», *L' Avenç: Revista de història i cultura*, núm. 192, 1995, pp. 14-17.
- . «Las bases políticas e ideológicas del catalanismo de izquierdas del siglo XX», *Espacio, tiempo y forma. Serie V, Historia contemporánea*, núm. 13 2000, pp. 73-104.
- Gellner, Ernest, *Naciones y nacionalismo*, Madrid, Alianza, 2008.
- . *Thought And Change*, Londres, Weidenfeld and Nicholson, 1965.
- Ginebra, Jordi, *Un Debat periodístic entre Gabriel Alomar, Antoni Rovira i Virgili i Pompeu Fabra sobre ortografia catalana*. Estudis de llengua i literatura catalanes XLIII. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- Gispert, Carlos, *España, un estado plurinacional*, Barcelona, Blume, 1978.
- González Calleja, Eduardo, *El Máuser y el sufragio: orden público, subversión y violencia política en la crisis de la Restauración (1917-1931)*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1999.
- González Casanova, J. A., *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, 1974.
- Gramsci, Antonio, *Cuadernos de la cárcel*. (Antonio J. Antón Fernández i Anxo Garrido eds.), Madrid, Akal, 2023.

- Granja Sainz, José Luis de la, *La España de los nacionalismos y las autonomías*, Madrid, Síntesis, 2001.
- . *Nacionalismo y II República en el País Vasco: estatutos de autonomía, partidos y elecciones: historia de Acción Nacionalista Vasca: 1930-1936*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1986.
- Grau, Josep, *La Lliga Regionalista i la llengua catalana: 1901-1924*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Grau Mateu, Josep: «El català, llengua de govern: la política lingüística de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1924)», *Revista de llengua i dret*, núm. 64, 2015, pp. 86-101.
- Guillamet, Jaume, *El Setmanari L'Opinió i la fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya (1928-1931)*, Barcelona, Fundació Josep Irla, 2021.
- Harrison, Joseph: «Historia de Espana, Vol. VIII, Revolucion Burguesa, Oligarquia y Constitutionismo, 1834-1923», *The Economic History Review* 35, núm. 3, 1982.
- Hayes, Carlton Joseph Huntley, *Essays on Nationalism*, Nova York, The Macmillan company, 1926.
- Herzovich, Guido: «On the Translatability of Cultural Phenomena: Modernismo and Modernism within and without Mass Culture», *Comparative Literature* 73, núm. 3, 1 setembre 2021, pp. 344-59.
- Higueras Casteñeda, Eduardo, *Con los Borbones, jamás: biografía de Manuel Ruiz Zorrilla (1833-1895)*, Madrid, Marcial Pons, 2016.
- Hirschi, Caspar, *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
- Hobsbawm, Eric, *El Mundo del trabajo: estudios históricos sobre la formación y evolución de la clase obrera*, Barcelona, Crítica, 1987.
- . *Cómo cambiar el mundo: Marx y el marxismo 1840-2011*, Barcelona, Crítica, 2012.
- . *Sobre el nacionalismo*, Barcelona, Crítica, 2021.
- . *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Barcelona, Editorial Crítica, 2022.
- Hobsbawm, Eric, i Terence Ranger, (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983.
- Hohendahl, Peter Uwe, *Building a National Literature: The Case of Germany, 1830 – 1870*, Ithaca, Nova York, Cornell University Press, 2016.
- Hroch, Miroslav, *European Nations: Explaining Their Formation*, Nova York, Verso, 2015.
- . *La naturalesa de la nació*, Catarroja, Afers, 2001.

- Huertas, Josep M., *Obrers a Catalunya: manual d'història del moviment obrer 1840-1975*, Barcelona, L'Avenç, 1982.
- Hurtado, Amadeu, *Quaranta anys d'advocat: història del meu temps*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1968.
- Ibiza i Osca, Vicent, *Dona i art a Espanya: diccionari d'artistes d'abans de 1936*, Valencia, Institució Alfons El Magnànim, Diputació de Valencia, 2006.
- Institució Cultural del CIC de Terrassa, Biblioteca Bergnes de las Casas, i Fons Badia-Cardús. *El Temps del Modernisme: cicle de conferències fet a la Institució Cultural del CIC de Terrassa, curs 1979-80*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1985.
- Ivern i Salvà, M. Dolors, *Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1936)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988.
- Izard, Miquel, Borja de Riquer i Permanyer, Josep M. Salrach, Biblioteca President Pujol, Fons Néstor Luján, Fons Quima Jaume, i Fons Jordi Castellanos, *Conèixer la història de Catalunya*, Barcelona, Vicens-Vives, 1983.
- Izquierdo Ballester, Santiago, *El Republicanisme nacional a Catalunya: la gestació de la Unió Federal Nacionalista Republicana*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, Filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 2010.
- . *El Republicanisme nacional a Catalunya: la gestació de la Unió Federal Nacionalista Republicana*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Històrics, Filial de l'Institut d'Estudis Catalans, 2010.
- . *República i autonomia: el difícil arrelament del catalanisme d'esquerres, 1904-1931*, Catarroja, Afers, 2006.
- Izquierdo Ballester, Santiago, Maria Gemma Rubí i Casals, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, i Catalunya Departament de la Vicepresidència. *Els Orígens del republicanisme nacionalista: el Centre Nacionalista Republicà a Catalunya (1906-1910)*, Barcelona, Centre d'Història Contemporània de Catalunya, 2009.
- Jaurès, Jean, *Anthologie* (Louis Levy i Madeleine Rebérioux eds.), França, Calmann-Lévy, 1983.
- Jiménez Guillamón, Carmen, i Imma Guillamón Chale, *Amàlia Alegre i la revolta de les dones*, Barcelona, El Lokal, 2023.
- Kaspar, Jean-Jacques, *Pour la révision du procès Ferrer*, París, Schleicher frères, 1910.
- Kriegel, Annie, Jacques Droz, i François Bédarida, *Historia general del socialismo*, Barcelona, Destino, 1982.
- Lawrence, Paul, *Nationalism: History and Theory*, Londres, Routledge, 2014.

- Leerssen, Joseph, *El Pensament nacional a Europa: una història cultural*, Catarroja, Afers, 2019.
- Lichtheim, George, *Breve historia del socialismo*, Madrid, Alianza Editorial, 1994.
- Litvak, Lily, *El Modernismo*, Madrid, Taurus, 1975.
- López Garrido, Diego, *La Guardia civil y los orígenes del estado centralista*, Barcelona, Crítica, 1982.
- Löwy, Michael, i Jacopo Custodi, *Comunismo e questione nazionale. Madrepatria o madre terra?*, Milà, Meltemi, 2021.
- Luengo Teixidor, Félix, i Fernando Molina Aparicio, *Los caminos de la nación: factores de nacionalización en la España contemporánea*, Granada, Comares, 2016.
- Luzón, Javier Moreno: «Nacionalismo español: las políticas de la memoria. Presentación.» *Historia y Política*, núm. 12, 2004.
- Maimó i Vadell, Joan, *Joan Mascaró i Fornés: els múltiples espais de la saviesa*, Palma, Universitat de les Illes Balears, 1990.
- Jordi Maluquer de Motes, *El socialismo en España, 1833-1868*, Barcelona, Crítica, 1977.
- Mañé y Flaquer, Juan, *El Regionalismo*, Barcelona, Imprenta Barcelonesa, 1887.
- Manent i Pesas, Joan, *Records d'un sindicalista llibertari català: 1916-1943*, París, Edicions Catalanes de París, 1976.
- Marfany, Joan Lluís, *La Cultura del catalanisme: el nacionalisme català en els seus inicis*, Barcelona, Empúries, 1996.
- . *Nacionalisme espanyol i catalanitat: cap a una revisió de la Renaixença*, Barcelona, Edicions 62, 2017.
- . «El Vapor, Aribau, i López Soler o al Cèsar el que és del Cèsar»: *Els Marges: revista de llengua i literatura*, 2012, pp. 16-45.
- Marrugat, Jordi, Àlex Broch i Huesa, et al., *Història de la Literatura Catalana Vol. 6: Literatura contemporània (II). Modernisme. Noucentisme. Avantguardes*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona, 2020.
- Martí Bataller, Aurelio, *Internacionalisme o nacionalisme?: socialisme i nació als territoris de llengua catalana (1931-1936)*, Catarroja, Editorial Afers, 2018.
- Martín Ramos, José Luis, *Els orígens del partit socialista unificat de Catalunya (1930-1936)*, Barcelona, Curial, 1977.
- Martínez Fiol, David, *Daniel Domingo Montserrat (1900-1968): entre el marxisme i el nacionalisme radical*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2001.
- Marx, Karl, *Obras escogidas*, Madrid, Fundamentos, 1977.

- Massot i Muntaner, Josep, *Antoni M. Sbert: agitador, polític i promotor cultural*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- . *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra: (1930-1950)*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1978.
- . *Llengua, literatura i societat a la Mallorca contemporània*, Barcelona, Curial, 1993.
- Maura Gamazo, Gabriel, *Por qué cayó Alfonso XIII: evolución y disolución de los partidos históricos durante su reinado*, Madrid, Ambos Mundos, 1948.
- Maurín, Joaquín, *Los Hombres de la dictadura*, Barcelona, Anagrama, 1977.
- McDonogh, Gary Wray, *Good Families of Barcelona: A Social History of Power in the Industrial Era*, Princeton, Princeton University Press, 2016.
- Meaker, Gerald H, *La Izquierda revolucionaria en España: (1914-1923)*, Barcelona, Ariel, 1978.
- Meinecke, Friedrich, i Robert B. Kimber, *Cosmopolitanism and the National State*, Princeton, Princeton University Press, 1970.
- Miguélez, Fausto, Solé Carlota, *Classes socials i el poder polític a Catalunya*, Barcelona, Promociones Publicaciones Universitarias, 1987.
- Mir, Gregori, *El Mallorquinisme polític 1840-1936: del regionalisme al nacionalisme*, Palma de Mallorca, Moll, 1990.
- . *Els Mallorquins i la modernitat*, Palma de Mallorca, Moll, 1981.
- Miravittles, Jaume, *Gent que he conegut*, Barcelona, Destino, 1980.
- Molas, Isidre, *Les Arrels teòriques de les esquerres catalanes*, Barcelona, Edicions 62, 2001.
- . *Lliga Catalana: un estudi d'estasiologia*, Barcelona, Edicions 62, 1972.
- Molas, Joaquim: «El modernisme i les seves tensions»: *Serra d'Or*, 1970.
- , ed. *Un segle de vida catalana*, Barcelona, Alcides, 1961.
- Molné, Magí Sunyer i: «La Renaixença, una paradoxa en tres actes i un pròleg», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 11 novembre 2015, pp. 95-114.
- Moner Mora, Catalina, Jordi Pons Bosch, i Pere Fullana Puigserver, *Gabriel Alomar, pedagog, publicista, escriptor, poeta i polític*, Palma, Illa, 2017.
- Morales, Mercè, *Combats per la República: Lluís Companys i Joan Lluhí i Vallescà*, Barcelona, Generaitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2021.
- Moreno Almendral, Raúl: «Corrientes teóricas para el estudio de las naciones y el nacionalismo: críticas y alternativas al paradigma modernista», *Revista de estudios políticos*, núm. 171, 2016, pp. 225-53.

- Mosher, J. Randolph, *The Birth of Mass Politics in Spain: Lerrouxismo in Barcelona, 1901-1909*, Garland Publishing, 1991.
- Motis, Antoni Guirao: «El procés nacionalitzador a La Catalunya», *Cercles: revista d'història cultural*, 11 gener 2002, pp. 104-15.
- Murgades, Josep: «Assaig de revisió del noucentisme», *Marges, Els: revista de llengua i literatura*, 1976, pp. 35-53.
- Nadal, Jordi, *Història de la Caixa de Pensions*, Barcelona, Edicions 62, 1981.
- Nairn, Tom, *Los Nuevos nacionalismos en Europa: la desintegración de la Gran Bretaña*, Barcelona, Península, 1979.
- Navarra Ordoño, Andreu, *La región sospechosa: la dialéctica hispanocatalana entre 1875 y 1939*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2013.
- Navarro, Emilio, *Historia crítica de los hombres del republicanismo catalán en la última década: (1905-1914)*, Barcelona, Ortega & Artís, 1915.
- Nel·lo, Oriol: «Barcelona y Catalunya: las raíces del debate sobre el policentrismo del sistema urbano catalán», *Ciudad y territorio: Estudios territoriales*, núm. 176, 2013, pp. 317-32.
- Nicolau d'Olwer, Lluís, *La Lliçó de la Dictadura*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1931.
- Noguer i Comet, Ramon, *Al llarg de la meua vida*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 2000.
- Núñez Seixas, Xosé Manoel, *Movimientos nacionalistas en Europa. Siglo XX*, Madrid, Síntesis, 2004.
- . *Internacionalitzant el nacionalisme: el catalanisme polític i la qüestió de les minories nacionals a Europa (1914-1936)*, Catarroja, Afers, 2010.
- . *Suspiros de España: el nacionalismo español, 1808-2018*, Barcelona, Crítica, 2018.
- Olea, Héctor, *O Futurismo catalão antes do futurismo: Gabriel Alomar: Futurisme e Ruralitat, 1904/1905: dois textos nas origens do criacionismo hispano-americano*, São Paulo, Editora da Universidade de São Paulo, 1993.
- Oyón, José Luis, Fons Josep M Huertas, *Vida obrera en la Barcelona de entreguerras: 1918-1936*, Barcelona, Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 1998.
- Pablo, Santiago de., *El Péndulo patriótico: historia del Partido Nacionalista Vasco*, Barcelona, Crítica, 1999.
- Pabón y Suárez de Urbina, Jesús, *Cambó*, Barcelona, Alpha, 1952.
- Peers, E. Allison. *Catalonia infelix = Dissortada Catalunya*, Berga, L'Albí, 2004.
- Peiró, Joan. *Escrits: 1917-1939* (introducció de Pere Gabriel), Barcelona, Edicions 62, 1975.

- Pérez Bastardas, Alfred: «El Pressupost extraordinari de Cultura de 1908: entre solidaritat municipal i Solidaritat Catalana», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, núm. 19, 2008, pp. 71-84.
- Pérez Ledesma, Manuel, i Isabel Burdiel, *Liberales eminentes*, Madrid, Marcial Pons Historia, 2013.
- Pérez-Bastardas, Alfred, *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle: 1904-1909: Albert Bastardas i Sampere, primer Alcalde Popular*, Barcelona, Edicions 62, 1980.
- Permanyer, Borja de Riquer i.: «Les eleccions de la Solidaritat Catalana a Barcelona». *Recerques: història, economia, cultura*, 1972, pp. 93-140.
- Pi i Margall, Francesc. *La Reacción y la revolución: estudios politicos y sociales*, Barcelona, Anthropos, 1982.
- . *Lecciones de federalismo*, Barcelona, Casa Editorial Seguí, 1931.
- Pich i Mitjana, Josep, *Almirall i el Diari Català (1879-1881): l'inici del projecte politicoideològic del catalanisme progressista*, Barcelona, Institut Universitari d'Història Jaume Vicens i Vives, 2003.
- . *El Centre Català: la primera associació política catalanista, 1882-1894*, Catarroja, Afers, 2002.
- . *La revolución de julio de 1909: un intento fallido de regenerar España*, Granada, Comares, 2019.
- Piñana, Josep Subirats, *Marcel·lí Domingo, per ell mateix*, Barcelona, Columna, 1995.
- Pla, Josep. *Retrats de passaport*, Barcelona, Destino, 1970.
- Pla, Xavier i Biblioteca President Pujol, *Maurras a Catalunya: elements per a un debat*, Barcelona, Quaderns Crema, 2012.
- Poblet, Josep Maria, *La Catalanitat de Marcel·lí Domingo*, Barcelona, Teide, 1978.
- Pomés i Vives, Jordi, *La Unió de Rabassaires: Lluís Companys i el republicanisme, el cooperativisme i el sindicalisme pagès a la Catalunya dels anys vint*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2000.
- Pons, Damià Pons i, i Pere Rosselló Bover, ed. *Gabriel Alomar(1873-1941) L'intel·lectual, el periodista i el polític*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner Editor, 2021.
- Pons i Pons, Damià, *Ideologia i cultura a la Mallorca d'entre els dos segles (1886-1905): el grup regeneracionista de l'Almudaina*, Palma, Lleonard Muntaner, 1998.
- Porcel, Baltasar, *Exercicis més o menys espirituals*, Barcelona, Ed. 62, 1969.
- Pradas Baena, Maria Amàlia, *L'Anarquisme i les lluites socials a Barcelona 1918-1923: la repressió obrera i la violència*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003.

- Prieto, Indalecio, *Palabras al viento*, México, D.F: Oasis, 1969.
- Pujadas, Xavier, *Marcel·lí Domingo i el marcel·linisme*, El Vendrell, l'Ajuntament, 1996.
- Quiroga Fernández de Soto, Alejandro, *Haciendo españoles: la nacionalización de las masas en la dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930* (pròleg de Sebastian Balfour), Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2008.
- . «La nacionalización en España. Una propuesta teórica», *Ayer*, núm. 90, 2013, pp. 17-38.
- Ramisa i Verdaguer, Maties, *Els orígens del catalanisme conservador i «La Veu del Montserrat»: 1878-1900*, Vic, Eumo, 1985.
- Reig, Ramir, *Obrers i ciutadans: blasquisme i moviment obrer: València, 1898-1906*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1982.
- Renders, Hans, Binne de Haan, i Jonne Harmsma, *The Biographical Turn: Lives in history*. Londres, Nova York, Routledge, 2016.
- Renner, Karl, Otto Bauer, Klaus-Jürgen Nagel, *Escrits sobre nació i federalisme: selecció de textos d'autors austromarxistes*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Institut d'Estudis de l'Autogovern, 2016.
- Reszler, André, *La Estética anarquista*, México, Fondo Cultura Económica, 1974.
- Riba, Enric Prat de la, *Als diputats de la mancomunitat de Catalunya*, Sitges: Impr. Casa de Caritat, 1917.
- Rina Simón, César, *Procesos de nacionalización e identidades en la Península Ibérica*, Cáceres, Universidad de Extremadura, 2017.
- Riquer i Permanyer, Borja de, *Escolta, Espanya: la cuestión catalana en la época liberal*, Madrid, Marcial Pons, 2001.
- . *Francesc Cambó: l'últim retrat: el polític, el mecenes, l'home de negocis, les altres passions*, Barcelona, Edicions 62, 2022.
- . *Identitats contemporànies: Catalunya i Espanya*, Vic, Eumo, 2000.
- Riquer i Permanyer, Borja de: «La débil nacionalización española del siglo XIX», *Historia Social*, núm. 20, 1994, pp. 97-114.
- Riquer i Permanyer, Borja de, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme, 1898-1904* (pròleg de Josep Fontana), Barcelona, Edicions 62, 1977.
- Riquer i Permanyer, Borja de, *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987.
- Risques, Manel, *L'Estat a Barcelona: ordre públic i governadors civils*, Barcelona, Base, 2012.

- Risques, Manel, Borja de Riquer i Permanyer, Josep M. Roig i Rosich, Àngel Duarte, *Història de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Pòrtic, 1999.
- Robert, Robert, *La Barcelona del vuit-cents* (a cura de Joan-Lluís Marfany), Barcelona, Edicions 62, 1965.
- Robrenyo, Josep, *Teatre revolucionari* (a cura de Joan Lluís Marfany), Barcelona, Edicions 62, 1965.
- Roca Vernet, Jordi, «Vétérans de la milice et des corps francs: nationaliser la mémoire des guerres civiles et coloniales (1839-1910)», *Cahiers de civilisation espagnole contemporaine: (de 1808 au temps présent)*, núm. 30, 2023.
- Rodes, Jesús M., *La unió socialista de Catalunya*. Tesi Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona, 1992.
- Rodés, Jesús M., «Socialdemocràcia catalana i qüestió nacional (1910-1934)». *Recerques: història, economia, cultura*, 1978, pp. 125-43.
- Rodinson, Maxime, *Sobre la cuestión nacional*, Barcelona, Anagrama, 1975.
- Rodríguez Jiménez, José Luis, *La Extrema derecha española en el siglo XX*, Madrid, Alianza Editorial, 1997.
- Roig i Rosich, Josep M., *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya: un assaig de repressió cultural* (pròleg de Josep Benet), Barcelona, Abadia de Montserrat, 1992.
- Roig Obiol, Juan, *El nacionalismo catalán (1800-1939)*, Madrid, Arco-Libros, 1998.
- Ross, Kristin, *El surgimiento del espacio social: Rimbaud y la Comuna de París*, Madrid, Ediciones Akal, 2018.
- Rosselló Bover, Pere: «El canvi de segle a la literatura de Mallorca», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'Estudis Històrics*, núm. 58, 2002, pp. 181-96.
- Rosselló-Porcel, Bartomeu, Pere Antoni Pons, Carles Riba, Antoni Maria Sbert Massanet, i Gabriel Alomar, *Poesia completa*, Barcelona, Barcino, 2022.
- Roux, Christophe, «Forty years later. Eugen Weber's contribution to an empirical approach of European state-led nation-building», *National Identities*, núm. 21, 2019, pp. 1-19.
- Rovira i Virgili, Antoni, *Catalunya i la república*, Barcelona, Llibreria Catalònia, 1931.
- . *El Nacionalismo catalán: su aspecto político, los hechos, las ideas y los hombres*, Barcelona, Minerva, 1917.
- . *La Nacionalització de Catalunya ; Debats sobre'l catalanisme* (presentació d'Antoni Jutglar), Barcelona: Alta Fulla, 1979.
- . *Siluetes de catalans: segles XIX i XX*, Barcelona, Proa, 1999.
- Rusiñol, Santiago, *Del Born al Plata* (pròleg de Gabriel Alomar), Barcelona, Selecta, 1961.

- . *Obres completes*, Barcelona, Editorial Selecta, 1973.
- Sallés, Anna, *Quan Catalunya era d'Esquerra*, Barcelona, Edicions 62, 1986.
- Salut, Emili, *Vivers revolucionaris. Apunts històrics del districte cinquè*, Barcelona, El Lokal, 2017.
- Sanchis Guarnier, Manuel, *Renaixença al País Valencià: estudi per generacions*, València, Eliseu Climent, 1982.
- Sansone, Giuseppe E.: «Gabriel Alomar e il Futurismo italiano», *Lettere italiane* 28, núm. 2, 1976, pp. 178-96.
- Sassoon, Donald, *One Hundred Years of Socialism: The West European Left in the Twentieth Century*, Londres, I.B. Tauris & Co. Ltd., 2014.
- Serra, Antoni, *Gabriel Alomar: l'honestedat difícil*, Palma de Mallorca, Ajuntament de Palma, 1984.
- Serrano Blanquer, Jordi, *Joan Salas Anton*, Barcelona, Fundació Roca i Galès, 2011.
- Serrano Blanquer, Jordi: «Francesc Layret i Sabadell», *Arraona: revista d'història*, 2021, 182-231.
- Jean Sigmann, 1848. *Las revoluciones románticas y democráticas de Europa*, Madrid, Siglo XXI, 1977.
- Quentin Skinner: «Significado y comprensión en la historia de las ideas», *Prismas: revista de historia intelectual*, núm. 4, 2000.
- Smith, Angel, *Los Orígenes del nacionalismo catalán, 1770-1898*, Madrid, Marcial Pons, 2019.
- Smith, Anthony Douglas, *Els orígens ètnics de les nacions*, Catarroja-Valencia, Afers, 2008.
- Solà, Roc, *Gabriel Alomar. La columna de foc del catalanisme*, Barcelona, Manifest-UPEC, 2023.
- Solà, Pere, *Els Ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939): l'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978.
- . *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'escola moderna*, Barcelona, Curial, 1978.
- Solé i Sabaté, Josep M., Teresa Abelló i Güell, Ramon Alquézar, Agustí Colomines i Companys, Josep Cruanyes, Enric Olivé Serret, Josep Maria Ortiz Arilla, et al. *Lluís Companys, president de Catalunya: biografia humana i política*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 2006.
- Soler Vidal, Josep, *Abdó Terrades, primer apòstol de la democràcia catalana (1812-1856)* (pròleg de Josep Termes), Barcelona, La Magrana, 1983.

- Solé-Tura, Jordi, *Catalanisme i revolució burgesa: la síntesi de Prat de la Riba*, Barcelona, Edicions 62, 1967.
- . *Ideari de Valentí Almirall*, Barcelona, Edicions 62, 1974.
- Stauffer, Andrew M., *Anger, Revolution, and Romanticism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- Stone, Norman, *La Europa transformada: 1878-1919*, Mèxic, Siglo XXI, 1985.
- Suárez Cortina, Manuel, *El Reformismo en España: republicanos y reformistas bajo la monarquía de Alfonso XIII*, Mèxic, Siglo XXI, 1986.
- Enrique F. Bocardo Crespo (ed.), *El giro contextual: cinco ensayos de Quentin Skinner y seis comentarios*, Madrid, Tecnos, 2007.
- Termes Ardevol, Josep: «El nacionalisme català: problemes d'interpretació», *Índice histórico español*, núm. 125, 2012, pp. 23-42.
- Termes, Josep, *De la Revolució de Setembre a la fi de la Guerra Civil*, Barcelona, Edicions 62, 1999.
- . *Història del moviment anarquista a Espanya, 1870-1980*, Barcelona, L'Avenç, 2011.
- . *La Immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984.
- Termes, Josep, Colomines, Agustí, *Les Bases de Manresa de 1892 i els orígens del catalanisme*, Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència, 1992.
- Thiesse, Anne-Marie, *França: quina identitat nacional?*, Catarroja, Afers, 2017.
- Thompson, Andrew: «Nations, National Identities and Human Agency: Putting People Back into Nations», *The Sociological Review* 49, núm. 1, 2001, pp. 18-32.
- Thompson, E. P., *La Formación de la clase obrera en Inglaterra*, Madrid, Capitán Swing, 2012.
- Thompson, Edward P.: «La formación de una clase dominante», *Debats: Revista de cultura, poder i societat*, núm. 45, 1993, pp. 119-123.
- Tönnies, Ferdinand, *Comunidad y asociación: El comunismo y el socialismo como formas de vida social*, Barcelona, Península, 1979.
- Tous, Antònia Morey: «La participació de la noblesa mallorquina en el procés desvinculador (1768-1862)», *Recerques: història, economia, cultura*, 1999, pp. 77-104.
- Traverso, Enzo, *A sangre y fuego: de la guerra civil europea*, València, Universitat de València, 2009.
- Trejo Amezcua, Alberto: «El prebiscito de todos los días: la idea de nación en Ernest Renan», *Política y cultura*, núm. 39, 2013, pp. 7-25.

- Triadú, Joan, *La Literatura catalana i el poble*, Barcelona, Selecta, 1961.
- Trías Vejarano, Juan, *Almirall y los orígenes del catalanismo*, Madrid, Siglo XXI, 1975.
- Tusell, Javier, *La Reforma de la Administración Local en España: 1900-1936*, Madrid, Instituto de Estudios Administrativos, 1973.
- Ucelay Da Cal, Enric, *El Imperialismo catalán: Prat de la Riba, Cambó, D'Ors y la conquista moral de España*, Barcelona, Edhasa, 2003.
- . *Joan Lluhi i Vallescà: l'home que va portar la República : semblança d'un polític català (1897-1944)*, Barcelona, Editorial Base, 2017.
- . *La Catalunya populista: imatge, cultura i política en l'etapa republicana, 1931-1939*, Barcelona, La Magrana, 1982.
- Ucelay Da Cal, Enric, Josep Pich i Mitjana, i Arnau Gonzàlez i Vilalta et. al., *L'aparença d'un poder propi: la Mancomunitat de Catalunya i el catalanisme*, Catarroja, Editorial Afers, 2019.
- Ucelay Da Cal, Enric, Maria Gemma Rubí i Casals, i Francesc Espinet, *Solidaritat catalana i Espanya: (1905-1909)*, Barcelona, Base, 2008.
- Ucelay Da Cal, Enric, Susanna Tavera, Àngel Duarte, David Martínez Fiol, Arnau Gonzàlez i Vilalta, i Joan Andreu Puig Farran, *El Mediterrani Català (1931-1939): un inèdit contemporani*, Girona, Aledis Editorial, 2022.
- Ullman, Joan Connelly, *La Semana Trágica: estudio sobre las causas socioeconómicas del anticlericalismo en España, 1898-1912*, Esplugues de Llobregat, Ariel, 1972.
- Valdour, Jacques, *L'ouvrier espagnol. I, Catalogne*, París, Arthur Rousseau Éditeur, 1919.
- Valentí Camp, Santiago, *Ideólogos, teorizantes y videntes*, Barcelona, Minerva, 1922.
- Vallverdú Canes, Francesc. «Sobre el pensament progressista català de la restauració a la dictadura: Almirall, Brossa, Alomar, Salvat-Papasseit». En *Problemes de llengua i literatura catalanes: Actes del II Col.loqui Internacional sobre el Català*. Amsterdam 1970, 1975, pp.. 329-354, 329-54. Abadia de Montserrat, 1970.
- Vallverdú, Francesc, *Dues llengües, dues funcions?: per una història lingüística de la Catalunya contemporània*, Barcelona, Edicions 62, 1970.
- . *La Normalització lingüística a Catalunya*, Barcelona, Laia, 1979.
- Vega, Mariano Esteban de, i María Dolores de la Calle Velasco, *Procesos de nacionalización en la España contemporánea*, Salamanca, Ediciones Universidad de Salamanca, 2010.
- Viadiu, José. *Figuras de la revolución española: Salvador Seguí, noy del sucre*, Toulouse, Universo, 1950.
- . *Salvador Seguí: su vida, su obra*, París, Ediciones Solidaridad Obrera, 1960.

- Vila, Santi: «Félix Sardá y Salvany, paradigma de una Iglesia reaccionaria y a un tiempo innovadora». *Ayer*, núm. 44, 2001, pp. 197-226.
- Vilanova, Francesc: «Entre les restes del naufragi: els darrers temps de Gabriel Alomar a Egipte», a *Miscel·lània Joan Fuster: estudis de llengua i literatura*, Vol. 5, 1992, pp. 233-247, 233-47. Abadia de Montserrat, 1992.
- Vilar, Pierre, *Breve historia de Cataluña*, Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 2013.
- . *Catalunya dins l'Espanya moderna: Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*, Barcelona, Curial, 1981.
- . *Hidalgos, amotinados y guerrilleros: pueblo y poderes en la historia de España*, Barcelona, Crítica, 1982.
- . *Historia de España*, Barcelona, Crítica, 1978.
- . *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, Crítica, 1980.
- . *Reflexions d'un historiador*, València, Universitat de València, 1992.
- Villalonga, Llorenç, *Mort de dama* (pròleg Gabriel Alomar), Palma, Gràfiques Mallorca, 1931.
- Vinyes, Ricard, *La Presència ignorada: la cultura comunista a Catalunya: 1840-1931*, Barcelona, Edicions 62, 1989.
- Weber, Eugene, *De campesinos a franceses: la modernización del mundo rural (1870-1914)*, Barcelona, Taurus, 2023.
- Williams, Raymond, *Cultura y sociedad: 1780-1950. De Coleridge a Orwell*, Buenos Aires, Nueva Visión, 2001.
- Zalduendo, Jesús Etayo, *Navarra. Una soberanía secuestrada: Historia y periodismo 1923-1931*, Bilbao, Txalaparta, 2004.
- Zavala, Iris M., *Masones, comuneros y carbonarios*, Madrid, Siglo XXI, 1971.